Булеваръ „Дондукъ"
СОФИЯ

Патриотически и насърдчителни

РАЗКАЗИ

ИЗБРАНИ ИЗЪ

автобиографията на извѣстния: труженикъ, апостолъ, заточеникъ и бившъ учитель при Петро-Павловската духовна семинария:

ИВ. Б. ШУМКОВЪ

или

събуждането на българитѣ въ Македония и учебното дѣло отъ 1858—1878 год.

Издадохъ въ III части съ помощьта на търновски митрополитъ † Св. Климентъ Друмевъ.

СОФИЯ,
Печатница П. Глушковъ и С-ие
1907

ПРѢДИСЛОВИЕ.

„Мнозина отъ по-главнитѣ писатели, ретко оставатъ своитѣ съчинения безъ прѣдисловия или прѣдговори, па и колко малки и да сж тѣ, а други пъкъ лишаватъ своитѣ трудове отъ тѣхъ — прѣдисловията колко обемисти (голѣми) и да били тѣ. Съ послѣднитѣ азъ още не мога да се съглася и ето защо:

Прѣдисловието въ всѣкоя книга, споредъ мене, друго нищо не е, освѣнъ кратко изложение на съчинението, което е самия виновникъ и ржководитель за да се запознае читателя вкратцѣ съ съдържанието и ятката на книгата, съ които писачя се стреми да принесе полза и знание прѣдъ народа си.

Съдържанието на всѣкоя книга, ще попита нѣкой, не е ли въ сила да открие на читателя идеята и девизътъ на автора, която той гони съ своето списание или прѣводъ? Споредъ мене, не е достатъчно: защото съ съдържанията се излагатъ само прѣдметитѣ, за които прѣдстои да се говори въ книгата, страницитѣ — и озаглавиятата, кадѣ се намиратъ тѣ въ списанието, и нищо по-вече; когато напротивъ, съ прѣдисловията се откриватъ по-обективно и по-обяснително: цѣлото съдържание на съчинението, гонимата цѣль, идеята и каузата на автора.

Главната ми и гонимата задача и цѣль на този мой автобиографически трудъ е:

1) родителитѣ на новия, у насъ, израсълъ да приведа: по възможность, къмъ съзнанието, че безъ добра отхрена, въспитание и истинска нравственна наука на

чадата си, не могатъ да приготватъ добри и благонадѣжни синове за отечеството си;

2) синоветѣ и учащата се младежъ да привлѣка: къмъ любовьта, трудолюбието, съревнованието къмъ науката, почитанието къмъ родителитѣ, къмъ вѣра и надѣждата къмъ Бога;

3) духовенството да увѣра и постава въ стабилность, че то е изникнало изъ средата на народа, че е посредникъ между него и Бога и, като се храни отъ него, тъй трѣбва да бди и умѣе да умира съ него (народа) и за да ги ржководи къмъ възпитанието му; (духовенството) трѣбва да е приготвено съ наука и знание за проповѣди, т. е. да му не бѫде ржката му спужена само за зимане, а за даване събрана — (пр. Сирахъ);

4) на учителитѣ да имъ докажя, че тѣ — слѣдъ родителитѣ — сѫ първата опека на юношеството; тѣ сѫ самитѣ теоритични възпитатели на младото и невинното поколение на всичкитѣ народи;

5) военнитѣ да въоржжя съ исторически вѣрни и полезни разкази, които ще ги поведятъ къмъ: войнственъ духъ, насърдчение, неустрашимость, и самоотверженость, че войската е самата: закрила, крѣпость, надѣжда и гаранция на животъ и имотъ на всѣкоя държава и общество, заплашвано вѫтрѣшно и вънкашно отъ неприятели;

6) българската книжовностъ да я запозная съ учебното дѣло по Македония (отъ 1858—1878 г.), а въ особенности съ събуждането и ободряването на българщината по неосвободенитѣ страни на нашето отечество.

Ако почитаемитѣ мои читатели не прочитатъ тази моя автобиография отъ началото ѝ до крайя, нѣма напълно да ѝ осѣтятъ: важностьта, цѣльта, ползата, откритията и тайнитѣ на умрѣлитѣ дѣйци за нашата свобода; а именно ония отъ българското общество, които не сѫ запознати още съ много диялекти (езици). Азъ, обаче, за да прѣдстава прѣдъ читающата публика съ-

държанието на моя трудъ: по любопитно, по-ефектно и по-обяснително, намерихъ за добрѣ да го изложя буквално на езика, на ония българи и иноплеменни лица, съ които съмъ ималъ работа, говорилъ и разбралъ съ тѣхъ въ двадесеть годишната ми дѣйность въ Македония. Ето защо си допустнахъ да кажя, че читателя нѣма да осѣти сладостьта отъ прочитването на моята автобиография, че въ нея ще срѣщне: термини, изражения, въпроси, възражения и изрази на слѣднитѣ диялекти: на мизийски, македонско-български, сърбски, славянски, руски, ромжнски, турски, френски, гърцки, куцовлашки па даже и албански диялекти. Ако обаче читателя е запознатъ, отчасти, съ горѣозадаченитѣ нарѣчия въ моята, тъй да рѣка, *многодиялектна автобиография*, съ голѣмо удоволствие и безнаситно ще я прочита и ще я намери за полезна прѣдъ знанието.

Книгата ми ще съдържа три части:

I. Ученичеството ми отъ 1846—1862 г. въ: Бѣлградъ, Свищовъ, Ломъ, Букурещъ, въ Русия и свършившъ въ столицата на Гърция (Атина);

II. дѣятелностьта ми: (отъ 1862—1878 г.) прѣслѣдвания, изпититѣ (изстиндацитѣ) като бунтовникъ и революционеръ, съ Раковски и Левски, присѫдата ми на смъртъ и заточението ми 1878 г. въ Каиро (Африка и

III. чиновничеството ми и литературното ми поле (1878—1907 г.), въ което приготвихъ, споредъ силитѣ си, — въ свои — и въ прѣводи 14 съчинения, (гледай корицата на книгата ми „за Бога и душата“ отъ 1904 г. или въ биографията ми).

Ржкописътъ на моята автобиография прѣгледанъ и отъ висосообразованния Търновски митрополитъ, Климентъ Друмевъ, който слѣдъ като го намери за найсполучливъ и цѣлесходенъ: за агитиране, ободриване, и събуждане отъ литургически сънь на българския народъ, съ готовность насърдчи ме и ме надари се малка

сума отъ 500 лева, по-скоро да напечатамъ своята си автобиография и да я раздамъ между народа ни.

Възможно е, че мнозина отъ моитѣ г-да читателитѣ ми, да се усумнятъ и, и може би, да се смущаватъ: нѣкои освоени отъ любопитство; други — отъ завистъ и злоба; трети — отъ своя надмѣнность или отъ fanfaronand (егоизъмъ, себехвалство), а по-вечето отъ тѣхъ освоенни отъ голѣмо разположение и готовность къмъ: упрѣквания, подигравки и укори, отправени на мой адресъ, а най-послѣ — отъ злоба и критикология и ироническо къмъ себе си запитване: „откадѣ-докадѣ, покойния дѣдо Климентъ Друмевъ познава Шумкова и да му напечати и издаде автобиографията му съ свои пари? каква голѣма птица и видно лице билъ и е Ив. Шумковъ? „бошъ-лафъ; той още не е извѣстенъ прѣдъ знанието и литературното общество; но тука пакъ ще има нѣкой *уйдурмасионъ*.“

Какъвъто низъкъ укоръ и да ми припишатъ и прикачатъ моитѣ критици сѫ свободни, и азъ нѣма да имъ се сърдя, че тѣ не сѫ извѣстни и запознати съ животътъ и миналото на Ив. Шумковъ; и, така сѫщо, види се, съ благотворния характеръ на приснопаметния Търновски митрополитъ, Климента. Само едно ще наповня на моитѣ обвинители: — Сократовитѣ, Менитовци и Анитовци — че само на *Тудоровъ день* се припускатъ коньетѣ безъ смѣтка, а всѣкога не. Крайно съжелявамъ, че моитѣ упрѣкатели — ако се яватъ такива — не ще могатъ да узнаятъ: кадѣ се намира *разколничето*, тъй да рѣкѫ, което да имъ разоблачи, и да имъ открие истината, която азъ тука алигорично ще имъ я открия.

Азъ като небогатъ човѣкъ, много пѫти съмъ бивалъ подкрѣпяванъ и насърдчаванъ въ прѣдначинанията си по книжовното си поле, а именно отъ истинския пастиръ, Високопрѣосвещения Климентъ. Той и въ случая ме е надарилъ парично още приживѣ бидейкимъ. А

защо ли е сторилъ това? види се да е билъ освоенъ отъ казаното: „Simili similis quadet“ („подобни на подобния е милъ“). Ето, това е *разколничето*, което подканва мнозина да се усумняватъ и говорятъ напусто.

Прѣдъ съвѣстьта си и Бога, бидейки задълженъ да остана признателенъ къмъ покойния ми добродѣтель, св. Търновски Климентъ Друмевъ, и за да изпълна неговия завѣтъ, рѣшихъ и издадохъ своята си автобиография, която начело на книгата ми ще фигурира и отликътъ (портрета) на моя благодѣтель — Друмева, — придруженъ съ кратка поема, окачествующа достойно неговия характеръ прѣдъ цѣлия български народъ.

Моля моитѣ просвѣтили читатели, при всичкитѣ мои прѣпоржки и възпѣвания (хвалби), досѣжно моята автобиография, пъкъ нѣмамъ смѣлостьта да я считамъ прѣдъ тѣхъ и знанието за непогрѣшима; напротивъ, ако бѣхъ ималъ тѣхнитѣ мждри съвѣти и ржководства, щѣхъ да имъ я изтъкна въ по-завидно и въ по-розово положение. Но като имахъ прѣдъ видъ: настояването и взетата материална подкрѣпа на моя даритель—Търновски митрополитъ — рѣшихъ издаването ѝ съ каквато умѣлость и знание, като се надѣвамъ, че учащата се наша младежъ, ще се яви съ по-достойни разкази, по събуждането и просвѣщението на бъл. народъ. Дано, дано! . . .

Авторъ: *Ив. Б. Шумковъ.*

Ст. София 31 мартъ 1907 г.

„Въ знакъ на искренна признателность къмъ моя благодѣтель, посветихъ този мой трудъ на името на Търновския митрополитъ, Високопрѣосвѣщений

† Г-нъ Климентъ Друмевъ

въ Ст. София 31 мартъ 1907 г.

Авторъ: *Ив. Б. Шумковъ*

„Ora vides, mentem cripta vedere dabunt“
(„лице зриши умъ же открыютъ дѣла“ (Райчъ).

Отлика на Търновски митроплитъ, Високопрѣосвещений
Климентъ Друмевъ, (фотографиранъ 1886 г.)

Поема:

„Да, подъ твоя духовенъ отликъ
Поднасямъ ти азъ пѣсень:
Като на мѫжъ ученъ и великъ,
С'умъ високъ и прѣлесенъ!

Ти бѣше и горѣщъ прозелитъ,
Сé къмъ добро о, владико!
Славенъ търновски митрополитъ,
О, за църквата — слънце велико!

Ти бѣ: поетъ, пастиръ и отецъ,
Даващъ съвѣти и цѣръ;
Да, великъ писатель и творецъ,
Па и чистъ революционеръ!

За тебе цѣль народъ, днесъ жали,
За твоето редко достойнство;
Тебъ кадило и свѣщь той пали,
И те хвали твое потомство!

Твоята добра популярность,
„Тикна твои ужъ другари (?!)
Охъ! сé къмъ злоба а не радость,
И ги стори твои клюкари!

За тебе учени и прости,
И цѣль народъ ще да клика:
О, Богъ душата да ти прости,
Постоянно той ще вика!

Поклонъ на твоя прахъ и кости,
Отъ цѣлия твои милъ народъ,
Богъ грѣха да ти прости;
За твоя щедъръ къмъ него плодъ!

Тебъ трудътъ си посвещавамъ,
Мой съвѣтникъ и учитель;
Тебъ честь и слава ти отдавамъ,
О, мой щедъръ благодѣтель!“

(Шумковъ).

Кратъкъ прѣгледъ по биографията
на
Търновския митрополитъ, покойния Климентъ Друмевъ, отъ рождението му, 1838 година до смърьта му, 1901 година.

Въ първата половина на XIX вѣкъ въ г. Шуменъ е живѣела една честна и благочестива българска фамилия съ голѣмо семейство, умножено отъ взаимнообикналата се православна двойка, която мѣжду не малкото си домочадие дѣдо Друми и баба Кируша родили прѣзъ 1838 г. и най-малкия си синъ Василя.

Бащата чадолюбивия дѣдо Друми, се занимавалъ съ манифактурна търговия въ Шуменъ, и се старалъ да отхрани и възпита чадата си по-добрѣ, отколкото му допускали силитѣ. Младия Василь се отликувалъ сé съ една надимность отъ другитѣ дѣца на дѣдо Друми, че у него се проявила особна наклонность къмъ учението и се отличилъ въ ржководството и научнитѣ прѣдания на съврѣмения даскалъ Савва Доброплодний, отъ когото първото учение придобилъ отъ него въ Шуменъ.

Въ врѣме на руско-турската или Севастополската война, всичкитѣ почти училища били затворени. Въ това врѣме ученолюбивия Василь пакъ не оставалъ празенъ; той помагалъ на баща си въ търговията и се упражнявалъ въ черквата по черковното пѣение и редъ. За първъ другарь В. Друмевъ ималъ въ Шуменъ г. Василя Дим. Стояновъ, отъ с. Жеравна, съ когото съврѣменно свършили наукитѣ въ Шуменъ и станали помощници на даскалъ Савва Доброплодний, до гдѣто първия се сдобилъ съ прѣпоржка отъ г-на Драганъ Цанкова[1]) и постжпилъ въ Одеската духовна семинария.

---

[1]) Драганъ Цанковъ е извѣстния на българския народъ, за първъ: труженикъ, и дѣецъ, водитель къмъ освобождението на потиснатия (500 години) български народъ. Той много млади юноши е възпиталъ и подкрѣпилъ, както и Василя Друмевъ. Той остава за България незабравимъ патриотъ!

Прѣзъ год. 1853 г. Василъ Друмевъ написалъ първото си съчинение „Нещастна фамилия“ и било обнародвано въ „българскитѣ книжици“ въ Цариградъ.

Прѣзъ 1861 г. В. Друмевъ, по покана на извѣстния бълг. първъ революционеръ, Савва Раковски, напустналъ учението си въ Одеса и се отправилъ, наедно съ г-нъ В. Д. Стояновъ, отъ Брага и се зачислилъ въ легеона на С. Раковски, въ който геройски и неустрашимо се сражавалъ съ турцитѣ за свободата на България. По-главнитѣ съвоющи съ В. Друмевъ, подъ ржководството на С. Раковски били: Стефанъ Караджата и Никола Шоповъ, отъ Тулча, Дякона Василъ Левски, отъ Карлово, Тома Панталиевъ, отъ Свищовъ, Иванчо Брѣговъ, отъ Т. Пазарджикъ и други много.

Подиръ бомбардирувaнето на г. Бѣлградъ, легеона билъ растуренъ или разпърснатъ, а В. Друмевъ прибралъ се въ Крагуевацъ, гдѣто тѣжко заболѣлъ, а В. Стояновъ билъ изпратенъ въ Влашко да подѣйствува за изпращането на 70,000 пушки, които били купени за българитѣ и сърбитѣ.

Прѣзъ есеньта 1862 г. В. Друмевъ билъ прѣдизвиканъ да се върне пакъ въ Одеса, но билъ въ незавидно положение и грозна мизерия. Друмевъ, обаче, както въ Шуменъ, така и въ Одеса билъ единъ отъ добритѣ ученици: по духовитость, прилѣжание, и примѣрнитѣ си обноски къмъ всѣкиго. Затова билъ любезенъ къмъ всѣкиго и обикнатъ и отъ самитѣ съврѣменни професори и ректори, които го съвѣтвали да продължава непрѣривно наукитѣ, че у него съзирали чисттъ български изразъ и народна благонадѣжность.

В. Друмевъ въ битностьта на Одеския Сименаристъ изработилъ една хубава читанка озаглавена: *„Другаръ за дѣцата“*, за изданието на която на помощъ му сж притичали учащитѣ се, въ него време българчета, а именно: Ив. Гюзелевъ, Хр. Павловъ, П. Генчевъ, Д. Благоевъ, Ст. Зогравски и др. Въ сжщата година В.

Друмевъ е съчинилъ втора своя повѣсть озаглавена: *„ученикъ и благодѣтель“*, която по чистия си хубавъ езикъ и по съдържанието си счита се много по-хубава отъ първата „нещастна фамилия“.

Споредъ псевдонима *„патамански“*, първото лице до В. Друмевъ и неговъ съмишленикъ и неотлучимъ другарь билъ му е В. Стояновъ. Втората повѣсть на В. Друмевъ била обнародвана въ в. „Съвѣтникъ“ прѣзъ 1864 г., който се издаваше въ Цариградъ прѣзъ 1869 г.

В. Друмевъ съ отличие свършилъ Киевската духовна семинария и добилъ титълъ *„Кандидатъ.“* Но самия и единствения виновникъ за да свърши той срѣдно и висше образование билъ е г-нъ Драганъ Цанковъ и българското въ Одеса настоятелство, подъ ржководството бидещимъ тогава на Христо Палаузовъ, честенъ и неуморимъ тогава труженикъ за събуждането и възраждането на България.

Водимъ отъ твърденията на Патамански — който е сжщия В. Д. Стояновъ — нека да признаемъ че идеята за съставяне на едно литературно-научно дружество въ Браила бѣ се зачела и изтъкнала въ душата на В. Стоянова прѣзъ 1867 г., когато още студиралъ въ Чехия (Прага). Въ сжщата година случило се е да се установи въ Прага и семейството на княгина Галацинъ, на която семейството и било повѣрено, като на добъръ възпитатель на пок. М. Дриновъ, комуто идеята на В. Стояновъ била открита и пояснена, а той съ голѣма готовностъ я удобрилъ и пригърналъ, и му се обѣщалъ че усърдно ще я подкрѣпи по принадлежность и че ще му бжде нераздѣлимъ, не само съмишленикъ, но и поборникъ и сътрудникъ на многополѣзното прѣдначинение.

Г-нъ В. Стояновъ, не закъснѣлъ да увѣдоми и своя неразлъчимъ другаръ и приятель В. Друмева за своята обзела го идея, която и покойния Дриновъ билъ удобрилъ. Покойния Друмевъ отъ Киевъ му отговорилъ

съ братско съчувствие говорящъ му: „слѣдъ една година свършвамъ наукитѣ си въ Киевъ и ще се срѣщнемъ въ Ромжния“.

Пролѣтьта на 1868 г. В. Стояновъ върналъ се въ Влашко и, тукъ, почналъ да дѣйствува и ободрява българското общество къмъ идеята му за осжществоването на бждащето дружество, отъ което — общество — намѣрилъ пълно съчувствие, единство и подкрѣпа на всѣкадѣ въ Ромжния и Бесарабия. Отъ кадѣ съ готовность всичкитѣ наши родолюбци побързали и, отъ своитѣ си джобове, пожертвовали и събрали около 200,000 златни франка, отъ процента на които да се поддържа озадаченото ново литературно дружество.

Вълненията на народитѣ въ Балканския полуостровъ породиха българския черковенъ въпросъ, който слѣдъ голѣми мжки и жертви, призна се (1870 г.) Екзархията отъ Султана съ неговъ ферманъ. При всичкитѣ многогодишни борби съ гърцкитѣ владици, българския народъ не бѣ въ състояние да приготви за новата ни Екзархия нѣкое учебно поне учрѣждение, освѣнъ въпросното „Браилско литературно дружество,“ което намѣри Екзархията готово и повѣрено на трима млади образовани българи: М. Дриновъ. Василъ Друмевъ и В. Стояновъ отъ управлението на които всички българи останали задоволни.

Василъ Друмевъ се отличавалъ отъ своитѣ, горѣотбѣлѣзани, двама другари именно: на своя благъ и тихъ характеръ, съ честно и постоянно отношение къмъ всѣкиго, съ непоколебима и неизчерпима любовь къмъ благородни и человѣколюбими дѣла, винаги расположенъ и готовъ: да услужи и да помогне всѣкиму; винаги е готовъ да прости всѣкиму, за най-голѣмото зло, сторено нему; неговото великодушие, щедрота, самопожертвуване, родолюбие и неустрашимость у него сж били безпрѣдѣлни, както се вижда отъ неговитѣ дѣла и постжпки прѣзъ цѣлия му животъ. Тия бѣха главнитѣ

черти на душата и сърдцето на този вѣликъ за България мжжъ, Василь Друмевъ, безъ които немислимо бѣше да стори той толкова вѣлики добрини на своето отечество и, най сетнѣ, да свърши прѣждеврѣменно много печално живота си отъ крайнитѣ неразбранщини и злоби на нововъзродената ни България, намразенъ отъ нѣкои и отъ своитѣ, по чинъ другари, безъ да е повиненъ въ нѣкое извършено отъ него субективно и користолюбиво дѣло.

Въ общото събрание на: Одескитѣ, Галатскитѣ и Браилскитѣ пожертвуватели българи, избралъ се Г-нъ В. Стояновъ да делегира събранието прѣдъ великото тържество на Чешкия народъ въ Прага, за отпразднуването на петстотингодишната паметь на прочутия и отличенъ чешки мжжъ *Иванъ Хусъ*. Въ сжщото събрание се прѣгледалъ устава, който — споредъ псевдонима (Патамански) билъ изработилъ В. Стояновъ. Василъ Друмевъ до дѣто чакалъ дуугаря си да се върне отъ Прага той въ Браила написалъ нѣколко статии досѣжно (относително) просвѣщението, а въ особенности върху значението на едно литературно-научно дружество. Тия негови статии били обнародвани въ в. „Дунавска Зора“, която се редактирала и издавала — повече пъкъ отъ него въ Браила, които и днесъ се четатъ безнаситно, като драгоцѣнни за България.

Българщината въ Браила имала приветъ отъ другитѣ българи по множество и развитость въ търговията и въобщѣ въ всѣкакво отношение отъ всичкитѣ българи въ Ромжния, па и на самитѣ ромжнски власти имнонирали (диктували) и устава се приелъ и дружеството се именовало: „Българско книжовно дружество“. И при разглеждането на устава, мажду събравшитѣ се прѣдставители най-първото по отличие мѣсто заемалъ даровития и талантливия Василъ Друмевъ съ: живота си, мждро, тактично и усърдно участие, до свършването събранието, което го увѣнчало съ своята искре-

ната си къмъ него симпатия и благосклонность на всичкитѣ пратеници и слушатели въ събранието.

Бѣлѣжка на Ив. Б. Шумковъ. „Слѣдъ годишното ми прѣбиване, въ Русия, прѣзъ 1869 г. върнахъ се отъ тамъ, на която посѣтихъ столицата ѝ и по-главнитѣ ѝ градове, изпратенъ сѐ по народни български работи, които се готвеха да се обяватъ на турция, чрѣзъ ближното възстание; посѣтихъ втори пѫть Браила и цѣлата влахо-богданска земя, въ който градъ бѣха събрани от всѣкадѣ всичкитѣ прѣдставители, въ главѣ на тримата първи основатели и водители на важното дѣло: пок. М. Дриновъ, блаженопочивший Василъ Друмевъ и В. Д. Стояновъ, които намерихъ събрани въ кѫщата на покойния даскалъ Василъ Поповичъ отъ Браила, кадѣто съ очитѣ си видѣхъ голѣмата и усърдната имъ наклонность на тримата за откриването отъ тѣхъ на въпросното „бъл. книжовно въ гр. Браила дружество“, за устрояването на което не по-малъкъ трудъ и жертви употрѣби отъ двамата си другари, Дринова и В. Друмева и Г-нъ В. Д. Стояновъ, който прѣдъ мене упражни голѣми старания по събуждането и ободрението на заспалата тогава българщина и, че, отъ неговитѣ уста чухъ, че само отъ покойния Никола Мироновичъ посредствомъ билъ записалъ 15 хил. рубли (37,000 лева) за устрояването на въпросното дружество, върху което за прѣдсѣдатель — Василъ Друмевъ я за дѣловодитель — В. Стояновъ на 29 септемврий 1869 г. въ Браила.

Съ други думи казано, че единственния лостъ по закрѣпяването на дружеството въ Браила ще признаемъ пъкъ най-горѣщия патриотъ В. Друмева, който радушно съ готовность всичко прѣзрѣ и пожертвува младитѣ си въ Браила години за стабилностьта и уякчаването на желателното дружество, при обстоятелства твърдѣ неприятни и търнливи,

Василъ Друмевъ чрѣзъ Георги Шоповъ билъ поканенъ отъ Г. Букурещъ за: учитель, дѣловодитель на

тамошната община и редакторъ на издаваемия тогава в. „Отечество“ издаваемъ въ Букурещъ още прѣзъ 1868—9 г. но Друмевъ отказа да приеме ни една отъ тритѣ прѣдлагаеми нему длъжности. като не пощади голѣмия трудъ и бдителность за трайностьта и успѣха на повѣреното му дружество, което се опасяваше отъ една коварна идея на нѣкои лукави български сърдца, които подровяха основитѣ на дружеството при самия му зародишъ, но: постоянството, твърдата воля и неостжпчимостьта и безкористието на В. Друмевъ побѣдиха всичкитѣ злокобни и коварни планове насочени противъ основитѣ на ползотворното книж. дружество.

Отъ постжпкитѣ на основателитѣ на дружество явно става, че тѣхната инициятива за дружеството не е ламтѣла за нѣкакви гешевти и обогатявания; понеже както се вижда отъ книжята на дружеството, възнаграждението на инициятоpитѣ мѣсечно е било 235 за три мѣсеци, т. е. по 78 лева на М. Дринова, В. Друмевъ и В. Стоянову. Особенно всѣкой може да си прѣстави колко трудно могълъ да прѣкара Друмевъ при такъва голѣма оскждность, а при това като е билъ задълженъ сжщеврѣменно да отдѣля отъ 78 л. по нѣщо и да праща въ България на своитѣ въ бѣдность западнали родители. Освѣнъ това, тукъ се изтъква и други фактъ, който отбива Друмева отъ всѣко сребролюбие и боржоазия, че всѣкой знае, че той се отказа отъ голѣмитѣ годишни заплати, прѣдлагаеми нему: отъ Ромжния, България па даже и отъ Русия. Отъ изложенитѣ тукъ факти, всѣкой ще дойде до убѣждение и имовѣрность, до колкото В. Ддрумевъ е билъ чуждъ на всѣкоя користолюбива идея и сребролюбие; при това читателя отъ тукъ ще се увѣри какво рѣшително и отбранително положение е държалъ противъ непрѣдвиденитѣ нашествия противъ общеполезното дружество, и ако той не бѣ се въоржжилъ съ всѣкоя възвишена идея, вѣщо и сърдечно култивирана, и на здрави основи положена не-

мислимо бѣ да се очакватъ отъ дружеството развитие и изобилни, за народни, плодове.

Ето приснопаметния Друмевъ защо заслужва да се наричя достойно: основатель на Браилското дружество, творецъ и поетъ на своята драма, която е издалъ въ Браила (1871—2 „Иванко убиецътъ“ на Асѣня I, и която, по достойството си се числи и приема съ драмата „разбойници“ отъ Шилера и, най-послѣ, се титулира „литераторъ“ по неговитѣ съчинения и сладкорѣчивитѣ му, подухъ и езикъ, статии, изложени въ Браилското книж. дружество.

Чудно съвпадение наистина! чуднитѣ достойнства и приимущества на дивния вития (ораторъ) В. Друмевъ, още приживѣ, нови напослѣдъкъ възбудиха знанието идеи, за въздигане на нова трибуна и величественни завѣси и сцени, прѣдъ която игралница, вѣчно ще се развива и упражнява неговата славна драма „Ванко убиецътъ.“ Отличието и способноститѣ на незаблимия търновски митрополитъ удостоиха го прѣдъ неговитѣ другари, сътрудници знаменосци и народа да се избере и за първъ съвѣтникъ на българ. държавенъ глава, А. Батембергъ, комуто служи нему и народу си, и като минитръ-прѣдседатель прѣзъ 1880 год.

Високото образование и поетическата способность на о Бозѣ почившия Друмевъ прѣзъ 1901 г. у мнозина отъ нашитѣ учени, завжди се и вреда въ душа славна и съотвѣтствующа помисъль за въздигането на днешния столиченъ народенъ театръ въ ст. София. Идеята пусната за постройването на общожелаемото просвѣтилище — театра — отъ мнозина — се одобри и подкрѣпи и безъ разлика на партии — съврѣменния, тогавашенъ кметъ Г-нъ Черневъ не изгуби врѣме да възбуди въ съвѣта си въпросъ, който и отъ него се одобри и, своеврѣменно, се опрѣдѣли фондъ отъ 300—700 хил. лева и мѣсто за постройката на днешния елегантенъ вертепъ или

упражнилище на всѣкоя наука и еволюция, т. е. днешния озадаченъ въ София, народенъ театръ, въ който ще се приведятъ всичкитѣ: струни, органи и пѣсни въ разни сладки нимфически (на богинитѣ) поетически мелодии и гармонии, възпѣващи Друмева.

Псевдонима „Патамински, т. е. Г нъ В. Стояновъ по великия умъ и по умственитѣ му трудове въспѣва Друмева и особенно го отличава: съ чистота, ясность и съ понятливость на езика съ богатсяво на високи мисли и благородни чувства; въ тия трудове вѣрно е изображена личностьта на автора имъ — духъ великий, всестрастно просвѣтенъ и проницателенъ съ най-благородни чувства и богато украсенъ. Това е образътъ на духовната личность на Друмева". В. Стояновъ (Патамански) въ (в. „България" брой 99 1901 г.).

Диликатностьта на благоразумието, споредъ мене, не ще да допустне никому да направи никакъвъ прѣвестъ и надимность отъ ония, които може да изрисува и изложи прѣдъ знанието и народа днесъ, по достойнството и качествата на блаженопочившия Друмевъ, който умѣло можа релѣфно да истъкне прѣдъ учения свѣтъ Г-нъ В. Стояновъ, който е билъ многолѣтенъ: сътрудникъ, съученикъ и неразлъчимъ другаръ и приятель на бъл. народенъ пастиръ и владика дѣдо Климентъ.

Краткия мой тука изразъ по битието и животътъ на Търновски митрополитъ не почива толко върху освѣтленията, събрани отъ неговитѣ: роднини, кѫщни хора, приятели и отъ своитѣ ближни люди; нито пъкъ отъ моитѣ, тъй да рѣкя, вѣрни, но ограничени понятия по биографията му — колко отъ описаната, слѣдъ смъртьта му, точность и валидность наонея на неговия искренъ приятель: Г-нъ В. Стояновъ.

Прѣзъ първата половина на година 1868, прѣди да замина за въ Русия — по народни работи — отбихъ се втори пѫть да посѣта нѣколко градове въ Ромѫния и Бесарабия като: Исмаилъ, Рене, Болградъ, Галацъ,

Браилъ, Гюргево, Александрия, Букурешъ и др. и, въ Реинъ, отъ които подиръ 11 години имахъ слрчай втори [1]) пжть да се срѣщна съ короната на революционеритѣ, приспопаметния Савва Раковски — родомъ отъ малкото село „Раково“, 3 часа далечъ отъ г. Сливенъ, къмъ сѣверна страна съ когото завѣдохме и изменихме слѣдния кратъкъ разговоръ съ Савва Раковски:

— „Бай [2]) Савва бе, какъ отивашъ съ твоитѣ душехранителни революционни планове, които ги измислюваше и кроеше още въ Гърция? успѣвашъ въ начертания отъ тебъ планъ или не? защо си разваленъ тъй на лицето, г. Раковски?“

— „Ти, Шумковъ, гърцки знамъ, и че разбирашъ; всѣкой революционеръ, войвода или полководецъ, ако да не е надаренъ съ чувството къмъ свободата и не се рѣшава съ готовность да сложи коститѣ за нея, той не трѣбва да носи имената: труженикъ, революционеръ, патриотъ и самоотверженикъ.“

— «Какъ ти се вижда българския народъ, събуденъ ли е и може ли самъ да си извоюва свободата или още се намира въ литаргия».

— „Български народъ е една проста мърша, спорѣдъ мене, и Травналията, П. Р. Славейковъ, ако да се случи нѣкой да я повлече подирѣ си, ще я оттърве отъ устата на вълка, аколи не, той мало чувствува, че той е имотъ и плячка на хищнитѣ и вѣковнитѣ агарияни — турци —; той още малко цѣни що е: свобода, татковина, отечество и, че, то е най-скжпото за всѣкой народъ прѣзъ векувето му, немислимо е да се освободи самичъкъ; това азъ съмъ го говорилъ прѣдъ учащата бълг. младежь, още въ Атина (1850—55). Но съ това неще за се каже, че той не трѣбва да въстане противъ вековната непоносима вече тира-

---

[1]) Първия пжть се запознахъ въ столицата на Гърция — Атини.

[2]) Бай го зовѣхъ, че той коджа бѣше по-старь отъ мене.

ния; той (народа ни) трѣбва да знае, че и Ромжния, Сърбия, Гърция и др. не се ли освободиха сами, н въстанали и се били съ Турция всѣкоя 10—11 год до дѣто най-послѣ Русия ги освободила. Тукъ му мѣстото да спомѣна една горчива истина, че повечето отъ нашия народъ мислятъ и напълно се надѣватъ и очакватъ, дѣдо Иванъ да доде и да ги освободи, т. е Русия да пролива кръвь за тѣхъ, а тѣ да очакватъ на готово свободата си. Народъ не си спомня поне на уката и текстоветѣ на Св. свое Писание: *„тропайте, и ще ви се отвори; искайте, и ще ви се даде.“* „aied toi et e'si'elt'edera“ („помогни си, па и Богъ ще ти помогне“). У нашия народъ у твърдѣ малцина се срѣщатъ: ободрени, освѣстени, рѣшителни патриоти, неустрашими герои, свободолюбиви и самоотвержени синове съ народна гордость, които съ готовность да сложатъ коститѣ си и обагрятъ съ кръвьта си заробеното си отечество и извоюватъ свободата като Марко Куротия въ Римъ, французкия полководецъ М. Атила Регулъ съ Карихдонянитѣ, Леонида въ Термопилитѣ, Ахилъ въ Троянската война, руситѣ съ Наполеона I. (Бонапартъ) и съ турцитѣ, черногорцитѣ съ турцитѣ, а именно съ маджарина Омеръ паша и пр. Съ една рѣчь, *додѣто и българина не се освѣсти, че е вѣковенъ робъ и не ее въоржжи: съ воененъ духъ, съ смѣлость, рѣшителность, и додѣшо, не погледне вѣковния си тиранинъ съ кърваво и неустрашимо око, съ постоянъ юнашки отпоръ, и не окървави мечътъ си въ тѣлото на своя деспотинъ — турчина — и то послѣдователно много години не даде и той не малко жертви свои, нека да не очаква и прѣдполага, че ще му се притече нѣкой на помощь, и ще му приготви свободата на готово, брате Иване!“ (Шумковъ).*

— Бай Раковски, мнозина отъ нашитѣ късоглѣдни и не умѣющи: да прозелитиратъ, ободряватъ и събуждатъ народа, освѣнъ гърцитѣ гдѣто въставатъ противъ

тебе, за твоитѣ прѣувѣличени, ужъ, нѣща, именно въ твоята „старина и горски пѫтникъ“, но има ги нѣкои и отъ нашитѣ невѣжи и непрѣдвидливи сѫщества, мърши, които несправѣдливо упрѣкаватъ твоята съврѣменна и необходима вещина въ гръцкия и санкритския езици.“

— „Да, азъ и самъ си това съмъ го надушилъ и узналъ; гърцитѣ до негдѣ иматъ право да ме мразятъ и гонятъ, че азъ въ самата тѣхна столица смѣло и научно постоянно съмъ се състѣзавалъ и борилъ на тѣхния еленски езикъ; ежедневно за тѣхния езикъ съ гърцкитѣ ми познания билъ съмъ ги корилъ, че сѫ отъ циганско потекло, и това е вѣрно. Това сантиментално роптание и врява на гърци и на нѣкои отъ нашитѣ: бездарници, празни делви, и чорбаджии, хичъ не ми е еня; но чудно е това, какъ подлата критика на нѣкои —наши поплювковци, по моитѣ апостолски издания— внушила въ душата завистъ и злоба и на нѣкои единици и въ Бѣлградската кекава интелегенция. Тя — ненавистъ — се изрисува и познахъ я още при *легеона* въ Бѣлградъ, който и падна.

— Отличиха ли се нашитѣ българи самоволци въ легеона или не?, попитахъ Раковски.

— Не мога напълно да ти си похваля, но доста момчета се явиха смѣли и рѣшителни, между които се отличи първъ Василъ Друмевъ отъ Шуменъ, Одески семинаристъ, който умаломощенъ отъ тѣшката си болесть и, слѣдъ растуренето на легеона, върна се пакъ въ Одеса да свърши наукитѣ си. *Много по-рано щѣше да се освободи България, ако тя бѣше родила повече синвве като В. Друмевъ; и, тя, щѣше да бѫде по щастлива, ако да се управлява отъ държавни мѫже като В. Друмевъ, който геройски опита орѫжието си противъ враътъ ни!*

— Имате ли на страната си нѣкоя отъ великитѣ сили, която да подкрѣпи вашето прѣдначинание, за освобождението ни, или нѣмате?

— До днесъ отъ никадѣ нѣмаме, па нито даже отъ Русия, на която възлагаме самата надѣжда; косвенно учимъ се, че ужъ подиръ 6—7 години щѣла да отвори война на Турция за освобождението на християнитѣ на балканитѣ. Много пѫти азъ и нѣкои мои другари по обихождане нашитѣ въ Русия, Ромѫния и Бесарабия, богати българи като: Николай Мироновичъ, Тошковичъ, Рашейвъ и др. да узнаемъ нѣщо, но неможемъ се научи за нищо отъ тѣхъ; само туй ни увѣряватъ, че на много мѣста въ южната Русия и Бесарабия лѣжятъ много хиляди пушки и военни потрѣбности, по градоветѣ: Смаилъ, Рене, Болградъ и пр. но и тѣ ни намразили вече и ни пѫдятъ, че много пари много пѫти сме имъ взели, и сме ги наричали: турски чорбаджии, не патриоти заспали и че сѫ прости делви (кюпове) за да трупатъ съ пари и богатство; а ти, кадѣ се намирашъ и що работишъ, още ли си даскалъ и кадѣ? ще повѣе ли скоро въстанически вѣтъръ и по Македония или не?“ попитаме Раковски.

— „Българитѣ въ Македония, бай Раковски, още киснатъ въ литаргия; отъ 5—6 години насамъ почнахме да ги посъбуждаме (отъ 1859 г.) да взематъ и тѣ участие, за сега поне, въ черковния въпросъ. И дѣйствително подъ булото на извѣстни на турцитѣ, черковенъ въпросъ, поосвѣстихме българитѣ, смѣло да се явятъ и поискатъ отъ Високата Порта освобождението отъ многовѣковния църковенъ гнѣтъ на фанариотитѣ, съ отдѣлването на църквата ни отъ гърцката патриаршия. И наистина въ кратко врѣме агитаторитѣ по Македония успѣха да освѣстятъ българското население тамъ, да припознае, че и българитѣ иматъ своя народность, писменность, вѣра, царие имало владици и патрици и т. н. за доказателство, че и ний въ Македония сме шавнали една крачка камъ напрѣдъкъ, нека ни послужятъ за доказавелство слѣднитѣ градове въ западната Македония: Битоля Охридъ, Крушово, Прилѣпъ, Велесъ

Скопие, Кичево и др. въ които днесъ ще срѣщнете доста ободрено бълг. общество; а пъкъ, като узнаемъ, че по балканитѣ, на северна южна България сж тръгнали хора герои като тебъ, Раковски, х. Димитрий Караджата и др. незабравими патриоти, гордостьта величието на България, тогава съ готовность и радушно ще ви придружятъ и македонскитѣ българи и, рамо до рамо, ще воюватъ противъ полумѣсеца — турчина! Сбогомъ уважаемий родолюбецъ г-нъ С. Раковски! знай, че семето е посѣано и по Македония и, по-късно ще никне и тамо.

— „Отъ твоитѣ къмъ мене запитвания, отговори Раковски узнахъ, че и ти си отъ българскитѣ революционери; сбогомъ, добъръ ти часъ, но пакъ да се слушаме и видимъ“. . . . [1])

Заключението ми или епилогътъ ми.

Като имамъ прѣдъ видъ моето първо свиждане съ покойния и незабравимия Василъ Друмевъ въ Киевъ, прѣзъ 1868 г.; прѣдъ видъ моята втора срѣща съ него въ Браила, прѣзъ 1869 г.; прѣдъ очи моето искренно и братско другаруване съ него въ Търново, въ битностьта му на Ректоръ въ дух. Петро-Павловска семинария; като имамъ прѣдъ видъ неговото не лицемѣрно двѣгодишно другаруване и ближно-душевно сдушаване съ него; прѣдъ очи неговия християнски искренъ благъ и български изразъ къмъ всѣкиго; като непропускамъ отъ прѣдъ видъ похвалната и съболезнованието, за смъртьта му, изразено отъ руския императоръ съ телеграмата му отъ 12 юлий 1901 г.; и най-послѣ като имамъ прѣдъ видъ и свѣденията по неговата безпримѣрна биография и моето второ свиждане съ първия

---

[1]) Третий пжть не се видохме, че пок. С. Раковски прѣзъ 1867 г. се помина въ Букурещъ. И. Б. Шумковъ.

революционеръ и първъ труженикъ пок. С. Раковски въ Ромжния, който въ разговорътъ си съ менъ произнесе слѣднитѣ добри отзиви за Василя Друмевъ: „*много по-рано щѣхме да потърсимъ свободаша си, ако Българ́ия бѣ родила по-рано синове като В. Друмева.*“ Сега дохождамъ до убѣждение и положение да окачества, какъвъ мжжъ е билъ Търновски митрополитъ пок. Климентъ Друмевъ и то двояко да го прѣдстава: *по характеръ и по достойнство*; а по характеръ го отликувамъ: а) *за тихъ, благъ, искренъ, благодѣтеленъ, великодушенъ, даритель, незлобивъ, истински духовенъ и мирски пастиръ, надаренъ съ всички душевни и християнски добрини*; б) по достойнство считамъ го и го третирамъ за вторий Менторъ [1]); в) по *трудолюбието, научностьта, по високия му идеаленъ умъ, даровитъ и опитенъ по литературното поле, сладкорѣчивъ по езика, вития* (*ораторъ*), *убѣдителенъ прѣдъ обществото, драматикъ и поетъ способенъ, даровитъ съ талантъ и широка еволюция, съ неустрашимъ духъ противъ неприятеля — революционеръ—,великодушенъ противъ враговетѣ и изтъпленията имъ и, най-послѣ човѣкъ списобенъ за всичко и за държавенъ мжжр и съвѣтникъ на короновани глави!*

Високоумний Тър. владико, Свети Климентъ!
Като членъ и азъ на твоето скжпо отечество,
И като на мжжъ съ високъ умъ, на музи и богини,
Приписвамъ ти, заслужено горното качество,
Дарено тебъ отъ Зевсови: чада, музи и княгини!

Въ столичния и всѣкой театръ,
Твоята драма тамъ ще се дава и развива,

---

[1]) Първий Менторъ е умния и вещия пазитель и ржководитель на митологическия Одисей, който се изгуби дълго врѣме скитающи се по Егейско и Срѣдиземно морета. И. Б. Ш.

Кадѣто сé поетически ще вѣе вѣтъръ,
А Богъ Орфей, ([1]) в'него, тебъ ще възпѣва!

С'лаври вѣнци си украсенъ и ода, (пѣсенъ)
Отъ българския народъ и потомство,
Тебе ще въспѣва всѣкой отъ народа,
За твоитѣ заслуги и достойнство!

Ще ридае надъ гроба ти народъ и тржби,
Като всѣкой човѣкъ по свѣта мирски,
Че България съ тебъ много изгуби!
Както бѣлецъ, ([2]) тъй и в'чинъ пастирски!

Тозъ е отъ менъ скроменъ приносимъ вѣнецъ,
Като на тебѣ мжжъ, съ музи и лаври надаренъ,
Чэ за отечеството билъ си герой и борецъ,
А пакъ мене, богато отъ тебъ подкрѣпенъ!

Това ти качество азъ опрѣдѣлявамъ,
И лавровъ ти на влава полагамъ вѣнецъ,
Като на поетъ герой азъ те називавамъ,
Какъ за църковенъ пастирь и Божий агнецъ!

Кога руски императоръ съболезнува,
По загубата на българския народъ,
Съ телеграма той му съчувствува,
Че той за винаги губи неговия благъ плодъ!"

Н'остава по-високъ да ти отдамъ епитетъ,
Освѣнъ да ти поднеся скроменъ мой вѣнецъ
Че надариме с'твое надимство и благъ редъ,
Като добродѣтель, Божий човѣкъ, и неговъ агнецъ!"

---

[1]) Орфей е билъ богъ на пѣснитѣ и свиркитѣ. (Шумковъ.)

[2]) Бѣлецъ значи мирски човѣкъ.

[3]) Зевхъ или Юпитеръ е Олимбийски богъ надъ боговетѣ.

„Нека по цѣло Българско и земний цѣлъ свѣтъ,
Да ехти заслужената, отъ тебъ, вѣчна памятъ!

Аминъ (Шумковъ).

София, 31 мартъ 1907 г.

Прѣзъ година 1872 първия български екзархъ Н. Блаженство Антимъ I поканилъ В. Друмева да напустне Българското книжовно дружество и да отиде въ Цариградъ да приеме и се вѣнчае съ духовенъ чинъ, служащъ при нововъзродената Българска църква. Покойния Друмевъ на позивътъ се отзовалъ: „приемамъ възложената менъ отъ Ваше Блаженство кандидатура, но слѣдъ една година отъ днесъ. И наистина В. Друмевъ прѣзъ мѣсецъ юний 1873 година напустна Браила и отиде гъ гр. Тулча за да стжпи въ духовно звание. Тамъ на 16 юний Друмевъ се ржкоположилъ въ иеродяконски чинъ съ наименование Климентъ отъ Доростолски и Червенски Митрополитъ Григория и, отъ сжщия митрополитъ, билъ произведенъ на свещенически чинъ на 24 сжщия мѣсецъ; а на 18 юлий, сé прѣзъ 1873 г. Климентъ е билъ произведенъ архимандритъ и протосингелъ на Доростоло-Червенската митрополия. На 21 априлъ 1874 г. архимандрита Друмевъ билъ ръжкоположенъ въ Русе за епископъ викарий на Доростоло-Чергенската епархия съ титла Бранитски (споредъ названието на старобългарската провинция „Браничево“, която се намѣрвала между рѣкитѣ: Морава, Тимокъ и Дунавъ въ днешна Сърбия), а въ 1884 г. билъ избранъ и канонизиранъ е билъ въ Цариградъ отъ Св. Синодъ на Българската църква за Търногски митрополитъ, въ който градъ до смъртьта му, 1901, сé е билъ такъвъ.

До тукъ азъ колкото ми допустнаха моитѣ сили и познания очертахъ вкратцѣ: а) животоописанието на блаженопочивший Търновски митрополитъ Климента отъ

дѣтинската му възрасть до стжпването му въ духовно звание; б) патриотическата и гражданската му дѣйность и в) негогото достойнство и вещина по литературното поле.

При всичко, че азъ още въ поканата си за книгата ми „Патриотически разкази“ намѣкнахъ: какъ се запознахъ и се сдушихъ съ покойния Търновски митрополитъ и при всичко, че азъ нѣмахъ въ ржцѣтѣ си двѣгѣ саморжчни писма отъ 12—15 октомврий 1883 г. на съврѣменния ректоръ на Петро-павловската дух. Семинария, Високопросвещений г-нъ Друмевъ за прѣдстжечние считамъ отъ моя страна, ако да не открия и спомя тукъ мимоходомъ ногового къмъ мене благодѣяние и подкрѣпа къмъ научното българско дѣло неговитѣ постжпки както слѣдва:

„Всѣкиму е извѣстна годината и датата, въ която се сбждна нежелателния бунтъ въ духогното заведение въ Лѣсковския мънастиръ, между ученицитѣ и нѣкои отъ учителитѣ (прѣзъ 1882—3-а).

Въ начало на първото тримѣсечие (1883 г.) бидохъ изпратенъ, отъ М. на Просвѣщението, за учитель и надзиратель—послѣдната длъжность ми се възложи по желанието и прѣдложението на Ректора, Друмева—по свъхъ заплатата ми Еленски и френски езици. Слѣдъ отказването ми да приема надзирателството получихъ двѣтѣ саморжчни писма отъ Тррново, съ които убѣдително ме моли Ректора да приема и втората длъжность съ 800 лева възнаграждение и азъ умоленъ и запознатъ подробно отъ Ректора за причинитѣ, прѣдизвикали бунтътъ, за да го подкрѣпя, приехъ и надзирателството, съ условие, че ректора ще изпълнява докладитѣ ми. Слѣдъ като приведохме учащата се младежь въ редъ и училищна дизциплина и строй, Ректора ме задължи да изработя единъ правилникъ, подъ който да се повиня и ржководи цѣлия корпусъ (учителския съставъ) въ семинарията и учителския персоналъ и съставътъ на бждащия учителс-

ки съвѣтъ, който бѣ унищоженъ отъ бунтътъ на ученицитѣ.

Познатъ: по характеръ, трудолюбие и способность, отъ пок. дѣда Друмевъ, още въ Киевъ и Браила, прѣзъ 1868 и 69 години, пожела да се запознае отблизо съ моитѣ 22 гол. дѣйность и (14) писмени трудове, които слѣдъ като изслѣдва и изучи добрѣ, 4-тѣ отъ тѣзи мои съчинения: прѣвода отъ англиски отъ англичанеца Едуардъ Фридрихъ „Турцитѣ въ Европа", (1883 г.) „дѣлбата на Македония и помиряването на България съ Русия" (1895 г.) и „кратка теория за Бога и думата" (1904 г.) ([1]) и, приятелски, ме задължи да ги издамъ, че, споредъ него, били много подходящи и цѣлесходни за събуждането и ободряването на българщина, за да брани своето отечество. При тѣхъ отъ озадаченитѣ книги напечатихъ и даромъ раздадохъ по хората и, както се види въ моята автобиография, добихъ похвални отзиви и рецензии.

Като узна великодушния и щедрия търновски митрополитъ, Климентъ, че нѣмалъ съмъ парични срѣдства да напечата „автобиографията ми", покани ме единъ день и ми каза: „Г-нъ Ив. Шумковъ, азъ виждамъ, че не се улеснявашъ да издадешъ твоето животописание и при всичко, че азъ не съмъ нѣкой отъ богатитѣ бъл. владици, но пакъ ще те подкрѣпа и надаря съ колкото мога парично, само и само при живѣ или слѣдъ смъртьта ми да издадешъ твоята автобиография, и моята скромна къмъ тебе помощь да остане позната и явна само прѣдъ Бога, тебе и мене, колко е и каква е тя".

— „Обѣщавамъ се прѣдъ съвѣстьта си и Бога, че ще изпълна желанието Ви Ваше Високопрѣосвещенство, бждете моля, спокойни за това".

Три четири години тропахъ на вратитѣ на мнозина отъ нашитѣ въ столицата заможни господа да ми по-

---

[1]) А именно, особно внимание и задължение обърна на моята автобиография и ползата отъ нея.

могнатъ за да издамъ книгата си, но за жалость, никой не ме сдоби съ нѣкоя субсидия или хонораръ, и тъй останахъ безнадѣженъ; имающи обаче прѣдъ видъ, че моитѣ години доста сѫ вече напрѣднали и обѣщанието си трѣбва още при живѣ да го изпълня, прибѣгнахъ къмъ издаването на покани за спмоществуватели, но и въ този случай ударихъ о камъкъ; и най-послѣ прибѣгнахъ къмъ Г-на Д-ръ Д. Моловъ, подпрѣдсѣдатель, комуто подробно разправихъ за книгата и, че търся помощь да я издамъ, че ти е доста гълѣма (25—35 п. коли) много полезна и по научно гледище. Д-ра радушно и усърдно ме изслуша и се произнесе:

— „Книжовното дружество има за сега пари — отъ фондътъ на дръжеството „Напрѣдъкъ“, но прѣдварително трѣбва да се срѣщна и остана съгласенъ съ дѣловодителътъ на дружеството Г-на Ив. Пѣевъ (Плячковъ) и, подиръ 5—6 дни ще ти обада, какво да постѫпишъ съ книгата“. И дѣйствително, на опрѣдѣления срокъ, втори пѫть посѣтихъ г-на Моллова, който ме обрадува съ слѣдната радостна вѣсть:

— „Азъ говорихъ съ дѣловодителътъ, който се съгласи да ти се даде една помощъ отъ дужеството, че книгата е доста обемиста; дай книгата сега подъ печатъ, и азъ ти се обѣщавамъ за положителна помощь“. „Сбогомъ“.

Мнозина писаха въ вѣстницитѣ и приживѣ и слѣдъ смъртьта на блаженопочившия Търновски митрополитъ Климентъ Друмевъ, а именно в. „България“, че покойия билъ изгнанъ отъ Търново и затварянъ въ Ябланския мънастиръ „Гложенски“, където билъ истезаванъ и битъ, отъ хората на съврѣменната власть, и за това именно, че той е билъ противенъ на строя на властьта — твърдятъ туй упражнителитѣ на жестоката (строгостьта). Други пъкъ съжаляватъ и оневиняватъ добрия и благодатния Друмевъ, че и той билъ поставенъ като прицѣлна точка на реакцията на силнитѣ. — Други

пъкъ не си допускатъ да вѣрватъ, че г-нъ С. Стамболовъ си е допустналъ да се употрѣбять подобни изтѫпления противъ единъ неговъ скѫпъ и ближенъ съмишленикъ и приятель, като пок. Търновски владика, съ когото Стамболовъ възрзваше отвъзрзваше всичко въ В. Търново и по епархията му и съ когото развиваха и проповѣдваха признателность и благодарность къмъ освободителката ни Русия.

Каква ли силна вражда и отмѫщение се е вродило въ душата на по-силния, отъ двамата държавни мѫже, която ги противопоставила тъй злобно, щото да забраватъ унищожатъ всѣкой таенъ и полѣзенъ зговоръ и да дойде до отмѫщение, това наистина е чудно! Всѣкой, обаче, осѫжда надимностьта, която трѣбвало да употрѣби властьта си по-коректно къмъ всѣкиго, а именно къмъ единъ горѣщъ патриотъ и бившъ български народенъ революционеръ.

Ето още единъ необоримъ фактъ, който довсажда човѣка до неимовѣрность за арестуването въ мънастиря на Търновския митрополитъ. Въ битностьта ми на зритель и слушатель при голѣмото тържество, което се вършеше въ гр. В. Търново прѣзъ 1883 г. прѣзъ мѣсецъ юний 15 въ врѣме на коронацията на руския императоръ Александръ III. Въ това вѣлико и свѣтло тържество и двамата витии (оратори) — Климентъ и Стамболовъ, — държаха всѣкой по една пламенна рѣчь, отъ които за любопитство, навеждамъ тукъ по единъ-кратъкъ изводъ отъ рѣчитѣ имъ:

Рѣчьта на търноски владика Високопр. Климентъ:

„Днесъ Русия ликува в' свѣтло търждство,
Гордо се развѣва насадѣ руското знаме,
Както по цѣла Русия, тъй и в' наше общество,
Сѫщо прѣдъ всѣкое сборище отъ славянско племе;
Че руския днесъ монархъ, Александръ третий,
Руския жезълъ, шлемъ и царска диадема,
И свѣтия завѣтъ на царь Петра Великий,
Сѫщо и царски мечь в' рѫцетѣ си поема;

Той се въскачва на прѣстолъ, съ свѣтла корона!
Припасва си мощната и острата, шашка!
Дава се гласность за туй, чрѣзъ голѣмата звона,
Че руски царь на роба дава свобода, не вечъ да пъшка!

Освободени и ний отъ руския народъ,
Отъ вѣковния турски яремъ и тъмнина,
Некъ ликува днесъ и цѣлъ български родъ!
Че Русия го сдоби съ ярка свѣтлина!

Далъ ще наслѣди българското потомство,
Бащина си признателность къмъ руския царь,
За свободата отъ турското робство?
Ег'да не забрави светия на насъ олтарь!

Дано, дано! . . . Митрополитъ Климентъ.

Телеграма.

„Телеграма императорскаво Росискаго Министра иностранихъ дѣлъ Дипломатическому Агенту въ Софіи, Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Бахметеву отъ 12 Июля 1901 г.

Получивъ извѣстіе окончинѣ досточыимаго Митрополита Климента и припоминая выдающуся дѣятелность покойнаго Архипастыря на пользу истиннаціональныхъ интересовъ Болгаріи, Государь Императоръ Высочайше повелываетъ Вамъ вырецить отъ имени Его Императорскаго искренія Его соболѣзнованія Княжескому Правителству.

Мин. Ламсдорфъ.

Кратъкъ изводъ изъ рѣчьта на покойния Г-нъ Ст. Стамболовъ.

„Драги ми съотечественици!

Днесъ се явява прѣдъ насъ прѣдизвикателния день, неизходимо и широко поле да говорятъ: Демостенови,

Цицеронови, Волтерови и витемски и т. н. рѣчи, прѣдизвикани и необходими по свѣтлото всерусийско тържество, по което любимия нашъ Търновски Митрополитъ Н. Високопрѣосвѣщенство Г-нъ св. Климентъ лаконически въ стихове, въ които мѫдро и достойно прѣдъ насъ: изтъкна, изрисува и очерта поетически.

Текста и темата, по които трѣбва днесъ да говоримъ сѫ неизчерпими, по своята си обективность, а именно по своето свѣтло днешно тържество на нашата: незабравима покровителка и освободителка, вѣлика Русия. Тя — темата — не само въ братската намъ държава, Русия, се развива и триумфира, но и цѣлия славянски миръ ободрява, па и цѣлия български народъ привлича къмъ: въсторгъ, въсхищение и вѣселие водимо днесъ, като му напомня: че днесъ синътъ на нашия освободитель Александръ III. тържественно възвъзлиза на високия императорски руски прѣстолъ, облѣченъ и накиченъ въ пълното си императорско облѣкло: съ раскошната си царска деадима, жезълъ съ двуглавния орелъ, глобуса или земрия шаръ, съ шлема и короната надъ коронитѣ и съ щита и мощната му сабя.

Днешното трогателно за славянско руско тържество на само прави насъ българитѣ да ликуваме и душевно да се радваме и веселимъ, но всѣкой да си наповнимъ, че въ старата наша столица, гр. В, Търново сѫ се вѣнчавали и възлизали на български прѣстоли и български: князе, царие и патриарси, архиепископи и владици; и че доживѣхме да видимъ въ България подиръ 500 години, освободена да имаме: князе, екзархи, синодъ и бъл. владици и пълна свобода; но кой ни сдоби съ тѣхъ? никой другъ, никоя друга държава, освѣнъ волта и любовьта къмъ насъ българитѣ на блаженопочившия императоръ на силната и побѣдоносната вѣлика Русия, Александръ Николаевичъ II. и кръвьта на вѣликия братски намъ руски народъ, ко-

муто ний и нашето българско потомство трѣбва вѣчно да бѫдемъ признателни и задължени къмъ руския народъ и поклонъ нашъ прѣдъ коститѣ на падналитѣ руски войски за нашата свобода". Ураа а!...

Търново, 15-й юний 1883 г.

Ст. Стамболовъ.

И въ двѣтѣхъ рѣчи и на двамата оратори и държавни мѫжи, друго не вижда справѣдливия и безстрастния читатель, освѣнъ: пълно единомислие, съгласие, взаимно съревнование, една идея, една и сѫща искренна горѣща любовь и признателность къмъ нашата освободителка Русия. Кои сѫ, прочемъ, причинтѣ и прѣдизвикателствата, които противопоставиха двамата горѣщи русофили и ги увлѣче: въ съперативъмъ, контрасти, гонения и умраза? Думатъ читателитѣ и ония господа, които познаватъ отблизо Търновския Митрополитъ и, — добрѣ Стамболовия режимъ.

И. Б. Шумковъ.

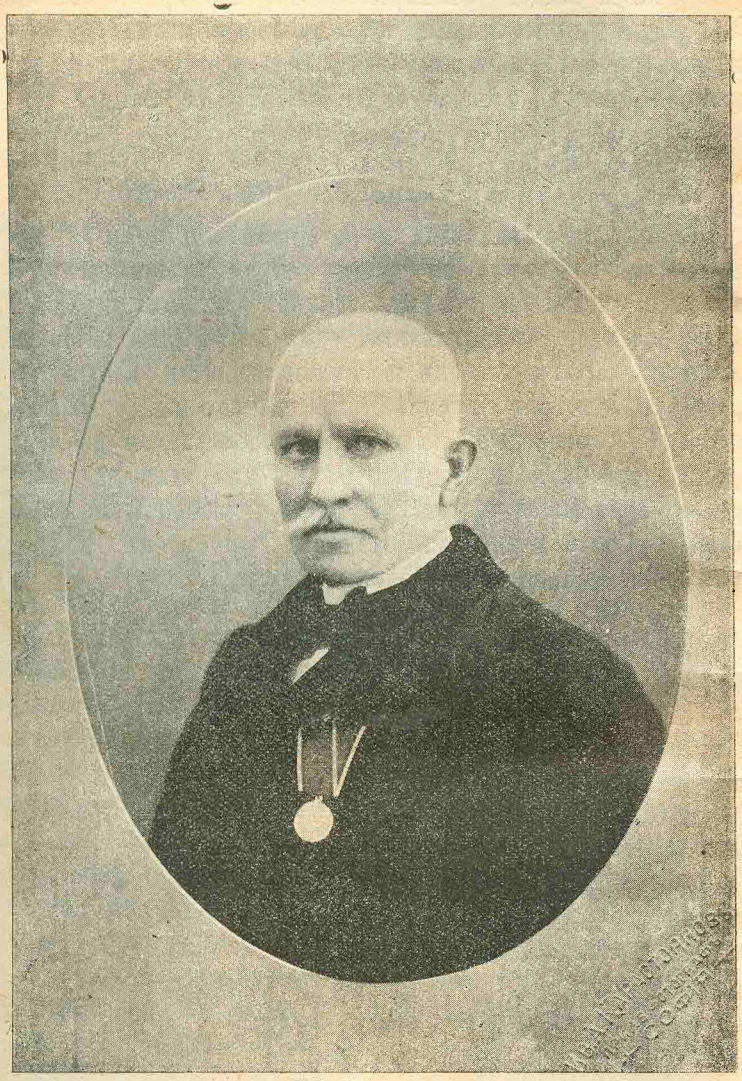

ИВ. БОЖИНОВЪ

ШУМКОВЪ

АВТОБИОГРАФИЯТА

НА

ИВАНЪ Б. ШУМКОВЪ

„Нищо на свѣта не устоява,
Прѣдъ труда и мждростьта на човѣка;
Всичко мжчно. той покорява,
Отъ край на свѣта, па и до вѣка.

Шумковъ.

СОФИЯ,
Печатница П. Глушковъ и С-ие
1907.

ЧАСТЬ I.

ГЛАВА ПЪРВА.

Раждането на Иванъ Б. Шумковъ.

„Нищо на свѣта неустоява,
Прѣдъ труда и мѫдростьта на човѣка;
Всичко мѫчно той покорява,
Отъ края на свѣта, па и до вѣка.

Шумковъ.

Читателю,

Съ гордость прочитай и добрѣ разбирай, какъвъ е билъ моя 68 годишенъ плачевенъ, но на всички милъ, животъ отъ рождението ми до старитѣ ми години (68).

Родилъ съмъ се въ главното село (отъ 200 кѫщи) Церъ[1]) (Охридска епархия, (Битолски окрѫгъ), лежаще къмъ западъ на гр. Крушово, четири часа далечъ, а отъ Охридъ десеть часа, отъ родители българи, отъ източното православно вѣроизповѣдание, по име: Божинъ и Стоянка, които ме добили прѣзъ година 1838 прѣзъ мѣсецъ мартъ, споредъ казването на покойната ми майка[2])

[1]) Въ селото Церъ има 5 църкви: Св. Никола, Св. Спасъ, Св. Атанасъ, Св. Богородица и Св. Петка. То е историческо по древноститѣ си; има доста подробно за него описание у мене.

[2]) Майка ми, Стоянка, бѣше на ръстъ: висока права и тънка; на лице и очи плавоока, бѣла и красива; похарактеръ — кротка, милостива, справедлива, смирена и твърдѣ набожна; тя — както и татко ми, комуто характеристическитѣ черти не мога да отбѣлѣжа тукъ, че при едногодишната ми възрасть се е поминалъ, родителитѣ ми били сѫ неграмотни и прости земледѣлци. Майка ми отъ голѣмата прѣданость къмъ вѣрата си, 4—5 пѫти е държала тримѣръ, т. е. по три дѫня да не хапне нито пине нѣщо, прѣзъ тритѣ дни въ първата недѣлл на Великитѣ пости. Този обичай на много мѣста се срѣща у старитѣ въ Македония и въ своб. България. Майка ми живѣ около 86 год. видѣ и своаодна България и умрѣ прѣзъ 1886 г. въ с. Вранещница (Македония).

Баща си не повня, билъ искусенъ дървенъ копаничарь (дограмаджия) и способенъ вретенарь. Той умрѣлъ прѣзъ година 1839 въ сѫщото село и оставилъ четири малолѣтни сирачета, отъ които двѣ женски: Гайта и Божана и 2 мѫжки: Благоя[3]) и мене на име Стойко. Благоя, малко врѣме подиръ смъртьта на татка ми умрѣлъ. Майка млада бидещимъ, година подиръ смъртьта на мѫжа си, се поженила въ селото Вранещица, два часа далечъ отъ родното ми село Церъ, за втория си мѫжъ Здравета Калѣшковъ, по занаятъ грънчарь.

Първото ми прѣмеждие въ гр. Крушово.

Покойната ми майка като немогла да устои на постоянитѣ: нападения, заплашвания и изтѣзания на мѫжа си, принудена била да ме заведе въ Крушово, при дѣда Петрета Шумковъ, чича на баща ми, тоже Церанецъ, а избѣгалъ въ Крушово. Дѣдо Петръ имаше двама възрастни сина: Груя и Симона, първи братовчеди на баща ми. Тия двама братия, слѣдъ смъртьта на татка ми били освоили недвижимитѣ му имущества като: нивие, ливади, пасбища и до три хиляди гроша готови пари въ: нанизи, павти, върви-гердани, гривни, обеци, и пр. сѐ въ стари пари. 6—7 годишно дѣте, майка ми ме заведе въ Крушово и ме прѣдаде въ рѫцѣтѣ на баба Петровица и на двѣтѣ ми стрини: Груйовица и Симоница и си се върна пакъ въ с. Вранещица. Дѣдо Петре съ двамата си синове бѣше майсторъ (зидарь), отъ които по-стария, Груйо и дѣдо работяха въ Солунъ съ мулета, съ които прѣкарвали варь и камъне, а помладия Симонъ, зидарь въ Бѣлградъ. Чича ми Груйо, като чулъ, че съмъ прибранъ въ кѫщата имъ, писалъ на жена си да ме изпроводи при него въ Солунъ, и тя това стори съ мене. До дѣто обаче отида азъ въ

---

[3]) По прѣдание зная, че съмъ ималъ братъ Благоя, но азъ хичъ го не помня.

Солунъ, чича ми, Груйо, съ баща си, по заповѣдь на Скопския Авзи паша търгнали съ мулетата си за въ Скопие, а пъкъ азъ слѣдъ кратко врѣме бидохъ повърнатъ, отъ чичовия ми шюря, Константинъ Палашъ, пакъ за въ Крушово, но поисканъ отъ чича си изпроводиха ме и за въ Скопие, гдѣто останахъ година или двѣ (не помня добрѣ) повинуемъ се на заповѣдитѣ на дѣда и чича си, но като дѣте не бѣхъ още за никаква работа, а само за игри по улицитѣ и за това бивахъ често бивахъ наказванъ, а именно отъ дѣда си, който бѣше много лютъ человѣкъ, и който по причина на своята ярость биде изпроводенъ отъ сина си, Груя, за въ Крушово и, който по нещастие, по пжтя умрѣ на върхъ порѣчката планина, гдѣто билъ и заровенъ.

Подиръ 6—7 мѣсеци наедно съ чича си върнахме се въ Крушово, гдѣто баба Петровица Шумкоска не намѣрихме жива. Чича ми, отъ като посѣде и си поотпочина у дома си 2—3 недѣли, почна да отива да бере и прѣкарва дърва за зимовище съ своитѣ 5—6 мулета (маски) отъ гората, тъй нарѣчената „Дрѣновска-бука или слива“, 2 часа далечъ отъ гр. Крушово. Той не ме оставяше отъ да го придружавамъ винаги за да му държа мулетата, когато ги товаряше.

Чича ми, Груйо, съ мулетата си работеше и изкарваше прѣхраната си. Той бе взелъ на търгъ да изкара пръстьта изъ мазетата на новата кжща на попъ Георги Икономовъ отъ гр. Крушово. Като държехъ мулетата да ги товарятъ съ земя, ненадейно спусна се покрай стѣната една джбова греда, удари ме по главата, счупи ми черепа и ме остави полумъртавъ. Това е първото мое прѣмеждие въ Крушово, прѣзъ 1844 година.

За наше голѣмо нещастие, за менъ и чича ми, единъ день тръгнахме за въ гората, безъ да се сѣтимъ да си вземемъ потрѣбния за прѣзъ деньтъ хлѣбъ. Чича ми за 2—3 часа додѣто набра дървата, азъ наглеждахъ добитъкътъ да пасе низъ шумолякътъ. Повиканъ

приведохъ му първото добиче, което азъ държахъ късо за оглавника, а чича ми почна да го товаря. Щомъ нареди едното бреме, ненадейно явиха се прѣдъ насъ трима въоржжени злодѣйци, арнаути, отъ които двамата клѣкнаха на колѣнѣ, дигнаха петелътъ (чаркъ) на пушкитѣ си и ги обърнаха срѣщу насъ казвещимъ: „букъ бре кяфиръ, едде пара кьенъ, и сир. „дайте хлѣбъ и пари бре кучета“ и. . ., третия злодѣецъ стоеше по между двамата и ушъ моляше ги, да не гърмнатъ да ни убиятъ казвещимъ: „мосенга бре влаа, т. е. „недѣйте ги убивай бре братя“.

Съ душевно присжтствие смѣло чича ми имъ отговаряше: „ефендумъ, нѣмаме хлѣбъ, за наша участь и вашъ късметъ, забравихме да си понесемъ отъ дома, и ний сме сжщо гладни; а пари нѣмамъ по-вече отъ 3—4 гроша, на ви кесията ми“. Единия отъ тѣхъ пое кесията и като видѣ че въ нея нѣмаше по-вече отъ 3—4 гроша, сърдито обърна пушката си повторно право въ гърдитѣ на чича ми, който неустрашимо продума: „нѣмаме хлѣбъ, нито пъкъ повече пари, като не вѣрвате, ето гърди за куршумъ“, и отвори гърдитѣ си. Щомъ гръмна единия срѣщу чича ми, отъ страхъ азъ напуснахъ добичето, спуснахъ се да бѣгамъ и ето че гръмна и втора пушка. Като се увѣрихъ, че не бѣхъ нигде ударенъ спрѣхъ се въ шумолякътъ и обърнахъ се да видя, какво става съ чича ми.

Злодѣйцитѣ щомъ изпразнили пушкитѣ си, почнали да бѣгжтъ на долѣ. Чича ми при всичко раненъ, въ дѣсната му гръдня, спусна се подиръ злодейцитѣ, улавя едного отъ тѣхъ, зима си кесията, съ 3-4 гроша, набъхта го съ сѣкирата и, отъ като му отрѣза двѣтѣ уши, остави го полумъртавъ въ гората, повикаме и почна да товаря бърже мулетата, безъ да ми обади, че билъ раненъ. Натоварихме добичетата и си тръгнахме за въ Крушово. Нѣкой си отъ близо берящитѣ, въ сжщата гора дърва побързалъ и съобщилъ въ Крушово

подробно за случившето се съ насъ въ гората нещастие и потвърдилъ че, Груя убили турци, слѣдствие на тази скърбна гласность стрина мн Ристана като чула, че мжжътъ ѝ билъ убитъ, събрала всички: роднини, приятели и съсѣди, и во главѣ на единъ попъ, плачещимъ и тжжещимъ търгнали къмъ мѣстото на убийството прѣдводени отъ Тасета дърваря. Около единъ часъ далечъ отъ Крушово срѣщнахме жалостната професия (шествие) която като видѣ насъ непострадалитѣ, и че се връщаме живи и здрави, веднага дълбоката скърбь на срѣщачитѣ се обърна въ всеобща радость. И тъй прѣгърнати и обкржжени отъ домашнитѣ си и мнозинството додохме си у дома, безъ, обаче, да обадимъ, че чича ми бѣ раненъ въ гърдитѣ си!

Деньтъ, въ който се сбждна тази жалостна трагическа сцѣна бѣ послѣдния за отиване и берене дърва, защото отъ възпалението на раната, чича ми бѣ постоянно на постеля, съ цѣрове и лѣкувания ранитѣ му. Но вмѣсто да оздравѣе нещастния, раната му се обърна на живеница, отъ която подиръ осъмь мѣсеци горкия чича ми, Груйо, прѣдаде Богу духъ, който остави четири малолѣтни сирачета: Дина, Петръ, Кърстета и Михиила, отъ които най-голѣмата, подиръ 1—2 мѣсеци слѣдъ смъртьта на баща си умрѣ и тя.

Додѣто чича ми болѣдуваше задълженъ бѣхъ да придружавамъ синътъ на покойния, Петрета 3—4 години по-малъкъ отъ менъ—до училището на тогавашния учитель, Петруша Тасе Ковчегарь, нарѣченъ, който слѣдъ 5—6 мѣсеци мое посѣщаване училището му съ братовчеда си, Петрета, даде и мене една тетрадка отъ 3—4 листа бѣла книга — тъй нарѣчената *панахида,* възъ която ми написа грѫцката азбука, върху която написа единъ кръстъ и започе: „круца, алфа, вита, гама и пр., а не както слушахъ въ селата: Церъ и Вранещица: „кръсти помаги: „азъ, буки, веди и пр.“

Всѣки отъ ученицитѣ бѣ задъльжснъ да донася на

учителя по 2—3 сака (суровици парчета) дърва или же вжглища пънье и по единъ чирепъ, въ който да распалятъ огънь и се грѣятъ, седнали по земята ученици въ стаята му. Колкото за однасяне на дърва и кюмуръ на учителя, и азъ бѣхъ единъ отъ редовнитѣ ученици, а що се отнасяше до урокъ, аберъ си нѣмахъ понеже нѣмаше кой да ми покаже или ме попита, уча ли нѣщо или не. И така мѣсецъ—два борихъ се и дъвкахъ гръцкото азбуке: „алфа, вита и не можихъ нищо да запомня и научa. За това единъ день учителътъ свали ме и ми търти една хубава фалага[1]) съ 20 удара по краката, които пуснатъ повърнахъ отъ горѣ всичко що бѣхъ ялъ, и така още веднажъ не се върнахъ въ училището, отъ което и днесь бѣгамъ.

ГЛАВА ВТОРА.

Отиването ми въ Бѣлградъ и извънредната ми ревность къмъ науката.

Чича ми, Симонъ, като се научилъ отъ Бѣлградъ, че братъ му, Груйо, се поминалъ въ Крушово и, че, азъ, ушъ, съмъ билъ момъкъ за работа, писалъ на стринитѣ ми: Ристана и жена му Марина, съ първия кираджия безъ друго, да ме изпратятъ въ сърбската столица. И така, прѣзъ мѣсецъ ноемврий — коя година ще сповня поподиръ — безъ да зная какво ми се крои, прѣдстави се единъ день въ дворътъ ни Стефо Пема (кираджията[2]), арнаутинъ, съ единъ конь, носящъ два коша върху си и каза: „готово ли е дѣтето, прѣдайте

[1]) Фалаката или фалангата бѣше едно дърво около единъ метръ дълго, върху което бѣ отъ двата края вързано едно вжже, и проврени нозѣтѣ и стѣгнати между дървото и въжето дигнати нагорѣ биеха ученика, до наситка на даскала.

[2]) Ще видимъ, че синътъ на този кираджия, Михалъ Стефо ще бжде мой баджанакъ, подиръ 18—20 години въ Крушово прѣзъ 1865 г.

ми го, че кервана ми търгна". До дѣто стринитѣ ми приготвиха торбичка съ нѣкои и други дрѣшки и хлѣбецъ, отъ комшиитѣ доведоха още едно момче, на моя възрасть, — и това бѣше Кърсте, синътъ на църни Кочо, фурнаджията. Слѣдъ послѣднитѣ цѣлувки на стринитѣ ми, кираджията зграпчи ме и ме хвърли въ единъ отъ кошоветѣ, а въ другия кошъ — моя съпжтникъ, Кърстета и, така: „сбогомъ", простихме се съ Крушово.

Отъ градоветѣ, прѣзъ които прѣминахме за до Бѣлградъ, повня само градоветѣ: Прилѣпъ, Нишъ, Лѣсковецъ и Крагуевацъ. Прѣзъ десетодневното ни пжтуване, врѣмето бѣше снѣжно и студено, и азъ се разболѣхъ, въ ханътъ, въ Курвиндолския проходъ, но кой ще ме пожали? Боленъ, здравъ, трѣбваше да се пжтува! Най-послѣ, изнемощенъ, стигнахме въ Бѣлградъ, гдѣто бидохъ прѣдаденъ на чича ми Симона, който като ме видѣ, че бѣхъ: малъкъ, боленъ и некадъренъ за тѣшката работа на дулгерлъка, остана намусенъ и намръщенъ[1]); нерачи даже, да плати кирията на дѣда Стефо.

Придобитата ми, по пжтя болесть, приготви ми периодическа, неизцѣрима болесть, страшенъ сърцеболъ, който направи чистъ скелетъ тѣлото ми. Отъ като поздравѣхъ малко, чича ми, единъ день, нагърби ми една торба съ халати (майсторски устроменти) и ме заведе съ него да работя, т. е. да му нося: песъкъ, камънье и калъ прѣзъ цѣлия день. Подиръ нѣколко дни, обаче, като видѣ, че не мога да отговарямъ на възложената отъ него тѣжка работа, остави ме въ конака (тъй се наричяше кжщата, въ която живѣеше тайфата)[2]) на устабашията, Крушовеца, Янаки Шиш-

---

[1]) Симонъ нѣмашо кротостьта и добрината на брата си Груя; той бѣше: свирѣпъ, лютъ, чашоподигатель, *женкарь* и въобще разсипникъ

[2]) Тайфа казваха сборътъ на 20—30 души майстори на които устабащията бѣ задълженъ да имъ намира работа прѣзъ цѣлата година, а тѣ не смѣяха да работятъ другадѣ, безъ негово позволение.

ковъ да варя фасулъ за тайфата и да се учя дърводѣлческия занаятъ, отъ майсторитѣ, които приготовляваха дървена работа въ конака, но и въ тази длъжность твърдѣ добрѣ неотговаряхъ, че дѣтинския ми надзоръ много пѫти оставяше фасуля да прѣгори, или неуврялъ, за това и много пѫти бивахъ натупанъ отъ чича си.

Този не желаемъ отъ мене, тѣжакъ дулгерский занаетъ, неволно продължавахъ почти до двѣ години и, кадѣ въ Скопие, кадѣ въ Бѣлградъ, придобихъ понятие на половинъ майсторъ, до дѣто единъ день, чича ми не милостиво ми изтърси (удари) единъ ударъ, съ чука си въ гърбътъ ми, и ме остави полумъртавъ и то, по причина, че азъ не можехъ да изгладя и направа една дъска както той бѣ направилъ своята, и така отъ неговия тѣжъкъ ударъ останахъ боленъ единъ два мѣсеци. Отъ тогава гудихъ намерение да напусна този омразенъ занаятъ, и избѣгахъ отъ чича си вече, при когото, отъ нечистота прѣдобихъ и келъ въ главата си.

Ето отъ кога и отъ кадѣ се вроди въ менъ безпримѣрната и неизкоренимата любовь и ревность къмъ писменостьта и науката въобще.

Подиръ двѣ годишното мое подчинение подъ знамето на чича си Симона, единъ лѣтенъ день, случи се да умрѣ първия десетогодишенъ синъ (Иованъ) на сърбския тогавашний князъ, Александръ Карагиоргевичъ първий.

Заповѣдь бѣ издалъ сѫщий князъ[1]) да събератъ всичкитѣ дѣца, безъ разлика на положение отъ всичкитѣ съсловия (еснафи) богати и бѣдни отъ цѣлия градъ, отъ десеть до единадесеть годишна възрастъ, за да придружятъ мъртвото до черквата *Пали-луле*, гдѣто погребоха покойното княжче, Иована.

Между събранитѣ въ Бѣлградъ дѣца бѣхъ и азъ.

---

[1]) Александъръ е баща на днешния сърбския краль Петръ А. Карагиоргевичъ I.

Растоянието отъ катедралната църква до гробищата комхай (почти) имаше до $^3/_4$ на часътъ. Пасмината (профасията) на дѣцата простираше се, почти, до половинъ пѫтя. Тя бѣше раздѣленна на двѣ паралелни, върви или редици и, на рамото на всѣкое едно момче, бѣ окаченна по една бѣла копринена кърпа, и всѣкое държеше по една голѣма, вощена свѣщь. Съ разни военни и граждански музики и хорове, прѣдшествованни отъ висшето духовенство, придружихме останкитѣ на княжеския наслѣдникъ тържественно до опрѣдѣленото за погребението му мѣсто. Слѣдъ погребението даде ни се, всѣкому отъ дѣцата и по единъ цванцикъ — ако се не лъжѫ — т. е. по четири гроша на цѣло, и тъй подиръ се разпилѣхме по черковния дворъ, и, отъ тамъ, търгнахме си за градътъ безчинно, кой както щѣше и отъ кадѣ щѣше отиваше си свободне.

По Божие проведение, азъ останахъ съ нѣколко дѣца въ черковния дворъ. Дѣцата отъ като се нарадваха на копринениитѣ си кърпи (шамии) и съ цванчетата почнаха да си купуватъ търкалѣшки, и гурабиета и играещи почнаха, кой съ пръстъ, кой съ пръчки и клѣчки, да пишятъ по земята, на песачливия черковенъ дворъ, разни имена и цифри, на пр.: Стоянъ, Драганъ, гьякъ (ученикъ) майка, братъ и пр., 100, 1000 и т. н. Съ голѣмо внимание спрѣхъ се при дѣцата; наведохъ главата и разочерованъ, внимавахъ, какъ и какво пишеше всѣкой отъ тѣхъ. Азъ обаче, като слѣпъ нищо неразбирахъ отъ писанното имъ, ако дѣцата, попитани не ми обаждаха писаното отъ тѣхъ. Повторено, потретено и умолително попитвахъ дѣцата: „защо бѣ дѣца, азъ не мога и не умѣя да пишя като васъ и да прочитамъ писанитѣ, по земята имена и числа?“ Тѣ ми отговаряха: че за да пиша и прочитамъ, потрѣбно било, да се уча въ школьото, а безъ да слѣдвамъ въ школьото и ме учи господинъ — повече тъй наричаха тогава учителитѣ — не било би ми възможно

да се науча да пиша и чета и, че. тѣ били всички гьяци (ученици), за това знаятъ да пишатъ и четатъ,

Освѣтенъ отъ тѣзи сведения на ученицитѣ върнахъ се тичешкомъ при чича си, приказахъ му всичко. което видѣхъ и чухъ въ черковния дворъ отъ ученицитѣ; прѣдадохъ му свилената марама (кърпа) и цванеца, усърдно и убѣдително го молихъ, да ме заведе въ школьото, да стана ученикъ, че много желая да науча да пиша и чета. Злонравния ми стрико, вмѣсто да удовлетвори просбата ми, изпопържя ме и почна да ме бие. Тогава, сърдито му казахъ: „подъ никакъвъ начинъ при тебъ нѣма вече да седя и работя, ще прося по кѫщята и слугувамъ по хората, но ще бѫда ученикъ, а не простъ дърводѣлецъ; дайми заслуженитѣ ми 750 гроша“. Това му казахъ и тозъ часъ избѣгахъ отпрѣдѣ му и отправихъ се въ кѫщата на калфата или прѣдприемача Янакия Шишковъ, комуто плачешкомъ, изказахъ свирѣпостьта на Симона (чича ми), че той постоянно и не милостиво ме бие, и че въ мене се възбудила неугасима и безпримѣрна любовь къмъ учението; при това, че съмъ избѣгалъ вече отъ него. Янаки Шишковъ търпѣливо и ревностно ме излуша и, веднага, повика Симона, комуто реско каза: „Симоне, ти добрѣ виждашъ. че това дѣте е болѣзливо и слабо и не е за тѣжка — майсторска — работа, защо го прѣсилвашъ и биешъ?“ Ето въ него се явява желание да се учи на книга, защо не го пращашъ въ училище?“ „Я не съмъ го довелъ тукъ да го правя граматикъ, но да работи съ мене“, отговори му Симонъ. „Е, като е тъй, добави Я. Шишковъ, дай му хакó що е работило, азъ ще го храна и редовно ще го пращамъ на училище, че виждамъ, оти има голѣма севда да се учи, па такива дѣца сѫ рѣдки“. „Ти си богатъ човѣкъ, Янакия, отговори чича ми, можешъ да сторишъ всичко, ала я не му давамъ паритѣ, 750 гроша“. „Това дѣте вече е избѣгало отъ тебъ и нѣма да се върне, ако ти не му

давашъ паритѣ, азъ ще ти ги спрѫ на смѣтката ти и, ето, азъ му ги давамъ — извади 750 гроша и ми ги даде, сърдито му каза Янакия, и го испѫди вънъ.

Добродѣтелния — за менъ поне — Янакия Шишковъ, който бѣше бездѣтенъ и повторно бѣ се поженилъ въ Бѣлградъ, за нѣкоя Елена отъ Варошъ-кация, безъ да губи врѣме, идушия день улови ме за рѫка и ме заведе право въ редовното правителственно училище на г-на Поповичъ, при голѣмата църква, прѣдаде ме на учителя, комуто каза: „прѣдавамъ ти това дѣте — мой храненикъ — къмъ което, моля, да употрѣбишъ всѣкой способъ и искуство, да се учи, да прилѣжава за да стигне другитѣ ученици, а за твое улеснение, да го учищъ и прифатно, т. е. отъ като пуснешъ другитѣ си ученици за обѣдъ и вечерь, по два часа на день да го задържавашъ и да учишъ само него, съ други прифатно учащи се момчета, а за възнаграждение на твоитѣ трудове, азъ ще ти плащамъ дванадесеть цванцика мѣсечно; при това да опрѣдѣлишъ едного отъ по-силнитѣ ти ученици, да му показва, прѣслушва и му променяватъ лексията (урока), че дѣтето е много прилѣжателно. На ученика ще плащамъ по 3 цванца на мѣсецъ“.

Учительтъ, Г-нъ А. Поповичъ, на драго сърдце прие прѣдложенията на моя добродѣтель, Янакия; прие ме и ме записа въ списъкътъ на ученицитѣ си[1]), на *първий ноемврий 1846 година*. Отъ това мое записване първий пѫть азъ чухъ и научихъ, че имало лѣточисление, отъ рождество Христово и дата на днитѣ.

Г-нъ Поповичъ, въ отсѫтствието на моя хранитель, Янакия, подробно ме изпита, отъ кадѣ съмъ, отъ каква народность и зная ли да прочитамъ. Азъ му открихъ: че съмъ сиракъ и отъ баща и отъ майка — че чичя

---

[1]) Отъ като ме прибра Янакия Шишковъ, името ми бѣ Стойко, измениха ми го на Стоянъ Божиновичъ, по сърбски.

ми бѣ ми казалъ, че мама била умрѣла — родомъ съм бугаринъ отъ турско — тогава незнаяхме що е Мак дония, за единъ хлѣбъ седа у Янакия; не познавам нито буквитѣ, а не да чета и, че, въ черковния двор ми се вродила мисъльта и любовьта къмъ наука, и ч съмъ рѣшилъ да умра, ако не се науча да четж пиша, като другитѣ гяци. Добрия учитель веднага по вика ученика, Божидара Марковичъ и го изпроводи да ми купи: новъ букварь, бѣла артия (книга), мастило пера и плайвасъ и една каменна табличка, които за четвъртъ часъ ги донесе и прѣдаде учителю си.

— „Божидаре,[1]) извика учительтъ, оди вамо (ела тука) отъ днеска ти прѣдавамъ това сираче, да седи при тебъ, да му показвашъ урока и променявашъ въ ржкописъ да го упражнявашъ и, колкото е възможно, съ тебъ да върви и се сношава, а за твой трудъ, добиешъ, мѣсечно три цванцика, а я пакъ, ще го учя и прифатно“.

— „Върло добро, господине, отговори Божидаръ, всичко ще стора, що ми заповѣдвате, но за едно нѣщо покорно ще ви моля: тритѣхъ цванцика грѣхота е, спорѣдъ мене, да ги приемамъ отъ едно странно и сираче дѣте; моя татко е богатъ и добъръ; азъ ще го моля, да ми пожертвува и той още три цванцика, и така моитѣ три и на сирачето три = 6, да ги внесете, г-нъ учителю, въ общинската каса, отъ която се даватъ мѣсечни благодѣяния на бѣдни ученици, и така и бѣдния мой братъ, Стоянъ Божиновичъ, и той да получава мѣсечно благодѣяние“.

— „Захвалюемъ ти (благодаря ти), Божидаре, паметно и благодѣтелно ми отговори; я знамъ да си ти върло добъръ гякъ; ето и отъ мене три цванцика по-

[1]) Това момче бѣше въ пълната смисъль, Божий даръ. Това притѣжаваше, тъй да рѣка, ангелски приимущества и добрини, ако съмъ въведенъ въ писменностьта, то съмъ отъ него. Богъ да го има въ царство небесное.

клонъ томе сираку, и тако об. каса да му дава поголѣмо благодѣяние [2])".

Учительтъ отвори букваря, приведе ме до него и каза: „Боже помози": азъ, буки, вѣди и пр. [3]) и азъ, слѣдъ него изговаряхъ сѫщитѣ букви. Божидарь прѣстѫпи къмъ учителя, цѣлуна му рѫка, а тъй сѫщо и азъ, улови ме за рѫка и ме заведе на мѣстото и си седнахъ на чинътъ при него.

Първия урокъ, зададенъ отъ учителя ми, показанъ менъ отъ Божидарова, два три пѫти, до обѣдъ научихъ го добрѣ и, слѣдъ отпуска на дѣцата за обѣдъ, прѣслуша ме самия учитель, който видѣ, че го знаяхъ, прѣдаде ми вторий урокъ, и ме запрѣ още единъ часъ да остана въ училището, съ други нѣколко ученика, да се учя прифатно. Тогава нѣмаше полукрѫгове спорѣдъ Лангастеровата метода, но повня, че висеха на училищнитѣ стѣни 5—6 таблици голѣми. Ако се не лѫжя, всѣкой учитель учеше по своя метода. Въ този прифатенъ часъ освоихъ, почти, и втория урокъ и си отидохъ у дома си много радосенъ; цѣлувахъ рѫка на моя, тъй да рѣка, поддържятель къмъ науката, Янакия, и госпожята му Елена, къмъ които се похвалихъ, че учительтъ ми даде новъ букварь и други училищни потрѣбности; опрѣдѣли ученикъ, Божидаря Марковича, да ме учи и надзирява, изработи ми благодѣяние отъ общинската каса и, че до обѣдъ, съмъ научилъ два урока (лексіе). Похваленъ, дадоха ми да се нахрана и, въ два точно часа, върнахъ се въ училището, гдѣто съ ревность наведохъ главата и, съ помощьта на Божидара [1]) научихъ добрѣ втория урокъ и

---

[2]) Благодѣянието, което получаваха бѣднитѣ бѣше: учебници, таблички, гѫсчи пера, мастило, плайвези и по нѣкоя дрѣшка и обуща за Великъ-день или Божичъ.

[3]) Тогава Лангастерската метода бѣ полувъведена и въ Бѣлградъ.

[1]) Божидарь, повня добрѣ, четеше тогава часословъ и други граждански книги, и бѣше на 10—11 години момче, съ нѣжно и красиво лице и невинна душа. Бѣл. на И. Б. Ш.

той ми прѣдаде третий, когото до вечерьта и него освоихъ и, въ прифатното, отъ учителя, упражнение казахъ го прѣдъ него, който ми прѣдаде третий урокъ. И така, успѣхътъ въ първия день въ училището, насърдчи моитѣ бездѣтни добродѣтели (Янакия и Елена) и ги направи, да очекватъ, каква-годѣ, благонадѣжность отъ мене, че знаяхъ вече да пишя имена и др.

За два мѣсеци, т. е. до идущата 1847 год. азъ успѣшно свършихъ букваря, а за второто полугодие учительтъ ми даде: първа читанка, образецъ на красописание и малка разчуница (аритметика) които, до годишнитѣ изпити прѣкарахъ, разбира се подъ надзорътъ и домогванеето на Божидара, и издържяхъ и азъ публиченъ изпитъ, за когото получихъ свидѣтелство отъ за двѣ отдѣления първа степень съ отлично поведение.

Въ замена на храната, която имахъ отъ чича Янакия, както прѣзъ ваканциитѣ тъй прѣзъ цѣлата година, съ голѣма готовность слушахъ и вършехъ домашни работи въ кѫщата му, а свободното врѣме винаги придружявахъ любезния си приятель, Божидара, отъ когото научихъ: чисто сърбския езикъ, много нравственни и поучителни нѣща и благи и надѣжни обѣщания и помощи въ учението ми въ идущата учебна, втора година.

Моитѣ благодѣтели, които бѣха доста богати, като видѣха моя успѣхъ въ училището останаха много благодарни и подариха на учителя ми, А. Поповичъ, 5—6 лакти сукно (чоха) черно, а на Божидара единъ фесъ, назамена, на който, той пакъ ми подари една нова наустница (часословъ), отъ двойна стойность на феса. Въ врѣме прѣдаването на подарака, въ присѫтствието на Божидара, Янакия съобщилъ на учителя, че азъ прѣзъ цѣла нощь, на сънътъ си, билъ съмъ: сричалъ читялъ, Божидара споменувалъ и бълнувалъ сѐ училищни работи. Да, отговорилъ учителя, това е добъръ знакъ. Ако сполучи трайна поддръжка, вашия, С. Бо-

жиновичъ, ще стане ученъ человѣкъ; самъ виждамъ, че безпримѣрно обича науката и е много трудолюбивъ. Това нѣщо азъ подиръ научихъ отъ Божидара, разбира се.

Ваканциитѣ изминаха и първий септемврий доде, и сѫщо народнитѣ училища се отвориха и започнаха уроцитѣ. Азъ прѣминахъ въ трето отдѣление, въ сѫщото училище при сѫщия учитель, а Божидаръ въ първий гимназиаленъ класъ въ друго училище, но той не ме остави да се лишавамъ отъ неговата помощь. Той всѣкой день трѣбваше да ме види, да узнае какво уча, да ми покаже и ми рѣши нѣщо мѫчно отъ уроцитѣ ми.

Въ началото на септемврий мѣсецъ, сѫщата година, прѣдстави се прѣдъ моя учитель едно момче, около 14—15 годишно, изъ Македония, българче, за да постѫпи ученикъ. Това момче бѣше Велко Ивановъ, който бѣше синъ на порядъчно богатички родители, дулгери, но доста скъперници. Учительтъ го прие и му даде букварь и му показа азбутето, но отъ като му показа, то, обаче, не побарна букваря и не прочете урока си, и тъй си оставаше съ недѣли съ единъ и сѫщия урокъ. За това и учителя всѣкой день го мъмреше и наказваше — не обаче наказание, подобно на моето, (съ фаланга), което опитахъ отъ даскалъ Петрета Ковчегеровъ въ Крушово.

Като гледахъ, че това момче, Велко, не се учи добрѣ, за да стора и азъ, като на съотечественикъ, една добрина — както мене Божидаръ — и за да се поусиля въ изученитѣ ми, прѣзъ миналата година прѣдмети, помолихъ учителя си да ми прѣдаде новия ученикъ, Велко, да му показвамъ и го подготовявамъ въ урока му. Учительтъ ме похвали и ми го прѣдаде да го уча. Колко усърдно прилѣжавахъ за своитѣ уроци, не по малко се трудихъ да помагамъ и уча и Велка Иванова, но той безъ дарба бидещимъ, и освенъ: отъ лѣность, немарливость и хайманлъци (скитания), за

които често биваше наказанъ и мъмренъ отъ учителя и посрамотванъ, прѣдъ ученицитѣ, но всичко бѣше напразно. Той бѣше неизправенъ въ неговия лошъ характеръ. Прѣзъ цѣлата зима, надали посѣти училището повече отъ 40—50 пѫти. Букварьтъ си, криво-лѣво изкара, но щомъ настѫпи пролѣть и лѣто, да издържи изпитъ, повече напусна и забрави училището, и скитайки се покрай р. р. Дунавъ и Сава, безчинствующъ падна въ р. Сава и се удави, горкия! безъ да се яви на изпитъ.

И втората година издържахъ отличенъ изпитъ и добихъ отъ първий редъ свидѣтелство, за да постѫпя въ четвърто отдѣление — класъ думаха тогава, че отдѣления нѣмаше.

Първата спънка въ науката ми въ Бѣлградъ.

Двѣгодишния ми добъръ и щастливъ, тъй да рѣкѫ, животъ при *Янакия Шишковъ*, за мое нещастие свърши се въ кратко врѣме, и ето какъ:

Въ злонравната, втора, жена на Янакия породи се въ душата ѝ злоба противъ мене, и то, за това, че мѫжъ ѝ много ме обичаше, заради моитѣ успѣхи въ учението и доброто ми поведение на всѣкѫдѣ. Той много пѫти, насамѣ, казваше на жена си: „жено, мене Бог отъ първата жена не ми даде чада, пакъ като виждамъ, че и отъ тебе не ще имамъ, ето Стоянъ въ всякакво отношение е много добро момче и е сираче, да си го вземемъ и прогласимъ за наше, не е ли добрѣ?“ Лукавата му жена намръщена и подмолно му отговаряше: „рада самъ имати изъ могъ сердца дѣцу, а не лютцкие“, т. е. желая да имамъ отъ мое сърдце дѣца а не отъ чужди“.

Прѣзъ второто полугодие, на втората година, при Янакия, завъдиха се и растѣха, въ широкъ размѣръ въ сърдцето на жена му лошитѣ мисли и отвращения

къмъ мене и, постоянно, търсеше случай да ги тури въ дѣйствие, и това стори, за голѣмо мое нещастие!

Казахъ по-горѣ, че името на Янакиевата жена бѣше Елена — мома оженена за вдовецъ, за около 50 годишенъ мжжъ —, която за да ми напакости отстрани ме отъ кжщата на мжжа си; тя търсеше да намѣри срѣдство и леснина и ги намери. Извѣстно е, че прѣзъ мѣсецъ май празнуваме Св. Констатинъ и Елена. Два-три дни прѣди този празникъ Елена почна да ме непуска въ училището, по причина, че трѣбвало да се носи вода за пране и за миене дъски и цигли (тухли), да се търкатъ всички сждове и послужници (подноси, дискоси) и да се канятъ гости и гостинки, изъ цѣлия г. Бѣлградъ за прѣдстоящия нейнъ именъ день и празникъ.

Прѣдпослѣдния день на праздника — повня добрѣ бѣше сжбота.—Г-жа Елена не само не ме пусна да отида въ училище, но почна да ме бие, ушъ, че не съмъ билъ заклалъ по-рано пуйката. Тъкмо въ часътъ когато тя ме дърпаше за космитѣ и ме биеше съ налъна, доде и г-нъ Янакия, носящъ една торба пари, сé талири — той правяше тогава малкия дворезъ на князъ Александра Карагиоргевича, та отъ тѣзи пари плащаше, всѣка сжбота на майсторитѣ и работницитѣ. — Той бърже остави торбата на миндера и върна се при мене и, безъ да попита жена си защо ме биеше, изтърси ѝ 5—6 тупаници (юмрука) по гърбътъ ѝ и тя падна прѣзъ тухлитѣ, казваещимъ ѝ: „лукава, люта и крилата змио, започели да изливашъ гнѣвътъ и злобата си къмъ дѣтето?“ Попита и мене, сърдито: „защо днесь не си въ училище?“ „Два-три дни има отъ какъ не ме пуска госпожата ми Елена“, отговорихъ му. Повторно обърна се къмъ нея, и ѝ удари още нѣколко ритни съ кракътъ си въ дебелитѣ мѣста, думаещимъ: „и отъ училището ли отбивашъ дѣтето, а! локя-ниеднаа (вагабонтко).

Празникътъ на г-жа Елена, вмѣсто радость и удо-

волствие да прѣпоржчи на посѣтителитѣ и роднинитѣ ѝ, напротивъ той, бѣ виновникъ на оскърбления и лоши послѣдствия. Роднинитѣ на Елена, а именно ближнитѣ ѝ разбраха, отъ сжщата, разбира се, че тя била бъхтана отъ мжжа си и, че, азъ съмъ билъ причината на злото. Слѣдствие на този скандалъ, родителитѣ и роднинитѣ на Елена, по нейно желание, останили съгласни да съобщатъ на мжжа ѝ, Я. Шишковъ: „тъй като той билъ бездѣтенъ, да прѣпише едната отъ тритѣхъ, въ Бѣлградъ, находящи се, негови кжщи на Елена и да изпжди менъ отъ кжщата си; въ противенъ случай, ще искатъ законенъ разводъ за Елена, отъ духовното началство.

Слѣдъ този, злокобенъ за менъ, празникъ и прѣдизвиканъ побой, азъ бѣхъ врѣменно отстраненъ отъ кжщата на г-на Янакия и, като узнахъ за прѣдложенията направени нему отъ защитницитѣ на Елена, отидохъ при Янакия и му казахъ: „добродѣтелю мой, г-не Янакия, азъ съмъ крайно благодаренъ и признателенъ къмъ тебе, за твоята добрина и покровителство както въ училището тъй въ кжщата твоя, но като виждамъ, че ти се прѣдлагатъ условия да капитулирашъ, подъ кои можешъ да живѣешъ съ жена си, или же да се разведешъ съ нея, именно поради мене; това да стане въ домътъ ти, азъ никакъ не го желая. За това покорно те моля, отстрани менъ отъ кжщата си; истина за менъ е голѣма пакость и нещастие, но прѣдпочтително е, единъ човѣкъ да пострада, отъ колкото една кжща да се разори и жена да се отстрани и смразе съ мжжа си поради менъ“.

Чичо Янакия отъ като обмисли една двѣ недѣли за положението си съ жена си, съ прискърбие рѣши да жертвува мене за да спаси кжщата и жена си да има при себе. И тъй азъ бидохъ отстраненъ за всѣкогда отъ Янакия Шишковъ.

За това нежелателно за мене проишествие първъ

съобщихъ съ плачъ на моя скжпъ приятель, Божидаръ Марковича, който щомъ научи за злото, крайно оскърбенъ захапа бърнитѣ си и, за нѣколко секунди, остана смаянъ. Отъ като ме изслуша търпѣливо благодатния Божидаръ, порони сълзи и ме прѣгърна и ми казà: „небой се драгий ми С. Божиновичъ, Богъ е милостивъ и помощникъ въ нуждитѣ на ония, които му се молятъ, да имъ помогне; татко и мама сж добри, тѣ надраго сърдце ще приематъ да седишъ и да се хранишъ у насъ, до дѣто Богъ ти оправи работата; не плачи, ела да отидемъ у дома".

— „Благодаря ти отъ душата си, любезний ми Божидаре, отговорихъ му, недѣй обезпокоявай родителитѣ си, моля те, много ме е срамъ да остана и се храна у васъ, че всѣкой има право да мисли и прѣдполага че, по всѣкоя вѣроятность, това момче е направило нѣкоя голѣма пакость или кражба, за това го изпждилъ господарътъ му, Янакия. Не повнишъ ли, Божидаре, въ първата читанка, въ която ти ми показваше лани, примѣрътъ за бѣдната вдовица „Босилка „сирота удовица", която нѣмаше нищо у дома си съ какво да нахрани дѣцата си? Повнишъ ли горкитѣ ѝ чада като отиваха въ училище гладни нали се връщаха въ черквата и прѣдъ иконата, на Матеръ Божия, се молѣха Богу, да имъ помогне, и Богъ не ли имъ изпроводи храна?"

—„Върло добро повнишъ, драгий ми Божиновичъ, похвалявамъ те: така трѣбва да правимъ и ний и всѣкой человѣкъ, каза Божидаръ".

„То като е тъй, добавихъ азъ, първо ще се моля на Бога, той да ми помага и ме оправя на добъръ пжть, прѣзъ животътъ ми, па подиръ ще се надѣвамъ и на приятели и познайници; за това за сега не мога да се прибера у васъ".

— Татко ми и мама подариле ми, каза Божидаръ, прѣди да се раздѣлимъ, за добрия ми изпитъ

и отличното ми свидѣтелство, по три цванцика, да ми се намѣратъ прѣзъ ваканциитѣ; подлрявамъ ти ги тритѣ тебе, Божиновичъ, да ти послужатъ за нѣщичко.

— Слѣдъ многото мои отказвания, за да приема паритѣ, обаче, умоленъ, прихъ ги най-послѣ, само и само, за да не остава приятельтъ си оскърбенъ и да плаче. И тъй, като се обѣщахме да се видимъ наскоро пакъ, до виждане, казахме си, и сбогомъ се раздѣлихме и двамата плачущи!

Чича ми, Симонъ, като се научилъ, че бѣхъ отстраненъ отъ кѫщата на Янакия Шишковъ и, че, нѣма вече да отивамъ и продължавамъ въ училище, вмѣсто да се наскърби за сбѫдналата се съ менъ неприятность, напротивъ зарадвалъ се, съ надѣжда, да се използува съ моето положение, като си прѣдполагаше, че азъ принуденъ пакъ щѣлъ съмъ билъ да отида да работа съ него дюлгерлика.

Врѣмето на ваканциитѣ половината бѣше се изминало отъ свиждането и дѣлбата ни съ Б. Марковичъ, а въ останалата половина, азъ не оставихъ день, отъ да не скитамъ по цѣлия Бѣлградъ, да тропамъ и влизамъ въ всѣкоя християнска кѫща и, учтиво, да питамъ живущитѣ въ нея (кѫща): „Господине или госпожа, нежелаете ли нѣкое момче, да ви слугува, само да го храните и да го проваждате редовно въ училише да се учи?“ Дълго врѣме усърдно правяхъ това, но по нещастие не можехъ да сполуча сгодно мѣсто, съ условие да продължавамъ и въ училище!

Врѣмето на ваканциитѣ се измина, и учебнитѣ завѣдения почнаха да се отварятъ, а пъкъ азъ още се прибирахъ, нощно врѣме, и спѣхъ подъ стрехитѣ на кѫщата на Янакия Шишковъ, който отъ день на день, ми даваше — отъ мойтѣ 750 гроша — по нѣкоя пара за прѣхраната ми.

Единъ день, отчаянъ отидохъ въ хендека — цѣлъ г. Бѣлградъ бѣше обграденъ съ високъ отъ земя шанецъ,

(обкопъ) както на пр. София що бѣше. Върху ендека, нѣгдѣ-годѣ, имаше дебели дъбови за отбрана колци, па даже повня, че се намираха още и нѣколко стари топове — гдѣто намерихъ една доста дълбока яма (дупка), — изкопана отъ чучета —, вмъкнахъ се въ нея, паднахъ на колѣна и, съ порой сълзи, почнахъ да се моля Богу тъй: „Господи, на много врата тропахъ и молихъ да намера нѣкое мѣсто, по желанието си, но не можахъ да намера; родители нѣмамъ, нито пъкъ роднини, освѣнъ единъ чичо, и той малко се грижи за мене; ти Боже, знаешъ, колко ме обича той; моята надѣжда и утѣшение възлагамъ на тебе, милостивий, Господи, ти помогни ми и изпълни и моето желание, както послуша молението на двѣтѣ бѣдни сирачета на горката вдовица, Босилка, които се молѣха, прѣдъ иконата Господня, тъй и мене и всѣкиго, който ти се моли, утѣши и спаси ти, щедрий Господи". Въ дупката, всѣкой день, се молихъ отъ часа осемъ почти, до дванадесеть, т. е. до обѣдъ и това слѣдвахъ да правя около 7—8 дни. Послѣдния день, слѣдъ обикновеното ми плачане, бѣхъ заспалъ и видѣхъ сънь, че една дрипава жена, придружена отъ единъ пандуринъ, доде при мене и ми каза: „ставай върви въ училище; не бой се ще се учишъ. И, ето ти, около часътъ дванадесеть виждамъ единъ господинъ, че ме побутва и вика: „момченце бе, стани, стига спа на слънцето, стани". Сепнахъ се и се сабудихъ и, уплашенъ, почнахъ да плачя.

— Не бой се, не бой, а синко, не плачи азъ те сабудихъ, да си вървишъ у дома си, че е вече обѣдъ, продума ми господарътъ утѣшително.

— Нѣмамъ кадѣ да върва, господине, отговорихъ му, изъ кѫщата въ която азъ двѣ години живѣяхъ, госпожата, прѣди два мѣсеца, ме изтири (изпѫди), та затова прибирамъ се тукъ, въ ендека . . .

— Я обади ми, добави господаря, при кого си

билъ, и защо те изпждила; и защо всѣкой день плачешъ тука? [1])

— Азъ бѣхъ у г. Янаки Шишковъ, — е я на̀ кжщата му — тя бѣше тамъ близичко до обкопътъ (ендека) и отивахъ редовно въ училище. Жена му единъ день ме изби, па и мжжатъ ѝ я изби сжщеврѣменно, за тови тя ме натири; плачя сега, че не мога да си намера господарь, при когото да слугувамъ, безъ пари, само да ме храни и ме проважда въ училище.

— За това ли плачешъ? върви подиръ мене, не бой се. „И така ме улови за ржка и ме заведе у дома му, даде ми веднага да се нахрана. Слѣдъ като се наядохъ, повика ме и ми вржчи едно писамце, като ми каза: „занеси това писмо въ гимназията — срѣщу голѣмата църква — и прѣдай го спорѣдъ надписа и той господинъ (учитель) ще те приеме и проважда въ училище, да се учишъ, спорѣдъ както ти желаешъ, и какво сторишъ съ него, да ми обадишъ“.

Съ голѣма радость и готовность взехъ писмото и го прѣдадохъ по адресътъ му. Този господинъ, както се научихъ, бѣше единъ отъ прѣподавателитѣ въ гимназията, който щомъ прочете писмото, веднага повика едного отъ гимназиалнитѣ слуги и му заповѣда, да ме заведе у тѣхъ, и той ме заведе.

Този господинъ бѣше синъ на единъ старъ бѣлградски житель, дѣдо Георги, терзията, живущъ при Кале-мегданъ. Той имаше баща, майка и двѣ възрастни сестри и се казваше Любомиръ Георгевичъ, който щомъ се прибра вечерьта у дома си повикаме прѣдъ баща си и майка си, ме попита и каза:

— „Какъ ти е името мали?

— „Стоянъ Божиновичъ“, отговорихъ му.

---

[1]) Този господинъ, безъ да зная азъ, много пжти ме забѣлѣзалъ че съмъ плакалъ въ трапа, подиръ се научихъ че той бѣше чиновникъ, и че се казвалъ Урошъ.

— „Отъ кждѣ си? и дай ми свидѣтелството отъ школьото, гдѣто си се училъ“.

— „Изъ турско съмъ, родомъ бугаринъ“, отговорихъ му, и прѣдадохъ свидѣтелствого си.

— Стояне, добави: „мене ме прѣмещаватъ въ други градъ за учитель, но ти ще останешъ тука, ще слушашъ отца и матеръ мои; ти ще имъ донесяшъ водица, до фурната ще отивашъ, градината ще поливашъ; тукъ-тамъ двора ще помиташъ и редовно въ училище ще си слѣдвашъ, и отацъ ще ти дава по три цванцика всѣкой мѣсецъ“.

— „Не, Любомире, поѣ думата баща му, Георги, като му остане врѣме, азъ ще го задължавамъ и да шие, и да се научи и занаетъ, (терзия).

— Е, ако му остава врѣме и това може да стори, тя е послѣжна работа, възрари му синъ му, главното е за него да си гледа школьото, па послѣ другитѣ работи, татко“. Айде сега полюби (цѣлуни) ржка, Стояне.

Насмѣя ми се, веднага лицето и, съ голѣма радость скинавъ (свалихъ) капата (фесътъ) си, и първо, на дѣда Георгия и баба Мария цѣливахъ имъ ржка, а подиръ и на сина имъ, който ми вржчи единъ цванцикъ. „Съ тѣзи пари да си купишъ едно туце (тесте) пера[1]) и артия (книга)“, каза ми г-нъ Любомиръ, а пакъ сестритѣ му: Сава и Юца смѣеки се ме поздравиха: „да ти е срекьно Стояне, старай се да се учишъ добрѣ, да те не вуку учители за уши“.— „Не грижете се вий за то“, имъ отговорихъ насмѣянъ.

За първа моя свѣщенна длъжность бѣше, да отида часъ по-скоро да извѣстя приятельтъ си, Божидара, съ какъвъ начинъ съмъ си намѣрилъ мѣсто, който като чу, прѣгърна ме отъ радость и ми каза: „ето Богъ какъ помага на ония, които му се помолятъ, Божино-

[1]) Тогава още нѣмаше желѣзни пера, а тѣ бѣха гжшчи, по 25 въ единъ вързопъ и тѣ носеха нѣкакви слова възъ тѣхъ си.

вичъ, айде сега готви се утрѣ за въ училището, да се запишешъ, да не останешъ вънъ".

Второ, щомъ се ржкувахме съ Божидара, отправихъ се въ кжщата на г-на Уроша, цѣлунахъ му ржка и му поблагодарихъ, за гдѣто ми намѣри мѣсто. „Учи се, синко, учи, до дѣто си малъкъ, и до дѣто ти се молишъ Богу, никогашъ нѣма да те остави безъ среки", ми каза г-нъ Урошъ. Придохъ и повторно му цѣлувахъ ржка и си отидохъ.

Новия ми господарь, дѣдо Георги, бѣше терзия турски, т. е шиеше дълги антерии и памбуклии и постоянно у дома си работеше, съ нѣколко калфи. На възрасть 55 годишенъ; той обичаше много чистотата и бѣше доста пъргавъ и икономиченъ човѣкъ.

Прѣзъ година 1847—48[1]) слѣдвахъ редовно въ четвъртото, тъй да рѣкж, отдѣление; постоянно прилѣжавахъ въ работата кжщна и си четяхъ и прѣговаряхъ уроцитѣ, а въ свободното врѣме, дѣдо Георги ме обичаше и всѣкой день зимаше ме при себе си и ми даваше да се уча да шия. Той винаги нощно врѣме ме събуждаше да се приготвя съ уроцитѣ си и по-сѣтнѣ да сѣдна до него да шия нѣщо, и тъй като слѣдвахъ да шия прѣзъ цѣлото врѣме, живущъ при стареца, азъ придобихъ не малки познания и въ терзилъка.

Дѣдо Георги бѣше малограмотенъ човѣкъ, но порядъчно ученолюбивъ; четеше по малко въ часословъ, и то, потрѣбнитѣ, за християнитѣ, молитви въ които азъ му помагахъ, че азъ си имахъ — подарената — сжщата книга; освѣнъ това често разказвахъ на дѣда си по нѣщо и отъ училищнитѣ ми работи и уроцинѣща, които той съ голѣмо внимание слушаше и, въ знакъ на признателность че му помагахъ и приказвахъ, за Великъ-день ми съши антерийка, купи ми единъ фесъ и ми ги подари.

---

[1]) 1848 година, повна добрѣ, се случи Австро-Маджарската война.

Втора прѣчка по науката ми, пакъ въ Бѣлградъ.

Прѣзъ цѣлата година и половина въ моето прибиване въ кѫщата на дѣдо Георги, моя приятель, Божидаръ Марковичъ, не прѣставаше отъ да ме: посѣщава, поучава и приготовява въ уроцитѣ ми, за това и въ втория мой публиченъ изпитъ добихъ свидѣтелство съ отличие, съ силата на което, отъ четвъртото отдѣление прѣминувахъ вече въ класовѣтѣ.

Чича ми, Симонъ, не зная по какви свои съображения и цѣль, повика ме и ми каза:

— Стига вече обикаля чуждитѣ кѫщя и да слушашъ само за единъ хлѣбъ; прибери се при менъ, азъ ще те поддържавамъ, за да имашъ повече врѣме да се учишъ въ клатсоветѣ. И, за мое нещастие, азъ го послушахъ и напуснахъ дѣда Георгия и се прибрахъ при чича си, при когото слѣдвахъ въ училище, само два мѣсеци, понеже злосторния ми чича, не зная по какви причини отиде да работи въ Крагуевацъ, а мене остави въ Бѣлградъ безъ никакво покровителство, и парична помощь; посрѣдъ зима, безъ никаква покривка и подслонъ.

За това неочаквано, за мене зло, обадихъ на моя приятель Божидара, съ лицето ми унило и посрамено, — който, за да ме утѣши, ми каза да се не боя, че Богъ ще ми оправи работата. — И така постѫпката на Симона, ме принуди изново да обикалямъ и тропамъ по лютцкитѣ врата, търсящъ господарь, който да ме поддържава за въ училището.

Въ колкото врѣме останахъ вънъ отъ училището не приставахъ отъ да се моля богу за да сполуча въ желанието си и ето, че единъ день срѣщтна ме Божидаръ, който съ нетърпѣние и възторгъ ми обади една радостна вѣсть, казващимъ ми:

— „Стояне, благодари Богу; за първата и втората твои спънки по науката и за твоята безпримѣрна ревность къмъ науката, подробно разправихъ на баща и

и майка си, и че ти сега нѣмашъ кадѣ да се приберешъ и нахранишъ. Тѣ много тѣ съжалиха и ми казаха, да се приберешъ у дома ни и, че, тѣ сѫ намериле едно много сгодно мѣсто за ради тебъ; ела да вървимъ съ мене у дома; сага е тъкмо часа дванадесеть и татко си е вече дошелъ".

Душевно поблагодарихъ на своя доброжелатель, (Божидару) прѣгърнахъ го приятелски и тръгнахъ за у тѣхъ.

Въ кѫщата на г-нъ Марковъ случайно бѣ дошелъ и онзи господинъ съ госпожата си, при когото бѣхъ прѣпоръчанъ, отъ бащата на Божидара. Влѣзнахме у Божидарови, който бърже съобщи татку си, че съмъ билъ дошелъ и азъ съ него.

Господинъ Марко, щомъ ме виде въ дворътъ, ме извика:

— „Малий, дойди горѣ, дойди". Скромно, азъ се изкачихъ, улови ме за рѫката ми и ме введе въ стаята, въ която бѣха и гоститѣ му, на които азъ цѣливахъ рѫка на всичкитѣ, а Божидаръ за да ме отсрами, направи и той сѫщо.

Бѫдящия ми господарь, капетанъ *Георги Нешичъ Пазарацъ*[1]) тъй се зовеше (казваше) — попита ме:

„Отъ кѫдѣ си малко юначе, и какъ ти е името? и отъ коя народность си?

— „Изъ турско, отговорихъ му, името ми е, Стоянъ Божиновичъ, родомъ бугаринъ.

— Имашъ ли си родители или не?

— Нѣмамъ си, ни баща нито майка; имамъ само єдинъ чича, Симонъ, но и той сега не е въ Бѣлградъ," отговорихъ му.

---

[1]) Георги, бѣше чисть сърбинъ; той бѣше запасенъ капитанинъ който вземалъ бѣ участие въ Австрс-мажарската война и бѣ дълбоко раненъ въ заднитѣ мѣста, въ легена, бѣше страшенъ герой, както ще видимъ. На възрасть бѣше около четиридесеть годишенъ,

— Ти Савка, [1]) — обърна се къмъ жена си, постоянно се тужишъ (оплакваш), че нѣмашъ дѣца, ето ти готовъ синъ; айде да го приберемъ за нашъ храненикъ, ако желаешъ.

— За сега да го не прибираме, отговори жена му, но отъ като видимъ неговото поведение, послѣ можемъ да го имаме за свое дѣте.

— Колко искашъ на мѣсецъ, пакъ обърна се къмъ мене, да служишъ у насъ? ето, ние дѣца нѣмаме, а само двама души сме.

— Колкото ще намерите за добрѣ, господаре, отговорихъ, само ще ви моля, да ме проваждате редовно въ училище. До сега кадѣто бѣхъ, ми даваха по три цванцика на мѣсецъ, и Божидаръ този — показахъ имъ го съ пърстътъ си; при това и учительтъ, господинъ Поповичъ по три цванцика, ставаха ми деветъ. Тѣзи 9 цванцика ги давахме въ градската общинска каса, отъ която получавахъ едно малко благодѣяние и по нѣкоя дрѣшка.

— „Заръ и ти си помагалъ Божидаре, попита го баща му, г-нъ Марко, на това бѣдно дѣте; отъ кадѣ намираше тритѣ цванцика? защо я да не знамъ?

— И я, тате, отговори Божидаръ, тритѣ цванцика сѫ сѫщитѣ, които ти и мама ми ги подарявахте мѣсечно; азъ вмѣсто да ги харча за излишни нѣща, на драго сърдце ги давахъ, и пакъ ще ги даваахъ, на този бѣденъ мой приятель Стояна; учительтъ ми знае отъ кога съмъ се рѣшилъ да му ги давамъ; ето вече тази е трета година: относително, че не съмъ ви обадилъ, причината е тази, че въ нашето св. Писание е казано: „че кога правишъ нѣкое благодѣяние, никой да те незнае, т. е. що правишъ съ дѣсната рѫка, да те не знае лѣвата ти.“

---

[1]) Г-жа Савка бѣще родомъ цинцарка отъ Битоля, дъщеря на богатия въ Бѣлградъ, бакалинъ Коста Капра, доведена въ Бѣлградъ на 3—4 годишно дѣте. Тогава бѣше на възраетъ на 30 години.

— Ако бѣше давалъ на пусто паритѣ, Божидаре, рѣче татко му, щѣше да ми е мжчно; сега обаче, като се увѣрихъ, че си ги подарявалъ и правилъ едно отъ първитѣ благодѣяния, поздравлявамъ те и те похваляваме наедно съ майката, че си напълно образецъ на ученицитѣ и добъръ християнинъ; продължавай това да правишъ, а пакъ азъ и майкати ще ти подаряваме винаги по нѣщо, до дѣто ще правишъ подобни добрини.

— Ще се каже, че ти познавашъ Божиновичнали, Божидаре, попита г-нъ Георги.

— Твърдѣ добрѣ, азъ го познавамъ, г-не Гьоко отговори му Божидаръ, онъ е много добъръ гякъ.

— Гдѣто ще се каже ти ставашъ и поржчителзаради него, добави г-нъ Георгия, — подъ мустакъ на смѣхнатъ.

— На драго сърдце отговори му Божидаръ, стига да ме приемате и ми позволи тате и мама, но азъ съмъ увѣренъ, че и тѣ сж готови да станатъ поржчители за Божиновича, бдително отговори Божидаръ, гледающи на родителитѣ си.

— Е, колко цванцика да му дадемъ за една година, Божидаре, попита г-нъ Георги.

— Лесно ний ще прѣсметнемъ колко ще бждатъ паритѣ за година, но вие кажете колко ще му дадете на мѣсецъ, и нека стане тате за васъ поржчитель, че ще го провождате редовно въ училище (смѣхъ), възрази му Божидаръ.

— Колко искашъ ти мали, обърна се къмъ мене Георги.

— Колко намирате вий за добрѣ, отговорихъ му, стига редовно дя ме пращате въ училище, както каза Божидаръ.

— Ако Стоянъ Божиновичъ, пое думата г-нъ учит. Марко, прѣсмѣтне кое число е равно съ годишнитѣ мѣсеци помноженно на себе си дава произведение 144

цванцика, а пъкъ Божидаръ да намери колко гроша правятъ 144 цван. и по колко гроша на дпнь се пада прѣзъ цѣла година.

— Хубаво. Ний сега ще ви отговоримъ, каза имъ Божидаръ, и веднага отичя да донесе за менъ плочката, а за себе си моливъ и книжка. Бърже върна се Божидаръ подаде ми плочката и каза:

— Молиме, г-не Георге, сега ще ви отговоримъ: „Като знаямъ, че въ една година има 12 мѣсеци, а сѫщото число помножено на себе си дава = 144 произвежение, слѣдователно дохожда по 12 цванц. на мѣсецъ". Божидаръ по силенъ отъ мене скоро свърши и двѣтѣ дѣйствия, т. е. 144 × 4 = 576 : 365 дни = 1 грошъ 11 × 40 = 7440 пари : 365 = 23, т. е. на день 1 гр. и 23 пари. По 12 цванцика на мѣсецъ ми се пада г-не Марко, казахъ първъ азъ и подиръ мене продума Божидаръ:

— 144 цван. по 4 гр. правятъ = 576 гр. раздѣлени на 365 дни, пада се 1 и 23 пари на день; не е ли малко тате? попита Божидаръ.

— За сега стига му, отговори баща му, който отъ като ни похвали и двамата; айде нека е честито на Стояна; прѣстѫпете сега да цѣлунете рѫка, каза ни г-нъ учит. Марко. И така, Божидаръ напрѣдъ, азъ подирѣ му, цѣливахме рѫка на всички, въ стаята, отъ които всѣкой ни подари: кой цванецъ, нѣкой половина, хвалѧющи ни за правилното рѣшение на задачитѣ и усѣхътъ ни. Подиръ половинъ часъ, новия ми господарь напусна кѫщата на г-нъ Марко и, съ жена си, тръгна си за у тѣхъ, и азъ подирѣ имъ отидохъ и тамъ започехъ уроцитѣ си.

Родителитѣ на моя младъ и искренъ приятель, Божидара, А. Марковичъ и жена му Юлия — съ европейско възпитание — много редко се разправяха съ чадата си за що-годѣ; тѣ винаги сериозно говореха съ тѣхъ и то, тихо, а не сърдито и прѣнебрѣжно. Тѣ

съ своето благородно възпитание и отхрана, привличаха чадата си къмъ: нравоучение, кротость, набожность, благодѣяния и послушность къмъ всѣкиго, а именно къмъ страхъ Божий.

Прѣзъ живота си срѣщнахъ много родители съ различни възпитания, но като възпитанието и отхраната, въ които Божидаръ съ братята си растеше, нигдѣ не срѣщнахъ. Моето нѣжно и невинно другаруване съ този юноша, Божидара,положи и вроди и въ моята душа неотемними начала на възпитание и отхрана, които и до днесъ — до стари години — ме придружаватъ.

Съ една рѣчь, ангелски животъ се прѣдставляваше въ лицето на малкия този мой добродѣтель, който достойно носи името Божидаръ.

Пропуснахъ да отбѣлѣжя по-горѣ, че и Божидаровитѣ родители бѣха отъ съсловието на учителитѣ въ Бѣлградъ, свършивши по Европа и двамата. Тѣ, освѣнъ задължениѣ часове за прѣдания прѣзъ седмицата: св. история, катихизисъ, църковна история и законъ Божий — посѣщаваха, прѣдаваха и проповѣдаха и по недѣлнитѣ, задължителни училища, които тогава бѣха най-модерни, любими и подкрѣпени отъ всичкитѣ слоеве на обществото, че въ тѣхъ — недѣлнитѣ училища — се олицесворяваше нагледно: плодътъ отъ науката, уважението и прѣданностьта къмъ вѣрата и църквата, признанието и надѣждата на Бога, взаимната любовь и честность между народитѣ и пр. пр.

Прѣди 40—50 години израсть на науката и изкуствата бѣше знанието, придружено и украсено съ религията на всѣкоя нация, която бѣше корона и служеше като Менторъ на всѣкое човѣшко прѣначинание. И така всѣкоя душа човѣчка черпеше и осѣщаше морална и материална храна отъ науката, и хората прѣкарваза съ по-радостенъ и щастливъ животъ, отколкото — днесъ народитѣ по свѣта.

Науката е сжща и днесъ, постоянно успѣва, развива и открива разни изкуства; само тя не пжтува днесъ рамо до рамо съ религията и църквата. За това по-вечето отъ днешната младежъ счита за отживѣло всичко, което излиза отъ рамката на религията. Ето защо изчезна изъ днешнитѣ нови школи нравоучението и въ възпитанието, което, както казахъ, е плодъ на религията и правата наука.

Въ врѣмето на нашето ученичество като чувахме думитѣ: свещенникъ, учитель, ученикъ, а имено *богословецъ* — семинаристъ — веднага сърдцето на човѣка се плѣняваше: отъ кротость, благоговение, набожность и радость, като да се прѣдставляваше прѣдъ християнина цѣлата христова църква, противъ която изразътъ на по-вечето отъ бъл. младежъ е: *„долу църквата, долу религията“*! Трѣбва да признаемъ горчивата истина, че ако не сж военнитѣ щикове на всѣкоя държава, църква отколѣ щѣше да се сгромоляса и да я нѣма!

Не можяхъ да остана равнодушенъ и да се не използувамъ отъ поучителнитѣ и възторжени разкази на моитѣ учители въ Бѣлградъ, а именно на нравоучителната двойка (родителитѣ на младия ми другарь Божидара), за примѣръ на бъл. поколѣние излагамъ нѣколко разкази тѣхни.

За възпитанието.

„Много бо можетъ моление или възпитание матернее“ (пѣе църквата ни. . .)
„Бездѣлието и охолния животъ на човѣка сж майка на всѣкое зло и разврата“ (майката на Вашингтонъ).

Доказано е, че извѣстния и славния Англо-Американецъ *Вашингтонъ* посветилъ е цѣлиятъ си животъ за да докаже и установи прѣдъ свѣтътъ, че колко голѣмо влияние и сполука иматъ майкитѣ върху възпитанието и отхраната на дѣцата си, и колко тѣ

способствуватъ за тѣхното щастие или нещастие прѣзъ животътъ имъ.

Майката на този великъ мжжъ била благородна и за уважение достойна жена, която подиръ смъртьта на мжжа си — при всичко, че чадата ѝ били още невъзрастни — тя сама въсприела грижата за тѣхната отхрана и попечението за тѣхното възпитание.

Добрата тази майка, за да сдобие сина си съ здрави и твърди мишци и, въобще, съ физически сили, допуснала и канила сина си къмъ гимнастическитѣ игри; а за да не би нѣкакъ да обезсили нравитѣ му, особно внимание обръщала да го отстранява и отбива отъ охоленъ и раскошенъ животъ, нито пъкъ одобрявала и допускала на сина си излишни прищевки и придирчивости. Обикновенно тя го събужда твърдѣ рано, и, никогашъ, не му позволявала да остане празенъ, т. е. безъ работа и да прѣпълнява утробата си съ прѣсищане, като имала прѣдъ видъ, че отъ бездѣлието и охолния животъ е майка на всѣко зло. Много пжти упражнявала сина си на такива работи, каквито синоветѣ на днешнитѣ богати ги считатъ: за низки, строги, неблагородни и засрамителни за тѣхъ, че тѣ били богаташки синове, безъ да прѣдвиждатъ, че тѣ губятъ тѣлеснитѣ си сили и се увличатъ: къмъ лѣностьта и безнравственостьта.

Попитана еднъжъ добрата възпитателка, Вашингтоновата майка: „какви нѣща способствували и съдѣйствували на родителитѣ, за да отхранатъ чадата си въ нравственость?“ „Нищо друго, отговорила, освѣнъ: послушностьта, прилѣжанието и правдата, съ които необходимо е родителитѣ да сдобиятъ дѣцата си.«

Георги Вашингтонъ, (тъй било името му) упражненъ отъ крѣхката си възрасть и настроенъ отъ родителитѣ да обичя и винаги да говори истината и правото къмъ всѣкиго и да изповѣда погрѣшкитѣ и недостатъцитѣ си, и вслѣдствие на тия негови нрави,

придобилъ голѣма душевна искренность, а къмъ лъжата напротивъ, — крайно отвращение. Още 16 годишно бидейки дѣте, на Георги подарили едно малко сѣкирче, съ което незнаекимъ и неумишленно повредилъ — окастрилъ клоноветѣ на една млада черѣша, въ бащината си градина, която татко му усърдно надглеждалъ и обичялъ. Подиръ нѣкой и други день, въ отсѫтствието на Георги татко му посѣтилъ градината си, но като видѣлъ черѣшата си тѣшко наранена, крайно се оскърбилъ и, сърдито, изокалъ всичкитѣ домашни, но не можелъ да узнае, кой билъ повиния на злото.

Отъ ненадѣйно и строгото запитване на баща си, къмъ всички, Георги първѣ много се уплашилъ; но по-сетнѣ плѣняемъ, освоенъ и управляемъ отъ началата на правдата и добрата отхрана на родителитѣ си, съ чистъ гласъ отправилъ се и отговорилъ татку си:

— „О, родителю, немога, па не е и право да те излъжя, па и самъ си знаешъ, че истината и правдата сѫ отъ Бога и, че, и Богъ е правда; изповѣтдвамъ прѣдъ тебе, че азъ околовърсть отсѣкохъ черѣшата, съ тази ми подарена брадвичка.«

— „Припкай въ обятията ми, любезно мое чадо, отговорилъ бащата, съ голѣма радость; тичай да те пригърна. Не ма е сега ядъ, Георги, че си изсѣкълъ и повредилъ черѣшата. Защото истината и искренностьта, които ти любишъ и пригърщашъ, тѣ ми сѫ много поскѫпи отъ хилядо сребърни и златоплодни дървеса!“

Синовна любовь.

„Човѣкътъ е безорѫженъ звѣръ,
И навождамъ Рукса за примѣръ“.
(Ив. Шумковъ)

Пикардия умира пригърщающъ мъртвата си майка.

Мезеранъ, по нѣкое прѣдание на Пикарда, съ благодарение описва слѣдното, по синовна любовь, трагическо събитие:

Въ врѣмето на французкия царь Хенриха IV, войскитѣ на унгарската царица, прѣдводими отъ генералъ Рукса, направили голѣмо и страшно поражение и опустошение на родолюбивия Пикарда. Единъ младъ момъкъ отъ околностьта на Ролия, който отъ младата си възрасть по неволя (бѣдность) билъ отстраненъ отъ родителитѣ си и присъединенъ (отъ нужда) съ чужди войски, слѣдъ дълго врѣме сполучилъ пакъ да се повърне на мѣстото на раждането си, а именно въ селото, въ което първъ пѫть видѣлъ видѣлината на този свѣтъ. Войскитѣ, въ които се намиралъ и той, първѣ неговото село почнали да горятъ и опустошаватъ неприятелитѣ.

Жителитѣ отъ горящето село като нѣмали друго: убѣжище, покривъ и запаза, за спасение на живота си прибѣгнали въ една църква. Но по нещастие полководецътъ на неприятелскитѣ войски, Руксъ, заповѣдалъ да запалятъ и изгорятъ и нея! Младия обаче фрянцузинъ, Пикардъ — тъй е било името на войника, служащъ въ унгарската войска — като видѣлъ: постоянството, твърдото и безчеловѣчното изпълнение на заповѣдьта и звѣрскитѣ заканвания на военачалника, Рукса, и, за да улесни изхода на затворенитѣ си съотечественици въ църквата, безъ ничие позволение напусналъ военния редъ, призирающи всѣкаква строга военна дисциплина и наказание и, противъ волята даже на главнокомандующия генералъ Рукса, спусналъ се и отворилъ църковнитѣ врата. И така человѣколюбивата постѫпка на този младъ войникъ пробила пѫть и дала възможность да избѣгатъ изъ църквата нещастнитѣ хорица, недоизгорели или полуизгорели въ пламацитѣ!

Крайно останалъ смаянъ смѣлия добродѣтель и спасителъ, Пикардъ, като гледалъ въ жалосната и трагическата сцѣна между горящитѣ една полуизгоряла и разслабена жена, която случайно позналъ, че тя била

сѫщата негова майка! Окаянната майка, имающа още здрави и неповредени чувствата си, а именно зрѣнието си, веднага и тя познала одавна изгубения си синъ; но уви! едвамъ е могла да извика: „сине мой“! паднала поемающа думата си, и скоро издъхнала въ рѫцѣтѣ на сина си Пикардия!

Твърдото и немилостимото, обаче, сърдце на генералъ Рукса, отъ това очевидно скърбно събитие не се е: укротило, умилостивило и нажалило, но напротивъ, съ голѣма строгость заповѣдалъ на войника, Пикарда, да се отдалѣчи и, подъ никакъвъ начинъ, да не приближава умрѣлата въ рѫцѣтѣ му жена. Но всичко напразно било. Природата винаги била, е, и ще бѫде посилна отъ всѣкоя човѣшка власть и наказание, че никоя сила не била въ положение да отлѫчи Пикарда отъ майка му, нито пъкъ да отнеме отъ нѣжнитѣ му рѫцѣ мъртвото тѣло на прѣлюбезната му майка!

О! и най-неукротимия, дивия и хищния звѣръ, гледающи съ очитѣ си горѣ отбѣлѣзаната картина на синовна любовь, въ сѫщия часъ щѣше звѣрското му сърдце да се укроти и умилостиви отъ подобно скърбно гледище! Руксъ, напротивъ, съ безсравнения и скотския си характеръ, още по вече се разгневилъ, за че войника, Пикардъ, не го послушалъ и, беснующъ отъ неукротимостьта си, заповѣдалъ: въ сѫщия день и часъ и двамата — синъ и майка — да се хвърлятъ въ непогасимитѣ огнени пламъци, гдѣто окаяния Пикардъ съ готовность прѣдалъ Богу душа, обимающи (прѣгърщающи) прѣлюбезната си мрътва майчица, отдавающъ ѝ, за послѣденъ пѫть, синовната си любовь, до изгоряването му досущь въ немилостивия огънь! Слѣдватъ долнитѣ стихове:

„Отъ горното скърбно изложение,
Дохождаме и до заключение,
Че човѣка е безорѫженъ звѣръ,

Като генерала Рукса за примѣръ!
Явно е, че човѣшкото сърдце кораво,
Винаги мисли злобно и лукаво;
То отъ кръвь и мърши не се насища,
За нег' жертвитѣ сѫ: храна и пища!
Сам' синовна любовь отъ нег' се не бой,
А противъ него, смѣло тя му стой,
Тя противъ всѣко зло, мѫжки се бори,
Па и отъ самота смърть хичъ немари.
О, нѣма ли у наѳъ любовь синовна,
Нѣма ни свѣтъ, нито жизнь земна!
Само любовьта създава миренъ свѣтъ,
Подъ природния небосклонъ и навредъ.
Синовната любовь дава средство и животъ,
На родителитѣ — сладость и богатъ имотъ.
Но за примѣръ и добра за насъ наука,
Некъ' ни послужи Пикардъ за сполука.
Всѣкой и отъ насъ, нека бѫде той готовъ,
Да се сдобие съ синовна любовь;
Родители нѣжно да уважава,
И съ готовность за тѣхъ жертва да става!

(И. Б. Шумковъ).

Горѣща любовь на чадата къмъ родителитѣ си.

Законодателя Солуна попитали: „защо противъ всичкитѣ прѣстѫпления опрѣдѣлилъ наказателни закони, а противъ бащоубийцитѣ, никакъвъ не е оставилъ законъ?“

„Защото, отгворилъ, никой пѫть не си допускахъ да повѣрвамъ, че людето, а именно синоветѣ да стигнатъ до такава степень, щото да си допуснатъ и посѣгнатъ тъй безбожно, на животътъ на своитѣ си родители“.

Досѣжно любовьта на синоветѣ къмъ своитѣ родители, мждрия Солунъ ни увѣрява, че най-горѣщата синовна любовь се срѣща у кинезитѣ и японцитѣ. Чадата на старитѣ Римляни и други нѣкои народи, давали на родителитѣ си неограничена и пожизнена власть върху синоветѣ и въобще домашнитѣ си. Отъ всичкитѣ племена, на двѣ-тѣхъ земни полукълба, кинеското и японското племена и до днесъ се отличаватъ по голѣмата любовь и почитание къмъ тѣхнитѣ родители. Прѣстжпникътъ противъ родителитѣ се осжжда да го съсѣкатъ на четири кжса, които подиръ осичането имъ хвърлятъ ги въ огънь; кжщата и нивята на убийцата съвършенно опустошаватъ, и така блжжнитѣ на прѣстжпника наслѣдватъ неговия движимъ и недвижимъ имотъ; само кжщитѣ имъ ги събарятъ и ги изгарятъ, за да остане мѣстото празно за възпоменание на толкова гнжсно синовно прѣстжпление.

Кинеския имераторъ, когато посѣщавалъ майка си, въ опрѣдѣленитѣ въ годината дни, спиралъ се прѣдъ стола на майка си и правилъ първѣ прѣдъ нея четири доземни поклони и, подиръ, се впускалъ въ разговоръ съ нея. Този обредъ или обичай и до днесъ съхраняватъ, въ по-голѣмата часть на кинескааа държава. Ако нѣкой, и по уважителни даже причини не отдаде потрѣбнитѣ, общеприетитѣ и задължителность къмъ родителитѣ си почести, и прѣзре своитѣ родители, и строго се показвалъ, който и да е билъ той кинезинъ.

Възпитанието и любовьта къмъ родители на трима братия японци.

Японския императоръ издалъ законъ да се дава голѣмо възнаграждение на всѣкой японецъ, който би открилъ прѣдъ властьта и довелъ прѣдъ сждилището крадеца, когото би могълъ да открие и улови въ японската държава. Тримата братия японци освоени отъ

горѣща любовь къмъ крайно бѣдната си майка — вдовица за да я подкрѣпятъ, парично, въ незавидното ѝ бѣдно положение, съгласили се, по ждребецъ, единия отъ тѣ да стане крадецъ на държавни и частни пари. Жребецътъ се падналъ на най-малкия братъ, когото двамата други вързали и го завели прѣдъ сѫдилище, гдѣто попитанъ, изповѣдалъ, че той билъ сѫщия крадецъ. И вслѣдствие на негово самопризнание билъ осѫденъ на много години на тъмниченъ затворъ въ окови, а братията му веднага получили опредѣленото отъ закона парично възнаграждение, което веднага занесли на бѣдната си майка, да я покрѣпятъ въ крайната ѝ немотия, която останала очудена, като видѣла ненадѣйно богатата парична сума. Постоянната, обаче, добра отхрана и възпитание на добрата майка къмъ синоветѣ си, почнала да води братията къмъ изтѫпление (мѫчене) и съвѣстьта имъ да ги бие и мѫчи постояно за постѫпката, която извършили съ по-малкия си братъ, и гузни, ежедневно посѣщавали затворътъ за да видятъ брата си и го поутѣшятъ. Отъ честото обаче тѣхно посѣщение на затвора на самоизлъганитѣ братия, сѫдията се усумнилъ и поставилъ разсилния си, тайно да изпита: защо много пѫти 2-та братя обикаляли, посѣщавали и съ горѣщи слъзи пригръщали осѫдения си братъ. Слугата споредъ заповѣдьта на господаря си единъ день тайно придружилъ двамата братия чакъ до кѫщата имъ, гдѣто самичакъ чулъ, че изкали всичко на майка си, което извършили съ малкия си братъ. Добрата майка щомъ чула за постѫпката на синеветѣ си извикала съ ревотъ (викъ, писъкъ) и съ ридание и, съ горѣщи, сълзи ги молила да повърнатъ взетата отъ тѣхъ сума пари на когото имъ я далъ и, че, тя прѣдпочита да умрѣ отъ гладъ, отколко да допусне на синоветѣ си постѫпка противъ нейната отхрана и възпитание дадено отъ нея на чадата си, и че прѣдпочита да проси и еднъжъ въ

седмицата да хапне хлѣбъ, отколкото да благоденствува лишена отъ скхпия си синъ и да допусне на синоветѣ да пораснатъ вънъ отъ всѣкое възпитание въ скърби и лъжи.

Пратеника на сждията всичко подробно му разправилъ, който веднага повикалъ прѣдъ себе си осждения и му рекълъ: „доволно вече, невино мое чедо, твоята рѣшителность за щастието на твоята бѣдна майка и възпитателка възбужда въ душата ми най-голѣмото удивление, което ме принуждава да съобщи твоето похвално дѣло и на самия императоръ.“ Увѣдоменъ царътъ за това приключение, (събитие) незабавно повикалъ и тримата братия, отъ които като узналъ за кроежътъ и тѣхната постхпка за въ полза и подкрѣпа на майката имъ, похвалилъ ги и заповѣдалъ да имъ се опредѣли една удовлетворителна годишна заплата за всѣкиго отъ тѣхъ, а за добрата и честната имъ майка и осждения имъ братъ съ излишекъ, т. е. по-голѣма платка.

Несъзнателно родителитѣ развалятъ чадата си.

„Ако съ кривъ човѣкъ съживѣешъ,
Да, и ти да кривишъ ще умѣешъ“. (Сократъ)
„Ако пияния всѣкога поддържавашъ,
Бакаусовъ (¹) послѣдователь и ти ставащъ“.
(Бакхусъ,)
Благочестивия сé с'честния си върви,
Той е Божий човѣкъ, че никому зло не прави
(Църквата).

Единъ отъ моитѣ възпитатели и поддържатели на моето първоначално или основно учение въ Виена бѣше и госпожа Юлия Хенрихъ, благородна европейка родомъ французойка, която отъ дълго врѣме бѣ се установила съ мхжа си въ Виена. Г. Юлия на възрасть тогава бѣше 25—30 години, жена съ четири дѣчица, двѣ мхжки и двѣ женски, отъ които най-голѣмото на

(¹) Той е извѣстния Бакхусъ, признатий Богъ на веселбитѣ, т. е. на пиянството.

12 години, а послѣдното — 3 —, кърстени по въсточната православна църква. Тази тиха и благородна жена, най-много бѣ посветена да даде добра отхрана и възпитание на своитѣ малолѣтни чада, което, възпитание, за да запозная съ него и сърбскитѣ майки, считамъ за неизбѣжно и потрѣбно да го изложа и тукъ вкратцѣ тъй:

„Госпожа Юлия обикновенно зарань ставаше поранко; измиваше лицето си и, слѣдъ като се облѣчеше съ чиститѣ си кѫщни дрѣхи, изрѣшена отиваше въ спалнята на дѣцата и ги сабуждаше, които слѣдъ връщането имъ отъ повънка трѣбваше, обѣзателно, да си измиятъ лицето, да се облѣкатъ, да си изчетятъ утрѣнитѣ си молитви, наедно съ родителитѣ си, да ги поздравятъ съ „*добро-утро*“ и, подиръ, да сѣднатъ да си прѣговори всѣкой своя си урокъ, около половинъ часъ.

Иванчо, Георги и Ангелина щомъ чуваха училищния звънецъ, веднага заденваха (нагърбваха си) всѣкой чантичката си и, скоро, отиваха, да кажятъ „*сбогомъ*“ на родителитѣ си, отъ които майката ставаше и ги изпращаше до уличнитѣ врата съ слѣднитѣ, всѣкидневни, майчини наставления и опѫтвания;

„Слушайте ме, добри мои дѣца, по пѫтя мирно и кротко да вървите, и то сé по тротоаритѣ; да се пазите отъ фахтони и прости коля; отъ немирни и развратни дѣца, а най-много отъ пияни хора, които ще ги познаете отъ тѣхното люшкане, тукъ-тамѣ да падатъ; да поздравлявате: вашитѣ учители, наставници, родители, познати, които срѣщате по пѫтя; когато намѣрите църквата отворена да се отбивате въ нея и, прѣдъ иконитѣ, да се помолите Богу за здравието ваше, и онуй на родителитѣ и учителитѣ си, за да ви подкрѣпи къмъ науката и успѣхътъ ви; хайде сега и ти Мария, земи си и ти книгитѣ и върви и ти съ тѣхъ въ училище“.

Чесътъ тъкмо 12 звънеца ударяше за отпускъ за обѣдъ и ученицитѣ, двама подвама, мирно и тихо си отиваха у дама си, цѣлуваха ржка на своитѣ родители и чужденци, — ако се случваха тамъ — и ги поздравляваха съ: *„добъръ денъ“*, а сжщо правехъ и азъ, който надали имахъ по-вече отъ тѣхъ години (12—13).

Тъкмо часътъ 12, масата трѣбваше да бжде готова и столоветѣ запразнени отъ хора и младитѣ и скжпитѣ ученици, (чадата имъ), които чисто и благопристойно седеха (ядеха), а подиръ яденето си ставаха всички наредъ, ржкуваха се и поздравляваха своитѣ родители и гости съ: *„приятенъ обѣдъ, или да ви е сбадко“* или, *„приятна вечеря“* и си отиваха да си поиграятъ въ дворътъ, опредѣления часъ за игри.

Часътъ двата подиръ обѣдъ, училищния звънецъ покани младитѣ ученици на занятие, които съ надѣнатитѣ си торбички търгнахме, съпровождаеми, до външнитѣ врата, отъ майката, съ сжщитѣ майчини прѣдупрѣждения и наповнувания. Но прѣди да стигнемъ въ училището, случайно срѣщнахме, отъ далекъ на улицата 1—2-ма пияни, които пѣющи и люшкающи се отъ една страна на друга, се търкаляха на улицата.

Часоветѣ за учение се свършиха, и ученицитѣ за вечерьта се пуснаха, които съ нетърпѣние чакаха да стигнатъ у дома си и радушно да разправатъ на майка си, че сж срѣщнали по пжтя пияни хора, която и попитаха:

— „Мамо, пиянитѣ хора отъ какво сж пияни, и немогатъ ли да сж и тѣ не пияни?

— „Пияни сж, чада мои, отъ това, че тѣ постоянно пиятъ много вино, ракия и други спиртни питиета, но могатъ да бждатъ непияни, само тогава, когато тѣ могатъ сами *да видятъ* и осѣтятъ, че сж пияни, и да видятъ какви гнжсни думи казватъ и работи вършятъ прѣдъ честнитѣ и мирнитѣ хора, а иначе не е възможно друго нѣщо да ги отбие отъ пиянството“.

— „Ами нали и тате пие, защо не става пиянъ?

— „Защото той пие малко и колкото му е потрѣбно“, отговори имъ.

Сѫббота дойде и, по обикновенно му, всички ученици чисти и изрѣшени, двама и двама отидохме въ църква, а отъ тамо всѣкой у дома си радостни да прѣчакаме св. Недѣля, която наедно съ родителитѣ си посѣщавахме и църквата и се черкувахме, а подиръ обѣдъ, пакъ съ тѣхъ, отивахме на разходка по градинитѣ.

До тукъ нѣщо казахъ по мѣродавния редъ, по който родителитѣ управляваха чадата си въ кѫщи.

За отношението на родителитѣ къмъ дѣцата и тѣхното наказание.

Госпожа Юлия и съпругътъ ѝ Хенрихъ, обикновенно мало говореха съ чадата си, и то, когато трѣбваше, запитани, да имъ отговорятъ за нѣщо. Разговорътъ на възпитателитѣ ставаше като не съ дѣца, а като съ възрастни хора, и той се извършваше лаконически (кратко) и сюбективно; смѣхътъ между родителитѣ и чадата имъ винаги биваше редко и то, не съ кискане; но сé ниско и тихо; ако нѣкое отъ дѣцата случайно извика за нѣщо или безчиняваха въ кѫщи, майка му или баща му ще му се изпрѣчи, прѣдъ него и ще го погледа сериозно и, съ пърста на устата си, щѣше да го попита и каже:

„Иванчо, защо окашъ тъй високо, мълкни; какво желаешъ кажи тихо на мама; не прилично е, и не е хубаво така да викатъ дѣцата; срамота е и пр. Подобно мъмрене прѣтърпяваше всѣкой отъ братята, който се улавяше: въ лъжа, малка пакость, сърдня, нечистота, непокорность, злословие, прищевки и придирчивость, подсмѣхъ, закачване съ по-малкитѣ си братия и т. н., а пъкъ прѣстѫпници: въ непослушность къмъ родите-

литѣ си, въ биене съ дѣцата по улицитѣ, трошене джамове, неотиване на училището, кражба, попържни и гнжсни думи: съ оставене гладенъ, съ стоене правъ, оставане безъ разхотка, съ изучване изъ устъ на урока, съ обаждане и наклѣветяване на учителя и пр. но никога съ дървенъ бой и физически.

Повечето отъ родителитѣ сами онеблагородяватъ и разглѣзватъ чадата си.

„Двойката не трѣбва само да се ожени,
Но да знае да въспита и чада да отхрани.“
(Ив. Г. Паунчевъ).

Прѣзъ 1898 год. единъ мой ближенъ приятель, отъ по-виднитѣ софийски гражданинъ, много бѣше освоенъ отъ любовьта и прѣданностьта къмъ своитѣ 3-4 дѣца, които още на малката си възрасть осѣтиха голѣмата къмъ тѣхъ слабость на своитѣ родители и почеха: да имъ се галятъ, неслушатъ и да не имъ се покоряватъ. Най голѣмия му синъ, не само избѣга отъ училището, но почна да хайманува съ лоши и развратни другари, съ които по цѣли седмици да не се прибира у дома си; освои се отъ развратния пжть; стана неотдѣлимъ другарь: на пияници, чапкъни, комарджии, кратци и отъ всѣкакъвъ родъ багабонти. Единъ день избѣга отъ София и се завлѣче въ Самоковъ съ нѣкои нехранимайковци и развалени бездѣлници. Горкия баща, не остави мѣсто да го търси по всичкитѣ кюшета въ София, но не му бѣше възможно да го намери; плачешкомъ отправи се за въ Самоковъ, кадѣто го намѣри: по кърчмитѣ, бирариитѣ, кафешантанитѣ и бардацитѣ, пъленъ съ разни болести, и вмѣсто да го поизгълчи и посъвѣтва, напротивъ: глезеше го, гали го, моли, и го пригърща да се прибере у дома му, че майка му тъжила и плакала за него неутѣшно!

Горкия милостивъ баща щомъ го прибра у дома си, веднага събираше приятели да ги угощава, че си намерилъ и довелъ сина си здраво и благополучно; сѫщо и майката страдаше отъ сѫщата болесть, т. е. повече го глезеше и галеше. Напусто бѣха съвѣтитѣ на неговитѣ роднини и приятели за да бѫде по-строгъ къмъ дѣцата си, че тѣ колкото ги галишъ и угаждашъ имъ, толкова повече ставатъ: разглезени, непослушни и неубоздани. Така всичкитѣ му чеда бѣха развалени.

Единъ день, азъ и той съ фамилията си, бѣхме поканени на гости отъ единъ честенъ и богатъ домакинъ (Колчо), отъ село Бояна, часъ и половина далечъ отъ София. Колчо (домакина) ни посла богато въ градината подъ сѣнката на единъ величественъ орѣхъ, подъ който и обѣдвахме. До дѣто, обаче, домакина прибере софрата и раздига постелкитѣ, прѣдъ съборътъ на дѣцата на Колча, рипнаха всичкитѣ невъзпитани чада на моя приятель, и кой отъ тѣхъ съ тояга, другъ съ кобилица досущъ обрулиха: орѣхитѣ, крушитѣ, ябълкитѣ, сливитѣ, руения фасулъ всичкия, и тъй напълниха два голѣми зимбила, обѣмъ около 50—60 кила, безъ да ги погълчи, посъвѣтва и да ги спрѣ баща имъ. Чадата на честния селянинъ нищо не обѣлиха зѫбъ нѣщо да имъ продуматъ, а се чудиха на тѣхната толкова дива невъзпитанность.

Какъ трѣбваше азъ да си измия лицето прѣдъ честния домакинъ? съ нищо друго, освѣнъ да извада и дамъ като подаръкъ на дѣцата на Колча 15 лева и да взема отъ него 2—3 пѫти пардонъ. . . .

Сравни, о, читателю, Софийската отхрана и възпитаность, съ оная по-горѣ въ Бѣлградъ или Европа (1848, подиръ 50 години).

Свещеничеството между народа.

„Истиния пастиръ полага душата си за своето стадо“. (Еван.).

Всичкитѣ народи по вселенная сѫ подвергнати и подчинени непосрѣдственно на духовната власть, която се упражнява, и разпространява, между човѣчеството, отъ двата пола, отъ дохождането му на земния свѣтъ, до поглъщането му отъ общата смърть. Влиянието на духовенството е най-ближно и популярното средство и рѫководство на всѣкое общество, не само: мирско, духовно, свадбено, погребателно, но и военно, всѣкога и на всѣкадѣ, безъ попъ не се изповѣдва вѣра.

Всѣкой народъ — на коя и да било религия — е подвластенъ на духовенството, безъ което не се извършава никой обредъ отъ 7-тѣхъ църковни тайнства, които свързватъ и съединяватъ обществата: въ трайность, любовь и стабилность. Никой народъ и общество неможе да се поведе къмъ кое и да било направление или посока, ако той не е станалъ неоцѣнимъ и горѣщъ прозелитъ къмъ коя и да било вѣра и нация; и за да бѫде такъвъ, слѣдва да е наслѣдилъ бащиното си вѣроизповѣдание, което е наслѣдилъ отъ прадедитѣ или внушенъ му е отъ постояннитѣ духовни (на свещеници) религиозни проповѣди, и съ примѣрни съвѣти и поучения — както светиитѣ апостоли и католическата еван. пропаганди. — Нѣма днесь държава на свѣта безъ религия и, колкото повече, тя е прѣдана къмъ вѣрата, толко тя е непобедима и силна, защото всѣкое величие, богатство и слава, по-лесно се: завладѣва, пленява и присвоява отъ друга по-силна държава, отколкото религията да се отнеме и уничтожи вѣрата и църквата на единъ народъ.

Ще се каже, че поддържането на вѣрата, христовото учение и държавната сила послѣдователно се съх-

ранява само отъ: достойното, искреното и набожно духовенство, по всичкитѣ племена.

Прѣдъ знанито прочемъ и цѣлия свѣтъ стои необоримъ фактъ, че чрѣзъ силни агитации и съ силни и постояни проповѣди на свещеницитѣ и проповѣдницитѣ разпространиха се разни секти и догми, и придобиха църквитѣ: земни, политически, държави и царства, като ония на папитѣ въ Римъ.

Като се увѣриха, че слѣдъ държавната власть и воля на единъ народъ иде духовното морално влияние прѣдъ народитѣ; тогава защо да не очакваме и отъ него и най-добрата покрѣпа по отхраната и въспитание на дѣцата отъ родителитѣ, които всесемейно се изложени и прѣдадени на благоволенията и распорежданията на свещеницитѣ, прѣзъ цѣлия си тѣхенъ животъ?

Ако, обаче, съставътъ на свещеничеството се състой отъ сѫщия квасъ и ятка отъ ония дермоеди отъ Крушовскитѣ гъркомански свещеници, или по-добрѣ да ги нарѣка деребейовци, които не само всѣки има по 150—200 кѫщи богати еноряши на свое разположение: кръщаване, вѣнчаване, маслоосвещението, умирането, сарандаритѣ, молитвитѣ, петохлѣбията, дѣлбата на просвори, всѣкой по единъ пъленъ чувалъ по 50 кила всѣкоя седмица, съ които не само семействата си прѣхранватъ, но кравитѣ и свинето си хранятъ съ прѣчиститѣ проскори. Освѣнъ това, всячески още скубятъ и експлоатиратъ своитѣ енориаши, и редовно си получаватъ платкитѣ, прѣзъ годината, но поповетѣ иматъ не малко гешевти и отъ данокоплатцитѣ, че свѣщеници прѣди малко врѣме разхвърляха царската вергия (данъкътъ) съ единъ при тѣхъ таксидаринъ.

Подобни гладни типа свещеници, фарфарони, които знаятъ само да се хранятъ отъ народа, а да умиратъ съ него нещатъ като: попъ Димитрия (софиянеца при Гюргево 1856 г.); Аркадийски свещеникъ (въ Критъ 1866 г. въстанието); Бувския попъ Димитрия (въ с. Бувъ

1867 Битолско); Крушов. попъ Хрис. попъ Стефановъ и братъ му заточени 1881 год. въ Мала-Азия); руския свещеникъ (въ руско-японската война, 1903 год., който съ кръста на гърдитѣ си спаси цѣлъ полкъ руска войска отъ побѣснелитѣ японски войски); има ги и въ България и туй е вече неуспоримъ фактъ, че самия глава на Св. Синодъ това потвърди, прѣдъ тричленната депутация на Централното поборническо дружество на 18 декемврий 1899 год., който попитанъ: „какъ сте съ здравието и съ духовенството, Ваше Високопрѣосвещенство?

— „Съ здравието съмъ добрѣ, а съ мирянитѣ и часть съ духовенството не мога да се похваля, че тѣ при голѣмата днесъ свобода прѣгърнаха материалната, а идеалната, отбиха отъ себе си, отговори св. русенски Григория.

Нѣщо за учителитѣ.

Въспитанието на всѣкое малолѣтно поколение и учащето се юношество щомъ постжпи въ третата инстанция на своето образование, т. е., въ училищата, тамъ вече тѣхното възпитание не е едно и сжщо съ онуй, което дѣтето е добило отъ своитѣ: родители, настоятели и свещеници-енориаши. Нѣма съмнѣние, че отъ учителитѣ се очаква учащата се младежъ да се учи, развива и възпитява въ рамката на по-обширни аспирации и теории.

Споредъ философа-учителя Лукиана, за да се сдобие едно момче или дѣвойче съ истинско образование и възпитание, необходими сж три нѣща: трудъ голѣмъ, разноски (срѣдства) не малки и учитель много достоенъ и искренъ.

Никой отъ учащитѣ се да не си въобразява и си мисли, че понеже той е: бѣденъ, отъ село и отъ долно

семейство, та за това не трѣбвало и не могло да се учи, и че отъ неговия родъ немогълъ човѣкъ да бжде високообразованъ и високъ чиновникъ. Той твърдѣ много и ниско се лъже и онеправдава себе си.

Всячески е доказано: отъ списатели, истории, статистики, военни и цивилни вѣдомости, па и отъ самата практика, че синоветѣ на бѣднитѣ много по-добрѣ се учятъ, въ който да било клонъ отъ науката, политехниката, искуствата и въобще коатурата отъ синоветѣ на богатитѣ бащи.

Науката е плодъ на генеални умове, още отъ старитѣ врѣмена; тя се впуска почти въ всичкитѣ тайни на природата. Отъ тайнитѣ на природата науката не е изучила и узнала още една часть, а отъ тайнитѣ на Бога, нѣма да узнае нѣкой нѣщо, искуства и е приготвила знание и способъ, съ който ржководи и учи: какъ човѣка да прѣживѣе по-лесно и по-щастливо на земята. Науката днесь се счита като благодать и общо богатство за човѣчеството въобще. Тя се прѣдава, обича и прилѣпяпа при този умъ, или човѣкъ, който по-вече съ нея се занимава и я прѣговаря. Тя е обща и достжпна за всички еднакво, безъ да избира богатъ или сиромахъ.

Но за учащи се необходими сж горѣотбѣлѣзанитѣ на Лукнона срѣдства, именно съ достойни, нравствени и правдолюбиви учители, тогава учащата се младежь бива: щастлива, благонадежна и полѣзна за родителитѣ и за своето отечество. Ако, обаче, тя (младежьта по нещастие попадне на учители и образователи, като ония у насъ отъ новата школа, които не само сж далечъ отъ да обѣлятъ зжбъ и да кажатъ, прѣдъ ученицитѣ, нѣщо: по възпитанието, нравственностьта и набожностьта, но напротивъ мнозина пожелаха да изхвърлятъ изъ програмитѣ си и законъ Божий и прогласиха изкупителя на рода човѣшки Иисуса Христа за евреинъ и кръвникъ еврейски, и почнаха публично да проповѣдватъ

и викатъ, наедно съ социалиститѣ: „долу църквата и свещеницитѣ“. Отъ подобни учители и възпитатели не мислимо е да се очаква смирено и благонадежно поколение, а разнебитено, лукаво и изхитрено отъ науката, на сé, що е пакосно и развалено по свѣта.

Царь Александръ Великий учението на своя мждаръ и достоенъ учитель Аристотеля съхранявалъ като най-драгоцѣнно нѣщо, и то винаги подъ възглавницата си.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Отиването ми въ България.

Характера на новия ми господарь, Георгия, бѣ почти, безпримѣренъ. Той, както казахъ, бѣше человѣкъ на около чередесеть-годишна възрасть. Той се отличаваше по слѣднитѣ черти: ръстъ високъ, слабъ, сипаничавъ и плавъ; минутно безмѣрно лютъ, рѣшителенъ и нападателенъ, но справедливъ, великодушенъ (расипливъ) и добродѣтеленъ. За нищожна работа освояваше се отъ пламененъ гнѣвъ, а подиръ се каеше, за стореното отъ него зло.

При този господарь, безъ да се впускамъ въ подробности, слѣдвахъ въ училищата, криво-лѣво, около една и половина година, т. е. до свършването на Австро-Унгарската война (1848), въ която, прѣзъ това врѣме мойтъ господарь взимаше участие съ извѣстния, тогава, сърбский войвода — на волентиритѣ — Кникянинъ Стефо, въ врѣме на когото бѣше, въ Сърбия, на дневенъ редъ (на мода) слѣдната пѣсень:

„Устай, устай сърбине, устай на оружие,
Дань те чека, мракъ не бега,
Устай не уклевай;

На поге сърби брачо,
Свобода зове. . .“

Отъ тогавашната силна и надмощна, противъ немцитѣ, маджарска войска, спаси Австрия русското непобѣдимо оржжие. Кошутъ, първия маджарски революционеръ съ съкрушената си войска избѣга въ Турско (1850 г.).

Подиръ свършването на казаната война, моя господарь — раненъ — остана безъ никаква длъжность почти до 1850 година, но като военненъ и заслужившъ человѣкъ въ войната имаше: добъръ приемъ, репутация и достжпность до високи личности, както въ Бѣлградъ, тъй и другадѣ и добиваше достаточни подкрѣпления за прѣхраната си.

Извѣстния, — въ него врѣме въ Сърбия и Влашко — богаташъ капитанъ Мишо, — подиръ майоръ Мишо — покани моя господарь и го назначи за магазионеръ въ Свищовъ въ повѣренната Камарашия (кантора[1]) на Иоца Поповъ, въ сжщия градъ, съ годишна заплата 6000 гроша съ всичкитѣ за живѣене удобности.

И така прѣзъ второто полугодие на 1849 година приготви се моя господарь да тургне, наедно съ жена си, Саввка, за България, въ Свищовъ, на новата си дължность и, прѣди да тургне, покани всичкитѣ си роднини и приятели на угощение, между които бѣше повикалъ и господинъ Марко, бащата на Божидара; съ цѣлото му семейство.

Божидаръ бѣ научилъ, отъ баща си, че моя господарь ще отива въ България, щомъ доде у насъ веднага ме повика на страна и ме попита, да ли желая да отида

[1]) Богатия майоръ Мишо държеше тогава окната въ Влашко, на каменната соль; той, както казваха, имаше до 60 дървени кораби (лаги) по Дунава, за прѣнасяне на сольта. За това, почти, по всичкитѣ придунавски пристанища и градове, отъ Черно море до Бѣлградъ, имаше нарѣчени камарашии (кантори) въ всѣкоя отъ които държеше 7—8 чиновници.

и азъ съ него или не. Азъ до толкова влюбенъ бѣхъ въ този мой скжпъ приятель Божидара, комуто, единственно се дължи нему за всичко добро, що бѣхъ придобилъ, въ училищата, и, то си мислехъ, ако да се отлжча отъ него, безъ друго ще пропадна; за това расплакахъ се и не можахъ да му отговора на запитването му.

Г-нъ Марко заглѣдалъ ни бѣ, че и двамата плачемъ, приближи се до насъ и ни попита, защо плачемъ и, отъ като научи причината, почна да ни утѣшава и убѣждава, да отида и азъ съ господаря си въ България, че и тамо имало добри училища и, подиръ една година, щѣли сме да си дойдемъ пакъ въ Бѣлградъ и пр. Господарътъ и жена му те обичатъ много. = „Стояне, продума Божидаръ, като имало и тамо добри школи, както казва тате, па и господинъ Гьока и госпожа Саввка любятъ те и сж рѣшени да те водятъ; иди и ти съ тѣхъ; само да имъ прѣдложи тете, че ще те пращать да се учишъ, ако пъкъ нещатъ, да идешъ, у школу, не иди у Бугарию; Богъ е милостивъ, ще намеримъ друго мѣсто овде, не бой се“.

Въ този разговоръ, на тримата ни завари ни и самъ г-нъ Гьока и жена му, които, по любопитство, попитаха за причината на разговорътъ ни и, като узнаха, г-жа Саввка продума:

— „Не плачи Стояне, не бой се; ти ще дойдишъ съ насъ, и въ България ще те проваждаме да се учишъ. Ето и азъ оставямъ, въ Бѣлградъ: баща, майка, братия и двѣ сестри и пакъ не плачя; подиръ една година ще се върнемъ тука, не бой се, ти си вече нашъ“.

И така слѣдъ нѣколко утѣшителни думи и на господаря си, склонихъ да ги придружя.

Врѣмето бѣще лѣтно, прѣзъ мѣсецъ августъ 15-и 1849 година и ний вече бѣхме прибрали цѣлата покжщнина — въ Бѣлградъ господарътъ ми нѣмаше своя кжща — и я прѣдадохме въ параходътъ и ние отъ като

се простихме съ родове и приятели, азъ оставихъ сбогомъ: на г-на Янакия, Уроша, дѣда Георгия и семейството му, уч. А. Поповъ, а чича ми не бѣше въ Бѣлградъ; той бѣше освоенъ отъ деморализация! придружени отъ роднинитѣ и приятелитѣ на господаря, влѣзохме въ парахода „Пеща“ — така бѣше името на парахода — гдѣто за послѣденъ пѫть расплака и двамата братски и стегнато се прѣгърнахме съ незабравимия ми приятель, Божидара, съ когото смаяни неговитѣ родители, по взаимната ни любовь, едвамъ ни раздѣлиха плачущи и тѣ. И така опростени съ всички, сторихме „сбогомъ“ и си търгнахме по р. Дунавъ за къмъ Земунъ и отъ тамъ надолу къмъ Панчево.

Втория день на пѫтуването ни бѣше ясенъ и веселъ. Параходътъ плуваше по десния брѣгъ на Дунава — сърбската страна —, а пъкъ азъ съ гопожята си, седейки на куверътa, на слънце, си подручвахъ (закусвахме) и ето, ненадѣйно параходътъ се удря о една подводна стѣна (камъкъ) и се отвали до толкова, щото много нѣща почнаха да се търкалятъ по куверта! веднага изкокна капитанина и, като узна за злото, веднага даде сигналъ на кормчията и парахода се обърна къмъ нѣмската страна; но додѣто прѣмина Дунава, той биде напълненъ съ вода и си наседна на дъното.

Подиръ наседнуването на парахода спуснаха се лоткитѣ му (каицитѣ) и дебаркираха се всичкитѣ пасажери (пѫтници) вънъ на сухо, въ нивята, гдѣто прѣстояхме день и нощь, печееки и хранейки се съ царевици, които берехме по нивята.

Сутриньта пристигна единъ корабъ, въ видъ на шлепъ, въ когото се внесохме всички, и тъй до вечерьта ни отвози въ г. Оршава, срѣщу Бърза Паланка, надъ Гердапътъ. ?

Идущия день влезохме въ единъ малъкъ корабъ — че прѣзъ Гердапа не плува параходъ, нито голѣми

кораби, че въ рѣката има каманяци и стѣни — и, съ нарочно опрѣдѣленни вещи и опитни хора, за прѣзъ Гердапа, по най дълбокото корито на Дунава, отплувахме до г. Кладово, отъ гдѣто влезохме въ параходъ и търгнахме: къмъ Видинъ, Ломъ-Паланка, Орѣхово, Никополъ и тъй подиръ день и нощь, не повня добрѣ, отплувахме и стигнахме въ г. Свищовъ.

Животътъ ми въ Свищовъ.

Въ Свищовъ се установихме въ кѫщата на нѣкой си отсѫтствующий даскалъ Манолаки — въ гръцката махала — срѣщу кѫщата на Димитрий Начовичъ (бащата на днешния Глиг. Начовичъ, министра на външнитѣ работи — мой въ Свищовъ съученикъ, но помалъкъ 2—3 години отъ менъ.

Недѣля двѣ, подиръ обстановката нн въ Свищовъ, поискахъ отъ господаря си да ме заведе въ училище и, той, ме заведе, при даскалъ Тодора Хручевъ — родомъ г. Лѣсковецъ — наскоро оженень, който имаше училище на, тъй нарѣченото мѣсто „Баира“.

Даскалъ Тодоръ бѣше около 32 годишенъ човѣкъ, съ ръстъ високъ, облеченъ съ антерия и дълго джубе зелено, той, съ единъ помощникъ управляваше двѣ училища, взаимното [1]) (народното) и синдидектическото (училище въ което ученицитѣ не се учятъ посрѣдственно, но направо отъ самия учитель). Той като ми прѣгледа сърбскитѣ книги и ме поизпита, прие ме въ синдидактическото му училище — аслѫ по голѣмо въ Свищовъ тогава и нѣмаше — въ първия классъ, т. е. при голѣмитѣ ученици седнахъ и азъ.

---

[1]) Въ Свищовъ намерихъ, че Лангастеровата метода бѣше въведена, а въ Бѣлградъ не забѣлѣжихъ тази метода. Види се, г-нъ учитель, А. Поповъ, да бѣше взаименъ учитель.

За нѣколко врѣме — до дѣто ми се доставиха български книги — азъ повторявахъ да прѣговарямъ, сърбскитѣ, че български книги рѣдко се намираха тогава. Прѣди да ми даде учительтъ български учебници, издържахъ малакъ изпитъ прѣдъ даскалъ Тодора и прѣдъ ученицитѣ му, а именно въ св. история, въ която твърдѣ се отличихъ и учудихъ ученицитѣ и самия учитель, за моята добра паметь, а именно за това, че изустъ изказахъ историята отъ начало до краятъ ѝ, по въпроситѣ, въ нея, задавани мене отъ даскалатъ ми. Тъй сѫщо се отличихъ и въ катихизиса и въ четиритѣхъ аритметически прости дѣйствия и по красописанието си. Отъ този мой изпитъ се указá, че азъ въ нѣкои нѣща бѣхъ по-силенъ отъ първитѣ ученици на даскалъ Тодора, само въ българското нарѣчие бѣхъ по-слабъ. Учителя ме обикна и ме нареди за въ първия класъ, като опрѣдѣли едного отъ първитѣ ученици да ме надзирява и приуготовлява въ бълг. езикъ, а ученикътъ се именуваше, Павелъ Николовъ — 2—3 години по-голѣмъ отъ мене и, той, бѣше слуга и ученикъ, като мене, при нѣкой си Коста Сукнаровъ (баща на днешния въ София Никола Сукнаровъ адвокатъ). Павелъ бѣше много скроменъ и нравственъ момъкъ, който ме възлюби, не по-малко отъ Божидара, въ Бѣлградъ. И азъ бѣхъ нераздѣленъ другарь съ Павла прѣзъ цѣлия ми животъ въ Свищовъ.

Даскалъ Тодоръ (1) бѣше много кротъкъ, и набоженъ човѣкъ, той освѣнъ учитель, бѣше и пѣвецъ въ черквата св. Димитрий. Той обичаше всичко да прочита, а въ особенности въ славянския езикъ постоянно се занимаваше и прѣвождаше. Отъ любовь къмъ черковния езикъ, почеркътъ на даскалъ Тодора

[1]) Същия този даскалъ Тодоръ Хрулевъ еойтд на врѣме Мидхатъ паша около 1866 г. — биде заточенъ съ други 10—12 души младежи отъ Свищовъ и Русе, които съ мѫчеиически измрѣха, а даскалъ Тодоръ се обвини по издаването на неговитѣ пѣснопойки и брошурки, противъ Турция.

не се различаваше отъ буквитѣ на черковния печатъ. Отъ голѣмата наклоность къмъ старо-българския езикъ, даскалъ Тодоръ прѣвождаше много нѣща отъ стария завѣтъ и прѣдаваше на най-силнитѣ отъ насъ ученици отъ откъсящитѣ, на стария заведъ, които ни прѣдаваше даскалътъ и сега повня нѣщо и то е, че дяволитѣ и нечиститѣ духове били сѫ и тѣ ангели, единъ чинъ отъ девеѣтѣхъ ангелски чинове. Понеже този ангелски чинъ се възгордѣялъ като си помислялъ, че равно стой съ Бога; веднага сяйнитѣ имъ ангелски лица почернели като въгленъ, били изпъдени отъ прѣдъ Бога и така станали дяволи, дѣйствували и дѣйствуватъ противъ Бога и Неговата воля. „И бранъ сотвориша на небеса съ Бога и пр.“

При даскалъ тодора слѣдвахъ редовно и успѣшно цѣла година,

Лѣсковчанеца, даскалъ Т. Хрулевъ, не само на лице бѣше красивъ, но той служеше като образецъ на: нравственостьта, кротостьта, трудолюбието, набожностьта и благодѣянието. У него се срѣщаше проявление на израстъ не само къмъ: науката, църквата, нравственостьта, възпитанието на юношеството, но въ него се очертаваха още тогава признаци и наклонность и къмъ свободата на отечеството си България. Учението на на учительтъ Хрулевъ, както въ училището, тъи и въ проповѣдитѣ му въ недѣлнитѣ му училища, внушително се раздаваше и сѣеше съ събуждането му на българитѣ. Покойния Т. Хрулевъ много пѫти въ своитѣ свободолюбиви и патриотически разкази прѣдъ събранията изтъкваше:

„Както родителитѣ безъ: възпитанието, истинската и валидна наука не трѣбва да се надѣватъ за добри и полезни синове; така сѫщо и науката безъ свобода остава и изгнива като семе подъ земята и растенията безъ слънцето, въздуха и топлината“.

„Въ Св. Писание срѣщаме учение, че Богъ за

посредникъ между човѣка и Бога или църквата е поставилъ свещеника, т. е. духовенството на всѣкой народъ. За това, споредъ мене, твърдеше покойния Хрулевъ, за най-сгодното и най-надежното средство и лость за събуждането на кой и да било народъ е свещеника, комуто отъ рождението на човѣка до гроба му остава на разположението на духовенството съ цѣлото си семейство. Всѣкоя радость или же скърбь не се свършва, безъ участието на попа. Духовенството е комуто мирския свѣтъ изповѣда тайнитѣ си, па и самитѣ свои помишления и грѣхове, отъ които само съ разрѣшението на духовника му се прощаватъ. Слѣдователно, духовенството като достжпно и на двата пола на човѣчеството, много влияе и на възпитанието на дѣцата и събуждането на народитѣ отъ тѣхното потисничество, гнѣтъ и деспотизма.

„Второ срѣдство, продължи учитель Хрулевъ, потеоритично и по-легално сж истинскитѣ г. г. основни и класни учители и учителки, на които е повѣрена учащата се младежь и отъ двата пола: и тѣхното влияние върху родителитѣ и народа не е малко, относително възпитанието на дѣцата и пробуждането на народа отъ летаргията и да потърсятъ и политическа свобода“. Азъ нѣма да прѣлъстявамъ духовенството, нито учителското съсловие съ свѣтовни и користолюбиви примѣри и събития за да обърнатъ и подкрѣпятъ възпитанието и свободолюбието, но ще имъ докажа съ думи и закони на Св. Писание, кои отъ духовенството и учителитѣ стоятъ и отговарятъ на своето назначение, и кои не сж достойни за прѣдъ народа и църквата.

За добритѣ и лошитѣ родители.

Ето отъ прѣданията и наукитѣ на покойния даскалъ Т. Хрулевъ, — извлѣчени отъ Св. Писание — къмъ

своитѣ слушатели, съ които той учеше и събуждаше като апостолъ, своя народъ, да помни и той за своята свобода, за която горѣщо милееше и стана жертва той съ своето заточение, прѣзъ 1862 год. отъ Митхатъ-паша, Русенския валия и, той, даскала, различаваше добритѣ отъ немарливитѣ родители тъй:

„Наказвай, възпитавай и учи сина си, и той ще те възлюби и ще ти успокои душата". (Пр. Иовъ 1.2).

„Учи, мъмри и съвѣтвай сина си, ако щешъ да ти бѫде благонадѣженъ и полезенъ". (Прит. 19 г.).

„Образувай и възпитавай чадата си още отъ младостьта имъ, и прави ги да ти се покоряватъ и приклоняватъ глава на бащинитѣ съвѣти". (пр. Сирахъ 7 г.).

„Който учи и наказва сина си или дъщеря си, ще се възрадува на тѣхъ и, прѣдъ обществото, ще бѫде похваленъ". (пр. Сирахъ).

„Родители, недѣйте тревожи чадата си, но отхранявайте и възпитавайте ги въ наука и поучения Божии". (Пав. къмъ Ефисейтѣ).

„За да жалишъ, съболѣзнувашъ и бдишъ върху чадата си, туй е бащинъ или родителски законъ". (Богословъ).

„Който отъ бащитѣ си прѣнебрѣгва (не се грижи): за възпитанието, отхраната, благоприличието, доброто отношение и вѣрата къмъ Бога на чадата си, той да се счита за чадоубиецъ". (Златоустъ).

„Както признаваме Бога за създатель и вседържитель на свѣта, така сѫщо да се признаватъ и родителитѣ за чадата". (Ф. Фигонъ).

„Старайте се да оставите слѣдъ васъ синоветѣ си: по-учени и по-възпитани, а не по-богати". (Фил. Епик.).

„Прѣдъ синътъ и дъщерята си, недѣй се понасмивай (ухилвай) да не се каешъ и плачешъ подиръ". (Фил. Солонъ).

„Казалъ Богъ: „ще наказвамъ до вѣки родътъ на моя свещеникъ Или, за това, че синоветѣ му злосло-

виха противъ Бога, а той не ги поучаваше и не ги отклоняваше отъ злото". (Царств.).

„Който съжелява пръчката си (бастуна), той мрази своя си синъ". (Пр. Соломонъ).

„Коньтъ неукротенъ е безполезенъ; сѫщо и синъ невъзпитанъ и необлагороденъ, той служи за подигравка и плашило на хората". (Сирахъ).

„Върху дъщеря и синъ безсрамни и неубоздани, постави стража (строгость), да не би да те сторятъ посмѣшище прѣдъ враговетѣ ти". (Сирахъ 42 г.).

„Твърдитѣ и опърничавитѣ майки посрамяватъ баща си и мѫжа си, па и на двамата принасятъ безчестие". (Фил. Филонъ).

Димокритъ философъ попитанъ отъ нѣкого: „защо ти бидейки голѣмъ човѣкъ — отъ голѣмъ ръстъ — взелъ си малка жена?„ — „За това, отговорилъ, като избрахъ отъ купа на злинитѣ, по щастие, падна ми се и прѣдпочехъ по-малкото зло!" (Фил. Демокритъ).

„Баща, който е сполучилъ добъръ зетъ, той е намерилъ синъ; а който не е —, той е изгубилъ и дъщеря си". (Фил. Солонъ).

Поучения отъ Св. Писание къмъ добритѣ и лошитѣ синове и дъщери.

а) Добритѣ:

„Добрия синъ, който получи благородно възпитание, той прикрива и запазва ниския (простия) родъ на своитѣ родители". (Василия Великий).

„Отъ учения и мѫдрия синъ ще се възрадува душата на родителитѣ и ще бѫдатъ благословени отъ тѣхъ, като благонадѣжни за отечеството". (Соломонъ).

„Синъ добъръ прославява баща; и ако съмъ азъ баща, кадѣ е славата ми?" (Малахия).

„Който прѣзъ животътъ си почита родившитѣ го, той живъ и мъртавъ става приятель съ Бога“. (Фил. Еврипидъ).

б) Лошитѣ;

„Прѣзъ животътъ си срѣщнахъ: лоши, прости и злѣ възпитани синаве и дъщери, които съ своитѣ несиновни постжпки, постоянно принасятъ гнѣвъ на баща си и скърбь на майка си и, тѣ — синовегѣ — сж непоправими“. (Притч. Соломонови).

„Голѣмо и непростимо зло прави оня синъ или дъщеря, които не съпжтуватъ, не подържятъ и не симпатиратъ съ мждритѣ съвѣти на баци си“. (Фил. Исиодъ).

Поучения отъ Св. Писание за добритѣ и лошитѣ епископи и свещеници.

а) За добритѣ епископи и свещеници:

„Поставихъ те началникъ, недѣй се възнасяй (гордѣй); ставай ближенъ и любимъ на народа, като да си роденъ отъ него“. (Сирахъ).

„Твойтѣ свещеници, Господи, да бждатъ облечени въ правда и поучения“. (Псал. 131).

„Ако нѣкой епископъ пожелае да си избере епископия (епархия), той не прави прѣстжпление; трѣбва обаче, епископътъ да бжде мжжъ на една жена“. (Пав. къмъ Тимотея).

„Пасете повѣреното вамъ Христово стадо, но не принудително, но доброволно; не користолюбиво и онеправдателно, но поставающи себе си прѣдъ него за образецъ Христовъ“. (Ап. Петръ 1 г.).

„Богъ е рѣкълъ: „посрѣдникъ на човѣчеството между Бога и природата поставихъ свещеника“. (Златоустъ)

б) За лошитѣ епископи и свещеници:

„Двамата синове на Аарона: Навадъ и Авиудъ взели всѣкой своята кадилница, турили въ тѣхъ огънь и тамянъ и принесли Богу кадило, но отъ чуждъ огънь, отъ който не бѣ имъ заповѣдалъ Богъ; но това като било неугодно Богу, плавналъ огъньтъ Божий, изгорѣлъ ги и умрѣли прѣдъ Господа, като неправедни епископи Божии". (Левитъ).

„Свѣщеницитѣ вино и сикора (ракия) да не пиятъ; иначе не имъ е простено да влизатъ въ църквата и да отправятъ молитви къмъ Бога". (Пр. Езикилъ 18 г.)[1].

„Да ти не бѫде рѫката ти спружена (пусната) само за зимане, а за даване събрана". (Пр. Сирахъ).

Поучения отъ Св. Писание за добритѣ и лошитѣ учители.

а) За добритѣ:

„Ползотворното прѣдание (учение) на учителя радушно се посрѣща и се приема и прави учащитѣ се по-внимателни". (Василий Великий).

„Истина ви казвамъ, че който стори добро нѣщо и научи нѣкого, той за голѣмъ ще се счита въ царство небесное". (Ев. Мат. 5 гл.).

б) За лошитѣ:

„Незнанието и неопитностьта на учителя губятъ и затъпяватъ своитѣ ученици; а пъкъ загубата на учащитѣ се принася опасность на учителя". (Фил. Нилъ).

„О, горко вамъ, които водите стадото къмъ: суетни, лъжливи нѣща и учения". (Соф. псал. 32 г.).

---

[1]) „Велий е еси Бехусе, иже посѣялъ е си виноградъ твой по всей земли, — па и въ Свишовъ! — И дѣ же насѣорилъ еси друзи своя. . . . и жреци своя! . . . . по Болгарію. (Т. Хрулевъ).

Пъѣзъ година 1849—50 дадохъ първъ изпитъ въ Свищовъ, гдѣто се отличихъ между ученицитѣ. Тогава въ Свищовъ свидѣтелства не се даваха, а като подаръкъ, на отличившитѣ се ученици даваха: бѣла книга, пера, плаивази и по нѣкоя книшка, а на даскалътъ по едно парче сукно отъ училищнитѣ настоятели или черковнитѣ епитропи.

Прѣзъ ваканциитѣ седяхъ си у дома и помагахъ въ работата на госпожата си, а именно когато тя прѣвързваше раната на мжжа си, отъ която всѣкой день истичаше множество гной и дребни кости, и която бѣше дълбока около 15 сантиметра.

Нрѣмѣждието ми въ Свищовъ.

Единъ день слугинята бѣ прострѣла въ дворътъ ни, възъ вжжята дрѣхи, които отъ като исъхнали прибрала ги, но вжжята не бѣ ги събрала. Слѣзохъ въ двора взехъ сѣкирата и почнахъ да сѣка и цѣпя дърва отъ купътъ и,— аслж отъ малъкъ си бѣхъ шагавъ, не седѣхъ никогажъ миренъ и безъ работа; като замахвахъ и удряхъ на едно дърво, но едно отъ силнитѣ ми на замахвания съ сѣкирата ме удари едно отъ простренитѣ вжжа; повърна ми сѣкирата и ме удари силно, съ тилътъ (съ тжпата страна) въ дѣсната ми вежда и, така, паднахъ у несвѣсть като мъртавъ, облянъ съ кръвь. До дѣто се извѣсти господарьтъ ми за злото, господарката ми Елисавета плакала и тжжела надъ мене. Господарьтъ дошелъ и, по обикновеному извикалъ: „ща си урадио капецу?[1]) — устай, но азъ бѣхъ заспалъ. . . Като видѣлъ, обаче, участьта ми, веднага повикалъ д-ръ Вивача—единственния докторъ въ Свищовъ тогава, — при когото бѣхме абунати, който ме завилъ въ чаршавъ

[1]) Капецъ ме наричаше господарътъ за това, че азъ имахъ много късъ бой (ръсть) до 18-та ми годишна възрасть, а слѣдъ 18-а год. добихъ бой 1 м. 80 сантиметра, т. е. първъ бой подиръ най-високитѣ хора.

и прибралъ ме у тѣхъ и, настоятелно почналъ да ме цѣри. И така подиръ 1—2 седмици оздравехъ и се прибрахъ вече у дома.

Отиването ми за Ломъ.

Подиръ година и половина, почти, моя господарь биде повишенъ и прѣмѣстенъ въ гр. Ломъ-паланка, въ майоръ-Митовата тамъ камарашия. Вслѣдствие на това повишение необходимо бѣше да се прѣселимъ всички въ Ломъ. И това стана, прѣзъ мѣсецъ ноемврий 1850 год.

Слѣдъ обстановската ни въ Ломъ, и пряемането на дѣлата отъ стария камарашинъ. Госпожата ми изяви желание да отпжтува до Бѣлградъ, за да се види съ родителитѣ и роднинитѣ си, но като нѣмаше кой да я придружи до тамъ, заповѣдано бѣ азъ да я заведа, съ условие, да не остана въ Бѣлградъ по-вече отъ 2—3 дни най-много.

Понеже параходитѣ бѣха почнали вече да спиратъ —отъ зимата—тръгнахме по сухо прѣзъ: Видинъ Неготино, Кладово, Бърза-Пагата и пр. до Бѣлградъ, гдѣто въ двудневното ми тамъ стоене, не успѣхъ да се видя съ любезния ми приятель, Божидаръ Марковичъ който бѣ отишелъ на гости съ родителигѣ си въ нѣкой отъ ближнитѣ градове и така върнахъ се бързо съ сжщия коларь, че нѣмаше кой да прѣвързва раната на господаря.

Туку щомъ дойдохъ въ Ломъ-паланка, помолихъ господаря си, да ме заведе въ училище и, той изпълни желанието ми.

Прѣзъ 1851—2 и 3 години, въ Ломъ-паланка за главенъ учитель бѣше извѣстния покойни Кръстьо С. Пишурка—Врачанецъ, който издаде нѣколко брошурки между които и момината китка.

Даскалъ Стефанъ Пишурка, минуваше за единъ отъ най-добритѣ, въ него врѣме учители, той освѣнъ българското знаеше: гръцкото славянско, ромжнското нарѣчия. Той бѣ отворилъ и староелинското трикласно училище, въ което прѣподаваше, освѣнъ български: гръцки и френски езици въ горнитѣ класове, гдѣто бидохъ приетъ и азъ. Изпитанъ за въ втори класъ гдѣто слушахъ: българския, азбуката на гръцки и френски, нарѣчия, а въ по-горнитѣ класове прѣвождаше и прѣдаваше Телемаха на френски и гърцки.

Даскалъ С. Пишука бѣше: красивъ, тънъкъ високъ, и на около 26—27 годишна възрасть.

И въ училището на даскалъ Пишурка бѣхъ любезенъ на всичкитѣ ученици и на учителя; сега и тукъ се запознахъ съ двама отъ първитѣ ученици: Велко и Георги, които ме обикнаха и ми помагаха въ научнитѣ ми (уроцитѣ) затруднения.

Въ Ломъ бѣхъ по свободенъ отъ кжщни работи, че господарката я нѣмаше, а другитѣ работи кжщни ги вършеше слугата Симеонъ, а мене нуждата бѣ ме заставила да стана половинъ фелшеръ,—че прѣвръзвахъ ранитѣ на господаря. Но и тука се отличихъ въ годишнитѣ публични изпити както другадѣ, тъй и въ Ломъ-Паланка.

Прѣди да свърша годината въ Ломъ, господарката върна се, прѣзъ ваканциитѣ въ Ломъ, придружена отъ нѣкои си изпъденъ Бѣлградски богословъ (Семинаристъ), ужъ роднина на господаря ми Гьока.

Прѣзъ ваканциитѣ господаря бѣ командированъ за г. Видинъ, да контролира нѣкои работи, по Майоръ Мишовитѣ смѣтки, кадѣто и азъ го придружихъ. Слѣдъ като си свърши работата, единъ неговъ приятель подари му двѣ палета (копойчета) мънечки — че той много обичаше: кучета, пушки скжпоцѣнни, сабли, ками, кубури (пищови) и въобще оржжия отъ всѣкакъвъ видъ, и конье хубави — и слѣдъ единъ мѣсецъ

пакъ се върнахме въ Ломъ, гдѣто ми повѣри и двѣтѣ палета, да ги: храня, пазя и уча на суза (служи).

Въ мое отсѫтствие единъ день и двѣтѣ кучета, прѣзъ дъсчена прѣграда бѣха влегли въ общия на дукянитѣ дворъ — служащъ за изфъргане на изметьта на околнитѣ дукяни. — Щомъ си додохъ у дома виждамъ единъ младъ турчинъ прѣфърли прѣзъ дъскитѣ едно отъ кутретата ми. Отворихъ капиджика и го попитахъ: „защо фъргашъ кучето турчине?“ Той вмѣсто да ми отговори — аслѫ не знаеше или не рачяше да говори български, нито пъкъ азъ турски — фърли ми въ гърдитѣ и второто куче, като измъмри нѣщо гнѫсно и призрително по турски. При всичко, че бѣхъ много по малъкъ и по слабъ отъ турчина, опоенъ, обаче, отъ омраза къмъ турцитѣ и, като сръбски подданникъ хвърлихъ се възъ турчина и, съ лѣвата рѫка го уловихъ за гъркляна, а дѣсната сграпчихъ отъ земята една, цѣла разцѣпена керемида, съ която силно го цапнахъ по лѣвата му рѫка, на която му понесохъ дълбока рана, между пръститѣ: палеца и показалеца, отъ гдѣто потече много кръвь. Тази моя постѫпка съ турчина, слугата Симеонъ, видѣ я, че тя се извърши прѣдъ него. Не се изминаха 10 минути обаче, вдигна се една дива глъчка (гюрултия) въ дворътъ на кѫщата ни и, слѣдъ нея, какво виждаме? около нея 15 души турци възрастни, че се качватъ по стълбата произнасящи разни псувни, и които право тичатъ възъ мене да ме сграпчатъ и разпокъсатъ. Симеонъ имъ се опълчи, а пъкъ азъ грабнахъ желѣзната посипалка (лопата) и се спуснахъ възъ турцитѣ. Симеонъ додѣто ги спираше съ думитѣ си: „дурунъ! чужугунъ сайби си варъ“, т. е., „чакайте, дѣтето има си свой господарь и пр.“. Господарътъ ни щомъ чу прѣнията ни и, мигновенно изтича вънъ, питаещимъ: „какво искатъ и споратъ тия турци?“ и щомъ се освѣтли отъ слугата си, веднага извика: „Илия, (секретарътъ

му) бърже пайми камшика и оржжието ми донеси, отца имъ . . . турского". Илия сжщата минута вржчи му камшика и единъ кубуръ (пищовъ). Господинъ Гъорги, спусна се противъ турцитѣ нападающи и бутающи и думающи имъ: „наполѣ! законъ ви турского гнусимъ, како смѣете да угете у мою кукью, ели? незнате ли, да самъ я лютцки (сърбски) подданникъ? опсуло мое дѣте мати турчина, заръ е мати турчина царица, а мати момъ дѣтату циганка, ели? наполѣ отца . . . И така, фрашъ, фъашъ! по глава по очи и гдѣто сваряше избута ги, а тѣ сгромолясаха се долѣ всички.

Слѣдъ — като се измина яростьта на господаря ми, — който бѣше извънредно лютъ и жестокъ повика ме при него да му разправя подробно за станалото съ ходжовия синъ и, отъ като му разправихъ за прѣдизвикания отъ турчина скандалъ и Симеонъ потвърди думитѣ ми, нищо лошо не ми продума, а само ми каза, да не отивамъ за нѣкое врѣме въ училището, за да не пострадамъ нѣщо.

Подиръ 7—8 дни, учительтъ К. Пишурка, посѣти господаря ми и го попита за моитѣ отсжтствия и го помоли да ме пусне, да слѣдвамъ, че оставамъ назадъ отъ съученицитѣ си, а освѣнъ това, трѣбва да се явявамъ въ училището за да се запозная съ пѣснитѣ, на които се обучаваха ученицитѣ, за посрѣщането на Видинския владика — тогава бѣха гърци, разбира се — който бѣ извѣстенъ, учителя, че щѣше да посѣти въ и гр. Ломъ-Паланка. Господарьтъ уважи думитѣ на учительтъ ми и ми позволи да слѣдвамъ въ училището, само да се пазя да не бжда битъ отъ нѣкой турчинъ.

Подиръ кратко врѣме оповѣсти се, че Митрополита Видински Венедиктъ[1]) дохажда. Есения день бѣше студенъ и дъжделивъ, но при всичко това, учителя събра

(1) Този е сжщия българоубиецъ и прѣдателъ български Венедиктъ, както ще видимъ въ описътъ на г. Битоля, прѣзъ 1860 година когато бѣше Битолски митрополитъ. (И. Б. Шумковъ,)

всички ученици и ученички — които наедно съ момчетата се учеха и момичетата, но твърдѣ рѣдко — и тръгнахме да прѣчакаме дѣда владика.

За да излѣземъ вънъ отъ града, за да посрѣщнемъ владиката, трѣбваше безъ друго, да заминемъ паратно посрѣдъ турската махала. При всичко че, мълчешкомъ вървехме, турчетата, обаче, ни осѣтиха, спуснаха се отъ всѣкоя една страна и ни нападнаха съ камънье и съ каквото можаха, ругающи ни и попържающи съ разни гнѫсни думи. Учительтъ ни се стараеше всячески, съ поучителни думи — на турски, да ги укроти и обуздае, но всичко бѣше напразно. Какъ и да е. Растроени прѣминахме махалата, и вънъ отъ града, около единъ километръ, събрахме се и се спрѣхме да чакаме митрополита, който сегисъ-тогисъ да дойде, изминаха се 5—6 часа, а него нѣмаше да се подаде отъ никѫдѣ, а па ученицитѣ изложени на вѣтъръ и дажъ измръзнахме отъ студъ. Но ще се чака! не друго.

Не далеко отъ мѣстото, гдѣто бѣхме събрани намираше се единъ кладенецъ (бунаръ). Жъденъ азъ за вода, поведохъ 2—3 отъ съученицитѣ си и отидохме да пиемъ вода, додѣто обаче, изтеглимъ кофата съ вода, ето ги че пристигнаха 5—6 турчета, по между които бѣше и синътъ на ходжата, (комуто азъ прѣсѣкохъ съ керемида рѫката), който почна да ми отима (граби) кофата изъ рѫцѣтѣ ми. Като видѣхъ, че той иска да произведе скандалъ и да ме бие, не изгубихъ врѣме; лиснахъ водата въ гърдитѣ му и си избѣгахъ при съученицитѣ си.

Дѣдо владика, въ нея минута се появи съ свитата си, на която шествието бѣше: най напрѣдъ вървеха 3—4 ясъкчии, турци, на конье, подиръ тѣхъ единъ калугеръ (дяконътъ му на конь), слѣдъ дякона протосингела му, подиръ него 15—16 попове, пешкомъ, а слѣдъ тѣхъ самия владика, придруженъ отъ 10—15 чурбаджии, Видинци и Ломчане.

Влавичката *професия* щомъ се приближи до стройя на ученицитѣ почнахме да пѣемъ приготвенитѣ ни отъ учителя ни пѣсни — които бѣха на брой 3—4 всички по гръцки, отъ които — до толкова знаехме (?) гръцки, щото ни една думица не повня — и така тръгнахме, прѣдъ дѣдо владика къмъ града.

Щомъ приближихме турската махала, ето ти ходжовия синъ съ 20—30 възрастни турчета, спуснаха се къмъ ученицитѣ съ камънье и тоеги да ни гонятъ и биятъ, псувайки ни на всичко. Напраздно ясакчиитѣ владишки ги отбиваха отъ насъ; но тѣ запрѣха се прѣдъ насъ и ни спрѣха пѫтя ни.

Владиковия, обаче, дяконъ, — който бѣше слабъ и жълтъ като лимонъ — като видѣ, че турската група не отстѫпва на ученицитѣ пѫтя, изтегли саблята си изъ подъ расото, и се спусна върху тълпата съ думитѣ: *„описо, катарамена* агарианика *скиля, анатема тинъ писти* сасъ! т. е. *„назадъ проклѣти агарнянски (турски) кучета, проклята ви вѣра“*...

Отъ като прогони дяконътъ турската тълпа и отвори пѫть, ето ти, появи се и каймакаминътъ, отъ Ломъ, съ десетина заптиета да посрѣщне и той владиката, който като узна отъ владиката, за нападенията на турцитѣ, веднага заповѣда да се уловятъ главатаритѣ на тълпата и да му се прѣдставатъ уловенитѣ. Между уловенитѣ бѣше и ходжовия синъ, т. е. и моя неприятель. Запрѣ ги и ги глоби парично веднага.

Ваканциитѣ се изминаха и училището се отвори, и азъ започехъ да отивимъ редовно и да слушамъ втората (1851—2) година уроцитѣ на даскалъ К. С. Пишурка.

За два-три мѣсеци, есеньта, моя господарь бѣше командированъ, по ревизия, въ гр. Тутраканъ, и не се намираше въ Ломъ. Първото полугодие редовно и успѣшно слѣдвахъ училището въ Ломъ. Около Коледа (Рѫждество Христово) господарътъ ми си доде, но подиръ два мѣсеци получи писмо отъ Майоръ Миша, съ което му съ-

общаваше, че той е повишенъ за кассиеръ и камарашъ, пакъ въ г. Свищовъ, и му заповѣдваше на 15 Мартъ 1852 г. да търгне безъ друго, за въ Свищовъ и да приеме длъжностьта на новото си назначение, съ което се възнаграждаваше годишно съ 15,000 гроша — тази бѣше най-голѣмата заплата на майоръ Мишовитѣ чиновници.

За опрѣдѣленното врѣме приготвихме се въ всичко и, слѣдъ като се опростихъ: съ даскала си, Веля и и Георгия и съ другитѣ ученици и приятели, на 15 мартъ напуснахме Ломъ-Паланка, и подиръ единъ день стигнахме въ Свищовъ, гдѣто се установихме въ една голѣма двоетажна кѫща на Станчоглу, срѣщу кѫщата на Д-ръ Вивола, павликянеца, т. е. нашия докторъ, при когото бѣхме и негови абонати, отъ прѣди минали години. Въ второто ми дохождание въ Свищовъ, не бѣ врѣмето за да постѫпа въ нѣкой отъ классовитѣ въ Свишовскитѣ училища, че ученицитѣ бѣха свършили прѣдметитѣ на първото полугодие и започели — ония на второто. За това моя господарь се разпорѣди и задължи многоучения, тогава, главния си секретарь въ камарашията (въ кантората му), Г-на Илия Ристича, сърбинъ, да ми прѣдава у дома му потрѣбнитѣ уроци до дѣто, идущата година постѫпа, за редовенъ ученикъ въ училищата. Секретарьтъ, Ристичъ, послуша господаря ми, Гъока Нешича Пазарацъ, и започе да ми прѣдава, по 4 часа на день, прѣдъ обѣдъ: катехизисъ и законъ Божий, а подиръ обѣдъ: аритметика, прости дроби и десетични, краснописание и география. Г-нъ И. Ристичъ бѣше человѣкъ: тлъстъ, бекяринъ, на 40 годишна възрасть. Той, съ неговата строгость, искаше въ опрѣдѣлено врѣме, въ канцелярията му, да научи опредѣленния отъ него урокъ, въ противенъ случай, трѣбваше да бѫда бѫхтанъ отъ него, и дѣйствително, еднажъ ме изби съ линиката си, съ която ме удряше 3—4 пѫти по рѫката ми. Нъ азъ крайно му благодаря,

че доста ме развi, и запозна ме съ нѣкои нѣща, които въ училището не бѣхъ ги чувалъ, освѣнъ това, даде ми и добро свидѣтелство и ме похвали прѣдъ господаря ми. Свърхъ това, дѣдо Въртанъ (ерменецъ) помощникътъ на господаря ми, който държеше и дипломатическитѣ, въ учреждението книги (тевтери), въ свободното ми врѣме, прѣдаваше ми нѣкои познания отъ ботаника и градинарството и, практикующъ съ него, въ градината кѫщна, научихъ да прѣсаждамъ разни дървета и тревки.

Прѣзъ мѣсецъ септемврий 1852 година въ Свищовъ доде отъ Руссия и остана за главенъ учитель извѣстния даскалъ Цончо или Стефанъ Горский (или Планински), бивший — прѣзъ 1838—44 год. даскалъ въ В. Търново. Той се услови въ горната махала (гръцката) — не повня за колко хиляди гроша, но отвори четворокласно, доста уредено училище. Сѫщеврѣменно той бѣ и добъръ пѣвецъ въ града.

Въ първата година при даскалъ Стефанъ Горски азъ постѫпихъ и слѣдвахъ въ третия класъ, въ който, до колкото повня, той прѣдаваше ни: прочитъ славянски, и руско-славянска граматика (Момчиловата), или отъ Партения печатана, гражданска география — при този учитель първѣ видѣхъ географически, по стѣнитѣ карти на четиритѣ материка и на други частни държави — история, българска граматика — въ рѫкописъ — голѣмъ катихизисъ (Платона), физика, аритметика и начало на геометрия, чертание и др. нѣща.

Материалътъ който ни прѣдаваше даскалъ С. Горски изискуваше повече врѣме и прилѣжание отъ ученицитѣ за изучването му, че той бѣше повечето по записки т. е. рѫкописъ. Азъ освѣнъ гдѣто четехъ въ свободното, прѣзъ деньтъ, врѣме, но и прѣзъ нощьта много се занимавахъ; заспивахъ на масата, върху книгата, урока и свѣщьта — тогава нѣмаше още киросинъ, газия

— и така изгорѣхъ 3—4 капи (Фесове), за които бивахъ мъмренъ отъ господаря си.

Отъ като се повиши господарьтъ ми, отъ Ломъ-Паланка на повисока длъжность и съ много по голѣма заплата, той се сдоби съ шесть слуги и слугини, отъ които двама християни, единъ арнаутъ, Лативъ, единъ българинъ, Лазо отъ Русе, единъ сърбинъ, Иованъ, и единъ арменецъ, тоже Иованъ. Той си купи и два коня много добри, отъ канано единъ бѣше хайгъръ (хатъ), а другия дория, за мене.

Казахъ по-горѣ, че мойтъ господарь бѣше твърдѣ войнственъ човѣкъ; той никакъ не щадеше парата за да купува най хубави и стари оржжия, отъ които имаше 3—4 ковчега пълни съ разни военни припаси.

Прѣзъ първото полугодие на 1853 година ненадѣйно доде при господаря ми единъ человѣкъ сърбинъ на име *Иованъ Алексовичъ* (1) и го помоли да го приеме за врѣме да му бжде и той слуга, съ каква годѣ заплата.

Господаря го прие и му опрѣдели длъжносьтъ, въ долния етажъ, на кжщата, между другитѣ слуги, съ 150 гроша мѣсечно заплата да прави фишеци (патрони).

Отъ като доде този человѣкъ у насъ господаря почна въ долния етажъ, на кжщата да упражнява слугитѣ си, и мене часъ-два прѣзъ деня съ оржжие, съ пушки, както чисто солдатитѣ, че той, казахме, бѣше военненъ человѣкъ. Тозъ Иованъ Алексовъ освѣнъ че знаеше военната тактика, но той донесе и нѣколко калупа за лѣене куршуми, но и искуство за правене на барутъ. Този человѣкъ поседе у насъ 2—3 мѣсеци и, подиръ упражнението ни въ военната тактика, ненадѣйно изчезна изъ кжщата на г. Г. Гъоката, а ний

(1) Въ този човѣкъ ще видимъ по-нататъкъ извънредно человѣческа и физическа сила, тайни негови планое и геройство. Той бѣ възстаникъ и революционеръ.

продължавахме да се обучаваме, съ господаря въ войнщината.

При всичкитѣ домашни мои занятия, въ годишнитѣ изпити дадохъ отличенъ успѣхъ и прѣминувахъ въ чдтвъртия класъ.

Прѣзъ година 1853 отвори се руско-турската война, тъй нарѣчена „Севостополска“ война, и така Ромжния се изпълни съ руски войски, които почнаха да гърмятъ съ топове отъ с. Земничъ на турцитѣ и при придунавскитѣ градове и села.

Моя господаръ, Гъока, както прѣди още казахъ, имаше войственъ духъ; той бѣше: рѣшителенъ, разкошенъ и не щадеше парата за нищо. Прѣзъ тригодишното му въ България, а именно въ Свищовъ стана тесенъ приятель съ всичкитѣ почти първенци българи и турци, при които често имъ отиваше на гости, а тъй сжщо и тѣ доваждаха у дома ни, а най-много сношения и веселби правеше съ градския каймакаминъ и беговетѣ, които дохождаха у насъ често пжти съ: музики, цигулки, тжпани и кючеци, и тъй весело прѣкарваха зимнитѣ нощи. Той владѣеше добрѣ турския езикъ. Много пжти отиваше съ военния командантъ да ревизиратъ нощемъ стражитѣ (патраули) покрай Дунава, а пакъ менъ ми бѣ заповѣдалъ да седа при госпожата и въ нейната стая да спя, че тя бѣше много страшлива жена, и ме обичаше като свое чадо.

Подиръ кратко врѣме слѣдъ обявянето на руско-турската война, господаря ни удвои слугитѣ си, на дванадесеть души, отъ разни, както казахъ, народности и вѣри; и ги въоржжи добрѣ. Той махна вече сърбскитѣ дрѣхи: антерия, фермелето и джубето и се облѣче: въ турски сукнени чакшири, свиленъ тарабулусъ, силявъ и обгърнатъ съ една раскошна, отъ сино сукно, (чоха) дълга мандия, подставена съ черенъ копринен жанфесъ, която прикриваше оржжията му, забодени въ

поясътъ му; и така безъ 5-6 души отъ вѣрнитѣ си слуги не излизаше низъ града.

Щомъ започе войната, всичкитѣ чиновничи на Майоръ-Миша дадоха си оставката и се прибраха въ Сърбия, а моя господаръ съ магазинера, Илия, остана въ Свищовъ и, прѣзъ цѣлото врѣме на войната, самъ си изпълняваше всичкитѣ длъжности въ кантората си, разбира се, че и азъ много му помагахъ въ писменната работа и въ броенето на паритѣ — прѣзъ животътъ си не съмъ видѣлъ такива купове ав. жълтици, които съ желѣзна лопата събирахме въ торбитѣ и въ каситѣ.

И прѣзъ год. 1853 се отличихъ въ годишния изпитъ въ III класъ, при даскалъ Стефана Горски, отъ когото и даде ми се свидѣтелство за въ IV, въ който споредъ програмата прѣдаваха се уроци: на руски, френски и гръцки езици—начало отъ филадата на даскалъ Манолаки — а въ него врѣме руско-турската война жестоко продължаваше стълкновенията си и сбиванията помежду воющитѣ сили. Постоянно гърмѣха, и отъ двата брѣга на Дунава топове; гюллета така застрашаваха гр. Свищовъ и всичкитѣ прирѣчни градове и села. Повня добрѣ, че едно гюлле руско затикна единъ турски топъ, (при чуката въ Свищовъ, калето), който турцитѣ веднага обвиха съ рогожи и го нарѣкоха „шаитъ", т. е. мжченикъ и подъ никакъвъ начинъ, не позволяваха да го гледа никой, отъ християнитѣ.

Прѣзъ 1853 год. въ мѣсецъ декемврий, нѣкой си палачъ (джелатъ) по име Хаджи Шабанъ, свищовски гражданинъ, като не могълъ да слуша и гледа ежедневнитѣ пристрѣлки на московеца, събра изъ гр. Свищовъ и околията му около 600—700 башибозуци и, прѣзъ една нощь, минаха Дунава да избиятъ московцитѣ и, така, цѣлия градъ Свищовъ, съ нетърпѣние очакваше да научи, кога ще се върне Хаджи Шабанъ съ дружината си и каква побѣда е спечелилъ той надъ московцитѣ въ Ромжния.

По прѣди, струва ми се казахъ, че богатия тогава сърбинъ, Майоръ-Миша, имаше около 60 лаги (дървени кораби по р. р. Дунавъ и Сава), съ които прѣнасяше каменната соль отъ Окчата—въ Романия—и я доставяше по всичкитѣ придунавски градове. Единъ отъ казаннитѣ кораби, подъ управлението на капитанъ или реизътъ Марковичъ, зимата и ледоветѣ бѣха го заставили да спрѣ и прѣзимува на лѣвия брѣгъ на Дунава (въ Влашко), единъ часъ далечъ отъ с. Зимничъ.

Хаджи Шабанъ незакъсне съ дружината си повече отъ 12 часа; една нощь само прѣнощува въ Влашко и на замѣна за неговитѣ 60—70 башибозуци, които паднаха мъртви прѣзъ нощта, върна се заранѣта въ г. Свищовъ носящъ плѣненитѣ и забити на мъздраци (копия) двѣ глави, една войнишка паласка (патронерка) едно котле и единъ добъръ котаракъ, и тъй тържественно влѣзе въ Свищовъ; оправи се право въ сарая, гдѣто хвърлиха плячката си на керемидитѣ—надъ помѣщението на заптиета—двѣтѣ глави върху черния снѣгъ[1]).

Г-нъ Гьорге Нешичъ Позарецъ, господарьтъ ми, щомъ научи, че Хаджи Шабанъ донесълъ двѣ глави, ушъ московски, веднага изпроводи двама отъ по старитѣ си слуги; Иована ерменеца и Ибраимъ тоската да отидатъ въ конако и добрѣ да разгледатъ главитѣ, да не би тѣ да сѫ отъ хората на Майоръ Мишовия корабъ, че той познаваше всичкитѣ капетани на корабитѣ имъ. Слугитѣ прѣгледали отблизу добрѣ главитѣ четѣмъ не беше запретено, като чужди подданници — и увѣриха Г-на Гьока, че едната глава бѣше на капетанъ Марковичъ, управитель на кораба, а другата на неговия Муча (готвачъ) въ корабътъ, т. е. сигурно и двѣтѣ глави бѣха сърбски глави.

---

(1) Забѣлѣжитдлно нѣщо на истина е това, че прѣзъ 1854 година една нощь, върху бѣлия снѣгъ до 3—4 сантиметра падна и чернъ снѣгъ. Повня добрѣ, разпуснати отъ училището, всичкитѣ ученици писвахме, по снѣга, разни имена.

За да се увѣри Гъоката въ истиностьта, стана, въорженъ, поведе само мене, и се отправихме право въ конакътъ, гдѣто бѣха хвърлени главитѣ на керамидитѣ, които по негова заповѣдь, заптиетата ги свалиха долѣ. Отъ като ги поразгледа добрѣ, мърдна си съ главата и, поблѣднелъ, отидохме горѣ, право въ меджлисъ-одаси, въ която бѣха събрани всичкитѣ: ази, беове, първенци и агалари, — съ исключение на пашата — влѣзна въ стаята и, безъ да поздрави едного поне отъ събравшитѣ се турци, седна до пашинското мѣсто: ядосанъ, разочерованъ и лютъ много, а пъкъ азъ се запрѣхъ и стояхъ вътрѣ до вратата, да слушамъ и виждамъ смѣлостьта на господаря си, Гъоката.

Турцитѣ, всички въоржжанни, познаваха добрѣ господаря ми и, по обикновенному, дадоха му селямъ (поздравъ съ ржка), а той нито шавна съ ржката си, нито пъкъ имъ отговори нѣщо[1]), а само ги попита: „агаларъ, кадѣ е пашата?“ „Още е въ харемътъ си, отговориха му, но сега ще дойде“.

— „Кой заповѣда, агаларъ, на келѣшина х. Шабанъ да отиде и прѣсѣче главитѣ на царската рая? азъ днесъ протестирамъ, и ще заява въ Цариградъ да ми се удовлетвори заявлението ми, за всичко, а именно за двамата човѣка, на които главитѣ стоятъ въ дворътъ ви, и се подиграватъ и циганитѣ съ тѣхъ; но знайте, че скжпо ще заплатите за тѣхъ, а пъкъ кръвопиеца х. Шабанъ, ако е жаденъ за кръвь, неприятельтъ (московеца) е срѣща, нека иде и явно да стои срѣщу непобѣдимото му оржжие, но смѣе ли? Ако Свищовската турска власть не вземе потрѣбнитѣ мѣрки да го затвори и прѣдаде на сждебнитѣ власти, рано или късно тя ще бжде отговорна прѣдъ закона, а пакъ подлия вашъ х. Щабанъ ще бжде поканенъ отъ менъ, на дуелъ;

---

[1]) По-голѣмо прѣзрение за турцитѣ — пожалуй и за християнитѣ — нѣма, отъ онова да не поемешъ селяма имъ (поздравлението имъ); за това кипнаха отъ ярость.

азъ ще му излѣза насрѣща съ 12 души, а той свободенъ — съ 500 — кога и кадѣто ще и, вашия сателитенъ (джеталский) межлисъ нека съобщи на Шабана за моитѣ думи, свободенъ е“ [1]).

Турцитѣ, като чуха рѣскитѣ и нетърпимитѣ, за турцитѣ, изражения на господаря ми, възмутиха се и му възразиха тъй:

— „Капетанъ дели Гъорги — тъй го наричаха въобще всички, по голѣмата негова: смѣлость, ярость и рѣшителность — ние не се боимъ отъ твоитѣ скрити подъ мандията — оржжия, събери си езика и не оскърбявай межлисъ алари, аннадънъ ми?“

— „Нито пакъ мене ми трепти окото отъ вашитѣ цѣвки (оржжия) бре, поплювковци и палета ничтожни!“ Неустрашимо имъ отговори Гъоката, и си излѣзохме отъ засѣдателната стая на събранието имъ.

Аремлъка на пашата бѣше почти прилѣпенъ съ зданието на конака, т. е. сждилището, въ когото се вмъкна господарьтъ ми, безъ да попита и вземе позволение отъ нѣкого, че той — както казахме — бѣше приятель съ пашата.

Какво бѣ говорилъ съ пашата, господарьтъ ми не мога да зная, че бѣхъ вънъ, но на изпровождането ни, изъ устата на пашата чухъ тѣзи думи: „рахатъ олъ достумъ, капетанъ Георги, изжра идеръсъ, кеклифъ нясъ бенъмъ тарафта“ сир. „бжди спокоенъ приятелю капетанъ Георги, прѣдложението Ви ще се удовлетвори отъ моя страна.“

Господинъ Георги не пропусна врѣме; той щомъ се върна отъ двореца сжщия день писа въ Цариградъ

---

[1]) х. Шабановото прѣминуване на Дунава и нападене на руситѣ да се ускори доближаването на русската артелерия въ островътъ, срѣщу Свищовъ, отъ гдѣто съ топо е ссипаха: всичкитѣ турски кораби, находящи се въ Гърлото (часть отъ Дунава) по-голѣмитѣ магазий, кжщя и турска артелерия. Свищовскитѣ межлисъ-алари оповѣстили х. Шабану за угрозителнитѣ думи на дели Гъорги и, че той, го кани на дуелъ. За това той съставляваше комплотъ противъ Гъоргия, а на дуелъ не смѣя да се яви.

до сърбския агентинъ, когото убѣдително помоли, въ врѣме да заяви на В. Везиринъ (Али-паща) и настоятелно да иска наказанието на х. Шабанъ и другаритѣ му и уволнението на пашата, за обезглавенитѣ двама человѣка сърбски подданници.

Въ началото на мѣсецъ февруарий 1854 година ненадѣйно и взискателно бидохъ потърсенъ и повиканъ отъ жената на учителя ми, Стафаиа Горский, Господжа Елена Докторката. При смъркването прибрахъ се у дома и госпожата ми съобщи и заповѣда, скоро да отида въ училището при даскелицата, че билъ съмъ ѝ много потрѣбенъ за нѣщо и, тичешкомъ, отидохъ.

Учителката щомъ ме видѣ попита ме дали е господарьтъ ми въ Свищовъ или не е?

— Тукъ е въ канцеларията си, отговорихъ ѝ.

— „Скоро върви, поздрави го отъ моя страна, и кажи му скоро сега да доде при мене, че нѣщо много важно ще му обада, за негово добро“, каза ми даскалицата.

Тичешкомъ отидохъ и му съобщихъ, и, щомъ му казахъ, стана, и наедно съ менъ отидохме и се явихме прѣдъ учителката, която рѣшеше дългитѣ и мокритѣ ѝ още коси, отъ главата си.

Отъ като се поздравиха приятелски съобщи слѣдующето на господаря ми:

— „Господине Капитанъ Георги, азъ както и сами виждате, ходихъ на баня днесъ, дѣто отъ турчинкитѣ, чухъ нѣщо важно и много интересно за Васъ и това е: нѣкой си свищовлия по име хаджя Шабанъ билъ поканенъ на дуелъ отъ Васъ прѣди единъ мѣсецъ и, слѣдствие на това, той съставилъ комплотъ да Ви убие въ кѫщата Ви, отъ западната страна къмъ нужникъ, гдѣто е стѣната Ви малко срутана; самитѣ турчинки Ви съжаляватъ и желаятъ дано нѣкои да Ви обади за лошото намѣрение на Шабана и С-ие, нѣго-

вата дружина турска. Това само чухъ и Ви казвамъ да вземете строги мѣрки, още отъ тази вечеръ.“

— „Душевно Ви благодаря, госпожо, отгогори й господаря, съвършенно е вѣрно онова, което сте чули отъ булитѣ въ хамама; крайно ме задължихте съ Вашето, во врѣме съболѣзнование.“ Сбогомъ.

Часътъ бѣше около 12 по турски, т. е. на мръкване. Отъ учителката отправихме се въ пашинския сарай при пашата, комуто, подиръ обикновеннитѣ турски етикети, съ нетърпѣние пое думата господарьтъ ми.

— „Паша ефенди, хаберинъ олсунъ ки бугюнденъ сахатъ оникиденъ сора, кимъ какарсе, ефендъмъ, капъма улдулюрумъ ону“; ейвала паша ефенди, т. е. „паша ефенди, да бѫдете извѣстни, че отъ днесь, който потропа на кѫщната ми врата подиръ 12 часа, ще го убия.“ сбогомъ паша ефенди.

Щомъ си додохме у дома веднага господаря се разпореди и въорѫжи 12-тѣхъ слуги, които прообучи въ орѫжието, и съобщи имъ цѣльта; разпорѣди ги и имъ заповѣда, всѣкой по единъ часъ да пази караулъ, около кѫщата му, а отъ всички най-първо нарѣди азъ да пазя подиръ вечерята до първа смѣна. Тази заповѣдь на господаря, чу я и госпожята, която почна да ми се подсмѣва и да ме стреля съ рѫката си.

Подиръ вечерята повика ме господаря, въорѫжи ме яката, т. е. отъ краката до главата съ всичкитѣ военни потрѣбности и съ една пушка, арнаутска, дълга около два метри и ми каза:

— „Кепецъ, Стояне, всѣкоя вечеръ подирь вечера по единъ часъ ти ще караулишъ около кѫщата ни и, ако видишъ нѣкого нѣгдѣ или да тропа на уличнитѣ врата, ще извикашъ три пѫти: кой си, кой си и кой си, и, ако не ти се обади, гѣрми върху му, не бой се, разбра ли ме? айде сега наполѣ, дежурувай.“

Излѣзохъ милостьта ми вънка и почнахъ да тъпчя снѣга, който бѣше почти до поясъ, и да обикалямъ

кжщата. По нещастие, госпожята за да ме уплаши, и подиграва съ мене, се одумала се съ слугинята, Петра, скришомъ отъ господаря, и така, подиръ $^3/_4$ нѣщо на часа отъ като бѣхъ излѣзълъ, отворила вратитѣ и излѣзла съ слугинята и спрѣла се, едната възъ стълбата, а другата при нужника и почнале да се смѣятъ и подгаврятъ съ мене. Обикаляйки кжщита видѣхъ отдалѣчѣ, че се чернѣе нѣщо на стълбата — башъ при онова мѣсто, отгдѣто очаквахме неприятелитѣ си; спрѣхъ се и паднахъ на колѣно и дигнахъ пушката си и извикахъ: „кой си, три пжти, но отговоръ нѣмаше, само чувамъ: кисъ, кисъ, гласъ неразбранъ и, като повторихъ: „кой си“ приближихъ се и рекохъ: дай лозинка[1]), но нѣма отговоръ, тогасъ гърмнахъ и се спуснахъ съ ятагана върху замѣрената, но какво да видя? слугинята, тѣшко ранена въ лаката, на лѣвата ѝ ржка, нещастната! До дѣто азъ пристигнахъ съ ятагана, изкочи и господаря съ всичкитѣ му слуги, ѝ съ свѣщь въ ржцѣ, разочарованъ и съ яростъ голѣма извика:

— „Еси ли обуо кога, драги мой Стояне, нежали турци, поплювковци отца имъ и матеръ . . . убивай ги као нища и псета!...

— Спусна се, господарьтъ да гони нападателитѣ, но какво срѣщна, на срѣдъ стълбата? клѣкнала слугинята Петра, която плачеше, потънала въ кръвь и седнала прѣвита, горката, отъ болести!

— Попитана отъ господаря: „кой си ти? отговори: „азъ съмъ вашата слугиня, Петра, тяшко съмъ ранена.“

— „Какво търсишъ вънка, това врѣме?“ излѣзохъ съ госпожята. — „Кадѣ ти е тя?“ до нужника за себе си, отговори му.

Като отвори, господаря, нужника, какво да види! госпожята отъ страхъ, паднала!

---

[1]) Лозинката на първата нощь бѣше: „паша“.

До дѣто прибрахме г-жа Севка и слугинята горѣ, пристигна единъ изводъ войска и почна да тропа на външнитѣ ни врата, настояваекимъ да влѣзе въ дворатъ ни и узнае за проишествието. Господарьтъ отиде и успокои войницитѣ, като имъ расправи, че той ще расправи на самийтъ паша за прѣдизвикания гърмежъ, идущата зарань, и като се върна въ кѫщи, попита госпожята, какво е търсила въ дворътъ съ слугинята? „азъ искахъ да се помаскаря и заплаша кепеца, т. е. Стояна, а той гръмна и удари Петра, а пакъ азъ отъ страхъ, паднахъ въ“ . . .

— Заръ ти ни си видѣла кукавицо, да самъ прѣдъ тебе вооружио Стояна и, валда, ни си чула ща самъ му казао, да онъ пуца и убива кога годъ види и не му покаже лозинку; мой животъ се опасява, а ти окьешъ да се спърдашъ (подигравашъ) съ мою заповѣдь и вѣрнимъ моимъ слугама ели? фришко дайте ми камшикъ вѣру ю (ù) нѣну женску“ . . . и пр. улови я за косата и я търти на земята. Като видѣхъ че донесоха слугитѣ камшика (за когото бѣхъ имъ зарѫчалъ да го прѣжѣжятъ до дръжката му) веднага прѣгърнахъ господаря моляшъ го съ сълзи, да я прости, и да бѫде задоволенъ съ показанието, което е получила отъ страхъ си; като видѣхъ обаче, че той бѣ неумолимъ лѣгнахъ възъ госпожята за да я запазя отъ ударитѣ. Измахна еднъшъ и ме удари; втория пѫть измахна, но камшика се скъса. Тогава спуснаха се всичкитѣ слуги, покорно го помолиха да я прости, и молбата имъ се уважи. Обърна се подиръ, къмъ слугинята:

— „Нама и ти не чу, какво заръчахъ Стояну да убива когото види въ дворътъ; кой дяволъ ви накара да отидете долѣ и да го плашите, а?! глупави сѫщества!“

— „Неможехъ да не испълна волята на госпожата, Господине“, отговори слугинята.

„Живъ био, мой вѣрни Стояне, така трѣбваше да сторишъ.“ И се обърна къмъ гавазитѣ си:

— „Отъ днеска нататъкъ, ако Стоянъ и да е малъкъ, той ще ви бѫде като ундрофицеръ, ще се покорявате на заповѣдитѣ му, за всѣкоя длъжность, на която той ви нарѣди; а тебе, вѣрни мой, Стояне, евоти бакшишъ два талира; бикьешъ ми отъ данасъ као синъ; твоя плата бикье ти отъ два на четири талира на мѣсецъ.“ Придохъ и му цѣливахъ рѫка нему и на госпожа Савка, която ме прѣгърна съ сълзи.

Съ това мое неочаквано покушение (гърмнуване) господаря спечели четири добрини и една нежелателна пакость: 1) развалихме коварнитѣ и смъртнитѣ планове на х. Шабана, т. е., запазихме угрозяемия животъ на господаря; 2) спечелихме, постоянно да пазятъ кѫщата ни войници или жандарми; 3) добихме мотивъ да обвинимъ пашата и межлиза му и 4) отървахме слугитѣ си отъ да пазятъ прѣзъ цѣла нощь, въ онѣзи зимни студове кѫщата ни. Едната прочемъ пакость, между 4 добрини, нищо не значи, а именно, че тя се възнагради богато, че господарьтъ съ присърдце настоя по възможности по-скоро да се изцѣри Петра, (слугинята) и той я ожени на добро мѣсто, оздравела вече. Идущия день господаря отиде на конако, пакъ, наедно съ мене, влѣзна въ засѣданието, на което прѣдседателствуваше пашата.

Господарьтъ ми сѣдна при пашата и, подиръ отдаваньето на турскитѣ обикновенни поздравления, поднесоха му чибукъ и кафе, но той отказа да ги поеме и, слѣдствие на това негово отказване, пашата го попита:

„Защо, капетанъ Гъорги, не пушишъ? буйрумъ (заповѣдай, моля те).

— „Не съмъ дошелъ да пуша и пия кафето, отговори реско господаря, защото тия почести почти, за менъ сѫ отрова, но съмъ дошелъ да съобща на правителството, че извѣстнитѣ ваши злодѣй (Ходжи-Шабановци) вълруватъ и убиватъ честнитѣ и мирнитѣ хора

прѣдъ очитѣ на правителството и, въ самия, градъ Свищовъ, а межлиза, съ пашата наедно, прѣспокойно пуши и си пие кафе; прѣди мѣсецъ врѣме съобщихъ, както на межлиза, тъй и на самия паша, че вашия х. Шабанъ е обезглавилъ двама души мои хора и, за това хайдучко отношение, каня го на дуелъ. За комплотитѣ и заканванията на този мискининъ, снощи съобщихъ на пашата, ще стрѣлямъ противъ всѣкой мой неприятель, който би дошелъ въ кѫщата ми нощно врѣме. Калпазанинътъ ви х. Шабанъ вмѣсто да излѣзе на дуелъ, той нападна, нощесъ кѫщата ми и. вмѣсто мене да убие, нарани смъртно слугинята ми и побѣгна; проводете да доведатъ слугинята ми да се увѣрите, и слѣдствие на това покушение проводихте войници да пазятъ, ушъ, кѫщата ми".

Като чуха: межлиз-алари и пашата, незабавно проводиха да уловятъ х. Шабана и доведатъ слугинята ни. Слугинята се изпита: кой я гърмналъ и счупилъ лѣвата ѝ рѫка? кога и на кое мѣсто?

— „Нощно врѣме отъ прѣко авлията гръмна съ пушка, но незная кой бѣше, тъмно бѣше не го познахъ", отговори на слѣдователя.

Въ промеждутокътъ, до дѣто доведятъ х. Шабана, влѣзна единъ яверинъ (старши) въ межлиза и подаде единъ пликъ съ писма на пашата, когото отвори и прочита съ внимание съдъжанието на писмото прѣдъ синца, и това бѣше съдържанието му: „х. Шабанъ да се улови и, вързанъ да се изпрати въ Цариградъ незабавно; на капетанъ Гьорги Кемарашъ да се удовлетвори съ гаранция на животътъ и имотътъ му, а пакъ пашата да обясни, въ Цариградъ за работата, кой изпратилъ х. Шабана въ Каравлашко съ башибозуци, и кой му далъ власть да убива и пленява?"

Щомъ се прочете везирската заповѣдь, доведоха и х. Шабана, когото безъ да попитатъ фързаха го, и му казаха само: „сени Истамбола истерлеръ" (тебъ те

търсятъ въ Цариградъ"). И сѫщия часъ съ нѣколко суварии изпратиха го.

Слѣдъ като се извиниха, прѣдъ господаря ми, пашата и межлиза, напуснахме съвѣта и се върнахме у дома, до нѣгдѣ удовлетворени.

Прамия господарь на Гьорге Нешича Пазарецъ (господарьтъ ми) г-нъ Майоръ Миша, като се научилъ че господарьтъ ми се прѣслѣдва отъ турци и се излагалъ на дуели писа му, отъ Влашко: да затвори контората, напусне Свищовъ и да отиде при него въ Гюргево, гдѣто го чакалъ.

Господарьтъ ми, вмѣсто той самичъкъ да отиде, споредъ поканата на господаря си, той изпроводи мене нощно вуѣме, съ мезилъ до Русе, който градъ отстои отъ Свищовъ 12 часа, а ние стигнахме за 9 часа. Сутриньта прѣминахъ Дунава и отидохъ въ г. Гюргево, явихъ се прѣдъ Майоръ-Миша и му врѫчихъ писмата отъ господаря си, които посрѣдственно прочете — че той бѣше старъ и почти неграмотенъ — остана смаянъ като узна, че капитанъ Гьорги не му се покорява и да му прѣдаде смѣткитѣ на учреждението му въ Свищовъ. Намръщенъ Майорътъ[1]) заповѣда да му пишатъ повторно, безъ друго, до 5 дни да се яви въ Гюргево, въ противенъ случай ще бѫде принуденъ самъ си той да посѣти Свищовъ, и послѣдствията щѣли да бѫдатъ лоши за него, т. е. за Гьока. Врѫчи ми писмата и по сѫщия начинъ върнахъ се въ Свищодъ и врѫчихъ писмата на господаря си, отъ които не му трѣпна окото.

Слѣдъ неявяването на Гьока въ Гюргево, въ опрѣдѣления срокъ, ето, че Майоръ Мишо пристигна въ Свищовъ и, право, се прѣдстави на пашата, когото замоли да му повика капитанъ Гьоргия. Пашата испълни желанието на Майора и господарьтъ ми, наедно съ мене, отиде при пашата, когото попита, защо го е повикалъ?

— „Азъ те поканихъ, отговори му Майоръ Миша,

[1]) Майоръ на лагитѣ, а не военен.

за да ми прѣдадешъ смѣткитѣ, отъ двѣ години, че ще затвора кантората ми въ Свищовъ".

— „Азъ никакви смѣтки, господине Майоръ Миша, възрази му Гьорги, нѣма да ти дамъ, защото, нищо въ ржката ми ти не си ми прѣдалъ, нито пакъ ще ти позволи да затворишъ кантората, че ти не си я държалъ отворена, нито твоитѣ, избѣгали чиновници, отъ двѣ години насамъ, но азъ съ самоотвержение съмъ рискувалъ животътъ си, въ това военно врѣме; билъ съмъ изложенъ на всѣкакви комплоти и смъртни заканвания и съмъ държалъ кантората ти отворена! Нека дойдатъ ония, които сж ми прѣдали камарашията да имъ я прѣдажъ, наедно съ онова, което ми сж прѣдали; азъ тебе не тя познавамъ за господарь, на това мжтно врѣме". И си излѣзохме, отъ стаята на пашата.

Майоръ Миша попиталъ пашата, да ли би могълъ да упражни властьта си и да затвори учреждението му? пашата му отговорилъ, че не могълъ да удовлетвори просбата му, подъ никакъвъ начинъ. И така М. Миша върна се пакъ въ Гюргево, безъ да свърши нѣщо въ намѣрението си, което повече усложни и обтегна отношенията съ капитанъ Гьока. При всичкитѣ: заплашвания и заканвания и нашитѣ отбранителни приуготовления, азъ си слѣдвахъ редовно въ училището, при сжщия даскалъ, Стефана Горский, при когото издържахъ добъръ изпитъ прѣзъ 1854 година.

Въ начало на ваканциитѣ, т. е. прѣзъ мѣсецъ юний 1854 г. по срѣдъ день, въ дворътъ ни ненадѣйно се прѣдстави единъ непознатъ чилякъ съ шопски дрипави дрѣхи, слабъ и почернелъ, който попита едного отъ слугитѣ, да ли е у дома господарьтъ ми. Слугата ми съобщи и азъ слѣгохъ при чужденеца, въ дворътъ, когото като поразглѣдахъ добрѣ видѣ ми се, че бѣхъ го виждалъ нѣгдѣ. Той учтиво ме попита:

— „Познавашъ ли ме Стоене?"

— „Като да те познавамъ, отговорихъ му, но още

не мога да се догада (сѣта). кадѣ съмъ те виждалъ, приятелю, но ти отъ гдѣ знаешъ името ми?

— „Азъ съмъ Иванъ, който бѣхъ при васъ прѣди година и половина нѣщо, ми отговори.

— А! сетихъ се, ти ли си Иованъ Алексовъ, който ни научи да правимъ барутъ и куршуми, още въ кѫщата на д-ръ Вивола?

— Да, азъ съмъ сѫщия.

— Кога си дошелъ, и за какво именно?

— Послѣ ще ти исповѣдамъ всичко, драгий мой, добави Иованъ, сега само ще те моля, попитай г-нъ Гьока, да ли може да ме приеме, имамъ нѣщо важно да му обада".

Веднага отидохъ горѣ при господаря и му казахъ, че страненъ човѣкъ иска му ауденция.

— Нека догъе, ми отговори, и Иована заведохъ при него.

— О дакле си? попита го господарьтъ.

— Ви върло добро знаете, отъ дакле самъ, отговори му Иованъ.

— А кой си ти Бога ти? съ удивление попита го Гьорги.

— Я съмъ Иованъ, кой прие $1^1/_2$ годину био симъ у васъ, отговори му.

— Я никако немогу да се сиетимъ, кой си ти Иованъ, брате

— Иованъ Алексовичъ, поехъ думата азъ, който научио насъ правити куршуме и барута, господине.

— Садъ знамъ; ща окьешъ садъ, ща си дошао?

— Я самъ дошао да ме спасишъ, господине Гьорге, умолително каза му Иованъ.

— Па отъ ща (отъ какво) окешъ, да те спасимъ, ща си извършилъ, ели; казуй.

— „Я съмъ био втори войвода съ попъ Димитрия Софиянецъ; съ нашу чету прошли смо Дунава подъ Кладова и тако отъ Влашко да одаримо на турци надъ Калафатъ и то смо извършили. При второмъ и трекьомъ

сражению влашко правителство обколи нашу чету и я прѣдаде турскимъ властина у Видину, и тамо насъ обковаше въ желѣза. Послѣ кратко врѣме я и попъ Димитрия сломисмо вериге и така я побѣго при васъ у. Свищову, а попъ не знамъ куда. За то молимъ да ме куртулишешъ отъ турци".

— Не бой се, отговори му господарьтъ, иди у Стоянову собу (стая), сир. при мене.

Прибрахъ Иована при себе си и дадохъ му: ризи, гащи и горни дрѣхи; купихъ му и единъ катъ нови абени дрѣхи, обуща, фесъ и пр. Той бѣше човѣкъ около 35—40 годишна възрасть, срѣденъ ръстъ, съ малки очи, но възкръвави, набитъ человѣкъ съ доста голѣми мустаци и възчерничъкъ, дланьта му бѣше широка до 5 сант. а пръститѣ му до 4 сант.[1]) Той бѣше трудолюбивъ и търгавъ, но нѣмаше никаква работа да упражнява силитѣ си. Една недѣля, слѣдъ дохождането му, помоли ме, да прѣдложа и помоля господаря си, да го назначи на нѣкоя длъжность, както другитѣ му служащи. Азъ веднага изпълнихъ желанието му, но за жалость, господаря неоцѣни неговото достойство и качество или же, нерачи да му го оцѣни, та за това вмѣсто да му повѣри нѣкоя съответствена служба, той купи му единъ конь и го направи сакаджия, да кара вода отъ една далѣчна чюшма, за цѣлото ни учреждение т. е. слуга подъ слугитѣ.

Горкия Иованъ съ търпение трѣбваше да се покори и възноси укорната за него длъжность до кратко врѣме, подиръ което посредственно, поизка отъ господаря, да му даде оружия и му позволи да отива и той подиръ него въоружженъ като ясакчия, т. е. тѣлохранитель, но и това не му се позволи, за това рѣшилъ

---

[1]) Забѣлѣжително е, че съ този човѣкъ, Иованъ, подиръ 22 години ще се срѣщнемъ въ Каиро, Египетъ, въ врѣме на заточението ми, а сѫщеврѣменно и съ Божидара Марковича, както другадѣ забѣлѣжихъ въ Атина столицата на гърцитѣ.

се бѣ да измисли и скрои нѣкой таенъ планъ или шемекерелъкъ за да се отърве отъ несъотвѣтствената и натрапената му служба, за която никакво възнаграждение не получаваше, а служеше само за единъ хлѣбъ; за това той поче ушъ по погрѣшка, да прави нѣкои пакости въ заведението и по вънъ, за да създаде причина да го изпѫди господарътъ му изъ кѫщата.

Отъ стари съмъ слушалъ че турцитѣ когато воювали съ нѣкоя държава возсѣдали българитѣ, — а именно чорбаджиитѣ като конье да ги прѣнасятъ отъ единъ градъ до другий, или отъ едно мѣсто до друго и въобще прѣнасали християнитѣ: чадъритѣ и дрѣхитѣ имъ. Тази турска практика, азъ я видѣхъ съ очитѣ си въ севастополската война, прѣзъ 1853—54 г.

Единъ делниченъ день мѣсецъ юлий отидохъ въ пазарището и си седнахъ на пешкуна (душемето) на дукянътъ на единъ приятель терзи-манифактурджия и си гледахъ минуването на разни турски войски, слѣдъ които и много башибозуци, отъ които по-голѣмитѣ отъ тѣхъ бѣхх въседнали възъ гърбътъ на българи, боси гладни и изнемощели отъ дългия имъ пѫть, Въ сѫщото врѣме виждамъ, че иде и нашия Иованъ Алексиевъ, който си водеше товарения си конь сх двѣ бурета съ вода. Възмутенъ, види се, като видѣ въсседнатитѣ отъ турци, християнски хора, вмъкна се между тѣхъ съ коня си, и почна да ги утеснява и бута съ сакитѣ, безъ да извика: „варда“! Турцитѣ наежени и силни извикаа му: „кьоръ ми сънъ, бре холанъ гяуръ“ Иованъ веднага спрѣ коня и гордо имъ възрази:

— „Бенъ холанъ дилъмъ, бре кьопеклеръ, (кучета) обърна се къмъ турцитѣ засукваещимъ мустацитѣ си и, щомъ видѣ, че турцитѣ се пишнаха за орѫжията си, мигновенно спусна се къмъ тѣхъ и, единъ по единъ, като възглавници ги натрупа 5—6 души подъ колената си и почна да ги удря съ тояшката си кадѣто стигне, псуваекимъ и думаекимъ: „падишахъ ми сизé

изинъ верди, раялара бинесънжсъ, бре хърсъсларъ!“ т. е. султана ли ви позволи, да въседате раята, бе разбойници!“

Тази сцѣна като видѣха войницитѣ, отъ редовнитѣ войски, спутнаха се на помощь на башибозуцитѣ, които се търкаляха подъ краката на Иована като желки (костенурки). Като видѣхъ Иована обколенъ отъ солдати, спуснахъ се и азъ на помощь и, гръмко извикахъ: „дурунъ! илишлеинъ адама, онунъ буюкъ сайби си варъ, зере пашанънъ адамж деръ, т. е. стойте! не закачайте човѣка, че той има знаменитъ господарь, (чуждъ подданникъ е); той е чилякъ на пашата. Като чуха низамитѣ (солдатитѣ) думитѣ ми, веднага се спреха, а при това дотичаха и заптиета, свищовски, подтвърдиха думитѣ ми. Низамитѣ отидоха си, бититѣ останаха посрѣдъ улицата бити и нацапани (изваляни) въ каловетѣ, а пакъ въседнатитѣ българи, въ гъурултията избѣгаха и се скриха по кжщята на свищовскитѣ християни, и тъй се отърваха отъ тѣхъ. Иованъ поведе коня и, наедно, си отидохме у дома. Оскърбени турскитѣ башибозуци оплакаха се на мѣстния паша, но той като приятель на господаря ми, вмѣсто да ги удовлетвори измъмря ги и ги обвини, че противъ законитѣ тѣ сж въседали раята. И така се потуши работата. Господаря се научи, както отъ пашата, тъй и отъ мене за мжжеството и рѣшителностьта на Иована, но пакъ не му даде нѣкоя по благородна служба; заради това той извърши и втора операция. Единъ день бѣ дошелъ и донесълъ съ коня вода и излѣзе по двора да види и се разговори съ другитѣ слуги. Случайно намери слугата, Лазара, Русчуклията, съ кръстосани ржцѣ, че стои на крака до единъ отъ кжщнитѣ стълбове (дирецн), доближи се ушъ да го помилува, (погали) улови го, между четиритѣ си пърсти, подъ мишцитѣ му, постѣгна го, ушъ на смѣхъ, и му счупи едно ребро. И така човѣка остана сакатъ, горкия! И за тази пакость научи

господаря, но нищо не му стори, нито го помъмри, че и самия пострадавшъ го опрости, че по погрѣшка станало злото.

Много пѫти, като оставахме сами съ Иована Алексовъ, той ми расказваше сѐ: за въстаници, разбойници, чети християнски, нападания на турци, закалянето имъ, убиването и ограбването на имотитѣ имъ. Той прѣдготовляваше прѣдсказвание ѝ, тъй да рѣка, полагаше основа на прѣдстоящия си таенъ планъ. [1]) Много пѫти ми думаше: „Стояне, ми дохожда нѣщо като човѣкъ нощѣ на съньтъ ми; сабужда ме и ми дума: „стани да вървимъ". Азъ много пѫти ставамъ и върва подирѣ му до тамъ, до дѣто срѣщна прѣдъ себе си нѣкой прѣдметъ, (стѣна или дирекъ), о когото щомъ се ударя, веднага сабуждамъ се и се връщамъ на лѣглото си. „Една вечерь лѣгнахъ си вънка, добави Иоанъ, но щомъ си заспахъ, доде единъ познатъ менъ человѣкъ, сецна ме и ми каза: „ставай, готови сме ще вървимъ". „Скочихъ и търгнахъ слѣдъ него, но като се блъснахъ въ купата сѣното — имахме голѣма купа сѣно въ дворътъ ни — сабудихъ се и се повърнахъ на мѣстото си".

— Стояне, попита ме, ти си учено момче, ти, вѣрвамъ, че знаешъ, кой ли ме сабужда и ме кани настоятелно да вървя подирѣ му?"

— Пролѣялъ ли си нѣкому кръвьта? „попитахъ го азъ, съ моята дѣтинска философия.

— „Повече отъ 17 души съмъ заклалъ, отговори ми, помежду които даже и единъ попъ, който издаде плановетѣ на дружината ни за въстанието, което приготвлявахме противъ турцитѣ, около г. Бѣлоградчикъ.

— Като е така, рѣкохъ му, кръвьта на погинатитѣ, отъ тебе, уловила те, и тя те сабужда.

---

[1]) Съ този планъ на Ивана, той ще докаже на господаря си, Гьоката, че той го онеправдава и унижава прѣдъ неговитѣ 12 вѣрни (?!) слуги; той ще се улови съ всичкитѣ, ще ги изпокатури (прѣбори) и ще ги изпобие всички . . . Този неговъ планъ бѣше таенъ и за мене. (И.Б.Ш.)

— Да, право казвашъ, мили ми Стояне, продължи Иованъ, така е. Азъ съмъ попиталъ и други стари хора, но и тѣ сѫщо ми истълкували сънътъ и видѣнието; какъ и да е. Ученитѣ хора си струватъ, верселямъ; но ти като учено и развито момче, да се не уплашишъ нѣщо, ако азъ нѣкоя вечерь стана отъ лѣглото си на съня си и тургна по двора; азъ щомъ се косна до нѣщо, ще се разбудя. „Много желая, драгий ми Стояне да отида въ Влашко, да събера дружина сговорна и да ударимъ на трركитѣ, но за голѣмо мое нещастие, нѣма кой да ми извади пусто тескере, азъ тукъ, както знаешъ, непознавамъ никого. Можешъ, и смѣешъ ли, да загатнешъ нѣкога на господаря ни за тескере?“ каза ми Иованъ.

— Ще се постарая, рѣкохъ му, но знаешъ че той е бозмѣрно лютъ и жестокъ, па и рѣтко се случава на добъръ кьефъ (разположение). Опитахъ еднъжъ и му наповнихъ, но бидохъ изруганъ и натиренъ отъ него вънъ. Това отказване на господаря ни крайно огорчи Иована и го прѣдизвика да ускори и положи въ дѣйствие нежелаемия му отъ никого планъ, който нанесе: ударъ, разстройство и катастрофа въ кѫщата на Гьоката. Планътъ на Иована бѣше слѣдния:

Есено врѣме бѣше, и бѣхме си приготвиле всичкото за зимовище, а така сѫщо напълнихме си двѣ каци съ зелки, отъ които едната гудихме я въ помещението, гдѣто държехме хатътъ на господаря и моя конь, Дорчя, които надзираваше Иованъ, (героя).

Една вечерь Иованъ бѣ лѣгналъ въ сѫщото помещение, при кацата и, тамо, бѣ заспалъ. Отъ като свършихме, на горния катъ, вечерята съ господаря, излѣгохъ да повикамъ слугинята да прибира софрата (масата). Слугинята отъ като прибра всичко, по обикновено му, слѣзла долѣ да сложи софрата, за да вечерятъ съ Иована, Слагаещимъ софрата до Иована тръшиала я малко на земята и, отъ този тропотъ на

софрата, веднага скочилъ Иованъ на крака, уловилъ съ едната си ржка, кацата, катурилъ я на земята, и разпилѣлъ всичкитѣ зелки, съ водата наедно, които се отърколиле подъ краката на конетѣ, които, като динчъ и айгъръ уплашени, почнали: да скачятъ, цвилятъ, и да се ритатъ взаимно! Уплашена слугинята, Ана, дотърча горѣ и ми съобщи тайно, що се е случило долѣ. Азъ веднага се сѣтихъ, за злото; слѣзохъ долу, но какво да вида? онѣзи конье: харчатъ и скачатъ, изкъртили яслата, не мога да ги укротя, самичъкъ, а Иована виждамъ, че се съблича и тръгналъ за вънка по двора. Оставихъ конетѣ, да безчинятъ и се ритатъ, и се спуснахъ подиръ Иована, когото уловихъ и почнахъ да събуждамъ и освѣстявамъ; но всичкитѣ ми старания бѣха напусто, че той не се събуждаше, а, само бълнуваше и произнасяше нѣкои непонятни думи като: „кждѣ сж турцитѣ, кждѣ е попътъ и пр. и пр. Дърпнахъ най-послѣ изъ ржцѣтѣ му съблѣчения му копаранъ (горна дрѣха) и отичахъ въ стаята на другитѣ слуги и казахъ имъ, че Иованъ полудѣлъ и обикаля въ дворътъ. Тѣ щомъ чуха, всички изтичаха да го уловятъ. До дѣто се помаяхъ при слугитѣ хатътъ бѣ се изтървалъ и отишълъ въ другия яхъръ, при коньетѣ на слугитѣ, разпокъсалъ ги, натисналъ кобилата, която чувахме за домаслъкъ, погналъ я по дворатъ и дигналъ голѣма гъурултия, която сабуди всичкитѣ комшии. [1]) Като чулъ господаря голѣмата аларма (врява) излѣзе на балкона съ жената си и, сърдито, пита за причината: „Ща е то, ели“!! Азъ му изповѣдохъ работата безъ да скрия нѣщо отъ истината, а той като се научи за нея изкрѣще: „скоро

[1]) За този хатъ господарътъ бѣ повикалъ, чакъ отъ Цариградъ, единъ сеизинъ, бошнякъ, Лазо, но и нему коньтъ не се подаваше защото еднъшъ го мѣтна, хвърли далѣчъ, прѣбилъ го и се изтърва изъ ржцѣтѣ му. Като хвалба дохожда, но ще кажа истината, че само азъ можахъ да го хвана и укротя, такъвъ страхъ бѣ ми взелъ хатътъ.

уловете този вагабонтинъ; дайте ми камшика, и слѣзе долѣ. Отъ като уловиха хатътъ и го заведохме на мѣстото му, събрахме се всички околу Иована, който постоянно се разхождаше по дворътъ и си бъбрѣше. Двамата турци, (отъ слугитѣ): Лативъ арнаутчето и Юсувъ, (тоската,) ушъ да го уловатъ, но щомъ се доближиха до него, Иованъ скръцна съ зжбитѣ си и, понещастие, сграпчи Латифа и го хвърли възъ стрѣхата, отъ гдѣто падна и искълчи кракътъ си, а Юсуфа завъртѣ три пжти около себе си и го метна далѣчъ отъ себе си като парцалъ, гдѣто гърмна самъ единъ отъ кубуритѣ му и смъртно го нарани; а Иованъ прѣспокойно си сѣдна на срѣдъ дворътъ, прѣдъ господаря, продължающъ своитѣ бълнувания.

Като видѣхме участьта на двамата турци, освоихме се всинца отъ голѣмъ страхъ и трепетъ всички! и почнахме да скриваме оржжията си и сѣкиритѣ по дворътъ. Господарьтъ постоянно крѣскаше, спукваше се отъ ядъ, казваещимъ: „скоро уловете го и дайте вжже да го вржемъ този лола отца“ и . . . Но смѣе ли нѣкой отъ насъ да се доближи и го върже? Отдалече стоимъ всички около него и му казваме, а именно стария слуга Иованъ, ерменеца му думаше: „Иованъ бре, кардашъ, япъ ставросъ, козумъ Иованъ т. е. Иоване бе, брате, направи кръстътъ си бе кузумъ Иованъ, сир. прѣкърсти се. Пашата като знаеше, че Гьоката се прѣслѣдваше и застрашаваше отъ Свищовското турско население, слѣдъ гърмежа на пищова пристигна въ дворътъ ни единъ изводъ войници, които обиколиха кжщата ни и обкржжиха лудия Иована, който твърдѣ умѣло се доближи до войницитѣ — ушъ да имъ се прѣдаде да го уловатъ; мигновено, бързо и хитро дърпна и освои пушката едному отъ войниитѣ, и сжщото врѣме, развърте се посредъ войницитѣ и жандармитѣ, отъ които съ щикътъ прониза 3—4 души и ги свали на земята и, прѣспокойно отидѣ и си седна въ срѣдъ двора, като

за прѣцѣлна точка. Войницитѣ нѣмающи, види се, заповѣдь да стрѣлятъ, отеглиха се на страна, до второ разпореждане на пашата.

Капетанъ Гъока като видѣ още 3—4 леша въ дворътъ си, яростно и напорно се спусна къмъ лудующия Иована и викающи: „дайте вѫже скоро матеръ му... и дигна сопата си да удари лудия по главата. Неустрашимия Иованъ обаче, вмѣсто да му се уплаши, скърцна съ зѫбитѣ си, погледа го съ малкитѣ си кървави очи и се спусна къмъ Гъоката, който за да избѣгне ударътъ на щика, дърпна се назадъ, но по нещастие, спъна се о вѫжето — приготвено за вързването на умоповредения — и падна на гърбатъ си възъ камено-послания дворъ и си окръвави черепа на главата о плочитѣ и, тъй, остана у несвѣсть на мѣстото!

Това трагическо и плачевно зрѣлище като видѣха присѫтутвующитѣ жени, писаци до небеса издадоха и олелии, наедно съ господарката Савка, която извика: „незабавно да се изпѫди изъ домътъ на мѫжа ми този разбойникъ, лудъ и убийца, нашъ слуга Иованъ, че той уби и мѫжа ми, убилъ го Богъ“.

Слѣдъ като запесоха господаря ми, въ чаршавъ, горѣ, и прибраха убититѣ и прѣбититѣ изъ дворътъ, дойде ми на умъ да употрѣба едно средство, съ което лесно можехме да изненадаме и уловиме лудия Иована да го вържемъ. Това срѣдство наистина бѣше просто, но сполучливо; по-горцѣ казахъ, че въ лудуването на Иована, азъ успѣхъ да оттемна (взема) изъ рѫцѣтѣ горната му дрѣха и, ето съ нея планътъ ми: измислихъ и увихъ въ неговата дрѣха вѫжето и се приближихъ до лудия, и почнахъ да му посочамъ дрѣхата му, канящъ и молящъ го да доде при менъ и си вземе дрѣхата си отъ рѫцѣтѣ ми. О, чудесе! захвърли пушката и тръгна да иде къмъ мене и слугинята ни. Страхъ, не страхъ: азъ се рѣшихъ да го улавямъ вече и да го вързвамъ и, щомъ се приближи до мене, прѣгърнахъ го яката

прѣзъ кръста, и извикахъ: „бърже елате да го вър-жемъ“. Но що да видимъ? ние го вързвахме, а той впулилъ очитѣ си въ насъ; кротува и гледа милостиво всинца ни, безъ никакво възпротивление отъ негова страна и, тъй вързанъ, заведохме го подъ чадъра да лега — имахме въ дворътъ си богатъ разпетъ пашински зеленъ чадъръ.

Слѣдъ като се поуспокоихме съ лудия и прибрахме пострадалитѣ по двора, за обезателно счетохме да извѣстимъ на господаря — който щомъ бѣ се освѣстилъ отъ болкитѣ — че успѣхме да уловимъ и вържемъ лудия, заповѣда ни се: незабавно да повикаме градския д-ръ Вивола, който при всичко, че часътъ бѣ напрѣдналъ до полунощь, доде и веднага прѣгледа лудия Иована и рапортира на властьта: че слугата на камарашъ капетанъ Гъока Нешичъ Пазарацъ, Иованъ Алексиевъ, билъ съвсѣмъ умоповреденъ и, че за да се спаси, необходимо било да се изпрати въ Букурешка болница и въ лудницата.

Щомъ се съвна, ето че пристигна пашата съ мудирина наедно, за да узнаятъ за злото и жертвитѣ, станали въ домътъ на камарашина прѣзъ нощьта и, това да се научатъ за здравието на Гъоката. Камарашина, слѣдъ като поблагодари на посѣтителитѣ си, настоятелно и убѣдително ги помоли, да разпоредятъ да се извади тескере за лудия, който часъ по-скоро да се махне отъ Свищовъ и отпѫтува въ Ромѫния, че той, съ своята лудотия, страхъ и трепетъ вдъхналъ на фамилията му и на ближнитѣ съсѣди; човѣкъ въ лудостьта си всичко прави, добави камарашина, и той неподлѣжалъ на никакво изслѣдствие и сѫдъ. Пашата и мудирина, веднага се разпоредиха, да се удовлетвори просителя и да се даде пѫтно тескере за лудия Иована, който и да се придружи, отъ единъ или двама, до Букурещъ съ пѫтнитѣ разноски.

Щомъ сдобихъ Иована съ тескере и му казахъ да се сготви за пѫть въ Ромѫния, душевно се възхрадува; повика ме на самѣ и ми каза: „Стоенчо, младий юначе и мой добродѣтелю, азъ грѣшихъ прѣдъ тебе, но моляте прости ме; за да сполуча въ намерението си, тъй трѣбваше да постѫпа съ твоя и моя господарь Гьорги камараша; маниеритѣ, фокузитѣ, дѣйствията и трагическитѣ жертви, азъ ги извършихъ, не вече въ битностьта си на лудъ, но въ пълното си мое умствено здравие, умишленость и съзнание, това сторихъ само и само, да опитамъ юначеството и силатя на камарашъ Гьока и неговитѣ мними 12 души тѣлохранители; ни най малко не бѣхъ лудъ, повтарямъ; азъ всичко повня, какво съмъ вършилъ въ притворената ми лудотия; ако не бѣше ти, който ми отне дрѣхата ми и се доближи да ме вързувашъ, щѣхъ ли азъ да кротувамъ и подамъ да ме вързувате?“ Никогашъ Стоенчо, прѣзъ живота си нѣма да забравя твоитѣ къмъ мене добрини, твоитѣ подържки съ: дрѣхи, обуща, покривки, парици и др. па и днешната свобода отъ твоя: непризнателенъ, изтезатель и отомителенъ, въ всѣкое отношение, господарь, който отъ своята некадърность и страхъ падна и си строши черепа; вѣчно съмъ ти признателенъ, Стоене, и съ друго нѣмамъ да ти услужя, оввѣнъ да да те нарѣка: „образецъ на нравссвеностьта и добродѣтельта;“ Богъ да те благослови и, въ кратко врѣме, да те оттърве и тебе, отъ този твой само заробитель, а не пазитель и баща, тъй нарѣченъ Гьоката.“

Като ми разправи Иованъ, съ каква цѣль е вършилъ трагическата сцѣна, смаянъ останахъ: за неговата смѣлость, рѣшителность и юначество, при всичко че той планътъ си извърши безъ моето знание, но имѣющи прѣдъ видъ неговото незавидно положение и не умолимость ну господаря ми, простихъ му, и му се обѣщахъ че всичко сторено отъ него, за всѣкого ще остане въ дълбока тайна, и тръгнахме наедно да го изпровода

ялъ и
азъ ава, като прѣди да си кажемъ *сбогомъ* и се простимъ
ли каза: „прости ми брате Стоенчо, азъ те оставямъ, а пъкъ азъ сдобиенъ сх пхтенъ билетъ, свободно и радушно отивамъ тамъ, гдѣто се пролива славянска кръвь — че руско-турската война (Севастополска) бѣше въ разгаря си и тамо трѣбва да умра за свобовата на отечество си България—юнакътъ бѣше родомъ българинъ отъ Бѣлоградчискитѣ села; първъ войвода на Бѣлоградчиското въстание, а по-късно извѣстенъ на: Хаджи-Димитриевци, Караджовци, Тотевци и други. И слѣдъ като се върнихме съ двамата негови съпхтници, ушъ, до Букурещъ, и като го сдобихъ съ колкото пари имахъ, прѣгърнахме въ чуна взаимно и горѣщо, ронящи порой сълзи, и тъй се раздѣлихме.

Прѣмеждие ми въ с. Бѣльовци (никополско).

Капитанъ Гьока Камарашъ отъ като изпусна изъ ржцѣтѣ си героя и генний на юначеството, Иована Алексиева, и се научи отъ приятелитѣ си, че горчивитѣ и срамнитѣ думи на Иована, отправени на неговъ адресъ, осжденъ отъ него за отмжщение, побърза и замина за въ Никополъ; но въ гнѣвътъ си, забравилъ да вземе съ себе си нужнитѣ книги (тевтери). За това съ първата поща писа да взема азъ тевтеритѣ и незабавно да тръгна за въ Никополъ. Прѣстави ми се циганинъ съ три коня (мезилджията) и, около часа 12 по турски вечерьта тръгнахъ. Около часа три прѣзъ нощьта съ голѣми мжки стигнахъ въ селото Бѣльовци което отстои 4—5 часа отъ Свищовъ. Врѣмето бѣше дъжделиво и студено. Това село е чисто българско но павликянско. Въ него село имахме единъ твърдѣ добрѣ познатъ приятель, който бѣше доста богатъ, и който имаше нужда отъ подкрѣпението и отъ съвѣтитѣ на моя господарь, комуто постоянно донасяше разни по-

даръци, а именно: дини (любеници)[1]) и пр. Приятел Гъоката бѣше дѣдо Нено, който като нашъ приятель, съ нетърпение очаквахъ да пристигнемъ въ селото, кадѣто можехъ да се разположа въ кѫщата на дѣда Нена. Около часътъ 2—3 нощьта стигнахме въ селото и, слѣдъ много мѫчни разпитвания, намерихме кѫщата на дѣда Нена; повикахме и потропахме на външнитѣ врата, но нѣма никой да се обади. Осмѣлихме се и отворихме коловоза (лѣсета, селска дворна врата) и се доближихме до кѫщата на дѣда Нена, който извика: „кои сте вие?“ — Тогава бѣше страшно и военно положение, че бѣше военно врѣме — отговорихъ: азъ съмъ Стоенчо, синътъ на Гъоргия камарашина, въ Свищовъ, отвори дѣдо Нено“.

Вратата се отвориха и напредъ влизаше циганина, Куртишъ, който щомъ прѣкрачи прагътъ биде ударенъ въ гърба съ тильето (ушитѣ) на една сѣкира отъ дѣда Нена. Подиръ циганина влѣзохъ и азъ, но що да вида?! отзадъ вратата измахналъ дѣдо да удари и менъ, но за мое щастие азъ мгновенно се обърнахъ и хванахъ сѣкирата въ рѫцѣтѣ на дѣда, и го попитахъ: „ти кого ще убиешъ бе пияницо?“

— „Никой отъ васъ двама ви, още не ми е познатъ, възрази дѣдо, и трѣба да се махнете сега, отъ кѫщата ми, стигатъ зулумлуцитѣ турски; не мога да търпя и ония на циганитѣ; — айде стегнете коньтѣ си и махнете се отъ тукъ, че сѣкирата ми е още въ рѫцѣтѣ ми“.

— „Наистина ли не ме познавашъ дѣдо Нено, и на вѣрно ни пѫдишъ?“ попитахъ го азъ.

— „За вѣрно ви казвамъ, че никакъ не ви познавамъ и скоро да напуснете домътъ ми, че сега ще играе дяволтъ, чувате ли?“ Сърдито се изрази дѣдото, съ българския чистъ изразъ.

— „А бе ти еднъжъ ли си дошелъ въ Свищовъ въ кѫщата на капетанъ Гъока, камараша, у когото си

[1]) Такива дини — тѣжесть 20—25 ока, — нигдѣ на съмъ видѣлъ освѣнъ въ Ю. Русия, както ще видимъ другадѣ (прѣзъ 1868 год.).

ялъ и пилъ наедно съ него и мене на една софра? азъ съмъ неговото момче, Стоянчо, който ти продавахъ соль и други работи“.

— „Е! старо, разочарованна и освѣстена, каза баба Дона; този е Стоенчо, бе мжжу, посинетото момче на г-жя Савка и Гьорги камарашина, не повнишъ колко пжти имъ занесохме, прѣди нѣколко недѣли отъ голѣмитѣ дини (любеници) и се гощавахме нѣколко дни у дома имъ? Ей, пияно и заслѣпело старо!

Като видѣха синоветѣ и дъщерята му упоритостьта на баща си. почнаха да го увѣщаватъ стария съ думитѣ: „не дѣй тато, този е нашия Стоенчо не повнишъ ли, каква честь ни правеше като бѣхме, всички у тѣхъ на гости въ Свищовъ? онзи день нали замина прѣзъ селото ни и самия камарашъ Гьока за въ Никополъ, който се отби у насъ; Стоенчо е повиканъ отъ Гьока та да отиде въ Никополъ; не дѣй го пжди, но да го нагостимъ трѣбва.“

Като не би възможно да разубѣдятъ татка си поканиха го да отиде да си лѣгне въ особна кжща, като му се обѣщаха, че ще натиратъ (изпждятъ) отъ кжщата му страннитѣ и непознатитѣ гости.

Отъ като махнаха дѣда Нена, распорѣдиха се да приготвятъ нѣщо за вечеря, но азъ останахъ докаченъ отъ една страна за тѣжкия ударъ нанесенъ на коптина — циганинъ — отъ друга же за изпжждането и грубото гостоприемство, за това и не имъ допуснахъ да приготватъ нищо за вечеря, че азъ си носяхъ за ѣдене богати нѣща, отъ които дадохъ и тѣмъ да ядятъ. Слѣдъ като си вечера семейството на дѣда Нена, синоветѣ му съ булкитѣ и дѣцата си отидоха да си лѣгатъ, а сестра имъ, Стоянка (мома на 17—18 години остана при насъ около огъня съ прѣлката си. Отъ нейната къмъ мене симпатичность и нѣжность прѣдставляваше се, че осжждаше постжпкитѣ на баща си; тя съ нейнитѣ: любезность и гъвкостѣ, сакашъ че бѣ нарочно изпрово-

дена да остане при насъ да ии даде оттуха и утѣха за постѫпкитѣ на баща й.

Прѣди да съвне търгнахъ за Никополъ (който отстои 6 часа отъ Свищовъ) отъ кадѣто сетнѣ 3—4 дни върхме се наедно съ господаря си, съ когото минахме прѣзъ с. Бѣльовци; отбихме се у дѣдо Ненови и, отъ като набѫхта добрѣ господарьтъ дѣда Нена, за неговото къмъ мене отношение и приемъ, търгнахме си за въ Свищовъ, гдѣто продължавахъ наукитѣ си до идущата пролѣть.

Прѣзъ 1855 год. Майоръ Миша изпрати въ Свищовъ новъ съставъ чиновници за камарашията, а на капетанъ Гьорги, господарьтъ ми, поднесоха оставката и писменна заповѣдь, да прѣдаде смѣткитѣ и ликвидирането имъ. Яростния и непокорния Гьока, като се извѣсти, че е отчисленъ, остана ударенъ като отъ гърмъ и молния; той не само нерачи да прѣдаде кантората, но почна да се сбива съ новитѣ чиновници и, вслѣдствие на неговата несправедливость и безкрайна строгость, всичкитѣ му слуги избѣгаха, а той остана само съ мене.

Като имахъ прѣдъ видъ, че въ Свищовъ нѣмаше по-вече отъ 4 класа, а четвъртия свършихъ; прѣдъ видъ, че въ моя господарь не се криеше нѣкоя благонадѣжность за мене, освѣнъ вѣчно робуване; прѣдъ видъ че несправедливостьта на Гьока бѣше безпримѣрна и той нетърпимъ вече, рѣшихъ се да се отстрана, за всѣгда отъ Г. Н. Пазарацъ и жена му Савка, отъ които съ голѣми мѫчнотии, едвамъ се отървахъ, но безъ да ми дадатъ нито грошъ! Само съ съдѣйствието на тогавашния паша, и съ паричната помощь на вѣрния ми приятель, Павелъ Николовъ, съ когото искренно се обикнахме отъ дохожданьето ми въ Свищовъ. Той ми даде назаемъ 70 гроша, които пари и днесъ му ги дължя, че прѣзъ животътъ ни, не би ни възможно да се срѣщнемъ още веднъжъ. Само сандъкътъ съ дрѣхитѣ и кни-

гитѣ си прибрахъ, и напуснахъ Свищовъ [1]) и минахъ за въ Ромжния, прѣзъ 1856 год.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Отиването ми въ Ромжния, тамшния ми животъ (отъ 15 юний 1855 до 10 ноемврий 1857).

Прѣзъ м. юний 1856 год. отъ разни причини бидохъ прѣдизвиканъ да напусна 6 годишния, почти господарь, Гьорге Н. Пазарацъ и се простя съ Свищовъ и моитѣ, въ него градъ приятели; прѣминахъ Дунава и, прѣзъ Земличъ, стигнахъ въ г. Гюргево, да тръся изново карриера за животътъ си; езикъ, ромжнски не знаяхъ, приятели нѣмахъ, нито пъкъ располагахъ съ пари. Единъ день стоекимъ на пияцата умисленъ за нѣкоя работа, ето, че прѣдъ мене се испрѣчи драгия ми приятель Иованъ Алексиевъ, който съ горѣща радость ме пригърна и братцки ме цѣлуна питаекимъ ме: „кога си дошелъ, защо така си невеселъ, драгий ми Стоенчо?“

— Напуснахъ моя и твоя господарь, Капетанъ Гьока и дойдохъ тука да търся нѣкоя работа на пиацата, но отъ 10 дни отъ като съмъ дошелъ не мога да сполучя, за това съмъ и умисленъ, отговорихъ му.

— „Не бой се брате мой, каза ми Иованъ, бѫди ми спокоенъ и веселъ, до дѣто съмъ азъ живъ за нищо неща да се грижишъ, моляте.“

— „А ти драгий Иване, попитахъ го, какъ си съ здравието и въ какво се занимавашъ овдѣ?

---

[1]) Градъ Свищовъ считамъ за мое отечество, че въ него прѣкарахъ дѣтинската си възрасть, въ която бѣ възможно да се придобие и засади всѣкой присадъ (филисъ фиданче) отъ: наука, нравственность, еволюция, възпитание и всѣкое добро. И наистина, ако се срѣщатъ у менъ признаки отъ нравственность и добродѣтель, то азъ считамъ че съмъ ги добилъ: въ Бѣлградскитѣ и Свищовскитѣ училища. И. Б. Ш.

— Азъ съмъ здравъ, отговори, и съмъ вторий войвода подиръ попъ Димитрия Софиянеца, съ когото събираме и подписваме волентири съ паритѣ на тайни християнски комитети; досега вечъ имаме събрани до 800 души и наскоро ще се удримъ съ турцитѣ срѣщу Русе; волентиритѣ иматъ всѣкидневно обучение и постоянно се приготовляватъ.

— Ето и за мене работа се яви, нали Иоване? и азъ желая и ще се запишя волентиръ. Одобрявашъ ли?"

— Колкото за да бждешъ и ти волентиръ, възрази ми Иованъ, само това остава на твоя воля, Стоенчо; само това знай, че да воюва человѣкъ и да стои нѣкой прѣдъ куршуми, това не е игра; истина е, че ти имашъ войнствеиъ духъ, никой не може да ти го откаже, но си още младъ и неопитенъ.

— Какъ и да е, Иоване, отговорихъ му, азъ ще се запишя волентиръ, па какво даде Господь.

Иованъ като не може да ме разубѣди отъ намерението си, заведе ме вънъ отъ г. Гюргево въ лагера на самоволцитѣ, гдѣто ежедневно се обучаваха на оржжия, и ме записа.

Разкази за военнитѣ чинове.

Прѣзъ 1856 година, въ руско-турската война, (севастополската) при градъ Гюргево се намираше руска, войска около 8000—10000, а пъкъ въ Русе до 110000 турска, отъ която 50—60 хиляди бѣ прѣминала Дунава и установила се бѣше срѣщу Русе[1]). Рускитѣ полководци постоянно и ежедневно за насърдчение, види се, на войскитѣ разказваха прѣдъ войници сé военни поучителни разкази: отъ стари, средни и нови врѣмена и, за развлечение и знание на нашитѣ войници, навож-

[1]) Тогава капетанъ Райчо (убития Пловдивъ 1885) прѣплива Дунава и извѣсти руситѣ за минуването на турскитѣ войски.

дамъ тука нѣколко отъ разказитѣ на рускитѣ командири и полковници.

На юлий 1855—6 година, день петъкъ, прѣди да влеземъ въ прѣдстоящето сражение, яви се и прѣдъ насъ, 800 българи волентири, прѣдводими отъ попъ Димитрий, нарѣченъ Софиянеца, единъ полковникъ съ слѣдното поучение и насърдчение:

„Който изгуби душата си, зарадъ мене и Евангелието, той ще я намери“. (Евангелието...)

„Самоотвержени български герои!

Великата Русия, днесъ воюва за да махне вѣковното робство отъ вашето отечество и даде свобода на християнитѣ на Балканския полуостровъ. Вие днесъ се числите между редоветѣ на рускитѣ войски и се биете рамо до рамо съ тѣхъ, като редовни войници, безъ да знаете още що нѣщо е войникъ, по законенъ наборъ и дисциплина що е самоволенъ, но по-долѣ ще ви разправа и обясня.

Кой прѣдизвика великата десетогодишна Троадска война съ гърцкитѣ държавици, още прѣди Христа 1500 години?

Никой други, отговори полковника, освѣнъ гнѫсната постѫпка на безнравствения Парисъ, синътъ на Троадския царь Прияма, който вмѣсто да остане крайно доволенъ и признателенъ за голѣмата честь и гостоприемство, което му направи царь Агамемнонъ у дома му, той си позволилъ да излъже и украдне жена му, красивата Елена и, така, съ тази негова гнѫсна, безчеловѣчна и осѫдителна постѫпка, дълбоко оскърби и нарани сърцето на Агамемнона, който веднага подигна на оружие всичкитѣ десетина малки Еленски държавици, които радушно съ всичкитѣ си войски се приготвили за походъ срѣщу Троадцитѣ, на които шефътъ имъ, Парисъ, урони честьта на еленскитѣ държави, въ лицето на Агамемнона.

Войскитѣ въ всичко приготвени да тургнатъ, единогласно за главнокомандующъ върху всичкитѣ войски избрали обидения Агамемнона, комуто клетвенно му сѫ обѣщали, че нѣма ни единъ войникъ назадъ да се върне, додѣто не му възвърнатъ назадъ ограбената царица Елена, не си отмъстятъ на неприятеля и не прѣустановатъ честьта и величието на своето отечество (Елада).

Далновидния и проницателения Агамемнонъ прѣдвиждалъ, че десетогодишната война съ Троадцитѣ, много скѫпа ще му костува и, че, много мѫчно побѣдитель ще се прогласи; за това неизбѣжно било да попита оракула: „ще бѫда ли сполучливъ въ похода си или не?“

„Слѣдъ голѣмо постоянство, жертви и напоръ, и то, ако въ жертва принесешъ единородната си дъщеря Аспасия, отговорилъ му оракула (прѣдвѣститель).

За прѣдсказанията на жрецитѣ, по сполуката на войната, възрастната дъщеря на Агамемнона, Аспасия, подробно научила и, съ голѣма готовность и самоотверженость, себе си на жертва принесла. Напразно сѫ били всички: царски съвѣти, роднински молби, родителски плачове, ридания и запрѣщения, другарски и възпитателски поучения за да я отбиятъ отъ самоволното ѝ пожертвоприношение, не били въ сила да я отклонятъ отъ пѫтя къмъ капището, кадѣто трѣбвало да стане жертвата, за честьта и славата на отечеството ѝ. Езическитѣ богове, смъртни и безсмъртни, като видѣли искреното жертвоприношение, умилостивили се и недопуснали да се изгори невината дѣвойка, и дали знакъ на главнокомандующий, Агамемнона, да тургне на походъ. Прѣди, обаче, да поведе войскитѣ си, спрѣлъ се прѣдъ тѣхъ Агамемнонъ и казалъ слѣднитѣ поучителни думи:

„Вѣрни ми и самоотвержени войници!

Не се наричатъ истински войници, онези, които по наборъ и по натиска на закона и военната дисци-

лина се числятъ въ редоветѣ на войскитѣ, но истински сж ония отъ насъ, които самоволно, и безъ никакъвъ позивъ и насиле, радушно отиватъ на бойното поле и, рамо до рамо, по-жестоко и юначки се биятъ съ неприятеля. Ето и вие днесъ се считате чисти за самоотвержени войници, че ратувате и принасяте себеси на жертва, безъ да ви принуждава и заставлява нѣкой. Оскърблението, нанесено отъ подлия и развратния Парисъ, лично на мене сеотражава и отнася, а вие, отстранени отъ вашитѣ полководци, прѣдадохте се въ рѫцѣтѣ ми да ви водя на мѣстозаколението, както и любезната ми дъщеря, Аспасия, сама лѣгна възъ жертвеника, очакваща на вратътъ си падението на ножя на палачя, погибающа за честьта на нашето Еленско племе!

„Дано боговетѣ подкрѣпятъ и прославятъ нашето орѫжие!“

Главнокомандующий:

Агамемномъ.

Руския полковникъ.

Съ сѫщата, почти, рѣчь се обърна къмъ насъ и руския полкоъникъ — неповня името му — като ни наповни, че ние сме истински войници и самоотвержени патриоти, които безъ никакъвъ позивъ и принуждение събрали сме се да опитаме ятагана на вѣковния тиранинъ, турчина.

Полковника свърши, и войната трѫба засвири на тревога, а ние отъ геранливото мѣсто, кадѣто бѣхме заповѣдани да чакаме неприятеля, обърнахме гърдитѣ и старитѣ турски рѫждасали пушки, пищови и ятагани, и започнахме сражението първѣ ние, волинтиритѣ, съ голѣмата сгань отъ: башибозуци, арнаути, зебеци, манафи, арапи, кюрди, черкези, тоски и пр. Отъ срѣщната Русенска крѣпость постоянно гърмеха турски топове, а гюлетата като градъ падаха измежду насъ; отъ безред-

ното, обаче, стреляне съ топоветѣ, по-вече отъ турската войска избиха си я сами. Стрѣлбата продължи по-вече отъ $1^1/_2$ часъ и слѣдъ нея прѣдстави се прѣдъ насъ като облакъ безбройна турска конница, подиръ башибозука, която повечето то отъ насъ изпотъпчи, отколкото изби. Руската тръба засвири да прѣстанемъ стрѣлбата, но нашия командующий попъ Димитрия Софийски като видѣ, че отъ 800 волентири останали само 40 и тѣ ранени, разнобитни и осакатѣни — между които и азъ въ лѣвия кракъ — спустна се громко и сърдито извика: „напрѣдъ, всички до единъ да измрѣмъ, само знамето си да запазимъ". Това изрѣче попа изтегли палата си (широка сабля) поведе Ивана Алексовъ (Видинлията) човѣкъ съ свърхъ естественна сила, „ела брате Иоване, да пролѣемъ и ние кръвьта си и сложимъ коститѣ си тукъ на бойното поле наедно съ 800 души другари българи". И веднага се спуснаха по срѣдъ сгъстената турска войска, между която, съ сѣкъ, пробиха си пѫть, който обагренъ съ турска кръвь и задръстенъ съ безбройни трупове и глави. Сѣкътъ и кланието на тѣзи герои продължи половинъ часъ, до дѣто тѣлата имъ се пронизаха като решето отъ куршуми, саблитѣ имъ се строшиха до дръжки имъ, очитѣ имъ изпъкнаха и опулени, никого не виждаха. Тогава внезапно пристигнаха нѣколко извода руска кавалерия, която процѣпи пѫть и, умѣло, грабна героитѣ изъ турскитѣ рѫцѣ и ги извлѣче далѣчъ отъ сражението, разочаровани и вънъ отъ себе си, занесоха ги въ болницата за медицинска помощь.

Слѣдъ отеглюването, или по-добрѣ да рѣка: изгинването на волентиритѣ, настѫпи руската войска, която наново отвори огънь, и сражението се продължи до захождане на слънцето. За резултата на боя чухме, че отъ турскитѣ войски убити и ранени паднали 25,000, а отъ руситѣ 6000 души. Градъ Гюргево, тогава не се прѣвзе отъ турцитѣ, а подиръ 5—6 дни, когато

рускитѣ войски се оттеглиха отъ цѣлата ромхнска територия и заминаха за Севастополъ, а останалитѣ ранени волентири и руси останахме въ болницата.

Додѣто се сбъдне сражението при Гюргево, руситѣ постоянно ни обучаваха, 5—6 мѣсеци на военна тактика, а тѣхнитѣ командири за насърдчение разказваха прѣдъ войницитѣ си и прѣдъ насъ, разни военни събития и исторически разкази, отъ които за да позанимая войницитѣ, ще изложя още нѣколко въ книгата си:

I. За знамето.

Единъ отъ изтрокторитѣ, въ врѣме на обучението попита едного отъ войницитѣ:

„Какво нѣщо е знамето, кой го дава и какво значение има то? Войника, хъкъ-мъкъ, не може да обясни значението на знамето; но по това запитване любопитенъ стана единъ офицеринъ отъ по-горнитѣ чинове, който се доближи до войника и поче да разправя:

„Знамето е единъ голѣмъ знакъ на всѣкадѣ, а именно въ войската; то се подарява на всѣкой полкъ, щомъ полка се състави, и то само отъ държавния глава, т. е, отъ княза, краля и отъ самия императоръ; знамето се освещава наедно съ полка, комуто се подарява; най-голѣмото, най-скхпото и най-значително въ войската е знамето. Такъво голѣмо значение сэ дава на знамето, щото и самия императорь прѣдъ него държи подъ козирогъ, а пъкъ войницитѣ на караулъ; войницитѣ даватъ единъ видъ клѣтва въ този държавенъ знакъ и се задължени хубаво да пазятъ знамето, че щомъ падне, плени или се изгуби знамето, пада и се губи и полка.“

Ето единъ епизодъ (събитие) по знамето:

За вѣрностьта на войницитѣ.

„Прѣзъ 1812 година, въ врѣме на войната съ Напалеона I, Бунапартъ, стана едно силно сражение

при Москва съ руситѣ, и въ това силно, отъ двѣтѣ страни сбиване, случило се да се рани смъртоносно знаменосеца на 37 пѣши полкъ, който почти смъртно билъ раненъ. Ранения знаменосецъ падналъ и той между убититѣ, но като знаялъ голѣмото значение на знамето, лѣжечкомъ свалилъ трицвѣтния платъ отъ дървото на знамето и го скрилъ въ подмишката си. Сражението тихнало и колята дошли да събиратъ раненитѣ, между които вдигнали французитѣ и нещастния знаменосецъ и закарали го въ болницата, въ стаята на която имало и други ранени руски войници. Подиръ мѣсечно тежко болѣдуване знаменосеца прѣди да прѣдаде Богу духъ повикалъ едного отъ ближнитѣ до него болни и, слѣдъ като му взелъ клѣтвено обѣщание, казалъ му: „ето азъ вече съмъ въ агония и умирамъ, а ти като оздравѣешъ ще те повърнатъ пакъ при рускитѣ войски; ето този платъ е отъ знамето на 37 пѣши полкъ, да го пазишъ добрѣ и да го прѣдадешъ по принадлѣжность за да се възобнови пакъ нашия 37 полкъ“.

Подиръ кратко врѣме войника оздравелъ и билъ повърнатъ при рускитѣ войски, при които 37 полкъ наистина липсувалъ.

Войника за да изпълни клѣтвеното си обѣщание, взелъ позволение да се яви: прѣдъ капетанина, — майора — подполковника — генерала — агютанта и най послѣ — маршала и прѣдъ царя, комуто оповѣстилъ всичко каквото бѣ ставало съ знамето и уничтожението на 37 полкъ и, най-послѣ, врѫчилъ царю сѫщото знаме.

Императора като видѣлъ въ рѫцѣтѣ си изгубеното знаме, вѣрната и умѣла постѫпка на двата войници, а именно на първия, веднага заповѣдалъ: „подателя на знамето, богато да се награди и повиши въ по висока степень по службата си; да се провѣратъ списацитѣ по наборитѣ и да се намери губернията, името и прѣзимето и селото на войника, скрившия знамето, т. е. на умрѣлия войникъ въ французската болница и да се

опрѣдѣли на семейството му пожизненна богатата пенеия и, ако да има грамотни чада, да имъ се даде държавна длъжность, а 37 пѣши полкъ тържественно да се възобнови, и то, незабавно.

Самоотвержения главнокомандующъ Марко Куртия.

Любовьта къмъ отечеството е най-силното и найнадимното нѣщо въ чувството на човѣка. И въ историята на по-новитѣ народи срѣщаме необорими признаки и примѣи отъ голѣми жертви принесени отъ любовь къмъ отечеството, а именно въ историята на старитѣ римляни.

392 година отъ въздигането на градъ Римъ (302 пр. Христа) въ града Римъ се отворилъ единъ дълбокъ трапъ (яма), а при това се появила и една епидемическа болесть, която пропасть (дупка) постепено се разяждала и ставала отъ день на день сé по-дълбока. Жителитѣ на градъ Римъ постоянно хвърляли пърсть и камъне да я попълнятъ, но подъ никакъвъ начинъ не имъ било възможно. Римлянитѣ освоени отъ страхъ на суевѣрието, принудени били да попитатъ и се посъвѣтватъ съ жрецитѣ си, какъ да се оттърватъ отъ критическото си положение и, тѣ, имъ отговорили: „ако искате да спасите града отъ грозящата опасность, отъ ямата, и да го оставите прѣдъ потомството ви и историята да носи името на *вѣченъ градъ*, трѣбва да хвърлите въ трапа онова, което е най скѫпото за Римлянитѣ и онова, което съставлява и дава за тѣхъ найголѣмата сила.“ Отъ сѫщата периодическа болесть умрялъ и прочутия генералъ Камиллъ, който спасилъ своето отечество отъ нашествието, съ прѣстѫпъ, на Галатитѣ. Римлянитѣ, слѣдъ като опитали всичкитѣ срѣдства противъ властвующето суевѣрие, съобщили и на Марко Куртия горното прѣдсказание на жрецитѣ си, но и той неможелъ да имъ спомогне, а само узналъ и из-

тълкувалъ значението на прѣдсказанието на жрецитѣ и най-послѣ, като виждалъ Римлянитѣ освоени отъ страхъ и въ безисходно положение; единъ день явилъ се прѣдъ тѣхъ и казалъ: „съграждани, безполезно е да се чудите и съмнявате, че мѫжеството и орѫжията правятр най-скѫпото и най-голѣмата сила за Римлянитѣ; тъй се обяснява и значи прѣдвиждането на жрецитѣ.“

Младия герой, Марко Куртия, билъ синъ на едного отъ благороднитѣ граждани въ г. Римъ. Той въ много сражения и борби се отличилъ: по патриотизмъ, великодушие, рѣшителность и юначество; единъ день явява се на срѣдъ пазарището и съборътъ накиченъ въ пълното си орѫжие отъ глава до петитѣ си, сѣдящъ върху хубавъ и приготвенъ конь. Гражданитѣ като го видѣли останали смаяни, но младия герой, Марко Куртия, казваещимъ прѣдъ обществото, че само: мѫжеството, орѫжието и патриотисма е първата сила и спасение на всѣкоя държава и, прѣданъ на Нертическитѣ (язическитѣ) богове, вдигналъ рѫцѣтѣ си къмъ небесата и, въ очитѣ си пъленъ отъ свърхъ естествена радость, хвърлилъ се въ трапа и става невидимъ прѣдъ смаяното общество въ неизмѣримата дълбочина!

Укоръ къмъ суевѣрието:

Кога суевѣрието е цъвтѣло,
Тогасъ и невѣжеcтвото е владѣло;
Да, то е чисто баснословно пророчество,
Но за жрецитѣ било божество!
То въ старо врѣме се уважавало,
И прѣдъ боговетѣ смѣло думало:
„Мене изповѣдва, почти цѣлия свѣтъ,
И въ нужда хората искатъ мой съвѣтъ;
Почитамъ се като въ видъ на оракули:
По гори, планини и дълбоки долини;
Вдигамъ бури и прахливи ветрове,

И на людьето давамъ чудни страхове,
Принасятъ ми жертви, кадило май всѣкога,
Чисти и скжпи просфори, какъ на Бога!
Само прѣдъ хора съ висока наука,
Прѣдъ тѣхъ за мен' нѣма никаква сполука.
Да, просвѣтата твърдѣ ме заплашва;
Бърка ми планове и смъртьта ми дага!

(И. Шумковъ).

ОТЕЧЕСТВОЛЮБИЕ.

Петръ Великий (руски царь).

Силната и славната велика днесь Русия за своето величие и слава най-много дължи на царь Петра Великий, който по своето крайно родолюбие и непрѣривнитѣ му за страната старания, справедливо и заслужено се нарѣкълъ »Великий«. Той на седъмдесетгодишната си възрасть едвамъ стжпилъ на императорския руски прѣстолъ, не само: да царува, владѣе и управя въ широката руска империя, но да запознае своитѣ подданници съ разни понятия: съ военитѣ искуства, занаети, художества и въобще съ колтурата.

Този знаменитъ монархъ за да сближи и запознае своя народъ съ любовьта къмъ трудолюбието, или да научи подвѣдомтвеннитѣ си съ всичкитѣ необходими художества, счелъ за необходимо първѣ той самъ си да се изучи, за да сполучи въ кроежа на своето прѣдначинание, поне въ по необхидимитѣ занаети и искуства.

Прѣзъ 1700 царьтъ, Великий Петръ простилъ се съ градътъ »Матушка Москва« и постжпилъ като ученикъ въ занаятчискитѣ, въ Голандия и Англия училища, подъ име Петръ Цимерманъ, въ които, училища, работилъ като простъ дничарь (гюндулъкчия) и въ тѣхъ свършилъ: дърводѣлието, желѣзарството, майсторството (дюлгерлъка), корабостройството, мореплаванието, искуството за военни укрѣпления (обкопи), пионерната часть — копането на табии — и други искуства, които много

му способствували и давали потикъ къмъ напрѣдъка и развитието на своето отечество.

Трудолюбивия и взискателния руски императоръ, за да научи, богати и сиромаси да привикнатъ да не отбѣгватъ, да се гнѫсятъ и срамуватъ отъ всѣкакъвъ видъ работа, той самъ не се свинилъ (засрамилъ) — като царь да възприеме и подложи съ благодарение своитѣ физически сили въ най-долнитѣ и тѣшкитѣ работи. Той ставалъ много рано, самъ си запалвалъ си огънь и си готвилъ съвсѣмъ прости ястиета. Въ Голандия и въ Анлия всички признавали го за най-прилѣженъ работникъ отъ разнитѣ училища; защото радушно жертвувалъ всичкитѣ свои безпримѣрни трудове за подигането и развитието на своята родина, Русия.

Руския царь, Петръ Великий, слѣдъ като обикоолилъ по-главнитѣ градове по Европа и освоилъ всичкитѣ, почти, занаети и искуства, върналъ се въ своята империя, гдѣто неуморно се стараелъ, и построилъ всичкитѣ технически заведения съ всичкитѣ имъ машини и принадлѣжности, които ежедневно посѣщавалъ и надзиравалъ. Освѣнъ това той посѣтилъ и ковачницата на извѣстния и прочутия Милеръ, близо до г. Москва, и го помолилъ да приеме и него да работи наедно съ другитѣ занаетчии, съ цѣль за да докаже на своитѣ: дворени, чиновници и ближни, че работата не само проститѣ работници необезчестява, но и самитѣ императори съ честь и слава ги увѣнчава.

Отъ като работилъ въ Милеровата фабрика, като простъ работникъ нѣколко врѣме и, слѣдъ, като изчукалъ и изработилъ едно желѣзо, тѣжесть около 20 пуда (260 оки) прѣдставилъ го на Милера, отъ когото поискалъ си платата за трудоветѣ си, като простъ работникъ. Съ тѣзи пари императора, Петръ Великий, незабавно купилъ си едни ботуши, които често пѫти ги посочалъ на своитѣ: маршаки, агютанти, придворни и министри, казвающи имъ: „никои обуща и ботуши не

съмъ носилъ съ такава радость като тѣзи — посочающи своитѣ, които съмъ спечелилъ съ потътъ на лацето си.“

Многопохвалнитѣ стремления на царь Петра Великий, вкрацѣ и субективно ги изложихъ по-горѣ, а тукъ ще добава едно мое собствено възрение. Този великъ за Русия мжжъ, между всичкитѣ изкуства и занаети, които той изучилъ, фигурира и дюлгерлъка. Прѣзъ 1868—9 г. обиколихъ по-виднитѣ градове въ обширната Русия и, най-послѣ се установихъ въ стол. Петербугъ, кадѣто посѣтихъ по-знаменититѣ учреждения, но не пропустнахъ, обаче, да посѣта и саморжчно направената, отъ царь Петръ Великий, църква въ крѣпостьта. Въ нея, както се научихъ 5—6 души постоянно палятъ и гасятъ ламбади (свѣщи) дебелина 10—15 дияметръ, ежедневно приносими отъ християнитѣ, около 100 кила прѣзъ деньтъ. Църквата днесъ служи и за изцѣление на болни, които лѣгатъ въ отдѣлението при нея. (Бѣлежка на И. Шумковъ).

Похвалителна поема на Петръ Великий.

„Незнамъ, какъ да въспѣя,
Нито пькъ умѣя
Какво с' перо да опиша
Ни пакъ ще прѣмьлча:
Дѣла неимовѣрни,
Отъ царь Петра извършени
С' тѣхъ се той отлича. (2)[1])
За в' негова империя,
Какъ виждамъ в' историа,
За Русия най-напрѣдъ
Плодъ събралъ е отнавредъ,
Чрѣзъ които в' единъ мигъ,
Нарѣкълъ се: „царь великъ —“
В' Русия и прѣдъ свѣта! (2)

[1]) Горната пѣсень се пѣе по напѣвътъ: „Смѣй се за насъ гордъ Балканъ“. . . . .

За да развие свой народъ
В' искуство и имотъ,
Отъ младата си доба,
Ходилъ по Европа.
Ето какъ, отъ простъ работникъ,
Станалъ веч' царь великъ,
Въвъ цѣла Европа! (2)
Честь и слава на Русия,
Прѣдъ свѣтъ и история,
Че родила такъвъ мжжъ
За нейнъ царь и вожъ
Гордѣй се днесъ съ слава,
Русио, на твои пра́ва
Че днесъ си якъ велможъ! (2)

Героя Леонида войвода (Спартиатецъ).

Персийския царь, Ксерксъ, желающъ да покори и завладѣе цѣла Гърция, търгналъ на походъ противъ нея съ 200,000 души войска, а Лакедемонянитѣ посрѣщнали този силенъ Персийки монаръ само съ 6000 души войска, прѣдводима отъ героя Леонида, отъ които 300 войници били чисти Спартиадци, съ които славно се отличилъ при тѣснитѣ проходи на Термопилитѣ. Убѣждението на гърцитѣ било такъво, че нито единъ гъркъ нѣма да се спаси отъ оржжието на перситѣ. Но при всичката голѣма военна сила на Перситѣ, тѣ неустрашимо били рѣшени, юначки да се опратъ и борятъ съ многобройното множество на своитѣ нападатели, съ такъва цѣль да оставатъ първъ примѣръ на мжжество за поколението на еленитѣ.

Прѣдсказанията (орикулитѣ) на съврѣменитѣ езически божества, винаги разпалявали сърдцата на гърцкото племе къмъ ентусиазмътъ (рѣшителностьта) къмъ война, но въ него врѣме оракула билъ прѣдказалъ на гърцитѣ, че за да побѣдатъ тѣ, необходимо било да умрѣ единъ отъ гърцкитѣ царие, въ противенъ случай

всичкитѣ щѣли да паднатъ отъ мечътъ на тѣхнитѣ неприятели т. е. Перситѣ.

Леонидъ, щомъ узналъ хризматъ (божиственото пророчество) незабавно рѣшилъ се да принесе себе си на жертва за сполуката и спасението на своето отечество.

Ксерксъ прѣди да нападне гърцитѣ, далъ имъ тридневенъ срокъ да си поразмислятъ и рѣшатъ по прѣдстоящата заплашителна за тѣхъ опасность. Като се извѣстилъ, обаче, Персийския царь, че гърцитѣ не прѣдвиждали за себе си никаква опасность, а били готови храбро да му се опълчятъ и го порѣщнатъ; тогава изпратилъ имъ пратеникъ да имъ каже, да си прѣдадатъ доброволно оржжието си. „Дойди и земи ги“, отговорилиЕленитѣ, съ обикновения си Лакомически езикъ. За да ги заплаши Ксерксъ добавилъ: „множеството на Перситѣ дотолкова е голѣмо, щото съ стрелитѣ си ще затулятъ слънцето“. Толкова по-добрѣ, отговорилъ гърцкия герой, Леонида, защото ще се биемъ съ тебе поне подъ сѣнка“.

Рѣскитѣ отговори на юнакътъ Леонида, привлѣкли силния Персиянецъ къмъ голѣма ярость и отмъщение; за това незабавно изпратилъ противъ тѣхъ първѣ Лидийския си корпусъ, а подиръ него тъй нарѣченитѣ безсмъртни 10,000 души. Еленитѣ държащи отбранително положение, два дни се стражавали и опълчавали противъ цѣлата персийска войска.

Ксерксъ находящи се въ незавидно положение и като си мислилъ и кроялъ, какъ да обори смѣлото постоянство и упорство на малочислената войска на гърцитѣ, ненидейно му се прѣставилъ единъ гъркъ, на име Ефиалдъ, извѣстия въ гърцката история по прѣдателство. Този изродъ гъркъ избавилъ Перситѣ отъ всѣкое затруднение и безисходно положение съ показването на единъ непознатъ за Перситѣ пѫтъ, прѣзъ Тормопилитѣ, чрѣзъ който Ксераксъ прокаралъ 10.000 войска отдозадъ на гърцитѣ и уловилъ всичкитѣ потрѣбни и стратигически позиции. Леонидъ като видѣлъ

себе си, че билъ отвсѣкадѣ обстѫпенъ отъ неприятелитѣ си и че се намира въ безисходно положение, рѣшилъ и повърналъ всичкитѣ съюзнически войски, а той съ 300 души Спартиадци и нѣкои отъ Тивейцитѣ, всички на брой 1000 души, които подиръ разни къмъ тѣхъ негови съвѣти, по самоотвержението и патриотизма казалъ имъ:

„Спартиадци! нека радосно за послѣданъ пѫтъ обѣдваме, защото идущата нощь ще съобѣдваме съ Плутона(1) въ Адътъ“.

Въ прѣдвечерието на сѫщия день Леонидъ повелъ вѣрнитѣ и храбритѣ си войници и се спусналъ противъ огромното множество отъ неприятели и, старающи се, доближилъ до паладката (чадъра), съ надѣждата да убие или хване Персийския царь.

Прѣзъ цѣла нощь жестокъ и непрѣривенъ бой се продължавалъ, въ който Спартиадцитѣ сѫ показали безпримѣрно мѫжество, което запечатили съ смъртьта всички! За честь, обаче, на падналитѣ герои за отечесството Еленитѣ въздигнали имъ паметникъ, върху който стои слѣдния славенъ надписъ:

„О, странний, или о, пѫтниче, прѣходящий, извѣсти нашитѣ Лакедемонянци, че тукъ лѣжимъ повинующи се — слушающи — на тѣхнитѣ закони!“ (слѣдва поемата на Леонида).

Поемата на героя Леонида:

„Гордѣй се и до днесъ о, горо, Маратонъ!
Ти си в' Гърция висока планйна,
И чрѣзъ магловития твой хоризонъ
Прѣзъ тебе Ксерксъ свойскитѣ си прѣмина

Твоитѣ височини о, горо, покажи:
Тѣ ли сѫ самит' свидѣтели вѣрни,

(1) Богъ на Ада (пъкала)

Окол' теб' ли Леонида се сражи?
Той обагри с' кръвьта си твой стѣни.

Спартиатци тѣ и по-малко тѣ на брой,
Подъ знамето на храбрий Леонида,
Знамъ че прѣтърпѣха ужасенъ бой,
Туй видѣхъ и мога го изповѣда!
(И. Б. Шумковъ.)

Генералъ Маркисъ въ Римъ. (отъ рус. полковникъ)

Единъ отъ най-забѣлѣжителни тѣ юнаци въ стария Римъ билъ и герой Маркисъ, който се слави не само по храбростьта си, но и по своето безкористие (нелакомството) и самоотвержението си; защото като завладѣлъ, съ войски тѣ си, столицата на Уолуцитѣ, Кариоланъ, при всичката си бедность, нерачилъ и отказалъ да приеме припадающата му се десета часть отъ грабежьтъ или плѣнството (плячката) и, затова негово безкористие, придобилъ най-благородното възнаграждение, и тое: титулътъ, опредѣленъ и приетъ отъ всичката му войска *„Кариоланъ“*.

Въ него врѣме случилъ се е въ Римъ голѣмъ гладъ, причината на който римския народъ приписвалъ и отдавалъ: на немарливостьта, користолюбието, непрѣдливостьта и немарливостьта на тогавашния синклитъ (народното събрание), къмъ когото справедливо робтаялъ народа. Като пристигнала храна: брашно, жито, орисъ мѣсо и др. да се разподѣли и раздаде безъплатно на бѣднитѣ. Кариоланъ като видѣлъ: гешевти, кражби и несправедливости между голѣмцитѣ възпротивилъ се и казалъ: „синклитътъ дължи да удовлетвори и успокои народътъ, съ свалянето на немарливото градското общинско Управление“. Това отношение на Кариолана възбудило общо противъ него негодувание и омраза и, вслѣдстие на тази негова постжпка, въстанали противъ него и го изпждили на вечно заточенне, безъ да взе-

матъ прѣдъ видъ добритѣ му къмъ отечеството имъ заслуги!

Крайно и дълбоко докаченъ и оскърбенъ Кариоланъ, незабавно прибегналъ при неприятели тѣ на своитѣ съотечественици Уолуцитѣ, които въ кратко врѣме успелъ да ги склони да въстанатъ и да се въорѫжятъ противъ неговитѣ съграждани, Римлянитѣ. Кариоланъ въ случая билъ избранъ за главнокомандующий на всичкитѣ уолуцки войски и, слѣдъ нѣколко сблъсквания и жестоки сражения, сполучилъ да обсади градътъ Римъ, а на жителитѣ принесълъ голѣмъ страхъ и трепетъ.

Всичкитѣ роднини и приятели, всячески се постарали да отбиятъ Кариолана отъ гибелното, за тѣхъ и омразното и непатриотическо прѣдприятие; при това и самия горделивъ и надмѣнъ синклитъ възприелъ да отмѣни присѫдата на заточението и да изпрати посредници (депутация) за да го: молятъ, укротятъ и умилостиватъ сърдцето на Кариолана, но той отблъсналъ всички и си останалъ неумолимъ и непоколебимъ въ намерението си.

Тогава Римъ трѣбваше да прѣтърпи голѣми пакости и опустошения отъ страна на злѣ настроенитѣ диви нападатели Уолуцитѣ, и дѣйствително пакъ нещѣше Римъ да отбѣгне тази участь, ако не била майката на Кариолана, Уатория, която слѣдъ като взела съ себе си снаха си — жената на Кариолана — повела и нѣкои отъ Римскитѣ голѣмци и, безбоязненно, влѣгла въ лагеритѣ на неприятелитѣ, гдѣто щомъ видѣла сина си, Кариолана, спуснала се, прѣгърнала го въ обятията си и паднала прѣдъ него и, съ горѣщи слъзи, почнала да го моли, да пощади (съжали) отечеството си. Сѫщо сторили и голѣмцитѣ и жена му.

Кариоланъ като видѣлъ прѣстарѣлата си майка плачуща, не могълъ вече да се въздържи; за това съ голѣма готовность склонилъ на горѣщитѣ молби на

майка си и, вслѣдствие на голѣмо къмъ нея почитание, изрѣкълъ слѣдующитѣ забѣлѣжителни думи:

„Побѣди о, майко! но тази твоя побѣда не е нито въ твоя полза, нито пъкъ за мое добро; ти отъ една страна спаси отечеството, но отъ друга — прѣдизвика смъртьта на сина си, който освоенъ отъ голѣма къмъ тебе любовь и почитание, съ готовность удовлетвори спасителната твоя молба.“

Синклитътъ щомъ сполучилъ, тъй да кажя, да извоюва спасението на държавата, сѫщоврѣменно възобновилъ храмъ, въ честь на сполуката на женитѣ, на който, храмъ, посѣщението било допуснато само за женитѣ, молящи боговетѣ за възпоминание на услугитѣ на майката на Кариолана, оказани отъ нея къмъ отечеството ѝ, а сина ѝ веднага убили Уолуцитѣ, къмъ които бѣ прибѣгналъ и бѣше главнокомандующъ.

Поема къмъ майчина утроба.

„Нѣма никаква власть и удоба,
Нито пъкъ приятенскитѣ мо̀лби,
Да, както майчината утроба,
Д' укротява човѣшкитѣ зло̀би!
О, само родителскитѣ думи,
Тѣ сам' укротяватъ ни сърдцата;
Правятъ чадата кротки-умни,
Тѣ успокояватъ имъ душата.
Истината синовна любовь,
По-силна е и отъ самата смърть,
О, тя прави и сина си готовъ,
Да е покоренъ той младъ или дъртъ.
Майка Упатория се завзѣ сърдечно,
Своето отечество да спасѝ;
Синовното сърдце разярено
Съсъ майчина слъзи да угаси.
Кариоланъ никакъ той неможѝ,
Както стори на другитѣ навредъ

Майчината си молба д'унижи́,
И прѣдъ самата му вѣчна паметь!
Примѣръ за синове прѣвъсходенъ,
Па така и за дъщери у насъ;
Горния случай е благороденъ,
Той нек' ни послужи въ всѣки часъ.

(И. Б. Шумковъ)

По общий слухъ, а именно по съобщението на Райча — до съединението на двѣтѣ българии казиваемъ капетанъ Райчо, когото уби Тодоръ при джумаята въ Пловдивъ 1885 год. Той е сѫщия Райчо, който прѣплува Дунава, (1855 юний мѣсецъ) и оповѣсти на русситѣ, че въ Русе имало 110,000 хиляди турска войска отъ всѣкаква сганъ турци и, че, турцитѣ се готвяли да прѣминатъ Дунава на двѣ мѣста, т. е. подъ г. Русе и надъ него, гдѣто имали, турцитѣ, приготвенъ и мостъ —, а пъкъ руска войска нѣмаше по-вече отъ 8000 редовна и 800 волентири, подъ прѣдводителството на попъ Димитрий Софиянеца нарѣченъ и Иована Алексовъ, а на рускитѣ войски не повна кой бѣше командирътъ.

Въ началото на юлий мѣсецъ, въ петочен денъ зараньта рано минаха турцитѣ дѣйствително отъ двѣ мѣста, но отъ горната страна многочислена войска, която се разпорѣди въ поленцето, срѣщу Русе което (поленцето) има дължина до Гюргево около 3 километра. Източната страна на това поленце бѣше геранливо и покрито съ търстелякъ. Въ този търтелякъ опрѣдѣлиха ни да се устроимъ въ цѣпъ всичкитѣ волентири и да устоимъ на първия огънь на турската армия. И това стана.

Отъ русенската крѣпость и отъ всичкитѣ турски обкопи почнаха да фърчятъ гюлета, противъ насъ като градъ, но и самитѣ стрелци не знаеха, кого удрятъ. И турцитѣ паши пуснаха първѣ противъ неприятеля си башибозуцитѣ,

които се състоеха — споредъ общия слухъ — отъ около 10,000 души отъ: арнаути, миридити, зебеци, кюрди, манафи, арапи и др. сбирщини. Цѣлия този напливъ и пролѣтариятъ, конни и пѣши спуснаха се противъ насъ като бѣсни съ гърмѣжи и сѣкъ. Посрѣщнахме ги мжжки и се опълчихме яката, около половинъ часъ, и свалихме доста хиляди отъ тази сгань, отъ които повечето души убиха отсрѣщнитѣ тур. гюлета. Подиръ това кратко врѣме затржби руска тржба, да се върнемъ назадъ, но че назадъ да се върнатъ нѣмаше отъ нашитѣ повече отъ 40 души, другитѣ 760 бидоха убити и тешко ранени, между които и азъ се ранихъ въ дѣсния кракъ, около два пърста надъ китката й си останахъ на полето, почти цѣлия день, до като додоха и ни отведоха въ болницата, въ Гъргево. Нашия войвода, попъ Димитрий, Софиянеца, отъ като се върнаха здравитѣ му другари, той съ Иована Алексовъ, и нѣколко вѣрни другари и рѣшителни спуснаха се съ голи сабли въ срѣдъ упливътъ, отъ турци, и почнаха да сѣкатъ и свалятъ на земята турци, като снопове, до дѣто на попа строши се саблята му, една длань до дръшката ѝ и, прѣди да го изсѣкатъ турцитѣ, спусна се руска конница, която здравъ го отърва отъ турскитѣ ржцѣ, но разочарованъ, съ опулени очи, падна у несвѣсть.

Отъ часътъ осъмь, зараньта, започе да посрѣща турскитѣ сили редовната руска войска, която геройски се биеше цѣлия день; тя изгуби около 6000 руска войска наистина, но и тя свали на бойното поле около 25000 лѣшове отъ турската войска.

Въ сжщия день вечерьта пристигна отъ Букурещъ единъ корпусъ (90,000 руска войска, подъ прѣдводителството — ако да се не лъжа — на генералъ Паскевича и се останови въ палаткитѣ си, около часъ и половина къмъ сѣверъ на г. Гюргево и се очакваше да удари на турската войска, да мине Дунава и да

освободи българитѣ, или въобще християнитѣ. Но за голѣмо съжаление и злощастие на българитѣ, това желание на Русия не се сбждна, че: Англо-Галитѣ, (френцитѣ), сарденезитѣ и турцитѣ нападнаха на Севастополъ и рускитѣ войски бидоха заповѣдани да напуснатъ Ромжнската земя и да се отправатъ за Севастополъ. И така, подиръ 5—6 дни, турскитѣ войски освоиха Ромжнската страна, въ която се устиновиха около шесть мѣсеци, до дѣто я окупираха австрийски войски.

Между останалитѣ, въ болницата въ г. Гургево ранени, въ битката срѣщу Русе, бѣхъ и азъ единъ, който слѣдъ като оздравехъ станахъ писарь при гърка — ближенъ приятель на Гьорги Н. Пазарацъ — нарѣченъ Костаки Платониди, който даваше на турскитѣ войски: брашна, ечмикъ, масло, лукъ, оризъ и др. за прѣхрана на окупационната войска, до дѣто додоха австрийски войски; съ една рѣчь, той бѣше таинджия, или прѣдприемачъ.

Шесть мѣсеци подиръ послѣдното сражение при Гюргево, стария мой господарь, Гьорга Н. Пазарацъ, нарочно дойде отъ Свищовъ да ме: увѣщава, убѣждава, моли, и обѣщава ми много нѣща, само да си отида пакъ при него, че жена му, Савка, много жалила и не могла безъ мене въ кжщата си. Азъ обаче категорически се отказахъ и не отидохъ, при всичкитѣ увѣщания и молби и на г. Костаки, новия ми господарь, (гъркъ).

Отъ вонята и лошата смрадь, изходяща отъ падналитѣ на бойното поле и отъ пролѣтата се кръвь мърсотии отъ лѣшове, въ Гюргево появи се холера, отъ която и азъ заболѣхъ и паднахъ омаломощенъ въ една гостилница и, прѣди да ме вдигнатъ и занесатъ у дома ми, о, чудеса! ненадейно прѣдстави се прѣдъ менъ Иованъ Алексовъ, който ме сграпчи и ме прѣгърна, питаещи ме: „що ти е брате Стоене, отъ що си боленъ“. И веднага нае една стая съ прислуги, доведе докторъ, който ми пусна кръвь на челото, но азъ отъ день на

день ставахъ сé по-злѣ. Добрия Иованъ като видѣ, че азъ по-тѣшко се разболѣвамъ, вдигна ме, взе като малко дѣте въ обятията си, и ме занесе право въ болницата, въ която, между всичкитѣ болни, азъ бѣхъ най-злѣ. Въ мѣсечното ми тѣшко болѣдуване скхпия ми Иованъ не пропущаше день, безъ да ме посѣти два пхти въ всѣкий день и нощь и, постоянно, да ми донася всѣкакъвъ видъ гозби и питейни нѣща, но азъ приближавахъ сé къмъ смъртьта, която прѣди да ме освои, видохъ единъ много чуденъ феноменъ и епизодъ и ето го:

Въ послѣдното ми свиждане съ Иована зархчахъ му идущата зарань да ми доведе изповѣдникъ — забѣлѣжете, че бѣхъ отхраненъ и възпитанъ въ голѣма набожность. Още отъ вечерьта почна да ме върти и пробива нѣщо въ гърбътъ ми, като съ свърделъ и, азъ отъ голѣми болести, неможехъ нито да лѣгна, ни пакъ да намера мѣсто да се успокоя, поне една минута, а обикаляхъ низъ болницата, съ постоянни и окаянни пъшкания; и тъй, несъзнателно бѣхъ си дошелъ въ стаята си и бѣхъ се сграпчилъ за единъ отъ желѣзнигѣ колони (дирецн) на кревата си, молящъ Бога да поживѣя додѣто доде изповѣдника, и подиръ да прѣдамъ Богу духъ. Въ това послѣдно мое прощаване съ: давно невиденитѣ и забравени вече мои: родители, роднини, приятели и вѣрни другари и на нѣколко минути освоенъ бѣхъ отъ крадливъ сънь и, ето, че нѣщо ме удари силно по гърбътъ ми, тъкмо гдѣто ме болѣше, и чухъ гласъ: „небой се! нѣма да умрешъ“! Опулихъ очитѣ си, но що да видя? свѣтло слънце огрѣло и лъчитѣ му блѣщятъ въ прозорецътъ, къмъ който бѣхъ обърнатъ съ лицето си, и си продумахъ: „брѣ! то се съвнало бе, па дѣдо попъ още го нѣма да ме изповѣда и причести!“ Слѣдъ тѣзи мои думи видѣхъ себе си обкрхженъ и, освоенъ, обколенъ отъ страшна тъмнота и, като погледнахъ часовника, що да вида? часътъ бѣше единъ слѣдъ

полунощь. „Слава тебѣ Господи, какво е това чудно за менъ явление, добавихъ смаянъ!“ Въ него врѣме влезна дежурния фелдшеръ и ме покани да си лѣгна и се успокоя на креввето си. Отъ минутата, въ която прѣтърпѣхъ ударътъ по гърба, болѣстьта веднага изчезна отъ цѣлото ми тѣло и, щомъ лѣгнахъ, прѣспокойно си заспахъ, като отъ най-здравитѣ.

Щомъ се зазори, пристигна и Иованъ съ дѣдо попа, който извърши всичко, що е потрѣбно за единъ православенъ, и си отиде. На въпроса Иовановъ: какъ си? отговорихъ: „нощесь видѣхъ явление чудно, и азъ съмъ сега съвършенно здравъ и желая да излѣза изъ болницата, че господарьтъ ми, Костаки, ето мѣсецъ не знае кадѣ съмъ, па и ключоветѣ отъ мазитѣ сѫ у менъ“. И дѣйствително подиръ три дни взе ме на рѫцѣтѣ си, като малко дѣте, и ме занесе при господаря ми, който като ме видѣ, остана смаянъ. Иованъ подробно му разправи, но той като да не вѣрваше на думитѣ му, а шавна съ главата си и каза: „азъ зная всичко и ще направа потрѣбното“.

Кѫщата въ която живѣеше г. Костаки съ петимата си писари бѣше на една вдовица, Мария, която имаше двѣ възрастни дъщери: Недѣлка и Петруца. Отъ петимата писари единъ бѣхъ и азъ, най-младъ, около 18 годишна възрасть който бѣхъ и икономъ въ кѫщата. Петруца дѣйствително много пѫти показваше признаки на симбатичность и любезность къмъ мене.

Прѣзъ цѣлото врѣме на моето боледуване, вѣрния мой приятель, Иованъ Алексовъ, напустна своята механа и отелъ; той неостави нито една нощь отъ да не спи при лѣглото ми, до дѣто съвършенно оздравехъ и поехъ работата си. Трудоветѣ, грижитѣ и разноскитѣ, които направи по моята болесть този, тъй да рѣкя, мой добродѣтель, ме заставиха прѣзъ цѣлия си жиъотъ да му бѫда благодаренъ и презнателенъ, т. е. Иовану.

Есеньта (1856 г.) господарътъ ми, Костаки, привърши своято работа — той даваше таинъ на турски войски до дохождането на австрийскитѣ, които окупираха Ромжния —, отъ кадѣто спечели — както говораха — около 15,000 австрийски жътици. Господаря резпусна всичкитѣ други слуги, а мене радушно заведе въ Букурещъ, безъ да ме остави да остава сбогомъ на моя незабравимъ приятель и братъ, Иовану, когото невидохъ вече съ очитѣ си. Той тамъ ме постави въ училище, а подиръ това — при търговеца Радоканъ Димитриу — повлашенъ и погърченъ българинъ. Новия ми господаръ не ме обичяше толкова, че азъ незнахъ пустия гърцки езикъ(1); той ми промени името ми, отъ Стоянъ, на Стефанъ, за да клони малко на гърцки. Въ Букурещъ азъ се запознахъ и съ голѣмитѣ търговци Българи като: съ габровцитѣ и Христо Георгиевъ, отъ които послѣдния ме изпрати въ Галацъ при брата си, Евлогия Георгиевъ, при когато между петьтѣхъ негови грамматици (писари) наймладия и найдолния, по назначение, бѣхъ азъ, но нали и тукъ незнаяхъ гърцки, сé си куцаяхъ и мжчно успѣвахъ; а друго всичко ми бѣ добрѣ. Мелохолическия ми животъ и положение, слѣдъ врѣме, заставиха господря ми, Ев. Георгиевъ, да ме попита единъ день: „защо си постояно скептикъ и незадоволенъ отъ моята ми работа“ отговорихъ му: „желая да продължавамъ да се уча, но немамъ средства“ — *Похваленъ си, ми отговори, „ще му търсимъ колая да те изпратя въ Русия“*, дѣйствително слѣдъ кратко врѣме наотпускъ дойде въ Га-

(1) Днешнитѣ наши млади не щамъ ми поверва, че въ това врѣме, не само въ Ромжния, — отъ карпедскитѣ гори насамъ който не знаеше да приказва по гърцки, той се считаме за най-простъ човѣкъ между обществото и колко богатъ и да бѣше той, не се радваше на на никаква честь, затова както по цѣла България, Ромхния, Македония па даже и самата Сърбия, който знаеше гърцкия езикъ, считаще се, че той прохоизжда отъ найблагороднитѣ фамилии; за това всѣкой се стараше да изучва този просвѣтенъ езикъ, и гелѣма мания имаха, да се казватъ: „его име грекосъ“ „(азъ съмъ грькъ)“.

лацъ, — на свиждане — единъ неговъ роднина, *Янко Търновалия*, който бѣ избѣгалъ изъ България, въ врѣме на дѣдо Николовото възстание (1850), и прибѣгналъ въ въ Гърция, гдѣто бѣ добилъ чинъ капетанъ, при конвоя на кралъ Отона. Моето ужалено и унило (повехнало) лице обърна вниманието и на този гостъ на господаря ми, който отъ любопитство биде и попитанъ отъ нето, за причината на моя меланхолически изгледъ, за когото господарътъ ми въ отговоръ му каза: *„момчето желае да продължава наукитѣ си, но лишено е отъ средства; обѣщахъ му да го изпратя въ Русия слѣдъ ваканциитѣ.“*

— „Дайми го мене, продума офицерина, да го заведа въ Гърция и, тамъ, ще му издѣйствувамъ цѣла степендия, и тъй може да продължава наукитѣ си, въ който да желае клонъ; но било ли е до днесъ въ нѣкое училище?“

— Да, то е слѣдовало въ Бѣлградъ, свършило четворокласно бъл. училище въ Свищовъ, отгопори му, па и въ Букурещъ е ходило около двѣ години да се учи; това твърди и братъ ми, Христо, който ми го и проводилъ при мене, отъ Букурещъ.

— Щомъ има такива познания, дебави Янко, той ще напрѣдва и въ Гърция, само да се попита, дали желае да дойде съ мене въ Атина.

— Абе, то и да неще, азъ ще го посъвѣтвамъ и застава да те придружи, че днесъ гърцкия езикъ има голѣма часть на всѣкадѣ, — и ме попита: — „Стоене бе, ти винаги си ми начумуренъ и ужаленъ, че нѣмашъ срѣдства да продължавашъ да се учишъ; ето ти сега колай, за наука; щешъ ли да отидешъ съ този господинъ въ Гърция да се учишъ на степендия, която ще ти изработи господство му или не“?

— Господарю, кадѣто вий намеритѣ за добрѣ, азъ тамо съ готовность отивамъ, стига да се образувамъ и свършя наукитѣ си.

— „Аферимъ бе, Стоенчо; айде сега цѣлуни ржка тука на двамани; ами имашъ ли си въ сандъка си много пари?“ попитаме Евлогия.

— Спестилъ съмъ, отъ като съмъ дошелъ въ Влашко, около четири хиляди гроша въ $2^1/_2$ години врѣме, отговорилъ му.

Бе, ти си билъ богатъ чилякъ бе; ти си имашъ 4000 гроша и азъ ще ти дамъ, съ подаръкътъ си наедно, 4000, ставатъ 8000, ето че стана богатъ чилякъ и търговецъ, какво ти трѣсва наука“? „нейсе; щомъ настоявашъ да се учишъ, тогава приготви си дрѣхитѣ и всичко каквото имашъ, а па азъ ще ти изкарамъ пашапортъ за до Гърция; кажи на бабати попадия (слугинятз и готвачката ни) да ти напълни едно гърне съ Черенъ хавяръ, хлѣбъ и каквото друго има, и бжди готовъ зо пжть, когато търгне милостьта му за въ Гърция, па отъ тамъ ще ни пишешъ нали? Вижъ добрѣ да ти не изменатъ и тамъ името, както въ Букурещъ бе“.

— Ще се старая да Ви бжда въ всичко послушенъ, господарю“, отговорихъ му, и отидохъ да се готвя за пжть.

ГЛАВА ПЕТА

Търгнуването ми за въ Гърция въ края на 1856 г. прѣмеждието или пострадание то ми въ черно море.

Деньтъ 15 септемрий (1857 г.) настжпи, а па азъ бѣхъ се стегналъ яката за пжть. Неописана бѣ радостьта ми, съ която оставихъ сбогомъ на господаря и другаритѣ си и, тъй часа около 4 подиръ обѣдъ парахода отби се отъ Галацкото пристанище и ний се простихме съ Ромжния, „Ait toi, et le siel taidera“ („помогни си самъ, и Богъ ще ти помогне“) казва мждрия Валтеръ, а пъкъ философътъ Сократъ твърди, че

младъ и мждъръ немогло да бжде на *свѣта*; и това е непогрѣшимъ фактъ.

Пожълтелитѣ вече: морави, нивье и растения отъ двѣтѣ страни на дунава, красеха неизмѣримитѣ полета и равнини на Добруджа и Бесарабия. Слѣдъ като изминахме градоветѣ: Рени, Исмаилъ, Тулча и др. деньтъ лихвидираше своитѣ смѣтки съ слънцето, което прибираше своитѣ лжчи и прѣдаваше освѣтлението земно полукжлбо въ владение на тъмната нощь. Прѣди слънцето да се прости съ земята, азъ весело сѣднахъ при ковчега си (сандъкъ) на ковертата на парахода — и нали бѣхъ още аджамия и неопитень — съблекохъ си поновитѣ дрѣхи и извадихъ 8000 гроша и ги затворихъ въ ковчега си, безъ да му мисля и се сапикасамъ, че матрозитѣ и други нехранимайковци ме гледали, какво права съ паритѣ си. Идущия день, часа около 4 подиръ обѣдъ, стигнахме въ черния и грозния градъ Сулина, гдѣто Дунавъ се влива и губи своя: дълъкъ, тихъ и генеаленъ токъ въ Черно море. Парахода спрѣ при скелето, а пжтницитѣ рукнаха, едни да излизатъ, а други да влизатъ, и парахода търгва. Летящия ми умъ ме настрои да отида да се напия още веднъжъ отъ сладката Дунавска вода и се простя съ мжтния Дунавъ, и това сторихъ. Парахода щомъ се прѣдаде на постояннитѣ, морски води и вълни и, прѣди да се отдалѣчи отъ Сулина единъ километръ, почна да се люлѣе и подскачя: ту съ прѣдницата, ту съ задната си страна, а пакъ азъ, като не бѣхъ видѣлъ другъ пжть море, почнахъ да повръщамъ и — не зная за колко врѣме — паднахъ въ у несвѣсть и незнаяхъ кадѣ се намирамъ. Но уви! като се освѣстихъ що да видя? сандъка ми наедно съ завивкитѣ ми го нѣма при мене! Тукъ сандъкъ, тамъ ковчегъ, нѣма го! Ревностното ми търсене и пороя на сълзитѣ ми дойдоха до ушитѣ и на капетанина на парахода, който ме съжали и радушно се распореди, къмъ матрозитѣ, да

търсятъ ревностно ковчега ми, но всичко на праздно; него въ парахода нѣмаше, че хората хитри, бѣха го поставиле тамъ, гдѣто да се ненамери! . . и тъй се прѣдадохъ на постоянъ плачъ и горки ридания прѣзъ цѣлата горчива за мене нощь, прѣзъ която незатворихъ око да заспя, находящи се само въ нощната си дрѣха (халатъ) и съ гърнето съ черния ми хавяръ; чакахъ да се съвне, да кажя *сбогомъ и прощава на моя* ушъ добродѣтель и застѫпникъ, Янко Турнавидисъ, който не искаше и да знае: за моята участь, ридания, олелии и отчаянието ми, което ме правеше да се хвърля въ морето; но прѣди да стора това, сутриньта, единъ българинъ търговецъ, отъ северна България сграбчи ме оттодозадъ и ме попита: „е, момче! какво ще правишъ бе, азъ те сапикасвамъ, че цѣла нощь очаяно плачешъ, какво ти е бе, байновото?“

— „Вчера ми откраднаха сандъка, господине, — липяющи отъ плачъ“ му отговорихъ, съ всичкитѣ ми дрѣхи и съ 8000 гроша, та нѣмамъ съ що да довърша наукитѣ си въ Гърция.

— Ами за това ли се готвишъ да се хвърлишъ въ морето бе, чуджумъ? Ти си още младъ, Господъ ще ти помогне отъ друга страна бе оланъ; ей, и на пашата, който пѫтува съ насъ, за въ Цариградъ, вчера му откраднаха толкози бохчи съ много скѫпи дрѣхи и нѣкои сандъци и, чилека търпи.

Добрия християнинъ (чичо А. Конкоглу) не се задоволи съ постояннитѣ си родителски съвѣти, но ми даде и едно бѣло меджидие (25 гроша) и не се отдалѣчи отъ мене до пристигванието ни до г. Варна, кадѣто стигнахме около часътъ 2 подиръ обѣдъ.

Слѣдъ 3 часа прѣбиване на парахода въ Варненското пристанище, на 5 ч. сѫщия день напустна Варна и се отправи за Цариградъ. До вечерьта пѫтувахме тихо и благополучно, но щомъ се смръкна появи се силенъ вѣтъръ, почти като вирхушка (фуртуна), отъ

силата на който парахода почна да се носи и обръща надъ вълнитѣ като сламка. Но уви! слѣдъ нѣколко часа борби съ яроснитѣ и пенявитѣ вълни, сполѣтени нова опастность! остьта на лѣвото колело на парахода — тогава параходитѣ двигателнитѣ си машина имаха ги отвънъ съ колела — строши се като най-тънка игла, при всичко, че тя (остьта) бѣ дебела и имаше диаметръ повече отъ 60 сантиметра и, тъй, левото коло обвисна и потъна въ морето и парахода пойде настрана и се повали, щото морскитѣ води потекоха върху половината отъ кувертата му, и много складове (хамбари) на парахода се изпълниха съ вода. Перо не може да опише и прѣдстави: воплитѣ, писацитѣ и олелиитѣ на очаяннитѣ пасаджери, които съ очитѣ си виждахме неизбежната си смърть и похитителнитѣ уста на морскитѣ дълбочини! Благодарение на: трезвенностьта, прѣдвидливостьта и неустрашимостьта на матрозитѣ и на капитанина на парахода, които побързаха и обвързаха съ вериги и дебели вжжя счупеното дебело желѣзо отъ остьта — отъ локомотивътъ — за да се не допрѣ до котела (казана) и го провали, че парата синца ни щѣше да ни изхвърли на въздуха. Другото коло се подигна и малко досѣгаше вода. Парахода се обращаше и, почти, сé на едно мѣсто стоеше. Вдигнаха възъ катаркитѣ (дирецитѣ) много свѣтила (фенери) съ разни цвѣтове (бои) за помощь отъ нѣкждѣ. Водомѣрцитѣ отъ парахода съобщаваха на капетанина: кадѣ се намирахме и възъ какви морски дълбочини стои параходътъ; нѣкои отъ тѣхъ ги прѣдставляваше на 500 метра, а други — на 700 — опастностьта отъ минута на минута се увѣличаваше и грозеше на животътъ ни. Отъ прѣдвѣщающитѣ злини на опастностьта принуденъ управителя на парахода, който се разпореди да се хвърлятъ въ морето: десетьтѣхъ конье на пашата и много отъ тѣхкитѣ стоки на търговци, а насъ, людитѣ, всички затвориха ни въ хамбаритѣ.

Трагическата сцѣна погаси у насъ всѣкоя надѣжда за спасение у синца ни. Азъ имающъ прѣдъ очитѣ си смъртоносната опастность, позабравихъ моята участь и прѣстанахъ отъ да плачя, като виждахъ, че синца прѣгърщахме единъ другиго и се прощавахме отъ този свѣтъ, молящи Бога съ горчиви сълзи да ни избави само животътъ ни. Моя утѣшитель, А. Конкоглу, прѣгърна ме просълзенъ и ми каза: „ето момче че има отъ зло по-зло! ела наедно да потънемъ и бждемъ храна на рибитѣ! Цѣла нощь се лутахме (скитахме) въ неизвѣстность по морето, блъскающи се, единъ възъ другъ като орѣхи въ торба, очакающи да станемъ жертва. Щомъ се съвна или зазори капитанина отвори хамбара и ни съобщи радостна вѣсть, че отдалѣче е видѣлъ два парахода, накичени разни кольорни фенери, отъ които се констатирало, че идяли въ наша помощь и ни увѣри, да се не боимъ, че ще имаме избавление. Около часа 11, прѣдъ обѣдъ, дѣйствително пристигнаха два парахода, които поеха важния и тешкия на парахода ни товаръ, вързаха пострадалия нашъ параходъ подиръ тѣхъ си и, около часа 4 под. об., завлѣкоха ни, спасени въ Цариградъ. Прѣди да излѣземъ изъ парахода управителя на строшения параходъ даде, всѣкиму отъ пжтницитѣ, свидѣтелство, че парахода ни дѣйствително пострада между Варна и Цариградъ и, въ тѣхъ, отбѣлѣза всичко, кой какво бѣ изгубилъ, и че давало се право всѣкиму да се отнесе и оплаче прѣдъ компанията на параходитѣ въ Виена и потърси възнаграждение или же обезщетение за изгубеното си; но въ закона на параходствата е било прѣдвидено, че се плащало единъ фиоринтъ на кило, каквато и да била изгубената стока и то, отговоръ и рѣшение се добивало отъ Виена, минимумъ подиръ шесть мѣсеци. Подобно свидѣтелство даде ми се и мене. Но чака ли се 6 мѣсеци въ Цариградъ за 165 франка — толко се оцѣни тѣжестьта на моя сандъкъ — когато азъ изгубихъ 1600

франка? Никогашъ! — Всичкитѣ пасажери излѣзоха, между които и азъ голъ — само съ нощната ми дрѣха — и съ гърнето си и се повлѣкохъ слѣдъ капитанина, Янко Търновалията, който се установи въ хотела „Лондонъ“ въ Пера. Погърчения този българинъ освоенъ отъ общата гърцка висока идея и суха надменость, който не искаше да знае за моето положение, улови си 1 номеръ въ хотела, а мене остави въ коридора да лѣжя прѣдъ вратата на стаята му като куче, хранящи се съ 25 гр., които ми подари благородния и милостивия г нъ А Конкоглу, добрината комуто и до днесъ немога да забрава.

Обрадванъ въ Цериградъ. (25 септ. 1757 г.)

„Слѣдъ жалоста иде и радость“. (Бъл. поговорка)

Около 5—6 дни 25 тѣхъ гроша стигнаха ми за хлѣбъ, а отъ офицерина нѣмахъ нито храна, ни пъкъ нѣкоя пара помощь; голъ и съ нощната ми дрѣха срамъ ми бѣше да излѣза по града, а пъкъ не знаяхъ кадѣ и при кого да отида и да си изкажа незавидното ми положение. Сѣдещямъ, като дверникъ, прѣдъ вратата на блъснатия офицеринъ, много пжти слушахъ: хубави мелодически и обаятелни пѣсни на жена, и то, по сърбски напѣвъ. Единъ день осмѣлихъ се и попитахъ камариера на хотела; „коя е тази госпожа, или госпожица, която тъй хубаво и жалостно пѣе?“

— Тя е жена на единъ полякъ докторъ, ми отговори на турски слугата; тя е родомъ сърбкиня, и отодавна живѣе въ хотела: а мжжътъ ѝ е много: напърничавъ, напранъ и сърдитъ човѣкъ, и твърдѣ добрѣ не живѣе съ него“.

— Мога ли да се ява прѣдъ нея или не“? — попитахъ го —. „Немота да зная, прѣди да я попи-

тамъ; отговорими; а кой си ти и отъ кадѣ си за да ѝ кажа и да я попитамъ да ли ще те приеме!“

— Азъ съмъ сърбинъ и дохаждамъ отъ Влашко, но съмъ пострадалъ въ Черно море, и за това съмъ останалъ и голъ, както ме виждашъ; но замоли я да ме приеме.“

— Неумѣстно и непрактично бѣше да влѣза въ чужда стая, а именно при непознаа жена съ нощната си дрѣха, но нуждата ме заставяше да стора това. Относително робата (нощната дрѣха) бѣ много хубава, и доста елегантно ошита, щото който ме виждаше съ нея, веднага си саставляше понятие, че и азъ съмъ билъ единъ отъ богатитѣ и благороднитѣ семейства; слугата влѣзна въ стаята при госпожата и слѣдъ 10—15 минути ме оповѣсти, че съмъ свободенъ да и се прѣдстава. И до дѣто се двоеумихъ, дали да влѣзна или не, ето, че вратата се отвориха, и се появи една красива, 25 годишна млада невѣста въ европейски костюмъ облѣчена, която радушно ми продума по сърбски:

— „Езволте, изволте унутра. немари нища, ако сте у ночну алату елате; я ваме нища некьу замерити (не ви забѣлѣзвамъ).“

— „Добаръ дань госпогьо, казахъ ѝ, отпростите, мслимъ васъ, за мое неприлично явяване прѣдъ васъ; судбина моя ме е заставила у овомъ станю да се прѣдъ васъ явимъ и стидимъ“.

— Нища· нища, такавъ е овай суетанъ свѣтъ; узмите, молимъ васъ столицу и сѣднете до къ мой джегатъ ни е дошао (мжжътъ ѝ) но кой сте ви и одаклѣ сте родомъ, молимъ ви?

— Я самъ сърбинъ и сматрамъ себе да самъ родомъ изъ Београда и зовемъ се: Стоянъ Г. Н. Пазарецъ. „А ви госпогьо откуда сте и чия сте, молимъ васъ?“

— И я сомъ такогьо сърбкиня изъ вароши Београда на име Юлия кѣи (дъщеря) Косте Капра, прева-

рена (излъгана) отъ едногъ поляка доктора, за комъ и самъ пошла и удала (омжжила) прие три године дана; довео ме туна у Цариграду и затворио ме кагодъ кукавицу и нища не видимъ отъ бѣлога свѣта, затворена данъ и ночъ, па зато пѣемъ и оплакуемъ мою младость и тужимъ се отъ судбинту!

— Госпогъо, да ни сте ви кѣи (дъщеря) Косте Капра оногъ богатогъ търговца у Београду, близо кукье (кжща) Хаджи Димитрия, и да нисте ви Юлиа, сестра Савке и Любице К. Капра?

— Да, я самъ иста Юлия, а ти отъ куда знашъ Савку?

— Па нели самъ нойнъ посиненъ синъ Стоянъ.

— А, яой брате, (оле брате) зара си ти Стоянъ, кога е по своио мой зетъ, Савкинъ мужъ, Георги Нешичъ Пазарацъ?

— Да, я самъ исти Стоянъ храненикъ вашой сестри и тако названъ Кепецъ — че бѣхъ много малъкъ и нисакъ.

— Ти си веѣъ постао читавъ момъкъ, Стояне, озбилянъ (наистина) брате! о, каки си био мали онда. Боже мой!

— Да, госпогъо, азъ отъ како самъ я посиненъ има вечъ 9 година и на 10 самъ био, ето данасъ самъ на 19—20 година момакъ.

— Кажи ми молимъ те, куда се налази моя сестра, Савка и мой зетъ Георге? а ти куда идешъ? — радушно ме попитаме Юлия.

— Савка и ньойнъ мужъ, Георге, осталису у Свищову на службу Майоръ, као камарашинъ, а я самъ свършио школе у Свищову прешао самъ у Влашку и отъ тамъ идемъ у Гърцию да довършемъ свое науке; него несреча ме послѣдила, та при вароши Сулине украли ми сондукъ съ алинама и 8000 гроша, а освенъ тога и дамчикъ (параходътъ) се сломио у църномъ мору, и едва смо се спасили и дошли у Цариграду.

— А яой кукавче! ща си несреhанъ био! — и порони сълзи —, чуешъ ли Стояне, у мене ими доста новаца, хайде да изъ Цариграда избѣгамо и, прѣко Свищова, да се у Београду нагъемо, ербо подъ никакъвъ начинъ я не могу жнвити съ овимъ моимъ католикомъ (мжжь й).

— Я само у ову вашу желю немогу васъ послушати — възразихъ й — госпогъо, ербо я самъ се посветио у науке, окромъ (освѣиъ) тога, ако се я вратимъ опетъ у Свищову, вашъ зетъ и ваша сестра, Савка, одма hу ме задържати при себе и, никадъ, некъ еду ме допустити да отъ нихъ изигъемъ; а пакъ вашъ зетъ Гъорге, — како и сами знате — е лютъ као змия, и немогу га търпити више.

— Истина е тако, Стояне брате, и сама я знамъ, да ние право да те отъ науке отбиемъ — продължи Юлия, ала ме само и то послушай, т. е. да пишемо оба насъ едно писмо момъ зету, Георгъу, и да ньему явимо да се ти туна (овдѣ) налазишъ, а тако исто и я самъ заробена и немогу да се избавимъ; да га помолимо, да онъ ту догье и баремъ мене избави изъ руке овогъ тиранина — могъ мужа.

— Колико се тиче писмо — отговорихъ й — могукье е да напишемо и, вѣруемъ, ако вашъ зетъ догье, као що онъ върло лютъ и делия може да васъ освободи, ербо како се учимъ и вашъ мужъ ни е доволенъ отъ васъ и зато именно, що онъ отъ вашъ езикъ нища не разуме, нито пакъ вий отъ неговогъ разбирате. Писмо ако оките и данасъ могу вамъ писати и вамъ дати, да га у вашимъ притворите и пошлете у Свищову.

— То е за мене доволно — отговори Юлия и, чрѣзъ звонеца, повика камериера.

— Какво заповѣдвате госпожо? — попита я слугата.

— Отъ днесь нататъкъ — каза му, плохо говоряща турски — ще приготвишъ чиста особна стая за този

момъкъ, и каквито ястия готвите за насъ, отъ сжщитѣ ще поднасяте и за този господинъ, Стояна; иди сега и повикай единъ отъ богатитѣ дрѣхари въ Цариградъ, да донесе сега 5—6 костюма хубави дрѣхи.

— Слушамъ, господжо — и отиде по дрѣхарь.

— Стояне, иди, докъ догье търговацъ; наручай се на мой рачунъ, що е теби по воля, па после ручка узми па напиши писмо до мога зета и мою сестру у Свищову, па ми го донеси.

— Я кьо све то урадити, госпогьо — и, сбогомъ си излѣзохъ и отидохъ богато да се нахрана. Не се измина единъ часъ и ето, че пристигна търговецътъ съ дрѣхи, и азъ бидохъ повиканъ отъ госпожата, която ме попита:

— Еси ли приготвио писмо Стояне?

— Есамъ, госпогьо.

— Прѣчитай га докъ смо сами.

Прочетохъ ѝ писмото и тя напълно го одобри, взе си го и го приложи при своето.

— Зовни садъ търговаца съ алинама (съ дрѣхитѣ) нека унутра догье; узни садъ па избери единъ катъ па га обучи, да видимъ далъ ти лепо долази; тай ти катъ върло лепо стои; ща коща — попита търговеца — „сто франка — отговори ѝ“ — ето ти новце, па иди сбогомъ. Ти Стояне узми и ови десеть дуката (по 13 лева), па иди пошпацирай кросъ Цариграда, да видишъ ща лепо има, па довече опетъ да догьешъ; чуешъ ли?

— Върло лепо, госпогьо, отговорихъ ѝ и, слѣдъ като всѣстранно и искренно ѝ поблагодарихъ излѣзохъ си облеченъ и, много веселъ.

Като видѣхъ себе си въ нови дрѣхи и въ джобътъ ми да ми дрънкаѣъ 10 австрийски жълтици, т. е. около 140 лева отбихъ отъ себе си всѣкоя меланхолия и търгнахъ по цариградскитѣ улици, като да бѣхъ се родилъ въ Цароградъ и, прѣзъ голѣмия мостъ, прѣминахъ срѣщу Галата. Слѣдъ като се порасходихъ, два три

часа, по Цариградъ случайно попаднахъ въ едно кафене, въ което намерихъ българи абаджии изъ Южна България, които си приказваха по търговията си и по джелепска работа, но въ разговорътъ имъ забѣлѣзахъ да споменуваха имената: Тѫпчилещовъ и Евлогия Георгиевъ. Вслушахъ се добрѣ въ разговорътъ имъ и се осмѣлихъ да ги попитамъ:

— „За кой Тѫпчилещовъ и Евлогия, вие говорите господа?“

— За Христьо Тѫпчилещовъ богатия, който е отъ Калоферъ и днесь живѣе въ Цариградъ — отговориха ми — и Евлогия Георгиевъ Карловеца, който е и той много богатъ човѣкъ и живѣе въ Букурещъ и Галацъ.

Отъ този неочакванъ за менъ разговоръ на търговцитѣ се освѣстихъ като отъ дълбокъ сънь и осѣтихъ се, че моя господарь, Евлогия бѣше съоружникъ съ Хр. Тѫпчилещовъ и, че, носихъ писма отъ него за Тѫпчилещова, които изгубихъ наедно съ ковчегътъ си, въ пострадалия параходъ въ Черно море.

— Моля, попитахъ говорящитѣ си, кадѣ мога да се срѣщна съ г-на Хр. Тѫпчилещовъ?

— Той живѣе въ новата си кѫща — отговориха ми — въ „Керамидъ маале си“; но полесно можешъ да го срѣщнешъ въ кантора му въ Балкапанъ. Той дохожда зарань, часа 8 по европейски — подзѣ думата другъ — и, обикновенно, сѣди прѣдъ вратата на Балкапанъ, и си пуши наргилето.

— Какъ мога да го распозная отъ другитѣ хора и, усърдно ги попитахъ.

— А бе, той е човѣкъ около 55 години старецъ; — отзоваха се търговцитѣ — той е тлъстъ (шишкавъ) и отъ високъ ръстъ.

Възползуванъ отъ тази срѣща съ търговцитѣ, идущия день рано изнамерихъ, кадѣ е Балкапанъ, отидохъ и сѣднахъ срѣщу него у единъ бакалски дюгенъ, господарътъ на който ми очерта сѫщитѣ, почти, признаци

съ ония на търговцитѣ, съ които можѣхъ да позная лесно Тжпчилещова. Не се измина четвъртъ часъ, и той на опрѣдѣленото си врѣме дойде и сѣдна на обикновеното си мѣсто съ 3—4 други търговци.

— Ей го дѣдо Тжпчилещовъ — каза ми бакалина — онзи е шишкавия дѣто пие наргилето; иди сега, че му хуртувай и му раскажи нуждата си. Той е добъръ, и не е отъ горделивитѣ хора.

Приготвихъ свидѣтелство отъ капетанина на строшения параходъ и, слѣдъ като се подготвихъ какво трѣбваше да му говоря, търгнахъ и му се прѣдставихъ съ думитѣ:

— „Добро утрови господа; моля ви, кой е отъ васъ г-нъ Хр. Тжпчилещовъ?“

Дигна главата дѣдо Тжпчилещовъ и погледа ме и шеговито отговори:

— „Какво ти дължи дѣдоти Тжпчилещовъ бе, чоджумъ? отговори ми насмѣхнато и, всичкитѣ му, приятели се опулиха въ насъ“.

— Не само че нищо не ми дължи, отговорихъ му но всѣкой нему дължи; азъ голѣма нужда имамъ да го позная и да му изприкажя за участьта, която ме сполетела отъ десетина дни насамъ.

— Ей ме бе, оланъ; азъ съмъ Тжпчилеща, гълчи и расправяй, какво ще ми приказвашъ, да чуя — сериозно и повелително ми продума.

— Азъ бѣхъ, господине, единъ отъ писаритѣ, на вашия съдружникъ, въ Галацъ, г-на Евлогия, Георгиевъ; казахъ му — по мое настояване и молби той ме изпрати — съ единъ гърцки офицеринъ — да се учя въ Атина; но за мое нещастие, въ г. Сулина откраднаха ми сандъка съ всичкитѣ ми дрѣхи и съ 8000 гроша; па освѣнъ това, и парахода се счупи, между Варна и Цариградъ, и ето ви и свидѣтелството отъ управителя на парахода — подадохъ му го наедно съ отключя на ковчега ми.

— Бей! нещастнику! па и ти ли си единъ отъ пасажеритѣ на пострадалия параходъ, за когото писаха газетитѣ? — удивително и съжалително ме попита. Нѣмашъ нѣкое писмо отъ господаря ти, Ев. Георгиевъ, за мене?

— Имахъ господарю, но съ сандъка наедно ги изгубихъ. Азъ голъ останахъ, само съ нощната си дрѣха, а тѣзи ми дрѣхи, които сега нося, подари ми ги една благородна госпожа въ хотела, въ който квартирувамъ за сега като нѣмахъ съ какво да увѣря г. Тѫпчилещова, че дѣйствително съмъ билъ въ Ромѫния, а именно у братя Хр. и Ев. Георгиеви. Тогасъ се обърна къмъ своитѣ приятели и продума имъ да ме изпитатъ. по ромѫнски, за истинностьта, които и ми зададоха ми въпроси:

— Ундайфосъ думята ла Букурещи, оръ ла каре домну? (кѫдѣ си билъ въ Букурещъ ваша милость, и у кой господарь).

— Амъ фостъ, отговоръ имъ — ла домлу Радоканъ Димитриу, негосторъ маркидамъ, улица „липисканилоръ“ пинга колцу „кокошъ“ (бѣхъ при г-на Радоканъ Димитровъ търговецъ маркиданъ (тоавчия) улица „липисканска“ близу ѫгъла „кокошъ“ (петелъ).

— Ла алту негосторъ на фостъ? (при други търговецъ не си ли билъ)?

— Амъ фостъ ши ла домну Костаки Платониди (греку) ши ла фраци: Хр. ши Ев. Георгиу. (билъ съмъ и при г-на Костаки Платониди (гъркъ) и при братия: Хр. и Ев. Георгиеви), отговорихъ му.

Изпитвача като Букурешки търговецъ увѣри г-на Тѫпчилещовъ, на непонятенъ менъ езикъ — че лицата, които му наведохъ ги познава и, че, като да ме видѣлъ при тѣхъ, и че владѣя свободно и чисто Букурешкия, ромѫнски езикъ.

Дѣдо Тѫпчилещовъ, слѣдъ като ми истърси едно; „аферимъ бе чоджумъ“, плюсна въ рѫцѣтѣ си

и, веднага, слѣзна отъ горния етажъ главния му секретарь, Стефанчо, комуто заповѣда, да направи отворена подписка до 5—6 души търговци, само въ Балкапана и да ги обложи всичкитѣ по петь лири тур., а самаго него (господаря си) съ десеть и то, безъ да го питатъ, за кого е помощьта, а само да имъ каже: „г-нъ Хр. Тжпчилещовъ ви заповѣдва, да дадете по 5 л. тур., а той въ даденъ случай самъ си ще ви расправи, за кого била помощьта.“

До дѣто се измѣниха нѣколко прѣговори между г. Тжпчилещова и другитѣ търговци, Стефанчо доде и прѣдаде господарю си 40 тур. жълтици, който ги взе, — и безъ да чека отговоръ, чрѣзъ телеграфа, отъ Ев. Георгиевъ — отправи се къмъ мене и ме попита:

— Българинъ ли си бе, момче, или не? какъвъ си подданникъ, и какво ти казватъ по име?

— Българинъ чистъ съмъ, господине, отговорихъ му, името ми е Стоянъ — по влашки Стефанъ —, а подданикъ съмъ сърбски, че азъ бѣхъ посиненъ отъ единъ сърбинъ: капетанъ Георги Нешичъ Пазарацъ още въ Бѣлградъ, прѣзъ 1848 година, който ме доведе въ България, 1850 год., и ме поддържаваше до дѣто свършихъ Свищовското четворокласно училище, па послѣ прѣминахъ въ Букурещъ (1855 г.) и съмъ на възрасть близо 20 години.

— Вземи тѣзи 40 лири, за сега, и върви да се учишъ хубаво и да се върнешъ цѣлъ гъркъ, кюлане никакво, а не като сега, да незнаешъ бъкелъ гърцки, — казахме по-горцѣ, че гърцкия езикъ тогава бѣше на голѣма честь, а черковния ни въпросъ не бѣше се възбудилъ още по Българско нигдѣ, ако и да се подготовяваше тукъ-тамѣ, но бѣше още въ пеленитѣ си — и върви съ бая ти Стефанча, продължи дѣдо Тжпчилѣщовъ, да ти искара тескере отъ сърбския агентинъ; айде, носи си много здраве и виждъ да ми пишешъ, какъ ще отивашъ съ наукитѣ си въ Атина; гледай

подиръ 3—4 години да се върнешъ даскалъ, зере голѣма нужда имаме за даскали; чувашъ ли?

Слѣдъ като поблагодарихъ душевно на този мой новъ благодѣтель прѣстжпихъ и цѣлунахъ му ржка, а сжщо направихъ и на всички, сѣдящи около него, които всѣкой ми подари по една лира, като проводякъ, когато, споредъ българския обичай, трѣбваше азъ да имъ дамъ. Повторно поблагодарихъ на всички и, слѣдъ като имъ се обѣщахъ, че ще се труда да се уча за да оправдая прѣдъ тѣхъ обѣщанията си, оставихъ имъ: „сбогомъ“.

Добрия Стефанчо, по заповѣдь на господаря си, ме заведе и ме прѣдстави на сърбския агентъ, комуто разправи, че ме изпраща г. Тъпчилещовъ, да ми издаде паспортъ за въ Гърция, като на ученикъ и, ако е потрѣбенъ поручитель, за такъвъ да има Тъпчилещова.

Дипломатическия агентъ любопитенъ да се запознае съ моето минало, а въ особенности съ моята участь въ парахода, азъ подробно всичко му расправихъ. Слѣдъ като ме съжали и поутѣши, распореди се да ми приготвятъ паспорта и ми го дадатъ безплатно; освѣнъ това, подари ми и десеть австрийски дуката (минцове) и, слѣдъ като ми благопожелà, всѣкое добро, и азъ му поблагодарихъ, изпрати ме съ: „сречень ти путъ“.

Като се видѣхъ обогатѣлъ съ 50 т. лири, и че съмъ спечелилъ, почти, 8000 гриша, изгубени въ парахода, весело отичахъ при госпожа Юлия и ѝ разправихъ всичко съ благородната постжпка съ мене на г. Хр. Тжпчилещовъ и съ агентина, и че съмъ спечелилъ 50 турски лири и пашапортъ за Гърция.

Г-жа Юлия въ тридневното мое отсжтствие бѣ получила телеграма отъ зетя си, Георги Н. Пазарецъ отъ Свищовъ, съ която бѣ ѝ съобщилъ, че на драго сърдце билъ готовъ да дойде въ Цариградъ и да я отърве отъ нетърпимия ѝ мжжъ, доктора, отъ друга же страна като

видѣ, че азъ до негдѣ се облагодѣтелствувахъ, то затова не по-малко отъ мене бѣше радостна и весела, която съ готовность и въсхищение погледа къмъ мене и се произнесе:

— „Стояне, узми и отъ мене овай мали бакшишъ отъ десеть дуката, па спремай се за путь, ербо врѣме пролази за школе, путуй съ Богомъ и добромъ сречомъ“.

Съ учтивость поехъ втория подаръкъ отъ своята си добродѣтелка, която покорно и настоятелно помолихъ да поздрави отъ моя страна моята посинителка и майка — нейната сестра — Савка и да ѝ разправи всичко за мене, ако случайно замине за Свищовъ. Просълзенъ цѣлунахъ ѝ рѫка и се простихъ за всѣгда съ нея.

Моя съпѫтешественикъ, офицерина, който 3—4 дни не бѣ ме видѣлъ, нито какво бѣхъ свършилъ, знаеше, щомъ ме видѣ прѣоблеченъ съ нови дрѣхи зарадва се, насмѣя се и ме попита, дали бѣхъ готовъ за пѫть и който въ отговоръ получи, да, „готовъ съмъ, господие“.

На 25 септемврий (1857) дебаркирахме се (влѣзохме) въ единъ французски параходъ и, сѫщия день, часа 3 подиръ пладнѣ напустнахме Цариградъ; и слѣдъ като се спрѣхме при градоветѣ: Текирдаа, Чанакъ-кале, Хиосъ, Смирна, Сира, подиръ двѣ денонощия стигнахме въ Персийското пристанище блалополучно, и отъ тукъ въ гр. Атина, който отстои отъ Пирея 8 километра.

Ученичествсто ми въ Атина (до 1862 год.)

прѣмеждие 6.

Въ гр. Атина се установихъ пакъ при г-нъ Янко Търновалията, офицерина съ когото и дойдохъ. Той имаше за жена беззакона (държанка) една Измирлийка, наречена Еленка и съ нея живѣеше майка ѝ баба Христина. Споредъ обѣщанието си, което даде прѣдъ господаря ми, Евлогия, на него се надѣвахъ да се постарае и ме нареди въ нѣкое отъ по-долнитѣ училища въ гр.

Атина, но всичко бѣ ми напразно. Сé очаквахъ и го молихъ до 15 октомврий с. г. но нему не му оставаше врѣме да помисли за мене, отъ постояннитѣ съ жена си крамолии и сбутаници, или по-добрѣ и по-право да се каже, нѣмаше никаква еня (грижа) за мене, че — както се указа,—той искаше да ме държи въ кѫщата си като простъ слуга.

Почехъ да се обезнадѣждавамъ отъ офицерина и, ходящъ низъ града като шуръ, загледахъ върху едно заведение надписъ, по гърцки и френски: „словоливница на Владимира Живковичъ". Това сръбско окончание (вичъ) като да ме увѣри, че притежателя на словоливницата, безспорно трѣбва да е на нѣкой славянинъ, та затова смѣло влѣзнахъ и попитахъ за прямия ѝ господарь, който щомъ ме видѣ, веднага скочи и ме посрѣщна, питающи ме кротко и любозно: кой бѣхъ, какво търся и що желаяхъ. Слѣдъ като се извинихъ, че азъ не знаяхъ да му се отговоря по гръцки — говорящъ му по сръбски — веднага остана разочарованъ — прѣгърна ме и ме заведе много вежливо въ кангората си, кѫдѣто му изприказахъ: кой бѣхъ, съ кого бѣхъ дошелъ и за каква цѣль; и че отчаянъ бѣхъ да сполуча въ намерението си; тъй като много немарливо се показа, къмъ мене офицерина Янко Турнавидисъ.

Господинъ Живковичъ, който като отколѣшенъ Атински житель и, отъ много години, не бѣ чулъ бащиния си езикъ (сърбския) като ме видѣ да му говоря родния му езикъ остана очуденъ, и като отъ дълбокъ сънь събуденъ, радушно ми продума:

—„Драгий мой Стояне, ми каза,— за да незатруднявамъ читателитѣ си съ сърбското нарѣчие разговора ни съ г. Живковича излагамъ го на български — азъ съмъ сърбинъ и съмъ въ Атина отъ двадесеть години каза ми; изъ Банатъ родомъ, но тука съмъ ожененъ отъ 10—15 години; толкова недѣй се надѣва отъ твоя офицеринъ Янка; малцина отъ офицеритѣ ще срѣщ-

нешъ и намеришъ за задомакини, а още повече твоя Янко, не се радва на добра репутация въ града ни. *за това повни френската поговорка*: ait tois, le siel t'aidera (Волтеръ!) „Спомогни си самъ, па и Богъ ще ти помогне“.

— Врѣмето — за да постжпя въ нѣкое училище се измина, господине, казахъ му, да ми се намери нѣкой частенъ учитель да ме приуготовлява у домами, като му плащамъ по нѣщо, разбира се.

— Имашъ ли средство да се хранишъ и да плащашъ на учитель? попита ме Живковичъ.

— Средствата ми се твърдѣ слаби, но ако е възможно и да работа нѣщо нѣкому, за да искарамъ нѣкоя и друга пара, поне, за учителя, отговорихъ му.

— Като е тъй работата, добави Живковичъ, азъ имамъ тука мой кумъ много богатъ и високо образованъ човѣкъ, той има богата печатница и първа книжарница, азъ повече за него лѣя букви, той се казва: Христьо Николаидисъ Филаделфевсъ, (отъ Мала Азия), при него да те заведа, съ молба да те приеме, да практикувашъ, както въ занаята, (печатарството) тъй сжщо да се упражнявашъ и гърцки да говоришъ, а пакъ съ господаря си ще се разбирашъ на турски езикъ; азъ ще те препоржчя, и ще му разправа, какъ си пострадалъ и ще го моля, да ти плаща по нѣщо за прѣхрана и за учитель. Само това повни, че ако те попита отъ кадѣ идешъ? отъ Русия кажи му, да те знаятъ, че си русунъ, а не българинъ, че първитѣ много се обичатъ отъ гърцитѣ и се радватъ на добро ренуме, отъ войната насамъ. (53—56, Севастополската война).

Съ прѣдложението на г. Живковича напълно се съгласихъ и, утрѣшния день, ме заведе при новия ми господарь, — Хр. Н. Филаделфса, 55 год. човѣкъ — комуто расправи всичко подробно. Той се съгласи, опрѣдѣли ми 24 дрохми (лева) мѣсечно и ми намери за

учитель единъ неговъ съотечественникъ (отъ Филаделфия) четвъртогодишенъ студентъ, на име Аврамъ Христовъ, който слѣдваше по медицината и, който — както ще видимъ — полудѣ, горкия! подиръ двѣ години, дълбоко прѣдаденъ въ наукитѣ си.

Край мѣсецъ октомврий (57 г.) станахъ ученикъ въ печатницата на новия си господарь, Феладелфея, и, отъ начало, ми дадоха най-долната и проста работа, т. е. да мастилосвамъ формата (словата) подъ машината. Тази дължность не ми се видѣ много мѫчна, колкото ниска за мене, 20 годишенъ момъкъ, да вършя дѣтинска работа. За това свободенъ бидищимъ отъ своята работа, отивахъ при словослагателитѣ и внимателно гледахъ, какъ бързо събиратъ, нареждатъ и съставляватъ отъ буквитѣ: думи, цѣли прѣдложения и страници. Между младитѣ наборчици най-много ме възлюби Темистокълъ Олимбиосъ, комуто и азъ сѫщо се прѣдадохъ, обикнахъ и го имахъ вѣренъ и нераздѣленъ приятель, прѣзъ цѣлото врѣме на моето въ Атина прѣбиване и ученичествуване. Той не само бѣше неотемнимъ мой другарь и помощникъ въ всѣкакво отношение, но той стана мой съученикъ, у Авраама, па даже и мой съквартирантъ—както ще видимъ. Азъ понеже незнаехъ да хортувамъ по гръцки, нъ да прочитамъ печатана книга и прочетенъ рѫкописъ гръцки можѣхъ, че, както видохме, азъ бѣхъ училъ гръцки въ Ломъ—Паланка, при даскалъ Кръстьо Пишурката още 1851 г., замолихъ моя си приятель и съученикъ, Темистока, въ своето си свободното врѣме и въ празничнитѣ дни да се събираме въ печатницата да ме учи по словослагателството, въобще по печетарството и да ме упражнява на гръцки езикъ. Той съ голѣма готовность прие, и нѣщо повече ме задоволяваше, отъ колкото азъ очаквахъ отъ него. Мѫдрия господарь, Филаделфея, който живѣеше при печатничата, той по слѣдвалъ моитѣ стѫпки, съ приятеля ми, и моето безпримѣрно прилѣжание и трудолюбие, за

което му докладваше, види се, и самия факторъ въ печатницата, Костаки Измирлията. Тъй сѫщо и учительтъ, А. Христовъ, запознаваше го, безъ съмнение, своя си роднина, Филаделфея, съ чудесния и похвалния успѣхъ въ уроцитѣ, както въ еленския тъй и въ френския изици.

Многоучения мѫжъ Филаделфея — който имаше богата своя библиотека и владѣеше литературно, съ всичкитѣ езици и обяснения и свободно, говореше: на турски, еленски, латински, френски, английски и испански езици — като ималъ прѣдвидъ: прилѣжанието ми, честното ми отношение и неуморимата ми дѣятелность, единъ день — подиръ тримѣсечното ми практикуъание повикаме горѣ при него, наедно съ другарями Темистокла, и ме попита: — не вече по турски, а по гърски: схваналъ съмъ нѣщо отъ занаята си или не?

Да, господине, отговорихъ му, азъ вече порядочно говоря гърцкия езикъ, както ме слушете, а и словослагателството, до нѣгдѣ, съмъ освоилъ.

Истина ли Темистокле — попита приятеля ми, Яни — отъ Стоянъ станахъ Яни Русо — знае да набира букви и съставлява страници?

Да, господине, извънредно е трудолюбивъ ученолюбивъ; азъ съмъ постоянно съ него, па даже наедно живѣемъ; той да е възможно нощьта да я обърне на день, само да се намира въ печатницата да работи и да се упражнява; тъй щото той днесъ прекрасно може да бѫде добъръ словослагатель. Освенъ това, като съученици, у врѣме, той по-добре напрѣдваше и въ уроцитѣ отъ мене; може за това да ви обадилъ и учителя ни Аврамъ. — Да азъ, и азъ съмъ уверенъ на думите ти, Темистокле; добави господарьтъ, за това Яни отъ днесъ на татъкъ ще бѫде словослагатель, ще получава 50 франга мѣсечно, ще има квартира тукъ въ домътъ ми, ще му прѣдава уроци и синъ ми Темистокълъ — еднороденъ неговъ синъ, свършилъ въ университетъ — и ще бѫде като надзиратель въ печатницата ми, а ти за твоето

похвално: отношение, странолюбие и съдѣйствие, което си оказалъ на пострадалия и ученолюбивия Яни, отъ 50 — ще получавашъ отъ днесъ по 80 фр. на мѣсецъ заплата.

Отъ неочаквано това повишение на заплатата ни увеличихме и ний възнаграждението на своя си добъръ и методикъ учитель, Аврамъ Христовъ, отъ 24 на 40 фр. мѣсечно, който и той небеше отъ богатитѣ студенти; той живѣеше въ една черковна стая, при която църква, бѣше и псалтъ (пѣвецъ) съ по 40 фр. на мѣсецъ.

Отъ деньтъ на моето прогласяване, отъ господаря, словослагатель и надзиратель върху работницитѣ въ печатницата, азъ се прибрахъ да живѣя въ кѫщата на господаря си, гдѣто показахъ още по-голѣмо: усърдие, честность, трудолюбие, вѣрность къмъ господаря, и спестеливость къмъ всѣки имотъ на господаря си. До такъва степень бѣхъ трудолюбивъ, щото вдигахъ и прѣпасяхъ таблитѣ съ букви въ стаята си, и нощно врѣме, нареждахъ по цѣли страници, а господаря ми тайно слѣдеше, узнаваше и цѣнеше моитѣ трудове, както въ работилницата, така и уроцитѣ. Той не ме лишаваше и отъ хубави ястиета, които ми пращаше съ слугитѣ си, а синъ му радосно и редовно ми прѣдаваше опрѣделенитѣ уроци, а пъкъ госпожитѣ (сестри): Анета, господарката, и Христина, генералша вдовица, и Лисимахи до толкова ме обикнаха, щото нѣмаше день да ме не повикатъ горѣ при тѣхъ, и да се непосмѣятъ съ мене, като имъ говорехъ още шантаво и неправилно по гърцки. И тъй, азъ се считахъ вече като тѣхний най-вѣренъ човѣкъ въ кѫщата имъ, и тѣ се отнасяха фамилиарно съ мене.

Непогрѣшимо е казалъ единъ отъ старитѣ философи: „колкото човѣкъ по-вече добива честь и слава, толкова по-вече се прѣслѣдва отъ завистьта и злобата на хората, прѣзъ животътъ му“. Това се случи и съ мене. Но Божието провидение прѣдполагало види се, и въ този случай, да се покажатъ и оцѣнятъ моитѣ:

смѣлость, физическата сила и неустрашимостьта ми, и то, прѣдизвиканъ отъ враговетѣ си, разбира се.

При всичко че, азъ не се радвахъ отъ нѣкакви: почести, уважения, постове и облаги държавни или отъ свои богатства и приходи, но пакъ въ сърцата и душитѣ на злобнитѣ и коварнитѣ хора породиха се у тѣхнитѣ пъклени души: завистъ, гонения и заговори противъ мене и то, защо? за нищо друго, освѣнъ гдѣто господарьтъ Филаделфея, показа къмъ мене своитѣ: симпатия, оцѣнка на трудоветѣ ми, умиление и въобще своего благоволение и просто назираталство върху тѣхъ. Тази е единствената причина, която постоянно възползуваше 5—6 души отъ работницитѣ въ печатницата, които постоянно търсеха и подготовяваха пъклениитѣ си кроежи да ме: опетнятъ, омразятъ, и вдигнатъ довѣрието отъ мене, т. е. господарьтъ да ме махне изъ печатницата му.

Подиръ шесть мѣсечно хитруване планиранье на мойте съзаклѣти врагове, нѣколко дни прѣди Благовѣщение изнамѣриха самия — спорѣдъ тѣхъ рационаленъ пѫть (прямия пѫть) и, на 12 мартъ 1858 г., положиха го въ дѣйствие, и ето какъ:

Умишленно поискаха ми да имъ донеса 6—7 кила нови букви — полегати — за първото съчинение на г-на Темистокла — синътъ на господаря — (изумихъ заглавието на книгата му). Азъ веднага отворихъ складътъ и дадохъ имъ ги. Тѣ вмѣсто да ги употрѣбатъ и наредятъ, слѣдъ два дни — въ недѣля отишли и, скриле ги и фърлиле въ герана, находящи се въ средъ двора при печатницата. За мое щастие, обаче, загледалъ ги отъ горѣ единъ господарь — списатель — който чакалъ господаря въ кабинетътъ му, безъ нинаймалко да го сапикасятъ моитѣ неприятели. Идущия понедѣлникъ 6-тѣхъ души отиватъ при господаря да имъ даде нови букви за да започнатъ нареждането на новата книга на сина му. Господарьтъ имъ отговорилъ:

„Надзирательтъ, Яни, още преди 4—5 дни се похвалилъ прѣдъ сина ми и мене, че ви е далъ 7—8 кл. букви за новата книга на Темистокла.

„Не господару; ний за да не се покажемъ, че мразимъ нѣщо Янето, не ви казахме и него наклѣветихме прѣдъ васъ за неговитѣ пакости и кражби, които прави съ стоката ви въ печатницата; той, освѣнъ че изнася и продава много нѣща изъ печатницата ви, но той — въ ваше отсѫтствие — вчера — безъ да знае той, че го гледаме—хвърли 5—6 пачки букви въ бунаря и си отиде на расходка. Ний за да узнаемъ какво пускаше, отидохме всички при герана и, единъ отъ насъ, влѣзна и ги изнеси една пачка съ нови букви. Тази е истината; отъ васъ сега зависи да вземете вече свое доверие отъ Янето или не.

„Истина ли е това, което ми говорите, че Яни е сторилъ това и, можете ли да го докажете?“ попиталъ ги господаря.

„Господине, ний у васъ работимъ и ви ѣдемъ хлѣбътъ ви отъ 15—20 години насамъ, възразили му тѣ, вѣрвате ли да ви лъжимъ? Ний съ клѣтва потвърдяваме, че вашия надзиратель извършва това; освѣнъ това вашитѣ букви, които сѫ още въ герана, тѣ сами ще послужатъ като вещественно доказателство.“

Господаря—въ присѫтствието на сѫщия господинъ, който бѣ ги видѣлъ самъ си, че сами тѣ мои клѣветници извършили пакостьта — сърдито ме повика горѣ и начуморенъ (ядосанъ) отправи се къмъ мене съ думитѣ:

„Яни бе!“

„Слушамъ господине,“ отговорихъ му смиренно.

„Ти не си ли онзи, когото моя кумецъ, Живковъ, те взе и доведе при мене съ молба, да те прибера и тури на нѣкоя работа? Прибрахте, увеличихти заплата, направихъ те надзиратель, прибрахте въ кѫщата си, да не плащашъ наемъ, станами кѫщни човѣкъ и, найпослѣ, опрѣделихъ сина си да ти прѣдава уроци и те

приготви за V класъ въ гимназията; защо ти да забравишъ тия мои добрини?“

— „Господару, азъ не считамъ за не опетненъ себе си за непогрешимъ, като неопитенъ и незнающъ още добрѣ и гръцкия езикъ, но за да забрава вашитѣ къмъ мене добрини, това е, само немислимо и невъзможно, не тъй въ кратко врѣме, но признателностьта ми ще навие вашето велико къмъ мене благодѣяние. Моля, кажете ми, какво съмъ сторилъ и въ какво отношение съмъ забравилъ вашитѣ добрини?“

— „Каква поголяма пакость искалъ си да сторишъ, съ прѣзрѣние добави господарьтъ ми; азъ ти поверихъ и складътъ, а ти да хвърляшъ букви нови въ герана; такава ли е твоята вѣрность и честность бе Яни? Ето ти 6-тима твои другари до тебъ стоятъ, и нека тѣ ти кажатъ, какво си сторилъ вчера.“

— „Да да; ти вчера хвърли въ бунара 7—8 пачки нови букви, радосно подвърдяха клевѣтницитѣ ми, ний сами те видехме; защо криешъ и се отказвашъ Русо (Яни)? Буквитѣ сѫ още въ герана.“

— О господине, ако азъ това да съмъ извършилъ — съ порой сълзи отговорихъ азъ — и ако вий, вѣрвате да съмъ ималь на ума си да вършя подобно слодеяние; моля ви безпощадно употрѣбите най-тѣжкото къмъ мене наказание. Азъ на първото поискане за нови букви отъ тѣзи работници, дадохъ имъ 8 пачки и за това ви се похвалихъ още тогава. Тази е плоска и опашата лъжа и безбожна клевета отъ тѣхна страна; господине, моля, изпитайте добрѣ за прѣдстѫплението и, ако да съмъ виноватъ, неща си животътъ.“

— „Господинъ Филаделфея, повилително пое думата непознатия господинъ — „недѣй тревожи момчето, и не правилно да рони горчиви сълзи, безъ да е въ нѣщо виновато; за тази случка, азъ ще ви расправя: какъ стои работата и кой е виновния. Вчера азъ дойдохъ и ви потърсихъ тукъ, но не ви намѣрихъ, нито пъкъ

надзирательтъ ви, Янето, бѣше въ печатницата ви; рѣшихъ да ви почакамъ и сѣднахъ въ тази сѫщата стая до прозореца гледающий въ дворътъ ви. Подиръ кратко врѣме дойдоха тия 6 души — клеветницитѣ — и влѣзоха въ печатницата, отъ гдѣто слѣдъ нѣколко минути излѣзе въ двора единъ отъ тѣхъ и поразгледа на всѣкадѣ по двора, да не има нѣкои, и пакъ се върна при другаритѣ си, които наедно всички излѣзоха изъ печатницата и се отправиха къмъ герана, носящи по нѣщо врацѣтѣ си и цумбуръ, всѣкой своето хвърли го въ бунара и бързо се върнаха назадъ уплашени и, подиръ четвъртъ часъ, единъ-поединъ дебнешката избѣгаха изъ дворъ. Тия сѫ, прочемъ, господине Филаделфея, самитѣ интелектуални? и сѫщи злодѣйци; тия хвърлиха буквитѣ въ герана. Слѣдователно тѣ сѫ злосторницитѣ и виновнитѣ, а не горкия надзиратель, Яни Русо!

Господаря, като чу горното обяснение на непознатия ми г-нъ, който му разоблачи истината, като отъ дълбокъ сънь се пробуди; скочи на краката си, възмутително и громко се обърна къмъ моитѣ пъкленни клеветници:

— „ Е, какво ще отговоритѣ сега? непризнателни сѫщества! признавате, че тази коварна и пъклена постѫпка била ваша, че г-нъ Ликуръ—тъй се наричаше непознатия — право говори и ви обвини, че Яни въ нищо не е кривъ? а? отговарайте сега и оправдавайте се де! Безобразни багабонти! а!

— Пакосницитѣ, слѣдъ като се погледаха единъ другиго отговъриха: „признаваме, г-нъ Филаделфея, че ний извършихме това злонамерение противъ невиния Яни и нѣмаме думи да кажемъ за наше оправдание, освѣнъ покорно да ви помолемъ, да ни опростите.“

— „Скоро да извадите всичкитѣ букви изъ герана, яросно имъ каза господарътъ, и тукъ да ми ги донесете, багабонти и гнѫсни говеда; всички подъ сѫдъ ще ви дамъ.“ И ги натири. Съблѣкоха се двама отъ моите

злосторници и слѣзоха въ герана съ два паниера, които подиръ половинъ часъ прѣдставиха ги на господаря пълни, сé съ нови букви около 8 кила—но всички распобъркани съ песъкъ и тиня.

— „Скоро да ги наредитѣ по азбученъ редъ, заповѣдамъ господаря, да ги направитѣ въ пачки и да ги прѣдадете на надзирателя, Янето; а тебе Яни, за твоята честность и вѣрность похвалявамъ те и рано или късно ще бждешъ възнагражденъ отъ мене, по научното дѣло, за което си дошелъ въ Атина; идиси и бжди вѣренъ на господаря си, а на този господинъ поблагодари, който съ неговото случайно присжтствие откри истината и те оневини прѣдъ мене“.

Моите гонители вмѣсто да се засраматъ и мълкнатъ, тѣ почнаха да се хвалятъ и говоратъ прѣдъ другитѣ работници въ печатницата, че ушъ господарьтъ уволнилъ ме отъ надзиратель и за кратко врѣме щѣлъ да билъ да ме натири изъ кжщата му. Освѣнъ това тѣ отидоха още по надалѣчъ, като почнаха да се подиграватъ съ мене гавратъ и позоратъ (упрѣкаватъ всѣчески) прѣдъ мене съ думитѣ: „видѣ ли, видѣ? Русо, какъ те наруга господаря и те испъди отъ надзиратель въ печатницата“ и се доближаваха до мене, стрѣляющюмъ ме съ двѣти си ржце и замѣряющи ме и намахнувющи съ тупаници (юмруци) да ме удрятъ, съ цѣль да се покажятъ, че сж сполучили прѣдъ господаря.

Всичкитѣ други работници бѣха узнали, че моитѣ врагове бидоха позорно нападнати отъ Филаделфея и натирани изъ кабинета му, и безропотно осжждаваха тѣнитѣ заканвания къмъ мене, съжеляваха ме, казвающимъ тѣмъ: „оставете Янето, бе хора, какво ви е сторило момчето, та се готвитѣ да го биете?“ като видяхъ, че работницитѣ сж на страната ми, веднага кипнахъ отъ гнѣвъ и, вънь отъ всѣко нетърпѣние, днигнахъ наборника (желѣзо, въ което събиратъ буквитѣ) и ударихъ едного отъ моитѣ нападатели, който падна на гърбътъ

си; съ потемнели очи, спуснахъ се върху другитѣ и, съ единъ кърпелъ (сопа) кадѣ стигвахъ удряхъ, додето ги повалихъ всички като пестилъ подъ краката си. Въ тази трагическа сцѣна не остана хладнокръвенъ, разбира се, и моя вѣренъ другарь, Темистоклъ. Писакътъ и олелиитѣ на избититѣ, като молния стигна до ушитѣ на господарьтъ, който веднага дотича въ печатницата разочарованъ да узнае, какво зло е станало. Въ гневътъ си, азъ нищо неможахъ да отговора на господаря, а фактора, Костаки и другитѣ работници разправиха му всичко подробно. Той като узна за скандалътъ и кои бѣха виновницитѣ и виноватитѣ отправи се къмъ тѣхъ съ думитѣ:

„Вънъ, вънъ! изъ заведението ми багабонти! вънъ! още ли: заговори прѣслѣдвания и клѣвети противъ: страния, трудолюбивия и честния момъкъ Яни? вънъ отъ печатницата ми; за васъ аслх такъвъ лабутъ трѣбваше; главитѣ да бѣ ви строшилъ, азъ отговарямъ за Яни; маскари и бербанти Атински! вънъ!“

Единъ отъ избититѣ гърци, Георги, три дни подиръ скандала яви се въ работилницата, и публично, прѣдъ работници заяви, че иска двубой (дуелъ) съ мене, и ми хвърли кърпето изъ джоба си.

Ниско и нецѣлосъобразно е за единъ чужденецъ, бѣденъ, нуждающи се отъ срѣства и степендия за бждащий ученикъ и народенъ просвѣтитель, да се излага на двубой въ страна, отъ която очаква просвѣта и благодеяние; но отъ една страна младъ неограниченъ отъ нѣкого, наклѣветенъ и уронена считающъ честьта си, а отъ друга крайно честолюбивъ и не устрашимъ за оскърбение считахъ прѣдъ 25 души хора да се откажя отъ поканата, не му помислихъ за по нататъкъ, и съ готовность поехъ поднесенното кърпе на моя неприятель говорящъ му:

— „Готовъ съмъ да се срѣщтемъ, и да извършимъ

дуела; опрѣдели съ какво оржжия, кога, къдѣ и приготви си секунданти.“

— Подиръ три дни (въ недѣля на 25-й мартъ 1858 г.), съ ножь, въ Акрополската долина, два часа слѣдъ обѣдъ съ двама секунданти и прѣдъ публиката, отговори моя двобойчикъ.“ За мои двама секунданти избрахъ: Владимиръ Живковъ (словоливеца) и другаря си Темистокля Олимбия и на опредѣления день и часъ, явихъ се на опредѣленото мѣсто безъ никакъвъ ножь, а съ единъ късъ и дебелчакъ бастунъ явихъ се на мѣстото. И щомъ ме видѣ гърцкия герой, горделиво извика:

— „Пардонъ ли ще искашъ отъ мене, та си дошелъ срѣщу ми съ бастунъ? вади ножътъ си и държь се, изгубений човѣче!“

—„За никакъвъ пардонъ да искамъ отъ тебе, о, попливко не съмъ дошелъ, нъ колкото за тебъ считамъ за достатъченъ бастунътъ си; давамъ ти първенство да нападнешъ, а пъкъ азъ съмъ готовъ да посрѣщна, ножътъ ти, косидяри! (келешу никакъвъ)!

Издигна ножътъ си и отъ 7—8 шага спусна се срѣщу ми съ думитѣ: „посрѣщай геройски гърцки ударъ, палѣвулгаре! (ничтожий българину)!

Прѣди да се доближи и забие въ гърдитѣ ми ножътъ, замерихъ и щастливо сполучихъ, силно да го ударя по лакатя и подигна рѫката му нагорѣ и, минутно, доближихъ се до него, сграпчихъ го и го повалихъ подъ колѣната си; отървахъ ножътъ изъ рѫката му и го хвърлихъ прѣдъ публиката, — окървавенъ въ пърста си—публиката която, като видѣ кой бѣ побѣдителя, спусна се и ме вдигá на рѫцѣтѣ си викающа: „зито, зито, Яни! (да живѣе, да живѣе, Яни, т. е. ура)! и, слѣдъ като ударихъ на побѣдения гърцки герой 3—4 плесници, пуснахъ го заплютъ. Но уви! глупость! щомъ се отърва отъ рѫцѣтѣ ми, спусна се, и се докопа за своя ножь и, прѣдъ публиката, издигна го и си го

забоде самъ въ коремътъ си и тъй на мѣстото остана мъртавъ, произносящъ послѣднитѣ си думи: „охъ! гамото тео му“! „(охъ да еба своя си богъ“).

Господаря като се научи, отъ моитѣ секунданти и отъ публиката за прѣдизвикания двубой и за побѣдата, не само не ми забѣлѣжи нищо, но ме похвали и ми повиши заплатата ми: „гвге Яни“, „(добрѣ си сторилъ, браво Яни)“ каквото търсилъ, той си намерилъ; бѫди си спокоенъ; ти си далѣчъ отъ всѣкоя отговорность и опасность, че твоя съперникъ, прѣдъ публиката се самоубилъ“.

Юний мѣсецъ постѫпи и изпититѣ, по учебнитѣ заведения започнаха на които и азъ бѣхъ подвергнатъ. Около края на м. юлий, моитѣ учители: Темистокълъ Филаделфеосъ и Аврамъ Христовъ, поканиха 10—15 студенти въ домътъ на господарьтъ ми и прѣдъ тѣхъ, два дни държахъ изпитъ по прѣдметитѣ: прочетъ — въ този прѣдметъ бѣхъ само затрудненъ и слабъ; — прѣводъ отъ елленски на просто гърцки, разборъ граматически и логически (синдоксъ); матиматика цѣлата чистителница; писменни изложения; география цѣла Европа; свѣщена и всеобща история, физика и писменни проубучения и фразиология на гърцки езикъ. На всичкитѣ почти отбѣлѣзани прѣдмети се отговорихъ отлично и, присѫтствующитѣ, ме похвалиха, че въ кратко врѣме бѣхъ освоилъ гърцкия езикъ; а на господарьтъ и госпожата му, Анета, за моята честность и успѣхи въ науката подариха ми единъ катъ нови дрѣхи. Христина едни обуща, а пъкъ Лисимахи—най малката имъ сестра едно капело (шапка).

Слѣдъ като изпекохъ (научихъ) печетарството и дадохъ, съ успѣхъ, изпититѣ, г-нъ Н. Филаделфея ми повери богатата си книжарница и събиранието на пари отъ разни полици,—че той като многоязичникъ, бѣше единственния агентъ и посредникъ на всичкитѣ голѣми търговци въ града, имающи работа съ цѣла Европа —и,

за два мѣсеца, семейно замина за Франция да иска съвѣти отъ лѣкаритѣ по болестьта на единородния си синъ, Темистокла, който малко страдаше отъ очитѣ си. За мене нѣмаше никаква ваканиця, че азъ постояно се занимавахъ съ гимназиални вече уроци, които зимахъ отъ двама учители, Аврама и Д-ръ Корокида, д-ръ по медецината.

Края на мѣсецъ септемврий господаря се върна изъ Парижъ и, щомъ се прибра въ Атина, завзе се радушно — както бѣ ми се обѣщалъ — и съ своето влияние прѣдъ голѣмцитѣ успѣ да бѫда приетъ въ VI классъ въ държавната гимназия съ обѣщание, обаче, че ще бѫда подготовяванъ и обучаванъ отъ учители. Освѣнъ това, той успѣ да бѫда приетъ и степендиянъ — по 40 драхми (лева) мѣсечно отъ завѣдения фондъ на покойния Беля; (македонецъ) съ условие, че колкото години остана подъ степендия, за толкова години да бѫда задълженъ да учителствувамъ въ Македония, и безъ да бѫда свободенъ отъ военната повинность; при това името ми да бѫде вмѣсто Стоянъ Богжновъ Шумковъ, — Яни (Иванъ) Теологисъ — Шумковъ да нѣма — прѣдъ незавидното ми материялно и морално задължение къмъ господаря и неговитѣ съвѣти, бѣхъ принуденъ да приклона глава и да приема заповѣданото ми, додѣто си исплѣта кощницата, т. е. да свърша и се здобия съ атестатъ, отъ нѣкое учебно завѣдение. [1])

Подиръ първия семестръ (6 мѣсеци) въ гимназията повиканъ бѣхъ за войникъ, дадохъ клѣтва и теглихъ жребие, което и ме отърва отъ военната тегоба; и тъй си слѣдвахъ наукитѣ до годишнитѣ изпити, въ което се отличихъ съ добъръ успѣхъ.

Прѣзъ врѣмето на ваканциитѣ, вмѣсто да си поотпочина, вроди се у менъ мисъль да употрѣба това врѣме

---

[1]) Нека читателя да си въобрази, какво стремление е водѣло у гърцитѣ, относително погърчванието на всичко що е българско още прѣди 40 години!

въ пѫтуване къмъ отечеството си, а именно родното си мѣсто, което бѣхъ оставилъ още прѣди 16 год,. и това сторихъ; че у мене имаше още нѣколко желтици отъ помощьта, оказана мене чрѣзъ пок. Христьо Тъпчилещовъ въ Цариградъ.

Юний 15 (1859 г.) тръгнахъ отъ Атина и прѣзъ Солунъ — кадѣто намерихъ непознатитѣ си братовчеди, братия Шумкови: Петрушъ, Ставре и Михаилъ — Тръгнахъ и, прѣзъ Вардаръ — Енидже, Воденъ, и с. Горничево стигнахъ въ г. Битоля и се остановихъ въ домътъ на извѣстния Стоянъ Везенковъ, къмъ когото бѣхъ прѣпоржчанъ отъ брата му, Петра, когото азъ подготвявахъ за да постѫпи въ политехническото въ Атина училище и, който Стоянъ, пиянъ една вечерь, безъ да иска, щѣше да ми отрѣже левата рѫка съ сабя, прѣдъ шюра си Глигора, опитвающи се да прѣрѣже свѣща закрѣпена на шандана, правяще и други лудории и смѣхурии, но бидохъ запазенъ отъ шюря му. Подиръ тази нежелаема случка прибрахъ се да живѣя въ кѫщата на чича Лазра Шумкоски, (млѣкаджия) когото замолихъ да покани майка ми Стоянка, и сестритѣ: Гайтана и Божана, ако да има отъ тѣхъ нѣкои живи, като имъ съобщи, че азъ съмъ живъ и че съмъ дошелъ въ Битоля, слѣдъ 16 год., неизвѣстенъ и считанъ за умрѣлъ отъ родителитѣ си.

Свиждането или срѣщата ми съ майка ми и сестритѣ, прѣмѣждие 7.

Отбѣлѣзахъ отъ начало на биографията си, че слѣдъ смъртта на сѫщия ми баща, Божинъ, азъ съмъ останалъ на една година сираче, — помалъ отъ двѣтѣ ми горѣказанитѣ сестри, а майка ми се поженила въ ближното до Церъ село Вранещица, за очувами, здравета Калѣшковъ, при когото съмъ останалъ само 3—4 години, а подиръ испѫденъ отъ него, билъ съмъ заведенъ при чичитѣ си

братия: Груя и Симона Петръ Шумкови въ Крушово, които ме завели въ Бѣлградъ 8 годишно момче (1846 г.). Въ това 16 годишно врѣменно, растояние, бѣхъ забравилъ, и много мжчно говоряхъ на мак. бълг. нарѣчие, а свободно: — на сърбски мизиски (северно-българско), ромжнски, турски и отчасти френски езици; но скоро бждаще освоихъ бащиния бълг. езикъ.

Пратеника, отъ чича ми, Лазара за да извѣсти майка ми, че съмъ живъ и съмъ дошелъ, пристигна и ни съобщи, че тя иде наедно съ стареца и двѣтѣ си дъщири и зетоветѣ си. При всичко, че бѣше нощно врѣме, синовностьта, обаче, и нравсвтенностьта, въ която бѣхъ отхраненъ и въспитанъ, ме задължаваше учтиво да посрѣщна незабравената си майка и сестри; и тъй въ нощната си шарена и раскошна дрѣха облеченъ излѣзохъ въ дворътъ да извършя — както Иосивъ къмъ баща си Якова — подобаемитѣ къмъ гоститѣ етикети, т. е. да цѣлуна дѣсницата на старцитѣ и пригърна сестритѣ и зетоветѣ си; но бидохъ посрѣщнатъ и отбитъ съ думитѣ на майка си и сестритѣ си:

— „А! ти не си моя синъ „Стоянъ“! — разочарована и уплашена извика старата ми майка: „ти приличашъ, всячески на турчинъ и на всѣкакъвъ другъ милетъ, а не на мой синъ; „далѣчь отъ мене!“ И тъй не подаде да ѝ цѣлувамъ ржка. Сжщо постжпиха и сестритѣ ми. Слѣдъ много разни увѣщания убѣждения на чича ми, стринка ми и зетоветѣ ми, че съмъ азъ сжщия ѝ синъ и, че тѣ имъ допускатъ и позволяватъ да ги прѣгърна, като синъ и братъ, майками до негдѣ се окроти и каза: „Додето азъ не вида знаковетѣ по тѣлото му, които носи: единия на челото — добитъ отъ ритня на конь още 5 годишно дѣте — другия на дѣсната му нога — черна брадавица — подъ никакъвъ начинъ немога да повѣрвамъ, че този младъ момъкъ е моя синъ Стоянъ.“

Вслѣдствие на твърдото настояване на майка и сестритѣ ми, бидохъ принуденъ да имъ покажя и двата признаци, и слѣдъ вижданьето, озезанието и увѣрението на които, велегласно иввика майка:

„Мари! наистина този човѣкъ билъ синъ ми, Стоянъ, пригръщайте и горѣщо цѣлувайте го безропотно, страхъ и безъ никакъвъ срамъ, че той е сѫщия изгубения Стоянъ, когото имахме между мъртвитѣ до днесъ“!

Слѣдъ като подаде да ѝ цѣлуна рѫка, спуснаха се и двѣтѣ сестри и майка като жаждущи лъвици, прегърнаха ме тѣсно въ обятията си и ме обсипаха съ порой сълзи, цѣлующи ме безнаситно отъ радость! както и азъ не останахъ непросълзенъ, държащъ ги въ обятията си, любящъ ги синовно и братски.

Подиръ тридневно гостуване у чичови Лазарови, тръгнахме за родното ми село Церъ, което отстои, къмъ северъ на г. Битоля, почти 12 часа. Но вмѣсто да се остановимъ въ Церъ, ний отидохме и се остановихме въ с. Вренещица, въ кѫщата на уйчоми Новета Тарунаровъ. Отъ като ми се нарадваха: родители, сестри, родове, познати приятели и съселяни, отидохъ, съ майка и сестритѣ си, и въ селото Церъ да си присвоя бащинния си недвижимъ имотъ, състоящи се: отъ 6 слога нивье и ливади и кѫщно мѣсто, които бѣ купилъ, пощо-защо, пакъ чича ми Лазаръ. Жителитѣ отъ родното ми село, не само не ме погледнаха съ добро око, но настроенни, види се, неискаха да ме признаетъ, че съмъ синъ на Божина и за тѣхенъ съселянинъ; и ако не бѣ се явила баба Петкана съ пълна престилка съ камъне, казвающи на церенитѣ:

„— Това е сѫщото синче на покойния Божинъ Тъоревъ Шупкоски, не ви ли е срамъ и грѣхъ да го не признавате за негово чедо? а! кого пѫдите вие отъ селото? той има миразъ отъ татка си, който днесъ освоилъ и го работи чича му Лазаръ; трѣбва да му дайте, мулка оти ще ви прокълна и съ тѣзи камьне ще ви застрелямъ

и строша главитѣ, гиди изедници никакви, гиди!“ Немислимо бѣше да си освоя и продамъ имотътъ — пакъ на чича си Лазаря — за 1500 гроша всичкия, ако не бѣ се явила баба Петкана.

Въ прѣбиването ми въ с. Вранещица, у уйка ми дойдоха и кондисаха двама бирници турски, или спахии, за десятъкътъ да събиратъ. Съ тѣзи турци азъ се сприятелихъ и до нѣгдѣ сдушихъ се тъй да рѣка, като имъ се приказвахъ, че и азъ съмъ човѣкъ на извѣстния — по богатството и честьта — прѣдъ тур. власти въ Битоля, че той бѣше самия доставчикъ (тахинджия) на тур. войски Димко Радевъ и, че, съмъ излѣзълъ по селата по негова работа; и тъй весело прикарахме съ тѣхъ нѣколко дни. Вѣрностьта на тѣзи нежелаеми приятели, ако и притворно, но все се указаха въ кратко врѣме вѣрни отъ тѣхна страна, по слѣдующето събитие.

Една зарань — 15 августъ 1859 г. — раздаде се слухъ по селото, че една чета отъ 30 души разбойници, отъ турски арнаути, обрали двѣ отъ Кическитѣ села, а именно: Староецъ и Челопечени и, 12 души, отъ побогатитѣ, пленили и ги закарали въ Поречката планина. Сѫщия день случи се да става пазаръ въ г. Кичя — отстоящъ два часа отъ с. Вранещица — а ний бѣхме се сговорили да отидимъ и тримата да видимъ, какъвъ пазарь става въ Кичя. Уйка ми съ другитѣ ми роднини, извѣстни за плѣнството, не рачаха да ме пустнатъ да отида съ натрапеннитѣ имъ гости на пазара. Азъ обаче бѣхъ имъ се обѣщалъ да ги придружя и, за да не дамъ причина на нѣкакво къмъ тѣхъ съмнение, не могохъ да имъ се откажя и да не бѫда тѣхенъ другарь до града и обратно. И така тръгнахме, тѣ напрѣдъ, азъ же слѣдъ тѣхъ. Пѫтътъ беше доста калливъ, че прѣзъ нощта бѣ валяло не малакъ дъжъ. Благодатьта Божия въ нея година бѣ се разляла и по богатото кическо, поле, по край р. Велика което се покриваше съ безбройни: високи купи сѣно, житни кръсци, величествени

царевици, съ дини, пепони и тикви, бѣше покрито цѣлото поле. Ние величественно карахме коньетѣ си, доволни и благодарни отъ богаствата на щедрата Божия природа, говорящи си сé по турски. При половина отъ пѫтя бидещимъ, ето че, отъ дѣсната ни страна изъ гъститѣ върби на р. Велика и гъсталацитѣ ѝ, излезоха 13 души въоружени дебрани турски арнаути, които съ пушкитѣ се изпрѣчиха на пѫтя прѣдъ насъ съ думитѣ: [1]) „селямъ аликимъ“ „аликимъ селямъ“, отговориха другаритѣ ми, — „стойте кадѣ отивате така“? — „На пазаръ въ Кичя“, отговориха имъ. — „Знаете ли кои сме ние?“ — „Не знаемъ.“ — „Ами какво се случи нощесь знаете ли?“ — „нищо незнаемъ“. — Не сте ли чули, че нощеска 30 души наши другари плѣниха на двѣ села: овцетѣ, козитѣ, говедата и всѣкакъвъ рогатъ добитъкъ и двама гяури и ги зовлѣкоха въ планината“?— „Нищо за това не сме чули“. — „Що турци сте вие и отъ кадѣ сте?“ — „Ние сме бегличии и събираме царския данъкъ; единия отъ насъ е битолецъ, а другия мой другарь, арнаутинъ, ясекчия мой. — Ами тоя гяуринъ кой е, и кадѣ го водитѣ? — Той е човѣкъ на сарафъ-Димко отъ Битоля таинджията на турската войска, нашъ другаръ отъ Битоля —. На сарафъ-Димко ли? аслѫ ние такъвъ човѣкъ, подъ камъкъ, търсимъ бре кардашъ; вие сте царски, па да ви еб.. . царо, тука ние сме царове, бре будала аларъ, и отъ царски пари ние не бѣгаме; скоро дайте пари, че ще бѫдете сега плѣненни всички. — „Вала биля, събранитѣ пари ние изпратихме въ Битоля,

[1]) За да удовлетвора любопитството на читателя, азъ ще преведа албанскитѣ думи на български, които се размѣниха между моитѣ другари и пленителитѣ, и то както ми ги прѣдадоха моитѣ съпѫтници, и както азъ ги разбрахъ. Азъ добрѣ разбирамъ арнаутски, че моя учитель въ Атина, Д-ръ Крокида, съ своитѣ 5 брати, майка и баща — стари граждани Атински — обикновения тѣхенъ кѫщенъ езикъ имъ бѣше арнаутския. Вслѣдствие на моето едногодишно ученичество и ежедневно посѣщаване на тази кѫща и, имеющъ сношение съ живущитѣ, въ нея, освоихъ доста добѣ албанския езикъ, че освѣнъ двамата студенти — синоветѣ на стария, другитѣ незнаяха гърцки. Нека се не чуди читателя, че незнаяха гърцки, че половината Гърция е населена съ арнаути.

отговориха моитѣ другари, и само колкото за харчъ имаме у насъ. — Е, мадамъ е така, оставете тоя гяуринъ да го заведемъ въ планината, па Димко има много пари да го откупи; слѣзъ отъ коня бре, динсжсъ! — извикаха ми сърдито и обърнаха трима пушкитѣ си къмъ мене. — Аманъ агаларъ, продумаха имъ моитѣ, той ние предаденъ отъ Битоля като аманетъ, не можемъ да ви го прѣдадемъ подъ никакъвъ начинъ. — Щете не щето ще ни го оставите; такъвъ келепиръ ние чакаме, бре турци. — „Трѣбва първо насъ да избиете, па послѣ земете го; у него нищо нѣма, освѣнъ едно старо часовниче; коня и той не е неговъ, а ние го земахме съ кирия.“ — „Вие и така ще ни обадите въ Битоля и така, ние ще го зememъ въ пленъ или убиемъ.“ — и обърнаха пушки къмъ мене. — „Аманъ, во името на Мухамеда простете ни го, и теглете куршумъ въ нашитѣ гърди“ и разгърнаха гърдитѣ си. — „Ние ви се обѣщаваме, нищо да не кажемъ въ Битоля за плѣнствата ви и, ето, ви даваме на всички по единъ бешликъ бакшишъ, само оставете човека, че джуапъ не можемъ дá въ Битоля за него“. Слѣдъ като взеха всѣкой бакшиша и една ока дробенъ тютюнъ свалиха пушкитѣ и дойдоха да обискиратъ и мене; взеха ми що имахъ, до 100 гроша пари, часовника и едно мъненко ефзалия старо пищовче и, слѣдъ като ми нанесоха 3—4 дипчици (доклади) по гърба съ пушкитѣ си и съ едно „сиктиръ бурданъ дефъ олъсанъ“ и завиха си края въ върбитѣ и се скриха.

Като се видяхме свободни, вмѣсто да отидемъ на пазара, ние се върнахме назадъ въ селото ни,[1]) гдѣто моитѣ другари почнаха да ме утѣшаватъ, че тѣ не били лоши хора, ами пияни, за това не трѣбвало да се боя и др. Бързото ни, обаче, връщание отъ Кичя и пожълтѣлитѣи ни лица дадоха да разбератъ и се увѣ-

---

[1]) Шѣхъ да забрава. Прѣди да се върнемъ селото ний посѣтихме прочутия Кичевския прѣчистенски мънастирь "Успѣние при Богородици", въ който намѣрихъмножество пергаментни книги, т. е. на хожа писатчли.

ратъ моитѣ роднини, че ний сме прѣтъпрѣли нѣкое прѣмѣждие по пѫтя, за което бѣхме се съгласили да нѐ обажъаме никому.

Тази нежелаема случка, която ни сполѣтѣ, даде потикъ да напустнемъ селото тримата и да се приберемъ въ Битоля по-скоро. И тъй простихъ се съ уйка си и другитѣ роднини, забрахъ майка си и старецътъ ѝ тръгнахъ за въ с. Церъ и отъ тамъ за въ г. Крушово.

Второто ми отиване въ с. Церъ не приличаше на първото; сега бѣхъ посрѣщнатъ радушно отъ първенцитѣ и старитѣ отъ селото, които бѣха ми приготвили и квартира въ кѫщата на едного отъ по-богатитѣ, Кочо Бурески, но азъ не желающъ да отекча човѣка, не приехъ поканата, а се отбихъ пакъ у чича си Лазаръ Шумкоски. Първенцитѣ ме поразвѣдоха пръвѣ да посѣта пететѣхъ православни църкви — че тогава нѣмаше още училище за като ваканция, а пъкъ хората вършеха харманъ. Въ едната отъ църквитѣ — св. Спасъ — намерихъ въ прозорцитѣ ѝ единъ купъ пергаментни книги, почънали въ: прахове, паучини, мишии гнѣзда, мухи и комарци, отъ които взехъ една, прѣгазихъ тинята и утайката съ които пълна бѣше църквата и излѣзохъ вънъ на виделина да я пригледамъ, каква книга бѣше. Тя бѣше дебела около 20 сантиметра; — на четвъртина; безъ заглавие; рѫкописъ и началнитѣ въ нея букви бѣха червени; оказваше се и бѣше повече църковна, отколкото историческа, по славянски написана. Попитахъ ѳелянитѣ: „дали има подобни книги и по другитѣ църкви?“

— Намиратъ се, ми отговориха, но тѣ вечъ, като стари, не ни се потрѣбни за нищо.

— Щете ли да ми продадете тази книга, попитахъ ги.

— Земи ги всичкитѣ, ако щѣшъ, отговаряха ми, намъ не ни се потрѣбни за нищо.

— Ето ви пари за три оки дървено масло (зейтинъ) за църквата, за тази книга, а пъкъ на тази цврква да направитѣ врати, да затворите прозорцитѣ, да не влизатъ свине, а книгитѣ приберете ги, испухайте и ги натрупайте на по-чисто мѣсто въ нѣкоя отъ другитѣ църкви; нека стоятъ, ще дойде врѣме кога ще потрѣбватъ.

— А, господи, пое думата кмета, колко много купове отъ такива стари книги имаме въ Пречистанския мънастиръ „Успение Прес. Богородици"; прѣди 3 години дойде единъ владика — бугарски не знаеше — заповѣда да ги изгорятъ въ манастирски дворъ всички; ако бѣха потрѣбни, елбете, нѣмаше да ги изгори владиката (гъркътъ).

Слѣдъ като си прибрахъ паритѣ за нивието отъ чича си, поведохъ майка си и очува си простихъ се съ родното си село и си тръгнахъ за въ Крушово, прѣзъ най-страшното мѣсто „Крушка" (айдушка планина), което преминахъ благополучно и, подиръ 4 часа, стигнахъ въ Крушово, гдѣто заварихъ още жива стрина, вдоицата, Риетана Груева, (която имахъ като майка) и ятърва ѝ, Тана Симонова, при които и се остановихъ 5—6 дни. Бъ моето пребиване въ Крушово, азъ не оставихъ отъ да посѣта едничката църква, Св. Николай и гърцкитѣ училища, нѣколко пхти, отъ които само едно намѣрихъ трикласно, а другитѣ народни съ по 3—4 отдѣления въ най голѣмъ безпорядъкъ и по най старата система, т. е, отъ филада (букварь) до овтега (часасловъ), псалтиръ и апостолъ бѣше най голѣмия курсъ, и то, отъ най невѣжи учители; а за български училища не трѣбва дума, че всичко българско бѣше въ най дълбокия литаргически сънь, че българитѣ въ Крушово бѣха повлашени (поцинцарени) и погърчени — съ исключение на селата. Крушово бѣше, тогава, градъ съ около 2000 кжщи, отъ които 150—200 български, а другитѣ влашки и арнаутски (както ще ви-

димъ въ подробния ми описъ за Крушово въ моята дѣятелность, („подъ игото“ гледай).

Прѣди да напустна Крушово повикахъ стрина си, Ристана, да ми прѣдаде оставенитѣ ней — слѣдъ смъртьта на татка ми — готови пари състоящи се: отъ талири, цванцови, шумадинчета австриски; алтилъци, бешлици и стари дребни сребърни турски пари; гердани, гушници, гривни, обетци, нанизи, павти и др. отъ разни сребърни пари, които стрина ми, при всичката ѝ бѣдность и 16 годишно вдовуване, бѣ всичко: неповредено, непобарнато и непохарчено отъ нея. И, слѣдъ като си прибрахъ всичко, простихъ се съ родителитѣ си, които повърнахъ назадъ въ селото имъ, търгнахъ си за въ Битоля, въ която се бавихъ 15—20 дни, до 15 септемврий 1859 год.

Въ второто ми бавене въ Битоля за моя първа задачя имахъ да посѣта всичкитѣ учебни заведения като: църкви, училища, читалища, клубове и др. Още по това врѣме гърцкитѣ въ Битоля училища се намираха въ доста успѣшно и напреднало положение. Тѣ, освѣнъ едно и двѣ трикласни общи училища, имаха и пълна гимназия, учителитѣ, на която бѣха повечето българи погърчени или гъркомани, Атински или Янински възпитанници, и нѣкои отъ мѣстнитѣ власи, — па аслѫ въ Битоля ни една чиста гърцка кѫща нѣмаше. Горѣщитѣ пазитѣли и просвѣтители на еленисмътъ имаха и таенъ революционненъ комитетъ, подъ название „Лесхи“ („Клубъ“), въ който имаше: богата, до нѣгдѣ, библиотека, разни гърцки вѣстници и периодически списания. Този клубъ достѫпенъ бѣше само на членоветѣ му, и то, които бѣха съзаклѣти, и на когото прѣдседатель и водитель бѣше единъ влахъ отъ ближното село до Битоля „Търново—магарево“ —, че то чрѣзъ една рѣка дѣли се на двѣ — който (водитель) се казваше М. Бища (виждъ описанието ми за Битоля). Още

по-вече щѣше да бѫде запретенъ входътъ за мене, ако азъ да не минувахъ за гъркъ, и идящъ отъ гърцката столица Атина и, при това, ако да не ме завождаха двама члена отъ клуба, прѣдъ които клѣтвено обѣщахъ че ще бѫда таенъ за всичко, каквото вида въ него, (клуба).

Протестанска секта, въ него врѣме въ Битоля още нѣмаше, а само католическа, пропаганда, помѣщаема въ тъй нарѣченото здание, „Лукантата“ на широката улица, гдѣто намерихъ нѣколко католически попове и калугери, които се занимаваха съ прѣдаването на уроци въ едно първоначално училище, съ около 100—120 ученици и ученички, съ малко изключение, всички българчета отъ града и селата, а именно отъ Тиквешко.

Относително за българска наука и народность нѣмамъ нищо да кажа, тъй като, ако и цѣлия Битолски окрѫгъ е населенъ отъ чистъ български народъ, всичко обаче бѣше забравено, и никой не се сѣщаше и сапикасваше за своята народность и писменность; а напротивъ, всѣкой се считаше най-доленъ и ничтоженъ, ако се казваше българинъ; за това всѣкой мразеше своя родъ — българския —, а най-много по градоветѣ, гдѣто и най-богатитѣ българи не се зачитаха и уважаваха, ни прѣдъ меджлисъ, ни общество, ако не знаеха да говорятъ: турски, гърцки, влашки или арнаутски. И това нѣщо много ме учудваше.

Въ обикалянието си изъ Битолската чаршия запазихъ 3—4 дюгена съ кожи щавени (кюселе) и сахтияни и единъ два — абаджийски и, отъ облѣклото, познахъ търговцитѣ, че бѣха отъ Сѣверна и Южна България, а именно отъ Ловченско, съ които се запознахъ и поразговорихъ по заспалия духъ на мѣстнитѣ българи. Като се увѣриха тѣ, че азъ се познавахъ съ дѣда Тъпчилещовъ въ Цариградъ, сдушиха се съ мене и почнахме да мислимъ: какъ и съ какво можемъ да се пока-

жемъ и похвалимъ, прѣдъ голѣмата бъл. маса народъ, че и ний, българитѣ имаме свой народъ отъ 6—7 милиона българи, съ свои: история славна, царие и князие български, патриарси, владици — книжовность славянска равноапостолитѣ: „Кирила и Методия“ и, че и българитѣ сѫ царували много вѣкове, пакъ ще царуватъ като тѣ дойдатъ въ съзнание да признаятъ своята народность и потърсятъ своитѣ граждански и политически правдини. Тѣзи дюкянджии и нѣкои устабашии отъ папуджийския еснафъ и нѣкои отъ моитѣ съселяни, въ главе покойния Илия Сабатиновъ задъжиха ме да пиша въ Цариградъ за да имъ се изпращатъ нѣкои отъ мѣстнитѣ съвременни бъл. вѣстници, а именно „Цариградски вѣстникъ“, за да го прочитатъ прѣдъ еснафскитѣ събрания и да разправятъ, че има и бъл. писменность. (Гледай описътъ по възраждането на българщината въ Битоля отъ 1866 год. и 1898 (отъ И. Б. Ш.)

Слѣдъ като изпълнихъ желанието на търговци съ посѣйването на българската идея, всичкитѣ стари мои пари продадохъ на драмъ и ги обърнахъ въ текущи пари, които пълнеха — наедно съ ония отъ нивието числото до 2500 гроша, казахъ „сбогомъ“ на своитѣ и търговцитѣ и оставихъ Битоля и, прѣзъ градоветѣ: Прилепъ, Ваташа, Неготинъ, Гевгелия, Гуменджа, стигнахъ вторий пѫть въ Солунъ, и отъ тамъ пакъ въ Атина си отидохъ.

Щомъ отидохъ въ Атина, първата ми грижа бѣ да се прѣдставя на Н. Високопреподобие Архимандриту отцу Антонину, управителю и служителю на рус. Императорска въ Атина църква — въ пѣвческия хоръ на която бѣхъ и азъ единъ отъ найдолнитѣ пѣвци и получавахъ мѣсечно възнаграждение само 12 франка — съ голѣма радость да му посочя пергаментната (кожената) книга, която бѣхъ намѣрилъ въ родното ми село Церъ. Високоучения архимандритъ, щомъ видѣ книгата охотно я пое отъ рѫцѣтѣ ми и, ревностно и

подробно, изпита ме: „намиратъ ли се много отъ подобни книги, по кои църкви, манастири, градове и села, и какъ и въ какво помещение ги пазятъ християнитѣ?“ И като му разправихъ, че въ западната Македония, а именно въ Битолский окрѫгъ въ манастиритѣ: „Пречистонски (Кичевско), Св. Иванъ (Дебърско, Св. Никола (топлички нарѣченъ), въ родното ми село и по много други отъ Бърсячкитѣ села въ Демирхисарско изобилствували, но гърцкитѣ владици съ купове, отъ подобни книги, изгорѣли: по мънастиритѣ, църквитѣ и селата отъ 10—15 години насамъ т. е. отъ 1845 г. повнятъ хора даже и имената на владицитѣ, които се разпореждали да ги горятъ и, отъ тѣхъ наваждатъ Мелетия (Охридски) и Венедикъ (Битолски); но още и днесъ се намиратъ тукъ-таме по църквитѣ и мънастиритѣ. Архимандритътъ като чу за злосторството на гърцкитѣ владици остана очуденъ но голѣмото негово любопитство не го отчая, а напротивъ застави го да се произнесе прѣдъ мене, че ще направи една обиколка по западна Македония и, това негово пѫтешествие, направи го, ако се не лѫжя, прѣзъ 1860 година.

Въ замена и възнаграждение на този мой подарѫкъ, Архимандрита оказа ми двѣ благодѣяния: първо той ме препорѫчи за честенъ и способенъ да преподавамъ гърцкия езикъ на дѣцата на руския тогава посланникъ, миого богатия съ добра платка — Озеровъ, и второ той повика Регентътъ на пѣвческия хоръ, Атанаса Яковлевичъ и го задължи: да ми опредѣли стая за живѣенье, безплатно, да ми увеличи платката отъ 12 на 25 франка мѣсечно и особно да ме обучава въ църр. пѣние. Първата и втората заповѣди регента изпълни, а третата не до тамъ, че той никога не ме гледаше съ добро око; не знамъ защо; вслѣдствие, види се, неговата нервозность или фесфесегелъкъ (глупавъ) или же, че азъ нѣмахъ, споредъ него, добъръ слухъ къмъ пѣнието. Какъ и да бѣше работата, азъ пообога-

техъ и повесело слѣдвахъ въ науки тѣ си, до дѣто посланика, Озеровъ и отецъ антонинъ бѣха въ Атина и азъ съ успѣхъ свършихъ гимназия съ помощьта и моралната поддършка. разбира се, на моя господаръ и покровителъ, Хр. Н. Филаделфея и постоянния ми прообучитель и учитель Аврамъ Христовъ, който въ началото на 1859 г. съвършенно полудѣ, горкия! О, колко съмъ го оплаквалъ въ, наедно съ неговитѣ: роднини, приятели и съ студенти този благъ и не забравимъ човѣкъ!

Втория семестъръ на 1860 год. азъ свършихъ гимназията и постжпихъ волнослушателъ въ университета по филогията наедно съ покойниятъ: Глигора Пърличевъ [1]) който 1861 г. доби вѣнецъ и 1000 фр. награда отъ учения университетски комитетъ, за своето стихотворение озаглавено „Αρματαγός σωτηρία“ („въоржжений спаситель“) и съ Мелетия (Софийския митрополитъ.

Директора на Атинския университетъ бѣше висообразования г-нъ Генадия, който по изборъ, бѣ назначенъ да разглежда всѣкоя година всичкитѣ съчинения — въ стихове и въ проза — внесени въ университета на разглеждане и удобрение; сжщо и пок. г. пърличевъ бѣ внесълъ своя „въоржжния спаситель“, който се проче и се удобри, и получи венецъ съ награда 1000 лева.

Мнозина отъ поетитѣ и отъ Атинската интелегенция насочиха голѣмо брожение противъ професора Генадиосъ, че несправедливо и не достойно е далъ наградата на г-на Г. Пърличевъ — простъ българинъ, а не елинъ —

Покойния Пърличевъ като неможе да понесе голѣмото течение на публичнитѣ укори, бѣ прѣдизвиканъ да покани водителитѣ на брожението на *конкурсъ*:

---

[1]) Той въ Атина бѣше прекърстенъ на: Григория ставридисъ.

„каня онеправданитѣ г-да стихотворци (поети) до 15 дни отъ днесъ да се явать въ университета та прѣдъ които тѣ желаятъ отъ г-да професоритѣ, прѣдъ които да приематъ или да отхвърлятъ моето прѣдложение“. А професоритѣ се умоляватъ да благоволятъ да прѣдложатъ мене и на недоволитѣ единъ текстъ извлѣченъ отъ който обичатъ отъ старитѣ еленски списатели, да затворятъ мене и онеправданитѣ въ отдѣлни стаи, безъ да носимъ съ себеси: хартия своя, пера и мастило и, въ растояние на три часа, да обърнатъ дадения текстъ въ стихове. Ако тѣ не сторатъ това, считамъ ги за недостойни прости клокари . . . .

Г. Пърличевъ.

Забѣлѣжка. Въ опредѣления срокъ за конкурса никой отъ незадоволнитѣ не се яви, и най-послѣ мълкнаха.

И. Б. Шумковъ.

Волнослушатель бѣхъ въ университетътъ за това, че Ар. отецъ Антонинъ бидѣ премѣстенъ на поголѣма длъжность, Иерусалимски управитель на рускитѣ тамъ духовни учреждения, а посланикъ Озеровъ — за посланикъ въ Римъ, още прѣзъ 1861 год., а пъкъ азъ останахъ безъ нужната поддършка. Отъ друга страна като имахъ прѣдъ видъ съвѣтитѣ на моя благодѣтель въ Цариградъ, Христа Тъпчилещовъ: „гледай да станешъ нѣкой даскалъ бе, че имаме нужда днеска отъ тѣхъ и отъ проповѣдници, чувашъ ли!“

И тъй слѣдъ двѣгодишното ми посѣщавание университета отидохъ и практикувахъ въ „василиконъ Дидаликасонъ [1]) — учебно заведение. въ което постжпваха и се приемаха ученици отъ VII гимназиаленъ класъ нагорѣ и излизаха народни учители — издържахъ из-

[1]) Въ царското училище за учители тъй се нарича заведението въ Атина.

питъ и се удостоихъ съ аттестатъ (диплома) отъ първа степенъ подъ № 2667 съ поведение прѣвъзходно, когото притежавамъ и днесъ,

Крайя на м. септемврий 1862 год. простихъ се съ моя попечитель и настойникъ г. Хр. Н. Феладелфя, къмъ когото оставамъ пожизненно признателенъ, и къмъ цѣлото му семейство, а именно съ сина му Темистоклея — моя учителъ — съ регента, А. Яковлевича, Темистоклея Олимбиосъ и съ други приятели и, съ около 1000 гроша пари спестявани и подарени отъ благодѣтелни лица напустнахъ гърцката столица, Атина, и се отправихъ за Македония, придруженъ отъ Петрета Ив. Везенковъ който бѣ дошелъ въ Атина прѣди една година нѣщо и, когото, както отбелезахъ по-горѣ пробучавахъ на прочетъ и съ Григория Пъричевъ тръгнахме си.

За да охарактеризирамъ до каква степень бѣ се увлѣкълъ българския народъ къмъ гърцизма, и за да позасмѣя читателя си, ще наведа откъслякъ отъ глупавото отношение на моя съпѫтникъ, П. Везанковъ, което показа въ Солунъ, прѣчаканъ отъ своитѣ съотечественици и, на което азъ бѣхъ тълкователь на сѫщия оригиналенъ разговоръ на македонско нарѣчие:

Въ ханътъ гдѣто бѣхме кондисали въ Солунъ и тримата, дойдоха на добрѣ-дошли мнозина отъ наши роднини и познайници, които — като къмъ постаръ отъ насъ — се отправиха къмъ Петъръ Везанковъ:

— „Добрѣ дойде киръ Петре, добре дойде брате!

— Що зборуате; що велите? (пита ги по гърцки). я не знамъ бугарски, говорете ми селенски говеда;

Приятелите му, запитвачитѣ, останаха смаени не знаеха що имъ отговаря. но като имъ преведохъ думитѣ му още повече се очудиха и, съ удивление разразочарвани му казаха:

— Еда ебаго, ти лани замина отъ тука за въ гърчко, ти кьора гърчки не знайше, кога научи гърчки й кога забрави бугарски? уще бечвите миячки сѐ натебе.

— Хайде махайте се одовдѣ не ви разбирамъ вашия езикъ варварски, говорете ми елински.

—Море почнаха да го подиграватъ вече —, бабамъ Атина, лани бѣше торлакъ (селянинъ простъ) и за една година се научи толкова дълбоко гърцки, щото съвсѣмъ забравилъ бугарски: освѣнъ това и не ни познава кои сме, бре брате!

Хитрия Пърличевъ настрои, тайно, приятелитѣ на П. Везенковъ да доведатъ единъ чистъ гъркъ за да говори съ него по еленски, и тѣ доведоха Д-ръ Димитриядисъ, който се отнесе къмъ везенковъ: „радвамъ се срѣщающъ чистъ и дълбокообразованъ гъркъ; отъ Атина ли дохождате словеснѣйши? при това ликувамъ, че въ огнището на просвѣтата еленска свършили сте своитѣ високи науки.“

Везенковъ като не разбра нито една дума на доктора остана безгласенъ като риба и почервелъ. Гърка доктора отговори: „този човѣкъ не знае бъкелъ гърцки, той не е гъркъ господа.“

Кратко описание на топографическото положение на градъ Крушово (Македония).

Градъ Крушово не е по-старъ отъ двесте години, и днесъ се счита като вторъ градъ въ цѣлата Охридска Епархия. Той по географическото си положение стои къмъ сѣверо-западъ на градъ Битоля, деветъ часа далечъ отъ сѫщия градъ; шестъ, почти, часа отстои отъ градъ Прилепъ, къмъ западъ на сѫщия градъ; къмъ юго-изтокъ на гъадъ Кичя на разстояние шестъ часа отъ сѫщия градъ. Той е расположенъ въ една долина

нарѣчена: „старий долъ“, или отъ харамиитѣ нареченъ: „сребренъ долъ“ отъ двесте години насамъ. Тази долина, приближително има два часа дължина и се намира на политѣ на планинитѣ: „Слива и Койовъ глокъ“. Прѣди двеста и 50 год. спорѣдъ показанията на стари хора — Крушово се засели отъ жителитѣ на селото тъй нарѣчено: „старий долъ“, което било расположено при подложията на сѫщата планина, „Слива“, гдѣто и днесъ сѫществуватъ развалени отъ кѫщи и още християнски не здрави гробове, на десната страна на шосето, срѣщу турското село. „*Алданчани.*“ Битолския, въ него врѣме, велможь, Яябей, който билъ и господарь на селото, „старий долъ“ и планинитѣ: „Слива и Дреновска бука“ за да отърве своитѣ овчари отъ нападанията, грабането и пленствата на суриитѣ (стадата) на Яята отъ лошитѣ хора на ближнитѣ турски села, заповедалъ да се преселятъ всичкитѣ му кехаи съ овцитѣ и всичкия рогатъ добитъкъ, часъ и половина по-горѣ въ планината „слива“ и да направятъ колибитѣ си въ обраслата, съ гора падина (долина), около стара нѣкоя круша и, отъ тукъ нагорѣ, да му пасатъ стадата му свободно. Слѣдъ като се изселили Яябеговитѣ пастири, изъ селото „Старий долъ,“ почнали да се прѣнасятъ и другитѣ селяни и качауни (чергари) съ овцѣтѣ си при Яябеговитѣ обзаведения и пасбища, за да се отърватъ и тѣ отъ постояннитѣ нападения и насилия на турцитѣ, и да бѫдатъ и тѣ подъ покровителството на Яя-беговия тъй нарѣченъ чифликъ. Освѣнъ жителитѣ на горѣказаното чисто българско село „старий долъ“ прибѣгнали още и други изъ далечни мѣста, множество скотовъдци, а именно повечето: власи, качауни, грапмостяни, николчани, арнаути и българи, които построиле своитѣ колиби, около крушата и нарѣкли селото: „Крушово“. Жителитѣ на това село до прѣди 150 години оставали подъ прямия надзоръ на Яя-бей и неговитѣ потомци, на които Крушевци плащали и годишенъ опредѣленъ да-

нъкъ, че селото се считало собствено Яя-бегово, а не царско, до гдѣто, съ голѣми процеси и давания (рушфети), въ Цариградъ си го откупиле, прѣди 80—90 години, жителитѣ (крушовчани) отъ Керимъ бега,[1]) отъ когото турското правителство се отърва, съ фърлянето му, тайно, въ морето, въ Цариградъ. Крушово се обиколява отъ слѣдующитѣ села: отъ къмъ изстокъ отъ селата: *Търстеникъ*, [2]) *Върбовецъ*, *Светомитрани*, *Алданчани*, *Кривогащании и Бучинъ*, отъ които едно турско и едно циянцарско, а остатъкътъ български; къмъ западъ: *Горно-Диваци*, *Долно-Диваци*, *Пуста-Рика*, *Аригаво и Церъ*, [3]) всичкитѣ чисто български; отъ къмъ сѣверъ: Дреново, Селце, *Житоше Нороо* и Сланско, отъ които само Дреново е половина турско, другитѣ сж български; отъ къмъ югъ: Сопотница, Острици, Бирино и Журче, всички български.

Градъ Крушово прилича много на В. Търново и г. Котелъ; поместоположението си прилича на Търново, че и той отъ къмъ юго-западъ се обкржжава отъ една много повеличественна и по-голѣма (отъ Търновската) кория, сé отъ буки високи и сенчести, които домогватъ жителитѣ съ приятни разходки и изобилна лека и студена вода.

Градъ Крушово днесъ има по-вече отъ 2,000 кжщи и 12,000 жители, народностьта на които ще опредѣля говорящъ за възрождението на българщината. Той е населенъ само отъ християни. (Горното казано за Крушово да се изложи прѣди да се говори за вдзраждането на Българщината.)

---

[1]) Керимъ бегъ билъ Алигъ-пашовъ баща, който на 1866 год. се самоуби, въ Битоля той бѣ внукъ; на Яя-бей.

[2]) Отъ 64 кжщи чисто цинцарски, качайджии.

[3]) Селото Церъ е едно отъ най-главнитѣ села въ Охридската епархия съ 200 кжщи български и 5 църкви, отъ които 4 православни и една староврѣмска (Латинска). Въ туй село намѣрихъ (прѣзъ 1859) много кожени книги въ черквата Св. Спасъ.

ЧАСТЬ ВТОРА.

ГЛАВА СЕДМА

По дѣятелностьта ми първо, събуждането на Българщината въ градъ Крушово.

Владичкия орденъ и правилника.

Градъ Крушово до прѣди тридесеть години се счииташе за първъ цинцарски градъ, не само въ Охридската епархия, но и въ цѣла Македония и, дѣйствително. тъй трѣбваше да се счита. Той, както казахъ, днесъ за днесъ има жители отъ 10—12 хиляди, състоящи отъ три народности: власи (цинцари), българи и арнаути; но двата послѣдни елемента бѣха прѣобладани и поглътнати или увлечени както по езикътъ, тъй и по: обичаитѣ, първенството, характера и отношенията на власитѣ, езикътъ на които прѣодоляваше, но само въ крушово.

На 1862 год., 15 септемврий ненадѣйно дойдохъ въ Крушово, родомъ отъ селото българско Церъ 4 часа къмъ западъ на Крушово — 24 годишенъ момъкъ който бѣхъ отсжтствалъ отъ роднотоси село 19 години и бѣхъ се училъ: въ Сърбия, въ България, (въ Свищовъ), при учителя С. Горски, въ Ломъ-Паланка (при учителя С. Пишурка), въ Букурещъ и въ Атина (Гърция) отъ гдѣто притежавахъ и редовенъ оттестатъ, (дипломъ) подъ № 2,667 отъ 1862 година, че тамъ бѣхъ свършилъ наукитѣ си въ Атина. Атестата е подписанъ отъ примиеръ мин. българинъ, изъ Охридъ М. Ботли, или отъ директора: Скарлата Д. Визаидиосъ.

Въ Крушово още въ 1862 год. властитѣ имаха добри и уредени гръцки училища: три взаимни, по методата Лангастеръ и полугимназия съ 700—800 ученици, въ цѣлото крушово отъ които 150 ученички, отъ 8—18 год. възрасть, всички на първенцитѣ и благороднитѣ Крушовчани: власи и арнаути, а за българитѣ и не ставаше дума, за да иматъ свое училище. Противъ учителя и управителя на народнитѣ училища, Константина, (отъ Сачища), който въ него врѣме отсѫтствуваше, бѣ се породила една силна партия, по безнравственитѣ му отоошения; гонеше го и нерачаше го вече за свой учитель въ Крушево.

Прѣди да доде учителя, константинъ, (на 25 септемврий 1862 г.) влашката тогавашна община събра се въ пълния си съставъ подъ прѣдседателството на Охридския (гръцки) владика Мелетия, въ кѫщата на попъ Стерио, — владички намѣстникъ и хартофилаксъ (архиваръ). Въ сѫщото събрание ненадѣйно, поканиха и мене, който и незабавно се прѣдставихъ. И слѣдъ като разгледаха аттестатътъ ми, прѣдложиха ми зада имъ бѫда: учитель, управитель и надзиратель на всичкитѣ въ Крушово училища, съ годишна заплата 3,500 гроша. Азъ имъ отговорихъ, че приемамъ прѣдложението имъ съ условие, обаче, да ми се даде, въ условието, пълна власть, каквото и да зная научно да го употрѣбявамъ въ училищата: да състава пѣвчески хоръ [1]) (по руски) да пѣя, въ църквата на по-главнитѣ праздници: по гръцки, ромѫнски и славянски, колкото зная; — тъй сѫщо и да ходя по кѫщята и на погребенията на мъртвитѣ, който би желалъ, и да държа рѣчи въ черквата

---

[1]) Отъ властитѣ имаше па и сега ги има, много богати кѫщи, които търгуваха съ милионни капитали въ Виена като: Ничотовци, Папа-Георгиевци А. Икономовци, Папа-Наумовци, Зволовци, Фундовци и пр. и пр. Най-старитѣ заселенци били: Джунлула, Аврамовци, Гьоревци (българи).

[1]) Въ 5 годишното въ Атина, прѣбиване бѣхъ въ руската църква като теноръ въ съставътъ на пѣвцитѣ, както видѣхме по-горѣ.

и въ недѣлнитѣ училища. Власитѣ и владика, безъ да му помислятъ, кадѣ ще му излѣзе края, и какво ще се роди за тѣхъ (власитѣ) и за владиката, слѣдъ 5—6 години, съ голѣма готовность приеха всичкитѣ ми прѣдложения и, въ часътъ, ми дадоха редовенъ контрактъ, подписанъ отъ 20—30 първенци и подтвърденъ и отъ самия владика, Мелетия.

На 26 септемврий 1862 год. встжпихъ въ училищата, и обявихъ на всичкитѣ учители, че азъ занапрѣдъ оставамъ въ Крушово, не само като учитель и управитель на училищата, но и надзиратель свѣрхъ всичкитѣ училища и, че трѣбва, всичкитѣ учители да останатъ подъ мое ржководство и да ми се покоряватъ. И тъй поехъ браздитѣ на училищата и започнахъ своята си работа, по уреждане на училищата, които не бѣха вече както ги оставихъ прѣди 16 години, въведена бѣше Лангастеровата метода; имаше трикласно редовно училище; 5—6 учители, голѣма постройка, въ която се помѣщаваха всичкитѣ училища.

Още не бѣха изтекли 2—3 седмици, внезапно пристигна, въ Крушово царски пратеникъ, носящъ орденъ (османие) на владиката. Владиката за да покаже своята благодарность къмъ султана Азиза и пратеникътъ му, трѣбваше да каже кратка, каква-годѣ рѣчь, но като малограмотенъ, пущината! принуденъ бѣше да повика всичкитѣ стари учители: Спиро димца, Янакия Гьорговъ, Мити Гъската, Сотиръ Даскалотъ, и др. и това стори. Даскалитѣ, обаче като не приготвени, всичкитѣ отказаха дадържатъ рѣчь. Най-послѣ повикаха и мене, новия даскалъ, за да кажа прѣдъ турския чиновникъ (орденоносецътъ) що-годѣ. Азъ поискахъ отъ владиката единъ часъ срокъ за да приготвя и да кажа нѣщо. Владиката на драго сърдце прие прѣдложението ми, а царския човѣкъ позанимава го съ приказки и съ разкошнитѣ ястия и питиета на софрата, по-вече отъ дадения ми срокъ.

Дѣдо владика, щомъ чу гласътъ ми, незабавно изкочи на кьошкътъ, водящъ подъ ржка си чиновника и носящъ на гърдитѣ си ордена. Отъ като се испѣя 2—3 пжти пѣсеньта, казахъ и слѣднята ми рѣчь, която направи голѣмо впечатление и я посрѣщнаха съ въсторгъ и похвали, както отъ владиката и чиновника, тъй сжщо и отъ множеството. Ето пѣсеньта и самата рѣчь:

отъ И. Б. Шумковъ.

Пѣсеньта изпѣяна, прѣдъ Султановия чиновникъ при вржчването и прикачването на *Ордена* („Османие") на Охридския гърцки владика, Мелетия, на 12 октомврий 1862 г.

Краткостьта на врѣмето не ми допускаше да състава нова пѣсень и рѣчь за прѣдъ Султанъ Азизовия съновникъ и, за да се улесня въ прѣстоящето тържество, прѣдизвиканъ бѣхъ да прѣобърна гърцката пѣсень на царь Отона и да я изпѣя по гърцкия напѣвъ.

а) за похвала на Султана:

„Τὸν βασελέα μας, τὸν πρῶτον Ἀζίζα. σόσον Θεέ!"

(„царя нашего, първий Азиза, пази Боже!")

б) за похвала на владиката:

„Τὸν ἀρχιερέα μας, τόν πρῶτον Μελέτον, σόνον Θεέ" σὺν τοῖς πρωεστοῖς ἀταοῦ.

(„Владика нашего, първий Мелотия, пази Боже съ първенцитѣ му.„)

За да неостава, обаче, и българското Крушовско население: прѣнебрѣгнато, въ глухота и въ прѣзрѣние, осмѣлихъ се да изпѣя въ сжщото тържество прѣдъ Султановия пратеникъ — на български и българското: „многолѣтствие, дълголѣтствие и мирнолѣтствие да подари Господь Богъ царю нашему Султанъ Абдулъ Азизу

многая лѣта". А българитѣ — приготвени — извикала три пѫти: „Падиша чокъ-яша! Падиша чокъ-яша!"... Това многолѣтствие повняхъ отъ българскитѣ още училища, което пѣехме при прѣчакването на Султанъ Меджита. Ето откъслякъ отъ гърцката ми рѣчь наедно съ прѣвода ѝ.

Λόγος ἀλληγορικός.

„Ὑπακούετε τῶν ἀρχιγῶν ὑμῶν οὐ μόνον
τῶν καλῶν, ἀλλὰ μ' τῶν κακῶν"

Πανιερωτατε Δέσποτα!

Οὐδείς ἄλλος ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἄνταμοίβεται καὶ στεφανοῦται εἰς τον ἐπίγειον κόσμον οὕτω πλουσίως δια τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν και τιμῶγ, ὥσπερ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐφύτρωσαν ἐκ τῆς σχογῆς και κήπον τῆς δουλοπρεπείας και ποθου δοξης και κερδῶν. Ὡς νεωστὶ ἀναγνωρισθεὶς ὡς διδάσκαλος Κρουσιόβου, και ἄπειρος θετικῶν γνώσεων εἰμί περὶ τῶν ἀδίκων (?) βεβαίως καθ'Ὑμῶν καταδιωγμῶν τῶν, βουλγάρων Ἀχριδῶν. Διὰ τοῦτο δικαίως (?) βέβαι ἐπροσενέγγατε τῷ μεγαλεωτατῳ βασιλεῖ ὑήῶν τῷ Σουλτάνῳ τὰς ταπεινὰς ὑμῶν πολλὰς ἐκδουλεύσεις και ἐπικουὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἡμῶν Σουλτάν Ἀζὺς και πρωεςτῶν καὶ ἀγαπητόν Ὑμῶν Πατριάρχην. Ἰδού διά τί σήμερον ἀνταμείβεσθε και τιμᾶσθε διά μεγάλων βασιλικῶν: τιμῶν, ἐπαίνων, βραβείων και παρασήμων. Τοῦτο ποιοῦντες ἐξεπληρύώατε μίαν τῶν ἐντολῶν τῶν ε'κκλησιαςτικῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν. Δέν 'εχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, δέσποτα;..

Σ'ν Κροσιόβῳ τῇ 12 ὠκτομβρίον 1862.

Ἰωάννης Β. Σιούμκωφ.

Прѣводъ:

Ваше Високопрѣосвещенство!

„Нѣкой другъ отъ човѣшкия родъ не се възнаграждава и увѣнчава по земния миръ тъй богато, съ свѣтовни блага и почести, както ония хора, които сѫ плодъ и сѫ израсълъ изъ училището и градината на

слѣпата послушность и раболепствието. Тъй, като наскоро съмъ дошелъ тука, и прѣди малко врѣме се припознахъ за Крушовски учитель и управитель на училищата, а при това лишенъ отъ положителни свѣдения и познания за несправедливитѣ (?) противъ Васъ — отъ 4—5 години насамъ — гонения отъ българитѣ отъ богоспасаемата Ви Охридска епархия. Заради това, види се, справедливо (?) услужихте и принесохте къмъ Н. Величество Султана покорнитѣ Ви голѣми услуги и послушности къмъ Султанъ Азиза и къмъ любимия Ви Патриархъ. Ето защо днесъ се почестявате и наградявате съ високи царски: почести, хвалби и ордени. Постжпающи тъй прѣдполагате, че изпълнявате една отъ заповѣдитѣ отъ църковнитѣ наши св. отци; нали, владико? . . .[1])

Въ гр. Крушово 12 октомврий 1862 год.

Ив. Б. Шумковъ.

Отъ него день, имахъ: голѣмо довѣрие, пълна благонадежность, и обширна власть, както отъ владиката, тъй и отъ цѣлия градъ, освѣнъ това: да пѣя въ църквата и кадѣто намера за потрѣбно; при това не се лишихъ и отъ владички евлогии (благословия), богати почести и подаръци, които азъ щедро раздадохъ на между своитѣ си ученици и мене.

Мене ми се даде най-голѣма и най хубава стая за прѣподаване въ училището, която украсихъ около стѣнитѣ ѝ съ разни: геометрически и географически черти и рисунки, съ евангелски и църковни изрѣчения, па и съ самия Египетски колосъ — изобразенъ на дѣсната стѣна въ училището; черти отъ които, нѣкой, и днесъ сжществуватъ. Новия даскалъ — туй име ми

---

[1]) Съ горната си рѣчь, вмѣсто да принеса на владиката истински похвали и триунфи, напротивъ — укори и, той, не ми забелѣжи нищо; толкова разбираше елинския езикъ, горкия... Още колко ще се бичува!...

се даде отъ цѣлия градъ, и ми остана, до дѣто бѣхъ гръцки учитель при властитѣ. — Азъ прѣподавахъ на по-възрастнитѣ ученици и ученички, на брой отъ 80-90. Азъ не само на пълно приспособихъ и упражнихъ въ по всичкитѣ отдѣления или полукржжия, които бѣха всички въ едно здание, Лангестерската метода, но издадохъ за ученицитѣ отъ двата пола, и парични награди и разни ордени, висящи на богати копринени ленти и надписи, които прѣдизвикаха магнетическа и чудесна привлѣкателность на всичкитѣ ученици, за да се прѣдваряватъ къмъ съревнование, кой по-рано да отиде въ училището: измитъ, изпранъ, закърпенъ и хубаво срѣшенъ.

Надали се измина половина мѣсецъ, отъ като поехъ училищното управление, почнаха да се появяватъ признаки и остатъци отъ безнравственностьта, която бѣше обзавелъ моя прѣдшественикъ, даскалъ Константинъ и съдружие. Имающъ прѣдъ очитѣ си бѣлъ денъ и необоримъ фактъ, по разврата въ училището, поднесохъ оставката си, която епитропътъ, не само не ми я приемаше, но убѣдително и настоятелно ме моли́, да си бжда учитель и да се постарая да изнамера средство, съ което да се изкорени безправствения зародишъ отъ училищата. Отговорихъ му, че само тогава мога да остана за напрѣдъ учитель, ако епитропитѣ и мнозина отъ първенцитѣ и богатитѣ подпишатъ правилникътъ, когото, ще да имъ прѣдстава. Епитропътъ на драго сърдце прие прѣдположението ми и ме помоли, часъ по-скоро да го състава и му го прѣдстава на удобрѣние и подтвърдяване.

Ето съдържанието на правилникътъ ми:

„Крушовскитѣ училищни епитропи, като имаха прѣдъ видъ, че въ училищата отъ день на день, се откривагъ всѣкакви: растройства, безчиние, необузданость, незачитение и други противъ нравственостьта осждителни постжпки на нѣкои отъ Крушовската младежь,

посеяни отъ бившитѣ, изпждени учители, за всѣко благочиние и запазване отъ развратъ училищата ни, съставихме настоящия правилникъ, одобренъ и подписанъ отъ насъ (епитропитѣ), по-първитѣ граждани и закрѣпенъ и отъ мѣстната духовната власть приехме го съ слѣдующитѣ точки:"

1) „Никому никога не се позволява да посѣщава и влиза въ учебнитѣ училищни стаи, безъ позволителенъ билетъ отъ уч. епитропи;

2) Входа въ училищата е свободенъ само на епитропитѣ — училищни, — свещеницитѣ и на родителитѣ на ученицитѣ и ученичкитѣ;

3) Ако нѣкой страненъ или неграмотенъ си позволи да влезе въ нѣкое отъ училищата и, отъ като му се прочете този правилникъ, му се каже, че е запретено, да се стои въ училището, той не ще да си излѣзе, веднага налага му се отъ епитропитѣ, двѣ три турски лири глоба, за въ полза на мѣстния тур. забитинъ, (чаушъ), който, по настояване на епитропитѣ, незабавно прибира паритѣ, а глобения на сила се изпжжда отъ училището;

4) На всѣкоя врата отъ училищнитѣ и въ прѣподавателнитѣ стаи ще виси екземпляръ отъ този правилникъ, а на вънкашнитѣ учил. врата ще стои постоянно единъ отъ учил. слуги, а на вътрѣшнитѣ, — по единъ дворникъ отъ ученицитѣ;

5) Този правилникъ ще бжде въ сила до тогава до когато управительтъ даскалъ Шумковъ, види че училищата сж въ добъ порядъкъ и вънъ отъ всѣкакъвъ вънкашенъ и вжтрѣшенъ развратъ и опасностъ"

Крушово 4 декемврий 1862 год.

Първенци:
Янаки Ничота,
Джамо Ничота
Кирия Ничота

Училищни епитропи:
Димитръ Папазоглу Кряста,
Гоергаки П. Георгиу.

Георгий Зволу,
Сидера Бенду,
Тома Фунда,
Тома Качуяни
Наумъ Бидинъ,
Наумъ Коленаче,
Георгия Гъорговъ
Янакия Юца,
Гуча Геровъ.
и пр. пр.

Учители:

Иованъ Б. Шумковъ управитель
Спиро Диминца класний
Янаки Гъорговъ взаименъ
Мити Гъска бееметоденъ
Иванчо Унка забавачннкъ
и Сотиръ даскало староврѣменъ

Съдържанието на горѣизложения правилникъ или уставъ се прочете и изтълкува и въ черквата Св. Николая отъ намѣстника владички попъ Стергио Калугеру, и влезе въ дѣйствие отъ 10 декемврий 1862 год.

Развратната Крушоска младежъ като узна за строгостьта на правилникътъ поче: да роптае, укорява — по вънка обаче, страшно мрази и заплашва новия даскалъ и при всичко че се готвеше да си отмъсти но съ свойтѣ заканвания нищо не можа да му стори.

Отъ влизвание въ сила на този законъ азъ взехъ още по строги мѣрки; разпоредихъ се и заповѣдахъ по всичкитѣ учители, щото ученицитѣ и ученичкитѣ отиващемъ си отъ училището у тѣхъ, въ всѣкое съсѣдство (махала) да вървятъ успорѣдъ двама по двама придружени, до кѫщята имъ отъ по единъ благочинникъ надзиратель, който биваше назначаванъ по за единъ мѣсецъ и който всѣка сѫбота, биваше изпитванъ за повѣдението на своитѣ подведомственни ученици или ученички, както за по дома имъ, тъй и за благочинието по пѫтя и въ училището.

Слѣдъ 10—15 дни, отъ приспособението и влизането въ сила на новия правилникъ, пристигна, въ градъ Крушево: и най буйния, злонравния и развратния синъ на арнаутина (суватчия) Тасе Коленаче, Сотиръ, 26 годишенъ момъкъ, който като узна отъ свойтѣ развратни и едномисленици, че новия даскалъ билъ зап-

ретилъ входътъ въ училищата, съгласилъ се съ двама трима отъ подобни нему паликарета, който дойде да извика своята любовница изъ училището, даващимъ ѝ особено нѣкакъ, по стъклата отъ които и счупилъ единъ но не сполучилъ да измъкне ловътъ си и побѣгналъ. Другиятъ день наговорилъ още двама другари и се рѣшилъ съ сила да влѣзе въ училището, за сѫщата цѣль, съ намерение да малтретиратъ и биятъ новия даскалъ, ако билъ се рѣшилъ да ги испѫди вънъ отъ него и намерението турили въ дѣйствие, пропуснати прѣзъ другитѣ двѣ врата и свободни отъ другитѣ мои подучители: Янакия и Мити тоже арнаути и заклети, тайни мои неприятели и гонители, като влезли минали прѣзъ даскалъ Янакиевото училище и задружно, и смѣло се подпрѣли на левия и дѣсния прагове (чершевета) на вратата, водяща въ прѣподавателната ми стая, впиле очитѣ въ момитѣ, носящи тримата подъ дългитѣ си джубета по една суровица неокастрена (сопа) за да ги опитатъ на даскаловия гърбъ, т. е. на моя. Дверникътъ, щомъ ги видѣлъ прѣдъ себе си споредъ правилника, съ на цинцарски езикъ съ нисъкъ гласъ имъ поискалъ позволителния имъ билетъ.

Тие съ отрицателно движение на главитѣ си дали знакъ, че билети нѣматъ. Тогава дверника посочи имъ правилника, надъ вратата, да го прочитатъ. Тие отказали и това да сторатъ и намръщени, заплашавали пазачътъ и слѣдъ нѣколко ниски състезания и прѣпирни при входнитѣ врата и на двѣтѣ страни, дверникътъ найпослѣ билъ принуденъ да ми съобщи за напорътъ на силнитѣ, и това стори незабавно, за насилието.

Щомъ се извѣстихъ веднага повикахъ еднаго отъ по голѣмитѣ ученици да види кои сѫ да имъ обясни порядъкътъ на училището и даже да имъ прочете и и правилнякътъ. Злосторницитѣ, обече, подъ никакъвъ начинъ не само нещѣха да слушатъ какво имъ говори и обяснава ученикътъ на езикътъ имъ, но си позволиха

да бутнатъ ученикътъ отъ прѣде си съ тѣзи заплашителни цин. думи: „какатъ де кънe“ („кучешко говно) ние не припознаваме новъ законъ въ нашитѣ школи“. Ученикътъ тогава прибѣгна къмъ мене и ми обади; при всичко, че азъ до техъ чувахъ какво ставаше; че посетителитѣ не познаватъ правилникъ и че нещатъ да напуснатъ училището. И ето ти трагическата сцѣна се яви!

Веднага слѣзохъ отъ даскало-катедрата и съ голѣмо въздържание отидохъ при тримата вагабонти и, съ кротъкъ и благороденъ езикъ, ги попитахъ, по гръцки: „какво обичате господа?“

— Дошли сме да чинимъ сеиръ въ школото отговориха тѣ.

— Да не сте нѣщо странни хора, или не знаете да прочитате за порядъкътъ на училището, добавихъ имъ.

Не; всички сме Крушовали, отговориха тѣ, а най бабаеитътъ и водительтъ на тримата ни, азъ съмъ синъ на чорбаджи Тасета Коленаче, суватчия.“

— Имате ли билетъ отъ епитропа попитахъ ги азъ,

— „Нѣмаме нито пъкъ ни е потрѣбенъ, горделиво отговориха тѣ.

Има по-вече отъ половинъ часъ отъ като сте дошли казахъ имъ, идете си сега, че закона запрещава всѣкому, който иде безъ билетъ, въ училищата въ врѣме на прѣданията.

— Ние никакъвъ законъ — на посмѣхъ казано не познаваме въ нашето школьо. И, прѣзъ джоба на джубето, посочи единия отъ тѣхъ крайя на сопата си.

Тогава кипнахъ и не бѣ ми възможно да се въздържа и въ гневътъ си групогласно имъ викнахъ:

„Не познавате ли законъ, багабонти, и като стояхъ на 30 сантиметра на по високо душеме отъ тѣхъ съ бързъ чалъмъ, мигновенно сграпчихъ за врата едного (бабаитътъ) веднага свалихъ го и потиснахъ подъ краката си ницъ (на очитѣ си падна) падающи, обаче, истърчи

се края на неговата неокастрена сопа, която бързо грабнахъ отъ ржцѣтѣ му и започехъ да я опитвамъ и да го удря немилостиво паликарето, отъ петитѣ до гърба изредихъ го два три пжти и го оставихъ полумъртво. Двата другари на бития, щомъ видоха не сполуката и участьта на другаря си, и че прѣдводительтъ имъ падна подъ колената ми битъ и окржвавенъ, освоенни отъ страхъ, захвърлиха сопитѣ си и мълкомъ (демннешкимъ потаеки се) процѣпиха пжтъ изтъпкаха дѣцата по полуокръжиятя и побѣгнаха вънъ, а тѣхното клѣто паликаре, пъшкаещимъ отъ силнитѣ удари, окаянно и съ всичкитѣ си сили произнасяше очаянно думитѣ:

„Охъ! ме ветъма, бре фратци! Охъ! ме вра нана тиме!“ („Охъ! Смаза ме бре братия, охъ! ме уби майко моя! “)

Това непреривно биене „продължи се, почти 15 минути което придружавахъ съ думитѣ: „нещешъ законъ, нати колъ“, а отчаяннитѣ викове на горкия, Сотирче (Героя) не само събра всичкитѣ (700) ученици и учителитѣ имъ, но хората отъ цѣлата махала мжжи и жени, но никой не може да му помогне! Многотѣ обаче плачове на по малкитѣ ученици и ученички, които се породиха въ училището уплашени отъ пъшканията и олелията на паликарето, принудиха ме да го остава и да викна слугитѣ, да го изнесятъ и хвърлятъ вънъ отъ уличнитѣ врата, отъ гдѣто единия отъ вѣрнитѣ другари надена го нагърби го) и го занесе прѣбитъ като пестилъ у дома му.

Страхъ ужась и трепетъ се въдвори въ сърдцата, не само на ученицитѣ, но и на самитѣ учители и на всички присжтствующи.

Разочарованъ отъ гнѣватъ си, едвамъ утѣшихъ плачущитѣ дѣца, които мжчно укротихъ и убѣдихъ да седнатъ всѣкой на своето мѣсто и всѣкой да си гледа урока си безъ страхъ.

Не се измина единъ часъ и ето ти, пристигна

голѣма и силна тебабия (свита): епитропитѣ, първенчитѣ, па съ тѣхъ и забитина и самитѣ родители и брасия на пострадавшия (бития). Забитина има думата и ме попитаха: „какъ стана произшествието на скандала, отговорихъ му: — „Повикайте моитѣ помощници (учителитѣ) и научете се отъ тѣхъ“.

Всичкитѣ учители додоха и, подробно, разправиха причинитѣ на ужасната картина, безъ да скриятъ истината, т. е. обвиниха бития, че ученицитѣ обадиха правото. Попитани и (даскалитѣ) отъ епитропитѣ: „защо вие пропуснахте, прѣзъ двѣ стаи, да прѣминатъ тримата, побойници незачитающи правилника, и защо не имъ забѣлѣзахте, че не е простено да влизатъ въ училището, и защо не зехте участие въ боятъ съ Шумковъ?

— Ний не видохме кога сѫ влезли, отговориха учителитѣ.

—„Защо ли, Г-да епитропи, взехъ думата азъ, за това, че и тѣ сѫ, съ слугитѣ наедно, мои противници и съмисленници на подобни развратни хора и вагабонти.“

Тогава сърдито крѣснаха противъ бащата на битиятъ, Тасета, всичкитѣ епитропи и първенци: „Тасе, при всичко, че и ти саморѫчно си подписалъ правилника, та пакъ самъ проваждажъ твоитѣ развратни синове, да обезпокояватъ даскала ида сѣятъ развратъ между невиннитѣ ученици! Какви сѫ тѣзи сопи що си имъ далъ, да биятъ даскала ли? Ахъ, харамъ да му е, на даскала, защо да го не убие сина ти на мѣсто, и града щѣше да го заплати; по-добрѣ е винаги да загине единъ, отколкото да се развратятъ 700 невинни души! Дай сега двѣтѣ лири, на забитина глоба, а за даскала ние ще отговаряме“.

Вамъ Г-да даскали, отправиха се настоятелитѣ, които, питаете злоба и ненависть противъ даскалъ Шумковъ и то се доказа вече; — ще ви се намали заплата по 500 гроша, годишно, които ще ги прибавимъ на заплатата на съблюдателя на законитѣ и поря-

дъкътъ, даскълъ Шумкову. Думитѣ на епитропитѣ се подтвърдиха отъ вскичкитѣ първенци и тебабията (събравшитѣ) и си отиде, отъ като наложи по 2 лири турски на бащитѣ на побойницитѣ, а бития, слѣдъ 2-3 седмици прѣсели се въ вѣчность, като прѣдаде душата си Харону, т. е. се помина въ вѣчностьта, при родителитѣ си.

Забитина, Вели-Ага, отъ туй събитие ползува се съ шестѣ тѣхъ л. турски, а пъкъ азъ се повишихъ съ 2,500 гр. прибавка на заплатата ми, отъ възложената глоба, както видѣхме по-горѣ — наложена на моитѣ подучители, мои съзаклети врагове. Тази нежелаема участь (побоятъ и самоправството), която се извърши въ едно духовно, тъй да рѣка, света ограда (училището) не се прѣнебрегна отъ учил. настоятели и първенцитѣ, безъ да се съобщи и даде гласность подробно на всѣуслишание и въ черквата отъ владичкия наместникъ, попъ Стерио Калугеру.

За пѣнието ми въ църквата, святий Николай. [3])

Рождество Христово приближи, но и азъ бѣхъ приготвилъ 25—30 дѣца, отъ ученицитѣ си, които всѣкой день почти обучавахъ, въ практично църковно пѣние и, въ разни, духовни, за праздницитѣ, училищни и погрѣбителни пѣсни, а тъй сѫщо и ордени за украшение и награда на ученицитѣ, отъ 3—4 степени.

Прѣзъ полунощь на Рождество, т. е. 24 срѣщу 25 декемврий, 1862 год. събра се, при менъ всичкия пѣвчески хоръ, облеченъ богато и гиздаво цѣлия и, отъ дома ми, се отправихме право за въ църквата,

---

[3]) Въ цѣлия градъ Крушово до 1868 год. имаше само една църква, св. Николай, построена прѣди 65 (1797) год. на мѣстото на старата скромна черквица, близо до крушата, тоже св. Никола, отъ която и градътъ, Крушово взе своето название. И днесъ още има хора които знаятъ крушата и старата църква, въ Яя-беговото село Крушово.

гдѣто ненадѣйно освоихме дѣсната страна на псалтоветѣ, които щомъ видѣха пѣвческия хоръ, веднага отстхпиха мѣстата си. Азъ спрѣхъ хорътъ, съ нотнитѣ си книги, при пѣвцитѣ (псалтоветѣ).

Множеството, въ църквата, като видѣ извънредно нѣщо въ църквата си, т. е. купъ момчета на познати родители, чисто облечени и украсени съ блѣскави ордени на гръдитѣ имъ, готови да започнатъ да пѣятъ остана очудено, и тишината въ църквата, веднъшъ се въдвори и утаи всѣкой гласъ. [1])

Утренното пѣние се продължаваше и бѣше при прѣдвечерието да свърши своитѣ тропари и канони, а дѣдо владика обличаха и тъкмеха свѣщенници, въ олтаря.

Ето ти дяконътъ на скоро излѣзе изъ олтаря и се спрѣ прѣдъ святитѣ врата, които се отвориха, дигна дѣсната си рхка и викна: „εὐλόγησον δέσποτα“ („благослови владико!“)

Дѣдо влад.: „Εὐλογημένη ἡ βασιλεία“ (благословенно царство).

Азъ веднага съ камертонъ прѣдадохъ; тихо, на пѣвцитѣ, тритѣ гласа и, слѣдъ като свърши дѣдо владика, съ високъ тонъ извика хорътъ: „А, а, а, аминъ.“

Дяконътъ: (сé по гръцки), „Миромъ Господу помолимъ се.“

Хорътъ (два пхти по гръцки): κύριε ἐλέησον; два пхти по славянски: „Господи помилуй“; два пхти по ромхнски: „Домне милуеще“.

Вичко, което принадлѣжи за въ литургията, да пѣятъ, вънъ пѣвцитѣ, изпѣвахме го по европейски, много сполучливо съ ученицитѣ на тритѣ езика, въ извънредна: охота, тишина, и внимателно слушане на черквоющитѣ се, и отъ двата пола.

---

[1]) Ретко съмъ срѣщалъ църква, (освѣнъ рускитѣ) въ която да да владѣе съвършенна тишина. Особено въ Крушовската, врявата и прикаскитѣ — именно по женитѣ — бѣха въ най голѣма стъпень.

Дѣдо владика въодушевенъ, види се, отъ пѣнието на тритѣ нарѣчия, а именно отъ славянско (?), съ което изпѣхме и неговия химнъ:[1])

Прѣводъ: „Мелетия високопрѣосвѣщеннаго и Богоизбраннаго Мѣтрополита, на свгѣтата Прѣспанско-Охридска митрополия. Честнейшою же Екзарха *на цѣлата горна българска Македония* и пр.... прѣдъ святитѣ врата втория пѫть — слѣдъ гръцкото — дѣдо владика извика:

„Гошподи, Гошподи, призри съ небесехъ и висъ виноградъ шей и пошети его, егозе носадила...

Съ тѣзи, недодъвкани, отъ владиката, славянски думи, както въ святия домъ, тъй и публично припозна владиката и одобри да се пѣе въ черквата и български и, не само мене, заможи и ме удързости, въ намерението си, но той — владиката — затули устата на мнозина крайно фанатици и върли гонители на българщината, които като слушаха че пѣемъ: „отца и сина и святаго духа и други", намръщаваха лицата си и навождаха главитѣ къмъ земята, а именно нѣкои отъ свещеницитѣ, крушовски.

Като се свърши тържественно литургията и пусна църквата, множеството крайно задоволно, види се, отъ това наше не чувано за него пѣние, весело и насмѣхнато си отиде у дома си и, въ тритѣ коледни, въ посѣщенията си, единъ другиму прѣдметъ на радость и разговоръ у народа бѣше нашето пѣние, което магически го привличаше, за въ църквата всичкитѣ Крушовски жители, безъ разлика на възрасть, само и

---

[1]) Горѣизложената, владичка пѣсень, въ градоветѣ: Битоля, Охридъ, Крушово, Кичя, Прилѣпъ, Струга, Ресенъ и Янковецъ, па даже и Лериската епархия, до 1868 год. точно, както е тукъ изложена пѣеха я пѣвцитѣ, по горнитѣ градове, а отъ 68, обаче, изхвърлиха думата: „βουλγαρίας" и оставиха само: „ἄνω Μακεδονίας".

само, да слушатъ дѣтцата, като пѣеха, въ Господскитѣ и по голѣмитѣ праздници, прѣзъ годината.

Щомъ се съвна, първия день на Рождество, дѣтцата, пѣвцитѣ, както бѣхъ имъ заповѣдалъ, на опредѣления часъ се събраха при мене, носящи и орденитѣ си. Поведохъ ученицитѣ си и посѣтихъ първѣ: дѣда владика, училищнитѣ епитропи (настоятелитѣ) тъй сѫщо черковнитѣ — всичкитѣ първенци, родителитѣ и родоветѣ на цѣлия пѣвчески хоръ, а при всичкитѣ посѣщаеми кѫщи пѣхме на тритѣ езика: „Рождество твое Христе Боже“, „Дѣва днесъ“, „Стань Давида съ гуслами“, и други увеселителни пѣсни. Количеството на парични само подаръци — че ни даваха комахай на сила, и чорапи, ризи и други нѣща — въ тритѣ дена на Коледа събрахме не по-малко отъ 500 гроша, часть отъ които дадохъ на пѣвцитѣ си, а остатъкътъ подѣлихъ на всички (700) ученика, и отъ двата пола и, съ тази постѫпка, не само ученитѣ привлекохъ: къмъ прѣданность, обичь, послужность и съревнование къмъ училището и порядъкътъ му, но азъ спечелихъ: голѣма честь, уважение и любовь, на цѣлото Крушовско население, безъ разлика на народность, което не правеше: свадби, угощения и всѣкакъвъ родъ веселби, безъ да ме не покани благородно, да присѫтствувамъ и азъ съ другаритѣ си.

Както днитѣ на Рождество, тъй сѫщо всичкитѣ празници, прѣзъ мѣсецъ януарий (1863), прѣкарахме ги твърдѣ весело, както въ черквата, тъй и по градътъ. Прѣзъ 1863 година прѣзъ великитѣ пости, ако да се не лъжя, помина се 75 годишния старецъ, (влахъ) и корененъ житель на градъ Крушово по име Г. Пандази, баща на единственния образованъ въ Крушово човѣкъ, Иованъ Г. Пандази, извѣстния и днесъ по високото си образование, а именно по гръцката филология, философия, списатель и професоръ въ Атинския университетъ, при това и учи-

тель на царь Георгиевото семейство. Покойния, Пандази, за образованието на сина си бѣ продалъ, и мило и драго бѣ заложилъ, само и само, да възпита единствения си синъ, и бѣше сполучилъ. Той ме обикна не по мало отъ сина си, който одавна врѣме отсѫтствуваше отъ Крушово и прѣди да умрѣ, бѣ зарѫчалъ на кѫщнитѣ и зетоветѣ си: Тома и Георгия, да ме поканятъ, да погрѣба мъртвото му съ всичкитѣ ученици и учители, придружающъ тѣлото му съ разни църковни и погрѣбателни пѣния съ дѣцата. Това завѣщание на покойния Пандази, ако и за първъ пѫть се явявахъ, въ попрището на погрѣбения, но стана извънредно тържественно и блѣскаво, повече отъ колкото очаквахъ да стане. Поведохъ около 400 ученици, разбира се поголѣмитѣ, на които всѣкому обѣсихъ по една кърпа на наедно отъ рамената имъ и ги раздѣлихъ отъ дѣсно и лѣво — по тротоаритѣ на улицата, съ по една свѣщь въ рѫцѣ обвита съ черна траурна мрѣжя, а посредъ ученицитѣ пѣвцитѣ (хорътъ), слѣдъ тѣхъ учителитѣ, съ обвити лакти съ трауръ; подиръ тѣхъ свещеницитѣ и тържеството носяще черни кордели (ширити). Тѣлото се вдигна и отправи за въ църква прѣдвидимо съ пѣсеньта: „кая житейская сладость прѣбиваетъ не прѣложна“ ... Слѣдъ опѣлото, първъ пѫть, отъ амвоната държяхъ рѣчь, на която за текстъ имахъ: „нѣстъ бо человѣкъ, иже не увидетъ смерти“. Слѣдъ опѣването на покойния, придружихъ го съ ученицитѣ, до вѣчното му жилище (гробътъ му), сѫщо съ пѣане по руски на пѣвъ.

Това небивало и тържественно погрѣбение, което извънредно впечатление направи на всичкитѣ придружающи мъртвото, лицата на които, като да прѣдставляватъ, че и тѣ желаятъ да умратъ, ако би знаеле, че съ подобно тържество щѣли да се погрѣбятъ. На свѣщеницитѣ обаче лицата друго прѣдставляваха, т. е. не

ги ареса това ново мое пѣние по погрѣбенията, но не смѣяха, подъ никакъвъ начинъ, да яватъ своето си негодование, че народътъ щѣше ги намрази и изобличи. „А знайте ли защо тѣхно благоговенство не бѣха задоволни и роптаяха на мене?“ За друго нищо, освѣнъ затова, че тѣмъ се плащаше, отъ единъ грошъ, до три, а мене отъ петъ — най-сиромашкитѣ — до 25 гроша, освѣнъ на ученицитѣ кърпитѣ и подаръцитѣ. Погрѣбяванията на мъртвитѣ съпровождахъ безъ никакво отъ никого припятствие, както и пѣнието въ черква почти, до 1865 година, 3 години; но злобата отъ день на день все растеше, и се развиваше между свещеницитѣ и тя бѣше неотемнима отъ тайнитѣ имъ злобни замисли и кроежи . . .

Въскресение Христово (Великъ-день), както и майскитѣ дни прокарахме, още по-опитно, по-весело и тържественно отъ Коледе съ всѣкакви: църковни, духовни, училищни пѣсни, гимнастически обучения, които направихъ въ дворътъ въ училището, разни игри и разходки, около града, а именно въ корията, която, както казахъ, е самото красуще, згодно и приятно за веселби мѣсто на градъ Крушово.

Първия ми изпитъ на тайното ми бълг. училище, въ Крушово.

На врѣмето на моето учителствуване — общо прието правило по цѣла Македония и цѣла Гръция, даже и днесъ се поддържя, изпититѣ да ставатъ почти на всичкитѣ училища, на послѣднитѣ дни на мѣсецъ юний, т. е. на Петровъ-день. Този обичай господствуваше и въ Крушово.

По изпититѣ и успѣхътъ имъ нѣма да се простирамъ на дълго въ подробноститѣ имъ, да не би читательтъ да мя обвини въ fanfaron (въ себехвалство) и егоизмъ, за тѣзи само мимоходомъ ще кажя, че тѣ

(изпититѣ ми) тъй бѣха сполучливи и богати: съ успѣхи, добро поведение и порядъкъ на ученицитѣ, щото цѣлия градъ и епитропитѣ учил. настоятели останаха крайно очудени и задоволни отъ моитѣ годишни неуспорими трудове; а ученицитѣ, отъ полугимназията, настоятелно убѣдиха родителитѣ си да останатъ при мене ученици и идущата година, и това би съ нѣкои класове.

Слѣдъ тридневнитѣ ми изпити, толкова ме възлюби обществото, щото щомъ свършихъ изпититѣ си: епитропитѣ, първенцитѣ, мнозина отъ богатитѣ и образованитѣ, извънредно ме похвалиха и, които взехаме подъ ржка и ме заведоха право въ сѣнчестата кория — гдѣто бѣха приготвили агнета печени и други богати и раскошни закуски и ястиета — и, слѣдъ като ме поздравиха за успѣхитѣ ми и прѣди да обѣдваме, налѣгнаха ме да ме условяватъ за шесть още години и бѣха въ такава готовность, че колкото за напрѣдъ да бѣхъ имъ поискалъ, на драго сърдце щѣха да ми дадатъ, само да ме иматъ за тѣхенъ учитель. — Ето доказателство прѣдъ г-да читателитѣ ми за моитѣ прѣхвалени успѣхи въ училището ми.

Прѣдложения, шестгодишенъ срокъ, ма́й ми се видѣ много дълъкъ и не цѣлесходенъ за моитѣ тайни: кроежи, мечтания и начала, за възраждането на българщината, въ този, въ всѣкакво отношение цинцарски и поцинцаренъ градъ; за това и не приехъ прѣдложения отъ властитѣ, срокъ, а сключихъ само за петь години и, каквато заплата имъ поискахъ, безъ никакво прѣрѣкание и обтѣгвания, на драго сърце приеха и, сѫщия часъ, въ корията ми дадоха контрактъ съ 37,800 годишна заплата, квартира, отопление, осветление прислуги и други удобства, съ по обширна и неограничена власть: за въ училищата, църквата и пѣснитѣ по погребенията, а при всичко ми повѣриха и градскитѣ, по данъкътъ, царски и църковно-училищни книжя (тевтери) азъ да се располигамъ, че епитропитѣ бѣха малогра-

мотни, и освѣнъ това имаха пълно доверие на мене. Пъкъ азъ това и чакахъ, да се докопа съ тѣзи желаеми за менъ, книжя, за да се запозная съ имената на нуфузитѣ и данъкоплатцитѣ, и да видя да ли има между тѣхъ и български имена, за да ми послужятъ за моята гонима цѣль и тайни планове.

Любовьта и честьта, на която се радвахъ и почивахъ, до дѣто бѣхъ учителъ при власитѣ, не мога да я опиша и прѣстава, че не мога да я сравна, даваема отъ многонародни и иноезиченъ народъ (власитѣ).

Прѣзъ всичкото ($2^1/_2$) мѣсечно вакантно врѣме: веселбитѣ, игритѣ, (училищни) свадбитѣ и угощенията непрѣставаха да не бждатъ, по всичкитѣ недѣлни и празднични дни. Въ това свободно врѣме, срѣщахъ въ града, мнозина бѣлодрѣшковци и българи (мияци и бърсяци) Крушовски граждани, но никого не познавахъ, и, още отбѣггахъ, и които по нѣкогашъ, по гръцки криволѣво ме запитваха: „даскале, имисъ акуоме ишъ типъ клишия, „*ке господи помилуй, отца и сина* и др. денъ ине авта вургарика? Кало прама ине на кшеришъ вургарика даскале". т. е. „учителю, ний слушаме въ черквата и: „господи помилуй, отца и сина и др. Не сж ли тѣзи думи български? Добра работа е да знаешъ и български" даскале.

Съ голѣмо сърдечно съкрушение и жалость поглѣждахъ горкитѣ българи, къмъ които съ голѣмо неудоволствие, чрѣзъ власитѣ, имъ се обяснявахъ на гръцки, но за тѣхнитѣ запитвания, врѣтето още не бѣше дошло, за да имъ се открия и обада, кой съмъ и отъ кжде съмъ.

Ваканциитѣ се изминаха, училищата се отвориха и се започнаха прѣданията на първото шестмесечие на втората ми година, на моето учителствование въ Крушово.

Въ градъ Крушово никакъвъ родъ съ никого нѣмахъ, освѣнъ съ една стара стрина, Ристана, жена на покойния ми чича, Груйо П. Шумковъ, който бѣше напусналъ родното си село Церъ още прѣди 40 години,

и бѣ се заселилъ тукъ съ баща си, Петрета, и брата си, Симона, който е и днесъ е живъ въ Крушово въ „мочуръ махале“ и тамъ се оженили и двамата братия.

Въ растояние на 2—3 мѣсеци, азъ прѣгледахъ и прѣписахъ — нощѣ врѣме — за себе си всичкитѣ, по данъкътъ тефтери и нуфуси (данъкоплатитци), между които намѣрихъ почти една втора часть отъ 2000 имена чисти български, но никого отъ тѣхъ не познавахъ въ града, освѣнъ едного, който отиваше: у владиката, богаташитѣ, по свадбитѣ, славитѣ, (службитѣ) угощенията и задушбинитѣ като готвачь (ахчия) и фурнаджия, съ когото отидохме наедно въ Бѣлградъ другари бѣхме въ Бѣлградъ, още 1848 год., и той бѣше Кърсте Църни—Кочовъ, фурнаджия въ мочурмахале, родомъ отъ моето родно село Церъ. но заселенъ прѣди незнамъ колко години, въ Крушово. При всичко че, прѣди 18 год. бѣхме се раздѣлили, се като да ме познаваше мало и той, но не смѣеше да се доближи и да ми се обади. Единъ день заварихъ, този мой бивший другарь, Кърстета, у стрина ми, Ристана, че бѣха комшии — и тамъ отново се запознахме и открихме родътъ си, всѣкой, кои и чи бѣхме. Подиръ това кратко запознаване, азъ поканихъ стариятъ си съотечественникъ, Кърстета, когато има свободно врѣме, да дойде въ моята квартира, (въ училището), но ако е възможно, нощемъ това да стори, и никой да го не види.

Днесъ да доде Кърсте, утрѣ да доде; едвамъ това стори на именния ми день, (св. Иованъ), вечерьта, ужъ да ми почести празникътъ и, като останахъ сами, запрѣхъ го у дома, 2—3 часа, съ когото размѣнихъ слѣдующитѣ разисквания:

— „Кърсте, ти си, съ нѣколко години, постаръ отъ мене, и добрѣ повнишъ, какви искренни и вѣрни приятели бѣхме въ Бѣлградъ, като бѣхме още дѣтца. Азъ като съмъ увѣренъ, че братския ни животъ и приятелство днесъ ще се подновятъ и, като сме въз-

растни ще се уякчатъ съ по реялни и солидни, между ни свърски. При това като имамъ прѣдъ видъ, че това, което ще говоримъ тази вечерь, ще го пазишъ въ голѣма тайна, въ душата ти до извѣстно врѣме, ще те питамъ нѣщо, но моляте, право да ми кажешъ, като чистъ българинъ що си:

— Ти си вече човѣкъ на 30—33 годишна възрасть; тукъ, въ Крушово, ти си се родилъ и, въ него живѣялъ, порасълъ, оженилъ па дѣтца добилъ; да ми кажешъ да ли има въ Крушово чисти българи, и колко — горѣ-долѣ — ги има и отъ кой родъ сѫ и кое название носятъ тѣ. Ако да ми кажишъ право, нѣма да те остава безъ парично възнаграждение, увѣрявамъ те.

— „Азъ съмъ Крушевски почти, общий ахчия, отговори ми Кърсте, отъ прѣди 16 години, и отивамъ по всичкитѣ, туку-рѣчи кѫщи, кадѣто ме повикатъ и всичкитѣ ме познаватъ; кой съмъ, чи съмъ, и какъвъ съмъ и, фамилиарно, съ мене си говорятъ всички. Азъ ще ти кажя, колко сѫ и кои сѫ: бугари, власи (цѫнцари), и арнаути и, ако сакашъ, да те запозная съ всичкитѣ; но моля те, г-нъ Иоване, да ме не издадешъ, че тука се много силни и богати власитѣ пакъ азъ около тѣхъ живѣя и прѣхранявамъ, сиромашкитѣ си дѣчица.“

— Отъ тази страна, Кърсте бѫди спокоенъ, отговорихъ му, не само нѣма да те издамъ, но напротивъ прѣдъ мнозина ще те похваля и препорѫчя за добритѣ ти ястия, а отъ друга страна това не е и въ моя интересъ, че ти добрѣ знаешъ, че ме главиха (цѣниха) власитѣ, още за петь години, за 39,440 гроша; може да си изгуба службата, ако не пазя тайно работата.

— Въ Крушово, още отъ старо врѣме, има три милети: продължи Кърсте, власи или цѫнцари, бугари и арнаути. Власитѣ сѫ: най-много, най-силни и най-богати, по цѣлата Македония, тие цѣлия градъ дър-

жятъ за перче, и, прѣдъ нимъ, никой не смѣе да продума. Послѣ власитѣ, ако и по малочисленни отъ бугаритѣ, идятъ арнаутитѣ, а българитѣ за нищо не ги считатъ, освѣнъ, ако нѣкой отъ тѣхъ да не знае цинцарски, ще го подиграватъ съ думитѣ: „вургаре, зданпгоне (дебелоглавъ, будала, мужикъ) за това сме принудени всички бугари да знаемъ влашкия езикъ — освѣнъ селянитѣ, които сѫ чисти бугари — защо никаква честь нѣмаме по пазара въ Крушово; и много се страхуватъ горкитѣ бугари, отъ власитѣ, че ги нападатъ, прѣкарува и, че нищо, не ги считатъ, освѣнъ да плащатъ повече отъ нихъ вергията. Въ Крушово за сега се броятъ до 1800 кѫщи, продължи Кърсте освѣнъ: хановетѣ, плевнитѣ, дукянитѣ и чешмитѣ, отъ които до 1200 сѫ влашки, 400 бугарски и 200 арнаутски, но въ 1200 кѫщи сѫ много бугарски по-първитѣ повлашени. Отъ 400 кѫщи половината сѫ бугарски, (бърсячки), а другитѣ, бугарски (миячки), за това два рода българи има въ крушово.

— Има ли нѣкой отъ българитѣ, който да знае писмо българско, или да желае да се учи по бугарски продължихъ азъ.

— Мнозина отъ българитѣ — майстори отиватъ въ Бѣлградъ, но никой не знае да чете и пише, рече Кърсте. Отъ като дойде ти въ Крушово и почна да псалишъ въ църква: гръчки, бугарски и влашки, мнозина отъ българитѣ почнаха скришомъ да си шептятъ: „море имало и бугарско псалене, даскалотъ чистъ грькъ отъ Мора, (Гърция) е бре, но пакъ знае да пѣй и бугарски, а ние санкимъ бугари па кьора не ти знайме.

— „Кърсте, да ли можемъ да намеримъ по манастиритѣ, нѣкой отъ гяцитѣ, който би дошелъ тука за даскалъ, съ 50—60 гроша на мѣсецъ, попитахъ го ревностно.“

— А! арно се сети даскале, отговори Кърсте, въ

манастирътъ св. Иованъ Слѣпченски *) въ охридската епархия, Демир-Исаръ-холъ) има единъ дякъ, който е чолакъ съ дѣсната ржка; той ми е комшия, по име Коле Ролевъ, той е много сиромахъ; съ тази заплата може да дойде.“

— Добрѣ; той ще дойде, ами ти можешъ ли да съберешъ 20—30 дѣца за да се учятъ български и въ кое место? попитахъ Кърстета.

— Дури да дойде Коле отъ манастиря, азъ ке ти събера до 30 дѣца, а за училище, за сега, нека бжде амурлукътъ на фурната наша; тамо е асли и топло, па и дѣцата сж бѣдни и голи.“

— Ако сторишъ това, Кърсте, азъ освѣнъ на даскалътъ ще плащамъ по 50—60 гроша, но и за всѣкое дѣте, което ще склонишъ за въ бълг. училище ще ти плащамъ по половина бѣло меджидие, а кирия за амурлъкътъ по едно бѣло меджидие на мѣсецъ; труди се отъ днесъ за народа, а най-много за твоя интересъ, но глѣдай тайно да работишъ, до кога азъ ще ти кажя и се ява, че милѣя за българска просвѣта.“

Подиръ три дени дойде даскалъ Коле Ролевъ отъ манастиря и чрѣзъ Кърстета, нощно врѣме, ми се прѣдстави. Щомъ го видѣхъ, прѣдъ Кърстета, му прѣдложихъ запитвания, на български: „Кадѣ си училъ, какво знаешъ, даскалъ Коле?“

„Господине, училъ сумъ: часословъ (наустница), псалтиръ, апостолъ, и до свѣтче сумъ фтасалъ; пиша со лѣвата си рака, но азъ арно си пиша.“ И дѣйствително прилично можеше да пише, съ лѣва ржка.

— Приемашъ ли да бждешъ българ. даскалъ на 20—30 дѣца, въ амурлъка на фурната Кърстева съ заплата 60 гр. на мѣсецъ, и що ще ти донесятъ бакшишъ дѣцата, а книгитѣ за ученицитѣ азъ ще ти ги давамъ безъ пари, за всичкитѣ дѣца.

---

*) Тъй се нарича мънастирьтъ отъ ближното село Слѣпче.

— Приемамъ, господине, алъ дѣца нѣма, отговори Коле.

— Не е твое гайле, възрази му Кърсте, язъ ке ти найда и до 40 дѣца, туку мѣстото да не ти е тѣсно даскале? Попита го Кръсте!

— Кога ке се умножятъ дѣтцата, пое думата Коле кукята наша е близу и празна, тамо ке се съберятъ уще толку дѣца.

— Арно, но ова работа трѣбва да се работитъ много тайно даскале, и ако те узнаятъ властитѣ, къкъ кье се отговоришъ? попитахъ го азъ. — „Нека си ми живъ ти г-нъ Иоване.“

— „Е, да ми простите, я заборайфъ що ми каза господинъ Иованъ; па асли не му разбирамъ арно, оти той сборуетъ троа, коа славянски,“ се извини даскалъ Коле.

— Властитѣ кога узнаятъ, че ти учишъ български нѣколко дѣца, и те попитатъ кой и колку ти се плаща, поехъ думата азъ, да имъ кажешъ така: „егуменътъ на Слѣпечкия манастирь, св. Иованъ, заповѣдалъ ми и Охридския владика Мелетия, да ми плаща по 50—60 гроша отъ манастирътъ, за да уча нѣколко дѣца въ Крушово, защо много се благодарилъ той и селото Слѣпче, отъ вашия даскалъ, Иована, който много хубаво псалилъ съ ученицитѣ си по руски, кога се посветилъ манастирътъ — дѣйствително това би — гдѣто много народъ събра па и пари много паднаха. За да поблагодари прочемъ на Крушовскитѣ власи за гдѣто проводиха даскалъ Иована, прати мене као сакатъ человѣкъ, да уча нѣколку бѣдни дѣтчица безъ пари, за: душа и здравие, честь, и слава на Крушовскитѣ епитропи и първенци и да оттърва вашето школьо отъ сиромашчета, гнжсни дѣца. А книжкитѣ на дѣцата се търкаляха въ манастирскитѣ стаи; гризѣха ги мишкитѣ, па Егуменътъ ми ги подари да ги раздавамъ по бѣдни ученици въ Крушово.

— „Колко се отнася за ученици, даскалъ Коле, ти се не бой, рекохъ му, азъ нарочно ще изпжда отъ грѫцката школа 20—30 българчета, и ще обада на епитропитѣ, че тие нѣматъ глава да се учятъ на грѫцки езикъ, наедно съ благороднитѣ влашки синове, които само съ въшки се пълнятъ отъ тѣхъ, а друго нищо. Но тие дѣца ти безъ друго ще ги приберешъ, въ твоето школьо. Отъ друга страна, както чу, Кърсте ще ти присобере още 20—30 и, ето ти, въ училището си ще имашъ 50—60 души ученици. — Арно господине, отговори Коле, сполайти.“

На 15. януарий 1864 год. тайното бълг. училище се отвори въ амурлука, Кърстевъ съ 30—40 ученика, и отъ двата пола и, въ тайнѣ, сжществува почти 4 години, поддържано морално и парично, както по-горцѣ опредѣлихъ отъ мене.

Горѣщата ми наклонность и ревностьта къмъ възраждането на моитѣ еднокръвни братия, българи, въ мене се породиха още прѣзъ 1858 година, както ще видимъ въ описа за възраждането на Битолскитѣ българи, но се сж криеха и таеха въ сърдцето ми. Трѣбва обаче, тукъ да изповѣдамъ една необходима истина, че за да ускоря и гудя въ дѣйствие кроежитѣ и намерението си за събуждането къмъ своята народность на пропадналитѣ, тъй да рѣка, въ Крушово българи, но малъкъ потикъ и насърдчение ми се дадоха отъ единственния, въ Прилѣпъ и околностьта му родолюбецъ и дѣецъ по българисмътъ младия тогава нарѣченъ: Тодоръ Кусевъ, а сега: „Негово Високопрѣосвещен. Старо-Загорски митр. Методия, който както всѣкиму е извѣстно, бѣше и е самия лостъ на всѣка тѣжина и мжка, по възраждането на българитѣ въ Македония. Неговата дѣятелность и всѣкакъвъ видъ жертви въ какъвъ разгаръ бѣха, подробно ще видятъ читателитѣ въ подробното описание по българскитѣ работи въ Прилѣпъ на Марка Цѣпенковъ или на К. Шопкарева.

Жално ми е, обаче, че нѣмамъ тукъ едно писмо поне на отца Методия, за да го поместя тукъ за назидание на самата истина и, ако бихъ ималъ, щѣхъ да избава себе си отъ всѣкое прѣувеличяване, на дѣйствията ми, а читателитѣ отъ нѣкое съмнѣне.

Мѣсецъ юний дойде и прѣполови се, и изпититѣ на второгодишното ми учителствувание започеха и се свършиха съ много по-голѣми и по-блѣскави успѣхи и порядъци, както въ училищата, тъй съ пѣнието ми: въ църквата, погрѣбения на мъртвитѣ и по Господскитѣ празници, съ разни черковно-духовни и увеселителни пѣсни, отъ миналата година. Прѣзъ второгодишнитѣ ваканции започеха да мя приближяватъ и обикалятъ разни бабички и мжжье съ прѣдлози за сгодяване отъ разни богати и благородни влашки кжщи, въ Крушово, съ голѣми парични сумми за зестри (прика),най-много мя налѣгаше училищния настоятель, Димитрий Папазоглу, съ двамата си братия, Наума и Георгаки Папазоглу Кряста, да мя оженатъ съ тѣхната храненица, Константина, съ 15,000 гр. зестра, освѣнъ невѣстинскитѣ богати и раскошни копринени дрѣхи.

Всичкитѣ натиски и прѣдложения за годежь, категорицески отбѣгвахъ не че нещѣхъ да стжпа въ бракъ и не бѣхъ на врѣме, но бѣхъ сиромахъ, а главната ми цѣль бѣше да се удома съ дъщерята на нѣкой отъ попървитѣ въ града българинъ, па макарь и повлашенъ да бѣше той, че сж тази сполука надѣвахъ се да ми се домогне въ бждаще за сжществуванието на прѣдначъртанитѣ отъ менъ планове по събуждането на българщината въ Македония, и до негдѣ дѣйствително сполучихъ.

Около началото на ноемврий 1864 година, явиха се силни сгройници (пратеници), които съ голѣми настоявания ме убѣждаваха да се сгодя съ дъщерята на повлашения въ него врѣме, българинъ търговецъ честенъ и единъ, който бѣше първъ отъ димогерондията,

по име Веле Гъоревъ, съ 2000 гр. само зестра. И този прѣдлогъ до едно врѣме отхвърлихъ и прѣзирахъ, но утекченъ и потиснатъ най-послѣ, отъ разни частни хора и, отъ като изпитахъ за фамилията и произхождението и личностьта на бѫдащия мой дѣдо, (тесть) рѣшихъ се и се сгодихъ съ 4-та му дъщеря, Константина—съ този мои годежъ, не само мнозина оскърбихъ отъ влашкитѣ чорбаджии въ Крушово, а именно Димитрия Папазоглу който толкова много ме обичаше, щото подъ единъ покривъ (юрганъ) сме спали, но и дадохъ вече поводъ да се съмнѣватъ власитѣ въ мене, че азъ вече се българея, ако и да знаеха, че съмъ чистъ българинъ, отъ селото Церъ, както казахъ. И дѣйствително тази моя стѫпка даде единъ фактъ и мотивъ на власитѣ противъ мене въ бѫдаще. Но като имаха отъ една страна прѣдъ видъ, че бѫдащия мой дѣдо Веле е вече тѣхни и че той е единъ въ межлизътъ имъ омѫжилъ вече тритѣ си дъщери и двамата синове, за влахини цинцари мѫжи другаже моитъ силенъ и непрѣкосновенъ горѣщъ гърцизмъ, нѣмаха защо толкова да се страхуватъ, че азъ ще пригърна българитѣ. Почти цѣла година останахъ сгоденъ и, това врѣменно растояние, благополучно прѣкарахъ и третята година изпититѣ си, а пъкъ въ този годишенъ промеждутъкъ, почеха да се доближавахъ по-първитѣ отъ българитѣ, въ крушово да дохождатъ при дѣда ми, Велета, и почеха да го запитватъ: дали азъ съмъ българинъ, отъ тадѣ съмъ, дали зная да говоря български. Стареца, Веле, въодушевенъ отъ идеята, че той сгодилъ дъщеря си съ новия даскалъ — много голѣмъ човѣкъ, бее! и настроенъ тайно отъ менъ, поче да ги оглашава и съвѣтва, да дойдатъ при мене свободно и да се запознаятъ, че азъ съмъ билъ чистъ бългринъ и говоря по български добрѣ и да се не страмуватъ нито пъкъ страхуватъ отъ власитѣ. Отъ друга страна цѣлъ апостолъ бѣше ми кръсте и Коле даскалътъ.

На 17-й септемврий 1865 година встжпихъ въ законенъ бракъ, които отъ горѣща любовь къмъ менъ при всичко че бѣше и оскърбенъ мало кумъ ми стана училищния епитропъ, Димитрий Папазоглу кряста. Но 10—15 дни прѣди свадбата ми азъ си поканихъ отъ родното ми село Церъ: майка си, Стоянка, сестритѣ, Гайтана и Божана, зетоветѣ си, Траяна и Лазара и всичкитѣ, колкото имахъ родове и приятели, прѣдъ които вѣнчаването ми стана много тържаственно и весело.

Крушовскитѣ българи като видѣха, че свадбата ми се съпровожда и прѣдставлява повече отъ бѣлодрѣшковци чисти българи бърсяци съ везани: кошули джубиня, клашенци (сукнени) саи и пр. пр. публично се увѣриха че съмъ билъ чисть българинъ, и почеха да се осмѣляватъ и да ме поздравляватъ и приближаватъ тукъ-тамѣ, по-свободно отъ колкото попрѣди.

Първтѣ ми прѣдложения за направата на новата бълг. църква въ Крушово.

Казахъ по-горцѣ, че подиръ ожсняването ми почнаха по-първитѣ отъ българитѣ да се запознаватъ съ менъ и, свободно до негдѣ да се поразговарятъ и измѣняватъ нѣкои общеполезни разговори и то на български езикъ и, тъй постепенно познанството ни, отъ день на день, растеше и се развиваше между менъ и тѣхъ.

Третата година на моето въ крушево прѣбиване отпразнувахъ имения си день, св. Иованъ, у дома си, а не въ училището, както другитѣ години. Въ този день ме посети извънредно множество отъ гражданитѣ и отъ двата пола, но и не малцина ако и пръвъ пжть и отъ повиднитѣ и побогатитѣ българи, съ мнозина, отъ които бѣхъ взелъ вече сношение нѣколко пжти.

Врѣмето бѣше: снѣжно и магловито, тъмно и студено, а и нощьта бѣше прѣкарала часъ и половина отъ своя зименъ дълъгъ пѫть. Българитѣ като покъсно дойдоха, на честитяване, естественно бѣше, покъсно и да оставатъ домъ ми, и това сториха. Слѣдъ като се освободихъ отъ влашкитѣ посетители и се поразговорихъ сладко съ единокръвнитѣ си българи, отъ които изкусно съ знакъ, запрѣхъ 2—3 ма да останатъ у дома, още часъ-два, за да се поразговоримъ за общо бълг. добро и тѣ останаха: Кръсте Угриновъ безирджи, Наумъ Аврамовски, Никола Петревъ и Секула Гьоровъ папуджи, отъ селото Церъ, които на български езикъ попитахъ: [1])

— „Отъ колко кѫщи се населява гр. Крушово и, да ли има много български?“

— „Туку-рѣчи отъ 2000 кукьи, отговориха отъ които полойната бѣха бугарски, алъ сега се повлашиха и не се броятъ векье за бугарски, нито пакъ смѣятъ да се кажатъ, оти биле и сетъ бугарски; до 250 куки има уще що носятъ, као насъ, бѣли долами и кувчиня и дома си сборуатъ бугарски, а со власитѣ, сакашъ-некишъ, влашки говориме.“

— „Какъ си живѣете съ власитѣ, честятъ ли ве по мало; или не; турятъ ли ве по некогашъ, като епитропи въ църквата и въ школьото или не?“

— „Е, даскале, за една пара не ни сайдисуватъ; за нищо не ни прашатъ, као що сме Крушовци; тие що кье сторатъ сторено е. Ние еве сме по на 50—60 година людье, никой отъ насъ не е чулъ, да се повикалъ баремъ еднужъ едного отъ бугаритѣ, или за епитропъ или за аза или пакъ баремъ кога се хвърлятъ царската вергия. Еве отъ нѣколку години вамо дѣдо

[1]) Нека да ми се не счита за грѣхъ, гдѣто азъ говоря по-горно български; тъй като отсѫтствувахъ 16 год. отъ отечеството си бѣхъ забравилъ, почти, майчиния си езикъ освѣнъ, че мѫчно ми бѣше по македонски, нъ съ горно българското нарѣчие прикривахъ нѣкои тайни, по кроежьтъ на прѣдначуртанието си, по българскитѣ ми работи.

ти, Веле Гъоревъ, као туджарь що е, отъ како се сроди со власитѣ, со даване и земанье по женитби, фатия да го честятъ и да го викатъ во нивнитѣ межлизи, па и денеска е во нимъ еденъ отъ димогерондията влашка, а други бугаринъ кадѣ смѣйтъ да се явитъ прѣдъ силата влашка; той не смѣйтъ и бугарски прѣдъ нимъ да сборуетъ, а камо ли аза и епитропъ да бидитъ. Бугаритѣ овдѣ сме као робие на власитѣ, само да плакяме вергията и сé, що кя ни фърлятъ и да мълчиме, друго нищо.“

— Жално е г-да, прибавихъ, вие славни и чисти българи да лѣжите и пъшкате подъ игото на едни цинцари и даже чергари и да не знаете вашия славенъ български родъ и езикъ и българската писменность. Знайте ли, че ние българитѣ трѣбва да се радваме и гордѣемъ, че сме потомци на великитѣ равноапостоли светитѣ Кириллъ и Методия, и чада на найголѣмия въ Европа славянски (руски) народъ отъ 130, милиона? Ето защо е жално и срамно да лѣжите и търпите цинцаритѣ, да ве иматъ като роби и да се смѣятъ и подиграватъ съ васъ и нашия славенъ езикъ. Слушамъ, че мнозина отъ Крушовскитѣ българи много имъ било драго и слѣдко и, много, радвале се биле, кога съмъ пѣялъ въ църквата и по кѫщята съ ученицитѣ, по славянски; истина ли е това?

— Вистина, киръ даскале, и знай, оти не е лъжа, отговориха; що е жива душа бугарска во Крушово со радость голѣма търчатъ да слуша твоитѣ бугарски пѣсни, па сичкитѣ бугари се чудиле и, се за тебе, сборуаме, а пакъ не само ние въ Крушово се радуаме на тебе, туку и отъ Прилѣпъ и Битола мило имъ е, и много пѫти идатъ да те слушатъ (отъ които първъ, М. Цепенковъ отъ Прилѣпъ и Методия Кусевъ.

— Видѣхте ли, отъ нѣколку пѣсни църковни и славянски колко ви е хубаво и драго, а колко ли ще

ви бждэ по-радостно и по-весело, да си имате: българска църква, свещеници и бълг. училища?“

— „Е, тогай царство кье бидитъ и за насъ, отговъриха, радушно.“

— Ако да се яви нѣкой, който да ви покаже пѫтьтъ, който да ви заведе и сдобие не само съ това царство, т. е. да си имате: църква, попове и български училища и даскали, но и да ве отдѣли отъ тия чергаре, цинцаритѣ, и да си бждите сами: коджабашии, ази и епитропи, да ли би го послушале, и да ли би не изпълниле неговитѣ съвѣти и кроежи?“ попитахъ ги азъ.

— О, той чойкъ за насъ кье бидитъ отъ Бога пратенъ, киръ дтскале, и я су, со сичката старость, първъ що не ке се отдѣла отъ него, макаръ да замъ оти кье умра — отговори найсозлията между четиримата. Кърсте Угрино въ безерджията, я су вторъ що се чина курбанъ, по бърза Наумче Аврамовъ. И ние не се делиме, извикаха и двамата други; туку отъ тие силни власи само да се отдѣлимъ. Господь и Богоройца и дѣдо Иванъ (руски царь) може да ни куртулисатъ, киръ даскале! съ въздишки казаха.

— „Защо, бре хора сте се уплашиле толкосъ отъ тия власи? Що мислите да сѫ властитѣ прѣдъ българския народъ? Не знайте ли, че по цѣла Македония нѣма повече отъ 10—15 села цинцарски? Ето ги кои сѫ по главнитѣ: Крушово, Търстеникъ, мало въ Ресенъ и Янковецъ и 150 кѫщи въ гр. Охридъ; Търново — Магарево, гопеше, Моловища, до 500 кѫщи въ г. Битоля, 100 кѫщи има-нѣма въ прилѣпъ 50—60—, Клисура и нѣкои села въ Костурската епархия, Моглинско 10—16 села, и тия сѫ повечето въ странство: овчари калайджии и ханджии, по Българско и другадѣ. Ако сега сравнимъ тия влашки села съ безбройни български, ще видимъ, че куцовласитѣ, (цинцаритѣ) прѣдъ българитѣ, ще видимъ и се увѣримъ, че властитѣ друго

нищо не сѫ прѣдъ насъ, освѣнъ една капка вода въ морето, а вие сте се уплашиле отъ едни чергари; вие трѣбва да знаъте, бе, братия, че царьтъ Султанъ Азизъ е далъ голѣма свобода (изинъ) на цѣлия български народъ и на всичкитѣ негови подданници въ царството му, да си се учатъ, всѣкой на свой майчинъ езикъ, а вий се боите отъ едни власи. Чудно, срамно и жално ми е, братя, наистина, гдѣто сте толкозъ страшливи.“

— Киръ даскале, да ти е на помощь днешния св. Иованъ, ти и твойте сборои, ни даде голѣмъ гайретъ и сила въ сърдцата ни, и ни прероди ова вечеръ, као да не сме ние. Сполайти господи! ти зеръ ни доведе овдѣ, да чуеме такви сборои, отъ които да ни се отворатъ очитѣ и умътъ, и да се познаеме що лугье и народъ голѣмъ сме биле, братко! що е далъ царотъ, нека ни е живъ, и да помислиме за такви рабокье, що никой пѫтъ наумъ не ни илеха. Кажи ни, киръ даскале, жити Господа, съ нетърпѣние и разочарованни рѣкоха четирмата, поглѣдоха се единъ другъ и си рѣкоха: кой ли ке бидитъ той чойкъ, отъ майка роденъ и отъ Бога пратенъ що ке ни кажитъ пѫтьтъ, да си имаме църква и сé бугарско? Еднушъ, отъ насъ, во Крушово, нѣмаме и не знаиме между насъ таковъ ученъ и долгънджия човѣкъ, що да излѣзитъ и да се боритъ со толку богати и силни влашки чорбаджии; не е ли така? — питатъ се единъ други. Нистина, рѣкоха си.

— Азъ ще ви го обада, кой е, тозъ човѣкъ, но ако ми се закълнете, че нѣма да го обадите подъ никакъвъ начинъ, нито прѣдъ власи, нито пъкъ прѣдъ българи, до дѣто той самъ не излѣзе и прѣдъ власи и прѣдъ българи, да ви поведе.

— Свети Иованъ денешенъ и Господь златенъ да не убиетъ, и устата да ни се изсушитъ, ако да го прѣдайме. — Всички се заклѣха и съ голѣма готвность отговориха ми.

— Прѣди да ви ява, кой е този човѣкъ, ще ви

обида какъвъ сънь видохъ нощеска и той е, ишала, за ваше добро, имъ казахъ; но да не бързате нѣщо за у васъ, да си вървите?"

— Не, киръ даскале, не можиме да се наситиме отъ твоитѣ сборои и, ако тебе не ти е мака, до утре кье седиме, а и нощьта е голѣма. Те молиме, жити Богоройца, да ни кажишъ кой е чойкотъ кой е и сонотъ, що си виделъ, белки аирлия ке бидитъ. „Ишала!" ототговорихъ имъ [1]).

— Добрѣ, като имате врѣме да се поразговориме, ще ви прикажя сънътъ си, само добрѣ слушайте да го разберете и заповните. Ето сънътъ ми:

„Нощеска се намерихъ въ вашата българска махала на площадьта (мегданътъ) при вашитѣ гробища, до чешмата, гдѣто играятъ момитѣ и момчетата на голѣмитѣ празници. На тоя площадъ бѣше заправена една църква и бѣше изкарана до покрива и покрита бѣше, но още не омазана, и отъ вѫтрѣ и отвънъ, и скелета още стояха. Азъ като бѣхъ самъ самичъкъ (оголсамъ) влѣзохъ въ църквата, въ която не видѣхъ да има, вътрѣ нито единъ поне човѣкъ. Разгледахъ църквата хубаво и видохъ една стълба (мердивенъ) подпрѣна нагорѣ и стигаше до едно широко и послано съ дъски скеле високо 5—6 метра отъ земята, което бѣше отъ къмъ западъ на църквата, башъ надъ срѣднитѣ врата на църквата. Обзърнахъ се около себе си и като не видѣхъ никого, рѣшихъ да се качя по стълбата и това сторихъ. Щомъ излѣзохъ на скелето горѣ веднага се обърнахъ къмъ олтаря, който още не бѣше започетъ, но ненадѣйно що да вида? една жена, около 45 години съ обвита до нѣгдѣ глава, и не богато облѣчена придружена отъ двама човѣци подирѣ ѝ съ бѣли дрѣхи облѣчени и въоржжени, приближи се до стъбата

*) Съ горѣ изложения сънь, ако и да се вида на читателя като идеялистъ и оригиналенъ, но той (сънътъ) никакъ не е измисленъ и фабрикосанъ, но дѣйствително го видѣхъ.

и поче да се качва и тя нагорѣ, държаща въ дѣсната си ржка едно отворено писмо, величина една осмина на една печатна кола. Щомъ я видѣхъ почнахъ да слизамъ, но тя бѣше възлѣгла $^3/_4$ на стълбата и ми се опрѣ на пжтя, подаващимъ ми писмото ѝ и ми каза: „стой на мѣстото си и земи туй писмо да ми го прочитешъ и да ми обадишъ, какво е казано въ него.“

Азъ като се криехъ още отъ власитѣ и гръкоманитѣ, които не рачихъ да ме знаятъ още, че знамъ и български да чета, а отъ друга же страна като не познавахъ, коя е жената съ двамата подирѣ ѝ хора, доста се уплашихъ и останахъ вочосанъ (пожълтелъ, уплашенъ) и, веднага, почехъ да се отказвамъ да приема, отъ ржката ѝ писмото, казвающимъ ѝ, че „азъ не зная да чета български освободими стълбата, да си слѣза, че бързамъ.“ Азъ твърдѣ добрѣ зная, каза ми жената че ти си българинъ и знаешъ да читамъ и български; зная отъ кого и отъ какво се пазишъ и боишъ, но не бой се, азъ нѣма да те издамъ, сжщо тѣзи двама човѣци сж мои, и нѣма да те обадятъ никому, но земи прочети ми туй писамце, че иначе нѣма да слѣза отъ стълбата, додѣто не ми го прочитешъ.“

Като се видѣхъ утесненъ и на високо мѣсто, принуденъ бѣхъ да взема писмото отъ ржката ѝ. Писмото като сега да го виждамъ, бѣше писано на български, но бѣше доста оцапано, та едвамъ се прочиташе. За да скрия съдържанието на туй писмо отъ жената и придружающитѣ я, менъ никакъ непознати хора, казахъ ѝ, че писмото е твърдѣ оцапано и нищо отъ него не мога да разбера и подавамъ ѝ го надирѣ. Жената не приемащимъ назадъ писмото си и, опечелена нѣкакъ, ми възрбзи: „азъ знамъ, че дѣйствително писмото е оцапано и не е чисто но: що-годѣ се прочита и що е въ него писано ще ми кажешъ безъ друго.» Прибрахъ писмото прѣдъ очитѣ си и, обърнатъ къмъ сѣверъ и

стоещимъ, и двамата (съ жената) на стълбата, ето какви думи можахъ да отбера отъ писмото:

«На туй сѫщо мѣсто ще се направи нова църква Прѣсвятия Богородици, да се не отказвашъ, но да поддържашъ напрата й.»

„За тебе нищо не пише въ писмото, казахъ на жената, кадѣ си нашла туй писмо, въ коего нито поздравление за тебъ нѣма? „Ако нѣма нищо за менъ, отговори жената, кажи ми да чуя що да е въ него писано.“ Най-подиръ като не би ми възможно да избѣгна и скрия сѫщностьта, казахъ на жената право горнитѣ въ писмото думи. Жената като чу истинното съдържание обърна се къмъ мене и повелително ми каза: „Каквото е казанно въ писмото, непрѣменно да сторишъ; ето за другари ти давамъ и тѣзи мои двама човѣци.“ Потемъ (подиръ) тѣзи думи веднага слѣзна си жената и изчезна наедно съ двата й човѣка.“ Уплашенъ въ сънътъ си, веднага се пробудихъ и се намерихъ въ кревета си.

—Сполейти Господи. чуденъ сонъ си виделъ, киръ даскале, учудени рекоха четиримата ми гости, арно е да има сега нѣкой да ни кажитъ, що сакатъ Господъ да прѣдскажитъ со овой чуденъ сонь.

— „Ще дойде врѣме, емъ сега скоро, кога ще узнаемъ и ще се увѣримъ всичкитѣ ние какво иска Господъ да ни покаже съ този мой сънь, а за сега азъ ви казвамъ и уверявамъ, че Богородица иска отъ насъ да ѝ се поправи една църква, въ вашата махала, гдѣто ви е чешмата, при гробищата и си търси хора кои ще я започнатъ и да се грижатъ за направата на тази църква.“

— Блазе на ония лугье, киръ даскале, кои кье се сторатъ себабъ, да си напрайтъ църквата; душата на тие кье имъ бидитъ во рай, а името кье имъ се славитъ дури да се живи; ехъ да знаехме кои сетъ, нога и рх-

ка кеѣ имъ бацивме и кье имъ помагахме, со сé що сме вредни, рекоха ми гоститѣ.“

— Не само имената ще имъ се славятъ, прибавихъ азъ, но до дѣто сѫ живи отъ хората, но тие ще иматъ право да сѫ епитропи (настоятели) на новата църква, и до дѣто стои църквата, поповетѣ и владицитѣ, които ще служатъ божествената литургия, имената на тѣзи люди ще имъ ги споменяватъ, вѣчно прѣдъ свѣтитѣ врата въ църквата така: „ктитори и приложници святаго храма сего, да помянетъ Господь Богъ въ царствиемъ своемъ, всѣгда, нинѣ и присно и во вѣки вѣковъ“. Разбрахте ли ги тѣзи думи или не? “ попитхъ ги.

— О, какви убай сборои, да ти цутитъ устата киръ даскале. „Мошне арни сборои каза даскалотъ, пое думата единъ отъ тѣхъ, Наумче Авромоски, туку айде да молиме даскалотъ, да ни ги ексигисатъ и на гръчки.

„Ктитори кье синтромитѣ тисъ агиасъ еклисиясъ тавтисъ, мнисти Кириосъ отеосъ енди василя авту, пандоте, нинъ кье ай кье изъ тусе онасъ тонъ еононъ“.

„Сполайти, киръ даскале, господъ да родува и варди отъ сѣкое лошо. Азъ ако и не ученъ поарно й разбравъ на славянски, отколкото на гърци. Кажи ни сега за епитропи, кои и какви люгье можатъ да бидатъ, да побараме да поработимъ и ние по мегъу нашитѣ познати и вѣрни лугье“ . . .

— За епитропи, или настоятели на новата църква можете да битете и вие, стига да желаете. Може би и сама Богородица да ве избрала и ви пратила да дойдетѣ, пръвъ пѫтъ днеска у мене, да ми честитите имения ми день, и да си поприкажемъ на български израсть и братски.

— О, сполайти, киръ даскале; ни прашашъ дали желаеме; я су първъ, рѣче Кръсте кой кье остава моята работа и кье търчамъ день и нощь за църквата

салде да ми се споминя името. Втория су я каза Наумче що кье запуста моята работа; далъ ми Господь кье се мача само за църквата. И ние не се делиме отъ васъ, побързаха и другитѣ двама, (дѣдо секула и дѣдо Веле Гъорески) само да ни се спомехуватъ имената въ църквата нова св. Богородица“ . . .

— „Прѣди да обада, кои ще бѫдатъ отъ васъ 4-та настоятели на новата църква, ще ве попитамъ нѣщо но ако обичате да се започне църквата, трѣбва право да ми явитѣ за двѣ нѣща: първо кои отъ Крушоскитѣ българи свомодно и често отива при дѣда владика, (Мелетия Охридски) и се разговаря свободно до нѣгдѣ съ него и второ, имали мнозина отъ крушоскитѣ българи да отиватъ по чужбина, и каде най много и кои отъ васъ четиримата имате по-много познанство „съ странствующитѣ?“

— Отъ насъ четворица, киръ даскале, съ готовность отговориха, само овой киръ Веле, као що е промѣшанъ съ влашкитѣази може да ойтъ понѣкога при владиката, а ние другитѣ тройца, никогашъ не сме биле и не можеме да поимъ сами освѣнъ киръ Веле. Имаме динъ бугаринъ, който *изтеруетъ заяци (гешевти на владиката,* на име Кръсте Лянго Кюзе, той всѣкои день е въ кафе оджатъ при владиката, и со него се отпущалъ владиката и си сборуатъ секакви сборои. Колкото за тугинци туку-рѣчи сичкитѣ Крушоски бугари, сетъ на тугина, а най-много мияцитѣ ходатъ на чужбина и, само во Серешко и Драмско може да има пойке отъ 150 кукьи, а со тугинцитѣ, продължава Веле, се познати най иного овие: Кръсте и Наумче, защо сетъ тие мияци като нимъ.

— Вистина е така взеха думата тримата други, многу право ти каза киръ Веле, даскале. Сички тѣ, туку-речи, тучиинци, що сетъ во Серешко и Драмско сетъ мои и Наумови роднини и приятели, прибави Кърсте Угриновъ, и сé що ке сториме овде ние, отъ нимъ е

дексано, защо ние имъ чиниме идаре кукьитѣ со сé, що имъ е потребно, дури да си дойдотъ отъ тугина.

— „Ами ако да дойде редъ, казахъ имъ, да се подпишите вие за що да било въ Крушово па и нихъ да ги подпишите, приематъ ли тѣ сторенно то отъ васъ или не?“

— Какъ не, киръ даскале, ние що сме мудаимъ овде нѣколцина, сé ние подписуваме сé що ке се фърлитъ селско отъ власитѣ, а тие, тугинцитѣ, безъ ниеденъ сборъ кабулятъ го безъ да речатъ нещо.“

— Я пакъ, добави Никле Петревъ, за сичкитѣ тугинци, що се во Бѣлградъ, я отговарамъ, защо су имъ полицаджия; имъ давамъ дома имъ овдѣ, пари, много ми иматъ атеротъ, и кай кье кинисамъ азъ, по мене идатъ, као по угичъ; сички тѣ търчатъ, киръ даскале.“

— Азъ разбрахъ че, и за даванье пари, ако да ги подпишите приематъ и не се сърдятъ вашитѣ дужденци, па ако да ги подпишите за добро, безъ съмнѣние, трѣбва да се радватъ и благодарятъ нали; господинъ Никле?

— Горе долу сé що ни сборуотъ даскаловъ го разбираме, а сборотъ: благодарятъ не го разбравме арно, казаха нѣкои отъ тѣхъ. Ихъ, будали прашайте мене бре, каза имъ Никле, азъ ода во Бѣлградъ и сé разбирамъ, па и сърбски знамъ; благодара ке се речитъ: сполайте (евхаристо), нели божемъ сме учени на гръчки.“

— Кой може отъ васъ най-лесно да се сприятели съ Кърстета Лянга, за да ве запознае съ дѣда владика, който сега е тука и ще остане въ Крушово, че до идущия май, ще бѫде тука попитахъ ги.

— Той, К. Лянго, ни е комшия, мене и Наумчету съ бързо отговори Кърсте Угриновъ, се търгатъ со насъ мало коа роднина и два пати ни отвелъ при свети старъ, ни благослови и ни праша, турски како сме.

— Ето сега е вече врѣме да ви ява, кои отъ васъ четворица ще бждатъ настоятели и епитропи на новата църква, т. е. „Успѣние Прес. Богородици“, сама си ги избрала, но азъ ще ви ги обада, тъй като право ми отговорихте на всичко, що ви попитахъ. Ти Кърсте и ти Наумче ще бждите епитропи, а Киръ Веле, (тестъ ми) както е аза и като има мнозина приятели и родове отъ властитѣ, ще ви помага и защищава тайно, отъ нападенитята на властитѣ, а пакъ Никле ще ви привлича и убѣждава Бѣлградчитѣ да се присъединяватъ при своитѣ братя българи, а не да се сърбеятъ съ 2—3 думи сърби. Прието ли е отъ васъ всички моето прѣдложение и изборъ или не е прието (дексано)?

Дексанъ и прието отъ всичкитѣ насъ, съ радость извикаха всички, киръ даскале, господь ми те донесолъ въ Крушово Сполайте Господи! па и свята Богородице! Еве сънътъ на даскалотъ, що кажа! — За де се увѣра наздраво, че изборътъ ми отъ всѣ сърдце отъ васъ приетъ и одобренъ и въ знакъ на клетва, че всичо което ще работимъ, че направата на храмътъ П. Богородици само ние петь души ще знаеме и никой други, па и самитѣ наши жени, станете да си подадемъ рѫка и братски да се цѣлунемъ. Всички веднъжъ скочиха съ ревность голѣма прѣгърнахме се всички и съ клѣтва подтвърдихме, че за работата никой нѣма да я знае, до извѣстно врѣме.

— Сега като станахмо всички едно сърдце ще ви кажа, какъ ще се уловимъ за строението на църквата. Вие одеве ме увѣрихте, че защо да било, ако да подпишите всичкитѣ съграждани, които странствуватъ, безъ дума удобрявали стореното отъ васъ; нали?

— Вистена, вистена, киръ даскале, ние си даваме каршилъкътъ за чужденцитѣ, отговориха всички, тия сетъ всички китабсъзи.

— Като е тъй, за да не губимъ много врѣме,

азъ съмъ приготвилъ жалба (арзоалъ) до св. сраръ отъ страна на вашата горна махала и Мочуръ махала за да ви се даде позволение за новата църква, жалба която вмѣсто да я провождате; Серешкото, Драмското и въ Бѣлградъ и другадѣ, можете ми подписа вие имената на вашитѣ по чужбина или не можете?"

— Можиме, киръ даскале, како не можиме, отговориха всички. Я, каза Кърете, кье подпиша со моя ржка 60 най-малу; Я, добави Наумче кье подпиша 65 души; петдесеть души Бѣлограчани кье ви подпиша я, рѣче Никле; Я, каза Веле само 20 мои лугье кье ви запиша, и ето се чинатъ 195 люди що сеплашите, рече Веле."

— Добрѣ, по-вече отъ 195 подписа и не трѣбва придадохъ азъ, ето ви жалбата, която оставамъ у васъ за 7 дни, за да изпишитѣ всѣкой своитѣ приятели, кой както може и подиръ 7 дни да дейдете нощемъ всичи при мене и дм ми я донесете; а азъ тогава ще ви научя какъ да се подаде и со що на владиката. Само ви моля, и клетва ви давамъ ако искате да не ви се спрѣ работата, по вънъ съ мене ниѣой да не говорите, нито пъкъ нѣкому да кажите, че азъ знамъ нѣщо за новата църква и ви учя, нѣщо, даже и вий да се не обаждате за сега че сте епитропи. Отъ като се заклѣха въ най-скжпото нѣщо всѣкий, че до смърть ще държатъ тайно работата, съ голѣма радость и весели оставиха ми: „лека нощь" и си отиде всѣкой у тѣхъ, слѣдъ полунощь.

Точно въ опрѣдѣленото врѣме, радостни додоха и четиримата попечители, носящи подписана жалбата съ 205 подписа, отъ местни и странствующи българи.

— Много ми е драго, братия, взехъ думата азъ, че вие благополучно сте свършили повече нѣщо, отъ колкото ми се обѣщахте; трудете се за душа, всѣкой па Богъ и Богородица ще ви помогнатъ и пазятъ отъ всѣкое зло. Сега, за да не падне на васъ само отго-

ворностьта прѣдъ владиката и властитѣ, ето какво трѣбва да сторите: азъ съмъ ви приготвилъ едно просто, на гръцки езикъ, писмо, което е изпроводено ужъ изъ Серешкото и Драмското до васъ двата, Кърстету и Наумчету. Но кажете ми, кои имате въ странство отъ вашитѣ по-ботати и по-влиятелни между други ваши тамо, да ги подпишемъ на това писмо, съ което ви правятъ пълномощни (векили) за да подадете жалбата на дѣдо владика; три-четирима не трѣбва повече.

— Имаме и десеть души, ако да сакашъ, киръ даскале, отговориха двамата, дай писмото да ги подпишиме. — Взеха писмото и подписуватъ: Апостолъ Томаме, Фиданъ Дренко, Десподъ Авраамовъ, Павле Тапушъ и Десподъ Дренковъ; салде гледай да не паднетъ кабатото само на насъ, киръ даскале.

— Ето сега да ви прочитамъ писиото, съ което ви упълномощаватъ, (прѣведено на българки).

„Въ Сересъ и Драмско 15 янурария 1866.

До Кърстета Угриновъ и Наумче Аврамовски.

Ние Вашитѣ вилаетли: Апостолъ Томале, Фиданъ Дренковъ, Дисподъ Аврамоски, Павле Тамушоски и Десподъ Дренкоски сме сборуале много пѫти со тукашнитѣ наши, за една църква да се напрайтъ въ Крумово, во нашата маала; това го сакатъ всичкитѣ и се подписа салде во овой вилаетъ що сме 205 души на анафората (жалба) до владиката Охридски, Мелетия. Слушаме, оти владиката ова зима билъ во Крушово, ако е вистина, евеви пракяме со ова наша книга и анафората за да му я дайте и, гледайте арно що ке ви речеитъ да ни отпишите со Трайка киреджията; ако пъкъ не е въ Крушово. владиката, да му я пратите дори во Охридъ, со максусъ чойкъ.

Здраво и живо до нашитѣ вкуки до роднини и приятели наши и ваши. Аминъ.

Слѣдватъ горнитѣ 4 подписа.

— Ето що Ви пишатъ, санки отъ чужбина, вашитѣ, добавихъ, но жилаете ли да ви прочета и жалбата до владиката или не? Ще можете ли да я разберете, че тя е малко на елински написана.

— Я ке имъ я ексигисанъ, киръ даскале, каза учения много Наумче Аврамоски (?), пѣя на гръцки, да я чуеме бога ти.

— Добрѣ, ето съдържанието на жалбата:

Τῷ Πανιερότατῳ Μητροπολίτῃ Πρεσπῶν καί Αχοιδῶν, κ. κ. Μελετίῳ.

Ἀναφορὰ κατοίκων Κρουσιόβου.

Πανιερώτατε Δέσποτα!

Οἱ εὐσεβάστως ὑποφαινόμενοι κάτοικοι Κρσυοιόβου ξενητεύοντες πέριζ Ζερῶν και Δράμας, ἅπαντες μιᾶς φυνῆς θερμῶς ἱκετεύομεν τὴν Ὑμετέραν Πανιερώτητα ἵνα εὐδοκήσῃ και λάβῃ ὁποψιν τὴν θερμὴν ἡμῶν ἀναφοράν ταύτην δι ἧς παρακαλοῦμεν ὅπως επιτρέξητε τοῖς κατοίκοις Κρσυοιόβου, τῆς ἄνω συνοικίας ἡμῶν οἰκοδομησαι νέαν ἐκκλησίαν Ὑπεραγίας Θεοτόκου βοηθείᾳ και συδρομῆς (10,000—15,000 γρσ.) εκ τῆς παλαιᾶς εἰκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου, και τῇ βοηθείᾳ ὅλων των χριστιανῶν ἀπονταχσῦ ὄντων.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ἅγιε Δεσποτα, πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἀναφπρᾶς ἡμῶν θα λὰβετε και τὴν σιγγνώμην και θέλησιν τῶν προεστῶν τῆς κομωπὸλεως Κρουσιόβου ὁλων.

Εὔελπεις δ'οντες, ὅτι ἱκιτευσις ἡμῶν θέλει εἰσακουσθῃ εὐσεσεβάστως ὡποφβινομεθα ταπεινὰ ὑμῶν εἰς Χριστόν τέκνα.

Ἐν Σέρ'ρὲς 13 Ἰανουαρίου 1866 (слѣдватъ 205 подписи).

— „Разумѣхте ли съдържанието на молбата, която ви прочетохъ или не?

— Я[1]) само три сбора едвай разбравъ, киръ даскале“, отговори ми Наумче Аврамоски.

---

[1]) Малко македонското нарѣчие е отомително за г-да читателитѣ, но азъ тукъ го употрѣбихъ, че на него се споразувѣвахъ съ македонскитѣ българи и то, за по-голѣмъ ефектъ, и развлѣчение сторихъ това.

(Шумковъ).

— Язъ цѣлъ „охтоихосъ“ (наусница) сумъ свършилъ, и пакъ ни еденъ сборъ неразбравъ, а ти отъ кодѣ разбра три сборои, кога не си пѣялъ „охто и носъ«? възрази му Кръсте Угриновъ.

— Я що су 70 годишенъ чойкъ, и еве 20 години сé су во димогеродия, та пá и со владици сборуа, пое думата Сакула Гъоревъ незна що пишитъ гърчки во анафората; що ги слушашъ овие лебати, що се фалятъ, оти разбирале гърчки и биле пѣяни „бошъ-лафъ“, брате; толко се учени, колкото я су ученъ я да чукамъ гьонотъ со мушата (като чехларь), толко сетъ учени и тия да шиятъ и кърпятъ со иглада та — като терзии — а отъ книга нищо не ти знаятъ, лебами даскале“.

— Добрѣ, отговорихъ имъ, ето що пишятъ въ прошение и на бугарски:“

Ето прѣводътъ на горната жалба:

„До Н. Високопрѣосвещенство Прѣспанско-Охридски митрополитъ Г. Г. Мелетия.

Прошение отъ Крушовскитѣ граждани:

Прѣосвещений Владико!

Благочестивитѣ Крушовски граждани, странствующи по околноститѣ Серрешко — Драмския санжакъ всички единогласно Ви молимъ да благоволите и вземете прѣдъ видъ нашата покорна жалба, чрѣзъ която учтиво Ви молимъ да позволите на Крушовскитѣ граждани въ горната тѣхна махала да си направатъ нова църква „Успѣние Прѣс. Богородици“ съ помощьта (на 10,000—15,000 гр.) дадени тѣмъ отъ старата църква, св. Николай, и съ помощьта на всичкитѣ християни на всѣкадѣ.

Увѣрени, че просбата ни ще се удовлетвори, оставаме Ваши во Христѣ чада. (слѣдватъ 205 подписи).

Сересъ, 15 Януарий 1866 год.

— Сполайсти за зафметотъ, киръ даскале сички сега арно я разбрафме. Златенъ бугарски майчинъ

езикъ, ами да сме уще пѣяли (учени) и на бугарски, казаха всички като се поглѣдаха единъ другиго, да дайтъ Господь баре, нашитѣ дѣца да знаятъ некогашъ бугарски, као даскаловъ. Ишала, ниско рѣкоха другитѣ.

— Сега, имъ казахъ, ето ви писмото и жалбата да ги отнесете и прѣдадете на владиката, безъ никакъвъ страхъ и срамъ; и че за да ве обикне дѣдо владика, трѣбва да му дадемъ нѣщо. Тука сме петима, нека да извадимъ всѣкой по една австриска жълтица, сминцъ които една да дадете на владиковия Кърсте Лянга за да ви прѣпоржчи на св. старъ, а четиритѣ да ги да дадете на владиката като му цѣливате ржката, разбира се. Само добрѣ саушайте и повнете, какво ще ви каже да правите и да дойдатъ — само двамата — да ми обадите резултата неговъ.

Отъ като взеха писмото и жалбата всѣкой съ голѣма готовность си дадохме по жълтица, и се обѣщаха подиръ 2—3 деня да отидатъ при владиката, Кърсте и Наумче, сбогомъ отидоха си. На 28 януарий водими ото Кърстета Лянга, двамата епитропи се явили и подали на владиката писмото и жалбата и въ тѣхъ завити въ свилена кърпа, 4-тѣ жълтички. които разви и поче да имъ ги, ужъ, повърща, но като му каза Лянго, че тѣ му сж бакшишъ и другий пжть повише и че изъ Серешко изпратени били прие ги св. Старъ.

Щомъ взе книжята, веднага плюсна съ ржцѣтѣ си и повика попъ Димитрия, протосингела си, да му ги прочете и обясни, че бѣше малограмотенъ, и попита:

— „Шамо Шеремскитѣ Крушевчи сакатъ цирква или и тукашнитѣ?

— Сички Крушовци, свети Старъ, отговориха съ прѣкърстени ржцѣ, българитѣ.

— „А защо не сте ше подписали и вие тука, фаиаза, оти и вие шакате?“

— Не ни текнало, а гие Геронда, (св. Старъ) дай да се подпишиме, прѣдъ тебе владико, възразили му.

— „И я ке се подпиша, Свети Старъ, извика Кърсте Лянго, и се подписалъ и той.

— Послѣ 2—3 дни да дойдете на митрополия, тамо кье собера шичката димогерондия и чорбаджиитѣ оларакъ, че други работи, па и васата работа кьеше види, шо ждравие ойте ши шега.“

Вмѣсто опредѣления отъ дѣда владика, срокъ — 2-3 деня — той едвамъ прѣзъ февруарий с. г. събра своята Димогорондия, (старцитѣ) — непомня кой день бѣше. Но прѣди да се събереме, азъ отичахъ при дѣда си, Велета, и му казахъ слѣдующето:

„Днеска, подиръ обѣдъ ще се събере Димогерондията, прѣдъ която владиката ще прѣдстави и изложи и нашата жалба, за църквата, ти като членъ, ще отидешъ, разбира се, но днееска е нужда да отидешъ порано и да се сговоришъ съ нѣкои твои другари и приятели отъ влашката синагога, съ които да бждешъ готовъ, щомъ чуешъ, че въ жалбата се искатъ 10-15 хиляди гроша, като помощь на новата църква да извикате и възразите противъ таза парична помощь казваещимъ: „нѣма врѣме а ги е Деспота, старата ни църква, нито пара да даде, а камоли 10-15 хиляди гроша, ако да иматъ пари, нека си правятъ църква сами; имаме си църква.

— Защо така да рѣча, даскалъ Иоване? съ удивление ме попита дѣдо ми, нели тамо кье бидатъ: Кърсте и Наумъ, и кье ме иматъ за невѣренъ и издайникъ, нели сме се закълнали прѣдъ тебе четворицата да работимъ со сé сърдце за църквата?“

— Ето защо отговорихъ му: „властитѣ ако да дадатъ, макаръ колко годѣ пари, отъ църквата, тие безъ друго ще повѣратъ епитроплъкътъ на своитѣ епитропи, или же ще си назначатъ други за новата църква. Тѣ счупена пара не даватъ въ рѫцѣтѣ на българитѣ; па и да дадатъ нѣщо, което никогашъ не вѣрвамъ, тѣ, рано или късно, лесно ще ни взематъ отъ рѫцѣтѣ ни

новата църква, като построена съ пари на старата църква. Освѣнъ това, ти съ това твое, прѣдъ власитѣ възражение, противъ жалбата ни, фактично ще подтвърдимъ, че си: горѣщъ тѣхни привърженникъ, едномисленникъ и върлъ гонитель на всичко българско и, тѣ, нѣма да криятъ отъ тебъ своитѣ тайни замисли противъ нашитѣ кроежи. Въ полза е прочемъ, киръ Веле, за българитѣ, съ призрѣние да се повърне нашата жалба назадъ, па ако не я повърнатъ и склонатъ да се помогне съ пари за новата църква съврѣменно ще ми побъркатъ на моитѣ околѣшни планове. За това стани и върви по-скоро и старай се всяески да се сполучи моето, горѣказано желание; моля те, послушай ме.

— Арно, отговори стария, се надеамъ тоя лесно е да го битисамъ, алъ да ме отбранишъ пакъ ти отъ тройцата мои другари, що се зскълнахме.“

— Бѫди спокоенъ отъ тази страна, киръ Веле, и стана и право отиде въ събранието, въ което бѣше поканенъ и дѣдо Мелетия, владиката.

Отъ като се събра пълния съставъ на Димогерондията, стигна и владиката съ салтанатъ, съ нѣколко хора отъ свитата си и прѣчеканъ отъ свичкитѣ на крака стоящи, зае първото мѣсто въ събранието. Слѣдъ разни разисквания и рѣшения на събранието, дѣдо владика взе думата, и държащъ въ рѫцѣтѣ си жалбата, каза на гръцки: „благословенни християни, прѣди нѣколко дена ми се врѫчи една жалба отъ вашитѣ, въ странство съграждане, носяща 205 подписа, съ която мя молятъ, да имъ позволя, да си направятъ още една църква въ г. Крушово, ако и вий, обаче, се съгласявате. Ето жалбата“.

Иованче Бошнякътъ — най-образования между всичкитѣ — спусна рѫката си и взе отъ владиката жалбата чете я, и я обяснява на куцовлашки езикъ на всѣуслишание.

Щомъ се прочете и обясни цѣльта на просителитѣ, първъ скочи Веле Гъоревъ (дѣдо ми) и възрази:

— „Азъ никой пѫть нѣма да се съгласа да имъ се даде нито една пара отъ църквата св. Никола и още повече 10—15 хиляди гроша; църквата едвамъ покрива своитѣ разноски и платкитѣ на даскалитѣ; тя нѣма врѣме да дава пари.“

Щомъ свърши Веле рипнаха други 5—6 души, които напълно подтвърдиха думитѣ на Велета, подъ никакъвъ начинъ пари да се не даватъ.

Като се присъедини и съгласи множеството отъ събранието, *пари да се недаватъ*, нито пакъ нова църква да се прави, взѣ думата най-първия и устатия, между всички, Тома Фунда и каза: (на гръцки):

— „Можемъ ли ние, първенцитѣ, агие деспота, да търпимъ едни прости дюлгери и аргати да ни диктуватъ, чакъ отъ Сересъ и Драмско, що трѣбва да се прави въ Крушово? ние не знаемъ ли що е потрѣбно и що не? Ти приемашъ ли, дѣдо владика, да не учатъ едни дебелоглавци? Ние се чудимъ какъ ти единъ владика да се унижишъ, да приемишъ и да ни прѣдставишъ жалба отъ хора ничтоженъ народъ, който постоянно, въ Цариградъ, гони и не познава Патрикана и гръцки владици, или и тука мислятъ и сънуватъ за българско? *ягма-иокъ*; тука само лопатата не може имъ фана вода, тука се казва Крушово, а не В. Търново. Право каза киръ Веле, че нито пара да се не дава, нито пъкъ владиката да се осмѣли другъ пѫть да ни прѣдстави подобни жалби.“

Подиръ дивния ораторъ, Тома Фунда, отъ думитѣ на когото взеха актъ и всички останаха благодарни насмѣхнитѣ почеха да се отзоваватъ съ думитѣ:

— „Ашице ашице, киръ Тома, аснѫ бинецъ, ну алъсамъ вургари та снорисеску?“ т. е. така, киръ Томо, да ни живѣешъ не допускаме (неоставаме) бълларитѣ да ни заповѣдватъ; въ Крушово това само е невъзмо-

жно. Като видѣ владиката, че му се повърна съ прѣзрѣниѳ жалбата и всѣко негово, инспирираньe и протежиране и фаворизиране въ събранието и е невъзможно, повика двамата българи, Кърстета и Наумчета, които като слуги стояха вънъ, да влѣзатъ и на турски имъ каза:

— „Алънъ арзовалънъзи гери кузумъ, ихтияръ межлиси, рази дилдеръ сизе пара версънъ ве да иени клисе Крушовада япълсънъ; хакли деръ фараза межлисъ вермесъ, айде гитънъ.“ т. е. „вземете си жалбата назадъ братко, събранието на старцитѣ не позволява да ви се дадатъ пари, нито пакъ направата на нова църква позволяватъ въ Крушово; и право си има за да не позволява; айде сега вървете си.“ Прѣди да си излѣзатъ безгласнитѣ горки българи, вторий пѫть скочи Тома Фунда съ грубитѣ си думи:

— „Вие ли се пойдовте поумни отъ насъ бре Кърсте и ти Намче, да се явите со една пачавра прѣдъ насъ и да сакате пари, пакъ и нова църква, нѣмате срамъ кърпачи едни, ай витосойте се отъ овдѣ, ако имате пари прайте си и джамия, а не църква.“

Прости ни, киръ Тома, отговориха моитѣ епитропи, ние сме векили да ви подайме жалбата, а турската приказка велитъ: „елчия зовалъ иаокъ.“

— „Айде надворъ едепсъзи, добави Т. Фунда“. Всичкитѣ цинцари знаятъ добрѣ български. Горкитѣ взехс си жалбата и като попарени си излѣзора вънъ.

Другия день прѣзъ нощa, носящи жалбата си, додоха при мене много огорчени горкитѣ и, почти, отчаяни, а именно отъ неочакванното противъ тѣхъ възражение на дѣда ми, Велета.

— Попитахъ ги: „защов и глѣдамъ така печални и невесели, братя епитропи? защо ми се виждате тъй нерасположени, и смаяни, а не радосни, като прѣди“?

— Е, киръ даскале, отговориха, незнамъ, оти власитѣ не само не ни даватъ пари, отъ старатаърк-

ва и не ни дадоха изинъ да си прайме нова църква, туку ни викнаа внатре и прѣдъ владиката ни навикае, сé що е гърдо и що имъ дойде до уста и ни фърлия жалбата назадъ; остай власитѣ, туку и дѣдо ти, Вече, и той първъ дауджия на насъ и за църквата; белки си чулъ. Ето защо сме невесели, и се чиниме пишманъ що дексавме и влѣгохме во ова работа, защо ни зедоа на око и ке ни сторатъ сé, що имъ идатъ отъ ржка.“

— „Ха ха ха, понасмѣяхъ се, отъ това ли сте уплашени и не весели? що сте аджемии! Ако бихте знаяли какво кроя азъ, вий щѣхте да бждите по радостни отъ менъ бе, хора. Богъ и Богородица или дяволътъ, види се, настроилъ и научилъ коварнитѣ и горделивитѣ власи за да се откажаятъ: отъ всѣка помощь, запрещението правеньето на нова църква, тъй ниско и улично да ви нападнатъ и да ви повърнатъ жалбата ви назадъ. Тази необмисленна и скотска постжпка на власитѣ приготви широко поле за насъ българитѣ. Знайте ли, че власитѣ съ тѣхното заблуждение и глупость сами ни дадоха Атиловия камшикъ да ги биеме, като скотове? Ще дойде врѣме — и близу е то — когато съ самото, къмъ васъ, тѣхно варварско отношение, ще имъ затулями неубозданнитѣ и мръсни тѣхни уста и, съ тѣхнитѣ камани, ще ги чукаме по тѣхнитѣ глави. Вий трѣбва, отъ всѣкой пжть, сега да сте по-радостни, че Богъ ни обичя, че това ни въоржжи съ самитѣ влашки стрѣли и ни показа онова, което очяквахме отъ Него (Бога). Самата С. Богородица ни се яви; тя е съ насъ, и бждете увѣренни, че безъ друго ще ги побѣдимъ, не бойте се. Вий сте вече людие по на 50—60 години. Истина ще посрѣщнемъ и нѣкои спънки и затруднения, но ще ги търпимъ. Не знаете ли вие, колко мжки прѣтърпѣха христовитѣ апостоли за вѣрата, за която и умрѣха?

Колкото се отнася за дѣдо ми Велета, че билъ въ събранието, първъ противенъ и като нашъ издав-

никъ, ни най-малко на него да се не сърдите. Азъ самъ си го научихъ и накарахъ така да постжпи въ събранието, то за да се даде по-силенъ натискъ на властитѣ за да сторатъ онова, което и сториха съ васъ. Защото ако, недай боже, склониха еднъжъ да дадатъ пари и свобода да се прави църква, ви уверявамъ братия, че щеше съвършено да пропадне отъ нашитѣ рѫцѣ онова което мислимъ да правимъ. За това па моя старъ никакъ недѣйте му се сърди, тои е съ се сърдце иашъ а никакъ не е прѣдатель, а напротивъ таенъ нашъ доносчикъ, отъ влашкитѣ тайни.

— Господъ да те блоосоитъ, киръ даскале, отговориха съ насмѣяно лице, ние бехме со се оплашили и обезнадеждени, че църквата и ти со твоитѣ сборои ни извади секой уплавъ (страхъ) ни развесели и ни даде новъ куражъ да се не плашиме отъ властитѣ, а да се бориме со нивъ. Арно си сторилъ що си наговорилъ (подщрекналъ надумалъ) Велета така да сгоритъ той ке ни носитъ много тайни: отъ Демогерондията Крушеска, отъ владиката, па и отъ самиотъ забитъ и попоитѣ влашки, що мислятъ за новата наша църква, вистина Богородица била со насъ, брате даскале!

Ще ве попитамъ нѣщо Г-да епитропи, но право да ми обадитѣ както всѣкои пѫть ми казвате право: Вашитѣ странствующи съграждани българи въ кое врѣме въ годината си дохождатъ и се намиратъ въ по-голѣмо количество тука, въ Крушово, и колко врѣме сѣдятъ у дома си?"

Ябанджиитѣ наши си идатъ на разни (врѣмена), ала най-много си идатъ на Петровъ-день; правятъ свадбитѣ си — обикновено въ Крушово въ туй врѣме повече се женятъ българитѣ и послѣ 2—3 мѣсеци, пакъ си одатъ на тугина отговориха ми; тогай се найдуватъ (намиратъ) отъ нихъ въ Крушово.

„Хубаво „оставете у мене жалбата па идете си радостни и весели у васъ и потърпете до Петровъ-день;

тогава ще дойде пакъ дѣдо владика, да си прѣкара лѣтния сезонъ (врѣме) въ Крушово, тогава азъ ще ви повикамъ и ще ви науча какво да правимъ за новата наша църква. Но вънка нищо не трѣбва никому да говоритѣ за църква".

— Арно да си ни живъ, киръ даскале, рѣкоха и сбогомъ отидоха си.

Въ четиригодишното, почти врѣменно разтояние луковитѣ и зависливитѣ дванадесетъ Крушоски попове съ тѣхнитѣ си злобни и коварни между населението агитации, едвамъ успѣха да съставатъ и привлекатъ една малка партия отъ гражданигѣ противъ мене, а именно противъ моитѣ разни пѣния, както видѣхме погорцѣ съ прѣдводителътъ си на чело осъмдесетгодѣшния старецъ арнаутинъ, Наумъ Коленаче, чича на бития отъ менъ Сотира, който старецъ съ своята глупость и крайна невъздържанность прѣдизвика втора сцѣна и между мене и него, както ще видимъ.

При всичко че това негодуване е къмъ моето пѣние още се таеше и криеше отъ менъ, азъ обаче бѣхъ осѣтилъ, какво ми се кроеше, отъ моитѣ противни, и бѣхъ взелъ мѣрки да не отивамъ на погребенията на мъртвитѣ.

Единъ день се случи да умрѣ една жена несъстоятелна и не бѣхъ поканенъ да придружя мъртвото ѝ съ ученици. Стария, Наумъ Коченалче, безъ да знае, че азъ нѣма да придружя мъртвото ѝ, а противното събралъ 5—6 души отъ своитѣ съмишленници и тръгналъ къмъ кѫщата на умрѣлата жена, съ цѣль да ме върне позорно. Часътъ бѣше 12 или полудень, и разпусналъ бѣхъ ученицитѣ за обѣдъ. Отиваещимъ си за у дома пристигнахъ случайно едно отдѣление ученици, които си отиваха за у тѣхъ, по двама успоредъ, (паралелно), както обикновенно отиваха всички ученици. Дъртия, Коленалче — съ очилита си — като турски фил-

джани — заглѣдалъ ги отъ срѣща [1]) ученицитѣ и менъ слѣдъ тѣхъ ходящъ, безъ да му помисли провикна се съ пресипналия си гласъ [2]) съ всичкитѣ си сили, колко можя високо и грубо на гръцки тъй:

— „Даскале е, е, е; върни ученицитѣ назадъ, че позорно ще те върна; чувашъ ли, или не? Ако не мя послушашъ горчиво ще се каишъ днесъ, чувашъ ли бре“! Още на първия извикъ на стареца подпрѣхъ се на тояшката си (бастуна) и се спрѣхъ срѣщу него и изслушахъ съ нетърпѣние всичко каквото изблюва (повърна) оригиналния старецъ, а ученицитѣ, безъ да обърнатъ внимание на виковетѣ му, заминаха си по пѫтътъ. Безъ да се обада и попитамъ защо сѫ тѣзи диви и заплашителни викове, търгнахъ си за у насъ; прѣди обаче да си отворя и влѣза въ външнитѣ врата на кѫщата ми, доядѣме и кипнахъ отъ гнѣвъ и веднага се върнахъ, и тъй, тичешкомъ, пристигнахъ, при църквата, лудия старецъ съ другаритѣ му комуто сърдито казахъ: „ето ме старче, но защо ме викаше и плашеше, Киръ Наумъ?“

— Кѫдѣ отиваше тъй съ дѣцата, безъ да попиташъ? „възрази старецътъ.

— Азъ си отивахъ по своя работа, а дѣцата на обѣдъ, добавихъ; но ти каква власть имашъ надъ мене да ме питашъ и смѣло да ме грозишъ публично като да съмъ единъ разбойникъ, кѫщопалитель и изнасилникъ; кой си ти, и защо да те питамъ кажими!

— О! Азъ ли нѣмамъ власть да тя питамъ, който съмъ първия чорбаджия въ града, бре, ксеро кефали?

---

[1]) За местоположението на градецътъ Крушово запознахъ читателитѣ си още въ начало, въ топографическото си описание па и тукъ мимоходомъ казвамъ, че г. Крушево е разположенъ на двѣтѣ поли или брѣга на единъ широкъ долъ, на който най-широкитѣ краища отстоятъ до единъ километръ, а срѣдата до 300 метра; тъй щото кѫщята на този градецъ се виждатъ отъ двѣтѣ страни като амфитеатръ; изгледъ има почти на В.-Търново.

[2]) Всичкитѣ, почти арнаути говорятъ съ прѣсипналъ гласъ, и отъ туй лесно се познаватъ, че сѫ арнаути.

(дебела глава) сърдито ми възрази и спусна ржката да ме улови, ужъ за ухото ми.

— „Ти менъ ли ще уловишъ за ухо, бе дъртлякъ.“ дигнахъ бастуна си и го ударихъ по ржката, но отъ силното удранье, изфърка долната страна на бастуна, т. е. калъфа, а въ ржката ми остана само голия остъръ шишъ. Другаритѣ на старецътъ, като узнаха че той нѣмалъ причина и право да вика на менъ, като на говедарь и че той опита единъ ударъ, оставиха го сами и се изскриха по дукянитѣ, а стареца като ме видѣ съ голъ шишъ въ ржката ми, обърная на бѣгъ, но като старъ и уплашенъ биде пристигнатъ при черковнитѣ врата и изложенъ на нови удари, гдѣто пристигна и самия забитинъ, Вели-ага, който ме прѣгърна и посрѣщна съ думитѣ: янглъшъ олду; башле бана ихтияри, риджа едеръмъ (погрѣшка стана, моляте, прости ми стария) и тъй като го заплюхъ оставихъ го. Подиръ това произшедствие отидохъ си у дома ядосанъ и треперящъ отъ смущение. Подиръ 3—4 часа, страшна давия се яви противъ мене. Стареца се оплакалъ на конака, събралъ училищнитѣ и черковнитѣ мутевели (епитропи) и всички негови приятели и първенци и, незабавно повикаха и мене въ Митрополията — не на конака да не унижятъ частьта ми, въ която присжтствува и забитина, Вели-ага и засѣданието се откри по углавното ми дѣло.

Попитанъ Наумъ Коленалче, за какво чини давия на даскала? отговори:

— „Затова, че той ме удари и безчести въ срѣдъ пазаря и щеше да ме прободе, ако не се случи забитина“, отговори старецътъ.

— Попитанъ и азъ, да ли истина съмъ го ударилъ?

— „Истина го ударихъ, отговорихъ, но попитайте стария, защо съмъ го ударилъ?“

— „За нищо, възрази, защото му викахъ кждѣ отива съ дѣцата и го заплашихъ да не отива на по-

грѣбение на мъртвитѣ; той стигна ме при църквата и ме удари съ бастуна си по ржката ми".

— Попитайте обвинительтъ, да ли той позорно ме нарече българска твърда глава, и не се ли спусна да ме улови, прѣдъ толко публика, за ухото ми?"

Попитанъ отговори: „да, казахъ му тѣзи думи и щѣхъ да го уловя за ухото, ако не бѣше прѣдварилъ да ме удари съ бастуна си".

— „Вий чухте господа, че той самъ изповѣда, че викалъ като на разбойникъ произволно по мене, че ме заплашвалъ да не си изпълнявамъ своитѣ обязаности, не харесалъ българската ми глава, която учи ваши 700 чада 4 1/2 до сега години, и че щѣлъ да ме хване за ухо. Азъ имамъ контрактъ съ васъ за 5 1/2 години, подписанъ не само отъ г-да епитропитѣ, но и отъ всичкитѣ първенци, па и отъ самия обвинитель; въ този контрактъ дадена ми е власть, какво зная и кждѣто да е да упражнявамъ моитѣ познания. Освѣнъ това, азъ имамъ надъ себе си господари уч. епитропи, които трѣбва да слушамъ, какво ми заповѣдватъ. Ако Коленалче не обичалъ да отивамъ на погребенията и да пѣя въ църквата, трѣбваше да съобщи своето желание на моитѣ учил. епитропи, и тѣ да ме спратъ, а не той; азъ не съмъ слуга на Коленалче, да се отнася съ менъ чорбаджиски, яничарски и самоуправно." Учил. настоятели [1]) като узнаха какъ била работата не само тѣ, но всичкитѣ присжтствующи като молния нападнаха тжжителя съ думитѣ:

— „Какво право имашъ ти, Наумъ Коленалче, да викашъ и заплашвашъ даскала ни, който се уважава и почита отъ цѣлия градъ; кой ти даде тебъ тая власть? Ако тебе и на нѣкои твои съпартизани и поповетѣ, не ти аресваше пѣнието на даскалътъ ни, трѣбваше да се отнесешъ и съобщишъ намъ епитропитѣ да прѣстане

---

[1]) Тогава бѣха епитропи: Георгий Попагеоргиеви, Иванчо Бошнякъ.

отъ пѣнията, а не ти, казаха му епитропитѣ; да си позволишъ да го срамишъ и опетнявашъ прѣдъ хората съ твоитѣ разни викове и самоуправства. Ималъ право даскала, гдѣто те е ударилъ, че си заслужилъ, а не по-малко ти си не зачиталъ и оскърбилъ и насъ, епитропитѣ и първенцитѣ".

— Хубаво Вие вмѣсто да осждите и накажете даскалътъ ви, възрази Коленалче, напротивъ нападнахте и осждихте мене, човѣкъ на 85 години, който съмъ билъ и съмъ единственния дирекъ и подпорката на градъ Крушово; азъ ще се оплача въ Битоля на Хусни-паша, едно дѣте, което спорѣдъ моитѣ години пада ми се внукъ отъ най-малкитѣ ми чада, да мя бие, азъ невъсприемамъ подъ никакъвъ начинъ".

— Можешъ и свободенъ си да възбудишъ не само въ Битоля, но и въ Цариградъ, ако щешъ, възразиха му всички, но знай това, че цѣлия градъ ще защити и гарантира за даскалътъ, а напротивъ цѣлия градъ па даже и самийтъ владика ще бжде противъ тебе, Киръ Коленалче, знаешъ ли?

Забитина като видѣ, че вината е била въ стареца и, че, той прѣдизвикалъ скандала за побой каза: „Мънастира да гидесънъ биръ файде иокъ, чорбаджи Коленалче, кабаетъ сенде, велякимъ баръшъ олуй." („И въ Битоля да отидешъ нѣма да се удовлетворишъ, че вината е твоя, но помирете се Киръ Коленалче.")

Като чуха и самитѣ приятели и послѣдователи на стареца, че и забитина обвини и нападна тѣхния водитель, станаха и уловиха двѣтѣ страни за ржка и слѣдъ разни молби и убедителности едвамъ успѣха да ни помиратъ и приведатъ къмъ цѣлувания. И така благополученъ край взѣ и това произшествие, което влече подире си и поговорката: „бития остава битъ, а излъгания излъганъ".

За подаването на втората жалба за църквата.

Четиритѣ мѣсеци се изминаха, и Петровъ-день доде, чужденцитѣ изнадодоха си и се умножиха въ Крушово, а на моитѣ бълг. епитропи яви се врѣмето, да махнатъ булото си на мълчанието и търпението. Тѣ извѣстиха и подготвиха почти цѣлото население българско, а именно странствующитѣ българи, за настояване и искането постройката на новата черква и, щомъ доде дѣдо владиката да прѣкара, както казахъ, летнитѣ си дни въ Круково — веднага му се прѣдставиха, съ втора собственно до него жалба, подписана и отъ неговото орждие, Кърстета Ляпга, пакъ подкупенъ съ една жълтица.

Владиката Мелетия, като видѣлъ, че жалба се придружава отъ шесть австрийски жълтици, прие съ голѣма готовность, и като узна, че тя се относя прямо до него, а не до влашката Димогерондия, каза на подавателитѣ: Кърстета Уграновъ и Наумчета Аврамовъ: „— чабукъ гитънъ чарънъ бурае, ени даскалъ, Иованъ Шумковъ.“ (идете скоро повикайте новия учитель, Ивана Шумковъ, да доде тукъ). Двамата мои черковни настоятели, съ радость голѣма дотичаха у дома ми — че имъ бѣхъ запретилъ да дохождатъ въ училището — и ми съобщиха, че владиката ме кани да отида при него скоро. Слѣдъ като ги изпроводихъ да вървятъ назадъ, при дѣда владика, подиръ тѣхъ станахъ и азъ отидохъ и, слѣдъ цѣлуването ржката му, покани ме, да седна и, отъ като изпихме кайвето, ми каза, на гръцки, разбира се:

— „Вѣрвамъ киръ даскале, че си чулъ че 2—3 махали въ Крушово, отъ 5—6 мѣсеци насамъ, искатъ отъ мене да си направятъ въ тѣхната махала една църква, „Успѣние П. Богородици,“ но на първата имъ жалба първитѣ и богатитѣ чорбаджи не се съгласиха и отхвърлиха имъ жалбата катигорически. Днесъ сж-

щитѣ махленци ми подадоха втора, именно до мене за да имъ издамъ ферманътъ. Тъй като нѣмамъ въ Крушово другъ повѣренъ и подостойнъ отъ тебе повикахъ те и те моля, да направишъ, отъ моя страна едно заявление до Цариградския Патриархъ съ силата на което (заявление) часъ-поскоро да подѣйствува прѣдъ В. Порта издаването на фермана, но безъ да знаятъ власитѣ, до дѣто ми дойде въ рѫцѣтѣ фермана.“

— „На драго сърдце съмъ готовъ да испълна желанието и тура въ дѣйствие заповѣдьта, Ваше Високопрѣосвещенство, отговорихъ му, но Вий твърдѣ добрѣ знайте, че азъ съмъ обществен учитель и условенъ отъ самитѣ силни богаташи въ Крушово за 5 години, отъ друга же страна Вий сами казахте ми сега, работи, за които азъ до сега нищо не знаяхъ, и че чорбаджиитѣ отхвърлиле жалбата, види се на тѣзи двама сиромаси — и му посочи епотропитѣ — ами тѣ като узнаятъ, че азъ въ тѣхно незнаяние, и безъ тѣхно позволение съмъ написалъ заявлението Ви, нали не само съ криво око ще ме погледатъ всички, но може и да ме уволнятъ, и тъй азъ губя хлѣбътъ си.“

— Азъ като единъ владика и духовенъ кириархисъ, кой смѣе да те нападне и исключи отъ длъжностьта ти, и продължи дѣдо владика.

— „Не, Ви сте излъгани, дѣдо владика, добавихъ азъ; Вий можете да се научите, че мѣсецъ два прѣди да дойдете Вий тукъ, азъ направо Бога щѣхъ да пострадая отъ извѣстния Вамъ чорбаджи, Наумъ Коленалче, и то защо? за нищо друго, освѣнъ за моето одобрено и отъ Васъ пѣние и, ако не бѣха се застъпиле епитропитѣ и голѣмцитѣ, безъ друго щѣхъ да пострадая!“

— „Имашъ право отговори владиката, писаха ми за това произшествие.“

— „Прочемъ като е тъй, покорно Ви моля, недѣйте ме тика въ огъньтъ. Азъ смѣло мога да извър-

ша какво ме заповѣдате, ако бихъ честитъ да имамъ въ рѫцѣтѣ си писменна отъ Васъ заповѣдь, съ която, вѣрвамъ, ще се браня и защищавамъ отъ всѣкой укоръ на чорбаджиитѣ крушовски, и който би билъ, продължихъ на дѣда.“

— Тъй ли, насмѣхнатъ попита владиката, колкото за писменна заповѣдь, то е много лесна работа, киръ даскале, сега ще ти я дамъ. Веднага сплюсна (удари) рѫцѣтѣ си и повика попъ Димитрий Мой синъ, (неговия протисингелъ) комуто каза:

— „Направи едно пълномощно, отъ моя страна киръ даскалъ Иована, за да напише една жалба до Патриарха.“

Ето съдържанието на пълномощното:

„Подписанний, Охридски Митрополитъ Мелетий, давамъ настоящето пълномощно на даскалъ Иванъ Б. Шумковъ, за удостовѣрение на това, че азъ му заповѣдвамъ и го упълномощавамъ да изработи една жалба, каквото той знае, до Патриаршията въ Цариградъ за единъ цар. ферманъ, за новата въ Крушово църква; освѣнъ това задължавамъ се да защищавамъ, даскала, отъ всѣкой укоръ и нападание брожение произходящи отъ коя и да било страна.“

Крушово 12 юлий 1866 год.

(Охридски-Преспански митрополитъ Мелетия).

Отъ като гудихъ въ джоба си горното, попитахъ дѣда: „за кога иска жалбата да му е готова?“

— За 3—4 деня, виждь да я приготвишъ, моля те, даскале,“ отговори ми владиката.

— Азъ утрѣ ще ви я донеся готова, с. владико.

— Като е тъй: айде гитънъ ве булунъ бугюнъ да бешъ лира, обърна се къмъ Кърстета и Наумчета, ничинъ ярънъ иолачаймъ Стамбола, арзоалънъзи, харчъ мастрафъ ичинъ булунсунъ Патриархъ-ефендия; ще, даскалъ иярънъ хазъръ едеджекъ арзоалълънъзи фараза.“

(т. е. идете, обърна се къмъ епитропитѣ, и днесь да намерите още петь лири, че утрѣ ще ги провода въ Цариградъ жалбата ви, нека се намератъ за харчъ и масравъ на г-на Патриархътъ; ето даскала за утрѣ ще приготви жалбата ви.“ Слѣдъ една темена (поклонъ) цѣлунаха му ржка и си излѣзоха, а подиръ 3—4 минути, слѣдъ тѣхъ, и азъ оставихъ Мелетия, — вѣчния скубачь и рушфетчия.

Идущия день прѣдставихъ на владиката жалбата съ слѣдующето съдържание, което му прочехъ прѣдъ двамата епитропи Кърстета и Наумчета. Ето съдържанието ѝ:

Ἀναφορᾶ κατοικῶν Κρουσιόβου.

Παναγιώτατε καὶ Οἰκουμενικέ Πατριάρχα!

ἔχων εἰς χείρας τὴν ἀπό 8 τρέχοντος Ἰουλίου ε. ε. ἀναφορᾶν τῶν δύω συνοικιῶν κωμωπόλεως Κρουσιόβου, διά τῆς παρούσης μου ἱκετεύω τὴν Ἡμετέραν Παναγιώτητα, ὅπως εὐδοκήσει ἐνεργῆσαι τὴν ἔκδοσιν βασιλικοῦ φερμανίου οὗπερ δυνάμει οἰκοδομήσαι μίαν νέαν ἐκκλησίαν „Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου“, οἰκοδομουμένη ἐν τόπῳ ἐλευθέρῳ πάσης βασιλικῆς δικαιοδοσίας, κοινῷ παρ' οὐδενός καταζητήτῳ κειμένῳ πέριξ τῶν μνημάτων τῆς ἀνωρηθείσης συνοικίας καὶ κωμωπόλεως.

Τὴν ἀνάγερσιν τῆς νέας ταύτης ἐκκλησίας προκαλοῦσι πολλαί αἰτίαι κατ' ἐξοχήν ανυπόφερτος, διά τους γέροντας καὶ βαρεῖς γυναίκας, ἀνωμαλία τῆς τοποθεσίας τῆς πόλεως. ᾳ ἐκκλησία οἰκοδομηθήσεται ἰδίας καὶ μόνης δαπάνης τῶν συνοικιυτῶν, καὶ βοηθεία τῶν ἁπανταχοῦ χριστιανῶν, ἱστερουμένης πρός τουτοις βοηθείας ἐκ τῆς παναίας ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ἑνός, καὶ μόνου λεπτοῦ.

Πεπειθὼς, ὅτι ἡ ἱκετευσίς μου ἱκανοποιηθήσεται, διατελῶ εὐπειθέστατος τῆς Ὑμετ. Παναγιώτητος, ἐν Χριστῷ αδελερός:

Μελέτιος, Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν Μητροπολιτης.

Ἐν Κρουσιόβῳ τῇ 13 Ἰουνίου 1866.

Многоучения (?) Охридски владика, безъ да обърне сериозно внимание на горѣизложената жалба, хвалящъ ме потупаме по рамената и веднага подписа не само жалбата но и черновката й, която, усулетенъ, (хитро) прибрахъ въ джоба си и си излѣзохъ.

Ето и на български горната жалба:

До Негово всѣсвятѣйшество Вселенския Патриархъ Г. Г. (името му неповня).

Прошение
отъ жителитѣ на градеца Крушово.

Всѣсвятѣйший Вселен. Патриархъ?

Имающъ въ ржката си жалбата, отъ 8 юний т. г. на жителитѣ на двѣтѣ съсѣдства на гр. Крушово съ настоящето си проса Ваше Всѣсвятѣйшество да благоволи и се распорѣди за издаването на царския ферманъ, съ силата на който да се построи една нова църква „Успѣн. П. Богородици“ въ градецъ Крушово, която ще се направи на мѣсто: свободно отъ всѣкое царско даждие, общо, невзискателно и безспорно отъ никого, находяще се около гробищата на горното съсѣдие на горѣказания градецъ.

Постройката (направата) на тази нова църква прѣдизвикватъ я много причини, а именно нетърпимото за стари хора и тѣшки жени, не ранно (стръмно) мѣстоположение на града. *Църквата ще се построи съ самото и собственно иждивение на самитѣ съсѣди и съ помощьта въобще на християнитѣ; като ще се минава отъ помощьта, на старата църква св. Николая, и отъ самата една пара отъ нея*

Увѣренъ, че молбата ми, ще се удовлетвори, съмъ най-покорното на Ваше Всесвятѣйшество въ Христѣ чадо. Милетия, Охридски-Прѣспанки митрополитъ.

Въ Крушово 13 юний 1866 год.

Прошението до Патриаршията се изпроводи, безъ да усѣтятъ за него нѣщо хитритѣ Крушоски влашки

чорбаджии. Подиръ десетина деня, слѣдъ изпращането на жалбата, не прѣнебрѣгнахъ да пиша въ Цариградъ до г-да Христо Тжпчилещовъ и Д-ръ Чомокова, Панарета Пловдивски съобщиющи имъ подробно планътъ ми, за новопостроимата българска църква въ Крушово, които убѣдително моляхъ да се постараятъ и да узнаятъ, да ли патриаршията направила стжпка прѣдъ В. Порта за издаването на фермана и, ако сторила това, дано ходатайствуватъ гдѣто е потрѣбно, часъ по-скоро да излѣзе ферманътъ и да ме увѣдомятъ въ Крушово, кога именно да го очякваме, въ охридската епархия.

Не сж изминаха два мѣсеци, и ето ти писмо отъ мойтъ добродѣтель г-на Христо Тжпчилещовъ, съ което ме увѣдоми: „ферманътъ е готовъ и, че прѣзъ мѣсецъ октомврий 1866, ще се прѣдаде на патриархътъ. Мислете и старайтп се — продължава въ сжщото си писмо — съ всѣкакъвъ начинъ, да падне фермана въ български рждѣ, а не на влашкитѣ, че всичкитѣ трудове ще да сж напусто за българитѣ.“

Всѣкиму е извѣстно, че Охридскитѣ жители, съ повечето села отъ епархията, още отъ 1860 година постоянно гонеха владиката Мелетия, и нерача го за охридски владика. А той, обаче, се домогваше и отбраняваше себе си, прѣдъ Патриаушията, съ нѣкои мазари, правени и вземани отъ грькоманитѣ и нѣкои села съ лъжи и сила. Той се поддържаше отъ единъ свой внукъ въ патриаршията.

Прѣзъ мѣсецъ октомврий, както бѣ писалъ дѣдо Тжпчилещовъ, владиката, дѣйствително се сдоби съ очаквания ферманъ, и за да се сдобие и съ новъ мазаръ противъ своитѣ гонители, (българитѣ) той прѣдъ селата употрѣби лъжата: „Царьтъ издаде ферманъ, — и посача имъ Крушоския — съ който дава изинъ на всичкитѣ села, да си правятъ църкви и манастири, колкото сакатъ, и за тази голѣма царска добрина, народътъ трѣбва по всичкитѣ села, въ турското царство,

да правятъ дова и, съ мазари, да благодарятъ на царьтъ. За това ударете селскитѣ печати на този мазаръ за да го изпровода азъ въ Стамболъ.“ Съ тази лъга владичкия пратеникъ, попъ Дамянъ, и ясакчията му Сульо, дойдоха и въ Крушово да имъ подпечатятъ мазара и властитѣ, които, ако да имъ обелятъ зжбъ на отказване, да ги полъскаятъ и укротятъ съ врѫчванието тѣмъ на фермана.

По провидение Божие, обаче, или по-добро щастие за българитѣ, владиковитѣ претенции, или по-добрѣ да рѣкѫ лъжци и арамии, отиваещимъ по селата и показваещимъ на селянитѣ мазара си, скъсале го бѣха на много мѣста и, сами, не можеха да го направятъ. Установенни владичкитѣ хора въ домътъ на владичкия хартофилаксъ, (архиварь) попъ Стерия Калугеровъ, обадиле му, че скъсале мазара на едно двѣ мѣста. Попътъ безъ да му мисли понататъкъ, веднага повика мене, да се произнеса, като владиковъ ужъ, приятель, какъ да се поправи мазарътъ и, какъ и кога, да се прѣдстави прѣдъ Крушоската Димогерондия, да го закрѣпи и тя съ печатитѣ и да ѝ се прѣдаде формално.

— „Лесна е тази работа, отче попъ Стерио, насърдчихъ ги, като видѣхъ и фермана, азъ ще го поправа, но нощеска трѣбва да го зема у дома, за да го поправа хубаво“ прѣдложихъ имъ.

— „Земи го земи, киръ даскале, отговориха всички; вземи и фермана прѣглѣдай и него да не би да е и той негдѣ оцапанъ или скъсанъ, ти баремъ знаешъ и турски.“

— Мало мѫчно ще ми дойде да свърша двѣ работи, съ обтягвание, ужъ, имъ отговорихъ, но за хатъръ на владиката ще взема и фермана да го прѣгледамъ, да не би и той негдѣ да е повреденъ и оцапанъ, добавихъ имъ.

Сѫщия день прѣзъ нощьта събрахъ нетимата мои съмишленици: Кърстета, Наумчета, Велета, Никлета и

Секула, на които казахъ: разбрахте ли бе, братя, че фермана за нашата църква дошелъ е или не?“

— Нищо не знаемъ, киръ даскале, за ферманотъ, не вѣрваме и да дойдитъ, отговориха.“

Ако да ви обади нѣкой, че дошелъ и ви го прѣдстави, продължихъ, да го видите за увѣрение, да ли би се зарадвали?“

— „Сичкитѣ отъ радость старски би подскочиле, въсхитени отговориха и три дни би празднували той день, даскале.“

— Ето ви фермана вижте го и не бждете невѣрни, и го изтеглихъ изъ тенекията и отворихъ го прѣдъ тѣхъ.

— „О! Боже Господи и свята Богородичко майко, сполайти тебе, Господи! кой вѣруваше, ние да видимъ на стари години ферманъ за църква?“

— Фермана е този и 2—3 дена ще е въ наши ржцѣ, а подиръ тия дни ще ни го земе пакъ ясакчията на дѣда владика, Сульо, за да го прѣдаде на власитѣ, за да му подпечетятъ мазара за въ Цариградъ противъ българитѣ за увѣрение ето ви и самиятъ мазаръ, (мемурандумъ, заявление). Сега, продължихъ азъ, за да ни се даде фермана намъ, трѣбва да употрѣбимъ едно искуство (марифетъ), но за да се свърши благополучно и назидателно, тогасъ трѣбва да ме послушате, като всѣкога и да се постарае всѣкой отъ насъ да стори онова, което ще му кажя: „ти дѣдо Веле, както и други пжть, да оставишъ утрѣ работата си и да отидешъ да посѣтишь твоитѣ другари, отъ Димогерондията, на които ще кажешъ: „владишкия ясакчия отъ 2—3 недѣли обикаля селата, по охридската епархия и ги лъже, че царьтъ издалъ ферманъ, всичкитѣ села да си направятъ църкви съ български училища и, за да ги излъже по-лесно, посоча имъ 1 лъжливъ ферманъ, за да му ударятъ печатитѣ на мазтрътъ, съ които да се защищава прѣдъ Патрика,

отъ своитѣ противници (бугаритѣ) и да поведе български тарафъ.“

„Той (ясакчията), вчера пристигна и въ Крушово за да ни излъжитъ и насъ да му подпишиме мазарътъ. Ви казвамъ, отворете си добрѣ очитѣ, да му не даваме нито подписъ, нито печатъ, нито пакъ лъжливия му ферманъ съ ржка си да го уловимъ; ние български тарафъ неставаме, нито пакъ български църкви приемаме да се правятъ, по нашата Охрид. епархия“.

Вие пакъ четворица пригответе 2—3 австрийски жълтици и, утрѣ не, другидень, отидете при Сульо-ага, попитайте го, да ли е дошелъ отъ Стамболъ ферманътъ за нова църква въ Къушово, и за какво е дошелъ въ Крушово; той слѣдъ като ви разправи, че е дошелъ да му подпечатъ и власитѣ мазарътъ и да имъ прѣдаде фермана, вий покажете му тритѣ жълтици и обѣщайте му ги за бакшишъ, ако врѫчи вамъ фермана, при това и стотина подписа, че ще му намерите да се подпишятъ на мазарътъ владички; и, като свършите тази работа съ ясакчията, сѫшия день дойдете въ Митрополията и чякайте въ дворътъ, да видите, какво ще стори Сульо съ влашката Димогеропдия.

— Хубаво, киръ даскале, ке свършиме сé що ни заръча, отговориха и оставиха домътъ ми. Прѣзъ сѫщата нощь поправихъ мазара, снѣхъ точно копие и научихъ всичкитѣ коварни тайни кроежи на гръцкия владика противъ българитѣ, които незабавно ги съобщихъ въ Цариградъ, чрѣзъ дѣда Тѫпчилещовъ, а при това проводихъ човѣкъ, Илия Саботиновъ, по селата да ги освѣсти, че попъ Дамянъ — владичкото мекере — и ясакчията ги излъгали и имъ взели мухуритѣ, че тия (селата) трѣбва да прътестиратъ прѣдъ валията, въ Битоля, и да си искатъ назадъ печатитѣ, като излъгани и на сила вземени.

Въ опрѣдѣления день Сульо дойде у дома ми да си прибере стоката, т. е. мазара и фермана.

— Богъ знае какъвъ ли голѣмъ бакшишъ казахъ му, ще ударишъ днеска, Сульо-ага отъ власитѣ.

— „Вала, безъ бакшишъ, киръ драскале, отговори, не ми се даватъ ферманотъ.“

— „Имашъ право, насърдчихъ го, да го не давашъ зеръ; гледай отъ кадѣ ще капни нѣщо по-вече, тамо дай го, и отъ кадѣ ти обѣщаватъ подписи за мазарътъ. Кому да прѣдадешъ фермана, владиката нѣма да ти се сърди, че който да го земе, пакъ на димогерондията ще го прѣдаде, че въ градътъ нѣма, слава Богу, до сега тарафъ, и той, фермана, е за църква, за цѣлото Крушово, а не за друго нѣщо частна постройка; само гледай, кой ще ти даде подписи тамъ ти дай го само да свършишъ работа на владиката, че българитѣ го нещатъ за владика; това ти казвамъ, че дѣдо ми е приятель; освѣнъ това, ако се дигне владиката, губишъ и ти хлѣбътъ си.“

— Арно ми велишъ, драскале, така ке стора, кьопекъ сиксънъ анасъна, саде бакшишъ бакшишъ, душсунъ, насмѣхнатъ продума Сульо.

— Чудно ми е добавихъ, Сульо-ага, какъ ти при владиката да слугувашъ и да не знаешъ още, че българскиятъ милетъ въ Крушово, е далъ арзоалъ на владиката, за ферманъ за църквата.

— Знамъ бре киръ драскале, чулъ сумъ, како не, оти вистина бугаритѣ се дале арзоалъ. отговори.

— „Ами като знаешъ, ти по-добрѣ ще сторишъ да го прѣдадемъ тѣмъ, спорѣдъ низама (закона) и съмъ увѣренъ, че владиката ще те похвали, Сульо-ага.“

— Ахъ, сиромаси сетъ бугаритѣ, бре драскале, кье загубамъ бакшишотъ, оланъ, съ въздишка отговори.

— „Адамъ, колко да сѫ сиромаси, сé текъ 3—4 минца ще имъ дърпнишъ я.“

— „Море два да вида, да ми светнатъ, ке имъ го дамъ ферманотъ драскале бре!“

— Азъ, обаче, сé вѣрвамъ повече да ти дадатъ,

не бой се, само иди намери се съ нѣкои отъ българитѣ и си проговори, па даже пазари се съ тѣхъ за бакшиша ти, не е срамота, а кузумъ:

— Арно ми велишъ драскале, сега кье пойда да се найда со бугаритѣ; седи со здравие (сбогомъ).

— „Много здрави си носи, Сульо-ага, но глѣдай да се ставишъ съ българитѣ, прѣди да се събера влашката димогерондия въ Митрополията.“

— По, така ке стора зеръ, инаку не, ейвала отиде си. Идущия денъ владичкия наместникъ, попъ Стерио Калугеру извѣсти на димогерондията и я събра въ цѣлия ѝ съставъ, прѣзъ която, слѣдъ разни градски въпроси прѣдстави се и Сульо съ мазара и фермана и съобщи на събранието:

— „Чокъ селямъ десподъ тарафънда сизе чорбаджиларъ ве емредеръ имза идесънъзъ ве мухурлери бурда мазарда басасънъзъ, сора фермани вереджемъ, велякимъ бакшишъ истеръмъ вала. („Много здравие отъ владиката до васъ чорбджии и ви заповѣда да подпишете и да ударите печатитѣ си на този мазаръ и подиръ ще ви прѣдамъ фермана, но искамъ бакшишъ, бога ми).“

Подготвенитѣ старци щомъ чуха думитѣ на ясакчията, веднага се спуснаха, като настървени вълци съ заплашителни запитвания на цинцарски езикъ:

— „Какъвъ мазаръ иска отъ насъ владиката? какви подписи и печати? ние нѣмаме съ него никаква давия. Какъвъ лъжливъ ферманъ ни проводилъ? иска и насъ, Крушовалитѣ, да ни лъжи, като простацитѣ по селата, или мисли и насъ да ни стори тарафъ бугарски? Ние нито за ферманъ сме писали, нито пакъ ферманъ имаме врѣме да приемаме. Не даваме нито подписъ, нито мухуръ ще бастисаме; нека си върви, турчинътъ, отъ кадѣто е дошелъ и, нека каже на владиката, че ний не сме като торлацитѣ [1]), да ни лъже

[1]) За поругание, подгавране и поругане на българитѣ, куцовласитѣ употрѣбляватъ думата: торлакъ, т. е. дебелоглавъ, глупакъ, смаянъ, грубъ, щуръ, мужикъ и пр.

и води за носътъ ни; не знае ли владиката, че ние сме влашки търговци? Ну дъмъ ипографие ни свра-гиде ну [1]) извикаха всички.

По поводъ на упрѣкнатитѣ и неразборотитѣ думи на властитѣ, Сульо-ага сербесъ попита:

— А бре, чорбаджии, кажете баре бугарски, бре, да разбера баре и я, що ви е прѣчканьето и сборoитѣ *«нъ дъмъ, ну дъмъ»* санки ке речите: не даваме подписъ и мухури, кажеге го ачикъ, баремъ, да ве разберитъ и Господь, а тие . . .

Единъ отъ по-първитѣ старци, Атанасъ папа Наумъ, вкратцѣ, на турски прѣдаде на Суля горнитѣ отрицателни думи на множеството отъ старцитѣ:

— „Селямъ суйле, Сульо-ага, десподъ ефендия ки, ихтияръ межлисъ имза вермесъ ве да мухурлери басьнъ мазаръ ичинде, ясакъ едеръ; онданъ мада, межлисъ кабулъ етмесъ ону алдатсънъ, булгарларъ гиби, биръ яланъ ферманленъ, кимъ язди исе ферманъ ичунъ, она теслимъ етъ ферманх.“ („Поздрави Сольо-ага, владиката, че събранието на старцитѣ рѣши: подписи да не даватъ, нито пакъ печати ще удрятъ на мазара. Освѣнъ това старцитѣ, Крушоски, не въсприематъ да ги лъже, владиката, като българитѣ, съ единъ лъжливъ ферманъ; който е писалъ за ферманъ, нему прѣдай му фермана).“

— „Шимди анлъдямъ,“ се обади сербесъ Сульо, и прибра си отъ срѣдата мазара и тенекията съ фермана, *«Ала смарладъкъ,»* и си излѣзе вънъ. Властитѣ не отвориха, поне да видятъ фермана.

Горкитѣ българи, щомъ се научиха положително, че властитѣ кетигорически отказаха да се подпишятъ и закрѣпятъ мазара съ печатитѣ, излѣзоха си отъ двора на митрополията и тръгнаха за къмъ дукенигѣ си, до негдѣ радостни и весели. Сульо обаче, като бѣше из-

[1]) Не давами подписъ и печатъ, не;

вѣстенъ, че мотиката му ще се удари о тритѣ жълтици, тичешкомъ стигна четирмата българи и отъ дирѣ имъ извика:

— „Стойте почекайте бре, синко, да ви зема мужденето, що сторифъ со власищата горѣ.“

— „Хаирлия, Сольо-ага, спрѣти попитаха българитѣ, що стори съ твоитѣ богати чорбаджии, даруа ли, арно невѣстата, или не? сир. взели ти голѣмъ бакшишъ или не?“

— „Бракъ сарафошу, кенди душеръ (незакачай, пияния самъ си пада), велитъ турската приказка, отговори Сульо. Я имъ давамъ царски ферманъ, тие го некятъ и го праатъ лажливъ, а вие ме прашате за невѣстата дали е даруана. Господь ги научи да го не зематъ защо ке изгубивъ отъ двѣтѣ страни бакшиша. На ви сега ферманътъ нека вие аирлия, и дайте ми баре вие що ми ветивте, оти ке си ода по селата.“

Отъ като взеха българитѣ фермана и дадоха три дуката бакшишъ на Суля, казаха му да си върви поскоро отъ Крушово, че властитѣ може да се размислятъ и да му поискатъ пакъ фермана, тогава ще загуби 3-тѣ жълтици. Това му рѣкоха за да не имъ иска подписитѣ, които бѣха му обѣщали. Сульо радостенъ отъ подаръкътъ забрави да търси подписи, но незабавно сѫщия день въсѣдна коня и си замина съ попъ Дамяна.

Сѫщия вечеръ, (и сѫщата вечеръ) трогнати отъ радость петимата българи дотичаха у дома ми носящи фермана да ми се похвалятъ за добрата сполука и да ме зарадватъ.

— „Е. братя, видѣхте ли, че Богъ и Богородица е съ насъ и ни помага? попитахъ ги. Сега радуйте се и благодарете Богу, че фермана е вече въ наши рѫцѣ и недѣйте се бой вече отъ властитѣ, че Богъ ще ги посрамоти. Айде сега да се приготви единъ или двама отъ васъ, съ едно мое писмо да отидете въ Битоля при Робеви часъ — по-скоро да се каити (потвърди) фер-

мана и отъ Битолския Валия, до дѣто не е узналъ владиката, че фермана е у васъ.

Съ голѣма готовность, се отзоваха всички: и ние сичкитѣ кье слѣзиме въ Битоля, киръ даскале; кье остайме своята работа само да се сготви фермана и отъ Валията.

— Можте, но е не нужда за всичкитѣ ви, отговоръ, имъ че ставатъ разноски, па ние още сме сиромаси, освѣнъ това прѣдупрѣждаватъ ви, да се не хвалите вънъ прѣдъ хората, че фермена падналъ въ ваши ржце и какво мислитѣ да правитѣ съ него, че гордостьта винаги влѣче подирѣ си разгарътъ на завистьта на нашитѣ неприятели, която ги увличя къмъ разни: прислѣдвания, зломислия и спънки противъ насъ.“

— Арно, киръ даскале, само двайца кье пойме въ Битола, отговориха, и си отидоха.

Сполуката за фермана не я пропуснахъ отъ да я съобща и на нашитѣ въ Цариградъ, които ни поздравиха и похвалиха за способътъ за прѣвзимотето му. (на фермана).

Подиръ 7—8 дни върнаха се моитѣ епитропи, отъ Битоля съ каптенъ (прѣглѣданъ, и подтърденъ ферманъ, отъ пашата, носящи при това и писменна похвала и ново насърдчение, къмъ възраждането ни, отъ братия Робеви и д-ръ К. Мишойковъ, Д. Ризовъ и др. Имаещимъ вече въ ржцѣтѣ си, пъленъ и закрѣпенъ отъ всичкитѣ власти царски ферманъ, повикахъ моитѣ дѣйци на съвѣщание, въ което се рѣши: първо да се пише едно благодарително писмо до дѣда владика, съ 10—15 подписа, съ което да му се благодари, че благоволилъ да се даде фермана на българитѣ, самитѣ просители и виновници, на издаването му, а не на власигѣ, които сами го отхвърлиха[1]); второ да се избе-

[1]) Въ сжщото писмо да се спомене и туй, че додѣто, дѣдо владика защищава правитѣ църковни искания на българитѣ Крушовски, тѣ ще се отзоваватъ въ негова полза и защита.

ратъ найискуснитѣ, въ Крушово, майстори — аслѫ всичкитѣ почти, сѫ дулгери — да изработятъ единъ, макаръ и практически, но добъръ планъ за църквата, отъ 25 м. дължина и 15 м. широчина, и да се извѣстятъ българитѣ въ Крушово и цѣло население за новата църква и да почнатъ всички да приготовяватъ за нея материалъ, като: камънье, варъ, песъкъ, грѣди, деляни камъне, за жглитѣ, плочи — кѫщатя въ цѣлото Крушово сѫ покрити съ плочи — дъски и пр. кой би щѣлъ даромъ, койже съ пари. При това да се опрѣдѣлятъ и приготватъ майстори, зада ископятъ основитѣ (темелитѣ) на църквата. Щомъ се извѣсти Крушевското население, че ще се прави нова църква, съ голѣма готовность и радость излѣзоха: мѫже, жени, и дѣца — додѣго не бѣ падналъ още снѣгъ — които се разрѣдиха на вървулици (редици) и, тъй, подаваха единъ другому, като дулгери, камене, съ които изобилствува Крушово — отъ единъ, почти километръ далечъ и, въ растояние на 15 дни, площадътъ черковни се изпълни съ: камънъ, песъкъ и плочи. Никой не щѣше да повѣрва, че въ растояние на тримѣсечно зимно врѣме да се събере и приготви цѣлия почти, необходимъ за църквата материалъ принесенъ даромъ. Никой не пощади конье тѣ си или мулетата отъ да прѣнасятъ: варъ, песъкъ, грѣди, плочи и др. Като гледаха, че цѣло ято (стадо) отъ хора и се намира въ постоянно, работно, движение, приготвенъ огроменъ материалъ, па даже и самитѣ основи ископани — прѣзъ февруарий мѣсецъ и приготвени съ неволно любопитство въ голѣми сгани (купове) при новостроената църква, посмѣяваха и подиграваха се съ българитѣ власитѣ съ думитѣ си:

— Алай (бре), торлаци (дръвени глави) сдангани (бълвани; дърва селяни,) що се тая дупка море — цинцаринъ не възможно е еа говори добрѣ и право български — що сте изкопалъ? — на мѣсто, що сте ис копали...

— Темели сетъ тия дупки за църква, отговаряха българитѣ.

— Ха, ха ха! бре! вие ке го прайте църквата лай (бре)? се подгаврятъ се.

— Ако сакатъ Господъ и Богородица, защо да я не прайме, а душко? Възразиха имъ българитъ.

— Лупайте сé лупайте, (работете,) како хамалъ, корбе, (нещастници) да го напрайте църквата побърго, за да го затворитъ въ него власитѣ свиньитѣ булюкъ що ке го доведатъ отъ Сърбия; пакъ и ярцитѣ и козитѣ за залхадата Крушовска. Е, е, е, ви ке го прайте църква, бре дзнгани? Со овие каменъ и песокъ ке си го пратъ власитѣ, Крушескитѣ калдърмитѣ, бре, тихялае, и съ други гнжсни и окорителни думи обсипваха постоянно куцовласитѣ угнетелнитѣ и презрѣнитѣ и потиснатитѣ българи, до дѣ се правеше църквата.

Законъ, обичай, или прѣдание ли е, — незная добрѣ, у християнитѣ, щото всѣкоя нова църква да се започне направата ѝ именно на 4 мѣсецъ Мартъ. Този день вече приближаваше и за насъ българитѣ, въ Крушово, но по нещастие нѣмахме свещеникъ, да ни кърсти вода, спорѣдъ християнския обичай или законъ, при полаганието на първия камъкъ на църковната основа, че всички тѣ попове Крушески беха найпротивнитѣ, за правенето на църквата. За това принудени бѣхме да прибѣгнемъ пакъ до дѣдо владика, когото, съ голѣми молби и подаръци едвамъ убѣдихме, да задължи поне едного отъ повѣдомственнитѣ си въ Крушово, попове, ако не явно и тържественно, то покрайнамѣре тайно, да ни извърши християнския обредъ, когото дѣиствително извърши неговия наместникъ попъ Стерио Калугеровъ, 4-й мартъ 1867 г. за основний день на църквата. Вѣрвамъ, че не ще да мя бие съвѣстьта прѣдъ Г-да читателитѣ, ако да изповѣдамъ една истина, че българитѣ, при захващането на църквата, нѣмаха нито една пара, и че азъ имъ дадохъ 4000 гроша,

които бѣхъ спестилъ отъ моето скромно звание; не че имъ ги подарихъ, но ги улеснихъ врѣмено, а подиръ си ги взехъ, отъ като църквата се направи, освети и парично се замогна.

Щомъ се положи основата поканихъ моитѣ епитропи и съмислници, казахъ имъ: при черквата да направатъ една дъсчена колиба и, въ нея да турятъ иконата „Успѣнието на Пр. Богородици“ и на чисто платно, между два свѣщници; да приготватъ единъ тевтеръ и, двата епитропи, Кърсте и Наумче, постоянно да стоятъ при иконата и да пишятъ имената на християнитѣ, безъ разлика на народность, кой колко и що подарява за църквата, и това сториха идуший день.

„Подъ игото на македонскитѣ българи.“

Отъ до сегашното казано, отъ мене, горѣ-долѣ читателитѣ се запознаха съ безпримерната злоба и угнетителность на куцовласитѣ, употрѣбляеми къмъ простодушнитѣ българи, по цѣла Македония въобще, гдѣто ги има цинцаритѣ. Но нека не прѣдполагатъ пакъ, читателитѣ, че до такъва степень е развита влашката злоба и гонение и въ сърдцата на долната класса отъ властитѣ. Тя вълува и царува въ най-широкъ районъ (кржкъ), само въ душата и властьта: на богатитѣ, на погръченитѣ, властвующитѣ, и чорбаджитѣ, и въобще славолюбцитѣ и въ потисническата класа на гордливитѣ власи. Ний не можемъ каза, че и простолюдието — ненаджхано — бѣше противно на построяването на църквата, никакъ. И ето фактъ.

Крушеското население 45 год. почти не бѣше видѣло построяване на втора нова църква; та за това като видѣ, че се започе църквата, „Успѣние Пр. Богородици,“ махна и забрави, че първенцитѣ Крушески били противъ направата ѝ, и отъ първия день на захващането ѝ безъ разлика на възрасть и народность поче да се точи, населението, като рой пчели и вървулици, къмъ новата църква; съ голѣма готовность

благоговение и набожность, жертвувуваше и записваше, кой каквото имаше и обичаше като: пари, сребро, злато коприна, восъкъ, дървено масло, икони, кандила, полиелеи, одежди, петрахили, харуви, разни утвари, платна, ризи топове басми, сукна (чохи) чорапи и пр. За чудо бѣше това, че между пожертвователитѣ, първи бѣха тайно, и самитѣ: жени сестри, снахи, дъщери и и въобще всичкитѣ роднини и най фанатицитѣ и противнитѣ и най-богатитѣ отъ власитѣ.

Кърсте и Наумче (епитропитѣ) не престигваха да записватъ и прѣнасватъ, у тѣхъ, подаренитѣ вещи, между които имаше много дадени отъ неизвѣстни християни, желающи анонимно да си подарятъ на църквата за душевно свое спасение. И така въ разстояние на петь мѣсеци, църквата благополучно се съзида и покри, а количеството на пожертвованията — освѣнъ пари въ брой дници (гюндулуци) работени безплатно 18,000 гр. цѣла сума възлизаше на 80,000 гр. само по тефтеръ.

Прѣзъ мѣсецъ септемврий 1867 год. направената, но още не омазаната вънъ и вжтрѣ, църква даде се на прѣдприемача, Стоянъ Гъмбе за 3500 гр. само за еляки (за ржка) да свърши прѣзъ зимата всичката дървена работа: темлото, амвоната, владичкия столъ, столоветѣ, кафезитѣ, вратитѣ и пангалитѣ. И тъй и тази дървена работа свърши се сполучливо и благополучно до първий февруарий 1868 год. сѐ подъ надзирателството и попечението на петимата явно назначени епитропи, Кърстета, Наумче, Никле, Веле и Секула. Забѣлѣжително е, че цѣлото крушовско население, и отъ двата пола, както и моитѣ другари учители, много пжти посѣщаваха новата строена църква, азъ обаче нито единъ пжть не отидохъ, въ цѣла година, да вида, какво се прави, но, разбира се, че ми се докладваше често, вървежътъ на работата, за това нѣма никакво съмнѣние.

Крушовскитѣ хитри (?) богати и силни власи като видѣха и се увѣриха, че църквата вече се свърши, и

че остава вече само да се освети, а най-нетърпимото за тѣхъ бѣше, че искусно бѣха изиграни отъ дебелоглавитѣ българи; рѣшиха се всячески да прѣвзематъ църквата, отъ ржцѣтѣ на българитѣ и да си назначатъ други свои епитропи власи. Единъ день новитѣ настоятели повикаха българскитѣ настоятели: Кърстета и Наумчета, да имъ прѣдадатъ смѣткитѣ и ключоветѣ на новата църква. Прѣдупрѣдени, обаче, да недаватъ подъ никакъвъ начинъ смѣтки и отворници (ключоветѣ) и катигорически се отказаха прѣдъ власитѣ, да сторятъ това, т. е. да не прѣдадатъ църквата.

Стреснати и очудени отъ това неочаквано отказване на българитѣ, като палави веднага се събра цѣлия съставъ на димогерондията влашка, въ която незабавно и съ голѣма строгость повикаха горѣоказанитѣ двѣ лица, кои се явиха въ влашката синагога и реско бидоха, отъ нея, попитани:

— „А бре, що вие не сте дали на нашитѣ епитропи ключоветѣ отъ горната църква? Како можите да не послушате едни епитропи избрани отъ цѣлия градъ? Кои сте вие, бре, говедари, да стоите каршилъкъ на власитѣ? Не знайте ли, оти църквата е наша, бре сдангани (дебелоглави)? Бърго ключоветѣ и есопотъ тука, оти сургунъ ке бидите пратени сéга! я!“

Насърдчени и приготвени моитѣ горки епитропи смѣло и хладнокръвно отговориха:

— „Какво сакате отъ насъ, чорбаджиларъ? ние васъ не ви познаваме за наши ступани; насъ ни избрале 400 кьоьи бугарски, отъ горната махала нимъ ние познаваме за ступани и, кого кье посакатъ горномайалцитѣ есапъ, нимъ сме готои да имъ дайме, а не вамъ. Колкото, оти църквата била ваша, вие сами се се лажите, чорбаджии; агалари, църквата е на християнитѣ, а ступани сетъ горномалци, а не вие; тая се направи со царски ферманъ, со който самия царь, Султанъ абдулъ Азизъ, да ни е живъ, знайтъ, оти църк-

вата е на горномахалцитѣ Крушовци и со нивни пари, и со помоща на християнитѣ се направй, а не со ваши пари, да се чините денеска ступани. Колкото за гнаснитѣ сборои, що ни велите, нека тие да останатъ за вашъ есапъ и честь; ако сме говедари и дебелоглави, доста е. оти царотъ ни познава за негои раи и данъкоплатци. Не ви даваме, ни ключови, ни есапъ, що ви идитъ отъ ржцѣ прайте" . . .

— Вие ли насъ не познавате свини, спуснаха се, като хищни звѣрове всичкитѣ цинцари противъ двамата, сега ке ви брендосаме (арестоваме). И дѣйствително, прѣдадоха ги на местната власть (чаушина) и ги запрѣ, която и подъ лична гаранция не ги пущаше. Полѣжаха моитѣ епитропи 4—5 деня въ затворъ, до дѣто явихме въ Битоля отъ гдѣто доде заповѣдь: да се освободятъ затворенитѣ, а чаушина азълъ (отчисленъ) а давуджиитѣ да се отнасятъ въ Битоля съ искатъ си, като опитаха власитѣ и този, никакъ не мислимъ, за тѣхъ, ударъ, посъбраха си мало опашкитѣ, и почнаха да мислятъ, че смѣлото отказвание на българитѣ се поддържяло отъ чуждо влияние и насърдчение, а именно отъ мене даскалътъ имъ. И така вмѣсто да прѣнесятъ искътъ си, власитѣ, въ Битоля, избраха си една шесточленна депутация, отъ най силнитѣ си оратори: Иованча бошнака, Анастаса Папанаумъ, Димитрия Кряста, Кости Коленалче Тома Фунда и Наумъ зимбилъ, която отиде да чини давия при дѣдо владика, който въ него врѣме бѣше въ Слѣпечкия мънастиръ, „Св. Иованъ."

Вслѣдствие на влашкия повикъ и давия, владиката незабавно призва 3—4 души отъ българитѣ, а именно: Кърстета Угриновъ, Наумчета Аврамовъ, Никола Петровъ и дѣда Секула Гъоревъ. Оглашени добрѣ, ободрени и насърчени четирмата българи. безъ никакво утеснение и страхъ да не прѣдаватъ управлението на църквата и на самия владика, и ако той се усмѣли да

ги грози и застрашава съ нѣщо, безъ ни най-малко съмнѣние да му възразятъ, съ сжщитѣ думи, съ които посрѣщнаха и влашката димигерондия, въ Крушово. И тъй тръгнаха: заможни, смѣли и весели.

Въ пълното присжтствие на двѣтѣ страни взелъ думата владиката и попиталъ първъ властитѣ: какво искатъ? Отговорили на гръцки:

— «Ἅγιε δέσποτα, Πανιερώτης Σου καλὰ γνωρίζεις, ὅτι τὸ Κρούσοβον εἶναι πόλις καθαρὰ βραχικὴ, καὶ ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς Δημογεροντίας εἶναι ἐκ τῶν πλουσίων καὶ πρώτων πρωεστῶν τῆς χώρας, εἰς νὴν ὁποίαν καὶ ὁ μόνος ζαμπίτης τῆς χώρας, ὑποτάσεται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Δημογεροντίας, μάλιστα καὶ ἡ Πανιερότης Σου· καὶ ὅτι τίποτες δὲν γίνεται, εἰς την πόλιν, χωρὶς τῆς θελήσεως τῶν πρωεστῶν μας. Δὲν εἶναι ἔτσι, ἅγιε Δέσποτα; Διὰ τί λοιπον οὗτοι δὲν μᾶς δίδουν τὴν ἐκκλησίαν;

— Νά ἔχετε τὴν εὐχήν μου, ἔτσι εἶναι παιδιά μου», отговорилъ владиката.

На български въ горното е казано:

— Владико святий, Ваше Високопрѣосвещество твърдѣ добрѣ знаете, че градътъ Крушово е съвършенно влашки, и че всичкитѣ членове на общината (димогердия) сж избранни отъ помежду богатитѣ и първитѣ хора на града, на която и сѣмия забитъ (чаушина) се се подчинява на заповѣдитѣ й, при това и Ваше прѣосвещество и че, нищо не може да се стори въ Крушово, безъ знанието и одбрѣнието на първенцитѣ ни. Не е ли тъй святий владико? Защо прочемъ тѣзи — показватъ българитѣ — не щжтъ да ни познаятъ и не ни даватъ църквата?

— Да имате молитвата ми, тъй е чада мои, отговорилъ имъ владиката.

— Не ичунъ теслимъ етмесънжсъ клисее чорбаджилара олумъ, обърналъ се къмъ българитѣ.

— Ние сички турски не знайме, нито пакъ гръчки, казале българитѣ, те молиме свята владико, да ни сборуешъ бугарски, сакаме да разбираме, а власитѣ арно знаятъ бугарски.

— Защо вие не давате църквата на чорбаджиитѣ?

— „Защо да имъ я дайме на власитѣ свята владико, ти не ли знаешъ, оти тие ни повърнаха първата жалба и ни рѣкоя: *„прайте си и джамия, ако сакате.“* Ние со твой изимъ со царски ферманъ и со наши пари и помощи на християнитѣ направихме си църкватата, со какво право ни я сакатъ да имъ я дайме? Не даваме си църквата.“

— Азъ съмъ на църквитѣ въ цѣла епархия како владика, ви заповѣдвамъ да предадете, фараза, църквата на влашката димогерондия и да се недѣта отъ нея и да не прайте тарваъ, защо ке ви рѣчатъ, фараза, оти сте бугари и прайте таровъ; тука не е бугарско, и ако кажатъ на Валията въ Битоля, кьеве затворитъ и сургунъ кьеве сторитъ, туку дайте църквата со добро. Димогерондията е силна, а кузумъ, а вие сте сиромаси и аргати прѣдъ власитѣ.

— Ние сме турени за епитропи отъ цѣла горна маала, святий старъ, рѣкли българитѣ, само на тия махалци и на валията въ Битолл даваме есаръ и ключоветѣ на църква, а на власи и тебе не прѣдаваме никогашъ църква, пакъ прави що ти идитъ отъ рацѣ, света владико.

— Ще се каже, че и мене, фараза, не познавате зеръ, попиталъ ги дѣдо владика.

Ние ти пратихме писмо още прѣди да се започне църквата, и ти поблагодарихме, що ни прѣдаде царскиотъ ферманъ, ти казавме, оти кье бидиме твое стадо и ти ни познавашъ за твои овци и ни даде пра-

вото. Кога не сме биле вредни као за власитѣ и слаби, защо не имъ го даде на власитѣ ферменотъ? Те познаваме, за сега, а: църква, есапъ и ферманъ не даваме никому, освѣнъ на валията.

— „Бабаданъ дededенъ, възразила власитѣ, ние сме чуле, че въ Крушово бугаринъ нѣма и до прѣдъ една година, тие, българитѣ, бѣха пойчеснитѣ въ горната махала, а сега тие сетъ, що не познаватъ владика и и димогерондия, велякимъ ке се сторатъ пишманъ. Безбели даскалъ Иованъ ѝ учи на тоя пѫть, ама и овие заедно съ него кье одатъ сургунъ. Той, даскалотъ, тайно отворилъ и сколько уще прѣдъ двѣ години и въ него, нѣятъ бугарски книги, а даскалотъ, Коле Ролески, нему Шумковъ, му плакя, ние дури сéга се научиме, агие, деспота.“

— Наистина ли е това, което казватъ чорбадживе, бре Кърсте; съ учудване попиталъ ги дѣдо владика.

— За тоа ние нищо не знайме, отговорилъ Кърсте, святи старъ; велякимъ ова що велятъ власиве за даскалотъ, Иована се е лъжа. Той кога билъ такъвъ, защо сичкитѣ чорбаджи голѣма честь му даваетъ па дури и во него се кърсти цѣло Крушово; защо имъ научи и пракса дѣцата имъ, сега имъ билъ лошъ. Цѣла година се праи църквата, свята владико, даскалъ Иованъ баре еднужъ не е дошалъ баре да назритъ въ горната маала и да видитъ, що се прайтъ. Той е страшенъ гъркъ и не чинитъ кабулъ да сборуетъ со насъ сиромаси. Зи тоа не слушай що велятъ чорбадживе твои за него.

— Ние кье го сториме испатъ, со Крушоскитѣ попои, агие деспота, (света владико), горѣщо възразиха куцовласитѣ, Крушово не е далѣко отовде, (само три часа отстои), нека се повикатъ попоитѣ.“

Владиката намърщенъ удря ржцѣтѣ за Сулья и той, се прѣдстави и му каза:

— „Азъръ олъ, каза му, Крушовада дортъ папа-

зларданъ бешъ сахатъ ичунъ бурае гетиреджексънъ; папа Стерио, папа Констатинъ, папа Спиро ве да попа Тома; ишитънъ ми; алъ бу тескере ве да гитъ чабукъ.“

— Башимъ устюнде, деспотъ ефендъмъ, правещинъ темане отговори Сульо, въсѣдна коня и отиде.

Турското на български:

„Бѫди готовъ отъ Крушовскитѣ свещеници четирима, въ растояние на петь часа, тукъ да ги доведешъ, сирѣчъ: попъ Стерио, попъ Константинъ, попъ Спиро и папа Тома; взе ми това тескеренце и върви бърже.“

Сульо въсѣдна коня и отиде.

Хайде излезете сега на дворъ, дефъ олонъ бурданъ счупеси гливитѣ отъ тука, сърдито казалъ имъ владиката. И българитѣ съ поклонъ си излѣзли си изъ стаята му.

Почти въ опредѣления срокъ пристигналъ и Сульо, съ поповетѣ, които завариха дѣдо владика още на богатата вечеря, — отъ гърбътъ на българитѣ — наедно съ влашкитѣ чорбаджии, да се кани и сладко да си приказва. Слѣдъ задоволствието на благоутробието си оттеглили сѫ въ друга стая, въ която повикалъ и българитѣ и, тамъ, ималъ думата владиката:

— Вие сте мои верни попои — ви веля бугарски за да ра разбератъ и тия глави, т. е. българитѣ, кьеве пита, фараза, нѣщо, велякимъ право да ми кажете. Въ некоя отъ вишитѣ махали, има ли негдѣ бугарско школьо или нѣма? Кой е даскалотъ и кой му плакя?

— Чу ли сме, агие деспоти, отъ попъ Спира, — който родомъ е чистъ българинъ — оти во неговата енория имало школьо сиромашко, отговорили тримата, попове, а кой го отворилъ не знаемъ; нека си каже самъ попъ Спиро.“

Попитаъ попъ Спиро отговорилъ:

— Вистина, агие деспота, има школьо въ амурлука на фурната на Църни Кочи; послѣ се прѣмѣсти во кукята на самия даскалъ Коле Ѣлевъ заще дѣцата

се сторня 50—60. Ете две години и пойке, како се отворп и, се чу оти даскалъ Иованъ я плакялъ на Ролевъ; во школьото сѐ бугарски си пѣятъ (учятъ. Това знамъ, агйе деспота.

— Освѣнъ това, святи старъ, добавиле тримата, даскалъ Иованъ почна да ни мешатъ и во кяротъ на сичкитѣ попои со неговитѣ пѣсни; по арно е да липсатъ отъ Крушово по-скоро този даскалъ.

— Ами знайте ли, да ли е училъ бугаритѣ да не даватъ църквата на димогерондията, запиталъ дѣдо Мелетия.

— Не сме го виделе, за права Бога агие, да е сборуалъ со бугаритѣ, отговориле четирмата, алъ многу му идетъ отъ ржка и тоа да сторитъ, за това те молиме, агие деспота, да го изтерашъ отъ Крушово."

— Е, чухте ли вие бугари, що казаха моитѣ попои, се обърналъ къмъ българитѣ, що правитъ даскалотъ?

— Иакво е праилъ даскалъ Иованъ, свети старъ, не знаеиме, како не знаели и твоитѣ попои, а оти той нѣмалъ сборъ (дума) со пикой отъ бугаритѣ, еве и попове сами го мартирисаха; той не креватъ главата си да погледне комъ насъ ке, пакъ кя ни училъ, да не да ваме църквата „бошъ лафъ" отговориле бълларитѣ.

— „Се виде како е работата, агие деспота, взеха горделиво думата влашкитѣ чорбаджии, ние сега сакаме, као що си кирнархипсъ, (владика) три работи отъ тебе: първо: дани се прѣдаде църквата со харно; второ, да се затворитъ школото на даскалъ Ролета на Мочуръ махала и трето да изработишъ да се сторитъ сургунъ даскалъ Иованъ Щумковъ.

— Ние църква на власи никой пжть не даваме, сърдито възразиле българитѣ, какво знае владиката нека прайтъ со насъ, възразили му българитѣ.

Като се увѣрилъ дѣдо владика, че не билъ въ състояние да удовлетвори любимитѣ си влашки пратениц

съ прѣдставането тѣмъ на църквата и, за да успокои властитѣ, като тайно отъ българитѣ, казалъ имъ на гръцки:

„Κύριοι Δημογέροντες!

Μετὰ δύω μῆνας, διὰ τὸ „Ἅγιον Πάσχα“, ἐγὼ θὰ ἔλθω εἰς τὸ Κρούσοβον χωρὶς ἄλλο· ἐσεῖς ἅμα πᾶτε εἰς τὸ Κρούσοβον, ἀμέσως νὰ κλείσετε τὸ βουλγαρικὸν σχολεῖον τοῦ δασκάλου, Κόλε Ρόλεβ. Ὅσον ἀφορὰ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ Πάσχα θὰ ἔλθω καὶ χωρὶς ἄλλο θὰ σᾶς τὴν παραδώσω· ὅσον δὲ ἀφορᾶ τὸν διδάσκαλον Ἰωάννην Σοῦμκο, ἂς μένει ἕως τὸν ἅγιον Πέτρον, νὰ τελειώσῃ τὴν ἐξέτασιν, καὶ τότε θὰ τὸν ἐξορίσω καὶ μάλιστα ἀπὸ τώρα θὰ ἀρχίσω νὰ ἑτοιμάζω τὴν ἐξορίαν του, σεῖς μένετε ἥσυχοι.

Τώρα πηγένετε εἰς τὸ καλὸν ὀπίσω“.

Господа общинари,

„Подиръ два месеци, за св. Пасха, азъ ще дода въ Крушово, безъ друго да ви прѣдамъ църквата; но вие щомъ се върнето въ Крушово, веднага да затворите българското училище на даскала Ролевъ — отворено отъ Шумкова —, досѣжно училището на Ив. Шумкъвъ нека продължава до Петровъ день да свърши изпититѣ си, тогава ще дода да го заточя; азъ още отъ днеска ще започна да приуготовлявамъ и мисля за неговото заточение, а вие бждете си спокойно и вървете си у добъръ часъ у васъ.“

— Айде и вие дефъ олунъ отъ тука, идете си назадъ работете како амали въ църсквата, азъ за Великденъ кье дойда въ Крушово, тамо кье видимъ, фараза, работата за църквата. Попитанъ Наумче отъ другаритѣ си, какво каза на властитѣ владиката по гръцки?

— Вие знайте оти я су пѣянъ на гръчки, имъ отговори, кье ви кажа, ама да се не уплашите. Еве що имъ рече:

— Море! язъкъ за човѣка, отговориха смаяни,

ние безъ него—ако ке се бориме со овие аждери (хищни звѣрове). Господь да ни е на помощь!

Повнятъ читателитѣ, че слѣдъ първитѣ ми годишни (1863) изпити властитѣ ми условиха за тѣхний учитель, въ корията за още петь години за 38000 гр. и, като малограмотни, училищнитѣ епитропи ми повѣриха почти всичкитѣ училищни книги: църковни и нѣкои, по царския данъкъ. Отъ тѣзи книжя азъ не малко се използувахъ, както видѣхме, съ данни по моитѣ кроежи по възражданието на българитѣ. Освѣнъ това въ сѫщитѣ книги забѣлѣзахъ и нѣкои продажби на енурии, на умрѣли попове, извършени отъ самия дѣдо владика, Мелетия, и други приходи, злоупотребени отъ сѫщия, съ които, приходи трѣбвало било, да се ползуватъ училищата и черквата, а не владиката.

Прѣди да се върнатъ депутатитѣ отъ слѣпчанския манастиръ, подбудихъ и настроихъ дѣда си и нѣкои други, да възбудятъ въпросъ за продажбитѣ на енориитѣ въ първо събрание на димогеронднята влашка. Властитѣ съ голѣмо нетърпение чакаха да се върне тѣхната депутация, за да видятъ резултатътъ на владиката, по прѣдаванието тѣмъ, на новата черква. Депутацията имъ дойде, но съ лице ядовито, намръщено и унило (овехнало), че дѣдо владика, како видѣхме, не билъ въ състояние да я удовлетвори и зарадва съ нищо, отъ влашяитѣ желания, а напротивъ четиримата българи си додоха весели и радостни, като побѣдители, разбира се. Другитѣ членове на дипогерондията и първенцитѣ, като видоха, че отъ мелития не ги огрѣж нищо, а само онеправдалъ депутацията имъ, а на българитѣ далъ право, веднага се събраха, въ пълния си съставъ, въ Митрополията, сърдити на владиката, за оскърблението, което имъ нанесълъ той, съ непрѣдаванието на църквата.

Въ събранието, на яростната дипогерондия, на дневния редъ имало: да се затвори, въ сѫщия день бѣдното училище на учителя К. Рогевъ, да се изпѫ-

дятъ отъ тѣхнитѣ училища всичкитѣ почти българчета, да се припознае владиката като българофилъ и таенъ защитникъ и помагатель на българитѣ, а именно да обърнатъ особено внимание на продаваннитѣ, отъ владиката, енории — отъ прѣди 10 години и всичкитѣ негови незаконни грабителства и злоупотребления. И дѣйствително намериха, че билъ е продалъ двѣ енории за 24000 гр. и отъ незаконни вѣнчавания и разводи, — които ги обадиха самитѣ Крушевски попове — 8000 гр. всичко 32000. Относително за моето заточение въ събрание, дума не стана — туй както ме увѣри дѣдо ми — Веле.

Въ великия постъ, въ деньтъ Благовѣщание, Мелетия, споредъ обѣщанието си, яви се, въ славѣ своей, че иде въ Крушово. Тържеството, както обикновенно му правеха, пречекъ сега не стана; въ него бѣха само 12 тѣхъ попове и 20—30 души отъ българитѣ, а отъ първенцитѣ и димогероидията нито единъ. Освѣнъ това, въ този простъ пречекъ не позволиха епитропитѣ и менъ, да излѣза съ ученицитѣ си, да го посрѣщна и съ пѣсни, да го придружя до Митрополията му.

Гърцкия лукавъ владика, като видѣ, студеното и никогашъ не бивалото посрѣщане се увѣри, че той крайно насърдилъ любимитѣ си власи, за това день два слѣдъ дохождението му побърза и покани димогероидията и първенцитѣ да ги укроти и задоволи съ обѣщаното тѣмъ въ манастиря, т. е. да имъ прѣдаде църквата, съ нареждане нови епитропи на новата църква и прѣдаване на смѣткитѣ ѝ па даже и съ моето отстранение отъ града.

Властитѣ, вмѣсто да останятъ задоволни и благодарни отъ владиковитѣ ужъ, пожертвования, отговориха и рѣкоха му повелително, на гръцки: (прѣведено)

— „Тия нѣща, които ти, свѣтя, старъ, съ голѣма готовность сега мислишъ да ни ги прѣдадешъ, трѣбваше, съ врѣме да не допуснешъ и прѣдизвикашъ да

излѣзятъ отъ нашитѣ ржцѣ и, още, въ манастиря да ги дадешъ, намъ, а не на българитѣ; ние сами сме си вредни (достойни) да прѣвземемъ църквата и смѣткитѣ ѝ отъ твоитѣ бугарбашовци, но ти заповѣдай сега, да повърнешъ намъ 32000 гроша, отъ които 24000 отъ незаконно продадени, отъ тебъ, енурии, а 8000 отъ разни противозаконни вѣнчавания и разводи.“

— Истинна ли казвате, християни Божи, ѝли на смѣшка ме опитвате и закачате? поблѣднелъ попита власите владиката.

— Никогашъ не въсприепаме, повториха власитѣ съ никого да се подигравамe, колми паче (колко повече) съ единъ духовенъ кириархъ, владѣтелъ като тебе, на най сериозно или нарочно ти казваме днесъ да ни броишъ 32000 гроша, за да не отиваме въ Битоля, съ сждъ да ти ги вземемъ.“ Никакви: молби, съвѣти и благословни владикови не бѣха въ състоятелни да укротятъ сърдцата на старейшинитѣ, да отклонятъ отъ силното настояване на изцитѣ за издължението на горното количество и, слѣдъ много състѣзания, между владиката и неумолимитѣ цинцари, рѣши се да се назначи една комисия, която да прѣгледа дѣлото на владиката и опредѣли количеството, което трѣбваше да брои и повърне на чорбаджиитѣ, и това стана. За членове на комисията се избраха: Попъ Димитрий, владиковия протоситель, попъ Стерио, калугеру, Дича Верде Джамо Ничота, (отъ владиковата страна), а Димитрий, Кряста, Анастасъ папа-Наумъ, Георгий Зволу и Наумъ Бидинъ (отъ къмъ града).

Комисията работи 20—25 дни и, едванъ, дойде до едно съгласие и рѣшение, съ което владиката се задължаваше, за всичко да повърне на власитѣ 18000(¹) гроша, въ растояние на единъ мѣсецъ, отъ издаването

(¹) Не мисли, читателю, че 14000 гр. власитѣ ги простиха или отстжпиха, не. Тѣ му ги прѣфанаха срѣщу ония, които има да зима отъ града.

рѣшението на комисия. Дѣдо владика, който, отъ голѣмото си скъперничество, 18 пари недаваше, а не 18000 гроша, като му се съобщи рѣшението расплакалъ се — спорѣдъ казванието на неговия Кърсте Лянго — и проклѣлъ часътъ въ който билъ търгналъ за въ Крушово. И тъй тази постжпка на властитѣ не му допусна да види бѣлъ денъ въ Крушово, отъ като му поискаха паритѣ, цѣли нощи не спалъ, горкия, и Пасхата я прѣкара като въ затворъ. При поднасванието на рѣшението владиката усърдно и убѣдително моли Дипогероидията да му прости 18000 гроша, но тя бѣще непрѣклонна и неостжпчива страна, страшно сърдита на комисията, защо била е рѣшила само за 18000, а не по-вѣче. Въ такъвъ разгаръ бидещимъ старешинитѣ, владиката неволно подписа, записътъ отъ 18000 гроша. Съкрушенъ обаче отъ този неочякванъ ударъ на властитѣ распорѣдисе да приготватъ коньетѣ му часъ-поскоро да се махне отъ Крушово, додѣто не бѣха му поискали и прѣдаването на църквата. Прѣди обаче да гъргне повика, чрѣзъ своя, Кърсто Лянго, 5—6 души отъ попървитѣ българи на които каза: „вие да недавате църквата дури недойда азъ да я посветя, и Господъ да ми не земе душата, до дѣто не локна (сърбна) отъ куцовлашка кръвь; сега седете ми со здравие, кузумъ, некьу да ме изпращате, и подаде ржката си имайте молитвата ми цада мои, и изчезна. Моето врѣме, като грѫцки учитель, оставаше $2^1/_2 - 3$ мѣсеци, а въ туй врѣме трѣбваше да се извършятъ още двѣ главни по църквата нѣща, а именно, да издаде владиката: една неограничена пандахуса на българитѣ, чрѣзъ силата на която да могатъ българитѣ да събератъ помощи за отварането имъ църквата и на български училища и да отговори писменно да ли той може положително да дойде на 15-и Августъ сжщата година да освети църквата или пакъ, око не може, да имъ отговори да си търсятъ други владика, т. е. Велешкия

Дамасхина (ако да се не зжя). За тия двѣ нѣща съсъбрахъ моитѣ петима души, къмъ които казахъ:

— „Увѣрихте ли се че, кога Господь защищава правото, и самитѣ владици и потрици нищо не могатъ да ви сторатъ? Ето какъ Богородица ги пострамоти и ги докара: гркомани, власи, арнаути и владика не само да се намразятъ, но да додатъ до такъва степень на користолюбие и парична взискателность, щото ако да имъ е възможно, единъ другиму кръвѣта да си пролѣятъ и излочятъ, като звѣрове. Ние обаче да не мислимъ, че всичло вече сме прѣдобили и извършиле и, слѣдователно, нетрѣбва да бѫдемъ бодри и да изоставимъ слаба работата, си безъ да се стараемъ и защищаваме отъ нашитѣ заклѣти неприятели и врагове, които утрѣ пакъ ще ги видимъ да развалятъ всичко българско. Силнитѣ борби между насъ и тѣхъ сѫ голѣми, както ще видимъ; но Богъ е съ насъ, всѣкога ще ги побѣждаваме, недѣйте се бои нинаймалко отъ техъ. Сега е найугодния случай, като сѫ тѣ въ разгаръ скарани, ний да се ползуваме отъ тѣхъ за нашата църква и за всичко, което виждаме, че е назидателно за възраждането, на великия народъ български. Ето азъ, още 2—3 мѣсеца ще бѫда въ Крушово и при васъ, а послѣ Богъ знае кадѣ, за това да побързаме да сторите онова, което съмъ ви приготвилъ да извършите.“

Като чуха, българетѣ горнитѣ ми думи: „*още 2—3 мѣсеци съмъ при васъ*«, веднага пороиха същи всички прикрити съ наведенити си глави. Попитахъ ги: защо плачете?“

— Ахъ! киръ даскале, отговориха, ние много сме ти сгрѣшиле, оти до сега не сме ти казале явно онова, що имъ рѣче владиката на власитѣ во манастиротъ »*Слѫнче*«; Еве Наумче що знайтъ гръчки, нека ти кажитъ; ние до сега ни ти го казахме, за да те не уплашиме, братко.“ „Ахъ умни нашъ водителю!“

— Е що е кажете, да не е тайната за въ сургунъ, гдѣто ще ме прати владиката“ попитахъ ги.

— За това, за това, даскале! що кье прайме ние църни, безъ тебе.“ съ въздишка потвърдиха.

— Колкото за това (сургуна) още като се върнахте отъ мнастиря, власитѣ сами ми взеха мождето, но кой се бои отъ цинцарски и владички тупурдии? Нели ви казахъ, че Богъ е съ насъ и, той, всякога защищава правдата. Хичъ се не грижите за това; азъ кадѣто и да съмъ пакъ ще бѫда съ васъ и ще ви помагамъ, недѣйте себой за това.“

— Господь да те насмсетъ, киръ даскале, и да те чува отъ зло; ти со твоиятъ гайретъ, що ни даде отъ разаплачени се насмѣявахме, отговориха съ смѣхъ. Сега кажи ни, що трѣбва да правимъ най-напрѣдъ за църквата киръ даскале.“

— Днеска да уловите единъ вѣренъ човѣкъ, за да отиде въ Охридъ и да прѣдаде въ рѫцетѣ на самия владика туй писмо — прѣписанно отъ Колета Ролевъ —, съ което молите Мелентия да ви нздаде една попдахуса съ силата на която ще можите да съберете парични помощи, по България, да си отворите едно българско училище, защото черквата безъ училище е сѫщо както тѣлото безъ душа, а за да се отвори училище потрѣбни сѫ, безъ друго, пари; за това потрѣбна е за насъ една пандахуса. Отъ като се сдобиемъ съ такова ще ви приготва друго писмо пакъ до владиката«.

— Арно, киръ даскале, денеска кье пратиме чойкъ, отговориха и взехъ писмото съ приготвения вътрѣ пандахуса и си отидоха. Слѣдъ 7—8 дни пратеника, Кръсте Лянго, върна се отъ Охридъ съ потрѣбната пандахуса, съдържанието на която въ оригиналъ е това:

Πανταχοῦσα,

Ἐξεδωθεῖσα παρὰ τοῦ Μητροπολίτου Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν Μελετίου.

„Εὐλογημένοι ἁπανταχοῦ Χριστιανοί, ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τοῦ Θεοῦ ἔστω μεθ' ὑμῶν.

Ἡ παροῦσά μου ἀνοικτὴ καὶ ἀπεριόριστος πανταχοῦσα ἐξεδόθη παρ' ἐμοῦ τοῦ Μητροπολίτου Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν Μελετίου καὶ ἐδόθη τοῖς ἐφόροις τῆς νέας ἐκκλησίας ἐν Κρουσόβῳ τῆς ἄνω συνοικίας, τουτέστι τοῖς βουλγάροις δυνάμεως τῆς ὁποίας χαίρουσι τοῦ δικαιώματος νὰ παρουσιάζονται πρὸς πάντα χριστιανὸν ὀρθόδοξον ζητῆσαι παρ' αὐτοῦ τὴν αὐτοπροέρετον βοήθειαν χρησιμεύουσαν αὐτοῖς πρὸς ἐξεπλήρωσιν τοῦ χρέους τῆς νεοαναγερθείσης ἐκκλησίας „ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ λοιπῶν ἀναγκῶν αὐτοῖς (τοῖς βουλγάροις).

Ὁ δὲ πανάγαθος Θεὸς δηπλάσιον ἀποδώσας ὑμῖν τοῖς βοηθείσασοι μισθὸν ἐν οὐρανοῖς· παρ' ἐμοῦ δὲ, ἔξεται τὴν ἐγκάρδιον εὐχὴν καὶ εὐλογίαν.

Ἐν Ἀχρίδι 15 Μαΐου 1868.

Прѣводъ на горната пандахуса издадена отъ Охридския митрополитъ.

„Благословени на всѣкадѣ християни, молитвата и благословението Божие да бѫде съ васъ.

Настоящата отворена и неограничена *пандахуса* се издаде отъ мене, микрополитъ Прѣспанско-Охридски Мелетия, и се даде на ефоритѣ (настоятелитѣ) на Крушовската нова църква отъ горната махала, т. е. на българитѣ, съ силата на която се радватъ на правото да се явяватъ прѣзъ всѣкой православенъ християнинъ и, смѣло, да му поискатъ самоволната му помощь, която ще имъ поѫлужи за издължение (изплащание) на дългътъ за новосъзидената църква „Успѣние прѣсвятия Богородици“ и друвитѣ тѣхни (на българитѣ) нужди. Всеблагий же Богъ, двойна ще ви отдаде заплата на небесата; а пъкъ отъ мене ще имате сърдечната ми молитва и благословение.

Въ гр. Охридъ 15 май 1868 г.

Охридско-Прѣспански мит. *Мелетия.*

Μητροπολίτης Μελέτιος".

„Ἅγιε Δέσποτα!

Τῇ βουλήσῃ Ὑμῶν, ἐνεργίᾳ καὶ εὐλογίᾳ ἐξεθόθη ἡμῖν τὸ βασιλικὸν φερμάνιον· συνενέσει δὲ τῆς Ὑμετέρας Πανιερότητος ἐτέθη ὁ γωνειώδης τῆς ἐκκλησίας μας λίθος, ἐφ' οὗπερ οἰκοδωμήθη ἡ νέα ἐν Κρουσόβῳ ἐκκλησία „ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου"· τῇ δικαιοσύνῃ πρὸς τούτοις, Ὑμῶν παρεδόθη ἡμῖν ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκκλησία. Αὕτη ἤδη ὡς ἕτοιμος οὖσα, ὡς πιστὰ καὶ ἀχώριστα τῆς Ὑμετέρας Πανιερότητος τέκνα προσκηνοῦντες Ὑμᾶς παρακαλοῦμεν, ἵνα εὐδοκίσητε, τὴν 15 ἐρχ. αὐγούστου θετικῶς εὑρεθῆτε εἰς Κρούσοβον, ὅπως ἐγκαινιάσητε τὴν ἐκκλησίαν μας χωρὶς ἄλλο· ἂν τὸ ἐναντίον, ὃ μὴ γένοιτο, δὲν θὰ ἔλθητε, φοβούμενοι τοὺς βλάχους βέβαια, ἔστε βέβαιοι, ὅτι ὁ ἐνταῦθα λαὸς ἄκων εἶναι ἕτοιμος ἵνα προκαλέσῃ τὸν ἐκ Βελεσοῦ βουλγαρικὸν δεσπότην, Δαμασκηνὸν, πρὸς ἐγκαινίασιν τῆς ἐκκλησίας μας.

Τὴν ἀπάντησίν Σας ἀνυπομόνως περιμένομεν ἱκανοποιοῦσα τὴν θέλησίν μας καὶ προσελκείουσα τὴν πρὸς τὴν Ὑμετέραν Πανιερότητα ἀγάπην τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ.

Ταῦτα ἐξαιτούμενοι τὴν εὐλογίαν Σας, εἴμεθα Ὑμέτερα εἰς Χριστὸν τέκνα.

Ἐν Κρουσόβῳ τῇ 10 Ἰουλίου 1868.

Οἱ πρωεστοί:

Νικόλα Πέτρεβ
Σίκουλα Γιόρεβ
Ναούμτσε Ἀβράμωβ
Κέρστε Οὐγρίνωβ
Βέλε Γιόρεβ".

Прѣводъ на горното до владиката заявление:

Владико светий!

„Съ вашето благоволение, молитвата ви и дѣятелностьта ви, се издаде царския Султановъ *ферманъ*, а съ одобрѣнието на Ваше Високопрѣосвещенство се по-

ложи трижгълния камъкъ на църквата ни, върху който се съзида новата въ Крушово църква „Успѣние Прѣс. Богородици“; съ Вашата правда, при това отъ Васъ ни се прѣдаде озадачената църква. И тя като е вече готова, Ви молиме, като вѣрни и неотлъчими чада на Ваше Високопрѣосвещенство да благоволите на 15 августъ т. г. положително да бждете въ Крушово, за да ни осветите църквата ни, безъ друго! Ако пъкъ се случи противното, недай Боже, та да не дойдите, заплашени, безъ съмнѣние, отъ Крушовскитѣ власи, тогава да бждете увѣрени, че тукашното българско население, безъ да желае, е прѣдизвикано да покани българския, отъ Велесъ, владика, Дамаскина, за да освети църквата ни. (Пандахусата Ви получихме, и Ви благодаримъ).

Съ нетърпѣние очакваме отговорътъ Ви, който да удовлетворява нашето желание привлѣкающий любовьта, къмъ Ваше Високопрѣосвещенство, на българския народъ. Това призовающи Вашата благословия, оставаме Ваши въ Христѣ чада.

Крушово, 10 Юлий 1868.

Подписитѣ на петима църк. настоятели:

Никола Петревъ,
Секула Гъоревъ,
Веле Гъоревъ,
Наумче Авраамоски,
Кърсте Угриновъ.

На 10-й Августъ едвамъ се получи отговорътъ на горното писмо, съдържанието на което е слѣдующето: (на български писанъ):

Охридъ, 26 Юлий 1868.

Господари ефори на новата църква
въ Крушово.

Писмото ви отъ 10 юлий ова година, по Кърстета го зедохъ и, отъ како ви давамъ благословията си, ви

отговарамъ, оти на 1-и августъ кье търгна отъ Охридъ за въ топличкия манастиръ, а отъ тамо на 8-и августъ право за въ Крушово за да ви освета църквата. Пригответе сичко, що е потрѣбно.

Гледайте, за моето идене да не знаятъ власитѣ, ако е кабилъ, и на прѣчекътъ ми, въ Крушово, никаковъ салтанатъ некьу да ми прайте.

Ви благославямъ, како духовенъ татко.

Вашъ молитствователь:

Мелетия.

Освещаването на българската църква и бѣгането ми изъ Крушово.

Опредѣленното и обѣщанното, на власитѣ, отъ владиката, врѣме, за моето заточение вече дойде и, власитѣ, съ нетърпѣние очакваха да видятъ този радостенъ, за тѣхъ, день и часъ. Прѣди обаче да дойде деньтъ, да пия тази горчива за менъ чаша, успѣхъ да сдобия българитѣ съ горѣизложенитѣ, отъ владиката, писма, които, както ще видимъ, ще ни служятъ за остро отбранително оржжие противъ самиятъ имъ авторъ, и противъ: цинцаритѣ, арнаутитѣ и самитѣ гръкомани, и, прѣди да пристигне, въ Крушово Мелетия, повикахъ своитѣ, петима, дѣйци и, тъй да рѣка, имъ заповѣдахъ, да ми избератъ, часъ-поскоро 10—15 души, изъ българитѣ, но които да сж: мжжаги, рѣшителни, и неустрашими, т. е. които да не му мислятъ много за края, и да ми ги прѣдставатъ една вечерь. При това да обяватъ тържественно на цѣлото българско население, и отъ двата пола, да се съберѫтъ, идущата недѣля въ голѣмата ограда на Павлеета Панто и да имъ рѣкатъ, че въ това събрание ще сеява и азъ, за да имъ раскажя нѣщо хубаво за запазване на църквата, и въобще нѣщо полезно за българитѣ.

Моитѣ епитропи съ другаритѣ си идущия день като молния обсипаха цѣлото население съ моитѣ поржчки, и идущата вечерь, ми прѣдставиха хора способни за опълчение, имената на който повня сж: Ицо Каре, Тасе Кюзе, Боце бояджи, Илия Тошевъ, Груио Карески, Здраве Газилана, Петръ Пецонъ, Симонъ Петревъ, Кърсте Търникочовъ, Петре Локвенъ, Илия Томале, Стойче Станковъ, Кърсте Иоцоски, Иянче Мочурли, Мицко Коре, Петре кърпачь, Ристе Антикаджия, къмъ които се обърнахъ и казахъ:

— „Вие, бе братия, знайте че крушовскитѣ българи отъ една година насамъ си направия нова църква, ето владиката подиръ 5—6 деня ще дойде да я освети; а че власитѣ се готватъ да я грабнатъ отъ ржцѣтѣ на българитѣ и това го знайте, нали?

— Знайме Г-не отговориха всички, еѐ що мислятъ власитѣ, алъ да видиме да ли кье можатъ да ни я зематъ.

— Тие чакатъ, добавихъ, да дойде владиката да имъ я прѣдаде, но вие искате ли да сторите добрина за църквата или не?

— Како некиме, киръ даскале, како не, горѣщо отговориха всички.

— Колкото че владиката да имъ я не дава сега за сега тѣ, власитѣ, съ него се скарани, отговорихъ, но ако той не имъ я прѣдаде, тие съ сила, ще се опитатъ да ви я прѣзематъ; това да го знайте за вѣрно, казахъ имъ.

— Кье умриме ние, що сме овдѣ, а църквата не имъ я даваме, Киръ Иоване, ми отговориха.

— Работата и марифетъ е да не умрѣ нито единъ, и църквата да я имаме ний, а като умрѣ нѣкой, църквата, спорѣдъ закона, се затваря сама по себе си.

— Ами що да сториме, киръ даскале? попитаха“.

— Ето що да сторите: вие 15—16 души да се раздѣлите по 5 души на всѣкоя църковна врата, има-

ющи църковнитѣ ключове и по едно дървце подъ ресачка или фермече и пазете повече да влизатъ въ църквата, влашки и български жени, карашъкъ, да сѫ и щомъ видите купъ отъ власи повече отъ петь души не пускайте да влѣзатъ всички, велещимъ: „църквата е пълна, ето и ние сѣдимъ вънъ повече, и, щомъ видите вътрѣ или вънъ нѣкой скандалъ, веднага затворете вратитѣ и бранете вашитѣ братия, но вие никога да не давате причина на кавга и стълкновение първи, и така, надѣвамъ се на Бога църквата да остане въ рѫцѣтѣ на българитѣ“.

— Хубаво, киръ даскале, та̀ка кье сториме, ти хичъ нѣмай гайле, църквата не я даваме никой пѫть, отговориха и си излѣзоха.

Въ идущата недѣля въ опредѣленното врѣме българското население се събра, повече, отъ колкото се очакваше, (около 600 души) въ средата на което ненадѣйно се явихъ и азъ, съ бѣлитѣ си летни дрѣхи съ думитѣ стоещимъ го поздравихъ:

— „Поможи Богъ бракя, честито ви събрание“.

Всички станаха на нозѣ и се отзоваха:

— „Далъ ти Господь добро; добрѣ дойде, киръ даскале, Иоване.

Рѣчьта ми.

Слѣдующитѣ думи първъ пѫть изрѣкохъ на чистопонятния на събранието езикъ, т. е. на майчиния ми езикъ: (бугарски, македонски).

— „Бракя и сестри мои чисти бугари.

До денеска язъ бевъ за васъ: ябанджия, гръкъ, фодулъ, влашки първъ даскалъ, страшенъ гръкоманъ; со единъ сборъ, сé друго, бѣхъ, а бугаринъ не. Вистина така и трѣбваше да ме мислитъ секой, който не ми знаеше тайнитѣ на моето сърдце. Я ако и да не ви велевъ, нито „доброутро“, кога ви стрекяванъ, алъ тайно не сумъ билъ, нито кя бидамъ за бугаритѣ:

ябанджия, грькъ, фодулъ, и не бугаринъ. Ето помегьу васъ има 5 души, отъ попървитѣ ваши бугари, кои сега моля да кажатъ прѣдъ цѣлово събрание, да ли сумъ билъ бугаринъ и жалилъ за бугарско, отъ кога се оженихъ или не? Тогава веднага станаха петимата мои старци и рѣкоха: „грѣота е бракя, рисяне, да се помислитъ за даскалотъ, оти не билъ и не е бугаринъ, ако не бѣше той да ни подсѣти за църква, Господъ знае да ли кье имаме денеска църква, той е себапъ за нея, а не други;“ той е основатель на църквата и водотель!

„Бракя, ниетотъ мой денеска, що се явихъ прѣдъ васъ не е за да ми дайте онова, що я немамъ, сирѣчъ, ако я не су бугаринъ, вие да ме сторите бугаринъ, тука мерамотъ мой е, да ви извада отъ шубето, що сте имале до сега за мене, и да ме послушате, що кье ви кажа сега. Шесть години бевъ даскалъ при властитѣ и работивъ тайно со овие петима ваши бракя и изработихъ, по-векье, отъ колкото можеше да стори единъ бугаринъ, явно да изработитъ.[1]) Еве со Божията помощь се направи и кье се осветитъ до 5—6 дни църквата. Властитѣ сакатъ да зематъ църквата отъ 5—6 мѣсеци напрѣдъ и се готватъ и денеска да ви я грабнатъ, велякимъ ние мѫжи и жени да се осветиме, и църквата никога да не имъ я даваме. Знамъ оти споредъ бугаритѣ (насъ), властитѣ сетъ по-богати и по-силни денеска отъ насъ, со нивнитѣ музавирлъци, и така ви задале голѣмъ уплавъ (страхъ) во вашитѣ сърдца, щото отъ сѣнката влашка да ви е стравъ; велякимъ, вие многу сте излагани бракя! страмотаетъ голѣма, да се плашатъ 199 души отъ единъ влавъ и той чергаринъ. Не не, славянитѣ (бугаритѣ) сме само во Турско 6—7 миляуни души, а по цѣль свѣтъ до 140 миляуна, или 32,000 села, а куцовласитѣ или цин-

[1]) И огъ денеска вамо, мажки кье работа, со васъ заедно, и кье се бора, колко можя да ве брана отъ властитѣ, защо и я имамъ веке тука кукя и су ерлия во Крушово, съ двѣ дѣца.

царитѣ, по цѣла Турция нѣма по-вече отъ 50 села и тия който ходятъ по планиньето со ята (стадо овци), као чергари: пакъ отъ нимъ ли да се плашите? Власитѣ сетъ помалку и отъ циганитѣ, спорѣдъ бугаритѣ, затоа царотъ не познаватъ во царството си куцовлашки милетъ, — а турски, бугарски, ерменски, еврейски, арапски, помачки, турски, гръчки и други. Ето защо хичъ не требува да вие стравъ отъ власи, а просто како мухи да ги имате прѣдъ васъ. Каковъ хакъ иматъ власитѣ да ни зематъ готоя църква? Тие една пара не дадоа отъ църквата, св. Никога, гдѣто и тя ни е братска, нито пакъ влашкитѣ чорбаджии се записале нѣкоя пара; право ли е да имъ дайме готоа църква? (неетъ; извикаха всички), срамъ и грѣхъ би било за насъ сичкитѣ, да ни я зематъ.

Царотъ, Султанъ Абдулъ Азизъ, Богъ да ни го поживитъ, (да ни е живъ! викове) далъ ни е коджа царски ферманъ и евого на (посочихъ го и цѣлунахъ). Ако царотъ познаваше власитѣ, фермановъ нимъ трѣбваше да го дайтъ, а не намъ, на бугаритѣ. Вие со сé: жени дѣца, дѣвойки, старци, кираджи, майстори, коа мравки собиравте: каменье, песокъ, плочи, варь грѣди и сé що бѣше потрѣбно и безъ пари работевте и сами си направихте храмотъ, на Свята Богородица, сполай е; сега не ли ви е жалъ да ви я зематъ наготоо власитѣ? (викове: не я даме, кье се избиеме, не я даме).

Сега бракя, чувте како се напрай църквата, и знайте оти, власитѣ сетъ, спорѣдъ насъ, бугаритѣ, колко една капка вода во цѣло море, хичъ да ви нетрепнитъ око биля отъ нихъ, току, мажи и жени да се опечалите и спрегните здраво, не со бой разбира се, не само църквата да не ви я зематъ, но школьо бугарско, до нея да си отвориме, со волята на Господа, и на свята Богородица майка.

— (Аминъ, Аминъ, извикаха всички, да си ни живъ киръ даскале), . .

„Вие сичкитѣ знайте че, правайки я вие църквата, властитѣ не салде се биеха шега со васъ, со секакви гнхсни думи, туку безъ да иматъ грѣвъ и срамъ, ви велеа: *во вашата църкоа власишѣ кье си затворатъ сърбскитѣ свинье, ярци, кози и пастърми кье си сушатъ во нея*“ (викове: така велеа вистина е), кога била нашата църква свинярница, защо сега сакатъ да ни я грабнатъ? (викове: никогашъ не я даваме). Тие, властитѣ, као: по-богати, по-първи, чорбаджии и поумни, що се търгатъ, трѣбваше со насъ братцки да си живѣятъ, да ни поможятъ и поучатъ, а не да ни викатъ: свиньи, гайдари, хамали и здангани (дървени глави) да ни соблѣчатъ и копюлата отъ гърботъ, со фърлянето, како сакатъ, па вергията, онда мада да ни освоятъ и ова добро (църквата) що ни далъ царотъ, и со сила да ни пратъ еллени (гръци), безъ да се гръци будалитѣ. Единъ влавъ слѣпъ (безъ книга) може ли да погърчи 199 бугари, кога и той самъ не грькъ? (викове и смѣхъ: никой патъ; е да обого, кье имъ скършиме главищата).

Властитѣ, наши бракя, и съграждани, иматъ право да си сакатъ езикътъ влашки и народность влашка, и ние кье имъ поможиме, а не гръчко нѣщо, що не е тѣхно и не го разбиратъ, алъ главитѣ тѣхни уще не се секаватъ, кье дойдатъ врѣме, кье побаратъ и жалятъ за своето и властитѣ [1]) како циганката своето дѣте, туку доцна кье бидитъ.

Кье ви раскажа еденъ примѣръ отъ свещенитѣ православни църковни книги, що търгатъ тие людье, що некятъ и кошкатъ (ритатъ) своето, а се лажатъ по чуждото и го праватъ за свое. Еве що е писано во свещеното писание:

„Въ врѣмето, кога царувалъ многоумниотъ царь

---

[1]) Тука му е мѣстото, че съ този моя рѣчь посѣяхъ семето на ромжнската пропаганда първѣ въ Крушово, както ще видимъ другадѣ
И. Шумковъ.

Соломонъ (синъ на пророка Давида): двѣ комшийки, гъупка е (циганка) и еврейка, въ една ноѣъ родиле и двѣтѣ по едно мжжко дѣте. Потепъ нѣколку недѣли, умрѣло дѣтето на еврейката, която на мѣсто да си го жалитъ и плачитъ за че е умрѣло нейното дѣте, отишла и, со усулъ, си украла живото дѣте на циганката и, на негово мѣсто, клала мъртвото т. е. нейното, циганката, кога се разбудила, що да види: до нея мъртво дѣте; и щомъ познала, оти не е нейното, а на е комшика, тутакси ѝ го отнесла назадъ при еврейката и си посакала своето циганче. Евреиката на мѣсто да ѝ го даийтъ, со кьотекъ (бой) я изпждила, со сѐ мъртвото дѣте. Давията мегъу двѣтѣ жени се сурдисала се дълго врѣме и, най-сетнѣ, дошла, дури до ушитѣ на царотъ. Умниотъ царь, Соломонъ, изслушалъ прѣчканицитѣ на двѣтѣ жени, на които най-сетнѣ рекълъ: дайте ми дѣтето (живото) вамо и, веднушъ, повикалъ джелатотъ и му заповѣдалъ: „земи ова дѣте, разцѣпи го посрѣдѣ, и дай по една полойнка на овия двѣ жени да се не каратъ“.

Еврейката, понеже не било дѣтево нейно радостна извикала: „така, така, честити царю, разцѣпи го и дайни по половинка да се не караме векье; така е право и секой правъ царь така трѣбва да сторитъ зеръ!“

Циганката бйдейки вистинска майка на дѣтето отъ жалъ расплакала се и разочарована извикала: „немой! честити царъ, о жити царската глава, не мой, не губи чедото ми; дай го на еврейката, салде живо да останитъ; тоа, ако е мое, пакъ мое ке бидитъ.“

Отъ сборойтѣ на еврейка и отъ кървавитѣ сълзи на египянката царотъ позналъ, оти еврейката не била майка на живото дѣте и, тупгакси, заповѣдалъ джелятотъ да дайтъ дѣтето на египстнянката, а еврейката дая расѣчитъ тутакси на двѣ парчиня, защо да не си жалитъ и милуетъ своето дѣте, туку да украдитъ тугъо и да лажитъ. Ето, що търгатъ и како умиратъ секой,

който не си сакатъ своето, що му далъ Господь и се лъжитъ за тугьо! Той и на овой свѣтъ се мачатъ и умиратъ, пакъ и на оной свѣтъ Господь кя го судитъ съ вѣчни маки; що не си сакатъ свойотъ язик, що му го далъ Богъ, той и Бога не го сакатъ. Така и нашитѣ власитѣ[1]) не си баратъ влашкнотъ езикъ, що сборуатъ 5—6 миляуни власи (во Влашко) и що имъ го далъ Господь, но се лажатъ по туги (гръчкиотъ) и, отъ това маданъ, мачатъ се и насъ, бугаритѣ, на сила да ни спрѣгнатъ да учиме гръчки и да ни погръчатъ; право ли е ова да видитъ Господь? (викове: хичъ не е право) не само не е право, ала и много грѣшно, а отъ друга страна чувте, що е рѣкалъ Господь, во свещениото писание, за да не грѣшиме на Бога и да не се мачиме но овой свѣтъ и да не ни се смеяотъ хората, кога браниме тугьото, а свойтъ го некиме и мрзиме; да си побараме, бракя мои, нашето, бугарскиотъ езикъ и книга а не гръчкиотъ, као що пратъ нашитѣ бракя власи. (викове: „нашето, нашето, отсега вамо кье си бараме, бугарското туку сме имале бугарска книга, не ни трѣбитъ гръчка). Ке дойтъ врѣме, емъ сега бърго, кога кье собера и власитѣ и арнаутитѣ и кье имъ раскажа, колку е убавъ и влашкотъ езикъ, ако лукавитѣ гръци, во Стамболъ, не беа отровали арнаутския първъ и многуученъ даскалъ Θ (Т.) Векилхарджи, прѣдъ 25 години; я имамъ и арнаускиотъ букварь на Θ Векилхарджи, кой сакатъ можатъ да дойтъ у мене дома, да го видитъ. (викове отъ арнаутинѣ: „сакаме сакаме, да го видиме, кир даскале Иоане.“

Отъ како ви доказавъ. че своето е отъ Бога дадено, а чуждото — отъ дяволотъ, колку е мило и жално за своето; доказахъ ви, како умиратъ тие, що некятъ

---

[1]) Въ това събрание имаше мнозина и отъ власитѣ и арнаутитѣ на които съ горнитѣ думи фърлихъ се ме въ сърдцата имъ, както ще видимъ, послѣ 3—4 години, отъ днесь 1868 год. тѣ ще потърсятъ ромжиская езикъ.

своето, а грабятъ и се лъжатъ за чуждото; како се сърдитъ Господь и мачитъ ония, що некятъ своето и грѣшатъ на Бога и, отъ како се увѣрихъ, (кандисахъ отъ вашиттѣ викои, че отъ сега на вамо кье се мачите и барате свойятъ майчинъ езикъ и наука и, оти, църква, безъ наука етъ тѣло безъ душа, а кога иматъ кой да пѣйтъ во църквата, както сте ме чуле веке 5—6 години во старата църква да пѣя — тогай е църквата е жива и, во нея, людитѣ радосни се молятъ Богу; а людитѣ за да пѣвять во църквитѣ, други не можитъ да й сготовитъ и научитъ, освѣмъ училищата (школитѣ[1]) и най-послѣ како сумъ саламъ увѣренъ, о ти ке ме послушате за сещо кье ви велямъ си дигамъ рацѣтѣ къмъ Бога и со сé сърдце го моля, да водвори во вашитѣ сърдца: съзнание, любовь, единство, севда конъ своето да ви се посветитъ църквата безъ нѣкое зло и нападание отъ страна на нашитѣ душмани и, уще со голѣма севда, да си направайте и отворите и бугарски школи за вашитѣ синой и съ помощьта на Бога и Богородица Майка. Аминь.

„Уще прикажи ни, киръ даскале, не ни оставай, братале“, извикаха нѣкои изъ събранието, което, сбогомъ, и напуснахъ.

День два прѣди да пристигне дѣдо влтдика, събрахъ петимата мои старци, съ 10—15 други отъ попървитѣ българи, прѣдъ които извадихъ, прочекъ и обяснихъ имъ хубаво съдържанито на пандапусата, и рѣкохъ имъ слѣднитѣ думи:

— „Да си намерите единъ вреденъ и вѣренъ човѣкъ, да го сторите векилъ (пълномощникъ) за да отиде съ пандахусата, по България, за да събере нѣкоя и друга пара, за отваранието на едно българско училище, че азъ щомъ се освѣти църквата, ще бѣгамъ въ

[1]) Изъ множеството извика баба Румана: „я кье ариза кукищено мое за школьо, киръ даскале, салде да ме не мочитъ Господь као еврейката.“

Цариградъ, за да не ме улови и прѣдаде владиката на турскитѣ власти, като: мътежникъ и български революционеръ". Но за моето бегство, само вий, 5—6 души да знайте, а прѣдъ народа за това да криете, и, като попита нѣкои за менъ, казвайте, че даскалътъ пакъ кье ни дойде. Вие ще бждете епитропи до дѣто дойда азъ, и пазете църквата, да ви я не привзематъ властитѣ. Кажете ми въ чия кжща да се скрия 2—3 дни, до дѣто се освети църквата? — „Други човѣкъ отъ тебе по-вреденъ и по-вѣренъ ние нѣмаме киръ даскале, отговориха петимата, еве джиросуваме (възлагаме прѣвъргаме) со нашитѣ подписи пандахусата на тебе, даскале, ти ходи кадѣ знайшъ, собирай колко дайтъ Господь, па що кя соберишъ, половината за църквата, а половината за твоя милость. Много ни е жалъ, оти кье бѣгашъ и кье ни остайшъ, као сирачиня; туку Господъ по-бърго да донеситъ. Кье криеме отъ секого твоето бѣганье и кье чуваме, као епитропи, со сиотъ народъ църквата. Дойди во моята кукя, каза ужаленъ Никле, язъ кье те скрия, као що знамъ язъ. Евети пандахуата строрена авале, рѣкоха ми всички, и прай со нея що знайшъ".

Деньтъ за освещаване на църквата, както казахъ, бѣше на 15 Августъ 1868 год., а владиката, Мелетия, пристигна на 13 сжщия мѣсецъ, и се установи въ кжщата, ако да се не лъжя, на своя човѣкъ, Кърстета Лянга, а нощоваше въ митрополията си.

Властитѣ щомъ узнаха за пристигването на святинята, (?) незабавно му се прѣдстави дванадесето-членна комисия, отъ най-хитритѣ първенци на властитѣ, която строго му прѣдложи двѣ нѣща: Първо. Да не се позволи да освети църквата прѣди да я прѣдаде на властитѣ, съ смѣткитѣ наедно; Второ. Да се распорѣди, на часътъ, съ мѣстната власть да се улови даскалъ, Иованъ, и подъ конвои да го изпрати въ Битоля, кадѣто

да се арестува, до дѣто слѣзе тамъ и владиката съ пълномощницитѣ и обвинителитѣ на даскала власи.

— „Колкото за църкватата, отговори владиката, на гръцки, нѣмате никакво право да ми говорите, и нѣма хичъ да ви слушамъ; защото само мене е дадена власть надъ църквитѣ и поповетѣ; имамъ сила да ви затвора и старата църква, и да ви аргосамъ всичкитѣ свещеници и да ве остава безъ тѣхно свещеннодѣйствие; но седете си мъдро. Ферманътъ царски у кого е, тѣхна ще бѫде и църквата, „верселямъ", т. е. „отговоръ платенъ". Колкото за даскалотъ кадѣ е, вие знаете, азъ днеска дойдохъ, заявете на чаушана да го хване и закара въ Битоля и, потемъ осветяването на църквата, наедно слизаме да молимъ пашата, да го махне отъ Крушово, фараза, да го сурдиса".

— Твоя е длъжность, извикаха сърдито, депутатитѣ, да повикатъ забитина и сторишъ давия на този проклетъ даскалъ, който прѣди 5—6 деня, въ Пантовата градина, събра всичкитѣ и отъ двѣ-тѣхъ горни махали мѫжи и жени, до 600 души; часъ и половина учи тамо събранието: да не познаватъ за нищо власитѣ, да не имъ даватъ ни църквата, нито пакъ есапо, да си отворятъ и българско училище, защо черквата безъ него била мъртва, па и самия тебе да не познаватъ, ако не имъ защищавашъ правата имъ. Съ една рѣчь, той направи тарафъ, да не познаватъ димогероидия влашка и да наричатъ публично власитѣ: чергари, слѣпци и цигани; той ти копа гробътъ, святи владико, дѣлити църквитѣ, училищата и цѣлото християнско стадо и, рано или късно, ще отвори пази, Боже, и българско училище, и ето ти и въ Крушово България.

Тогава, за да се увѣри, Мелетия повика и моитѣ петима български епитропи, които очуденъ ги попита:

— „Вистина дашкалотъ, Иованче, собралъ е алието (народо) и го училъ да се не дава църквата на

властитѣ, и да си отворите бугарско школьо и други работи?“

— »Вистина, святий старъ, туку той нищо лошо не ни рѣче; ти самъ знайшъ, оти църквата горномахалцитѣ (бугаритѣ) не я даватъ на властитѣ никога.“

— Ами сега, добави Мелетия, каде е лашколотъ, Иоанъ?“

— Ние не знайме, святий старъ, той бѣше даскалъ на властитѣ 6 години, тие го знаятъ кадѣ е«, отговориха българитѣ.

Тогава повика своя ясакчия, Суля, владиката, комуто заповѣда да повика забитина, Юсуфъ Чаушъ, който и веднага дойде и биде заповѣданъ: нисъ цѣло Крушово да търси даскала Иована и, като го намери, да му го прѣдстави, че билъ кабаатлия много.

Юсуфъ чаушъ се распорѣди съ всичкитѣ свои заптиета и, на много кѫща, извърши обискъ, (бастисване) но не имъ бѣ възможно да ме намератъ, въ растояине на два дни. Владиката разгнѣвенъ, за несполуката, съ властитѣ, намекна да му опростятъ 18.000 гр. за да утѣши своитѣ мними съмисленици и тѫжители, властитѣ, каза имъ: „бѫдете спокойни, сега ще моля Валията въ Битоля, да се распорѣди той, по целия Битолский окрѫгъ и да намери мътежникътъ (даскала), а потемъ 2—3 дни самъ ще слѣзѫ въ Битоля, ще дамъ подробно, да разбере пашата за дѣлото на непризнателния даскалъ, Иована Б. Шумковъ; бѫдете си спокойни и вървете си у васъ, тя е моя работа.“

При прѣдвечерието на прѣдпослѣния день, 15-и Августъ, Мелетия призва, отъ българитѣ само, настоятели на новата църква; Кърстета Угриновъ и Наумчета Авраамовъ, Секула Гьоревъ, Никола Петревъ и Стойче Ангелевъ и въ присѫтствието на владичкй доносчикъ, (шпионинъ) К. Лянго, имъ казалъ:

— Е, видовте ли, цада мои, оти азъ ви милувамъ, и ви помагамъ; сé що посакавахте отъ мене,

сé ви сторихъ: пандахуса ви дадовъ, есапотъ не оставихъ да ви се земе, църквата оначьоре, властитѣ ги намразивъ, ето утре е денотъ, да ви освета църквата, велякимъ съ що ке ме евхаристисате (благодарите)?“

— Спогойти светлй старъ, да ти имаме молитва, отговориха българитѣ, до сега се що ти посакавме ни стори, алаваръ, и отъ сега, ако си со бугаритѣ, и ние кье ти бидимъ твоята арка, ние со сичката сиромашия ке ти дайме петь лири турски, за завметотъ що дойде да ни свършишъ работи“

— „Петь лири? възрази дѣдо, вие, фараза, си играте со мене; властитѣ ми даватъ 30 лири за да не освета църквата, а вие петь лири; една църква и двѣ махала не сж сиромаси отъ 20—30 лира; утрѣ само кье соберитъ църквата, най-малко, фараза, 100 лири само пари. Баремъ сто да дайте е прилично на единъ владика, ако не сега си одамъ при властитѣ и оставамъ църквата ви непосветена“, обърна се, гърцкия владика.

— Е, колку да дайме, святий старъ, кажи ни, попитаха го.

— Пойке не ви сакамъ, фараза, отъ колко ми такса властитѣ, демекъ 30 лири, и пешинъ пара, (вброй) отговори святията (Веелзевулъ).

— Много е, святий владико, нѣмамъ отъ кадѣ, църквата ни е сиромашка; тя има уще борчъ, айде дексай со 15 лири да ни свършишъ работа, молебно продумаха настоятелитѣ.

— „Айде сторете гайретъ, дайте му двадесеть, пое думата Кърсте Лянго, пакъ и азъ кье моля святий старъ, да ви пожалатъ и да дексатъ да ви свършитъ работа со двадесеть лири.“ Моля ти се святий старъ, обърна се къмъ владиката, я ти бацувамъ свята дѣсница, земи овие 20 сега, па отъ друго мѣсто кье извайме пойке. Айде сега елате паднете на колѣна дума Лянго, бацуйте рока и нога на светнява, да дексатъ 20 и да ве благословитъ.

— „Земи и благослови ни владико“, колѣничани молятъ го епитропитѣ.

— Твърдѣ малко сж 20, велякимъ, бждите благословени, ако да не бѣше тука Кърсте, фараза, работата ваша лоша кье бесе; църквата кье ви я земевъ; Овой, Лянго, много чалъштисватъ за васъ и ви помагатъ, епедже, глѣдайте да го сторите и него епитропъ или дайте му 3—4 лири. Айде сега ойте си, и гответе щото трѣбва за утрѣ.“

Още отъ зараньта, на 15 Августъ, дѣдо владика, съ нѣколко свещеници, во славѣ своей, започе дѣйствията си за освещаване на черквата. И щомъ той влѣзе въ черквата, тритѣ позиции се заеха отъ опредѣленнтѣ, отъ насъ ашлакъ такъми, българи, а черквата се изпълни съ мжже, отъ горнитѣ махали, па и не малко влахини и простодушни власи. Обредътъ се вършеше въ тишина, а Юсуфъ Чаушъ обикаляше съ жандармитѣ черквата. Тъкмо когато доде врѣме за да се къса, спорѣдъ обичая, ризата, съ която бѣ облѣченъ владиката, внезапно се появи, отъ долѣ, голѣма сгань (до 150 души) отъ сопаджии власи приготвена и настроена, отъ силнитѣ на деньтъ, влашки чорбаджии на сила да освоятъ, освѣтената вече черква за българитѣ. Тя, сганьта, се раздѣли на три дѣла, за всѣкоя една отъ черковнитѣ врата, и всѣкой дѣлъ настроенъ бѣше и се опита на сила да нахлуи въ черквата. На празно бѣ благочинието на забитина и виковетѣ на жандармитѣ. Натискътъ силенъ бѣше. Позиционеритѣ, българи слѣдъ голѣма навалица пуснаха часть отъ насилителитѣ да влѣзатъ, които за да произведятъ скандалъ спуснаха се право къмъ олтаря, за да късятъ, ужъ, отъ владиковата риза, безъ да му мислятъ, че тѣ подъ краката си тъпчятъ: жени, и дѣца, старци, болни и пр. Щомъ българитѣ обаче чуха писакъ и олелия, на жени и дѣца, веднага черковнитѣ врата всички се заключиха отъ вътрѣ и, се издаде громъкъ гласъ: »надворъ вла-

ситѣ, оти кръвнина кье сториме“ и веднага се спуснаха хжшоветѣ, съ българскитѣ скрити тояшки, върху насилницитѣ (власи), на които гърбоветѣ имъ петь ударя за единъ броеха българитѣ въ случая. Скандалътъ продължи почти петь минути, въ който много глави влашки, се окръвавиха, много косми се искубиха. много жени се изплашиха и плакаха — имено отъ влахинкитѣ, че не бѣха извѣстни за кроимото като българкитѣ — и така стана една страшна неразбория и сблъскване, щото и владиката поче да вика: „надворъ (вънъ) власитѣ; помощь чаушъ ага, помощь дай“. . .

Отъ като се наядоха, власитѣ, повече сирене отъ хлѣбъ, отвориха се вратитѣ църковни и ги истикаха вънъ: кой безъ капа, кой безъ косми, кой везъ дрѣха, нѣкой безъ обуща, а мнозина окървавани, които като ги видѣха тѣхнитѣ другари и съмишленници, изринати вънъ, веднага офейковаха я на долу, у тѣхъ съ голѣмъ страмъ! озъртающе се назадъ да не би да ги гонятъ бълг.

А българитѣ въ тѣсното мѣсто и распаленото стълкновение не се лишиха и тѣ съвършенно, безъ да опитатъ единия край на сопитѣ влашки, а именно двата отъ тѣхъ: Петре Пецанъ, Ицо Каревъ, и нѣкои други, които слѣдъ отпускътъ на църквата, бидоха арестовани, 4—5 деня, по настояване на силнитѣ власи, за гдѣто тѣ се отличили съ силнитѣ си удари и окървавения на власитѣ и състѣзателнитѣ борби съ българитѣ.

Ето вкрадцѣ, произшествието на скандала, прѣдизвиканъ отъ власитѣ, който даде причина и поводъ да се обеси на ухото на власитѣ, първата българска обеца, и църквата да остане за всѣгда въ ржцѣтѣ на българитѣ освоена отъ тѣхъ съ мжжество и искуство. Една е въ този случай загуба за българитѣ че, слѣдствие на скандала избѣга много народъ, а църквата едвамъ събра 20 тѣхъ лири, т. е. рушветътъ за владиката, а не по-вече.

Прѣзъ нощьта на 15 августъ, т. е. подиръ осветяването на църквата, петимата мои дѣйци додоха въ плевната (саманлъка) Никлевъ, гдѣто бѣхъ скритъ и ми съобщиха всичко подробно що бѣше се сбждало прѣзъ деньтъ съ скандала и че църквата благополучно останала въ български ржцѣ, и че забита ме е търсилъ. Слѣдъ като ги поздравихъ за сполуката и прибрахъ отъ тѣхъ нужнитѣ книжя, заповѣдахъ имъ да ми доведатъ единъ конь и вѣренъ човѣкъ до Битоля, че дошло врѣме да ги остава вече. Щомъ коньтъ се доведе, прѣгърнахме се и плачешкомъ, изцѣлувахме се нощемъ безъ да вида и простя и кажя сбогомъ на младото още мое семейство, неволно раздѣлихъ се отъ плачущитѣ ми другари, и тъй оставихъ неволно Крушово!

Зараньта отидохъ въ Битоля и се скрихъ въ кжщата на приснопаметния Д-ръ К. Машайковъ [1]) комуто подробно съобщихъ за вървежътъ на българскитѣ работи въ Крушово, за скандалътъ и освояването, отъ българитѣ, на черквата, а именно го помолихъ, да подѣйствува, прѣдъ валията, да се пуснатъ запрѣннитѣ въ Крушово четприма българи и да се смѣни чаушина въ Крушово, който прѣувеличи властьта си съ затворенето на 4-мата българи въ Крушово.

Готовностьта и влиянието [2]) на покойния докторъ, въ сжщия день гуди въ дѣйствие и извърши потрѣбното, за арестованитѣ българи въ Крушово. Освѣнъ това даде ми прѣпоржчително писмо до брата си, Н. В. прѣосвещенство Панарета Пловдивски нарѣченъ, и други до разни лица въ Цариградъ и, пакъ нощемъ, мя изпроводи за въ Цариградъ, отъ като посѣтихъ дѣ-

---

[1]) Д-ръ Мишайковъ е самийтъ безпримѣрния дѣецъ и родлюбецъ самата звѣзда и утѣшение за всичкитѣ българи въ Битолския окржгъ, комуто дѣлата ще въспѣя подробно въ описа си, по възражданието на Битолскитѣ българи.

[2]) Д-ръ Мишайковъ въ него врѣме бѣше, въ Битоля първъ градски врачь и се радваше на голѣма честь и уважение отъ пашитѣ и беговетѣ.

ческото училище [1]). Подиръ три дни стигнахъ въ Солунъ, посѣтихъ българското училище въ кѫщата на Динката Държиловичъ, на което учителка бѣше сестрата на покойния Георгия Динката. Въ този градъ първѣ показахъ пандахусата, на нѣкои познати менъ българи, съ пожертвованията на коиго можехъ да посрѣщна разноскитѣ до Цариградъ.

Въ столичния градъ на Турция щомъ прѣбродихъ *отплувахъ* раздадохъ писмата по принадлѣжность и се прибрахъ въ кѫщата на моя добродѣтель и възпитатель, Христьо Тѫпчилещовъ, находящи се въ Керанти махле, гдѣто останахъ 15 дни. Въ това, петнадесетодневно врѣменно растояние Цариградската бъл. община три пѫти се събра — въ българския имотъ на „Балата" — и, между разни разисквания, прѣглѣда и моята пандахуса пожертвува, кой съ какво можѣ, и рѣши се да не отивамъ да събирамъ волни помощи по българия, че можелъ съмъ билъ да пострадая, че въ него врѣме (1868) въ балканитѣ бѣ излѣзълъ славния герой, *Хаджи Димитри*, който върлуваше силно съ дружината си. За това ме посъвѣтва да остана въ Цариградъ, на нѣкоя работа частна.

Нито рѣшението на Цариградската бъл. община, нито обѣщаемата отъ нея за менъ длъжность, нито богата храна и мѣки постелки, въ кѫщата на моя добродѣтель, Хр. Тѫпчилещовъ, нито пъкъ най-послѣ растроенното и незавидното положение на моето здравие бѣха въ състояние и сила да ме отклонатъ и обуздаятъ отъ идеята и намерението, които се бѣха вкоренили въ сърдцето ми, за да постигна желанието си и оправдая обѣщанного си прѣдъ народа въ отечеството си, т. е. да съберя нѣкои и други помощи, за отварянето бълг. учи-

[1]) На девическото училище учителката бѣше дѣвицата, г-жица Славка дъщеря на баба Недѣля. Това училище се подържяше отъ покойния Николай Мироновичъ, (въ Одеса) който поддържава четири училища въ Македония.

лище въ Крушово. При всичко, че моята пандахуса бѣше безсилна, вънъ отъ Турция и, се лишавахъ отъ необходимитѣ си пѫтни разноски,[1]) пакъ се рѣшихъ да посѣта великата Русия и, за да олесна и домогна пѫтуванието си, отидохъ за съвѣти при благородния и извѣстния по добродѣтелностьта си, господина Д-ръ В. Караконовски — д-ръ при руското Посолство въ Цариградъ — който не само ме въоржжи съ настановления и прѣпоржки, но ме здоби съ задграниченъ пашпортъ и парична помощь.

Отиването ми въ Русия.

На 16 септемврий 1868 г. безъ да се обада на дѣда Христа Тѫпчилещовъ — прѣстѫплението, разбира ра се, сторихъ [2]) — тръгнахъ за въ Одеса, кадѣто тѣшко се разболѣхъ. Подиръ десетодневното ми болѣдуване поправихъ се много съ здравието и се прѣдставихъ прѣдъ Българското въ Одеса Настоятелство, съ силата на прѣпоржкитѣ на Г-на д-ръ В. Караконовски и скѫпата ми пандахуса. Настоятелството като видѣ положението на здравието ми; отъ кадѣ дохождамъ съ каква цѣль и, защо, не съмъ ималъ писмо, до него отъ Цариградската бълг. община; опрѣдѣли ми квартира въ кѫщата на покойния Пашовъ, главния, тогава секретарь на Г-на Николай Мироновичъ, и при това и докторъ, да ми поправи здравието, и писа за свѣдение въ Цариградъ, до Хр. Тѫпчилещовъ, за моето дохаждание въ Одеса.

Въ началото на мѣсецъ октомврий азъ бѣхъ много по-добрѣ съ здревието си и се отправихъ въ Кишново и Киприянския мънастиръ, дѣто съвършенно оздравѣхъ

---

[1]) Нѣмахъ потрѣбното парично срѣдство за това, че събранитѣ въ Цариградъ помоши останаха у дѣда Тѫпчилещовъ, за да ми ги даде на връщане.

[2]) Не зачитане истина къмъ Господаря си, но ако бѣхъ му се обадилъ никакъ не щѣше да ми позволи, както ще видимъ да отиде въ Русия.

отъ богатитѣ и разновиднитѣ, види се, ястиета на калугеритѣ, [1]) както не оставихъ, безъ да имъ искубя нѣщо като: свѣщенически одѣжди, хирувни, черковни книги и 50—60 бомажни рубли. Тъй сѫщо и въ Кишенево не останахъ безъ нищо. [2]) Подиръ 1 $^1/_2$ мѣсецъ върнахъ се и се прѣдставихъ пакъ прѣдъ Настоятелството втори пѫть, което слѣдъ като узнало за цѣльта ми, рѣши да се подарятъ отъ Настоятелството за Крушевската българска черква: 12 подвързани минеи, 2 евангелия, одежди, кандила, байраци и други нѣща, ими заповѣда, да се върна въ Цариградъ, дѣто щѣлъ съмъ билъ да получа и паричната помощь на Настоятелството Одеско, че тъй билъ имъ писалъ дѣдо Тъпчилештовъ, и то по причина на болестьта ми. Подаренитѣ нѣща нарѣдихъ въ ковчези (сандъци), а на Настоятелството отговорихъ, че нѣма да се върна назазъ, тъй като вече бѣхъ здравъ, и недоволенъ отъ събранитѣ, до тогава помощи. Сандъцитѣ затворихъ и прѣдадохъ на Настоятелството и, на 8-й ноемврий с. г., тръгнахъ за къмъ Сѣверъ на Русия прѣзъ слѣдующитѣ градове, безъ да се установявамъ въ тѣхъ и се обърна за помощи: изъ Одеса, Елисаветинъ-градъ, Кременчукъ, Полтава, Харковъ, Бѣлградъ, Курскъ, Тула и Москва, слѣдъ 40 дни бродене съ кола — че желѣзници още нѣмаше — стигнахъ въ старата столица Москва. Въ този послѣденъ градъ (Москва) установихъ се въ кѫщата на Никола Яковлевичъ (Кацаровъ) първъ слад-

---

[1]) Тукъ срѣщнахъ се съ моя старъ познатъ съученикъ, въ Атинския университетъ, покойния Софийски митрополитъ Мелетия, и съ иеромонаха Гервасия — егуменъ при Арапоския мънастиръ (пловдивско), съ които калулери добрѣ прѣкарахъ въ този богатъ мънастиръ.

[2]) Въ този руский градъ посѣтихъ училища, а особенно народнитѣ, въ които неотдавна бѣ въведена нова звучна метода, и, тъй азъ, като незнаяхъ, до тогава, тази метода, и като ми се видѣ полезна принудихъ се да остана почти мѣсецъ и половина въ гр. Кишново, при директора (не повна името му) на народнитѣ училища, отъ когото и добрѣ се запознахъ съ тази нова метода, която и въведохъ въ бълг. крушески училища, както ще видимъ.

карь (родомъ отъ моето Крушово, чистъ българинъ), който въ кратко врѣме ме запозна съ мнозина съотечественици: учители, и учащи се: Райка Дзинзифовъ, Бончето, Василя Мишайковъ, Константина Везянковъ, иеромонаха Генадия и пр.

По ходатайството на горнитѣ лица, имахъ честьта да се прѣдстава на Славянофилския, въ Москва комитетъ, прѣдъ който, ако и да расправихъ подробно за незавидното и плачевното положение на българитѣ въ Турция, а въ особености на Македонскитѣ—Комитетътъ обаче, не обърна сериозно внимание на моето дохождание въ Москва, тъй като нѣмахъ никаква прѣпоржка отъ Битолския, или когото било руский консулъ въ Турция. И справедливо постжпи Комитетътъ. Моята, както казахъ, пандахуса имающа сила само за въ Турция, никаква важность, и впечатление не направи на сериознитѣ членове на Комитета, които, само по мое настояване и убѣдителни молби, благоволиха да ми спомогнатъ съ подаряване: на разни, доста скжпи, икони, платове нови за свещенически одѣжди, разни черковни книги и други принадлѣжности, и съ частни — между членоветѣ — парични помощи, незначителни обаче; съ една прѣпоржка до клонътъ, на сжщия Комитетъ въ Петербургъ и съ тжтнитѣ до тамъ разноски, а при това разрѣши ми свобода, да събирамъ волни помощи, отъ хората, ако да мога. Това за менъ, постановление на Московския Комитетъ се възложи за испълнение върху първия комитетски секретарь, Господина Нилъ Александра Александровича, който съ присърдца ми прѣдаде всичкитѣ пожертвовани, за черквата ни вещи, отцѣнени, горѣ-долѣ, отъ сжщийтъ до шесть (6000) хиляда гроша.

Горнитѣ нѣща нарѣдихъ въ ковизи, които отъ като затворихъ и ги прѣдадохъ въ сжщия Комитетъ, на хранение, до моето възвръщане и, слѣдъ петнадесетдневно прибание въ Москва, на 1 Декеврий 1868 г.

тургнахъ за въ Петербугъ, гдѣто, по прѣпоржка, имахъ честьта да квартирувамъ въ домътъ на покойния сега и единственния славянофилъ, слѣпецъ Григорий Ширяева, извѣстний по печатаното и единственото съчинение — на четвъртина съ картини, съдържаще, Биографията на този инспираторъ разпространитель на славянисмътъ е много чудна и любопитна, но тукъ не му е мѣстото да занимавамъ читателитѣ съ нея; само мимоходомъ ще кажя, че Г. Ширяевъ, който на деветата на възрастьта си година, отъ болесть на баба шарка съвършенно останалъ слѣпъ нещастния! Той имаше 3—4 братия доста богати и честни търговци въ Петербургъ и по Русия, т. е. бѣ синъ на една отъ първитѣ фамилии въ този столиченъ, за Русия градъ. При много тѣ отъ него постоянни и любопитни разкази, каза ми и това че, слѣпъ бидещимъ, пжтовалъ билъ, не само по разни градове на пространната Русия, но и по Мала-Азия, всичкитѣ свети мѣста на цѣла Палестина, но посѣтилъ и самия гробътъ на равноапостола Кирила въ Римъ, на гробътъ комуто се поклонилъ и възложилъ скжпоцѣнъ вѣнецъ, въ знакъ на вѣчна признзтелность отъ страна на славянското потомство. У този човѣкъ забѣлѣзахъ извънредни и особни признаци като: слухъ, осѣзание, память чудесна, чистота, остроумие, ораторство, пъргавина, безсъние, разни отлики (лузна) по тѣлото му, въ особености на колѣна му — ходейки самъ слѣпъ по свѣта и други разни приимущества, които рѣтко се очъртаватъ по хората. Горѣщия славянофилъ, Г. Ширяевъ, на 1868 год. бѣ на възрасть, около, четиридесетгодишна, той като почетенъ членъ на разни комитети, общества и дружества, не остави отъ да ме заведе и запознае и прѣпоржчи прѣдъ тѣхъ, а именно прѣдъ клонътъ на голѣмия Московский Славянофилский Комитетъ ме заведе на 4 Декемврий 1868, гдѣто се стреснахъ само отъ богатитѣ и раскошнитѣ признаци, на украшението

отъ мобилизацията на засѣдателната стая на Комитетътъ, и тукъ бидохъ обсипанъ съ извънрѣдна прѣпоржка отъ Ширява, прѣдъ богатитѣ и ученитѣ разновидни членове на този клонъ. Освѣнъ извънреднитѣ за менъ прѣпоржки, по заявлението на Ширява събранието даде ми свобода, на редътъ и думата за Ширяевъ, да говоря азъ за цѣльта, за която бѣхъ дошелъ въ Петербургъ и явката ми въ комитетътъ. Е, тука май Шумковъ не бѣше въоржженъ съ онази смѣлость и безъ контролна свобода, съ която ораторствувахъ прѣдъ събранието въ Крушово, въ оградата на П. Панто; тукъ се изискваше нѣщо много по сериозно, свѣстно и доказано.[1]) Прѣди да ми доде редътъ на моята славяно-руско-българска диялектическа орация приповникъ българската поговорка: „що ти трѣбваше, Шумковъ, отъ мечка ремикъ“. Давранъ сега, де! Минутата стигна звънеца дрънна, и прѣдсѣдательтъ произнесе: „болгаринъ изъ Македоніи, Шумагорски[2]) будетъ говоритъ“. Жално е, че оригиналътъ на рѣчьта ми за сега ми липсува, за това проса г. г. читателитѣ си, да се задоволѣтъ само съ смисъльта на скромнота ми рѣчь, която бѣхъ приготвилъ писменна.

Още прѣдсѣдательтъ не бѣ доизрѣкълъ терминитѣ на своето прѣдложение станахъ и вежливо се обърнахъ къмъ окржающитѣ дългата маса, г-да членоветѣ, които посрѣщнахъ съ слѣдующий на рѣчьта си текстъ:

Рѣчьта ми.

Многоуважаеми и милостиви Г-да: стълпове, виновници, поддържатели, покровители и разпространители на свѣтата идея, за обединението на славянскитѣ родове, върху земното клжбо.

---

[1]) Тука си приповнихъ и се съгласихъ до нейдѣ съ ораторътъ на Елинитѣ, Димостена който не считаше слушателитѣ си като гърцки, а хора достойни и учени.

[2]) Въ Петербургъ тъй мя нарѣкоха, нужда ради. . .

„Взаимно держите теготи ваша“. (Свещено писан.)

Никакъ не се съмѣвамъ, почитаеми Г-да, че по Божие провѣдение, азъ недостойний днесъ се намирамъ прѣдъ Васъ самитѣ: лостове и двигатели на идеалътъ славянски, а отъ друга же страна, Вашето снисхождение и милость, ме удостоиха, не само да бѫда щастливъ да слушамъ открито, вашитѣ многоцѣнни разисквания, по общеполезния ни идеялъ, но и да имамъ право свободно, прѣдъ васъ да каже нѣщо назидателно, спорѣдъ силитѣ си за единъ забравенъ, тъй да рекѫ, отъ Европа — и изоставенъ почти елементъ, находящи се къмъ югъ на рѣката Дунавъ.

Милостиви Г-да, нѣма да ви отекчявамъ съ отвлечени, философски и несѫществующи нѣща, а само ще ви наповна, вкратцѣ, всѣизвѣстно, на ученния свѣтъ, нѣщо, което е, че вий имате Г-да шесть милиони робующъ братский народъ, и той е, плодъ на вашитѣ еднокръвни братия, българитѣ. Тие сѫщитѣ, българи сѫ, ония които се радваха, гордѣеха и управляваха отъ силни князие и царие като: Крумовци, Борисовци, Асеновци, Симеоновци, Самоиловци, Шишмановци и пр.; тие сѫ сѫщитѣ, казвамъ, които имаха свои самостоятелни черкви, архиепископи и патриарси, въ Прѣславъ, Търново и Охридъ; тие българитѣ, сѫ самитѣ, които родиха двѣтѣ славянски звѣзди просвѣтители и равноапостоли, „Кирила и Методия“; но по нещастие сѫсѫщитѣ сѫ ваши едноутробни братия, българитѣ, които, отъ петь вѣка и до днесъ, пѫшкатъ подъ игото на Цариградскитѣ Султани.

Злощастния, изоставения и прѣнебрѣгнатия отъ повечето отъ европейскитѣ сили, български народъ, не е изложенъ само на произволитѣ на Султанскитѣ власти, но той не по-малко страда отъ натискътъ прѣдателствата и интригитѣ на лукавитѣ патриарси и владици на ферерското духовенство, което всячески прѣчи: коварствува, клевети и прѣдава, постояноо българитѣ на

турскитѣ власти, които ги прѣслѣдватъ щомъ ги усѣтятъ, че тѣ взели участие и наклоность къмъ възраждането на своя българский народъ, къмъ литературата и колтурата.

Българския народъ, въ Балканския полуостровъ, милостиви Г-да, не е изложенъ само на прѣнебрѣжието на Султанскитѣ петвѣковни власти, подлитѣ и злобнитѣ намерения и кроежи на гърцкото, въ Цариградъ, духовенство, но между него безпощадно върлуватъ и цѣпятъ го отъ нѣкое врѣме сектитѣ: католическа и протестанска, отъ които първата по-голѣмата въ Балканския полуостровъ иезуитски проповѣда на: простодушния потиснатъ и угнетения български народъ, че ако той припознавалъ Римскитѣ папи, унияти и тѣхната догма, просилититѣ, българи, щѣли били да иматъ не само черковна самостоятелность, граждански права, но и покровителство прѣдъ властитѣ на Султанитѣ. И тъй, посредство на тѣзи тѣхни коварни интриги, успѣха да завъдятъ послѣдователи: въ Одринско, Пловдивско, Свищовско, Никополско, Солунско, Кукушко, Вардар-Енидженско, Битолско Тиквешко и пр. и пр.

Втората айдучка протестанска секта, не по-малко вреди сѣющи прозилитизмъ между невиннитѣ българи. Тя съ притворнитѣ и лицемѣрнитѣ си евангелски, ужъ, проповѣди на истината (?), не само смразява проститѣ и лекомисленнитѣ, отъ българитѣ, но немилостиво и вѣчно дѣли: съпругъ отъ съпруга, синове отъ родители, братъ отъ брата, родъ отъ рода, приятель отъ приятель, християнина отъ бащината си православна вѣра, по чисто айдучки и адски прѣлъстява и краде любезнитѣ и невиннитѣ чада отъ българскитѣ обятия и като хищни звѣрове ги вкарва въ своята скверна стърга (мандра ограда), гдѣто имъ обѣщава райско (?) достояние, а родителитѣ имъ обсипватъ, горкитѣ, съ вѣчна: скърбь, въздихание и болезень, които безъ врѣме ги похищаватъ и прѣнасятъ въ вѣчностьта!

При това непокровителствуванния български народъ не малко опитва участи и оцѣпления: отъ интригитѣ клеветитѣ и издайничеството на нѣкои незначителни народности, между българитѣ, като: гърци, куцовласи (цѫнцаре), арнаути, гъркомани и нѣкои пропаганди отъ съсѣднитѣ заселени съ българи мѣста.

Българския народъ, да си кажя правоото господа, единствената си надѣжда и упование е ималъ има, и ще има, за своитѣ: покровителство, защита, помощи морално и мателиално па, и самото му освобождение на Великата и Славната Русия и великия руския, братски нему народъ.

Ете сега моята цѣль, Божието проводение защо ме е удързостило да остава своето отечество, и да се ява прѣдъ Васъ Г-да, за да изложя една хилядна, поне часть отъ теглила на своитѣ братя българи, и да прѣдизвикамъ щедрата и човѣколюбивата волна помощь въ Русия, коятъ винаги се оказвала, и оказва къмъ славянитѣ, а именно къмъ насъ българитѣ, съ която (помощь) да можемъ да отворимъ едно скромно българско училище, за слабитѣ, въ всѣко отношение, българи въ градъ Крушово, (охридска епархия), гдѣто българското поколение па и днешнитѣ имъ родители душевно ще благодарятъ и молятъ всѣвишняго Бога за здравието благоденствието, на живитѣ пожертвователи, а за упокоение на душитѣ, за пожертвованията дадени за почившитѣ.

Дали, и до колко направи впечатление и задоволи присѫтствующитѣ горѣизложената моя рѣчь, не зная; само туй твърдѣ добрѣ помня, че щомъ свършихъ словото си чухъ рѫкоплѫскания, и слѣдъ прѣдседателя, единъ по единъ отъ членоветѣ дойдоха при менъ рѫкуваха се, и ми даде всѣкой по една отъ визитнитѣ си картички, канейки ме да отида у тѣхъ на свиждане, а мнозина отъ тѣхъ, освѣнъ картичката си, прѣгръщаха ме и ме цѣлуваха. Слѣдъ като се прибраха всички на

мѣстата имъ видѣхъ, че се дигнаха много ржцѣ, изведнъжъ, за да искатъ думата отъ прѣдседателя, който по редъ имъ позволяваше.

Сладкорѣчието и прѣвъсходното оратоство — съ всичкитѣ риторически движения на всичкитѣ говорившти подиръ мене, се обръщаше се въ едно горѣщо и симбатично съжаление къмъ българитѣ въобщѣ, и какъ да се изнамѣри средството за подобрѣнието на незавидното имъ, черковнополитическо положение и, въ распаленитѣ думи, на повечето отъ ораторитѣ громко и често се чуваха думитѣ: „каждий изъ нашихъ членовъ, покорнѣйше просить, что бы разрѣшилъ имъ комитетъ, на свой чтотъ, бубликоватъ, въ русскихъ газетахъ, цѣлая рѣчь, етого пострадавшаго изъ, болгаръ нашего, г. Шумагорскаго". Като видѣхъ, че вишегласието, въ засѣданието прѣодолява, изцѣло да се обнародва рѣчьта ми, веднага дигнахъ ржката си да ми се даде редъ да говоря и, като го добихъ рѣкохъ:

„Дълбоко съмъ трогнатъ, милостиви Господа, отъ вашата благонаклонность и братско съжаление за падшитѣ и страдающитѣ ваши братя, българитѣ, и жалая дано това ваше сърдечно къмъ тѣхъ съболѣзнование принесе за тѣхъ братска утѣха и щедро подкрѣпление, но най-покорно ви моля, да си оттеглите горѣщото ви настояване, за да се публикова цѣла моята скромна рѣчь, че вмѣсто полза и утѣха за българитѣ въ Турция, ще се прѣдизвика вреда и прѣслѣдвание отъ мѣстни власти. Азъ въ рѣчьта си ясно ви съобщихъ цѣльта, за която съмъ дошелъ, т. е. да събера нѣкаква помощь и да се върна и утѣша пославшитѣ мя българи съ отварянето на едно бъл. училище. Щомъ обаче се обнароди рѣчьта ми, веднага Цариградския вѣстникъ „Куруие дориянъ ще даде гласность по всичкитѣ вѣстници и, ето ти, че менъ се отваря нова опасность; а въ сжщность азъ съмъ си и така съмъ въ подозрѣние и омраза прѣслѣдванъ отъ гърцкия, въ Охридъ владика, който,

ако да не бѣхъ избѣгалъ, безъ друго щѣше да ме наклевети подло и, турскитѣ власти, да ме заточятъ. Ако прочемъ комитетътъ желае, както виждамъ, доброто на българитѣ и моето връщане назадъ, убѣдително проса, да се не публикува словото ми (викове: „када Росия хранитъ болшихъ стотихъ милионовъ человѣкъ, она будетъ и обдержавать и едного българина“.

Благодарение, че въ събранието случиха се нѣколко членове, отъ бившитѣ, въ Турция, руски консули, а именно Прищинския, които одобриха напълно моето прѣдложение и успѣха съ необорими доказателства, да разубѣдатъ болшеството, да се не обнародва рѣчьта ми. Но отчасти пакъ се обнароди, въ в. „Новое Время“, но подъ друга смисъль, (гледай в. „Н. Время“, прѣзъ м. декемврий 1868 год., неповна кой брой).

Комитетътъ рѣши, въ сѫщото си засѣдание, да ми се помогне: съ доста много и богати въобще църковни и училищни принадлѣжности, частни, измежду членоветѣ, парични пожертвувания, посрѣдственни събираеми подаръци, храна и квартира, за колко врѣме щѣхъ да остана въ С. Петербугъ, прѣносътъ на вещитѣ, събрани въ Русия, безъ платенъ до Солунъ, чрѣзъ Кантора „Надѣжди“ и да ми се даде отъ комитетътъ, едно съжалително, или тъй да рѣка похвалително писмо, на което съдържанието нацѣло излагамъ подолцѣ. Относително моето квартируване, въ Петербургъ, още въ сѫщото събрание, родолюбивѣйшия слѣпецъ Григорий Ширяевъ, помоли комитетътъ, само нему да му се възложи, и молбата му се прие съ готовность у него квартирувамъ. Слѣпецъ Григорий Ширяевъ съквартирувá съ княгиня Олга Урусовна първа стара дойкиня на царь-освободитель, при която и азъ прѣкарахъ 6 мѣсеци най-богато. Слѣдъ разискването и дадения край на моята рѣчь — излишни сѫ, може би, тия нѣколко редове, но за да запозная читате-

тателитѣ си, каква обичь иматъ черногорцитѣ и сърбитѣ къмъ българитѣ, както ще видимъ, позволихъ си да спомня и за цѣльта за което бѣ дошелъ единъ черногорецъ, комуто като се проче прошението даде му се думата на присжтствующия черногорецъ, отецъ попъ Матея, който отъ като изяви прѣдъ събранието своето душевно вълнение и негодуване, защо мене първѣ била се дала свобода да говоря, а на нему първѣ каза:

„Бракьо, я самъ еданъ изъ първихъ юначки войвода и 60 год. попъ у Църной-гори, и ево видите мои два нишана висе на мои груди; я самъ изпао и клето осиромашио, па и задужио се 500 талира, томе-ономе, у Църногорской безплодной земли, па зато самъ дошао огье (овдѣ) у славной Руссию, да ми се помогне, да я изплатимъ мой дугъ и що више, па и земя да ми се опредѣли у широкой Руссий гдѣ би могао преселити се и живити, као русинъ. Ево мое дохождане сбогъ коега я самъ дошао огье“.

Прѣдсѣдателя пое думата и благородно се отправи къмъ отеца попъ Матея:

— „Вашето прошение, отецъ Матей, не е подадено по принадлѣжность, т. е. вий като свещеникъ, трѣбаше да се отнесите до светѣйшия руски Синодъ, и той да ви прѣпоржчи до Славянофилския Комитетъ; а пакъ като войвода, да се отнесете безъ друго, до правителственния въ Русия надзоръ и отъ тамъ да искате 500 талира и земя за заселване то ви и, и то по-учтивенъ и доказанъ начинъ, а не повелително. Тъй като ви отъ нигдѣ и отъ никого нѣмате никаква ржкомандация и нашия Комитетъ не е въ компететностьта да помага на подобни лица, съ прискърбие ви съобщава, Комитета че не е въ състояние, съ нищо да положи назидателенъ камъкъ на прозбата ви“.

— „Я самъ лошъ оточки вигьо, како се пре, него мени, даде редъ говорити бугарину, сърдито възрази попъ Матея, разуме самъ да кье ме гуя (змия) ижести, (ухапе) тър-

пайте, търпайте, (на трупайте дайте) и все дайте вашимъ бугарашима: новаци и ствари, еръ они су прави славуни, а църногорци ни су нища. Валда незнате Господо, да су църнагорци по цѣломъ свѣту найболье юнаци и еданъ изъ нихъ валя (струва) за сто бугараша".

Думитѣ на черногорския свещеникъ смѣхъ прѣпоржчиха на мнозина отъ членоветѣ, а прѣдсѣдателя сериозно забѣлѣжи на попа: че, ако той осѣща, че въ Русия се намира, и счита себе си за духовно лице, безъ друго трѣбва да се яява, въ подобни учреждения безъ сабя и въ свещеническа раса облѣченъ, а сѫщеврѣменно и много по-скромно и прѣдпазливо да говори; иначе не само цѣльта, за която е дошелъ, нѣма да му се удовлетвори, но пожалуй (даже) и задъ граница ще да го изпратятъ.

— Докъ глава стои църногорцу на рамена, некьу я скинути (да сваля) ни саблю, Бога ми, ни доламу, ни пакъ кьу надети (облечя) ни када (нѣкогашъ) църну расу, стоекимъ и разяренъ отговори попъ Матея и сбогомъ отиде си.

Въ друго едно засѣдание на Комитета, даде ми се отъ него една бомага, съдържанието на която буквално тука на руски излагамъ: отъ 1 декемврий 1868 год. и тя е съ слѣдното съдържание:

„Въ южной части Европейской Турціи въ Македоніи, гдѣ большинство жителей болгаре, елементъ причитый составляютъ греки и куцо-влахи, покровительствуемые турецкимъ правительствамъ, цареградскими представителями западныхъ европейскихъ державъ и даже самой цареградской патріархіей изъ боязни болгарской народности, церковнославянскаго языка и славянской литургіи.

Въ Охридской епархіи, въ Битольскомъ Округѣ находится посадъ (главно сего) *Крушово* состоящее изъ двухъ тысячь дворовъ, половина которыхъ, слѣдова-

тельно большинство, испоконъ вѣка, *болгарскіе*, ето указывается даже и самымъ названіемъ посада.

Но лѣтъ пятьдесятъ тому назадъ, вслѣдствіе политическихъ смутъ въ Ѳесаліи и Албаніи стали селиться въ Крушовѣ куцо-влахи и арнауты, которые въ силу своихъ богатствъ, а главное въ силу вышеуказанныхъ политическихъ отношеній, присвоили себѣ первенство въ мѣстныхъ церковныхъ и общественныхъ дѣлахъ. Крушово теперь стало центромъ ихъ дѣятельности противъ болгаръ и даже противъ Православія. Вслѣдствіе преобладанія пришельцевъ другаго языка, крѣпко связанныхъ взаимными интересами, все болгарское мѣстное населеніе, должно было сойти на задній планъ, какъ въ матеріальномъ такъ и въ умственномъ отношеніи. Оно утратило голосъ въ общественныхъ дѣлахъ, лишилось своей церкви и школы — еще бы немного и оно обратилось бы въ полудикарой.

Но такъ какъ въ послѣдніе тридцать лѣтъ у болгаръ явилось сильное стремленіе къ образованію, и такъ какъ ни какой прогресъ не былъ для нихъ возможенъ безъ богуслуженія на славянскомъ языкѣ и безъ училищъ на ихъ народномъ, то и въ Крушовѣ они обратились къ епархіальному и областному начальству съ скромной просьбой, чтобы въ мѣстномъ училищъ *изъ шести учителей грековъ хоть одинъ былъ болгаринъ*, и чтобы въ приходской ихъ церкви *хоть на лѣвомъ только книросѣ читалося народу по славянски*. Въ етомъ епархіальное начальство, настроенное противъ нихъ куцо-влахими, арнаутани и греками, не только имъ отказано, но даже обвинило ихъ въ *панславизмѣ*. Ето несправедливое и безсмысленное обвиненіе глубоко оскорбило болгаръ, и они объявили „дома продадимъ, а поставить себѣ свою болгарскую церковь,“ на что и имѣли полное право въ силу извѣстныхъ гати-шерифи и гати-гумаюна. Сама Бисокая Порта не тольто не отказвала имъ въ етомъ ихъ желаніи но и даровала имъ

нужный фирманъ на сооруженія храма въ честь „Успенія Пресвятыя Богородица“. Храмъ етотъ, заложенный 4-и Марта 1867 года, на частныя приношенія, безъ всякаго пособія со стороны епархіальнаго начальства и при всевозможныхъ усиліяхъ грековъ, куцо-влаховъ и арнаутовъ, остановить его строение, — доходившихъ до того, *что нѣколькимъ изъ уважаемѣйшихъ ревнителей пришлось посидѣть въ тюрьмѣ по разнымъ ни на чемъ не основаннымъ обвиненіямъ, преимущественно въ противузаконныхъ сношеніяхъ съ иностранными державами. Судъ разумѣется, вполнѣ призналъ ихъ невинность, церковь была освящена, хотя освященіе ето и не обошлось безъ вооруженнаго нападенія на церковь куцо-влахами и арнаутами. . .*

Но воздвигнуть и отстоять народную церковъ оказалось дѣломъ крайне недостаточнымъ. Кругомъ Крушова, въ Битолѣ, въ Енидже, въ Солунѣ и во всѣй македоніи сильно работаетъ въ настоящее время уніатская и протестантская пропаганда. Антиправославные миссіонерѣ заводятъ школѣ, открыто поддерживаемые австрійскими, французскими, англійскими и американскими дипломатическими агента ми, и невѣжественному мѣстному населенію грозитъ опасность быть отторженнымъ отъ вселенской церкви. Посему строители ея, сознавая, что „вѣра безъ дѣлъ мертва есть“, рѣши ли заложить при церкви училище, въ каторомъ могло-бы не только отстаяваться православіе, но которое могло бы выставить и поборниковъ его. Антипревославное училище завести было бы вовсе не трудно — учителя и книги были бы проворно доставляемя католическими и протестантскими державами; завести православное училище оказалось невъзможно; — у мѣстныхъ жителей и безъ того не богатыхъ, а въ добавокъ разорившихся на построеніе храма — средствъ не имѣется.

Велѣдствіе того, я нижеподписавшійся Иванъ Божиновъ Шумковъ, уроженецъ Крушовскаго прихо-

да села Церъ, получивъ образованіе въ Бѣлградскомъ лицеѣ, Атинскомъ университетѣ и въ другихъ учебныхъ заведеніяхъ тѣхъ краевъ, рѣшился посвятить свою дѣятельность посильной защитѣ православной церкви отъ иновѣрческой пропаганды и защитѣ нашей болгарской народности, отъ вторженія въ ея дѣла иноземцевъ. Избранный Крушовскими прихожанами быть учителемъ и распорядителемъ предполагаемой и необходимой для насъ школы, и видя что мѣстніими средствами таковой устроитъ нельзя — я рѣшился пуститься въ странствіе по единовѣрной намъ Россіи, для сбора денегъ и книгъ. Если можно быть вѣрноподданнымъ моему Государю, (Султану) сносяи съ католиками и протестантами, и основывая на ихъ деньги школы и церкви, если можно вести безопасно у насъ католическую и протестантскую пропаганду на счетъ иностранныхъ государствъ, то я не вижу причины почемъ бы я не имѣлъ права обратиться за денежной помощью къ единовѣрнымъ намъ русскимъ и не просить у нихъ тѣкой же матеріальной и нравственной поддержки, какою пользуются у насъ католики отъ французскаго и австрийскаго посольства а протестанти отъ англійскаго, американскаго и прусскаго.

С.-Петербургъ, 12 Октямбря 1868.

Славяно-Болгарски учитель города Крушову Охридской Епархіи близъ Битоля въ Македоній

Иванъ Божановичъ Шумагорскій.

Свидѣтельствуемъ: *что Шумковъ пострадалъ.*

Членъ Московскаго, Славинскаго комитета.

Знай самъ и скажи кому ты хотелъ бы, что Россія черезъ 6—7 год. будетъ воювать съ Турцію.

Връщането ми отъ Русия за въ Македония. 5, 6, 7 и 8-то прѣмеждия и смъртната ми присѫда.

Подиръ годишното ми въ Русия прибиване, по разни, въ нея, градове, оставихъ „сбогомъ на княгинята“ прибрахъ си 12-тѣхъ ковчезипълни съ: църковни нови книги, за по разни църкви по Македония, църковни утвори, одѣждии, нова материя за свещенически одѣжди, плащенници, херувги (байраци) сребърни и позлатени евангелия, скѫпоцѣнни икони, учебници, книги за библиотеки и училищни и народни читалища и библиотеки, разни географически и исторически харти, глобуси и всѣкакви училищни потрѣбности. Петьтѣхъ отъ 12 ковчези съдържаваха чисто: църковни, училищни и духовни нѣща, а другитѣ — книги отъ разни списатели, учебници, рѣчници и дру. за съставъ на библиотеки и читалища. Часть отъ обѣмътъ въ отбѣлѣзанитѣ ковчези бѣ отъ волни парични подаръци обърната въ църковни и духовни вѣщи за да не бѫда подозрѣнъ отъ турскитѣ власти въ Цариградъ; а другата часть — подаръци на: вѣщи, книги, икони и др. материи подарени отъ разни богати и добродѣтелни хора въ Русия.

По распореждането на славянофилски, въ Москва и Петербургъ, комитетъ всичкитѣ дванадесеть пълни сандъци прѣдадохъ въ „канторъ Надѣжи,“ който на свои разноски да ми ги прѣдаде въ руското въ Солунъ Консулство на зависяще мое разпореждане. И така 1-й май 69 г. тръгнахъ отъ Москва самъ до Киевъ гдѣто се останахъ 20 дни на гости у дѣда Иосифа Соколски — патриархътъ, признатъ отъ униятитѣ — съ когото обиколихъ всичкитѣ умрѣли тѣла или Светиньи за руситѣ и други древности въ Киевската Лавра, и паметницитѣ по градъ Киевъ. На 25 май с. год. дойде въ Киевъ най-богатия, въ него врѣме, отъ българитѣ Николай Мироновичъ Тошковъ, Одеския търговецъ, и наедно съ него прѣзъ гр. Вилня, съ желѣзница, а отъ тамъ 8

дни съ кола до пустия градъ Балта, гдѣто нѣкои си 3—4 души фокусчии — по-добрѣ да ги кажемъ батакчии — за $^1/_2$ ч. проиграха на Миронова 60 наполеона.— Този градъ се слави въ Русия за единственно огнище и свърталище на: крадци, доландърджии, лъжци и пр.

Отъ гр. Балта съ желѣзницата отправихме се за въ Одеса, гдѣто се остановихъ и пребихъ вторий пѫть сега въ кѫщата на Николай Мироновича [1]) около 20 дни, а на 1 юлий 69 г. тръгнахъ за въ Ромѫния, за да видя какво ставаше — подиръ смъртьта на Роковски (който бѣ умрѣлъ 1867 год. и Хаджи Димитрий — съ кроежитѣ и приготовленията за бѫдѫщитѣ въстания въ България и Македония.

Първия градъ, който първѣ посѣтихъ въ Ромѫния бѣ Галацъ, въ който — подиръ 12 години — заварихъ още живъ и нежененъ (52 годишенъ) своя си старъ господарь, Евлогия Георгиевъ, който не малко остана задоволенъ като ме видѣ: на 32 год. мѫжъ, до нѣгдѣ образованъ, — учитель български, народенъ дѣецъ и поборникъ. Подиръ 5 дневната ми обстановка при господаря си, който слѣдъ като принесе прѣдъ олтаря и дарува невѣстата, подари ми и единъ словарь френско-български (Богоровъ) за споменъ заминахъ: за Ибраила, Букурещъ, Гюргево, Александрия, Земничъ и др. градове, въ които посѣтихъ: Н. В/ство дѣда Панарета. Тукъ срѣщнахъ моя любимъ съученикъ и приятель въ гр. Свищовъ, Георги Данаиловъ, Христо Георгиевъ, Д-ръ Атанасовича самитѣ водители на въставающитѣ герои и др. т. е. стария и младия революционни комитети, съ които се споразумѣхъ по бѫдащитѣ: въстания, кроежитѣ и срѣдства, прѣдвидени и обѣщани отъ Русия, оскубихъ и тѣхъ по нѣщо заминахъ прѣзъ цѣлата Бесарабия и въ самия гр. Кишиновъ и Киприянския мънастиръ, въ когото останахъ 15 дни при моя

[1]) Който даваше 20000 гр. за бъл. училища въ Македония.

съученикъ — въ Атина — архимандригъ Мелетия (Соф. митрополитъ до 1884 год.) когото изщипахъ като непарена гъска, а не по-малко и дѣда Гервасия — просящъ въ Русия за Араповския мънастиръ (Пловдивско) и, слѣдъ като посѣтихъ мѣстата, по които лѣжеха указанитѣ отъ Николай Мироновичъ 150,000 пушки, върнахъ се пакъ въ Галацъ, оставихъ „сбогомъ“ господарю си, Е. Георгиевъ, и, 25 юлий, тръгнахъ за въ Цариградъ наедно съ Василя Мадчуковски, който отъ своята немарливость и нехайство, биде хванатъ и запренъ отъ турскитѣ власти въ Цариградъ, и имающъ съ себе си бунт. книги, поради когото насмалко щѣхъ да пострадая и азъ, носяхъ въ джобътъ си книгата „Горски пѫтникъ.“

Въ Цариградъ останахъ 5—6 дни у моя добродѣтель, Христо Тѫпчилещовъ, комуто всичко подробно разправихъ по годишното ми пѫтуване по: Русия,[1]) Ромѫния, Бесарабия и отчасти по България. Освѣнъ Тѫпчилещова, азъ посѣтихъ и всичкитѣ други старци и прѣдставители по многошумния бълг. Черковенъ въпросъ, който бѣше при надвечерието да се рѣши и признае отъ Султанъ Азиса Българската Екзархия [2]).

Въорѫженъ и обнанадѣженъ, отъ Цариградъ, въ моитѣ бѫдащи кроежи, планове и борби въ Крушово съ: цинцари, арнаути, гърци или гъркомани, прибрахъ си отъ покойн. Христа Пѫпчилещовъ 50 тур. лири, които бѣ изпратилъ пок. Николай Мироновичъ отъ Одеса за пѫтни мои разноски, оставихъ „сбогомъ“ на всички и тръгнахъ си ужъ за въ Солунъ, отидохъ си

---

[1]) Относитедно Русия и Ромѫния на свой рискъ ги обиколихъ.

[2]) *Бѣлѣжка.* Освѣнъ свиждането ми съ съставътъ на бъл. община, бѣхъ задълженъ, отъ Графа Игнатиевъ и Хитровъ въ Одеса, да посѣта и неговия намѣстникъ въ Цариградъ, и да чуя отъ него нѣкакви постановления по Черковния въпросъ и бѫдащата война съ Турция. За да не се считамъ, прѣдъ хората, че и азъ съмъ билъ: нѣкоя голѣма птица, т. е. че съмъ се срѣщалъ съ високи личности въ Русия и че съмъ игралъ нѣкоя голѣма роль, всичко прѣмълчавамъ тука. И. Б. Шум.

лятото 1869

прѣзъ България за да се срѣщна съ револ. В. Левски съ когото съпѫтвахъ до Малешевскитѣ гори, гдѣто се увѣдомихъ, че 12 ковчези отъ Русия бѣха пристигнали въ руското въ Солунъ консулато, отъ които 6 взехъ съ себе си и тръгнахъ, прѣзъ Битоля, за въ Крушово. Въ Битоля останахъ 5—6 дни расправихъ всичко на водителитѣ на възраждающата се Българска народность, а именно: приснопамятния и незабравимия Д-ръ Костантинъ Мишайковъ, Братия Робове, Димко Радевъ, Тодорчевъ, Ризовъ, Д. Отцевъ и др., които одързостихъ и настроихъ къмъ отчаяна борба противъ всѣкой гонитель и погаситель на българската идея подъ булото и престижътъ на Черковния въпросъ, като ги насърдчихъ, че задъ гърбътъ на българитѣ стои силенъ подпоръ, (колосъ) и защита (на Русия).

Моето въ Крушово дохаждане силно растревожи крушовскитѣ власи и гъркомани и, като молния, се раздаде по града този Аттиловъ, за тѣхъ страхъ, който като да имъ прѣдвѣщаваше нѣщо за прѣдстоящитѣ 6 годишни очаяни между българи и власи, рѣшителни борби.

Радостния и, донегдѣ, явния и тържественния прѣчекъ, когото ми направиха крушовскитѣ българи, силно поколѣба силнитѣ власи и арнаути въ Крушово, въ особености, като видѣха съ очитѣ си да се пренасятъ прѣзъ града 6 ковчези съ църковни вѣщи и славянски книги. Тритѣ товари азъ растоварихъ въ кѫщата на Стойчета Ангеловъ, (кюрдчията), — на когото неговия синъ бѣше мой по-младъ баджанакъ, на име Илия; и подиръ посѣщенията сторени менъ отъ по-първитѣ изъ българитѣ, първата ми грижа бѣ, да събера повиднитѣ българи, и отъ тѣхъ да състава *първата въ Крушово българска община.*

Октомврий първи 1869 год. въ домътъ пакъ на Стоянъ Ангеловъ поканихъ слѣдующитѣ по-заможни българи: Веле Гьоревъ, Секула Гьоревъ (и синъ Веле

Секуловъ), Никола Пегревъ, Ицо Каровъ, Стойче Ангеловъ, Наумче Аврамоски, Кърсте Угриновъ (безиржи), Хаджи Антонъ Замфиръ, Павле Пантовъ, Аврамъ Силяновъ, Апостолъ Топале и азъ; всичи 12 души, отъ отъ които първитѣ петима отъ бърсячки родъ, а послѣднитѣ — отъ миячко племе. Подиръ дълги и широки къмъ събравшитѣ се мои увѣщания и съвѣти: какво нѣщо е народность, вѣра, отечество, свой езикъ, учение на свой езикъ, какъ да се обича своето, какъ да се стои въ сазада (метерисъ) и брани своето отъ всѣкой посѣгатель противъ чуждото т. е. неговото, и че царьтъ, Султанъ Азизъ, далъ е свобода на всичкитѣ въ империята му подданици, да си пѣятъ по църквитѣ на своя майчинъ езикъ, да си иматъ свои училища и да се учатъ всички на своя бащинъ езикъ и пр. и пр. прогласихъ дванадесеть-тѣхъ души за *първа българска въ Крушово община* подъ мое прѣдсѣдателство — че тѣ горкитѣ не ти знаеха, що е община и прѣдсѣдатель —. Слѣдъ подписването ни за членове въ първия общински тефтеръ подканихъ ги за волна помощь, за отварането на *първото официялно* и *явно българско училище въ Крушово.* Изъ между насъ 12-тѣ души въ първото ни засѣдание подписахме волна и първа помощь 10,000 гроша. Въ първото ни събрание неочакванно врхчи ми се затворено писмо отъ Прилѣпската бълг. община, съ което ме канѣше за главенъ бъл. учитель въ Прилѣпъ съ годишна заплата 7000 гр. Това писмо азъ прочетохъ на новата община, която щомъ чу, че ще я остава, веднага отчаянно ми каза: „киръ даскале, ако ти не бждешъ: нашъ даскалъ, общинаръ, водитель, защитникъ прѣдъ гърцки владици, богатитѣ и силнитѣ власи и прѣдъ укюмата въ Битоля, ние ни училище ще отворимъ, ни църква ще имаме, нито бугари ще се казваме: ни ще си бждемъ подъ властитѣ, както сж били нашитѣ татковци и дѣди; ние те молимъ да останешъ за нашъ учитель съ 5000 гр.

годишно и за три години; ти ще ни бѫдешъ водитель и защитникъ въ борбитѣ и нуждитѣ въ всѣкое отношение и, то, искаме клѣтвенно да ни се обѣщаешъ; противенъ случай нѣмаме животъ отъ власитѣ, за отварянето на българско училище, за което тѣ, власитѣ, още не се разбрале, че ще го отворимъ".

Като имахъ прѣдъ видъ, че ако напустна, едвамъ съставенна въ Крушово, първа бълг. община и отида въ Прилѣпъ да учителствувамъ всичко: планирано, и кроенно, и посѣяно отъ мене, отъ прѣди шесть години по българското дѣло, ще се унищожи и изгуби и българитѣ въ Крушово, подъ никакъвъ начинъ немогатъ се отърва — както ще видимъ — отъ ноктитѣ на богатитѣ Крушовски власи и арнаути, рѣшихъ се да остана за първъ български въ Крушово учитель прѣзирающи 7000 гр. въ градъ Прилѣпъ, като се обѣщахъ на Крушовската бълг. община, че ще търпя и понасямъ всичкитѣ: спънки, клѣвети, гонения, прѣдателства, произходящи отъ: власи арнаути, гърцки владици, сърбски пропаганди и злинитѣ на самитѣ гъркоманствующи българи; ако разбира се, българитѣ слушатъ съвѣтитѣ ми и ме поддържатъ въ всѣкое отношение. Общината се съгласи на моитѣ прѣдложения и даде ми контракъ за три години по 5000 гроша годишно и задържа мене за свой първъ бълг. учитель 1869 октом. 12-и.

Нови жестоки 6 годишни борби на българитѣ съ власи и арнаути и три мои прѣмеждия.

Слѣдъ като съставихъ първата бъл. община въ Крушово и останахъ за учитель, първата моя грижа бѣ да намера кѫща за училище; но прѣди да сторя това, за необходимо счетохъ, да се прѣдстава прѣдъ Крушовската влашка (гръкофилска) димогерондия (старейшината) и прѣдъ първенцитѣ влахо-арнаути за по-

слѣденъ пжть да ги извѣстя и да имъ съобща слѣдующето:

„Господа, въ знакъ: на признателность, зачитание като мои съграждани и частно мое къмъ васъ уважение за честьта, любовьта и първенството между другитѣ учители, които щедро ми оказахте, прѣзъ всичкото врѣме на шесть-годишното мое, при васъ, учителствувене — като гърцки учитель — ви моля и ви прѣдлагамъ да распоредите да се отстжпятъ двѣ стаи, отъ дванадесеть-тѣхъ отъ общото ни градско училище на вашитѣ съграждани, българитѣ, за помѣщение за тѣхния бъл. учитель, а при това да отпустнете и 5000 гр. годишно отъ училищнитѣ общи приходи и за българския тѣхенъ учитель“.

— „Киръ даскале, отговориха цинцаритѣ, въ градътъ ни ние нѣмаме бугари, нито пъкъ въ Македония живѣятъ бугари; тукъ, отъ кратко врѣме, имаме нѣкои пришелци отъ ближнитѣ села и се заселиле въ Крушово, които ний не считаме за наши коренни съграждани, а просто работници и дърводѣлци, които ние просто наричаме торлаци, т. е. по гърцки — хидеи; — руски-мужици — сърбски - геяци — румжнски - балвани, а по български бйганьовци и ги употрѣбляваме да ни вършатъ тежкитѣ и хамалскитѣ работи по кжщята ни. Ние не само нѣма да имъ отпустнемъ ни една стая отъ нашето школьо и пари, но нѣма да имъ позволимъ подъ никакъвъ начинъ да отворятъ въ Крушово бъл. училище. Па ако ти се осмѣлишъ да бждешъ български учитель на торлацитѣ въ града ни, ще посребримъ конацитѣ на взеточницитѣ (рушветчиитѣ) межли-алари въ Битоля и златна джамия ще поднесемъ на Султана, а тебе ще махнемъ отъ Крушово и ще те обесимъ. Утрѣ църквата ще ви я вземемъ“.

— Азъ ви съвѣтвамъ да ме послушате, добавихъ имъ. че българитѣ ще си отварятъ собственно училище, по всѣкакъвъ начинъ, и азъ ще имъ бжда бъл. учи-

тель. При това вий се надѣвате на вашите богати подаръци, а ние ще се боримъ съ правото, дадено отъ Султана, на всичкитѣ си подданници въ империята си; нѣма да ви се уплашимъ, нито пъкъ ще се стрестнемъ отъ посребренитѣ, отъ васъ конаци, че турскитѣ взеточници (рушветчии), които сѫ безнаситни и освоени отъ тѣхната поговорка: „гьяурларънъ гьоту гюмушли деръ“. Азъ бѣхъ длъженъ да постѫпа благородно съ васъ, г-да, да посръщнете братски и съграждански прѣдначинанието на българитѣ, а вие се отказвате; срамътъ и отговорностьта остава на васъ, а тѣ — българитѣ — прѣдначъртания отъ тѣхъ планъ ще си го отождествятъ и ни най-малко нѣма вече да ви се церемонимъ и молимъ“.

Близо до бълг. църква живѣеше 80 годишната баба Румена (миячка), която съ голѣми молби и увѣщания склонихъ да си продаде едничката си кѫща на бълг. община за 3500 гроша за бълг. училище. Паритѣ веднага ги ѝ броихме и кѫщата ѝ прѣправихме въ двѣ училищни отдѣления и малка една стаичка — за живѣене на бабичката до смъртьта ѝ — и незабавно наредихме 16-тѣхъ нови чинове (скамейки) за ученицитѣ.

Прѣди да съберемъ ученици и започнемъ прѣподаванията — съ помощника си, даскалъ Колета Ролевъ, — християнската вѣра ни задължаваше да поканимъ тримата свещеници, които посѣщаваха домоветѣ на българитѣ: попъ Сотира (арнаутинъ), попъ Теохара (влахъ) и попъ Спира (повлашенъ българинъ) да ни кърстятъ (светятъ вода) въ новото ни и I-во бъл. официал. училище, което мислехме да откриемъ по-тържественно и по-официялно. Но отчетата вмѣсто да испълнятъ желанието ни и да дойдатъ, тѣ прѣзрително се отказаха произношивши се, къмъ депутацията ни съ думитѣ: „не признаваме никакво бъл. училище, не дохождаме да кръстимъ вода и ще осквернимъ въ всѣкое бъл. училище“.

Заставени бѣхме вторий пѫть да поканимъ поповетѣ и да ги прѣдупрѣдимъ, че ако не дойдатъ да извършятъ водосвета въ училището ни, всичкитѣ бъл.

кѫщи ще се откажатъ отъ тѣхното свещенодѣйствие въ бѫдаще; но поповетѣ и втори пѫть се отказаха; а ний безъ да му мислимъ по-нататъкъ и безъ водосветъ открихме училището си, започнахме прѣподаванието на ученицитѣ; слѣдъ като клетвенно се отказахме, разбира се, че никой отъ българитѣ нѣма да прибира у тѣхъ си никого отъ гъркоманскитѣ попове, па макаръ и безъ попъ да ни заравятъ.

На 26 октомврий 1869 год. азъ държахъ дълга и насърдчителна рѣчь прѣдъ българитѣ въ църквата „Успение Прес. Богородици", а идущия день събра се силна голѣма сганъ отъ: власи, и арнаути събрани въ главѣ на тѣхнитѣ първенци, и во главѣ на забитина[1]) Чаушъ Вели-ага съ всичкитѣ си заптиета нахлунаха въ българската махала и се вмъкнаха въ кѫщата на Апостола (миякъ), отъ гдѣто разпратиха всички жандарми на сила да повикатъ и събератъ епитропитѣ на бълг. църква и по-първитѣ отъ българитѣ за да имъ прѣдадатъ църквата и затворатъ училището ни. Първитѣ църковни епитропи, Кърсте Угринъ Безирджи и Наумче Аврамоски, както първенцитѣ: Никола Петровъ, Секула Гьоревъ (и синъ Веле), Хаджи Антонъ Замфиръ, Стоянъ Ангеловъ, Мицко Каревъ (синъ му), Ицо (Христо) Янакия Здравевъ, Стоянъ Гьумбев, П. Баджовъ, Петре Локвенъ, Веле Гьоревъ и синъ му Димитрий придружихъ ги и азъ прѣдъ събранието.

Чаушина, уговоренъ, (наученъ) и приготвенъ отъ цинцаритѣ, съ голѣма ярость спусна се къмъ насъ съ думитѣ: „Защо, бре, не слушате чорбаджиитѣ и не имъ прѣдавате новата църква и хесапитѣ, бре, свинье никакви!! . . . съ чи изимъ отворихте и школьо, бре, башкалдъранъ бугарларъ; сега всички кье ве върза и Битоля закарамъ да чурудисате всички въ хапсаната; сега прѣдъ мене да прѣдадете: ключоветѣ на църквата,

[1]) Гр. Крушово, като чистъ християнски градъ, отъ около 10,000 христ. до 1884—85 години се управляваше отъ единъ простъ чаушинъ.

тефтеритѣ, есапо и да затворите школьото бугарско, зере джухапъ неможите дá на пашата въ Битоля.“

Всичкитѣ наши оправдания и отбрани прѣдъ голѣмия упливъ на силнитѣ власи и забитина бѣха като капка вода въ морето, че чаушина заповѣда заптиетата да вързватъ българитѣ. Тогава епитропътъ, Кърсте Безирджи — който си указа въ Битоля запрѣдатель, той както ще видимъ — първъ се спусна, коленичи прѣдъ голѣмеца и епитропа на влашката църква, „Св. Николая,“ Д. Кряста, [1]) цѣлуна му ржка, и му прѣдаде ключоветѣ на нашата църква! Прѣди да се доближи и втория епитропъ, Наумче, и прѣдаде черковнитѣ тефтери изгубихъ търпението си и сърдито извикахъ: „Чаушъ а! мисли, че си нищо прѣдъ Битолската власть; не удряй така царската рая; запри заптиетата да не бият и вързватъ българитѣ, че тѣ не сж разбойници и убийци; но сж честни хора и редовни царски данъкоплатци; отъ такъва рая се пълни царската хазна, а не отъ 10—15 села цинцари по цѣла Македония! Ний българитѣ тефтери и хесапъ само Битоля прѣдъ пашата можимъ дà, а не прѣдъ тебе и властитѣ; школьото ний сме отворили съ позволение на Валията за това на моя отговорность нѣма да го затворя; прави каквото искатъ властитѣ, но знай добрѣ, че подравяшъ си службата самъ си, подкупенъ отъ властитѣ; и ти ще си отговоришъ прѣдъ валията и за твоитѣ жестокости къмъ царската рая; царския ферманъ е у българитѣ, и църквата е тѣхна! чаушъ ага!

— Такива драскали като тебе царьтъ ги праща Диарбекиръ на сургунъ я! сърдито възрази Вели ага; азъ тебе вързанъ съ твойтѣ бугари ще те изпратя въ Битоля утрѣ!... Напразно бѣха плачоветѣ, риданията, сърднитѣ и клѣтвитѣ на пок. българофилъ Димитрия Велевъ за прѣвзетата ни църква; не можé да се бори съ 30 души? и боленъ!

[1]) Димит. Кряста бѣ мой кумъ и бѣ ми кърстилъ двѣ дѣца; той имаше двама братя и носеха име: „Папазоларъ.“

Властитѣ сдобиени съ ключоветѣ, съ една тълпа отъ тѣхъ 500—600 души наедно съ забитина отправиха се къмъ църквата ни, която отвориха и окончателно ни я прѣвзеха; а насъ българитѣ 10—12 души заптиетата закараха ни на конакътъ и ни арестурваха!

Властитѣ като видѣха, че станаха стопани на църквата ни, коя отпрѣди три години, всячески се мжчеха да ни я освоятъ радостьта и тържеството имъ сега бѣха неописуеми и, справедливо, тѣ въ случая всички вилнѣеха.

Борбата между власи и българи вече се започе и нашитѣ безъ църква изгубиха куражъ; за това необходимо бѣше, особно да ги посъвѣтвамъ и подведа подъ клѣтва, че задружно ще се боримъ до край съ нашитѣ заклѣти врагове, цинцари.

Прѣзъ нощьта по наше взаимнопоржчителство забитина ни освободи слѣдъ 3—4 часа, и ний се събрахме въ кжщата на Хаджи Антона Замфировъ, гдѣто слѣдъ много мои увѣщания и увѣрения къмъ моитѣ 12 души другари, че съ търпение и постоянство ще побѣдимъ властитѣ и ще освоимъ отъ тѣхъ всичко прѣдъ турскитѣ власти; нищо не значи, казахъ имъ, че властитѣ усвоили църквата ни, когато книжята и смѣткитѣ сж у насъ и училището ни неможаха да ни ги затворатъ. И въ знакъ на: взаимна рѣшителность, вѣрность, неотстжпчивость, неизмѣнность, постоянство, любовь и търпѣние къмъ борбата сложихме прѣдъ насъ икона на „Пресвятия Богородици,“ заклѣхме се и съ голѣмо благоговение цѣливахме иконата и кърста Господень! Слѣдъ това наше клѣтвенно обѣщание оставихме „сбогомъ“ на домашнитѣ си и още прѣзъ нощьта 1 ноемвр. съ трима заптиета (стражари) тръгнахме за Битоля да се сждимъ съ властитѣ за отнетата ни църква.

Давията се възбуди отъ насъ и, подиръ 5—6 дни, властитѣ се призваха, отъ които вмѣсто 6 души домъкнаха се 50 —, отъ най-богатитѣ, които наеха четирма адвокати: Костия Коленалче, Вангелъ Гинали и Ахмедъ-бей Дудаксъза, който имаше голѣмо влияние въ ида-

ре-межлисъ и Лазаръ Милошевъ (баща на Софийския адвокатъ Милошевъ).

Въ първото сждене българитѣ бидохме отблъснати отъ правото за църквята и, още въ дивананата (коридоръ) бидохме обругани отъ множеството на богатитѣ власи, наоружни, съ скжпоцѣнни кюркове, съ прѣзрителнитѣ имъ думи: „айде! скършете си главитѣ отъ тука, торлаци и зданиани (просяци)! хайде земете си стаповете (сопитѣ) и пасете свиньетѣ и говедата наши; вървете да превземите Стамболъ съ тѣхъ — съ сопитѣ — па послѣ дойдете да се сждите съ насъ. Маскари! Кье видите и за даскала вашъ, какъвъ кюркъ сме му скрояли.“

Причината за да се не вземе въ внимание искътъ ни за църквата бѣха 300 т. лир. дадени отъ власитѣ на 3—4 бейове отъ Ирадето (членоветѣ на съвѣта); но ний не се отчаяхме за църквата. 2—3 дни слѣдъ първата ни несполука, въ сждилището, 6 души отъ насъ бидохме повикани отъ самия Валия, Топалъ-Ахмедъ-Паша[1]) да отидемъ у дома му, и това сторихме. Повикани влѣзохме при пашата, при когото заварихме и Мухасебеджията му (помощникътъ му).

— Е, вие ли сте Крушовскитѣ българи? Попитани по турски, власитѣ ви освоили църквата нали? — Освоиха я, паша ефенди, отговорихме му. — Църквата не е нищо, добави той, ако имате постоянство, и умѣние, тя е пакъ ваша; но я кажете ми, какъ ще отговаряте на голѣмата и углавна давия на власитѣ. Вие сте имали единъ бъл. даскалъ въ Крушово, да му пратите хаберъ, скоро да дойде при мене.

— „Азъ съмъ, паша ефенди, обадихъ се азъ, — Ба! ти ли си даскалъ Иованъ Божиновъ Шумковъ Церли?

— „Азъ съмъ сжщия, ефендъмъ“.

— Ти си извършилъ небивало голѣмо прѣстжпление, за това усърдно, плачевно и очаянно се оплакватъ,

---

[1]) Ако да не бѣше той Валия въ Битоля, мжчно българитѣ щѣхме да успѣемъ въ борбитѣ съ богатитѣ власи. Богъ да го поживи, ако бѣ той турчинъ.

не само Крушовскитѣ куцовласи и арнаути, но и Битолскитѣ и Прилѣпскитѣ куцовласи, па и двамата владици: Партения (Битолски) и Мелетия (Охридски) и тѣ сѫ подписали мазбата и ето я: видишъ ли? — Пустна ѝ единия край отъ миндера, като свито бало и стигна крайтъ ѝ до мене; — бѣ дълга около три метра — „Земи я и чети самъ си, да видишъ, какво лошо си мислилъ и кроилъ за царя турски — написана бѣ на турски и гърцки — чеги по гърцки, азъ зная по гърцки, каза пашата". И по гърцки говорихме съ него.

Като видѣхъ ненадѣйно смъртоносния за мене махзаръ[1]) на безбожнитѣ власи и владици останахъ смаянъ и настъркнаха ми космитѣ на главата, а моитѣ другари смързнаха и останаха безгласни като риба. Това е плодъ и коварства на моитѣ заклéти врагове, цинцаритѣ, паша ефенди. и на пъкленнитѣ думи на гърцкитѣ владици, които 500 години лочятъ кръвьта на българитѣ! Не приемамъ паша ефенди, да похвана съ рѫката си подобна измисленна, хайдушка и злобна влашка противъ мене мазбата, и нищо не мога да зная и призная отъ писанното въ нея! — и не я пипнахъ съ рѫцѣтѣ си биля (даже).

— „Какво зло ти си сторилъ на власитѣ, попитаме пашата, гдѣто толкова безчеловѣчно те клеветятъ и бездушно обвиняватъ?"

— Никакво лошо не съмъ имъ сторилъ, отговорихъ му; ако да бѣхъ лошъ човѣкъ, не щѣха да ме иматъ за тѣхенъ учитель шесть години; сега понеже станахъ учитель при българитѣ станалъ съмъ за тѣхъ, най-лошъ ефендъмъ".

— Ти повнишъ ли, добави пашата, Михтатъ паша колко български учители и младежи, като тебе, които проповѣдваха революционенъ духъ и възстание противъ турското царство, подиръ Хати-Шерифътъ и Хати-Ху-

---

[1]) Махзаръ значи колективно прошение, оплакване, искъ.

маюна? Всички избеси въ Русчукъ и много заточи, гдѣто и измрѣха; ако се укажешъ и ти такъвъ, сѫщата участь ще те сполети и тебе. Ти прѣди нѣколко дни държалъ си рѣчъ въ бъл. църква въ Крушово, въ която, при други работи, казалъ си на българитѣ: ей, братя бугари, азъ ходихъ въ Букурещъ видохъ се съ главатаритѣ на всичкитѣ революционерни комитети. съ всичкитѣ бъл. войводи: Хаджи-Димитрия, Раковски, Караджата, П.-Хитовъ, Левски и други. Сѫщо ходихъ по цѣла Бесарабия и Русия; видѣхъ гдѣ се натрупани: 200,000 пушки, безброй патрони и разни топове и ждепанета; всичко приготвено за общо въстание на българитѣ, а Русия и Сърбия сѫ съ насъ; това да знаете и, кога ви дамъ знакъ, всички да въстанемъ, за да превземемъ царството на турчина и др. др. Ето това сѫ писали властитѣ въ това заявление и подтвърдили го и двама гър. владици и други още много по-страшни и тайни работи, които вѣрвамъ, че ти ги знаешъ по-добрѣ".

— „Азъ, че съмъ държалъ рѣчъ на 26 ок. т. г. (69) въ църквата, паша ефенди, това не отказвамъ и, всичко, какво съмъ говорилъ, то е изцѣло писано; а подобни думи, каквито вий изчислихте по-горѣ, нито съмъ помислилъ, нито говорилъ прѣдъ нѣкого, нито пакъ мога да призная нѣщо отъ тѣхъ; за това ще искамъ честьта и оправдание прѣдъ царскитѣ закони".

— Да благодаришъ, олумъ, на Бога, добави пашата, който, до толкова заслѣпелъ властитѣ и тѣхнитѣ владици, че въ такъво заблуждение и страсть ги тикналъ, щото да не могатъ да измислятъ и изковатъ: по-голѣми, по-страшни, по-безбожни и репресални средства, само и само да ти наметнатъ вѫжето. Но, колкото: свиренъ, жестокъ и тиранинъ да бѫде и човѣка и сѫдията, той веднага ще се: спре, обмисли и състави понятие, че какъвто и да билъ престѫпника, пакъ не заслужва да се обсипе съ подобни пламенни и не би-

бивали обвинения и клевети. За че ти ще паднешъ подъ строго изслѣдствие и даденъ ще бждешъ подъ сждъ, и не малко мжки ще прѣтърпишъ е вѣрно, но не бой се и дързай, че най-послѣ ще бждешъ помилуванъ. — Сждътъ за църквата напустнете за сега, обърна се къмъ моитѣ другари пашата, бждете вѣрни другари на даскала да го избавимъ отъ този силенъ огънь, въ който се хвърля, съ знанието и натискитѣ и на двама владици даже, които единия е земпаре устаси, а другия тевекелъ-хайвани, ве да агъркулакли. Идете си сега и не казвайте никому, че сте били при мене, а пакъ идущия четвъртъкъ наедно съ даскала ще се явите на сарая прѣдъ голѣмия межлизъ".

Тебе даскале кой ще те защищава?

— Срѣдства нѣмамъ, пашамъ ефенди, за адвокатъ, отговорихъ му, за това самъ си ще се защищавамъ; при всичко, че не зная добрѣ турски да говоря.

— Свободенъ си да си сборувашъ и български; менъ има кой да ми прѣвожда. Хайде сега, у добъръ часъ идете си".

Както добрия приемъ на пашата, така и всичкитѣ негови, къмъ мене, хуманни отношения и утѣшения считахъ ги за: подровки, прѣлъстявания и турски искушения; но като ги оповѣстихъ на шефовитѣ на бъл. Битолска община на покойнитѣ Д-ръ К. Мишайковъ и Димитрия Робевъ, отъ които първия като узна, че азъ съмъ вече даденъ подъ углавна отговорность отъ власитѣ и владицитѣ като бунковникъ прѣдупреди ме да бждж: бодъръ, внимателенъ и зорко да гледамъ на работата, че тя била доста сериозна по сжщество. Сжщия Д-ръ Мишайковъ — като градски въ Битоля лѣкарь и много обикнатъ и любимъ: на пашитѣ беговетѣ и на цѣлото Битолско общество — ми се обѣща, че ще ходатайствува между голѣмцитѣ и силнитѣ въ Битоля, а така сжщо и въ Цариградъ съ: брата си Панарета (Пловдивски Митрополитъ) съ Д-ръ Чомакова, Хр. Тжп-

чилещовъ, Гешовци и недостойния Цанковъ и др. за олекчение за моето бездушно обвинение. Сѫщия ме увѣри да имамъ, до негдѣ, упование и на пашовитѣ възгледи и обѣщания, че той билъ гоненъ и ненавижданъ и отъ Битолскитѣ бегове и гърцкитѣ владици, като българофилъ и взеточникъ (рушфетчия) ужъ, — както ще видимъ по-долѣ — за това — споредъ както го увѣрилъ Малигъбей — и Крушовскитѣ власи прибѣгнѫли къмъ беговетѣ, на които дали 300 тур. лири, само за превзетата отъ тѣхъ църква, отъ българитѣ въ Крушово, да остане въ тѣхни рѫцѣ. Ако моето обвинение, като бунтовникъ се доказало, добави Д-рътъ, прѣдъ межлиза и здраво се подкрѣпило отъ владицитѣ, всички прѣдначинания на българитѣ по българското дѣло ще се подозрятъ отъ тур. власти; ще се унижятъ и съ лошо око ще се гледатъ отъ турцитѣ въобще; за това за да се прѣдварило злото, необходимо било за да се даде нѣщо на Вали-Паша, че дѣлото било много опасно!

„Ний за сега пари нѣмаме и, додѣто не видимъ, какъ ще се отнася пашата по давията ни за църквата и моето обвинение, отговорихъ му, не можемъ дà нищо; а вие като докторъ въ частнитѣ ви съ него разговори можете да сондарате пашовото мнѣние и, ако го намерите, че клони въ наша полза, да му дадемъ до 35 турски лири, но и за двата процесса т. е. за църквата и за моето оправдание.

— Добрѣ, отговори, Д-ръ Мишайковъ, аслѫ и Ресѐнци иматъ давия за отнетото имъ, а отъ гъркоманитѣ, училище, и тѣ се обѣщаха да дадатъ 35 лири и, тъй, съ 70 да заржчаме — чрѣзъ Димитрия Робевъ — единъ файтонъ за пашата отъ Виена. Съ този подаръкъ не малко ще присвоимъ пашата; оставете за сега църквата.

Фаталния и злокобния, за мене четвъртъкъ доде (на 8-и ноември 69 год.) и, ний по заповѣдь на пашата, се явихме на конако, гдѣто заварихме множество

власи и арнаути и отъ тритѣ долѣупоменаеми градове най богато облечени и радушно очакващи часътъ и края на моята присѫда, ругающи се съ мене и стреляющи ме и съ двѣтѣ си рѫцѣ! смърть, смърть! за тебе!

Часътъ доде и яверътъ (перде чаушъ) отвори вратата и извика:

„Крушовали булгаръ-даскалъ, Иованъ Шумковъ.“ Тука съмъ отговорихъ. — Хайде влѣзи при пашата.

„Даскалънъ дауджилеръ влахларъ Крушовада, Манастиръ да веда Пирлепеде.“ (Крушовчани, Битолчани и Прилипчани да влезатъ).

„Бурда исъ (тукъ сме).“ — хайде гирънъ сисъда (влѣзете и вие).

Въ засѣдателната стая имаше не по-малко отъ 25 души, между които и двама владици (Битол. Партения и Охридс. Мелетия). Пашата, начумуренъ) (намръщенъ) и навелъ главата си заповѣда да се прочете обвинителната просба на власитѣ и, слѣдъ прочитането на която, сърдито ме попита пашата:

Прѣводъ отъ турски и гръцки на обвинителната просба на власитѣ противъ Ив. Б. Шумковъ прѣзъ 1869—70 г. до Валията Топалъ Ахмедъ паша въ Битоля:

Покорнѣйша молба отъ Крушовскитѣ граждани, влахо-арнаути, подкрѣпена и съ подписитѣ и на Битолскитѣ и Прилѣпскитѣ — па даже завѣрена и отъ двама гърцки владици: Мелетия (Охритски) и Партения (Битолски).

Паша ефендимисъ,

Покорно подписанитѣ 4000 души отъ най-вѣрнитѣ султанови поданници (влахъ-милети) отъ г. Крушово, Битоля и Прилѣпъ бързаме да уведомимъ почитаемото

Султаново правителство, че Битолския санджакъ (окржгъ) е изложенъ въ голѣма опасность отъ поривътъ и плановетѣ приготовляеми въ Одринския и Дунавския вилаети за общо възстание на бугаръ-милети противъ уничтожението на турската империя, а именно градъ Крушово се намира въ огънь и пламъци отъ единъ размирникъ, бугарски даскалъ, Ив. Б. Шумковъ, който бѣше главенъ даскалъ и на влашкитѣ дѣца въ Крушово, които явно учеше и на военна практика (талимъ) и ний го изпждихме. Той отъ прѣди една година изчезна отъ Крушово, ходи по цѣла Русия, Влашко и Сърбия; срѣщалъ се съ хаджи Димитри войвода, С. Раковски, В. Левски, П. Хитовъ, Тотевъ и други войводи противъ Султанъ Азизовата държава. Този бунтовникъ (башъ калдъранъ) даскалъ, слѣдъ като скита цѣла година, прѣзъ мѣсецъ септемврий т. г. върна се пакъ въ Крушово; събира въ тайни и общи събрания бугаритѣ, учи ги на нѣкакви революционни приготовления и, най-послѣ, на 26 октомврий тази година, день на св. Димитри въ бугарската църква въ Крушово държа пламенна рѣчь, всички бугари — отъ 18 до 60 годишна възрасть да бждатъ готови, за въстание, че: Русия, Влашко, Сърбия и цѣлия бугарски милетъ били готови да нападнатъ на турцитѣ и прѣвзематъ турската държава. Ний, Султановитѣ вѣрни раи, като чухме бунтовническата рѣчь на бугарския даскалъ, събрахме се по-виднитѣ граждани и първенци наедно съ двамата владици и рѣшихме, часъ по-скоро да извѣстимъ Султановото правителство и, най-покорно, да го молимъ не само да изпжди изъ г. Крушово Султановия душманъ, даскала, но и съ смърть да го накаже и отърве държавата отъ единъ революционеръ и заклетъ душманинъ на Султановото славно царство; а колкото за неговото семейство (двѣ дѣца) ние ще му ги хранимъ. Слѣдватъ 4000 подписи, печати и подписитѣ на двама владици.

„Сан ми довлетъ узере башъ калдърмишънъ дас-

калъ?“ (истина ли противъ държавата дигналъ си глава даскале?) съ твоята рѣчь въ църквата въ Крушово?

— „Не те разбирамъ по турски, паша ефенди, какво ме питашъ, „отговорихъ му.

— Расправи му, обърна се къмъ Димитрия Робевъ пашата [1]).

— „Моля паша ефенди, вмѣсто мене нека да бѫде тълкователь на думитѣ ви Маликъ бей, който знае хубаво да сборува бугарски“.

Маликъ бей отправи се къмъ мене:

— „Наистина ли ти си държалъ рѣчь въ бугарската църква въ Крушово на св. Димитрия, съ която си подигалъ бугаритѣ да станатъ противъ турския царь, като си ги увѣрявалъ, че си ходилъ: по цѣла Русия, Влашко, Сърбско и си се срѣщалъ и споразумѣлъ съ всичкитѣ ревулюционни комитети и войводи, апостоли и въстанници като: съ Ангелъ Кънчевъ, Хаджи Димитрия, Караджата, С. Раковски, Левски и др.? При това увѣрявалъ си бугаритѣ, да се готови и нащрекъ, че Русия била готова да се бие съ Турцитѣ — послѣ 5—6 години. — Вѣрно е, че въ годишното ми почти въ Русия прѣбиване — отъ начало ок. 1868 до 1 сеп. 1869 г. — обиколихъ старата и новата руски столици, Москва и С.-Петер. и много други по-видни градове и слав. комитети, па даже, по средствомъ княгиня Олга Урусовна и слѣпца Григорий Ширяева, удостоихъ се да вида стареца Горчакова, който слѣдъ като ме изслуша и узна цѣльта, за която бѣхъ отишелъ, каза ми на ухото ми: *„чрѣзъ 6—7 года Росія будеть воевать съ турками“*. А за 200000 пушки, че са готови по южнитѣ градове въ Русия, увѣри ме и Николай Мироновичъ въ Одеса, и, че тя е приготвила въ покрай дунавскитѣ градове всичкитѣ потрѣбни военни припаси“?

---

[1]) Ето признаци на симпатия на пашата къмъ бълларитѣ, че Робевъ бѣше българинъ и бълг. защитникъ.

— Азъ наистина държахъ рѣчь въ църквата, отговорихъ му; но подобни проповѣди и подбуждения, въ църквата и явно, никогашъ никому не съмъ говорилъ.

— Ами какво си проповѣдвалъ, отъ амвоната, попита ме бега, и на какво си училъ народа? Тука 4000 подписи и двама владици ще лъжатъ ли? Кажи право, къмъ какво си канилъ бугаритѣ?

— Какво съмь говорилъ, отговорихъ, то е писано.

— Дай да го видимъ и прочитемъ, и узнаемъ, какво лошо е писано?

— Попипахъ по джобоветѣ си и рѣкохъ: ахъ! ржкописътъ ми е останалъ въ квартирата ми; да прѣтичамъ да го взема?

— Нѣма трѣбва (нужда), продума пашата, нека каже изустъ, какво е писалъ.

— Не повнишъ ли какво си писалъ, пое думата Меликъ бей, кажи го изустъ.

— Повня, какъ не — отговорихъ — и ето какво съмъ казалъ горѣ-долѣ това:

„Братя, своята кжща всѣкому е най-мила, защото е най-вѣрния приятель на оногози, който я има; всѣкой за свое милѣе и се старае да спечели такъво, че въ своето, винаги, по свободно живѣе и се располага прѣзъ животътъ си. Това человѣческо право признали и тѣхни И. Величества Султанитѣ, за това сж издали: хатихумаули, хатишерифи и низамието, още отъ начало на текущия вѣкъ, съ които сж дали свобода и равенство на своитѣ подданници, безъ разлика на народность. Тази царска свобода се даде и намъ, българитѣ, съ признаването — слѣдъ 3—4 мѣсеци — на бълг. Екзархия и височайший ферманъ за истилямитѣ. Вий добрѣ знаете, че прѣди 2—3 години, нѣмахме въ Крушово, своя бълг. църква, нито пъкъ училище, а отъ една година насамъ, его че се черкуваме въ своя и, днесъ, си отворихме и свое бълг. училище съ силата на цар-

ския ферманъ. За всички тия добрини, кому се дължи ако не на Н. И. Величество Султана? За насъ, прочее, друго не остава, освѣнъ да милѣемъ за още по-голѣма и просторна царска свобода и, постоянно, да молимъ Бога за животътъ и благоденствието на нашия царь (Султанъ Азиза), който постоянно се грижи за неговия народъ (раята)".

Пашата спрѣ продължението разказътъ на рѣчьта ми съ думата къмъ прѣводача, Маликъ-бея: *„етеръ окадъръ* (стига толко). — „Азъ не виждамъ въ рѣчьта му да е казалъ противъ Султановата държава нѣщо противно и лошо, произнесе се пашата и повечето отъ межлиза, и даде първенство (да иматъ думата) на двамата владици, които като алчни лъвове се обърнаха къмъ мене, по гърцки, съ думитѣ — на които за прѣводчикъ се прие Димитрия Робевъ — *„посъ етоллисесъ на патисисъ ту съ канонасъ кета катестота, о, ахрие ке ахаристе?"* (какъ се осмѣли да потъпкашъ канонитѣ и порядока, о, безобразнику и непразнателнику никакъвъ?) и др. . . . .

Даде ми пашата дума, за мое опровержие, и отговорихъ по гърцки яростно, по заслужения отъ владицитѣ отговоръ: „кои канони и порядъци съмъ стжпчилъ и нарушилъ, о вѣковни български кръвопийци!" или искате да прелъстите и увлечете межлиза въ заблуждение, че ужъ, съмъ потжпкалъ и нарушилъ нѣкои царски канони и закони, о, заклѣти, за българитѣ хамелеони (тигри)! Отговорете тукъ, прѣдъ пашата и азитѣ, кои канони царски съмъ нарушилъ, и съ какво?"

— Царски канони не знаемъ да ли си потъпкалъ, отговориха, но църковнитѣ си ги нарушилъ, че си се качилъ на църковния амвонъ и си държалъ рѣчь на мизерния, непростимия варварски езикъ (българския), което и самъ си призна че си говорилъ."

— А! тия ли се канонитѣ, ваши, които съмъ нарушилъ дѣдо владика?

— О! адски български кървопийци! — смътенъ и ожесточенъ отъ гнѣвъ и отчаяние, — отправихъ се къмъ владицитѣ: какъ не съмъ нарушавалъ и потжпквалъ канонитѣ и *«та катестота»* (църковния порядъкъ) съ държането ми рѣчи — 12 пжти — въ гъркоманската, въ Крушово църква, когато бѣхъ учитель на гърцки езикъ при вашитѣ погръчени цънцари и арнаути? Ахъ! вѣчни славянски: не Христови послѣдуватели, пастироначалници и духовни отци, а български: експлоататори, гонители, лъжци, обирници, клѣветници, прѣдатели, мисонтропи и хищни минотаври! [1]) и прочее".

Двамата владици като видѣха и чуха моята смѣлость, прѣдъ межлиза, и прикаченитѣ имъ, отъ менъ, епитети, веднага скочиха на крака и съ прѣплетени пръсти на ржцѣтѣ си обърнаха се къмъ пашата и межлиза:

— „О! ала гьорсънъ! (о! да види Богъ)! Какъ търпи межлиза единъ ничтоженъ бъл. учитель и явенъ царски политически прѣстжпникъ, тъй смѣло да напада прѣдъ него двама признати отъ Султана и ферманлии владици? Бизъ буну кабулъ етмейсъ (ний това не въсприемаме) посрѣдъ идаре-межлисъ, единъ довлетъ душманенъ, да ни напада, обсипва и упрѣкава съ най-оскърбителни думи и порицания; ний напускаме межлиза и ще се уплачемъ прѣдъ самия Султанъ и пр."

Пашата, топалъ-Ахмедъ, [2]) спрѣ владицитѣ и заповѣда имъ да заловятъ мѣстата си и да сѣдятъ казвающий имъ:

— Вий и всичкитѣ власи отъ Крушово, Прилѣпъ и Битоля най-грозно и безбожно клеветите и обвинявате този човѣкъ и, съ вашия дълъгъ и широкъ махзаръ, искате смъртното му наказание и то, безъ при-

---

[1]) Виждъ еленската митология за Критския Миотавръ, роденъ отъ майка Пасифаги, а баща бикъ, който изиждалъ 14 годишни жертви на Атинянитѣ; който билъ половинъ човѣкъ и половинъ бикъ.

[2]) Който и въ този случай се отличи, че бѣше симпитиченъ къмъ насъ българитѣ.

сѫда, ако е възможно, а не знаете ли, че закона дава право на обвиняемитѣ да кажятъ и тѣ нѣщо за свое оправдание? Защо прочемъ се сърдите и напускате засѣданието на сѫда? Нека влѣзатъ обвинителитѣ и тѣхнитѣ адвокати.

Засѣдателната стая се прѣпълни отъ най-богато облѣчени: власи арнаути и тѣхнитѣ повѣрени: Алибей — Дудаксѫза —, Лазаръ Михаилидисъ и Кости Коле Налче, отъ които послѣдния подиръ дълги и страшни обвинителни рѣчи на своитѣ колеги противъ мене, взе думата отъ пашата и, слѣдъ като избълва много измисленни клѣвети, доближи се до пашата и, съ подмоленъ и нисакъ гласъ каза му: „паша ефенди! *саклѫ шейлеръ суйлеимъ варъ, фекатъ, суйлемеорумъ, неичинъ вуджутъми тетериръ!*« (*«паша ефенди скрити и тайни работи имамъ да Ви съобща, но не мога Ви ги каза, че тѣлото ми трепери«*)!

— „Какви тайни и страшни работи има да ми съобщитъ, извика сърдито и всѣуслишно пашата, кажи ги явно къмъ всичкитѣ преториянн (членоветѣ на сѫда); а имате ли да кажете още по-страшно, и по-противно и по-опасно за турцитѣ отъ онова, което сте изложили и подписали съ 4000 подписи и на двама владици, за което се обвинява днесъ сѣдящия на скамейката на подсѫдимитѣ български даскалъ, Шумковъ? Види се, че тайнитѣ работи и заканвания, отъ които треперятъ тѣлата ви, ще сѫ ония, че българския даскалъ крои да убие турския царь да превземе държавата му и отъ нея, да направи бугарско царство. Отъ това по-опасно за турската империя и насъ турцитѣ не може да бѫде; това още не сте написали у вашия мазхаръ, и това ми оповѣстихте. Турция не иска да знае отъ подобни заговори и заканвания; тя е приготвила широко мѣсто въ: Диарбекиръ, Адана и другадѣ за гробоветѣ и коститѣ на мнозина: хаджи-Димитровци, Караджовци, Хрулевци, Кънчевци и пр. пр. и, не малцина, отъ по-

добни бунтовници и въстанници; Турция ги принесла за храна на морскитѣ риби и бесилки; тя ще постжпи сжщо и съ вашия днесъ обвиняемъ Шумковъ, когото сте описали съ най-тешкитѣ и смъртоносни обвинения, ако вие ги докажете, разбира се.“

„Въ заключение, добави пашата, какво наказание искате да се нажожи на този злощастенъ даскалъ?“

Поддържаваме писанно въ арзоалътъ си (прошението си) подкрѣпенно съ мехзара, отговориха грѫцкитѣ владици, да се махне даскала не само отъ Битолския вилаетъ, но отъ цѣлата турска държава да липса и да му се наложи най-тешкото наказание; това е най-умѣкчителното му наказание, което му желаемъ.

— Споредъ мехзара и заявлението ни искаме и настояваме да прѣтърпи, даскалътъ на бугаритѣ, смъртно, смъртно наказание! извикаха отъ вжтрѣ и отъ вънъ цинцаритѣ,

— Азъ виждамъ, ефендилеръ, обърна се пашата къмъ межлизъ-алари, че тжжителитѣ строго се придържатъ и уповаватъ на своя мехзаръ и настояватъ безъ никакво сждопроизводство и изслѣдване да издадемъ присжда противъ обвиняемия, но азъ твърдѣ малко днесъ вѣрвамъ на подобни извънредни клеветнически махзари, че тѣ се правятъ, днесъ, на всѣкое кюше по улицитѣ, и ето ви примѣръ: прѣди единъ мѣсецъ случи ми се едно углавно дѣло, подобно на днешното, на което обвинителитѣ настояваха незабавно да се осжди прѣстжпника, безъ да му докажатъ фактично прѣстжплението му, като се обѣщаваха, че съ голѣмъ мехзаръ отъ селото имъ щѣли да подкрѣпятъ своитѣ обвинения и, вслѣдствие на тѣхното обѣщание, дѣлото се отложи. Но що да видя? слѣдъ 2—3 часа межлиза се затвори и, като слизахъ и отивахъ си на обѣдъ, ето ти на стълбата ме срѣщнаха сжщитѣ обвинители, по отложеното дѣло, съ единъ махзаръ въ ржцѣтѣ имъ, по-дългъ отъ 2 метри; ето защо, и справедливо не

давамъ белъ (вѣра) и на мехзара и на крушовскитѣ власи противъ бъл. даскалъ. По-горѣщото настояване на тжжителитѣ, ще дамъ даскала подъ строгъ истиндакъ (изслѣдствие), но ако даскалътъ се оправдае, нека му мислятъ обвинителитѣ му за послѣдствията, за това страшно обвинение!

Пашата прѣкжсна адвокатитѣ и удари звънеца и, на звънътъ, доде единъ ефендия, къмъ когото се отправи пашата: „Риза ефенди, поведи съ тебъ този даскалъ и най-строго да го ислѣдвашъ, отъ рождението му до днесъ, кадѣ е ходилъ и какво е правилъ; вземи му и честни порѫчители“.

— Въ затворъ, въ затворъ! да се постави, извикаха власитѣ, че той ще офейка (избѣга). Опитахъ и затворъ!

— Това вече не е ваша работа, сърдито имъ отговори пашата, хайде излѣсте си всички вънъ.

Изслѣдването ми (истиндака).

Три цѣли, почти, мѣсеци останахъ подъ строго и подробно изслѣдствие при Риза ефенди, при когото освѣнъ нѣкои турци, постоянно присжтствуваха и двама християни, върли и заклѣти гонители на българщината въ Македония, отъ които единъ отъ гр. Крушово, Наумъ попъ Кряста (Папазолу) — мой кумъ, че той ме вѣнча, — чистъ влахъ и Наумъ Унка отъ Битоля, чистъ българинъ, но страшенъ гъркоманинъ и врагъ на българитѣ. При изслѣдването ми прогласихъ, че турски да говоря незнамъ, и ми се допустна да отговарямъ и приказвамъ съ Риза ефенди сѐ на български, който знаеше езикътъ ни по-добрѣ отъ българинъ.

При изпитването ми азъ не скрихъ, че съмъ се училъ въ Бѣлградъ, въ Ломъ-паланка при Кърстьо Пишурка, при Т. Хрулевъ въ Свищовъ и при Стефанъ Гороки пакъ въ гр. Свищовъ, — че съмъ ходилъ въ Влашо

и, че съмъ се, сраажавалъ като волентиръ съ турцитѣ въ Севастополската война при Гюргево (1854 г.) 17 годишенъ момъкъ; че съмъ ходилъ по много градове по Русия, познавалъ съмъ С. Раковски (който се помина 1867 г. въ Букурещъ) и др. само потаихъ споразумението ми съ приспопаметния Василя Левски, въ селото Буново (златишко).

Прѣди да свърша моето изслѣдствие, тукъ ще запозная читателитѣ си съ тайната ми кореспонденция съ В. Левски и дружината ми:

Не дълго врѣме, подиръ връщането ми отъ Русия (1869 г.) не само съставихъ, както видѣхме, бълг. въ Крушово община, но споредъ тайнитѣ ни, съ В. Левски споразумѣния и мое възврѣние, трѣбваше и въ Демирхисарското (Битолското) да избера довѣрчиви хора, за мои съвѣтници и вѣрни другари — нали наповнихъ по-горѣ, че ми се шепна въ Петербургъ, че прѣзъ 1877—8 г. Русия ще отвори война съ Турция.

Тайната ми кореспонденция бѣше въ тритѣ района:

1-та по цѣлия Дунавски вилаетъ;

2-та „ „ Тракийски и

3-та само въ западна Македония, по която само В. Левски кореспондираше, слѣдъ свиждането ни: въ Златишко и Копривщичко — поканенъ отъ баба Точевица въ селото Буново, (прѣзъ 1869 г.) В. Левски прѣхвърли се до сѣвернитѣ страни на Македония — Кюстендилско—Малѣшевскитѣ планини, но като видѣ народа съвсѣмъ неприготвенъ каза: „въ тѣзи страни азъ виждамъ, че ударихъ о камъкъ . . .“ и се върна къмъ Арабаконакъ и Етрополскитѣ страни, а пъкъ азъ заминахъ къмъ Битолскитѣ—Демирхисарското. Символътъ на тайнитѣ ни писма бѣше да се адресиратъ на имената на лица, които сж много познати и извѣстни на турцитѣ и турскитѣ власти, и на християнитѣ, не само по богатството и честьта имъ при

мѣстожителството имъ, но всѣкому извѣстни по тѣхното горѣщо: туркофилство, гъркоманство и готовность къмъ прѣдателството на българското плѣме, въ Балканския полуостровъ; такива хора, казвамъ, отъ които никогашъ да се не усъмнятъ турцитѣ, че тѣ работятъ противъ турската държава, па и да се уловятъ тайнитѣ ни писма въ тѣхнитѣ рѫцѣ, тѣ да отговарятъ прѣдъ властитѣ, а не българитѣ. Напримѣръ, писмото е адресирано до Михалъ Кагогрея (Каличъ) въ Прилѣпъ, който е извѣстенъ въ града за най мутаберъ (честенъ) и страшенъ българофобъ; подобно писмо и да се улови, строя революционерски нѣмаше да пострадае, а М. Кагогрея, че уловеното писмо е подписано: „твой съдружникъ *Василъ*. Друго писмо до Николаки Лала въ Битоля, който сѫщо е познатъ по своята честность и добра репутация между: турцитѣ, властитѣ и българитѣ.

За да проумѣе нѣкой писмата трѣбваше да знае да ги прочита наопако, т. е. да почне отъ послѣдния слогъ така: българско писмо — скобългаръ смопи, да пише — шепи . . . Адресъ: „до г-на Михалъ Кагогрея въ Прилѣпъ, замѣна Иована Божиновъ въ с. Царъ. да се изпрати.

подписъ Вашъ съдружникъ: Василъ . . .

Моитѣ другари тайни и вѣрни бѣха:

1) Никола Петровъ (Крушовалия);
2) Веле Секуловъ и баща му (Церани);
3) Димитрий Велевъ (отъ Крушово);
4) Ицо Каревъ „ „
5) х. Антонъ Замфиръ „ „
6) Тасе Кюмурджи „ „
7) Илия Тошевъ (кюмурджи) „ „
8) Попъ Христа п. Стефановъ (отъ с. Сопотница);
9) Попъ Ангеле (Церанецъ);
10) Стойко Шумковъ (Церанецъ);
11) Петръ Локвенковъ (отъ с. Локвени);

12) Стойче Ангелевъ (Крушовецъ, отъ с. Вранче);
13) Боце Бояджи (отъ Прилѣпъ);
14) Наумъ Аврамоски (Крушовалия);
15) Стоянъ Везенковъ (Крушовал., бърливия и др.)
16) Гьорче и } Модчуровци
17) Митрушъ }

И бърливитѣ, хора понекогашъ ставатъ дипломати.

Още прѣзъ 1859 година, когато пръвъ пжть посѣяхъ сѣмето на агитацията ми, по възраждането на българизмата въ Македония, още тогава, казвамъ, запознахъ се съ Стояна Ив. Везенковъ (миякъ), който фаворизиранъ (подкрѣпяванъ) отъ тогавашния Битолски Мушуръ Абди паша, комуто бѣ поправилъ казармитѣ въ Битоля и, съ когото, бѣха си подѣлили гешевта (печалбата) отъ прѣпокривката на казармитѣ. Неговия по-малъкъ братъ, Петръ Везенковъ, биде подкрѣпенъ отъ мѣне въ Атина като ученикъ, та за това и азъ, на замена на моята добрина, намерихъ гостолюбието отъ Стояна въ Битоля, кадѣто една вечеръ, пиянъ, щѣше да ми пресѣче лѣвата ми ржка съ мечь, ако да не бѣше шюра му Григоръ. Сжщия Стоянъ Везенковъ, като практиченъ архитектъ, на търгъ бѣ поелъ направата на голѣмия мостъ въ г. Нишъ. Но за негово нещастие, мостътъ слѣдъ кратко врѣме падна! а той за да избѣга отъ гнѣвътъ на тогавашни Русенски Валия Метхатъ-паша, принуденъ бѣше да бѣга и да се крие при Абди паша въ Битоля и въ Крушово въ домътъ ми, нѣщо $1^1/_2$—2 години, прѣзъ годинитѣ: 2864—6 г. Още тогава той пригърна моитѣ революционни планове и, тайно, замина за въ Цариградъ при руския посланикъ Игнатиева, когото увѣри, че той билъ единъ отъ първитѣ агитатори и революционери, и че той билъ такъво влиятелно лице въ Македония и Албания, щото ако би ималъ на негово разположение само 2000 тур. лири, въ два мѣсеци могълъ да подигне и поведе,

противъ Турция цѣла Малезия (арнаутлукъ). Руския посланикъ като видѣлъ прѣдъ себе си и прѣстария баща на Стояна — 70 годишенъ старецъ, въоржженъ отъ главата до петитѣ, и неговата готовность къмъ война — наджхана отъ сина му и, тъй изненаданъ, до убѣждение и имовѣрность броялъ Стояну горѣотбѣлѣзаната сума (2000 тур. лири).

Хитрия Стоянъ, щомъс е сдобилъ съ изиграната сума отъ 2000 лир., вмѣсто да отиде да подига албанцитѣ на въстание купилъ: единъ два сандъци разни оржжия, отъ новата система, единъ два ковчези воденици за мелене на кафе, 10—15 хъртки бързи, 10—15 добри коне и хатове (айгъри) и кихлибарени химами за чибуци, и дарпни за жени-ханъми, които раздаде даромъ по беговетѣ въ Македония и Албания; и най-послѣ пиянъ прониза дланьта на лѣвата си ржка, незнающъ употрѣблението на новитѣ оржжия и, тъй, избѣга въ Босна и Ерцеговина, а отъ тамо въ Одеса, при покойния Николай Мироновичъ, който неможеше да си оттърве яката, отъ ежедневнитѣ му негови скубения на пари и отъ своето постоянно фарфаронадство (самохвалство), до дѣто го изпрати на своето имущество (чифликъ) да живѣе, кадѣто баща му се помина, а той въ Букурещъ умрѣ при руския консулъ, Хитрово 1884 година.

Вслѣдствие на неговото пиянство, азъ нѣмахъ пълно довѣрие да го запозная съ тайнитѣ на моитѣ въстаннически планове. Това зная, и туй се говори за Ст. Везенка.

Всѣкой отъ насъ бѣше въоржженъ съ старо турско оржжие, а фишеци и куршуми сами топехме и ги пълнехме съ барутъ и ги свивахме, подвързвахме; а съ барутъ ни сдобиваше уйкя ми Нове Тарунаровъ отъ с. Вранещица, който знае самичакъ да го прави отъ джеверджуле и кюмуръ отъ лесково дърво. Ето образецъ отъ найнитѣ ни писма:

1) Върху писмото: „До Господина Михалъ Кагогрея (Каличъ) въ г. Прилѣпъ, за Иована Божиновъ, Церанецъ, въ с. Церъ.“

2) Съдържание: на писмото открито:

„Госпидинъ Михалъ Калогрея, въ Прилѣпъ,

Съ първа поща, да се постараещъ да изпратишъ това, по адресъ, до Иована Божиновъ и, ако той ти пише, че го получилъ, веднага да ми отговоришъ на мое име: до г-на моя съдружникъ Василя или баба Точовица, въ селото Буново (Златишка околия). Ако нѣкой (отъ Демирисрското ти поиска каква-годѣ помощь, недѣй се отказвай; но побързай да помогнешъ, както въ врѣме на въстаника Н. Бишта, отъ Магарево . .

Твой съдружникъ Василъ . . .“

3) Важно: на тайната кореспонденция:

„Другарю . . .

„Съ какво оржжие мислите да извоювате свободата, и за кога сте готови?

Ето и тайно горното запитване:

Гарудру . . .

„Съ квока жиеору слитеми да ватеизвою датасвобо, и гаког сте виготов?“

4) Отговоръ:

Съ постар скутур жиеор и янностас се твимю.

т. е. явно казанно: съ старо-турско оржжие и постоянно се готвилъ“.

Твой познатъ другарь

. . . . . .

Показанията на свидѣтели противъ мене на трима попове (власи) 6 мирски (влахо-арнаути) и на моя прѣдатель, Кърстета Угриновъ (Безирджия) миякъ българинъ отблъснахъ и не признахъ като показания на мои заклѣти гонители и врагове. Съ една рѣчь, нищо отъ клѣветитѣ изложени въ махзара и арзоала на властитѣ въ истиндака ми нищо не се откри за смъртно наказание.

Силенъ напоръ и засада употрѣбиха моитѣ обвинители въ три нѣща: че отъ като азъ съмъ дошелъ за учитель въ Крушово, цѣлия градъ съмъ го поставилъ: въ *страхъ*, *трепетъ* и *непогасимъ огънь*, съ моитѣ науки и бунтовндчески слова държани по църквитѣ и недѣлнитѣ ми учения и проповѣди; и че свидѣтель на това билъ и единъ чистъ бугаринъ, епитропъ даже на българската църква въ Крушово, и той билъ Кърсте Угринъ (мияка), който дѣйствително клѣтвенно изповѣда, прѣдъ слѣдователя, Риза-ефенди, *че азъ съмъ държалъ бунтовническа рѣчь въ църквата „Св. Богородица“* на 26 окт. 1869 год. *и съмъ канилъ българитѣ на въстание противъ турцитѣ. като съмъ ги увѣрявалъ, че Русия била готова да отвори война съ турция и да освободи българитѣ, и пр. пр.*

Помолихъ Риза-ефенди да попита моитѣ обвинители: държалъ ли съмъ много пжти рѣчи на гръцки въ тѣхната църква, като съмъ билъ тѣхенъ учитель или не съмъ? Попитани отговориха: „да, много пжти е държалъ отъ амвоната, но не бѣха рѣчитѣ му бунтовнически, като ония въ българската, църква,“ отговориха.

— „Отъ като дойде този даскалъ въ градътъ ви, попита Ризата, почна да проповѣда, да въстанатъ бугаритѣ, или сега отъ скоро? Щомъ дойде въ Крушово, веднага показа своя въстанически духъ,“ отгавориха му свидѣтелитѣ.

Да се попитатъ всичкитѣ мои противници: колко години азъ бѣхъ при тѣхъ учитель, и кои именно години и какъ ме търпѣха бунтовникъ бидещимъ?

На въпроситѣ на слѣдователя отговориха:

— „Не повнимъ добрѣ, отговориха, но не бѣ повече при насъ учитель отъ 3—4 години и го испхдихме; годинитѣ бѣха 1865, 66, 67 и 68 год. не повече съ годишна заплата 7000 гроша, като първъ между другитѣ учители; търпихме го съ надѣжда да се поправи; и скоро и веднага неможахме да разберемъ, че говорише сé по елленски, а ний не разбирахме думитѣ му.“

— „Замолихъ пакъ чиновника, да попита и азата, сѣдящъ до него, Киръ наума Кряста, който ме е вѣнчалъ, той да расправи: коя година билъ училищни епитропъ и кое лѣто ме е вѣнчалъ въ Крушово.“

Чиновника обърна се къмъ моя кумъ: „ба! киръ Наумъ, ще се каже че даскала е твой кърщеникъ, а? какъ? разия (склонявашъ) ли си днесъ да го обѣсимъ?“

Кумътъ ми почервелъ отъ срамъ отговори: да, „азъ го вѣнчахъ, като бѣше при власитѣ учитель и, то, прѣзъ 1864 година, а колко години е билъ даскалъ при власитѣ не зная, че повече азъ живѣя въ Битоля но по-вече сж отъ 3—4“ подтвърди кумътъ ми.

— „Ето, какъ безбожно лъжятъ всичкитѣ мои клеветници и тѣхнитѣ адвокати, реско възразихъ къмъ слѣдователя, като изопачаватъ истнната и криятъ и годинитѣ, които съмъ прѣкарилъ при тѣхъ; тѣ не сж 4, но сж тъкмо 6 цѣли; отъ 1862 до 1868 год.; ето и тѣхнитѣ саморжчни подписи контракти на брой 6, и ги хвърлихъ прѣдъ Риза-ефенди, комуто казахъ: *«ето ефендъмъ, колко сж вѣрни, основателни и реялни всичкитѣ, противъ мене клевети и обвинения* на моитѣ заклѣти врагове!

— „Не е ли срамота и грѣхота, обърна се съ дивъ погледъ къмъ тѣхъ Риза-ефенди, трима стари попове

и шесть души богати чорбаджии и прѣдъ мене да лъжите и изопачавате правото и истината; вие съ вашитѣ лъжи и извънредни клевети, сами снимате отъ бѣсилката вашия омразенъ бугарски даскалъ и поставяте себе си, никой да ви не вѣрва, и да ви счита за клѣветници.“

— „Относително показанията противъ мене на бугарина, Кърстета, продължихъ азъ, тѣ произхождатъ отъ чистъ неговъ инатъ и враждебно отношение противъ мене, понеже шесть-тѣхъ товари съ черковни вѣщи, които донесохъ отъ Русия, не ги занесохъ въ домътъ му, — като черковенъ епитротъ — а въ кѫщата на Стояна Ангеловъ; а още по-голѣмъ инатъ и вражда питае противъ мене, че го нарѣкохъ измѣнникъ и прѣдатель, за гдѣто прѣдаде на власитѣ ключътъ на църквата ни, и остави българитѣ и днесъ да нѣматъ църква.

Попитанъ: „истина ли, ти си прѣдалъ църковния отворъ на власитѣ?“ Истина отговори, „азъ го прѣдадохъ и товаритѣ даскала не ги растовари у дома ми.“

Ежедневното мое 3 мѣсечно изслѣдоване се продродължи до Коладѣ, 1869 година, и съ три нѣща оборихъ и побѣдихъ моитѣ душмани, а именно: 1) съ самопризнанието имъ, че азъ съмъ държалъ рѣчи въстанически, бидещимъ даскалъ при тѣхъ, и че съмъ гудилъ огънь въ града; 2) съ невѣрното показание на годинитѣ ми при тѣхъ; 3) съ повишението на годинитѣ отъ моя кумъ на петь год.; съ необоримия фактъ съ прѣдставляването отъ менъ на 6-тѣхъ контракти и съ самопризнанието на Кърстета Угриновъ занесени у Стойчета на товаритѣ.

Моя добродѣтель и въспитатель, пок. Христо Тѫпчилещовъ, С. Чомаковъ, Панаретъ и други бъл. прѣдставители, по черковния въпросъ въ Цариградъ, знаяха: какво става съ мене, прѣвземането на църквата ни, и бѣха запознати съ течението на работитѣ и моето сѫдене и, постоянно, съ писмата си отъ Цариградъ ме

утѣшаваха и насърдчаваха, да се не боя, но да постоянствувамъ въ прѣдначъртанията си и, каквато присжда да се издаде противъ мене, тѣ щѣли да я отнѣматъ или спржтъ въ Цариградъ. Жално, че нѣмамъ при себе си нѣкои отъ писмата на тие мои добродѣтели да ги помѣстя тукъ.

Въ затвора, както при слѣдователя, често ме посѣщаваше градъския Битолски докторъ, Костантинъ Мишайковъ [1]), който любезно и гъвко молеше пашата и Риза ефенди да бждатъ по възможность, по-снисходителни къмъ мене, че всичко казано и писано отъ грѫцкитѣ владици било измислица и чиста лъжа и, че, съмъ вънъ отъ всѣкаква вина, и човѣкъ съ фамилия и дѣчица. — Сжщо въ тюрмата ме посѣщаваше и покойния ния георги Динката, бълг. учитель въ с. Загоричани (костурска епархия), синъ на Константина и внукъ на Кирияка Държиловичъ, (отъ село държливо Воденско) братия съ високо Атинско образование, които прѣзъ 1848 год. първи отвориха бъл. печатница въ Солунъ, отъ която и пострадаха материално, оклѣветени отъ фанариотското духовенство. Той, Георги, при утѣшенията си ми казваше: „дерзай Шумковъ, тия: затвори, гонения, мжки и присжди рано или късно ще ти заслужатъ вѣнци хваления отъ народа, за когото днесъ чурудисвашъ (гниешъ) въ тия влажни зандани, така тѣжко обкованъ! — „охъ! вѣнци ли? тѣжко и горко на страдающия отговорихъ му. — И този мжченикъ — Георги — малтретиранъ и прѣбитъ отъ грѫкомани въ с. Загоричани охтикяса и отиде въ Атина — гдѣто бѣ се училъ — и тамо вмѣсто да оздравѣ, остави коститѣ отъ охтика младъ и зеленъ!

---

[1]) Докторъ К. Мишайковъ е единственния лостъ и подвижникъ на българщината въ Битоля и околнитѣ градове. Той като градски доктокъ имаше голѣмъ достжпъ и влияние съ беговетѣ и пашигѣ както казахъ по-горѣ. Той ако не бѣше повелъ българитѣ, въ Битоля, и до днесъ щѣха да киснятъ подъ гърцизмътъ, па и азъ нада ли щѣхъ да избѣгна вжжето. Той заслужва паметникъ. За него съмъ писалъ по-обширно въ описанието ми по възраждането на Битол. българи.

Нѣколко дни прѣди Рождество Христово ненадѣйно бидохъ увѣдоменъ въ затвора, че вали-паша заповѣдалъ да ме прѣдставатъ прѣдъ него у дома му и то нощно врѣме. И дѣйствително сѫщата нощь ме заведоха. Какви ли мисли и страхове не прѣтърпихъ до дѣто отидохъ при пашата! азъ бѣхъ напълно увѣренъ, че заптиетата (жандаритѣ) ме водятъ на бѣсилката, а не при пашата; че властитѣ прѣди празника бѣха дали по беговетѣ още 800 тур. лири рушветъ, да побързатъ съ присѫдата ми, и бѣха прогласили въ Крушово, че съмъ билъ вече обесенъ въ г. Леринъ — 6 часа далечъ отъ Битоля — Но за мое щастие заведоха ме въ сарая на пашата и ме прѣдадоха право нему и изчезнаха отпрѣдѣ ми водящитѣ ме. Пашата бѣше въ нощнитѣ си дрѣхи и бѣше готовъ да влѣзе въ кѫщния си хамамъ, въ който прѣди да влѣзе обърна се къмъ мене съ слѣднитѣ думи:

— *Не бой се, и бѫди свободенъ; позволявамъ ти за праздницитѣ да си отидешъ въ Крушово при дѣцата си и да празднувате Божичъ. „И пакъ да дойдешъ, подиръ 10—15 дни въ Битоля“.*

— Душевно ти благодаря, паша ефенди, но кѫлѣ да отида като ний, българитѣ, нѣмаме нито попъ, нито църква, кадѣ ще се молимъ Богу? Ти добрѣ знаешъ, че властитѣ църквата ни я освоиха и давията за нея се угаси отъ насъ, прѣдъ моето угл. дѣло; ако ни позволишъ да повикаме чужди попове въ Крушово и да си привземемъ, ако можемъ, църквата отъ властитѣ, да си отида, ако ли не, нѣма да ходя никадѣ паша ефенди!?

— „Азъ се сещамъ, какво мислишъ и какво искашъ да кажешъ, каза ми пашата, но ако стане нѣкое убийство, кой ще отговарѣ? пакъ ли ти? не те ли е страхъ?“

— „Увѣрявамъ те, паша ефенди, добавихъ азъ, че ще бѫдемъ много внимателни, и ви се обѣщавамъ, че никакъвъ скандалъ нѣма да прѣдизвикаме; само те

молимъ да измѣнимъ Крушовския чаушъ (старши) [1]) съ неговитѣ заптиета, и да ни проводишъ на негово мѣсто другъ, и то прѣди празника ни".

— Хайде сега си върви, и каквото стане съ църквата, прѣзъ нощьта, съ човѣкъ да ме увѣдомишъ. „Чу ли?"

Отъ пашовия конакъ по срѣдъ нощь се отправихъ право въ хана, гдѣто сѣдѣха моитѣ 12 души другари отъ Крушово, които пробудихъ и ги зарадвахъ, че пашата заповѣдалъ да си отидемъ за коледе у дома си. Като ме видѣха, прѣдъ тѣхъ, горкитѣ! очудиха се и си помислиха, да не е нѣщо фандасма. Увѣрихъ ги и заповѣдахъ имъ да си търгнатъ и само двама да останатъ съ мене. Утрѣшния день писахъ въ Охридъ и Прилѣпъ, молящъ: безъ друго да ни изпратятъ по единъ попъ въ Крушово, но да бждатъ рѣшителни и неустрашими, на бадникъ-день, търгнахъ си и азъ за въ Крушово.

Първото прѣвзимане на черквата ни отъ властитѣ.

Растоянието отъ Битоля до Крушово е 9 часа, а пъкъ азъ едвамъ стигнахъ у дома си за 14 —, че причината бѣше тѣшката зима и дебелия снѣгъ, щото нощно врѣме додохъ въ Крушово. У дома си заварихъ множина отъ роднинитѣ, които щомъ ме видѣха ми съобщиха, че единъ попъ дошелъ отъ Прилѣпъ (попъ Иованъ), около 11, по турски часа, за когото щомъ усѣтиха властитѣ миггновенно като рой отъ пчели около кошерище веднага почнали немилостиво да го перятъ (биятъ) и, до дѣто узналъ и пристигналъ забитина, тѣ го оставили полумъртавъ и, сега не знаяли, какво е станалъ и кадѣ отишелъ нещастния попъ! Чули, че новъ забитинъ дошелъ и го прѣдалъ на Прилѣпчани

---

[1]) Тогава Крушово не бѣше каймакамлъкъ, а се управляваше отъ единъ старший сгражяръ.

да го заведятъ назадъ въ Прилѣпъ, че влахо-арнаутитѣ го търсяли да го убиятъ. Произшествието на попа да остане въ тайна, заржчахъ имъ.

Щомъ си дойдохъ, първата ми грижа бѣше да съберя най-вѣрнитѣ и по-достойнитѣ мои хора, отъ българитѣ, които като чуха, че не съмъ обесенъ и съмъ дошелъ живъ, веднага се стекоха въ дворътъ ми, отъ които едни изпратихъ да събуждатъ мжжи и жени, по българската махала — състоящи се отъ 600 кжщи — за да отиватъ въ църква; по-рѣшителнитѣ и смѣлитѣ отъ нашитѣ мжжаги да се въоржжатъ съ по-дебели сопи и сѣкири, подъ командата на героя Тасе Кюмурджията; старцитѣ съ 1—2 фишека пълни съ червенъ лютъ пиперъ въ поясите си, а младитѣ — тайфата на вѣрния ми Тира Недѣлковъ — да принесятъ приготвеннитѣ двѣ дълги лѣсвици (стълби) и да отковатъ ключалката на външнитѣ врата на Ивана Новевъ и да я донесятъ при църквата, гдѣто да распалятъ 2—3 мангала вънъ отъ нея и да ме чакатъ всички прѣдъ църквата.

Още не бѣхъ свършилъ своето распореждание, ето, че и попъ Иованъ — отъ Струга (Охридско) тропна на външнитѣ ми врата съ единъ турчинъ ясакчия, часа около 4 прѣзъ нощьта, който щомъ отсѣдна коня си веднага показа своята готовность къмъ цѣльта, за която бѣ повиканъ съ думитѣ си:

— „Е, азъ съмъ дошелъ да прѣвземемъ църквата, да служа и отавърлимъ името на гърцкия владика, Мелетия; готови ли сте?“

— „Да, готови сме, отговорихъ му, но нека да се постоплимъ и похапнемъ малко, че азъ прѣди малко стигнахъ отъ Битоля“.

Не се измина единъ часъ, и ето, че моитѣ юнаци изпълниха дворътъ ми, извѣстяющи ме, че народътъ, отъ двата пола, билъ събранъ; всичко било приготвено и чакали само мене. Попътъ рипна отъ мѣстото си и извика:

— „Да вървимъ, да вървимъ; не трѣбва да чакаме другия попъ; ето вече е полунощь, да вървимъ“. И се прѣкърсти, Боже помагай!“

Народа прѣдъ насъ, отидохме при църквата гдѣто първѣ се распоредихъ да принадатъ (да привързятъ) двѣтѣхъ лѣсвици и да ги вдигнатъ и подпрятъ на църковната стреха и, безъ никакъвъ викъ, пълзешкомъ посребрения, съ ледъ, църковенъ покривъ и внимателно да се доближятъ (Тиро и Коле) до звонаря, да отворятъ една дупка и, прѣзъ нея, да се промъкнатъ въ него, и отъ тамъ единъ да свѣти, а другия лазешкомъ по желѣзната прѣчка да слѣзе на амвоната, да откове църковната ключалка и да отвори еднитѣ врата; и това се свърши скоро и благополучно; второ; слѣдъ като се испълни църквата съ народъ изпратихъ да повикатъ новия забитъ, Ахмедаа съ жандаритѣ му, да заловятъ засадитѣ си (опрѣдѣленитѣ си мѣста) и опрѣдѣленитѣ хора и да удрятъ силно камбаната [1]).

Додѣто чуятъ власитѣ, да намѣрятъ и попитатъ своя църковенъ епитропъ, кога и защо е прѣдалъ ключа, отъ новата църква, на бугаритѣ и до дѣто той ги укроти, че отключатъ билъ у него, да бждатъ спокойни, забитина пристигна; пѣвцитѣ изпѣха тропаритѣ и дѣдо попъ Иованъ прогласи: „Благословенно Царство“ и пр. и отхвърли името на Охридския гръцки владика Мелетия, а на мѣсто него сповна името на пок. дѣдо Антима, I Бъл. Екзархъ, който вече бѣше избранъ и, слѣдъ 3 мѣсеци биде, отъ Султанъ Азиза, призна се и за бъл-Екзархъ начало 1870 година.

Като научиха власитѣ, че ключя църковенъ билъ у тѣхния настоятель наистина, но бугаритѣ довели други бугарски попъ и прѣвзели новата църква, голѣмо множество отъ тѣхъ, тичешкомъ отправи се къмъ на-

---

[1]) Тогава само българската черква имаше звонъ, подаренъ отъ И. Б. Ш. и Н. П. Биталеко издѣлие.

шата махала да ни отиматъ (грабнатъ църквата). Додѣто тѣ пристигнаха, азъ се распоредихъ и приготвихъ хората си: забитина облагонадѣжихъ (съ подаръкъ), а женитѣ да се въоржжатъ съ пиралкитѣ, и хуркитѣ и съ каменье, и да викатъ силно: „Долу властитѣ проклѣти! удрете мари що ги гледате кучетата! не даваме църквата! удрете маре сестри, удрете.“!

Забитина щомъ видѣ, че пристига голѣмия упливъ, отъ власи, не по-малко отъ 2000 души, посрѣщна ги съ жандаритѣ и, съ поучителни думи, имъ каза: да се върнатъ въ долната имъ църква и тамъ да се черкуватъ и да оставатъ горната църква за бугаритѣ, да се молятъ Богу и тѣ, и че така е заржчалъ и пашата, да не стане нѣкое кръвопролитие. Властитѣ, нито чауша (старшия) послушаха, нито пъкъ той съ стражаритѣ си можя да спрѣ силното течение на влахоарнаутитѣ, които бѣха се отправили да пробиятъ прѣзъ голѣмитѣ църковни врата да нахлуятъ вжтрѣ. Даде се знакъ и, веднага, женитѣ ги блокираха отзадъ съ пералкитѣ и съ викове, а пакъ мжжитѣ имъ спуснаха се срѣщу тѣхъ като вълци и стана едно сблъсквание около църквата щото не се знаеше кой кого тъпчи въ снѣга. На героя Тасе Кюмрджията [1]) не му трѣпваше окото отъ 15 души власи; той се намери посрѣдъ властитѣ и постоянно потискваше (тъпчеше) по 5—6 отъ тѣхъ подъ колѣната си и, тукъ-тамѣ, набиваше ги съ дебелия си стапъ (сопа) плѣщитѣ на властитѣ и, сегисъ-тогисъ, често се чуваше писъкъ и ехтенье „оля, дадоля! (оле, мале!).

Вратаритѣ, щомъ виждаха силенъ натискъ започваха да ржсятъ отъ пипера въ очитѣ на неприятелитѣ си и ги отбиваха: просълзѣли, закашляли и повръщающи. Отъ пипера мнозина расѣйваха посрѣдъ помежду властитѣ въ темнината, отъ който повече отъ

[1]) Като Иована Алексовъ (въ Свищовъ) и Тасета (въ Крушово) прѣзъ живота си не съмъ видѣлъ хора съ такъвъ свърхъ естественна човѣшка сила.

половина се заразиха и почнаха да отстжпватъ назадъ, до като се чу високъ и жалостенъ гласъ: — отъ онозгози, когото бѣхъ наредилъ да вика: — „фузицъ бре, фрацъ, „Сте Мария нж педебисеще де амартиеле анощре“ „(бѣгайте бре братия, Св. Богородица ни ослѣпе! за нашитѣ грѣхове!)“

Забитина, ужъ растръвява, гърбоветѣ на мнозина власи опитоха дъната докладитѣ (дипчицитѣ) на жандарскитѣ пушки, до дѣто видѣ, че властитѣ не можеха да освоятъ, ни влѣзатъ въ черква и, отстжпающи забраги и ги испжди на-долу, повечето отъ тѣхъ слѣпи и натупани добрѣ.

Отъ българскитѣ борци мнозина се отличиха, а именно: Тасе, тирчо, Х. Антонъ Замфиръ, Пецанъ и Ицо Каре.

Слѣдъ борбата, която трая единъ часъ, почти, веднага нощьта изпратихъ човѣкъ въ Битоля, да увѣдоми чрѣзъ д-ръ К. Мишайковъ — пашата, че църквата бугаритѣ прѣвзеха безъ никакво кръвопролитие, че служихме въ нея и отхвърлихме името на гръцкия владика Мелетия и, за сега, властитѣ се сгромолясаха.

Радостьта ни обърна се на скърбь и пакъ на радость.

За нещастие на българитѣ, прѣзъ Бадникъ-день случи се да умрѣ баба Ристана, на която не бѣше извѣстна на намъ (българитѣ) смърть ѝ, и трѣбваше да се погребе на първия день на колада. Властитѣ затворили своята църква за вечерня и, и събрани на голѣмъ упливъ, демняли какъ да нахлуятъ въ черквата на българитѣ. И дѣйствително, додѣто да зароватъ мъртвото, българитѣ забравиле да затворятъ църквата и влашкия уплипъ нахлулъ и превзели църквата и погнали българския попъ. Щомъ ми се донесе това скръ-

бно извѣстие, веднага се распоредихъ всички българи, и отъ двата пола, да се събератъ въ кѫщата на Наума Аврамоски, която е близу до църквата ни, дадохъ имъ знакъ кога трѣбва да дадатъ силенъ напоръ за да влѣзатъ въ освоената ни църква, а пакъ азъ отидохъ да се черкувамъ съ цинцаритѣ, ужъ, а въ сѫщность да шепна нѣщо на забитини. Българитѣ се постараха да ме непускатъ при властитѣ, за да не ме убиятъ, но неможаха да ме отбиятъ отъ намерението ми. Слѣдъ като се видѣхъ, при черковнитѣ врата, съ забитина и му мигнахъ, влѣзохъ въ църквата, въ която напливътъ, отъ цинцари, дотолкова бѣше сгѫстенъ, щото игла нѣмаше кадѣ да падне; но ако и лицемѣрно, обаче почестиха ме да влѣза въ единъ столъ. Вечернята се свърши и властитѣ прерадостни, — като оставиха въ чер. дискоси 3000 гроша, — множеството отъ тѣхъ растури се. Втори пѫть се видѣхъ съ забитина и му казахъ, да пази тишината, че българитѣ ще дойдатъ и тѣ да се черкува и се отправихъ право при събранитѣ българи; отиващимъ, обаче, при тѣхъ нѣкои отъ тълпата влашка опитали се, подирѣ ми, да гърмнатъ върху ми, но бидоха уловени отъ заптиетата. Слѣдъ кратко мое насърдчение поведохъ събранитѣ българи за въ църква, въ която прѣди да влѣземъ срѣщнахме силенъ отпоръ отъ страна на властитѣ, които чакъ тогава узнаха, че бравитѣ (ключалкитѣ) на църковнитѣ врата бѣха отковани прѣзъ нощьта отъ българитѣ и замѣстенни съ други; но силния напоръ на българитѣ, съ помощьта на забитина, биде по-силенъ и бълг. население нахлуи и почна вечернята съ бъл. попъ. Властитѣ като узнаха, че българитѣ присвоили имъ пъкъ църквата, повърнаха се, но бидоха посрѣщнати съ прикладитѣ на жандарскитѣ пушки и пропѫдини. И така църквата вторий пѫть се усвои и си остана на българитѣ и до днесъ.

Споредъ заповѣдьта на вали-паша, Топалъ Ахмеда,

по Рождество Христово трѣбваше да се върна въ Битоля, до дѣто земе край заявенното противъ мене углазно дѣло.

Властитѣ оскърбени и крайно смущени за привзимането на църквата въоржжиха се съ нови рушвети, за по беговетѣ, че българитѣ хайдучки и разбойнически отнеле имъ църквата, за която възбудиха новъ искъ прѣдъ пашата, но бидоха отблъснати.

Да изповѣдамъ и признаемъ самата истина. Щастливи бѣха македонскитѣ бугари прѣдъ валилъкътъ прѣзъ врѣмето на българофилътъ, Топалъ Ахмедъ паша, т. е. отъ 1864 г. че ако да не бѣше този справедливъ турчинъ, не само мене щѣха да обесятъ, но и българщината въ западна България нѣмаше да цъвтне.

Смъртната ми присжда.

Новитѣ взятки (рушфети) на беговетѣ Битолски ускориха и наежиха углавното дѣло противъ мене, и азъ бѣхъ заставенъ да пасувамъ и ликувамъ (?) въ битолскитѣ затвори почти до край септемврий 1870 г. По това врѣме въ зитвора се научихъ, че се издала присжда противъ мене, въ която било рѣшено да бжда обѣсенъ въ градъ Леринъ. Тази смъртна присжда разгласенна отъ цинцаритѣ тѣшко съкруши сърдцето на злощастното ми семейство и, крайно, обезкуражи българитѣ по Македония, а именно Крушовскитѣ.

Прѣди да опитамъ вжжето добихъ писмо отъ Цариградъ, саморжчно отъ Ст. Д-ръ Чомаковъ, съ което ме утѣшаваше, да се не боя, че въ Цариградъ щѣли да се застжпятъ, за мене, главнитѣ водители по черковния въпросъ, за да се спрѣ присждата имъ или аппелира въ Солунъ или Цариградъ. И дѣйствително около 15 септем. с. г. ненадѣйно бидохъ повиканъ въ сарая прѣдъ пашата, който ми каза: „твоята несправедлива

по заповѣдь отъ Цариградъ се спира до второ разпорѣждане отъ тамъ; ти си отъ днесъ свободенъ да си отидешъ въ Крушово и да си бждешъ учитель на българитѣ, както си билъ и прѣди". [1])

Поблагодарихъ душевно на този человѣколюбивъ моамеданецъ и си приповнихъ неговитѣ спасителни думи, които ми каза у дома му прѣди една година, и които азъ счетохъ за съмнителни, като отъ турчинъ, и прѣлъстителни, и тѣ бѣха: „сенъ башъ калдърмисънъ булгарларленъ Крушовода довлетъ каршисънда, ище влахларданъ махзаръ 4000 имзасиленъ ве да ики деспотъ имза итмишлеръ". Като узна, че турски не проумѣвамъ, ужъ, преведе ги на гръцки: „ἐσὺ ἐσήκοσες κεφάλι μὲ τοὺς βουλγάρους εἰς τὸ Κρούσοβον, ἐναντίον τῆς τουρκ. βασιλείας; διὰ σοῦ διαμαρτήρησις ἀπὸ τοὺς βλάχους μὲ 4,000 χιλ. ὑπογραφὰς ἐπικυρομένη μὲ τὰς ὑπογραφὰς τῶν δύω δεσποτῶν" („ти си вдигналъ глава съ българитѣ въ

---

[1]) Достойно е да се забѣлѣжи: прѣрадостната, за властитѣ, вѣсть, изходяща отъ смъртната ми присжда не допустнаха властитѣ да се похвалятъ и прѣдъ съврѣменния гърцки въ Битоля консулъ, който като справедливъ човѣкъ, вмѣсто да ги похвали за побѣдата надъ българитѣ и обесването на бъл. учитель, Шумкова, той горчиво ги изобличи и натири (испъди) изъ домътъ си съ думитѣ: „демъ ендрепесте! автадисъ ехете акома просопонъ на фамите енопионъ му диа, то аноноропонъ никамъ сасъ, инперъ аперъ: ба дородоклосъ, продосиасъ панурграсъ, иородосиасъ ке сикофандиасъ кат ортосате, аномосъ на кремасунъ еманъ атоонъ христианнон, остисъ дикеосъ зити тинъ исаксинъ тинъ и митрикинъ ту глосанъ изъ тусъ омогенсъ ту; ексо ап едо куцовлахи ту диавулу!..." („не ви е срамъ, безобразници! още имате суратъ (лице) да ми се явите за безчовѣчната и звѣрската ви побѣда, която спечелихте чрѣзъ: рушвети, прѣдателства, измислици и съ клѣвети се удостоихте беззаконно да обесятъ единъ невиненъ христианинъ, който справедливо се старае да въведе своя си езикъ на единороднитѣ си; безобразници! още имате суратъ да ми се прѣдставяте прѣдъ мене дяволски куцовласи проклети!

За горното изобличение на консулата, той неочаквано стана жертва на отмжщението на властитѣ, понеже памятозлобнитѣ, силнитѣ и мъздовъздателитѣ власи, подписавшитѣ и очакваюшитѣ моята присжда, събраха се и, едногласно веднага заявиха прѣдъ Атинското правителство, да се вдигне отъ Битоля обидника имъ, гръцкия консулъ, — не повна името му —, че дълбоко ги оскърбилъ съ думитѣ си: вънъ куцовласи дяволски, анатема родътъ ви!...

И дѣйствително, въ седмодневно растояние консулата биде отчисленъ отъ постътъ си въ Битоля.

Крушово противъ турското владичество, ето ти единъ махзаръ съ 4000 подписи на властитѣ и подтвърденъ съ подписитѣ на двама владици") (Мелетия Охридски и Партения Битолски).

Тогава си приповнихъ думитѣ на пашата, които ми каза у дома му при първото ми явяване и тия бѣха: „влахларъ пекъ сармъ даваджи деръ сама, неичунъ атешъ вермисънъ Крушовада, *фекатъ коркма*" (Крушовскитѣ власи силни дауджи сж противъ тебе, защото огънь си турналъ въ Крушово, *но небой се*".

Нови срѣдства за мжки на българитѣ.

Крушовскитѣ цинцаро-арнаути като видѣха, че не могатъ да присвоятъ бъл. черква, и да затворатъ бъл. училище въ Крушово, нито пъкъ да испълнятъ присждата ми, т. е. да бжда обесенъ, прибѣгнаха къмъ нови измислици, интриги и клевети. Тѣ имающимъ въ ржцѣтѣ си всичкитѣ данъчни тефтери обърнаха се къмъ българитѣ и, съ силата на мѣстната власть, поискаха отъ тѣхъ да внесатъ за хазната 160,000 гроша бекаета (недобори) като останали ужъ отъ българитѣ-данъкоплатци и, ако не внесли тази сума, никому отъ българитѣ, нѣма да му се дава селския печатъ за издаване на тескере въ Битоля, за по чужбина, освѣнъ на оногози отъ тѣхъ, който припознае гърцкия и тѣхната гъркоманска Крушовска община. Българитѣ като дърводѣлци и странствующи, отъ постжпката на цинцаритѣ посрѣщнаха голѣмо затруднение и почнаха да се прѣдаватъ и отказватъ отъ всичко българско. Мисля, че наповнихъ по-горѣ, че още въ първата година, учитель бидещимъ при властитѣ, малограмотния училищний епитропъ, Димитрия Кряста, прѣдаде ми данъчнитѣ книги на своята махла да му ги поправа и прѣпишя

и, прѣписвающи забѣлѣзахъ, че повечето недобори оставали отъ властитѣ данъкоплатци, а не отъ българитѣ, и така случайно стария тефтеръ, като излишенъ остана у мене, отъ който възползуванъ събрахъ българското население и го насърдчихъ съ думитѣ си: да има търпѣние за кратко врѣме, да се не отказва никой отъ своята народность, и отъ заплашванията на лукавитѣ власи да се не бои никой, нито отъ недоборитѣ 160,000 гроша, че тефтера отъ властитѣ е у мене и че слѣдъ кратко врѣме българитѣ ще бждать отдѣлени отъ властитѣ, и ще си иматъ: свой аза (кметъ) тефтери и свой пачатъ, особенъ за българитѣ.

Прѣзъ мѣсецъ юлий 1870 г. поведохъ 3—4-ма отъ бъл. общинари и се прѣдставихъ прѣдъ сѫщия Топалъ Ахмедъ паша, комуто слѣдъ като разсправихъ подробно всичкитѣ: спънки, произволи и злобни коварства на крушовскитѣ цинцари къмъ царската рая, най-покорно го помолихъ—писменно—да изпрати мехмуринъ (финансовъ чиновникъ) въ Крушово, който да прѣвзѐме всичкитѣ данъчни тефтери отъ влашкитѣ попове [1]) и таксидари да се узнае, кой дължи 160,000 гроша бекае, българитѣ, или властитѣ и, че, българитѣ искатъ за 50 години смѣтки отъ властитѣ.

Справедливия паша уважи просбата ни и, веднага, се распореди и ни назначи за чиновникъ Сали ефенди, комуто слѣдъ като броихме 5 тур. лири — ресме, такса — върнахме се въ Крушово. При сѫщото ни изково прошение настоятелно помолихме пашата да удобри дѣлбата на българитѣ отъ властитѣ и да имъ се даде право да си иматъ свой кметъ и свой царски печатъ, че властитѣ истезаватъ българитѣ и не имъ даватъ улеснение съ общия печатъ, който държаха сѐ властитѣ. Пашата отговори, че дѣлбата ни може да послѣдва потемъ

---

[1]) До 1870 г. царскитѣ даждия се разхвърляха отъ поповетѣ и таксидаритѣ (бирницитѣ) и главнитѣ тефтери винаги се намираха у тѣхъ и влашки попове, а у българитѣ нищо нѣмаше въ рѫцѣтѣ имъ.

(слѣдъ) взимането на смѣткитѣ и узнаването за недоборитѣ на 160,000 гр. въ ущрѣбъ на хазната, отъ кого се дължятъ.

Три дни, подиръ насъ, Сали ефенди пристигна въ Крушово, и веднага повика поповетѣ и таксилдаритѣ да прѣдставатъ най-старитѣ и новитѣ тефтери по данъка отъ всичкитѣ дванадесеть махали, и отъ българитѣ да додатъ само трима души: Никола Петровъ, Павле Пантовъ и даскала български, т. е. азъ.

Ако за г. г. читателитѣ да се види за неимовѣрно, за поповско плачене, но азъ ще кажа самата истина: че властитѣ подиръ отказването да прѣдадатъ тефтери, не само поднесоха рушфетъ, съ заявление до пашата да оттегли Сали ефенди, но надумаха своитѣ повове да се прѣструватъ на болни и притворни сълзи да поронатъ прѣдъ тур. чиновникъ, само и сам, да не изложятъ тевтеритѣ си прѣдъ него (турчина) и българитѣ. Влашкитѣ молби бѣха весма горѣщи и повторявани, но заповѣдьта на пашата, въ случая бидѣ мѣродавна и прѣодоляща, че тевтеритѣ ги прѣдадоха.

Сали ефенди покани трима души и отъ влашкитѣ първенци: Д. Кряста, С. Налчевъ и С. Станевъ да присхтствуватъ лично при разглеждането смѣткитѣ.

Слѣдъ като провѣрихме всичкитѣ тевтери прѣдъ поповетѣ, доказа се, че отъ недобори само 11,800 бѣха на българитѣ (600 кжщи), а 148,400 на данъкоплатци власи (1900 кжщи). Чиновника състави актъ, по откритата истина и, слѣдъ 12 дневно работене, си замина за въ Битоля.

Вслѣдствие на резултата на Сали ефенди пашата призва 10—15 души отъ влашкитѣ първенци и 3—4 — отъ българскитѣ, къмъ които даде строга заповѣдь, щото въ тримѣсеченъ срокъ да събератъ и внесатъ въ хазната горнитѣ суми и 2-тѣ страни; освѣнъ това призва нуфусчията и му заповѣда да отдѣли нуфузитѣ на

българитѣ въ Крушово и тѣхната мазбата (буджетъ) да бѫде особна.

Подиръ три деня бидохме повикани прѣдъ пашата всички които ни съобщи, че ний за бѫдаще сме отдѣленни отъ властитѣ; сѫщеврѣменно даде ни и печатъ съ надписъ: „исанй мухтáръ кариеси Крушово“ („вторий кметъ на българитѣ въ Крушово“), и го обеси на врата на моя другаръ, Никола Петровъ.

Освѣнъ това заповѣда на влашкия кметъ да донесе общия главенъ тевтеръ (кютука) да го прѣдаде на българитѣ да си прѣпишатъ есаминята (имената на бъл. данъкоплатци) въ растояние на 15 деня и то Битоля. Ний вмѣсто да прѣпишемъ само български имена, въ 7 дни, прѣписахме цѣлия тевтеръ на цѣло Крушово, безъ да знаятъ за това горделивитѣ влашки голѣмци, и това много ни ползува въ дѣйствията ни.

Прѣмеждие.

Лукавитѣ власи, до дѣто прѣпишемъ ний тевтера, отишли подкупили трима турци отъ селото Прѣсилъ, които на връщането ни, отъ засада да ни чакатъ и убиятъ. За наше щастие, обаче, единъ отъ обийцитѣ похвалилъ се за кроежя на българина Търпета отъ с. Светомитрани, който нощемъ пристигналъ въ Битоля и тайно съобщи за бѫдащия атендатъ на своя си приятель и мой другаръ, Никола Петровъ, който клѣтвенно му обѣщалъ да не обажда никому; като виждахъ, обаче, другаря си вмѣсто да е радостенъ за побѣдата надъ властитѣ, напротивъ уплашенъ и пожълтялъ; азъ, обаче заставихъ го да ми открие всички. Нѣма какъ, кога да е трѣбваше да се върнемъ въ Крушово и да се пие вече горчивата чаша. Сѫщиятъ день по-стария отъ тримата ни, х. Антонъ Замфиръ, незнаящъ нищо изпратихъ да си върви, напрѣдъ, а ний двамата тръгнахме по два часа, подиръ захождане на слънцето, полувъоржжени

тургнахме си за въ Крушово; надѣждата за спасението ни бѣше на гъстата нощна тъмнина и на дъждовитото врѣме; забрахъ другаря прѣдъ себе си, а пъкъ азъ подиръ него съ спуснатата ми атиска конна сабя, удряща се отъ зенгиитѣ и звънтяща като на сувария (конний стражарь) пребродихме (преминахме) 6 часа пжть благополучно; щомъ обаче изминахме и турското село Прѣсилъ на растояние половинъ часъ отъ това село и селото Светомитрани часа 2 по полунощь въ единъ малакъ лакатушенъ и тъменъ долъ бидохме ненадѣйно обсипани изъ темнината отъ пламъкъ и куршуми на единъ залпъ отъ 4—5 пушки, отъ които бидохъ леко нараненъ на дѣсното рамо, а коньтъ ми въ вратътъ, сжщо и Никола малко драснатъ въ десната глезень на десния му кракъ; покарахме бързо конетѣ до ближното село Светомитрани, въ което и се установихме да прекараме до зараньта въ домътъ на богаташътъ дѣдо Мирчета, сватъ на моя другарь и братъ на вѣстоносеца, за покушението ни, дѣда Търпета. Тукъ бидохме оплакани отъ домашнитѣ на дѣда Мирчета, като ни видоха потънали въ кръвь; привързаха ни лекитѣ ни рани и, до дѣто се нахранимъ и поприкажемъ обзори се нощьта, ний си тургнахме за въ Крушово испровождани отъ 7—8 души младежь отъ това село, до половинъ часъ близо до Крушово, безъ да обадимъ нѣкому за злото, приготвенно отъ нашитѣ сънраждани клети власи!

Българитѣ сдобиени съ: църква, второкласно училище, за което помощници имахъ: Костантинъ попъ Смичко и Якима Богдановъ и двамата пѣвци — отървани отъ наложеното бекае отъ цинцаритѣ 160,000 гр., имающи за свой първъ кметъ — Никола Петревъ — (моя най-вѣренъ другарь и дѣсна ржка), имающи свой печатъ и отдѣлени отъ власитѣ, справедливо се гордѣяха (българитѣ), които считаха себе си за побѣдители надъ лукавитѣ власи.

Рушвети връщатъ ли се назадъ?

Крушовскитѣ злобни цжнцаро-арнаути побѣдени и поразени материално и морално въ петь случая, вѣчната тѣхна злоба, къмъ българитѣ, ги настрои и къмъ смѣшна и небивала глупость. Тѣ за да си отмъстятъ и опятнатъ лицето на Топалъ Ахмедъ паша, съ просба се оплакаха до Бабаалието, въ Цариградъ, че Битолския Валия билъ краенъ българофилъ и, безнаситенъ, рушветчия, който само отъ тѣхъ взелъ 1600 тур. лири и никаква работа не имъ е свършилъ; затова да имъ се повърнали рушветитѣ назадъ. И, вслѣдствие на тѣхното заявление, отъ Цариградъ се испрати единъ Муфетишъ-паша въ Битоля, да обискира Валията и, ако открие взятки, да го арестува.

Муфетишъ-паша, Селимъ Ефенди, на първий юний 1872 г. пристигна въ Битоля, обискира валията, но рушветъ не откри. Силнитѣ и богатитѣ цжнцари прѣдложиха Селиму, да арестува валията на тѣхна отговорность и, на тѣхни смѣтки, да отиде и въ Крушово, да обискира нѣколко кжщя на българитѣ и да конфискува тефтеритѣ имъ, че само българитѣ били му дали 800 л. тур. рушфетъ, и ако това не било истина, тѣ поематъ отговорностьта за всичко.

За дохождането на Мутефиша бидохъ извѣстенъ отъ Битолската бълг. община. И наистина на 13 юний, 72 год. пашата пристигна въ Крушово, придруженъ отъ силна полицейска власть, придруженъ и отъ гърка — неговъ моавинъ шпионинъ и докладчика Георгаки ефенди — и отъ 20—30 души отъ най-богатитѣ влахо-арнаути. Около половинъ часъ отъ г. Крушово пашата биде посрѣщнатъ отъ: учителитѣ български, всичкитѣ ученици — и отъ двата пола, отъ бъл. Духовенство (три попа) и отъ множество българи и българки, държащи зелени клонове, вѣнци и цвѣтя въ ржцѣтѣ си. Пашата щомъ доближи спрѣ се, а ний изпѣхме му първо:

„многолѣтствие и мирнолѣтствие да подари Господъ Богъ, величайшему, самодържавнѣйшему, милостивѣйшиму и пр. Господарю нашему Султанъ Абдулъ Азизу и, подиръ тази химна, запѣха се слѣдующитѣ турски и български пѣсни: „хактанъ бизи едри медетъ“ ... „изслѣдъ тисяща година“ ... „ясенъ день лъсна“ ... „на подвигъ днесъ събрани“ ... „прѣдъ олтаря на наука сбрани“ и други. Пашата, спренъ на шосето, крайно задоволенъ, види се, повика ме при себе си и, слѣдъ като ме награди съ едно: „аферимъ!“ спустна рѫката си и ми врѫчи петь тур. лири бакшишъ за ученицитѣ, и търгна си съ тебабията си да влѣзе въ града; а отъ гръцкитѣ училища никакво посрѣщане не стана, само — както ми расправиха — случайно бѣ излѣзълъ Георги Зерва — недъгавъ и псалтъ на властитѣ — съ 3—4 души отъ гърцкитѣ учители на расходка, той поздравилъ пашата съ думитѣ: „καζός ορυσες πασαμας“ (добрѣ дошелъ нашъ паша) и му изпѣлъ едно: „отче нашъ“, а пашата се понасмѣлъ и си заминалъ.

Щомъ пашата се установи въ кѫщата на първия богаташь, влахъ, Кириа Ничота, и прѣди да се смъркне добрѣ, заповѣда да се арестуватъ петима отъ българитѣ: Никола Петревъ, Ицо Каревъ, Веле Сокуловъ, Янакия Здравевъ и Здраве Кюмурджи, Газилайна, а въ кѫщата ми комфискуваха се всичкитѣ тефтери и повиканъ бѣхъ при пашата. Напуснахъ вечерята си и послѣдвахъ тримата заптиета и таксидара Тасета, който ми шепна, да си взема по дебела дреха, а семейството си оставихъ плачуще на софрата вечерающи!

Истиндакътъ ми (ислѣдванието ми).

Подиръ дълги и широки тайни расговори на властитѣ съ пашата, заповѣда се всичкитѣ власи да се отеглятъ и отидатъ по дама си, а мене да прѣставатъ, самъ саменичакъ прѣдъ него и това минутно стана.

Въ приемната стая заварихъ самси пашата сѣдящъ на мендеръ и прѣдъ него една кржгла маса, възъ която и шише съ бѣла мастика, ракия, отъ която си посърбваше сегисъ-тогисъ. Щомъ влѣзохъ попита ме муфетишина:

„Ти ли си драскалъ (вмѣсто даскалъ) на българитѣ?“ [1])

— „Азъ съмъ“, отговорихъ му.

— Всичкитѣ власи те знаятъ за бунтовникъ и си запалилъ цѣлия градъ съ въстаническитѣ ти движения; знаешъ ли това?

— Власитѣ тѣзи клевети ги казаха противъ мене още прѣди $2^1/_2$ години и прѣдъ Валията и сждебнитѣ власти въ Битоля, подкрѣпени отъ двама владици и съ голѣми рушвети, съ силата на които се издаде и смъртна присжда; но царската милость и заповѣдъ биде по-силна, която я отложи и уничтожи, почти, отговорихъ му.

— Ти си подигналъ бугаритѣ, направилъ си имъ черква и отворилъ бугарско школьо, съ чие позволение това си сторилъ?

— Църквата е направена съ царски ферманъ, а училището съ позволение на Битолския Валия.

— Ти съ голѣмигѣ рушфети отървалъ си се отъ бѣсилката, но азъ ще те закарамъ въ Цариградъ да те обѣсятъ тамо, ако не кажешъ право, за какво ще те питамъ, чувашъ ли?

— Да, ако царьтъ отива съ акъла на цжнцаритѣ и гъркоманитѣ, трѣбва да избѣси цѣлия български народъ, но той поставилъ умни чиновници „да сждятъ право раята, а не да слушатъ музавирлъцитѣ на неговитѣ вѣчни неприятели и гонители. Ти ефендъмъ, ако си дошелъ за мене само да ме водишъ въ Стамбулъ, азъ съмъ готовъ, но кажи ми коя ме е вината?

---

[1]) Много любопитно щѣше да бжде, ако тия запитвания на пашата бѣха изложени на турски, но не ни недопуска мѣстото.

—Ти наедно съ бугаритѣ не сте ли присвоили новата църква, отхвърлихме й гръц. владика, отдѣлили сте се отъ власитѣ, па и мухуръ особенъ не сте ли добили?

— Да, казахъ, че църквата си я правилъ бугарския народъ съ свои пари и съ бай царски ферманъ и закона имъ дава право да си я иматъ за своя; гръцкия владика е неприпознатъ отъ българитѣ, че Султанъ Азисъ е призналъ и опрѣдилилъ за тѣхъ Екзархия, а другитѣ нѣща се дадени отъ Валията на основание нъ Султановитѣ граждански закони и низамието.

— Я, кажи сега, като ви се дали 5—6 права колко рушветъ дадоха [1]) бугаритѣ на валията?

— Кои отъ македонскитѣ българи сж му дали, азъ незная, а Крушовскитѣ не сж дали ни една пара, а власитѣ сж дали по битолскитѣ бейове повече отъ 1600 л., това хубаво и точно знамъ.

— Азъ виждамъ, че ти се боишъ прѣдъ мене да кажешъ право, затова нека дойде Георгаки ефенди, нему ще кажешъ всичко като на християнинъ, нали?

— „Ἔ, κὺρ δάσκαλε, продума гърка, ἃς τὰ εἰποῦμαι οἱ δύο μας χριστιανικὰ ἀδέλφε, πόσα ἐδώκατε δωροδωκίας εἰς τὸν βαλῆπασᾶ, καὶ πόσα εἰς ἄλλους; (Е, киръ даскале, нека да си поприкажемъ двамата по християнски: колко рушфетъ сте дали на пашата въ Битоля, и колко на други турци?

— Не приемамъ да отговарямъ на слуга, когато имамъ честьта да се обяснявамъ и споразумѣвамъ съ господаря му направо, възразихъ прѣзирающи гърка.

— Има право драскала, пое пашата, но я идете и двамата вънъ та си поприказвайте свойски.

— Не излизамъ отъ тукъ никждѣ, паша ефенди, нито пъкъ ще възприема другъ да ме изслѣдва.

---

[1]) По-горцѣ наповнихъ, ако се нелъжа, че ний наедно съ Ресенскитѣ бугари обеѣщахме на Д. Робевъ, че ще му купимъ единъ файтонъ за пашата, но рушветъ не бѣхме му дали.

— Тогава, сърдито се обърна къмъ мене пашата: искашъ ли да те затвора и тебъ при твоитѣ другари, гдѣто лежатъ катилитѣ, а? Давамъ ти честь като на даскалъ, а ти не искашъ да се ползувашъ отъ моята добрина; иди съ човѣка, почини се и си поприказвай съ него, ти добрѣ знаешъ гърцки.

— Приемамъ да ме арестувашъ и въ синжири обковешъ, Селимъ паша ефенди, казахъ му, а съ твоя докладчикъ нѣма да се обяснявамъ за нищо.

Слѣдъ като си изѣзе гърка пашата обърна колата и, съ добро ми каза: — „Защо не изпълнявашъ моитѣ заповѣди? Обвиненията на властитѣ противъ тебе сѫ безбройни, но като прѣувеличени, за мене сѫ и неимовѣрни, но съ какво да ти помогна, когато онова, което ти нещешъ да изповѣдашъ, ще се открие отъ твоитѣ саморѫчни тевтери, които се конфескувани и се прѣвеждатъ въ особна стая отъ единъ попъ, който намѣрилъ 5—6 пера дадени пари за рушветъ?

— Тогава като имате такива необорими факти, паша ефенди, защо ме прѣдавате да ме изслѣдва единъ гъркъ? Азъ пъкъ настоявамъ и твърдя, че ни една пара рушветъ не сме дали на валията; вие сте освоени отъ влашкитѣ клѣвети, но знайте, че подиръ нѣколко часа ще се съгласите съ мене и ще ме оправдаете. Настоявамъ на отказътъ си отчаянно добавихъ и съмъ готивъ дъ ме вържитѣ и арестувате.

— Вечералъ ли си, попита ме пашата, или не?

— Щомъ бѣхъ сѣдналъ да ямъ, отговорихъ му, заптиетата ме дигнаха отъ софрата, та, да си кажа право, не съмъ вечералъ, нито азъ, ни пъкъ другаритѣ ми (арестованитѣ).

— Хайде излѣзъ вънъ и чакайме, наедно ще вечеряме (1), насмѣхнато каза ми Муфетиша.

---

1) Кой би повѣрвалъ, отъ г, г. читателитѣ, при подобни изтезания, да бѫда поканенъ отъ пашата на вечеря никой. Но това се сбѫдна, и Шумковъ сѣдна вторий до пашата и пи шампанско!...

Не слѣдъ дълго врѣме яверитѣ извѣстиха пашата, че вечерята била готова, и той се отправи къмъ столовая, сѣдна начело, поканн свитата си, между която отъ лѣва страна бѣхъ азъ, а подиръ мене трима отъ влашкитѣ голѣмци. Вечерата като пашинска бѣше богата и, въ всѣкое отношение! величественна, но за мене — злобна и отровна ([1]). Подиръ нѣколко манджи почнаха вината и тостоветѣ.

— Ти, даскалъ, попита пашата, ракия не пина, а вино не нѣма да пиешъ? ти нѣма ли да правишъ дова за Султана? не си ли благодаренъ, че си свободенъ и, че вечеряшъ при царски векилинъ?

— Азъ не заслужавамъ пашинска вечеря, ефендъмъ, но кѫкъ да бѫда веселъ, когато моитѣ другари гладуватъ въ затвора? Освободете арестуванитѣ българи и тогава съ радость ще правя дова за Султана.

— Сега да сторя това не мога отговори пашата, а слѣдъ като признаешъ, че сте дали рушфетъ ще ги освобода".

— Ами, ако се увѣришъ, че не сме дали, ефендъмъ? попитахъ го, тогава щѣшъ ли да ги пустнешъ?

— Пакъ ще ги освобода, обѣща пашата.

Тогава, за да подиграя цинцаритѣ и задоволя чиновника поискахъ да ми донесатъ нѣкоя голѣма чаша, като казахъ, че македонскитѣ бугари пиятъ вино съ: гърне, бъклица или кратуна. Властитѣ като пуйки извикаха: „има, имаме и бъклица съ вино пълна". — влахъ да нѣма бъклица, това не е възможно. — Щомъ ми се врѫчи бъклицата, станахъ и се произнесохъ: „да ни живѣе Султанъ Азизъ; Богъ да го пази отъ паши, които взиматъ рушфети и не ги повръщатъ; харамъ да имъ сѫ; да имъ присѣднатъ, и кьорави въ земята да ги зароватъ, а на властитѣ надѣжда и гайретъ да

---

[1]) Че планътъ билъ да ме опиянътъ и обада, че и ний сме дали на залията рушветъ; нъ азъ прѣзъ живота си пиянство що е незная.

имъ даде Господъ; пия за здравието на вѣрния Султановъ слуга, скжпия ни гостъ, Селимъ паша". „Аминъ, аминъ, извикаха всички."

Подиръ горчивата — за мене — вечера, по заповѣдь на пашата ме заведоха самичакъ въ една стая, въ която заварихъ Архимандрита попъ Софрония, който щомъ ме видѣ, гнѣвливо каза ми:

„Непризнателний даскале, забравили 6-годишната честь, която ти направиха власитѣ? забрави ли, тѣхния хлѣбъ и голѣми заплати, които никой отъ седъмьтѣхъ даскали не зимаше? Не се ли благодари отъ довѣрието, което имаше отъ двѣ хиляди влашки куки и неограниченна власть, която ти дадоха 10,000 крушовски граждани власи во: школитѣ, църквата — съ европейското ти пѣние — по погребенията [1]) и по домоветѣ имъ? Ето днеска кладе огънь во цѣло Крушово съ твоята бугарщина и комитаджилъкъ; никога турчинъ не е имало во Крушово, а днеска и паша дойде поради тебе".

Още попа не бѣ свършилъ своитѣ упрѣквания противъ мене и, ето че пашата ненадѣйно влѣзна въ стаята ни съ думитѣ:

„Я, папасъ ефенди, хайде, гьостеръ бана шимди, рушфетъ булдунъ ми, бугартефтерлерденъ?" („Е, господинъ попе, посочи ми сега, намери ли даденъ рушфетъ въ тефтеритѣ на бългиритѣ"?)

„Еветъ, отговори му попа, булдумъ бешъ калемъ".

— „Нерде язалж деръ, бакаимъ" (кадѣ е отбѣлѣзанъ да вида").

— „Ище, паша ефенди:

а) Дадени за 100 оки жълтъ восъкъ на *Пишурка* гроша. 3000

б) На *Топалъ Агуша* за 80 греди и 150 дъски за църквата гроша. 2890

[1]) Мъртвото на ученицитѣ и по-виднитѣ граждани се придружавахъ до гробоветѣ имъ съ ученици пѣющи.

в) На *Гъумбета и Палаша* за доправяне на бъл. църква гроша 4500
г) За подтвърждавание на ферманъ въ Битоля гроша. 500
д) За разноски на 12 души въ Битоля, сждещимъ се съ власитѣ, за прѣвзимане на църквата ни гроша. 1500

всичко: 12,440

— Е, сега какво ще отговоришъ даскале, попитаме пашата, ето, че сте дали 13,000 рушфетъ; хайде сега въ затвора при твоитѣ другари.

„Паша ефенди, горѣщо молящъ го, дайте ми думата да ви обясня и увѣрѣ, че всичко, което е прѣвелъ попа е изопачено и не вѣрно, че той не знае да прочита добрѣ български; думитѣ които той ви казва, че значатъ името на валията, Топалъ паша, не сж вѣрни, че: Пишурка, Топалъ Агуша, Гъомбета и Палаша, попа ги чете за паша и Топалъ паша; не е вѣрно, паша ефендъмъ, тия сж имена на частни хора, съ които сме имали даване и зимане за потребитѣ на църквата и училището; за това покорно моля недѣйте вѣрва попа, че той е върлъ гонитель на българитѣ.

— Саи ми, бе папасъ, сърдито го попита пашата „Саи ефендъмъ, гузенъ отговори попа, бенъ булгарче азъ билерумъ,“ („право казва даскала, че азъ малко знамъ български“). „Реситъ етъ шимди о сенинъ бешъ яланъ калемлери, веда имза етъ ки, булгартевтерлерденъ рушфетъ булмадънъ“ („заличи сега и петътѣ лъжливи твои пера и подпиши се, че въ тевтеритѣ български рушфетъ не намерихъ“).

Времето бѣ 2—3 часа слѣдъ полунощь, когато изпрати попа да си върви накиченъ бѣ съ думитѣ: „айде, дефолъ бурданъ“ („айде махни се отъ тукъ“). Пашата слѣдъ като ме награди съ много аферими (bravo, браво, добрѣ) заповѣда да бжда свободенъ и да си отида у

дома си при семейството си. „Нѣма да отида никадѣ, отговорихъ му, додѣто не освободишъ затворенитѣ 5 души българи и недойдатъ тукъ да ги вида азъ, и ако не наложишъ запоръ на влашкитѣ черковни книги, (тевтери) отъ които утрѣ, прѣдъ тѣхъ, ще докажя даденитѣ отъ тѣхъ рушфети". Арестованитѣ бъл. се доведоха, книгитѣ влашки се донесоха и, слѣдъ като ми заповѣда идущата зарань рано да се ява съ по първитѣ изъ българитѣ, прибрахъ си тевтеритѣ, поведохъ другаритѣ си и си излѣзохъ отъ квартирата на пашата; а пъкъ властитѣ като видѣха, че ме освободи и прѣдаде ми книжята, още прѣзъ нощьта проводиха човѣкъ въ Битоля да телеграфира въ Цариградъ, че и Муфетишъ паша покровителствувалъ българитѣ; за това да се повикалъ въ Цариградъ.

Споредъ заповѣдьта на пашата идущия день съ петима другари, рано се прѣдставихъ прѣдъ Муфетишина, който ме прие много симпатично. Отъ цѫнцарскитѣ голѣмци още ни единъ не бѣ дошелъ и, въ тѣхното отсѫтствие, отворихъ тѣхнитѣ книги посочихъ на пашата всичкитѣ пера дадени като взятка 120,000 гроша, отъ 1869 год. до 1872, по борбата съ Крушовскитѣ бълг. на слѣдующитѣ бегове: на Халилъ бега, Моликъ бега и Мурата Дудаксѫза —, Риза —, Алай бега и пр., а на Вали-паша ни една пара не се откри даденъ рушфетъ.

Като узна пашата кои сѫ дали рушфетъ и кому, взѣ бѣлѣжки и прѣдаде тевтеритѣ на властитѣ, къмъ които съобщи, че днесъ ще вика по пазара глашатай (телалъ): „по заповѣдь на пашата, всички власи и бугари, отъ 15 год. нагорѣ, да се събератъ въ ближната кория [1]), при кьошка, часа 7 (турски) подиръ пладне, оти пашата кье ги прайтъ истиндакъ сичкитѣ; чувте ли вие рисяни?!" (т. е. християни).

---

[1]) Градъ Крушовъ се обкрѫжа отъ единъ полукрѫгъ висока букова кория $^1/_4$ кил. далѣчъ отъ града съ много студени води и прѣдставлява прелесенъ амфитеатръ срѣщу града.

Постжпката на пашата видѣ ми се много комична и неимовѣрна, но за да подиграе властитѣ, той отождествили този майтапъ (подигравка). Точно на опрѣдѣленния часъ, чиновника наедно съ свитата си дойде и се расположи на кьошка, гдѣто властитѣ бѣха приготвили богати: постелки, всѣкакви закуски, мастики, баници, шампански и др. И, слѣдъ като раздѣли голѣмото множество, властитѣ на дѣсно, а българитѣ на лѣво, повика 12 души при себе си отъ властитѣ, а отъ българитѣ — 6-ма, съ които слѣдъ като си задоволи утробата си, наедно съ насъ разбира се, почна да изслѣдва първѣ властитѣ: кому сж дали рушветъ въ Битоля и по колко хиляди. Испитани 5—6 души власи, самопризнанието се откри — аслж не може да бжде другояче, че той бѣлѣжкитѣ ги имаше; и ето ти, ненадѣйно пристига отъ Битоля и човѣкъ, носящъ телеграма до пашата отъ Цариградъ, съ която му се съобщаваше азъллъка (уволнението му). Отъ това неочакванно съобщение веселбата и пиршеството се поставиха весма неприятни и горчиви за чиновника, който безъ да изпита нѣкого отъ българитѣ докаченъ отъ лукавата постжпка на цжнцаритѣ и смущенъ събра, незабавно свитата си и, веднага, търгна си за въ Битоля, гдѣто освободи отъ ареста Валията, Топалъ-Ахмедъ паша, когото увѣдоми, че у Крушовскитѣ българи не е открилъ рушветъ, а у властитѣ и, той даденъ по беговетѣ, а нему не.

Пашата отъ наша страна се испроводи съ сжщото тържество, съ което се и посрѣщна, за това той награди още по-богато българскитѣ ученици и ученички, които отъ половинъ часъ далечъ поздравляваше съ джобната си бѣла кърпа, съ която даваше знакъ, на „сбогомъ.“ Битолския Валия отървахме отъ обвинението по взятка, и, той похвали българитѣ, а на цжнцаритѣ дори и до днеска имъ се повръщатъ 1600 л. турски рушветъ. (?) глупости!! . . .

За да не се покаже измисленно и голословно на читателя горното събитие съ Муфетеша Селимъ ефенди прилагамъ на тази страница, въ оригиналъ, сѫщото на Крушовскитѣ българи прошение до него отъ 13 юний 1872 год. подкрѣпено съ подписи и печата на българската махала.

ДОКУМЕНТЪ.

Недоразумѣние въ учит. съборъ въ г. Прилѣпъ прѣзъ 1871 г.

Извѣстно е всѣкому че въ турско врѣме въ гр. Прилѣпъ ставаше голѣмъ панаиръ отъ 1-й августъ до 15-й сѫщия мѣсецъ

Прѣзъ 1871 год. въ Битоля се срѣщнахъ съ тамошния извѣстенъ бълг. учитель Вълко Нейчовъ (Панагюрецъ), който покани мене, и Н. Ганчевъ на обѣдъ у дома му. Прѣди обаче, да стане обѣда му, той ни се похвали, че е приготвилъ покани за единъ учителски съборъ въ г. Прилѣпъ за идущия августъ мѣсецъ и, че, поканитѣ билъ ги написалъ въ стихове, които и ни ги прочете. За прѣдседатель бѣ избралъ покойния охридски главенъ учитель, Григория Пърличевъ, за въ учит. конгресъ. Той покани мене и Ганчова за делегати въ конгреса, мене отъ гр. Крушово, а Ганчевъ отъ гр. Прилѣпъ, безъ да ни съобщи, обаче, цѣльта на събора. Азъ като адвокатъ и защитникъ на крушовскитѣ българи прѣдъ битолскитѣ сѫдебни власти, по борбитѣ български съ властитѣ, отказахъ се да присѫтствувамъ въ бѫдащия конгресъ.

На 25 септемврий с. г. замина за Прилѣпъ прѣдседателя, Пърличевъ, който ме покани да го придружа, но по сѫщитѣ причини и нему се отказахъ. Подиръ 2—3 дни, обаче, Пърличевъ нощно врѣме ни се прѣдстави въ Ингилишкия ханъ, въ който квартирувахъ и азъ съ другаритѣ си: Никола Петровъ и хаджи

Антонъ Замфиръ. Попитанъ прѣдседателя: защо тъй скоро се върна? отговори гнѣвливо съ псувни и улични упрѣквания [1]) отправени на адресъ на Прилѣпскитѣ граждани и конгресисти, че не го посрѣщнали и не му приготвили голѣмъ локалъ!

До 1-й августъ 1871 год. азъ свършихъ работата си въ Битоля и си тръгнахъ за въ Крушово; но по пѫтя, освѣнъ отъ любопитство върнахъ се да посѣта и конгреса въ Прилѣпъ, кѫдѣто срѣщнахъ, въ градската градина, Методия бѣлѣцъ тогава (мирски) и Н. Ганчевъ, които слѣдъ любезния си къмъ мене привѣтъ, настоятелно и умолително ме поканиха, безъ друго, да присѫтствувамъ въ учит. соборъ, който ималъ да държи трето засѣдание. Но като уморенъ отъ пѫтя азъ имъ отказахъ. Вечерьта въ хотела ми се връчи официална покана отъ бюрото на конгреса, съ която ме моляше да присѫтствувамъ на конгреса. Слѣдъ като по размислихъ съ другаритѣ, се рѣшихме да отиотидемъ на учителския съборъ, за да видимъ, какво той върши.

Часътъ около 8 подиръ обѣдъ, се явихме въ училищ. дворъ, кѫдѣто се помѣщаваше църк. и салона на събора и ето че, слѣзна прѣдседателя Вълко Нейчовъ придруженъ отъ Н. Ганчевъ посрѣщна ни и ни поздрави съ подобаемия привѣтъ: „добрѣ дошле“; и взе мене подъ рѫка и ни заведоха въ горния етажъ въ приемната стая, да си поотпочинемъ, събесѣдвающи — по френски съ Парижкия питомецъ (възпитаникъ) г-на Вълковъ, който слѣдъ десеть минути почивка, заведе ни въ голѣмия салонъ, въ който публиката бѣ събрана, около 1000 и повече души, панаирци, търговци, отъ всичкитѣ страни на Европейска Азиядска Турция,

---

[1]) Покойния бѣ безмѣрно нервозенъ и лютъ, а подкрѣпенъ още отъ своята поетическа горда идея, съвършенно ставаше невъздържанъ отъ: гнѫсни и саркастически и събективни изражения къмъ събесѣдящитѣ тѣ си.

а именно отъ цѣло Българско, и ме покане да взема първото мѣсто до него. Учительтъ прилѣпски, Н. Ганчевъ за да позанимае публиката, до откриванието на засѣданието, четѣше една статия — помѣстена въ в. „Зорница“, която обясняваше, че не само богатитѣ ставали образовани, но и бѣднитѣ. Прѣдседателя удари звънеца и откри засѣданието, и бюрото завзе мѣтото си и първъ покани мене да държа рѣчь. Силата на моитѣ 2—3 откази, не бѣха въ сила да ме отърватъ отъ да говоря — като уморенъ отъ пѫтя и неприготвенъ, но най-послѣ умоленъ отъ бюрото и обществото, станахъ да говоря; но прѣди да започна рѣчьта си трикратно помолихъ прѣдседателя да се разпореди де ми се прочетатъ протоколитѣ отъ миналитѣ засѣдания, за да се освѣтля за каква цѣль именно е свиканъ учителския конгресъ и по какви прѣдмети се е занимавалъ, за да положа и азъ назидателенъ камъкъ, ако да можехъ. Бюрото на запитвания та ми три пѫти ми отговори, че нѣмали протоколи и, че, не държало събранието никакъвъ систематиченъ порядокъ. Тогава прѣдизвиканъ прибѣгнахъ къмъ текстатъ на рѣчьта си, който моментално си съставихъ въ ума си и той е:

„Многоуважаемо събрание,

Всѣкиму отъ насъ е извѣстно и неуспоримо, че семето и основата къмъ просвѣщение и развитето на българския народъ, да прѣгърне своята народность и грамота на славянскитѣ просвѣтители: „Кирилъ и Митодия“ е посѣяно отъ самитѣ насъ — учителитѣ, които заведоха българския народъ до срѣдата на океана а пъкъ мнозина отъ учителитѣ поведоха го и оставиха на произвола на опаснитѣ океянски вълни да потъва... Учителитѣ на брой 14 обаче, безъ да дочакатъ и разбератъ,

кои сѫ прѣдметнитѣ на рѣчьта ми учители, и за кого именно подразумѣвамъ [1]).

Всичкитѣ, почти, учители: Иеромонахъ Агапия, П. Мусевичъ, Никола Генчевъ, К. Босилковъ, Вълко Нейчовъ, и други въстанаха противъ мене, че съмъ ги оскърбилъ и унизилъ прѣдъ тѣхнитѣ общини и голѣмото събрание, като недостойни и лъжци прѣдъ бъл. народъ и силно искатъ отъ менъ удовлетворение. Отъ нападкитѣ на моитѣ противници не ми трепна окото, а смѣло си продължавахъ рѣчьта, до като удари звънеца и се даде 10 минути почивка, за да не стане скандалъ. Учителитѣ първи напуснаха салона и, всички се затвориха въ една стая отъ незапразненитѣ, а пъкъ азъ осамотенъ останахъ съ другаритѣ въ голѣмия коридоръ. Срокътъ на почивката дойде, засѣданието се откри, но не вече отъ Вълко Нейчовъ, (който отъ страхъ, невидимо напусна прѣдседателството и изчезна отъ събранието), а отъ Н. Ганчевъ и учителитѣ отново си завзеха мѣстата, а мене оставиха сами въ коридора, отъ кадѣто вмѣсто да бѫда поканенъ отъ прѣдседателствующия, напротивъ бидохъ поканенъ да напусна — ако ща — събора, като уморенъ отъ пѫтуванието до Прилѣпъ. Безъ обаче да дамъ внимание на думитѣ на г. Ганчевъ, азъ съ другаритѣ си влѣзохъ си пакъ въ засѣдателния салонъ, кадѣто заварихъ К. Босилкова разпалено и пламенно да говори противъ мене, за моята докачителна, ужъ, рѣчь за учителитѣ. Кипнахъ и, безъ да поискамъ дума, станахъ срѣща му да му възразя-

---

[1]) Азъ подразумѣвахъ учителя Григоръ Пърличева, който бѣ написалъ писмо до Цириградската българ. община съ такива рѣзки укори и груби нападения, каквито най-противния гръкъ, не би си позволилъ да ги произнесе, къмъ никого отъ българитѣ. Писмото на Пърличива бѣше досѣжно рѣшението на българ. екзархия за избора на българ. владика, който да бѫде Битолски и Охридски. А пъкъ Пърличевъ съ писмото си, което прочетохме азъ и Ганчевъ въ домътъ на покойния Д-ръ К. Мишайковъ) не намираше за добрѣ да подчини Охридската епархия подъ Битолската, безъ да разбере, че много попрѣчи на екзархията и народното дѣло.

вамъ, и съобща, за къмъ кого се отнасяше моята рѣчь, прѣдседателствующия удари звънеца и покани да седнемъ и двамата оратори, и ний това сторихме.

Умишления противъ мене кроешъ и заговоръ отъ противницитѣ ми даде врѣме да се приложи и изпълни така:

Прѣдседателствующия, Н. Ганчевъ, слѣдъ като обърна вниманието на цѣлото събрание и се произнесе:

„Господа, вмѣсто да ви развеселимъ съ нашия учителски съборъ, напротивъ ний ви отекчихме съ нѣкои недоразумѣния, отъ страна на нѣкои отъ учителитѣ; но за да се произнеса азъ: кой е виновния въ случая, г. Ив. Шумковъ или другитѣ учители не мога, защото и азъ самъ си нося името учитель; за това, отъ моя страна упълномощавамъ г-на Кусевича — прѣдставителя въ Цариградъ, а днесъ Старо-Загорски митрополитъ, Високопрѣосвещений митрополитъ Методий, който тогава още бѣлецъ (мирски) той да опрѣдѣли повината страна“.

Събранието извика: „прието прието“. И Кусевичъ стана и, вкратцѣ, каза:

„Право да си кажя, г. Шумковъ е виноватия, че той нѣма право да присѫтствува въ учителския конгресъ, че не е поканенъ отъ никого, и че той не постѫпи парламентарно“ . . .

Въ отговоръ на смъртната присѫда на г-на Кусевича казахъ:

„Господа, крайно съжалявамъ, за гдѣто нашия прѣдставитель въ Цариградъ, г-нъ Кусевичъ тъй ниско морално падна прѣдъ васъ съ думитѣ, че: „не съмъ билъ поканенъ отъ никого да се ява тука“; попитайте, моля, не е ли сѫщия, който наедно съ г-на Ганчева прѣди 3—4 часа, въ градината не ме ли поканиха да дойда въ конгреса? Ами тази — посочамъ я поканата, носяща печата на Прилѣпската община, не е ли офи-

циална за да посѣта и взема участие въ този учителски съборъ? нека да я откаже г-нъ Ганчевъ и Кусевичъ. Гласове отъ събранието: „вѣрно; официална е поканата“. Втория мотивъ на г-на Кусевича е, че не съмъ говорилъ върху прѣдмета и цѣльта на събора, и това не е вѣрно; че прѣди да почна да говоря, не попитахъ ли три пѫти Бюрото, да ми прочете протоколитѣ на миналитѣ засѣдания, за да се запозная съ вървежа на работитѣ на събора, а г-нъ Ганчевъ не ми ли каза: „говори г-нъ Шумковъ и не търси такива формалности, че ги нѣмаме“. Тѣзи негови отказателни думи още звънтятъ въ ушитѣ на почитаемото събрание — гласове: „вѣрно, тъй бѣше, всички чухме“. Като е тъй работата, за мой сѫдия оставямъ цѣлото уважаемото присѫдствие (събранието) да се произнесе: кой е въ правото, азъ ли, или г-нъ Кусевичъ и неговото нередовно Бюро? Тогава чу се гласъ изъ събранието: „чухме и видохме, че г-нъ Шумковъ изпълни всичкитѣ формалности, и се увѣрихме, че той билъ официално поканенъ да присѫтствува тукъ; слѣдователно да се отмѣни присѫдата на Шумкова и да се приложи на цѣлото Бюро и на оногова, който я произнесе; браво на Шумкова, а позоръ на недостойни учители“. Шумни и постоянни рѫкоплѣскания, и да живѣе Шумковъ . . . и събранието се растури и разотидѣ.

Обиденитѣ мои колеги (учителитѣ), идущия день наежени, почнаха да събиратъ подписи отъ еснафитѣ и съставатъ *мезаръ* противъ мене, за гдѣто съмъ ги нападналъ, но еснафитѣ имъ запрѣтиха това да сторатъ, че всички държаха моята страна, и тѣ се задоволиха само да се пише въ нѣкой вѣстникъ за събора, а нищо противно за ораторитѣ и недоразумѣнието имъ.

Цѣльта на учителския въ г. Прилѣпъ съборъ не бѣше друга, освѣнъ користолюбива по-вече, на книжаритѣ по България и Македония и на нѣкои учители, а не ползотворна за училищата толкова. Азъ, обаче, не гонехъ никакъвъ сепаратизмъ съ рѣчьта си.

Прѣзъ 1869 год. покойния Василъ Мачуковски (родомъ отъ селото Мачуково, роденъ въ Македония) прогласи че ще издаде една граматика чисто на македонско нарѣчие, мнение, на което азъ бѣхъ му противенъ и, въ пѫтуванието ми съ Мачуковски или, връщането ни изъ Русия, азъ го разубѣждавахъ и отклонявахъ, всячески, отъ негово намерение до смъртьта му. Това мое противно, на прѣдначинанието на Мачуковски мнение било криво прѣдадено отъ г. Ганчева, ако се не лъжа, на мнозина учители и книжари отъ свободна днесъ България, които при учителския съборъ поставиха ме като прицѣлна точка да си отмъстятъ на мене. Отъ свѣнъ това, въ три-тѣхъ — прѣди мене — засѣдания прѣдъ учителския съборъ г. Ганчевъ билъ говорилъ, че азъ съмъ поддържалъ да се прѣдава въ училищата *Ланкастерската метода*, а не звучната, която азъ бѣхъ я въвелъ още прѣзъ 1867 год. въ битностьта си на гърцки учитель въ г. Крушово. Ето отъ кадѣ изникна и се породи неочакванната въ събора учителска галиматия; просто отъ едно невинно, а не че азъ бѣхъ противъ тѣхната програма; недоразумѣния и криви прѣдания на г. Н. Ганчевъ, но каквато имъ глава, такава имъ трѣбаше и кама.

Досѣжно г-на Кусевича, който се произнесе противъ мене е и издаде присѫдата, какъ се изненадалъ и прѣлъстилъ отъ нѣкои отъ учителитѣ, и днесъ се чуда и удивлявамъ за неговото хитро изненадване.

Азъ и другадѣ въ автобиографията си съмъ се произнесълъ, че между най-първитѣ дѣйци, по възраждането на българщина въ Македония, бѣше първъ Кусевичъ, днесъ Старо-Загорски митрополитъ Методий. Прѣдметъ и лице за похвала за македонскитѣ българи, по християнство, нравственность, честность, справедливость и достойнство бѣше г-нъ Кусевичъ, който и днесъ се чуди, какъ хипнотизиранъ отъ нѣкои отмъстителни

личности е произнесълъ присжда, противъ въ нищо не по-виненъ човѣкъ!

Сърбската пропаганда първо въ г. г. Крушово, Битоля и Кичево, още 1872—3 г.

И другаде загатнахъ, че западната часть на Македония е населена отъ чисти Българи, а исключително, тъй наречени въ историята, бързаци или бърсяци, съ по-голѣмитѣ г. г.: Битоля, Охридъ, Прилѣпъ, Велесъ, Скопие, Кичево, Ресенъ и др. и отъ малка часть отъ бугари Дебрани, познати подъ имената: Дебрани, Милци или мияци и улуфи, повечето отъ тѣхъ сж бѣлодрѣшковци. Отъ родътъ на Мияцитѣ до 200 кжщи има засѣлени и въ Крушово още прѣди 150 години.

Още прѣзъ 1872 година бидохъ тайно овѣдоменъ отъ Бѣлградъ отъ единъ мой таенъ — на български — ученикъ въ Крушово, който свърши военнитѣ науки въ Сърбия и слѣдъ 7 години на военна служба тамъ, избѣга въ България, кждѣто постжпи въ българската армия; той бѣ покойния Майоръ Руменовъ, който ме държа въ течението на кроежитѣ и плановетѣ на извѣстния върлъ и старъ сърпропагандистъ, Милой Милоевичъ, който приготовлявалъ за учителитѣ и женитѣ имъ за учителки тримата братя мияци, Крушовали, наречени Баджовци, които клѣтвено се обѣщали и увѣрили своя си шефъ, Милоевича, че щомъ да стжпятъ въ Крушово, вѣднага щели да затворатъ българскитѣ училища и да ги обърнатъ на сръбски.

Помнятъ г. г. читателлитѣ, ле при моитѣ, въ Битоля, истиндаци (1869 г.) единъ отъ мияцитѣ (на нѣкои отъ които за укоръ имъ се приписватъ горнитѣ стихове, въ хороводна пѣсень) призна се отъ българитѣ за прѣдатель и той бѣ Кърсте Угринъ Безирджи, който съ 10 кжщи миячки се от-

цѣни отъ бугаритѣ и стана сърбофилъ. Ето какъ, вкратцѣ, охарактеризира мияцитѣ единъ български учитель съ своитѣ стихове:

„Мияци сѫ хвадбаджии,
Опоени отъ суха гордость;
Доламари рендеджии,
Искра си нѣматъ отъ народность;

Славолюбци гордѣливи,
За най-хитри тѣ се считатъ;
Отъ заякъ сѫ по-страшливи,
Иза са свой народъ не се грижатъ.

Отъ тѣхъ има прѣдатели,
А не по малко и шпиони;
Гъркомани сърбофили,
А злини у тѣхъ с' милиони.!

До днесъ нѣма нѣкой миякъ,
Да подкрѣпи своя народъ;
Да развие своя байракъ,
И жертва да стане за свой родъ!"

Отъ отцѣпенитѣ маяци избра се една тричленна депутация отъ г. г. И. Джико, И. Чочорковъ и Гьорета Болинъ, която се прѣдстави прѣдъ Милоевича, въ Бѣлградъ, съ молба да ѝ повѣри приготвената отъ него пропаганда. И наистина, тримата миядци пропагандисти, братя Баджовци, начало мѣсецъ Юлий 72-ра год. наедно съ депутацията дойдоха въ Крушово въ врѣме, тѫкмо на изпититѣ, които посѣтиха колѣктивно съ своитѣ озадачени сърбофили. Случи се на дневния редъ да се изпитватъ ученицитѣ отъ III. классъ, и то на свѣщенна история. Ученикътъ расправяше за чудесата на Иисуса Христа, колко сѫ били тѣ, и дали той хапналъ отъ печена риба на своитѣ ученици. „Да, отговори ученика, хапналъ е Христосъ отъ рибата". Попитанъ: „какво стана въ корема на Иисуса мървката отъ рибата, когато Христосъ стана невидимъ прѣдъ ученицитѣ си?" Ученика спрѣ да отговаря. Тогава, ужъ, не зная и азъ, обърнахъ вниманието на публиката, която радушно очакваше да чуе високото учение на новата пропаганда и се отправихъ къмъ словеснѣйшитѣ Баджовци съ думитѣ:

„За щастливъ считамъ днесъ себе си, като се намирамъ прѣдъ новодошлата образованна сърб. интелегенция, която ще ми разоблачи трудната и мѫчно рѣшимата за менъ задача. Моля, обяснете ми, г-да, сърбски

питомци: какво стана изѣдения късъ отъ рибата въ утробата на Христа?"

Баджовци ,потънали въ потъ, почнаха да гледатъ единъ другиго и да попитватъ учителкитѣ — женитѣ си, но подиръ петминутно мълчание, отговорътъ имъ бѣ този: „Бога ми, незнамо". Тогава тѣхния Джико имъ каза: «ебого, вие сичко знойте, а ова, що ви прашатъ, не знойте"? „Нищо де, тепъръва кье се учатъ въ Бѣлградъ", извика дедо Мицко Кере, на послѣдъкъ къмъ тѣхъ на по смѣхъ.

По прѣдмета на антропологията попитахъ ученика: „за какво служи пжпака на човѣка"? „За да се храни зачеватото дете отъ кръвьта и лигитѣ въ утробата на майката" отговори ученика. „Е, добрѣ. Ами Адамъ като не билъ въ никоя утроба, а е направенъ отъ земя, ималъ ли пжпакъ или не?" Запитаемия ученикъ пакъ мълкна, а за разрешение на въпроса пакъ се отнесохъ къмъ просвѣтената (?) сърбски младики, които почервенели и тукъ се обадиха и отговориха: „Бога ми, и то не знамо, па и бугарски башъ лѣпо неразумемо". До прѣди двѣ години бѣхте въ Солунъ и носихте калъ и варъ со майсторитѣ, како сте заборайле бугарскиотъ езикъ „ебаго", извикаха нѣкой изъ публиката. (Смѣхъ и пакъ смѣхъ). . . .

По географията попитанъ ученика: „Италия полуостровъ ли е, и кадѣ лѣжи, въ умѣренитѣ или студенитѣ пояси на земното клъбо? „Полуостровъ е и се числи при умѣренитѣ пояси", отговори изпитаемия.

„Градъ Римъ столица ли е въ нѣкоя европейска държава или простъ градъ"? „Столица на Папата", отговори. Ами св. Богородица ходила ли е въ Римъ да чини давия за разпнуването и смъртьта на сина си Иисуса? И тука запитуемий неотговаря — разбира се, като не е училъ обширна история — и третий пжть прибѣгнахъ съ молба къмъ сръбскитѣ педагози, или подобрѣ, зелени още гьяци, които въ отговоръ се про-

изнесоха: „и туна ница осбилянъ (вѣрно) не можемо казати, ербо ни смо слушали таку историю“. И тъй г-да: Деспотъ, Кусманъ и Гъорче Баджовци, поразени и посрамотени, избѣгаха изъ стаята, наедно съ своитѣ поддържатели, и съсъ пропагандисти крушовалии.

Посърбеннитѣ братия Баджовци, още на първия день на изпититѣ, безъ да иматъ прѣдъ видъ конспекта на изпититѣ и безъ да прѣдвидятъ, че не сѫ признати отъ никого за асистенти и, за да подбиятъ успѣхъ на ученицитѣ, умишленно и злобно показаха своята глупость и невѣжество прѣдъ публиката, прѣдъ която смѣло ги изобличихъ, като простаци. Прѣдмета бѣше разказъ отъ ученицитѣ, пакъ по антропологията, именно за състава на китката на рѫката: отъ колко кости се състои? Най-учения отъ братията Баджовци, Десподъ, прѣди да отговори и расправи ученика, спира го и почва да го пита, по сърбски, за дланьта, показующия на на своята рѫка: *„како се зове овай удъ отъ руке?“* „ученика мълкна“. *»Другчие зове се шака, елте«?* Отговаря запитвача. Изгубихъ търпѣнието си спрѣхъ го и го попитахъ: *„г-не измъ̑нику на своята българ. народность, безъ да прочитешъ* конспекта, безъ да си опрѣдѣленъ за асистентъ и безъ да поискашъ позволение отъ мене, какъ се осмѣлявашъ да прѣкъсвашъ ученика отъ прѣдмета и да го люшкашъ по други прѣдмети и диялекти? Още ли не си разбралъ, че училището е българско, ученицитѣ сѫ българи и, че се прѣподава и учи на български езикъ? Какъ смѣешъ ти да прѣдлагашъ и запитвашъ на сърбски ученика? Кадѣ си чулъ ти българинъ да казва на дланьта шака? Строго те прѣдупрѣждавамъ, г-не, ако още веднъжъ си позволишъ безъ мое позволение да прѣдлагашъ и запитвашъ на сърбски езикъ и вънъ отъ рамката на конспекта и програмата училищна, ще бѫдешъ позорно испѫденъ отъ мѣстото на изпититѣ. Види се, вие не сте били ученици на редовни училища въ Бѣлградъ, а сте прости

креатури и продукти на башибозучки училища. Мисля, че ме разбрахте, нали?

Горнитѣ мои три запитвания къмъ сърбскитѣ газди не трѣбваше да ги употреба, че сѫ отъ мѫчно рѣшимитѣ въпроси; но като имахъ прѣдъ видъ, че благороднитѣ сърб. учители сѫ плодъ на богословско училище и, че сѫ, прочели пояснителното Евангелие на извѣстния географико-богослов-историко учения Атински калугеръ Пирра, който говори и обяснява подробно моитѣ горни запитвания. Слѣдователно, като имахъ прѣдъ, видъ, че сърбската пропаганда е дошла да унищожи бълг. училища по Македония и въведе сръбскитѣ за отбрана на българщината трѣбваше да употреба срѣщу умнитѣ съперници и непримтели Евангелскитѣ думи: „зубъ за зубъ“ и „око за око.“

Побѣдата ми върху сърбската първа пропаганда, като молния се раздаде по цѣла Македония, а именно по градоветѣ: Крушово, Битоля, Прилѣпъ, Скопие, Охридъ, Кичево и др. въ които никой отъ братията Баджовци не бѣ приетъ за учитель, напротивъ отъ всѣкадѣ бѣха гоними. И, вслѣдствие на тѣхната несполука, единъ отъ тѣхъ, Кусманъ съ жена си, стана терзия въ Битоля; втория, Гъорче, простъ работникъ и бѣглецъ назадъ въ Бѣлградъ, а най-младии, Десподъ, въ своята кѫща, въ Крушово, събра 5—6 дѣца на сърбофилитѣ, мияци, да ги учи. Той биде испѫденъ и отъ черквата, че обѣли зѫбъ да пѣе по сърбски.

Господинъ М. Милоевичъ, като узна, че първата му пропаганда позорно се отблъсна отъ българитѣ, не се засрами да напише всичко що е най-гнѫсно противъ мене, чрѣзъ сърбскитѣ вѣстници, като ме нарѣче и непризнателно сѫщество — като бивший ученикъ въ Бѣлградъ, до 1850 година. Сѫщия г-нъ не се задоволи само съ напаткитѣ противъ мене; но той употреби и подкупка (по 500 тур. лири) къмъ трима учители бълг. въ Македония, но и съ това не спилучи въ злоб-

ното си намерение, Досѣжно подкупуемитѣ учители съ по 500 тур. лири бѣха за: Д. В. Македонски, Григоръ Пърличовъ и за Ив. Б. Шумкова.

Възванито ми при с. Бучинъ. (Македония).

При началото на 1873 г., случи ми се да се сѫдимъ въ Битоля съ оцѣпницитѣ сърбо-гъркомани и на врѫщанито ми съ другаритѣ отбихъ се въ ханътъ въ с. Иваньевци да се поогрѣемъ. Тукъ ненадѣйно прѣдставиха ми се двама арнаути, турци, поляци, по Прилѣпското поле, които ми подадоха едно отворено писмо, да имъ го прочета. Щомъ видѣхъ и познахъ писмото, съ ревность попитахъ поляцитѣ: кадѣ сѫ намерили писмото? Отговориха ми, по шосéто, между Прилѣпъ и Битоля, но нѣма кой да ни го пропѣйтъ, (прочите), чорбаджи. Плика на писмото бѣха изгубили, но отъ историчното му съдържание разбрахъ, че то е отъ моитѣ другари съмишленници и революционери отъ г. г. Исмаилъ, Болградъ, Рейни, Галцъ (Бесарабия) Браила, Джуржево и Букурещъ и др. съ които се срѣщнахъ и споразумѣхъ още живъ бидещимъ покойния хаджи Димитъръ, Раковски и тѣхнитѣ съмишленници, т. е. прѣзъ 1868 г. съ които скроихме за едно общо въстание въ Дунавски, Едренски и Солунски виляети (срѣщата ни бѣше 1868 г. отиваещимъ за Русия). Писмото бѣ написанно почти на староеллински езикъ и съдържаше слѣдната тайна въстаническа алигория:

Бѫдаща кантора „Спаситель.“

гр. Русчукъ 12 януарий 1873 г.

Господине!

„За главната и полезната ни търговия, за която обмислихме и рѣшихпе още прѣди 3—4 години, врѣмето наближава; за това потруди се да намеришъ съ врѣме трима способни и по-богати съдружници, поне съ по 500 тур. лири капиталъ за да отворятъ търгов-

ски кантори въ 2—3 града въ Македония, като клонове и съдружници на главнитѣ кантори и търговци въ Русе и Пловдивско. Като увѣришъ тѣзи господа, че ще бждятъ пълни съдружници, пропорциално съ капитала имъ, съ тукашнитѣ капиталисти, постарайте се да се добиете съ опитни калаузи за събирание на: вълна, масло, кожи и брави, за въ Цариградъ и Европа и, споредъ успѣха на събирането, да ни държите въ течението на работата. Тевтеритѣ ще се държятъ строго и диплографически.“

Отъ кант. »Спаситель.«

Отъ алигорическото съдържание на въпросното писио азъ разбрахъ, споредъ кроенитѣ ни планове да намера 2—3 ревулюционери достойни и рѣшителни войводи съ по 300—500 другари, и хора състоятелни да ги поддържятъ по общото въстание, което избухна чакъ прѣзъ 1876 г. За ттква хора азъ бѣхъ приготвилъ, до тогава само двама богати човѣка; единъ въ Прилѣпъ — Михалъ Калугеровъ — и Н. Никурушевъ въ Битоля. За да отнема писмото отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ, не бѣше ми възможно, па даже и срамно; за това прѣдложихъ на въорѫженнитѣ турци да отидатъ въ Прилѣпъ — на 30 километра далѣчъ отъ селото, и да прѣдадатъ писмото на Наума Калогероски, за когото ги увѣрихъ, че ще ги награди съ голѣмъ бакшишъ, като богатъ търговецъ, а и писмото е търговско и се отнасялъ до него.

Слѣдъ като склониха поляцитѣ да отидатъ до Прилѣпъ, откъснахъ отъ джобното си тевтерче единъ листъ, написахъ потрѣбното и, подиръ малъкъ подаръкъ, изпратихъ турцитѣ. За мое обаче нещастие, отъ като тръгнахме отъ ханътъ и се отдалѣчихме отъ него, нѣщо около единъ километръ, срѣщнахме мои двата заклѣти неприятели: моя баджанакъ Анастасъ попъ Наумовъ (арнаутинъ, братъ на архим. попъ Софрония, — прѣво-

дача на бълг. тевтери, при Селимъ ефенди и Гьорчета Дамовъ (миякъ), които отиваха за въ Битоля. Тѣ слѣдъ малко отбили се въ сѫщия ханъ и заварили сѫщитѣ турци още нетъргнали. Отъ простотата на турцитѣ или за да дръпнатъ нѣкой бакшишъ отъ новитѣ пѫтници, посочили писмото и на моитѣ душмани за да ги увѣрятъ, да ли вѣрно съмъ ги опѫтилъ въ Прилѣпъ.

Проститѣ мои прѣдатели, безъ да проумѣятъ нѣщо отъ писмото узнали, че азъ съмъ го прочелъ, и казали на турцитѣ, че онзи даскалъ бугарски, е сѫденъ въ Битоля като бунтовникъ противъ Султана и че писмо било бунтовническо, за това да не отиватъ въ Прилѣпъ, а Битоля, да прѣдадатъ писмото на пашата, — — който не бѣше вече Топалъ Ахмедъ паша, а Серешкия Османъ — който ще имъ далъ голѣмъ подарѫкъ и високо рудбе (чинъ), че ще улови и обеси бугарския крушовски даскалъ. Прочемъ турцитѣ вмѣсто да търгнатъ за Прилѣпъ — за въ Битоля, наедно съ моитѣ прѣдатели, които ги увѣщавали и оглашавали по пѫтя за да увѣдоматъ всички отъ турското население, да се въорѫжятъ по цѣло прилѣпско поле противъ бугаритѣ, че тѣ, ужъ, се готвили на идущия Байрамъ да сѣкатъ турцитѣ, въ Прилѣпъ и по турскитѣ села.

Покойния ми приятель и единственния ми съвѣтникъ и познаватель на тайнитѣ ми планове Д-ръ Константинъ Мишайковъ, като градски, въ Битоля, докторъ и познатъ съ паши и беюве, ми съобщи, че е постѫпило у Валията едно анонимно ужъ търговско писмо отъ русе, и било изложено на изучвание на търговския комисионъ, който нищо не е разбралъ отъ писмото и го повърналъ на пашата, безъ никакъвъ резултатъ. И наистина, то щѣше да остане заровенно въ тур. архиви, ако двамата поляци не бѣха расказали на всичкитѣ турци за намерението на българитѣ по Битолското и Прилѣпското полета.

За поддържатели и застѫпници на гласностьта на

поляцитѣ се завзели най-фанатицитѣ отъ турци въ прилѣпско, кървопийцитѣ чивликъ сайбии богаташи: Реджо и Чакре, въ лицето на които турцитѣ смѣло и бързо се въоржавали до идущия имъ Байрамъ, безъ да разбератъ българитѣ за лошото имъ намерение. Подиръ 2 $^1/_2$ мѣсеци, ето че и двата празници наближиха, отъ които Въскресението на християнитѣ прѣшедствуваше и се посрѣщаше съ гърмение на пушки — такъвъ е обичая на много мѣста по Македоиия, а на турцитѣ байрамътъ послѣдваше, които очаквали да гърмне само какво-годѣ оржжие отъ българитѣ и, тѣ, да почнатъ клането имъ на Великденскитѣ дни. Една недѣля нѣщо прѣди Паската турската власть въ Прилѣпъ увѣдоми Валията за лошото намерение на българитѣ, на която въ отговоръ ѝ заповѣдалъ, че ако съобщението имъ било вѣрно, то да се подтвърдило съ масбата (контестация) отъ Прилѣпския межлизъ. Масбата подписали всички — съ исключение само на хаджи попа, който останалъ смаянъ като разбралъ за кроимото — и я изпратили въ Битоля.

Влѣдствие на редовната мазбата, Валията незабавно търгналъ съ войска и, прѣди три дни отъ Великдень, обстжпилъ гр. Прилѣпъ, и мновина арестувалъ, турци и българи. И така, ненадѣйното дохаждане и блокиране на града отъ пашата смирило и обуздало българитѣ, да не гърмне никой прѣзъ нощьта на Въскръсването Христово, и се отървали отъ злото и отговорностьта. Така сжщо безпакостно прѣкарали и турцитѣ своя байрамъ.

Подиръ празницитѣ пашата почналъ строго да изслѣдва арестованитѣ — между които главатаритѣ: Реджо, Чакре, поляцитѣ и моя таенъ М. Калогеровъ — и други съмнителни лица да затваря.

Строгата постжпка на пашата се чу и въ Крушово и за да узная за причинитѣ подробно и положително, трѣбваше да отида до Битоля. И така около Гергев-

день поведохъ двама отъ вѣрнитѣ си другари: Никола Петревъ и х. Антонъ Замфиръ, и се отправихъ за Битоля. Но на растояние 1 $^1/_2$ километръ отъ селото Бучинъ, срѣщнаха ни петима конни стражари, които сърдито попитаха: „кадѣ отивате? и кадѣ се найдуатъ (намира) вашиотъ бугарски даскалъ, Шумковъ? — „Ний отиваме за Битоля, а бугарски даскалъ Шумковъ азъ съмъ, отговорихъ имъ. — „Двайцата другари нека си одатъ по патотъ, а тебе те сакатъ пашата въ Прилѣпъ; стой да те вързимъ; динсъсъ никакъвъ, толкова врѣме те бараме; цѣло Прилѣпско поле горитъ отъ твоитѣ бугарщилъци, свиньо еденъ!

Ако и мжчно, но слѣдъ разни молби и обѣщания убѣдихъ рахметлиитѣ турци, да ме не вързватъ до ближното село Бучинъ, въ което имъ се обѣщахъ да пообѣдваме и посърбнемъ по-богатичко, на едно съ тѣхъ, и подиръ ще остана на расположението имъ да ме вързатъ. Слѣдъ горчивия за менъ обѣдъ скивнахъ на единъ отъ другаритѣ си, да отиде и извѣсти на Д-ръ Мишайковъ въ Битоля, а Н. Петревъ да ме послѣдва и нагледва, кадѣ ще ме закаратъ прѣзъ нощьта, че бѣше на мъркнуване. И така слѣдъ като ми вързаха озадъ рѫцѣтѣ, поведоха ме пешкомъ, държащи ме съ дълги вѫжета помежду заптиетата, а другаря ми, съ бой, връщаха го да си отиде въ Крушово; но той, ако и отдалѣче, но вѣрно и неустрашимо ме послѣдваше до г. Прилѣпъ, отстоящъ отъ с. Бучинъ 6 часа, а отъ Крушово 6 —.

Врѣмето бяше дъжделиво и нощьта много тъмна и каллива и, едвамъ, слѣдъ полунощь, стигнахме въ Прилѣпъ, безъ да ме види и познае нѣкой българинъ. И така, вързанъ, ме въведоха въ една голѣма стая на горния етажъ — тукъ бѣ сарайтъ (управлението), въ който заварихъ около 12 души богато облѣчени хора и единъ съ голѣма и дълга брада — той бѣ пашата

— кадѣто никого не познавахъ, па аслж христианинъ ни единъ нѣмаше.

Допренъ и вързанъ до стѣната, почнаха да ме изслѣдватъ отъ рождението ми до тога — кога бѣхъ на възрасть 37 г., до кадѣ съмъ ходилъ и какво съмъ правилъ прѣзъ животътъ си. Азъ и тукъ се престорихъ, че не зная турски, за това единъ отъ присжтствующитѣ турци ми стана преводчикъ.

Слѣдъ като ме изслѣдваха 2 — 3 часа и чуха за дѣлата ми до опрѣделената ми възрасть, почнаха да взиматъ данни отъ показанията на прѣдислѣдовалитѣ се турци като: „въ Охридската епархия въ с. Бѣлица нѣмашъ ли донесени и скрити 50,000 руски пушки? а въ Солунско, Прилѣпско, Битолско, Скопско и Кичевско нѣматъ ли бугаритѣ джепане и пушки?“ — „за подобни измислени за бугаритѣ движения, нищо не зная,“ отговорихъ имъ. — „ами не си ли получавалъ никакви писма отъ хърсъзина (хайдука) Х. Димитрия или отъ бугарския комитетъ въ Влашко?“ И, най-послѣ, подиръ всичкитѣ ми отрицания, строгъ въпросъ ми се зададе отъ пашата: „Прѣди нѣколко врѣме отъ Дунавския вилаетъ не си ли ималъ писмо?“ — „Бунтовническо писмо никога не съмъ получилъ,“ отговорихъ. Тогазъ стана пашата и сърдито ме попита: «ами това що е?» и ми хвърли въ лицето показаното отъ поляцитѣ писмо придружено съ саморжчната ми забѣлѣжка до М. Калугеровъ въ Прилѣпъ.

Като вързанъ и безъ ржцѣ, не можехъ да поема отъ душемето хвърленото отъ пашата писмо, което единъ отъ пазящитѣ ме войници, заповѣданъ, навѣде се и ми го поднесе ирѣдъ очитѣ, което щомъ видехъ, нознахъ го и обяснихъ имъ: „Още прѣди 2 — 3 мѣсеци въ Иваньевския ханъ това писмо ми се подаде отъ двама арнаути, поляци, за да имъ го прочета; писмото като безъ пликъ не можахъ да узная до кого е адресирано и за кого е; само това можахъ да узная

отъ него, че то е отъ Русчукъ отъ нѣкоя бждъща нова търговска кантора «Спаситель»; разбрахъ съдържанието му и расправихъ на подателитѣ му, че то е чисто гърцко писмо. Но като имахъ прѣдъ видъ, че писмото е много редовно търговски наредено съ високо гръцко съдържание; прѣдъ видъ, че по тукашнитѣ страни, освѣнъ г. г. М. Калогеровъ, (въ Прилѣпъ) и Н. Никурушевъ (въ Битоля) редко се срѣщатъ подобни голѣти търговци и като имахъ прѣдъ видъ, че само тѣ могатъ да прочитатъ еленски и да оцѣнятъ нѣщо отъ търговия и двойни (дитографически) тефтери, откъснахъ този листъ отъ портфелчето си и го написахъ до познатия ми г. М Калогреовъ, да не би това писмо да е негово, или же на нѣкой отъ нѣговитѣ приятели и познати му търговци. Попитахъ поляцитѣ дали могатъ и рачатъ да го занесатъ до отбѣлѣзания г-нъ, който може да имъ даде и бакшишъ халвалъкъ. Слѣдъ като склониха турцитѣ, дадохъ имъ и азъ по единъ бешлъкъ, излѣзоха си да си вървятъ, а пъкъ азъ, съ другаритѣ си, тръгнахъ си за къмъ Крушово; кой го далъ това писмо на пашата, азъ нищо не зная.»

— „Познавашъ ги поляцитѣ да ги видишъ или не,“ попита пашата по криво гръцки.

— Да, познавамъ ги, отговорихъ; единия отъ тѣзъ бѣше по-високъ, а другия възнисичъкъ.

Пашата се распореди, и незабавно се доведоха изъ хапсаната поляцитѣ, които самичъкъ пашата прави истиндакъ при очното имъ свиждане съ мене:

— „Този ли е бугарския даскалъ, който ви прочете писмото, или е другъ?“ Я вижте го добрѣ.

— Той е, паша ефенди, отговориха и двамата.

— Той ли ви написа и даде тази записка до Калугеровъ?

— Той я направи, ефендимъ, отговориха.

— Кой ви даде по единъ бешлъкъ бакшишъ?

— Сѫщия този даскалъ, потвърдиха поляцитѣ.

—Аим въ пликъ ли бѣше писмото, като му го дадохте и защо не го отнесохте въ Прилѣпъ, ами въ Битоля?

—Писмото бѣше въ пликъ и съ печати пъщенски но ние като намерихме писмото на шосето, раздрахме и хвърлихте плика, а писмото на даскало дадохме отворено и безъ пликъ и ние щѣхме да го занесемъ въ Прилѣпъ, ако слѣдъ малко не бѣха стилнали двама крушовали (единъ влахъ и единъ бугаринъ) и не бѣха ни казали, оти даскалотъ крева бугаритѣ противъ царо и че, трѣбва да прѣдадемъ писмото на пашата да го обеси и, слѣдъ като ти го врѫчихме тебе, паша ефенди, писмото разказахме на всички турци ниетътъ на бугаритѣ, и турцитѣ се въорѫжиха да секатъ кауритѣ на Велигдень, само ако бѣше пукнала една пушка отъ тѣхната страна, отговориха поляцитѣ.

— Познавате ли двама Крушовали, да ги видите, попита ги пашата.

— Познаваме ги, какъ не, ние знаеме и иманата имъ, оти ние ходихме со нимъ въ Битоля, ако не ни кажеха отъ кадѣ сѫ и какъ имъ казватъ, рѣкоха поляцитѣ.

Тогава пашата се обърна къмъ межлиза съ думитѣ: „Аларъ, шимди догру иола чиктъкъ“ („господа, сега излѣзохме на прави пѫть“); даскала наистина въ нищо не билъ виновенъ, а Реджо, Чакре и др., които трѣбва да се осѫдятъ на по три години затворъ; сѫщо да се освободи и търговеца М. Калогреовъ, а бугарскитѣ, въ Прилѣпъ чорбаджии да се полюлятъ, да не даватъ оплакване въ Цариградъ за оскърблението, което имъ нанесохме съ подозрѣнието и сардисванието на града имъ. Подиръ това се распореди поляцитѣ да си излѣзатъ, а мене веднага да ме отвързятъ, подадатъ столъ да сѣдна и да ми донесатъ едно кафе. Азъ, обаче отъ голѣма учтивость и прѣдпазливость, нерачихъ да сѣдна и да пия кафето, но пашата ме помоли да сѣдна и

пия кафето, като ме увѣри, че съмъ оневиненъ и съвършенно свободенъ и, че, идущия день наедно ще пжтуваме за Битоля, което и се случи; а относително моитѣ прѣдатели: Ташко попъ Наумъ (баджанака) и Гьорче Дамовъ да обърна искатъ си противъ тѣхъ, но азъ не сторихъ това, че първия бѣше избѣгалъ въ Сърбия и тамъ умрѣ, а втория и днесъ е живъ въ Крушово.

Посрѣщанието на първия бъл. владика въ Крушово 1874. год.

Най-голѣмата и извънредна радость, която оказа българското въ Охридската епархия население при прѣчекването на първия български владика, Н. Високопрѣосвещенство Натанаилъ напълно не я заслужава, че той вмѣсто: да освѣтли, развие и го ободри народа, въ всѣкое отношение, той го затъпи, прѣдаде на гъркомански попове и, съ една рѣчь, постави го въ застой всячески и подвѣде, донѣгдѣ, къмъ сърбизма, както това ще констатирамъ отъ саморжчнитѣ му писма отъ 31 декемврий 1876 подъ № № 265 и 269 и отъ ония, сатиристически, писма и укорителни отъ неговия подвѣдомственъ попъ Янаки Гоголка (арнаутинъ) отъ 22/XII 1876 г. писма. Първия — подиръ 105 г. — бъл. владика може да е добъръ християнинъ, праведенъ и добродѣтеленъ, и да въвежда душитѣ на хората право въ райтъ или при Харона, за да паствува обаче върху народъ, да го поведе, защити и спаси прѣдъ земнитѣ напасти и власти, не си го бивало нито за бодка. Сжщо той неотговаряше нито за тържественнитѣ посрѣщания, които му направиха българитѣ при дохаждането му въ Охридската епархия. Той, при всичкото си въ епархията си прѣбиване, не можя да мѣли никакво брашно съ по-виднитѣ съврѣменни бал. учители, съ висше образование даже, че той правѣше прѣвесть къмъ сърб-

скитѣ даскали и учителки, че почна да ги завъжда въ епархията си. Той е родомъ отъ селото Кучевища, (отъ скопскитѣ села нарѣчени черногоски). А младитѣ си години прѣкаралъ по-вечето въ Бесарабия.

Прѣзъ м, юлий 1874 г. давноочаквания и скхпия първъ български владика едвамъ стигна въ Битоля, кадѣто се изпрати и отъ Крушово петочленна депутация да го покани за въ Крушово. И дѣйствително, прѣди да посѣти Прѣспанско-Охридска столична митрополия, тургна за въ Крушово, гдѣто биде посрѣщнатъ по слѣдующата програма:

I бъл. 3-ма попове съ 20—30 души посрѣщнаха го $^1/_2$ часъ далѣчъ отъ града Крушово, II до 10 души млади и смѣли българи прѣдъ ученичкитѣ и ученицитѣ държащи всѣкакви китки (цвѣтя); III подиръ ученицитѣ учителското тѣло и псалтоветѣ; IV дѣвойкитѣ и женитѣ на цѣло бъл. население държащи зелени букови ветки (клонове); V цѣлия народъ отъ мжжкия полъ.

Цѣлия този упливъ наредихъ отъ двѣ-тѣхъ страни на пжтя по политѣ на гората подъ корията и възъ влашката махала; а пъкъ коцкаритѣ и влашкитѣ ашлаци, наедно съ чаушина (забита властьта), който още не вѣрваше, че иде бъг. владика, за поругание на българитѣ, изполѣгали, по стърмното мѣсто, и обърнали задника си къмъ насъ, а отъ честнитѣ власи нито единъ нѣмà.

Щомъ се посочи и взѣ прѣвестьта на гората, зазвъниха камбанитѣ на бъл. черква; а щомъ измина корията и стана виденъ на ученицитѣ, започеха се пѣснитѣ: Българию, мила, майко, . . . на подвигъ днесъ събрани, . . . и слѣдъ тисяща година, . . . прѣдъ олтаря на наука сбрани пѣсъньта на послѣдния бъл. въ Охридъ архиепископъ и др., „хилядо и седъмстотинь шестдесеть и второ лѣто“ . . . прѣдъ идването на владиката; и, прѣди да се доближи, събрахъ старцитѣ и по-първи до себе си, спуснахъ се и спрѣхъ коня на владиката,

и почнахъ прочувствителната си рѣчь, която разплака всички, па мнозина и отъ владиковата свита, а той не се просълзи, нито обѣли зжбъ.

Освѣнъ рѣчьта си азъ бѣхъ приготвилъ и долнитѣ стихове, които издекламирахъ:

„Запри се тукъ, святи владико;
Погледай налѣво и дестно,
О, българско слънце велико,
И виждъ твое стадо прѣлѣстно!

„Слѣдъ 105 тѣшки години,
Днесъ в' твое то духовно лице,
И охридскитѣ веч' планини,
О, огрѣва ги днесъ слънце!

Виждь, какъ се българинъ просълзѣлъ,
Отъ радость днесъ въодушевенъ;
По тебе като стадо заблѣлъ,
До сега отъ владика лишенъ!

Напой го с' духовно млѣко,
Че и за вѣра той е жеденъ;
Подкрѣпи го в' нуждата леко,
Че е отъ всѣкадѣ угнѣтенъ!

Слѣдъ цѣлий вѣкъ, ти си първий гостъ,
Оцѣни неговия горчивъ екъ,
И радушно стани неговъ лостъ;
Поведи го и дай му днесъ намѣкъ;

Прѣгърни го, не е той веч' скотъ;
Възлюби го, за Христовъ хатеръ,
Виждъ го, че цѣлъ е потъналъ в' потъ
Пжшкелюща, подъ яремъ на фенеръ!

Изгледай го и го съжали;
Посочи му човѣшка свобода,
Ржководи го и благослови;
Недѣй го оставя, да рида! . . . .

Пѣсень на последния Охридски Патриархъ Арсения.

Хиляда и седъмстотинъ и шестдесеть и второ лѣто
Въ Охрида отъ Цариграда дошелъ салаоръ (пратеникъ (2)

Се прѣдставилъ прѣдъ Арсеня паша патрика честного
И му рѣкълъ слово горко, слово жалостно: (2)

Царска воля е да търгнешъ денеска въ Цариграда,
На тебъ отъ върли гърци голѣмъ повикъ е. (2)

Събралъ патрикъ свое стадо въ църква святий Климентова
Благословъ му послѣденъ далъ ржцѣ заплетилъ! (2)

Дълго врѣме хлипалъ старецъ въ мълчание всенародно
И по бѣла брада ронилъ сълзи горѣщи. (2)

Слушайте ме, мили чада азъ кье търгнавъ Цариграда
На менъ отъ върли гърци голѣмъ повикъ е. (2)

Гръцки патрикъ кье ни строшитъ славна Оридска столица
И менъ до смърть кье държитъ въ заточение; (2)

Кье пратитъ владици гърци, лицемъ святци сърдцемъ вълци,
Кье ни даватъ, кье ни стрижятъ, кье мъзятъ до кръвь; (2)

Между народъ кье посѣватъ несъгласие и раздори
Да се мразятъ синъ со татко, и со брата братъ; (2)

Ви кье викнете до Бога и крило не кье найдитъ,
Кье ми бидите сираци, така е било писано! (2)

Църна тъга поразила старо, младо, мжжи и жени
Вси со ржцѣ заплетени слъзи рониха. (2)

Смирени кье наведите глава до земя,
Елате ми да Ви гушна за послѣденъ пжть. (2)
Той ги гушна тие тъжно му цѣлватъ дѣсна ржка,
А отъ очи како изворъ сълзи се лѣятъ. (2)
Яхналъ Патрикъ бърза коня и неволно опжтилъ се
Тогай шуменъ плачъ народенъ небо процѣпилъ (2)
Умилилъ се честни патрикъ хвърлилъ шапка, навезена
Погледналъ на сине небе люто прокълналъ: (2)
„Охъ послушай, мили Боже хаиръ никой патъ да нѣматъ
Стамче бей, бояръ Лигдо некой Челеби (?)
Милостиви Богъ послушалъ патричка горѣща клѣтва
Слава нихна семе нихно погубилъ съ шумъ (2)
И денеска въ кукьи нихни ткаятъ паучина пайци
И на пусти срѣхи нихни хутятъ кутове?
Прѣди патрихъ да си пойде
Простилъ се съ мило стадо за послѣденъ пжть (2) край

Горната съставена отъ Г. Пърличева въ оригиналъ изложена (Шумковъ)

Подиръ горното докламиране пустнахъ народа да цѣлива ржка на дѣда владика, който се виждаше сърдитъ и мълчеше като риба. Пѣстнитѣ започнаха и шествието търгна прѣзъ срѣдъ града. Но прѣди да завлѣземъ въ него срѣщнахме чаушина, който бѣше се истегналъ на тревата съ заптиетата си срѣщу развалениитѣ цинцари, които въ лицето му пускаха на долу: камени, гнили лимони и мжтъци отъ айца.

Вмѣсто дѣдо владика, азъ кипнахъ и се спуснахъ къмъ чаушина съ думитѣ:

„уганмасънъ чаушъ! биръ коджа Бератли деспотъ гечиоръ, сенъ ятарсънъ, ве да гьотуни онунъ карши-

сънда чевермисънъ; Падишанънъ Бератя сѫ баремъ ихтйбаръ етмели яху! Бенъ сени азълъ етертереджемъ, коркма.“ („Нѣмашъ срамъ старши! единъ кодж. Бератлия владика минува, а ти лѣжишъ и си обърналъ задника си срѣщу него. Поне на царския Бератъ да уважишъ, човѣче! Азъ ще ти направя да те уволнатъ, не бой се“.) И, за тогава, се спусна да гони цинцаритѣ, отподиръ владиката и да ги гони и разпърсква.

Въ църквата ни владиката държя ни една кратка и подмолна рѣчь на ромѫнски, отъ която нищо неразбрахме. Той подиръ 2—3 деня отпѫтува за въ Охридъ, испроводенъ съ сѫщитѣ почести.

ЧАСТЬ III.

ГЛАВА ОСМА

По учебното дѣло въ югозападна Македония.

(Отъ 1859—1878).

Подиръ 16 годишното ми отсѫтствие отъ родното ми село, Церѣ, отстояще 12 часа къмъ сѣверо-западъ на градъ Битоля, на 15 юлий — прѣзъ ваканциитѣ — простихъ се съ гръцката столица (Атина), въ която — слѣдъ 8 годишното ми образование въ Бѣлградъ и България — слѣдвахъ и свършихъ наукитѣ си, и се отправихъ за въ Солунъ, гдѣто случайно се срѣщнахъ съ мои трима братовчеди, братия: Петръ, Ставри, Михалъ Щумкови, при които и се установихъ 5—6 дни. Отъ Солунъ тръгнахъ и прѣминахъ прѣзъ градоветѣ: Енидже—Вардаръ, Воденъ, Островското езеро, Леринъ и стигнахъ въ Битоля, въ който градъ останахъ 15 дни, въ домътъ на чича си, Лазаръ Велияновъ Шумковъ.

Подбуденъ отъ народното си чувство, ревностно и щателно изпитахъ по горѣотбѣлѣзанитѣ градове: дали населението по тѣхъ страни е чисто българско, иматъ ли бълг. училища, и съчувствуватъ ли на цариградскитѣ българи, водящи черковния въпросъ, който день отъ день наякваше и отиваше сé въ разрѣзъ съ гърцката Патриаршия, а именно отъ като се прѣвзе, отъ българитѣ, църквата „Св. Богородица“ въ гр. Пловдивъ прѣзъ 1858 год. Подвигъ, който не малко наежи, противъ българитѣ, и самитѣ Атински вѣстници. За жалость не

бидохъ удовлетворенъ, никадѣ на зададенитѣ, отъ менъ, запитвания, освѣнъ, че населението по тѣхнитѣ страни било чисто българско, но крайно утеснено отъ гърцкото духовенство, а мисъль за черковния въпросъ и ревность къмъ българска народность у никого нѣмало.[1])

Битоля[2]) е вторий градъ слѣдъ Солунъ, въ Македония съ 60,000 жители — още прѣзъ 1859 год. — Той е расположенъ въ една поляна, коническа форма имающа, между три планини: Буковската, Баирската и и тривърхната (2350 м.) и високата планина Перистеръ[3]). Прѣзъ града Битоля тече р. Драгооръ, която изтича отъ севернитѣ поли на Перистеръ и се влива въ р. Църна. Най-ближнитѣ села до Биголя сѫ: Кравари, Оризари, Търново—Магарево (главни села населени исключително съ власи, цинцари) и Буково, при което, единъ километръ растояние къмъ югъ, лѣжи мѣстностьта, въ която извира отъ петь мѣста, прѣвъсходна кисела вода, много по-хубава отъ оная въ Миядия (Австрия). Тѫзи вода просто чудотвори. Какъвто запекъ и да има човѣкъ, или пъкъ застой на желудъкътъ, щомъ се напие отъ нея, слѣдъ 5—10 минути, безъ друго, добива червокъркорене и го раскарва. Киселата вода отстои отъ Битолѣ около 2—3 километра, къмъ югъ на града; тя се посѣщава отъ не малка публика,

---

[1]) Воденеца, Кириакъ Държиловъ, — чича на Георги Динката — слѣдъ като свършилъ наукитѣ си въ Атина върналъ се въ Солунъ и отворилъ българска печатница, още 1844 год. Но наклеветенъ отъ гъркоманитѣ прѣдъ тур. власти като матежникъ, печатницата му била затворена. Ето колко сѫ били гоними българитѣ.

[2]) Битоля, по старо прѣдание, носи названието си отъ основателя ѝ Толета, или отъ обитель (мънастиръ, църква).

[3]) Иречикъ не пояснява въ историята си, че името на планината Перистери или албански Буренъ происхожда отъ чисто българска дума „бѣлий стъркъ". Стъръ значи нѣщо протегнато, възвишенно, стърчи на горѣ и напрѣко, — както ще видимъ другадѣ, говорящи за тритѣ стърка на българското знаме. Гърчулята, като нѣматъ *б* измѣнили *б* и *л* на *п* и *р* и за благозвучие прибавили *ери* станало = Перистери (περιστέρι, (гѫлабъ), въ сѫщность старитѣ българи и днесъ планината я наричатъ „бѣлий стъркъ", кой си е аслѫ тристърченъ върхъ, днесъ погърчена планина, къмъ западъ на г. Битоля.

но вслѣдствие на дивотията и страхътъ на турчята, не остава да нощува при нея никой, а още повече благороднитѣ семейства.

Битоля е населена: отъ турци, българе, власи, евреи, малко арнаути и 5—6 кѫщя пришелци гърци, изъ Тесалийскитѣ страни, а общия чаршийски езикъ е българския, че въ Битолско-Прилѣпскитѣ 180 села сѫ чисто български и нѣма нито едно гръцко съ исключение на: Търново, Магарево, Гопешэ, Маловища и Крушово сѫ влашки. Битоля се слави по добритѣ си училища влахогъркомански и съ пълната ѝ класическа гимназия съ болница и съ една много хубава църква, (св. Димитрий).[1] Влиянието прѣдъ турскитѣ власти и почеститѣ, въ мое врѣме всѣцѣло се отдаваше на гъркоманитѣ, а исключително на гърцскитѣ владици, въ особености къмъ извѣстния българофобъ Венедикта.[2]

Въ прѣбитието си въ Битоля, подъ булото на гърцки въспитаникъ, или же еллинъ, имахъ честьта да имамъ достъпностьта да посѣщавамъ влизамъ и въ найтайнитѣ събрания и съвѣщания на тогавашната, тъй да рѣкѫ, гърцка интелегенция, па даже и въ самата „Лесхи“ λέσχη, (клубъ) или тайния революционенъ комитетъ, въ когото никому не се позволяваше да влѣзе, освѣнъ на съзаклѣтитѣ му членове. Това тайно съзаклѣтно дружество — въ главѣ на Ташко Бища отъ Магарево—подготви не малко войводи по Македония и въстанието въ г. Негушъ[3]) което избухна прѣзъ 1860

---

[1]) Църква Св. Недѣля, прѣзъ 1858 год. не бѣше правена, а прѣзъ 1868—9 год. се прѣвзѣ отъ българитѣ, както Параклисътъ въ Пиперъ-ханъ се построи прѣзъ 1872—3 год.

[2]) Видинския прѣдатель, гър. владика Венедикъ и въ Битоля не остави безъ да оскверни душата си съ прѣдателство на свободолюбиви людие, както направи при владикуванието му въ г. Видинъ, а тукъ съ Бищовия революционенъ клубъ (1860 г.)

[3]) Градъ Негушъ, 8 часа къмъ югъ на г. Воденъ, е който произвожда най-хубовото вино, не само въ Македония, но по цѣлия Балк. полуостровъ. Това вино пиятъ само велможитѣ и буржоазитѣ по Европа.

година и наежи турцитѣ, по това, че християнитѣ, по диктовката на сѫщия Битолски комитетъ, окачиха на звонарьтъ си камбани (звони). Първия войвода на това въстание бѣше българина Коста Карабатакъ отъ г. Негушъ съ около 50—60 другари, които опустошиха много турски села и сасѣкоха сума бегове и, най послѣ прибѣгнаха въ Гърция, гдѣто на Коста Карабатакъ се опредѣлн 50 лева пенсия, като на раненъ въ десната му рѫка, и отличенъ гърцки (ужъ) войвода.—Да бѣше гъркъ, не щѣше да отбѣгва гърцкитѣ събрания въ Атина; и да се присъединява съ българиѣ, въ него градъ. Ето колко правилно говореше Карабатаки елински: „Жако Коста ме то пена, Жако Мильо ме то мала, левтероси то Еллаба ке то Македония“ Сирѣчь толкова добрѣ (?) говореше гърцкия езикъ, колкото извѣстния гений надъ войводитѣ македонския българинъ Хаджи Христо, нарѣченъ „туркомахосъ,“ който бѣше единственната гордость за цѣла свободна Гърция и, комуто, отликътъ му (портрета) — въсѣдналъ на конь — украсяваше стаитѣ и на най-виднитѣ граждане въ Атина и, прилѣпенъ, стоеше иа всѣкой уличенъ жгълъ въ гърцката столица, дори до 1857 г. Любовьта на Гърция къмъ този герой, за гърцкага гордость бѣ го поставила и възвишила толкова, щото той бѣше и първъ агютантъ на първия кралъ на Гърция, Отона; но нали си незнаеше гърцки да говори, той правеше по голѣмъ ефектъ за смѣхъ на царя си съ думитѣ: „намуне сан исена́ василсея му, ва̀ла та па́го та̀ левтеро́со и ке то Буга̀рия“. Сир. „да бѣхъ като тебъ, царю, бога ми, щѣхъ да отида да освобода и България“.

Сѫществуванието на този революционний комитетъ се продължи отъ 1858 до 1860 год., т. е. до обиколката низъ Европейска Турция, на великия Везиръ, Къбрѫзли паша, който въ прѣбиванието въ Ботоля обезглави едно християнско момче (българче), което нападнато въ изнасилване отъ единъ читакъ (турчинъ),

когото защищающи себе си мушна го съ ножъ и го свали мъртъвъ на земята. Вслѣдствие на това, рѣши се безприсѫдното съсичане на българчето [1]). Прѣдседателтъ на комитетътъ, Ташко Пишка, тогава смѣло се яви прѣдъ Везиря и настоятелно му поиска обяснения и членъ отъ закона, по който уби християнина. Къбржлията оскърбенъ отъ рескитѣ запитвания на Т. Пишка (влахъ) скочи отъ мѣстото си и спусна се къмъ обидника си и му удари една плесница; но той бодъръ и неустрашимъ обърна му и другата си буза говорящъ: „удари ми още двѣ, ако щешъ; но знай, че и надъ тебе има твой господарь.“ Раздразненъ Везиря, бърже събра извънреденъ межлисъ и, освѣтленъ отъ Пелагонския владика, Венедикта, че Т. Пишка бѣше вождътъ и глава на тайния комитетъ, веднага издаде присѫда за Пишка и дванадесеть тѣхъ му другари — които бѣха почти всичкитѣ гимназиални учители — и, въ растояние на 24 часа, заточи ги въ неизвѣстность, гдѣто измрѣха почти всичкитѣ. И така не се обрадова и задоводи толкосъ Везирина, колкото гърцкия владика въ прѣдателскитѣ си сполуки, и съ изгнанието на любителитѣ на свободата, отъ градъ Битоля въ азиятскитѣ страни.

Ревностьта, която употрѣбихъ въ пѫтуванието си до градъ Битоля за да узная, какъ стоеше българския народъ къмъ: колтурно, идеално, научното и въ народно отношение, азъ тукъ я развихъ много съ по-голѣмо усърдие и дѣятелность, отъ колкото другадѣ и узнахъ, че населението въ Македония — съ исключение на Крушово, Гопеше, Моловища, Търново-Могарево Невѣска, Корча Търстеникъ и по нѣщо въ Битоля, Охридъ и Прилѣпъ, гдѣто има власи; другото население е българско и турско. При всичко, че влиянието бѣше, както

[1]) Враждата между българе и гъркомане въ него врѣме още не бѣше се породила за народность, за това безраилично се защищаваха взаимно християнитѣ, споредъ силитѣ си.

казахъ по-горѣ, въ рѫцѣтѣ на гъркоманитѣ, но градътъ пакъ се отличаваше, не само по упливътъ на български жители, но той не се лишаваше и отъ голѣми търговски български кѫщи и банкери, които търгуваха и съ Виена като: Братия Робеви, Тодорчевъ димко Радевъ, Димко оцевъ Тодорче и др. но за жалость, всичкитѣ въ него врѣме бѣха поклонници на гърцката Темида (богиня на азбуката) до 1868 г. както ще видимъ.

Събуждането на българщината въ Битоля прѣзъ 1858 — 1879 год.

Въ прѣбиванието ми въ Битоля, запознахъ се съ родолюбивия и ученолюбивия старецъ, *Илия Саботиновъ*, прѣдприемачъ и напостройчикъ (майсторъ) отъ отъ родното ми село Церъ, който ме запозна съ двама търговци отъ г. Ловечъ, Михаилъ и Иваъъ Аврамови, търгоющи постояннно въ Битоля. Българския вѣстникъ, когото тѣ получаваха — не повлия добрѣ, кой вѣстникъ бѣше, „Источно врѣме“, или „Цариградъ“ ме привличаше ежедневно да посѣщавамъ тѣзи уединени чужденци, при които често дохаждахме съ дѣдо Илия Саботиновъ и съ когото постоянно размишлявахме съ очудване: защо въ единъ такъвъ голѣмъ градъ да нема: българско училище, читалище или поне църква, въ която да се чете на български езикъ, когато народътъ е всячески по-многоброенъ отъ другитѣ и чистъ български? И така, отъ денъ на день, правехме свои прозелити (послѣдователи) отъ еснафитѣ въ градътъ, съ които почнахме да се съобщаваме и да се събираме тайно и развиваме новата идея за българщината, първѣ въ Битоля. Тѣзи наши тайни събрания и съвѣщания освѣтлиха мнозина отъ събирающитѣ се, че българитѣ сѫ единъ голѣмъ народъ, че той е ималъ свои: царе, патрици, владици, книжовность българска и, въоб-

ще славна история. И така, мнозина се въсхитени пожелаха и помислиха за своята: угнетена, прѣзрѣна, и тъй да кажж, потжпкана народность и, съ нетърпение очакваха, да чуятъ отъ нѣкого потъпканото и забравеното българско „азбуке“. Най-горѣщия въ еснафитѣ се показа дѣдо Илия Саботиновъ, който въ едно събрание възхитенъ извика: „Я су първъ, който безъ страхъ кье отведа сина си, Никола, да се учи во бугарска школа съ него кье отведа други 15—20 отъ моя еснафъ (дулгерския) но кой кье ни бидтъ даскалотъ?“

Прѣзъ 1859 година случилъ се въ Битоля Василъ Манчевъ — отъ Свищовъ, — който бѣ учителствувалъ при Лукантата, т. е. въ католическото въ Битоля училище. И ето какво расказва стареца: Илия Саботиновъ [1]) по дѣятелоностьта на Свищовецътъ, В. Манчевъ, по отварянето на първото бълг. училище въ Битоля.

„Като се научихъ, че при католици дошелъ даскалъ и прѣдавалъ български езикъ, изпратенъ бидохъ отъ нѣкои отъ еснафитѣ да отида да се запозная съ него и го освѣтля: „мнозина въ Битоля желаятъ да си учятъ дѣцата на бугарски, но си нѣматъ даскалъ.“ В. Манчевъ, Като чулъ това радостно извѣстие, незабавно се отправилъ къмъ съврѣменния гърцки владика, Венедикта, да му позволи да учи нѣколко българчета на българаски. Но владиката, вмѣсто да му позволи, отнесълъ се до властьта съ молба, да ислѣдва Манчева, какъвъ човѣкъ е и да му вземе поржчитель; но той като нѣмалъ такъвъ, билъ запренъ веднага. Но като узнали това католическитѣ попове: Мусю Павекъ, Касанъ и Фаверияли, веднага освободили Манчева и, слѣдъ седмодневния му арестъ, го прибрали пакъ въ тѣхното училище, да имъ прѣподава за пръвъ пжть български езикъ.

Слѣдъ като се установи Василъ Манчевъ при католицитѣ, продължи дѣдо Илия, помолихъ

---

[1]) Подиръ 6 години, обаче, подиръ моето дохождане отъ Атина.

го да прибере и мойтъ синъ, Богоя, съ други 10—15 дѣца да ги учи на български. Слѣдъ като се попиталъ съ Мусю Равека отговори ми, че ще да ме прѣдстави прѣдъ него и ме запознае съ главатаря на католишката секта, който ми позволи не само моя синъ да се учи въ тѣхното училище, но и много други могли свободно да се учятъ и то, безплатно. Съ позволението на г-на Павека, азъ отведохъ около двадесеть бѣдни бъл, дѣтца въ католическото училище, въ което имъ се прѣдаваше матерния имъ езикъ. Съ тази моя постъпка отъ гонителитѣ на българщината, или върлитѣ гъркомани придобихъ името *„папистанъ,“* отъ който епитетъ не се лишаваше и В. Манчевъ.

Католическото въ Битоля училище тогава се намираше въ розовото си състояние въ всѣкакво отношение. Павекъ съ своитѣ си другари бѣше прѣдобилъ порядочно свои прозелити, не само въ Битоля, но бѣше склонилъ на страната си и 20 села български отъ Тиквешката околия (14 часа далѣчъ отъ Битоля). Тѣзи българи, во главѣ на Димо Памбукчията въ черкуванието си припознаваха и споменуваха Папата, като се надѣваха отъ него за облаги и помощь, за обстановката си въ Битоля.

Василъ Манчевъ подиръ двѣгодишното при католицитѣ, учителствуване, поради лошия повикъ на него „папистанъ“ отби се отъ католицитѣ и почна да си прѣдава частни уроци, а именно по беговетѣ и чадата имъ въ градътъ, на французски и български езици. Като нѣмахъ никакво занятие, ежедневно отивахъ при В. Манчевъ, съ когото прѣдметъ на разговоръ имахме: какъ да се отвори българско училище, въ Битоля. Той вмѣсто да ме насърдчи, напротивъ единъ день ме обезсили въ надѣждата като ми каза, че напускалъ градъ Битоля и, отчаянъ, си отивалъ за отечеството си, тъй като въ шесть годишното си въ Битоля прѣбаване не е могълъ да отвори поне едно какво-горѣ българско

училище съ 10—15 дѣца, и че дошелъ до крайно отчаяние, като гледалъ, че народа по нашитѣ страни, спалъ въ литаргически сънь и не милеялъ за своята татковина и народность. Колкото за 10—15 момчета, казахъ му, азъ самъ си ще ти събера, но тѣ сѫ всички бѣдни и не ще могатъ да отговарятъ за твоята заплата. Като чухъ отъ Василя насърчителнитѣ му думи, че той не искалъ заплата отъ ученицитѣ си, и че неговата заплата излизала отъ частнитѣ му уроци, а само желалъ да отвори българско училище, незабавно събрахъ му 23 дѣца, за които и наехме кѫщата на Конета Златарски за училище, въ махалата „Куртдереси,“ близо до военното училище. Като видѣ В. Манчевъ, че въ растояние на 15 дни ученицитѣ се умножиха на 70—80, а той имающъ и частни свои уроци, прѣдложи ми да му намера единъ помощникъ. Единственния, който знаеше тогава да прочита български въ Битоля бѣше попъ Толе отъ селото Сопотница (охридска епархия Демиръ-исарско), който бѣ дошелъ въ Битоля да иска енурия отъ владиката гърцки, разбира се, но послѣдния не му даваше, че скришемъ се сношавалъ съ българитѣ. Попъ Толе прие прѣдложението ми да бѫде помощникъ на Манчева въ бъл. училище съ петдесеть гроша мѣсечно, и тѣ плащани отъ Манчова, отъ мене и отъ нѣкои отъ бащитѣ на ученицитѣ. И така първото тъй да рѣкѫ, Българско училище се отвори появно и по-официално въ гр. Битоля прѣзъ 1865 год.

Новото ни училище едвамъ прѣкара една седмица миренъ животъ, и ето, че гърцкия владика Венедиктъ, повика попъ Толета и строго му запрети да напустне училището, че то било папистанско; въ противенъ случай, ако него послуша, ще бѫде аргосанъ и строго наказанъ.

Попъ Толе увѣщанъ и подкрѣпенъ отъ мнозина отъ еснафитѣ, даде на владиката слѣдующия отговоръ:

— „Светий Старъ, става една година отъ като си

ме ржкоположилъ; обѣща ми да ми опредѣлишъ нѣкое село за енурия, но ти и до днесъ не правишъ това; нѣмаещимъ нигдѣ енурия, по твоя заповѣдь, не постоянно обикалямъ селата и манастиритѣ и прося пакъ се заради тебе, а дѣцата ми умиратъ отъ гладъ; отъ този твой аргосъ и афоризмъ, който е днесъ на главата ми, аслж не може и да бжде по-убийственъ за мене. Зная помалко да чета български и прѣподавамъ въ новото българско училище за да прѣхранявамъ чадата си; не неща да напустна училището, па какво ти е драго прави съ мене и съ твоето ржкополагане.“

Венедиктъ смаянъ отъ неочаквания отговоръ на попа, незабавно, не само го армоса, но и афореса публично въ църквата св. Димитрий.

Ангеле, рожденъ братъ на аргосания попъ Толе, който бѣше тогава Мухтаръ въ Баиръ-Махале, ядосанъ отъ справедливитѣ оплаквания на брата си, надумá и съгласи нѣкои отъ мухтаритѣ и отъ първенцитѣ въ града и, наедно съ тѣхъ, се прѣстави въ Митрополията при самиятъ Митрополитъ и комуто каза:

— „Братъ ми е армосанъ и афорисанъ отъ тебе, светий старъ, че билъ даскалъ при В. Манчевъ, на ковото училището било папистанско. Добрѣ. Ний пъкъ сме дошли да ти кажемъ, че настоятелно искаме отъ тебе, като коренни граждане въ Битоля, да позволишъ на попъ Толета да бжде български даскалъ въ гърцкото учили на Баиръ-махале и да му се плаща отъ приходитѣ на гърцката църква, както на всичкитѣ други даскали, учащи на гърцки езикъ“.

Владиката категорически отказа на първенцитѣ, че въ Битоля нито е имало, нито пакъ било възможно да се отвори българско училище; тъй като по Македония нѣмало българи; (какъ е заслѣпилъ Господъ гърцкитѣ владици, та не видятъ и не се срамуватъ понѣ отъ своитѣ блѣскави химни, които тържественно имъ се изпѣйватъ, когато тѣ сами въ църквитѣ слу-

жятъ. За любопитство, азъ ще наведа тукъ една-двѣ, и ето на Охридския владика църковната химна буквално: „Μελετίου τοῦ Πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης. Μητροπόλεως Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης ἄνω Βουλγαρικῆς Μακεδονίας, ἡμῶν δὲ“... т. е. на цѣлата горна българска Македония. А пакъ въ химнитѣ на Корчанския и Битолски владици бѣше написано (до 1868 год.) и се пѣеше въ църквитѣ: „ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης ἄνω παλαιᾶς Βουλγαρίας“... („на прѣчестната и прѣвъсходящата епархия на цѣлата горна стара България“)... Ето ти необорими доказателства, които самитѣ гърци съ своитѣ църковни химни (пѣсни) изтъкватъ и твърдятъ, чия била и какъвъ народъ живѣе въ Македония. Отъ тѣзи необорими мемурандуми и доказателства (химнитѣ), които се намиратъ въ архивитѣ въ Цариградската гърцка патриаршия нека се освѣтятъ: гърцитѣ, гъркоманитѣ, турцитѣ, па и нашитѣ брача сърби, че Македония е българска страна, а не гърцка и сърбска, и нека прѣстанатъ съ своитѣ фиктивни прѣтенции); при това имъ каза владиката да мирували, да не би да ги сполети участьта на заточенитѣ отъ Кърбъзли Везеръ паша, учители прѣзъ 1860 г.

Ангеле като чу отказването на владиката и неговитѣ странши заканвания, отегли се съ другаритѣ си, безъ да помогне нѣщо на брата си, а мълвата противъ владиката като молния се раздаде измежду еснафитѣ, за която и Митрополита се оповѣсти.

Аргосания попъ Толе обаче безъ да се стресне отъ афорисмитѣ на владиката, смѣло си продължаваше да учителствува въ Българското училище тъкмо още петь мѣсеци, безъ да му попречи явно нѣщо владиката, който прѣдвиждаше, че постѫпкитѣ му нещатъ да го изведатъ на добъръ бѫдащий пѫть. За отмъщение обаче напусна гъркоманскиѣ ученици, учители, па самитѣ тѣхни родители, да пакостятъ на българитѣ и затво-

рятъ скромното имъ училище. И този владиковъ планъ приложи се въ дѣйствие и изпълнение отъ гъркоманитѣ, протежирани отъ владиката.

Единъ день голѣма тълпа отъ възрастни дѣца отъ гъркоманитѣ нападнаха слабитѣ и малочисленнитѣ ученици отъ българското училище и немилостиво ги изпотъпкаха и избиха по средъ улицата. Това зло като се повтори и потрети отъ страна на владичкитѣ апостоли, тогава и самитѣ погърчени българи се докачиха и съжалиха невиннитѣ български ученици, които ежедневно биваха: гоними, истезавани и бити отъ: цинцари, арнаути, турци и гъркомани. И вслѣдствие на тѣзи постоянни напатки, българскитѣ дѣца и учителитѣ имъ, дойдоха до съзнание; и така вмѣсто да си оттеглятъ хората дѣцата отъ българското училище — споредъ желанието на владиката — наежени и ожесточени българитѣ, и наедно съ еснафитѣ нападнаха единъ день на гъркоманитѣ и цинцаритѣ и, средъ чаршията, стана страшенъ скандалъ, въ който много гъркомани останаха малтретирани и пребити; и ако не бѣше пристигнала полицията и войската да ги разтръве, изпотрѣпани щѣха да останатъ по улицитѣ много човѣшки лѣшове, отъ тази неочаквана трагика!

Отъ това явно и кърваво блъскване между: българи, цинцари, арнаути и гъркомани освѣтиха се и турскитѣ власти, че и по Македония българитѣ почнаха да милѣятъ и търсятъ: своята народность, книжовность и татковина; за това взеха потрѣбнитѣ между българитѣ и гъркоманитѣ мѣрки, понеже наежени българитѣ отъ прѣдизвиканото стълкновение събраха еснафитѣ, които сж почти всички български и проводиха 13 членна депутация отъ слѣдующитѣ лица: Ангелъ Огненовъ, Илия Д. Сабатиновъ, Никола устабашията, Наумъ Трайковъ, Кочо Анастовъ, хаджи Петко (сарафъ), Коне Каранджуловъ, Пере Каранджуловъ (книжеярь), Милошъ устабашията на сърмаджиитѣ, Георгия Бочваровъ, Ди-

митрия Стойковъ, Цвѣтанъ Шурбановъ, Банде Церанецъ и Иованъ Дамчовъ.

Прѣзъ 1863 год. мѣсецъ ноемврий горнитѣ 13 души прѣдставители на разни еснафи въ Битоля придружени отъ едно множество народъ се прѣдставиха прѣдъ Битолския владика, Венедикта, отъ когото настоятелно паискаха — продължава дѣдо Илия Саботиновъ — да се распореди да имъ се отпуснатъ 3 стаи отъ общото градско училище, въ които да се помѣстятъ ученицитѣ отъ българското школьо съ двамата учители, В. Манчевъ и попъ Толевъ, или ако това не имъ допускатъ гъркоманскитѣ чорбаджии, да заповѣда да имъ се отпустне една сума отъ приходитѣ на общото градско училище, за да си направимъ ново училище при Баиръ-Махале, и да позволи на българитѣ въ църквата Св. Недѣля отъ едната, поне страна да си псалатъ на български езикъ.

Владичкия векилинъ, Апостолъ Камбура (битолецъ чистъ българинъ, но заклетъ врагъ на българитѣ) ни на депутацията отговори: да останемъ спокойни. че българитѣ ще се удовлетворятъ, само да почакаме да се попиталъ владиката — който бѣ отишелъ като синодаленъ ужъ въ Цариградъ, Слѣдъ многократно отиване въ митрополията се увѣрихме, че владичкия намѣстникъ, А. Камбура, друго не прави съ насъ българитѣ, освѣнъ ги лъже и се подгавра съ тѣхъ. Както бѣхме събрани, единъ день отъ Митрополията съ една тълпа народъ се отправихме въ кѫщата на Димко Радевъ — таинджия на тур. войски, българинъ и влиятелно лице прѣдъ пашитѣ — и подробно разказаха какво желаятъ българитѣ и, че, отъ Митрополията се подиграватъ само съ народа. Димко като видѣ въ дворътъ си множество устабашии и еснафбашии усърдно и радушно изслуша просбата народна и не малко го окопити и насърдчи, казващимъ: „како е възможно да ви лъже и подиграва васъ А. Камбура? вий си имате

право да си сакате българско училище; гъркоманитѣ си иматъ толкова даскали гърцки, защо да не ви дадатъ и вамъ баремъ единъ български? Хахде по скоро да направите единъ махзаръ подтвърденъ съ много подписи и подпечатенъ съ еснафскитѣ мухури и въ петъкъ да го донесете въ Митрополията, ала да го не давате на владичкия векилъ, А. Камбура, ако не бѫда азъ тамо".

Поддържани и отъ Д. Радевъ смѣло потеглиха — по-първиитѣ отъ еснафитѣ и, отъ дукянъ на дукянъ, събраха 856 подписа подкрѣпени съ 10 еснафски печати: Дюкмеджийския, Берберския, Папуджийския, Керестеджийския, Симиджийския, Семерджиския, Бъчварския, Халваджийския, Механджийския и Баиръ-махалския и, въ опрѣдѣления, отъ Д. Радевъ день отидоха въ Митрополията, кадѣто Димко Радевъ първъ взѣ думата и ни попита: „Какъвъ е този махзаръ въ рѫцѣтѣ ви, бре устабашиларъ? подадохме махзара на владичкия намѣстникъ и обяснихме Радеву: „Ние еснафитѣ, махалцитѣ, а тъй сѫщо всичкитѣ околни села искаме да си иматъ; бугарски школи и даскали бугарски, а Митрополията отъ 2—3 мѣсеци сѐ ни обѣщава ужъ, и нищо не ни дава; за това сега съ махзаръ сакаме си, не само бугарска школа, туку и български да си пѣемъ въ църквата (св. Недѣля) отъ едната страна".

Въ пълното събрание въ Митрополията първъ пое думата Димко Радевъ и каза:

„Иматъ си право людието да си сакатъ не само единъ даскалъ, ала 2—3 ма; защо се плаща на толкова гърцки даскали отъ църквитѣ, а на български да се плаща? Не знайте ли оти всичкия гелеръ (приходъ) въ църквитѣ се събира отъ бугари, а не отъ гърцитѣ, отъ които въ цѣла Битоля нѣма повече отъ 2—3 кѫщи? Да имъ се даде на людето каквото сакатъ, оти я самъ кье имъ отвора бугарско школьо, ала е срамъ за Битолската Митрополия и чорбаджиитѣ битолски".

Въ отговоръ на Димковитѣ думи отговори вла-

дишкия застѫпникъ: „Я имъ казахъ киръ Димко два-три пѫти, оти кье имъ се даде, ала да почекатъ додѣто дойде отговоръ отъ владиката отъ Стамболъ; ето сега пакъ кье му пиша, оти и ти самъ поддържашъ нивното (тѣхното) искание.“

Подиръ тѣзи обнадѣжни обѣщания на А. Камбура Д. Радевъ взѣ махзара отъ рѫцѣтѣ му и ни каза: „хайде сега вървете си, сега я кье гледамъ тая ваша работа.“ И ний напуснахме митрополията.

Имающи вече едно отворено българско училище и дѣйствующе, почнахме да мислимъ и търсимъ бъл. пѣвецъ и, случайно, намерихме Конета Гьоревъ, комуто заповѣдахме да псали въ църквата „Св. Недѣля“ отъ лѣвата страна, а Миле скопаче да му помага. Слѣдъ кратко врѣме, обаче, пѣвецътъ ни замѣсти себе си съ шюра си Конета отъ Прилѣпъ съ мѣсечна заплата 50 гроша, които пари повечѐ даваше В. Манчевъ и той се прие отъ еснафитѣ.

На день Св. Илия, прѣзъ сѫщата година (1865), като ни псалеше новия ни псалтъ, Коне, и не свършена още службата, ненадѣйно, съ 25 души цинцари и гъркомани, вмъкнаха се въ църквата ни кундураджията Джоржаки (пришелецъ гъркъ), съ другитѣ, които веднага се спуснаха върху псалтътъ ни; грабнаха го отъ столътъ му и, съ бой, завлѣкоха го вънъ отъ църквата, гдѣто падна, горкия, смазанъ отъ бой! Въ сѫщата минута дойде да се църкува и българинътъ Фиданъ, нарѣченъ Бърбля, по звание дюлгеринъ, отъ селото Смилево страшенъ мажага (герой), който като видѣ псалтатъ ни битъ, веднага се спусна къмъ побойницитѣ гъркомани и, съ бой, истика ги всички вънъ отъ църквата. Подиръ четвъртъ часъ пристигнаха отъ ближнитѣ села: Долно и Горно Оризари (два километра далечъ отъ града) съ тояги и върлини (суровици) за да наложатъ (набиятъ) гъркоманитѣ, но за тѣхно щастие избѣгаха отъ църковния дворъ. Сблъсканията се повториха

нѣколко пхти, до дѣто цинцаритѣ арнаутитѣ и гъркоманитѣ привикнаха да служатъ отвратителното за тѣхъ българско пѣние. Отъ честитѣ борби и сбивания, които ставаха въ Битоля, освѣстиха се и околнитѣ села, които почнаха да съзнаватъ че тѣ си иматъ своя българска книжовность, и че фанариотското духовенство ги лъже и експлоатира безбожно, и че постоянно имъ проповѣдвало и запрещавало, че въ Битоля никогашъ нѣмало да се учи на български, и че българската вѣра била папистанска и афорисана отъ 318 отци Българитѣ упрѣкаваха своитѣ противници съ думитѣ: че тѣ сж цинцари, латински цигани, чергари, скитници и безъ книга народъ; когато българитѣ до прѣди 100 —130 години въ църквитѣ си чели славянски и по прѣдания на стари людие, славянскитѣ имъ книги стояли въ старата църква Св. Димитрия въ Битоля до дохождането на садразама (1828 г.) Рушидъ Мехмедъ паша, който позволилъ да се направи новата църква, Св. Димитрий, а книгитѣ славянски [1]) били изхвърлани изъ старата църква отъ гъркоманитѣ въ дворътъ, отъ гдѣто родътъ „Милошевци отъ селото Църнобуки, родомъ чисти българи, събрали книгитѣ и ги занесли въ кулата въ махалата „Салаташъ,“ кадѣто, ако фанатицитѣ гърцки владици не ги изгорѣли трѣбваше и днесъ да стоятъ.

Въ края на 1865 год. за Битолский валия се испрати хитрия Хюсни паша — страшенъ българофобъ, който подбуденъ отъ мѣстния владика, Венедикта, и неговия лукавъ зетъ, Челеби Димитраки, щомъ взѣ браздитѣ на управлението, първѣ се застжпи да смири и унищожи наклонностьта на българитѣ къмъ съзнаването на своята народность и писменность. Той пръво повика бълг. учитель, В. Манчевъ, и го попита,

---

[1]) Забѣл. Както ни е расказвалъ дѣдо Тодоръ, отъ селото Рашина, който ужъ билъ потомецъ на князъ Тольо — основателя на гр. Битоля, били запазени до нѣкое врѣме.

отъ кждѣ е родомъ, съ чия власть учи българска наука? За свое оправдание, даскала отговори, че той си има частно свое училище, както имаше и Джеро гръцко частно училище. Пашата повика и Джеро [1]) изапрети и на двамата да учителствуватъ, безъ поручители и безъ позволение на владиката или на неговия векилинъ. Втория за поржчитель прѣдстави брата си, Стефанчета — първъ Дяконъ на Битолския гърцки владика и почна да слѣдва прѣданията си, а В. Манчевъ като нѣмаше такъвъ, не му се позволи да бжде учитель на българитѣ, а прѣхраната си искарваше отъ частни уроци, които прѣдаваше по беюветѣ на френский езикъ, а българското училище само по себе си се затвори, а тъй сжщо и българското пѣние въ църквата посрѣщна спънки отъ страна на Митрополията, домогната отъ турскитѣ власти.

При всичкитѣ нови страхове на новия Валия, народа като видѣ, че дѣцата се скитатъ по улицитѣ и останаха бѣзъ училище, събраха се еснафитѣ и съставиха вторъ махзаръ съ 700 подписа, съ когото да молятъ Валията да позволи Менчеву да отвори бълг. училище, или да си търсатъ другъ учитель.

Измѣжду събранието избраха се двама, Дѣдо Илия[2]) и Хаджи Петко, за да подадатъ махзара на Валията; но прѣди да сторатъ това, повикани бидохъ отъ Димко Радевъ и Д-ръ Константинъ Мишайковъ, които ги съвѣтвали да не подаватъ махзара, че и тѣ сами бѣха противъ учителствуването на В. Манчевъ, който се считаше като подозрително лице, та мимо него, да се не компрометиратъ и тѣ, като мятежници. Отъ запрѣтенитѣ думи на тия двама господиновци, другарътъ на дѣдо Илия, Х. Петковъ, охладнѣ и се отказа да

---

[1]) Джеро бѣше сжщий братъ — чистъ българинъ — на първия Дяконъ на Венедикта Стефанчета, краенъ българофобъ, Атински възпитаникъ.

[2]) Сир. Илия Д. Саботиновъ, отъ с. Цѣръ.

го придружава за прѣдъ пашата, но на нѣгово мѣсто си избра Димитрий Тиквешлията, тъй нареченъ Камче Дискаловъ.

Пашата взе арзоала (прошението) и слѣдъ прочитанѣто му, казалъ имъ: „буну Митрополияданъ истеинъ, бенъ веремемъ“ („това искайте го отъ Митрополията, че азъ не мо мога ви го да́!“)и подалъ арзоалътъ имъ на единъ отъ близоседящитѣ съвѣтници, тъй нареченъ: „Малкия Зекманаа, който като заклѣтъ гъркоманинъ, пое арзеола, мърдналъ имъ съ главата заплашително и казалъ имъ: „хайде чикънъ дишери“ („излѣзте вънка“). Прѣди обаче да излѣзътъ, добавили на пашата: „ефендъмъ, 3 — 4 пѫти народа е поискалъ отъ владиката да му отвори училище и да плаща на единъ бълг. учитель, но той категорически му отказва“.

— „Митрополия вермесе, продължи пашата, бенъ иокъ не япаимъ“ («ако Митрополията не дава, азъ нѣма що да ви сторя»).

— „Егеръ сенъ иокъ не япасѫнъ, възразили му, башка хакъмъзъ кимъ вереджекъ? Бурада бели олуръ ки, Падишахъ булгармилети истемесъ имишъ“, („Ако ти нѣма що да ни сторишъ, кой други може ни да́ правото, тукъ се твърди, че Султана не е обичалъ българския народъ“).

Начумуренъ пашата, изглѣдалъ ги напрѣки и взелъ орзоала отъ рѫцетѣ на Зехманаа, резулиралъ го „до голѣмия Межлисъ“, връчилъ имъ го казваещимъ: „буюкъ межлисте хавале; хайде гитънъ“. („Възложихъ го за прѣдъ голѣмия съвѣтъ; вървете си отъ тука“.)

Владичкия Векилинъ, Челеби Костаки, съ очитѣ си видѣлъ постѫпка на българитѣ съ пашата, — който споредъ думитѣ на единъ отъ вѫтрѣшнитѣ — аги — му казалъ: „Челеби, на българитѣ трѣбва да имъ дадете правото“. И така малко подиръ насъ и той гъркоманинъ, — (челебията) излѣзе отъ засѣдателната стая на пашата и право отиде при еснафбашията на

Казанджиитѣ, Ицета Николовъ и му каза: „Абре, Ице, днеска бѣхъ на Сарая и видохъ, че единъ чомаръ (куче) подаде арзоалъ на пашата, за да сакатъ бугарско школьо, защо не идете въ Митрополията да ви даде тя?“ „Абре, брате, отговорилъ му Ице. — Два-три пѫти ний дойлохме въ Митрополията и, молебно, искахме да ни дадете една одая за школьо, алъ вие не ни дадохте нищо; и така приневолихте ни (принудихте ни) да се отнесемъ до Вали-паша“ — Утрѣ въ Митрополията кье иматъ събрание отъ най-първитѣ чорбаджии, добавилъ Челебията, да дойлете 2—3-ма тамо и може да ви се даде една одая отъ нашето школьо, да си учите дѣцата, ала оня дюлгеринъ съ арзоала да не се яви прѣдъ межлиза,[1]) както прѣдъ пашата, оти ви носи срамъ на еснафитѣ“.

Сѫщия часъ съобщихме на Димко Радевъ за станалото съ Валията и Челебията, който одобри постѫпката ни, и ни насърдчи да се съберемъ повече на брой и да се явимъ въ Митрополията идущия день. Събрани около 200 души и почнахме да вдигаме голѣма врява въ дворътъ при Митрополията за бѫдащето бъл. училище. Щомъ се събраха първенцитѣ и димогерондиитѣ (старцитѣ) пристигна и Димко Радевъ, който щомъ сѣдна извади стария ни махзаръ прѣдъ събранието говорекимъ:

Този махзаръ е подписанъ отъ 500 — 600 Битолски граждани и потвърденъ отъ 10 — 15 еснавски печати съ силата на който народа иска да си има българско училище и български да пѣели въ черква; защо владиката да не даде изинъ на бугаритѣ да си отворатъ школьо? Не знае ли, че Битолската епархия е чисто бугарска и, че, отъ бугаритѣ сѫбира 80,000 гроша всѣка година? За нѣколко влахо-арнаути и гъркомане се плащатъ и държатъ толкова гръцки учите-

[1]) Той е смѣлия дѣдо Илия Соботиновъ отъ с. Церъ, напротивъ вѣдвори ни голѣма смѣлость на бугаритѣ по Битолско.

ли и цѣла гимназия, а за бугаритѣ нито единъ; единъ частенъ учитель уловиха и имъ го изпждихте, киръ Челеби. Не знаете ли, оти заедно съ народа кье стана и кье прѣграда както голѣмото общо школьо, така и църквата св. Димитрий, ке доведа: бугарски даскали, попове и псалтове?"

Цѣлия, почти, съставъ на владичкия съвѣтъ одобри думитѣ на киръ Д. Радевъ и рѣши, да се даде цѣлия горний катъ на общото главно училище и веднага, услови се за български учитель Битолския гражданинъ, — самоука на български езикъ — Иованъ Зинзифова, (родомъ цинцаринъ) — баща на Ксенофонъ Зинзифовъ прѣименованъ, Райко Зинзифовъ, поетътъ на съчинението: «Кървава кошуля,» който умрѣ прѣзъ 1871 год. въ Москва — отъ много пиене — и комуто заповѣдаха отъ идущия понедѣлникъ да събере дѣца и да почне да ги учи на българска книга. И така се удовлѣтвори, до нѣгдѣ, просбата на българското население, което и отложи подаването на арзоала втори пжть на пашата. Но подиръ отварането на българското училище, пристигна отъ Цариградъ и владиката Венедиктъ, който наклевети В. Манчевъ, убедително молящъ го, за да го интернира и желанието му се испълни незабавно.

При всичкитѣ спънки и поругания, отъ страна на цинцаро-арнаутитѣ и гъркоманитѣ, българското училище прѣживѣ цѣла година, (до 1866) имающи около 200 ученика, които дадоха отличенъ изпитъ и успѣхъ, който внуши въ сърдцата на злобнитѣ гъркомани още полюта и антична омраза и ненависть къмъ българитѣ, които като не можаха да възнесятъ и търпятъ тѣхнитѣ гонения и клевети, смѣло поискаха отъ владиката да имъ позволи да си отворатъ училища по махалитѣ, а именно като прѣдвиждаха че постояннитѣ интриги на противницитѣ имъ ще прѣдизвикатъ и затварането на училището имъ. И така гъркоманитѣ, домогнати отъ

владиката, не само неодобриха желанието на българитѣ, но веднага спрѣха да плащатъ и на българския учитель, И. Зиндифовъ, и, вслѣдствие на това, затвори се българското училище и българитѣ останаха пакъ безъ училище до двѣ години врѣме.

Отъ враждебното минало и настояще на Венедикта, Битолското население твърдѣ хладнокръвно гледаше къмъ него, отъ деньтъ на назначението му за Битолски владика. Гъркоманитѣ пъкъ намразиха го тайно, за гдѣто издѣйствува интернирането на 12 души гърцки учители, отъ Къбръзли Садразамъ-паша, както отбѣлѣзахме по горцѣ. Още въ Цариградъ бидекимъ владиката, гъркоманитѣ съгласиха се да съставатъ молебенъ махзаръ до Патриаршията да махне Венедикта отъ Битоля и да замѣсти Пелагонската епархия съ другъ владика. Прѣдводителитѣ на гъркоманитѣ: Никола Лала, Наумъ Никорушъ, Анастасъ Мустакина, Анастасъ Икономовъ (цинцари). Наумъ Унка (българинъ) и др. още въ отсѫтствието на владиката увѣщаваха и подготвиха не малко поддържатели на кроежя си отъ Битолскитѣ граждане, а именно съ тѣзи подстрекателни думи:

„Този е сѫщия владика, който наклевети най-добритѣ ни учители прѣдъ Садразамина да ги сурдиса; (заточи) този е сѫщия Венедиктъ, когото цѣлата епархия душевно мрази; той тайно работи съ българската пропаганда и, ето че, ни отвори и български училища и въ самата Битоля, въ която отъ непамти вѣка не е имало, нито пъкъ бѣше възможно да се помисли поне, да ги има и да се чуе слово отъ българско псаленье въ Битолскитѣ църкви, но ето днесъ сами съ очитѣ си ги виждаме; безъ да има (?) по нашитѣ страни българи и тѣхна идея; той (владиката) отъ небългари направи ги такъви, па даже и самъ си посѣщава и училищата имъ, въ врѣме на изпитанията имъ. Дойдете и се съгласете съ насъ, да съберемъ всичкитѣ еснафи да направимъ махзаръ до Патрика, подкрѣпенъ съ

печатитѣ еснафски съ горѣщата ни, молба да ни изпрати другъ владика.“

Гъркоманитѣ съ готовность приеха прѣдложението на своитѣ инспиратори (подщрекатели и водители) и радушно се распоредиха къмъ съставатъ на молбата, (мемуара) нъ не бидоха удовлетворени въ надѣждитѣ си, че много отъ еснафитѣ бѣха съ българската идея и крѣпеха се съ българитѣ, а освѣнъ това печатитѣ еснавски бѣха всички раздѣлени по на петь парчета всѣкой, отъ които по една часть държаха петима души отъ всѣкой единъ еснавъ. Слѣдователно българитѣ не се съгласиха да дадатъ своитѣ парчета, за да се състави отъ тѣхъ цѣлъ печатъ и, вслѣдствие на това, гъркоманитѣ бѣха принудени да изпратятъ своя си махзаръ — съ изключение на 3—4 еснафи — съ половина печати. За това никакво внимание не се обърна въ Цариградъ на молбата имъ.

Владиката, Венедиктъ, като узна за коварнитѣ планове на влахоарнаутитѣ, тайно призва водителитѣ и главатаритѣ на българитѣ: Димка, Радевъ, Д-ръ Константина Мишайковъ, Димитрия Робевъ, Димка Отцевъ и Тодорчевъ и др. на които прѣдложи да му направатъ единъ махзаръ отъ страна на българитѣ, съ който да се твърди, че цѣлото население въ Битолската епархия е благодарно отъ владиката, Венедикта, и моли Патриаршията да остане пакъ той за владика. На замена на тази добрина обѣща на българитѣ да имъ ржкоположи български свещеникъ и да имъ позволи да си отворатъ, по махлитѣ български училища, и учителитѣ на които да имъ се плаща отъ общата училищна каса, отъ която се плащаха и гърцкитѣ учители.

Българскитѣ главатари по начало се съгласиха съ прѣдложението на владиката, незабавно, повикаха мнозина отъ еснафитѣ, които попитани, да ли е възможно да имъ събератъ нѣколко еснафски печати, съ които да подкрѣпатъ мазбата до Патриаршията. Отговориха

имъ, че е възможно. — Като какъ? попитаха — Павлета Спасевъ отъ с. Бѣлица (дюкмеджия), който бѣ направилъ всичкитѣ еснафски печати, той и днесъ държи урнецитѣ (образцитѣ, мостритѣ) имъ. Сѫщия, Павле, е най-горѣщия българинъ и вѣрваме, че съ готовность ще ви направи нови печати, отговориха еснафлиитѣ, на които парчетата се намиратъ въ рѫцѣтѣ на гъркоманитѣ. — Добрѣ, като е тъй, вървѣте и скоро да извършите тая работа и нощно врѣме да дохаждате у насъ да удряме печатитѣ, за да не узнаятъ гъркоманитѣ, каза имъ Д. Радевъ и доктора.

Отъ като узнаха еснафбашиитѣ кроежя незабавно отидоха неколцина и у кого се намиратъ парчетата отъ печатитѣ, на Павлета Спасовъ и му разправиха подробно за работата, а той усърдно се завзѣ и намери мостритѣ и, въ растояние на 2—3 дни, излѣя нови печати които веднага занесли на Димка Радевъ и ги удариха на масбатата, и тъй работата се свърши по-добрѣ, отъ както си прѣдполагаха.

Подиръ благополучното свършване на гонимата отъ българитѣ цѣль, послѣдува едно твърдѣ смѣшно сгълкновение между гъркоманитѣ, които имаха по една часть отъ еснафскитѣ печати, което за любопитство ще го отбѣлѣжа тукъ накъсо:

При Димко Радевъ — като при влиятелно лице — отиваха мнозина отъ шефоветѣ на гъркоманската партия, които имаха честь и достѫпность да узнаятъ, че българитѣ направили махзаръ до Патриаршията, да подкрѣпятъ Венедикта и, върху когото, видѣли всичкитѣ печати цѣли ударени, а на тѣхния махзаръ били сé по наполовина и само единъ билъ цѣль. Радевъ имъ отговори, че всичкитѣ еснафи сѫ съ българитѣ, за това и печатитѣ сѫ ги ударили цѣли. Гъркоманитѣ очудени за това, веднага повикаха лицата, които държеха парчетата и ги попитаха:

Гъркоманитѣ и тѣхнитѣ съмишленници като се

освѣтлиха за изненадата, събраха се въ множество и повикаха държащитѣ парчетата лица и силно ги нападнаха съ грозни думи говорящи имъ: „вий нали ударихте печатитѣ въ нашия махзаръ противъ владиката, кой ви позволи да ги ударите и при българитѣ? вие сте невѣрни и и издавници и ще отговаряте прѣдъ народа, който постоянно се труди да запази всé ще е еленско и да отбие отъ Битолско всѣкаква българска пропаганда, а вие имъ съдѣйствувате?“

Мухурбашиитѣ учудени отъ ненадѣйнитѣ укори и, незнающи що е станало, учтиво отговориха: „ние никога не сме ударили печати на българския махзаръ; това е чиста лъжа, и несправедливо ни нападате и упрѣкавате честьта ни“. Нъ като се явиха сами лицата, които бѣха видѣли съ очитѣ си цѣлитѣ печати ударени у българитѣ, тогава повторно ги обсипаха съ хули и се спуснаха къмъ еснафитѣ съ храчки. И тъй се породи голѣмо вълнение, сецания и даже и сбивания между: власи, арнаути и гъркомани. Освѣнъ това единъ отъ държащитѣ парче отъ единъ печатъ, по име Тимьо, незабавно стори давия на Иована Дамчевъ отъ с. Брезоо прѣдъ Битолския Бимбашия, защо у ударилъ парчето отъ печата безъ негово знание. Иованъ повиканъ отъ властьта придруженъ отъ Илия Саботиновъ — радушно се прѣдставиха прѣдъ Бимбашията, който сърдито ги попита: „защо сте ударили печата на българския махзаръ, безъ знанието на Тимьо?“ — „Ефендъмъ парчето отъ печата е у него, какъ можемъ ний да го ударимъ безъ негово искание и знание? той е янлъшъ; забравилъ, че го ударилъ“. — Хаиръ ефендъмъ, възрази Тимьо, тие лъжжтъ, азъ мухураси си отъ вратата си не съмъ го изваждалъ, нито повня да съмъ го ударилъ у българитѣ. — Не чиниме кабулъ да лъжиме, добавиха тѣ, всичкитѣ еснафи удариха пачатитѣ удари го и Тимьо и то прѣдъ шаити.

— Абре, да не си билъ нѣщо пиянъ бре, синко,

попита го Бимбашията: кога си го ударилъ? — може и тогава да ми го взели, я не повна нищо, кога ми го украднали, ефендъмъ, каза Тимьо, не ми е на умъ и кои бѣха тамо отъ еснафитѣ, хората ги незнамъ.

— Кога си билъ пиянъ, кьополу, и капата отъ главата да ти я грабнатр, хакъ тие, сърдито продума Бимбашията, айде дефъ олъ отъ тука, тая работа не е моя, а на владика ефенди, сиктерънъ бурданъ. . . .

Отъ Бимбашията съ едно заптие (стражарь), продължи Тимьо, отидохме право при дѣда владика, който като узна работата отъ заптието и отъ насъ, двѣтѣ страни, (българи и гъркомани) изруга добрѣ Тимьо и го натири вънъ съ думитѣ: „като не си ербапъ да държишъ мухуръ, хайде, гъски да пасишъ; прѣдай парчето отъ мухура другиму отъ еснафа, хондрокефалосъ (дебелоглавецъ, торлакъ!“

Гъркоманскитѣ еснафи като видѣха, че на тѣхния Тимьо укюмата и владиката никакво право не дадоха и, че, той остана посрамотенъ, тѣхнитѣ другари и нѣкои отъ българскитѣ еснафи почеха да ги нападатъ и подиграватъ за несполуката и измамата, която прѣтърпѣха. Обиграни и подгаврени гъркоманскитѣ еснафбашии и оскърбени, събраха се и самоволно се присъединиха при българскитѣ еснафи, наедно съ парчетата отъ печатитѣ, гордеекимъ се, че тѣ сж чисти българи. И така гъркоманитѣ си останаха безъ ни едно парче отъ печатитѣ и, отъ глупата имъ постжпка, съ тѣхното присъединение къмъ българитѣ числото на които отъ день на день се уголѣмяваше, а тѣхната сила опадаше и онемощяваше, изиграни отъ българитѣ.

Изкустното изпжждане на гър. владика Венедикта изъ Битоля 1866 год.

Въ промеждутъкътъ, до дѣто гъркоманитѣ се караха помежду си и се разправяха за печатитѣ, дѣдо владика,

Венедиктъ, ржкоположи първия български свещеникъ Георчета (Битолецъ), който веднага започо да свещенодѣйствува на български или славянски езикъ въ църквата „Свята Недѣля,“ въ която сжщеврѣменно започе да се псали и отъ двѣ-тѣхъ страни на български, безъ да имъ прѣчи владиката или же нѣкой отъ огорченитѣ крайно филлелини. Владиката за да покаже своята ужъ прѣданность и благодарность къмъ българитѣ—аслж бошъ лафъ. Тия отношения владички бѣха фокуси и маниери до дѣто оплѣте своята кошница — за услугата на българитѣ, съ масбата и печатитѣ, благоволи да отслужи литургия въ църквата „Св. Недѣля“ и то, цѣлата служба сѐ по славянски.

Въ врѣме на служението на владиката и казваекимъ прѣдъ святитѣ врата: „Господи, Господи призри съ небесѣхъ и виждъ и посѣти виноградъ сей“. . . . Дѣдо Илия Соботиновъ освоенъ отъ: въсторгъ, радость, и народенъ ентусиязмъ, въ църквата радушно извикаха: „Е, сполайти Господи!: гърци, цинцари, арнаути и гъркомани, още дѣца ние бидекимъ, со сѣкой начинъ се стараеха и мжчеха да ни погърчатъ, и не могоха да ни направатъ гърци; а ние изчекахме врѣме, и ей, че го даде Господъ, ний тѣхъ на стари години да ги побугариме“!

Слѣдъ кратко врѣме наежени гръкоманитѣ изработиха тайно, прѣдъ Патриаршията да се вдигне отъ Битоля владиката Венедиктъ и дѣйствително биде повиканъ незабавно да тургнв за въ Цариградъ. Владиката прьди да се прости съ епархията си покани българитѣ да му прѣдадатъ приготвения за него махзаръ, за неговата къмъ тѣхъ услуга, да му послужи като отбрана и поддържка прѣдъ Патриаршията.

Д-ръ Костантинъ Мишайковъ, Димко Радевъ, Тодорче и Братия Робеви (Димитрий и Николаки) занесоха приготвения махзаръ да му го вржчътъ ужъ, но прѣди да му го прѣдадатъ казаха му: „Светий Старъ,

ето махзарътъ е готовъ, но за да бѫде той по-силенъ и съ по-голѣма важность, ний сме на мнение да го изпратимъ и Прилѣпъ да ударатъ и отъ тамъ печатитѣ и отъ всичкитѣ села, които сѫ чисти български; па цѣльта нали е да тя поддържатъ, въ случая, българитѣ това ще извършимъ въ растояние на 5—6 дни и ще ви го пратимъ, на Вашъ адресъ, въ Цариградъ". Владиката съ радость склони на прѣдложението на българскитѣ водители и по-усили работата да се изпрати махзара по-скоро и въ Прилѣпъ на подписване.

Не подиръ много дни, втора телеграма дойде отъ Цариградъ, съ която се заповѣдваше Венедикту, незабавно да се отправи за Цариградъ. Поканенъ вторий пѫть владиката, покани българскитѣ воджи да го сдобиятъ съ въпросния махзаръ прѣди да тръгне. Бълг. главатари му отговориха, че махзарътъ не билъ още повърнатъ отъ Прилѣпъ — въ сѫщность обаче той бѣ повърнатъ —: „Ваше Високопрѣосвещенство у добъръ часъ, можете да тургнете свободно, му казаха, стига да ни покажете адресътъ, до кого въ Цариградъ да ви го изпратимъ, за да не се улови обаче махзара, отъ нѣкого отъ вашитѣ противници (цинцари), ние сме на мнѣние да го проводимъ право до българската община въ Цариградъ и отъ нея ще си го получишъ на здраво; а може и тя да те подкрѣпи въ нѣкоя нужда". Владиката одобри думитѣ на бъл. първенци и тургна за Цариградъ.

Светѣйшия Патриаршеский Синодъ сѫдящий Венедикта казалъ му, че Битолскитѣ граждани и еснафитѣ негодували отъ него и го нещѣли за тѣхенъ владика и, че, за подкрѣпение на своитѣ отъ него оплаквания, прѣдставиле маазаръ съ печати. Насърдченъ дѣдо Венедиктъ, смѣло отговорилъ, че множеството въ Битоля и цѣлата епархия били въ нѣгова полза и, че, той ималъ много по-силенъ моазааръ, съ цѣли печати, а не като оня на нѣговитѣ противници съ по $^1/_4$, $^1/_2$,

$^3/_4$ и $^4/_5$ отъ цѣлитѣ печати. Поискалъ, отъ Патриарха, маазара на Битолския Митрополитъ и Венедиктъ незабавно се отправилъ при българската въ Ортакьой община да си го прибере и да се защити съ него. Водителитѣ на българския черковенъ въпросъ посрѣщнали изиграния гръцки владика съ думитѣ: „дѣйствително отъ Битолскитѣ българи относително за тебе до общината ни е дошелъ и е готовъ да ти го дадемъ, но слѣдъ като се подпишешъ, че ще поддържашъ българитѣ и, че внужда, ще бждешъ български владика.“

Хитрия гъркъ владика, Венедиктъ, изненданъ разочарованъ и начумѣренъ възразилъ: „азъ подъ никакъвъ начинъ не въсприемамъ да се подчина и подпишя при българи и да бжда тѣхенъ владика.“ „Като не приемашъ, добавили старцитѣ, у добъръ ти часъ, ний махзаръ ти не даваме, тъй като не испълнявашъ обѣщанието си, което си обрѣкълъ на българитѣ въ Битоля.“

Съ тѣзи прости, за гръцкия владика, маниери на българитѣ, Венедиктъ биде осжденъ и уволненъ отъ Битолската (Пелагонската) епархия начало 1867 год. а на нѣгово мѣсто за Битолски Архиерей Патриаршията изпрати Партения.

Новия Битолски гръцки владика — полуглухия Партения —, щомъ дойде въ столицата на епархията си, не поглѣдна съ добро око на всичко що бѣше българско, а именно на училищата и българскитѣ попове, но късно вече бѣше да ги затвори и опустоши, че българщината бѣ уловила дълбоко корене и влиятелнитѣ български първенци (голѣмцитѣ), които прѣди 6 — 7 години отъ срамъ и страхъ се гърчееха и не се обаждаха че сж родомъ българи, като: градския докторъ Константинъ Мишайковъ (по-малъкъ братъ на Пловдивския Митрополитъ, Панарета, Търпчета, Димитрия и Стойчета, всички Мишайковци), братя Робеви, Димко Радевъ, (таинджия на турскитѣ войски и влиятелно

лице прѣдъ пашитѣ и бѣговетѣ, а въ особености прѣдъ извѣстния Мунирь Абди-паша), Тодоръ (голѣмъ търговецъ) и тоже знаменито лице въ Битоля, Димко Отцевъ, попъ Василь, богатия Архимандритъ и калугеръ (?) Анания, Анастасъ Шурбановъ, Петко и Петръ Каранджулови, богатия хаджи Илия (търговецъ) отъ Прилѣпъ и повечето отъ еснафитѣ крѣеха сé страната на българщината. Въ особенности, първия отъ тѣхъ, т. е. д-ръ Костантинъ Мишайковъ, заслужва въздигането на паметникъ отъ българитѣ въ Битоля, за нѣговитѣ безпримѣрни: жертви, усърдни дѣйствия по черковния ни въпросъ съ брата си въ Цариградъ, за пожертвуване на 500 турски лири за купуване на Пипер-Ханъ въ срѣдъ градъ Битоля, (съ около 2,000 □ м.) който се прѣправи за 4—5 мжжки и дѣвически български просторни училища и за направа на новия, въ сжщия дворъ, бълг. Параклисъ. За този незабравимъ и незаменимъ патриотъ, азъ ще се повърна и поговора обнародвайки и едно саморжчно писмо отъ брата му Димитрия Мишайковъ, изпратено менъ отъ Т.-Пазарджикъ, относяще се и досѣжно биографията на приснопаметния Д-ръ К. Мишайковъ, комуто Битолскитѣ първенци и нѣкои отъ еснафитѣ въ знакъ на признателность за подаренитѣ отъ доктора 500 тур. лири дадоха му право да си постави надъ вратата на Пепер-ханъ една каменна плоча, съ цѣль написаното по нея да слави името на Д-ръ К. Мишайковъ

За откритието на нѣкои дрѣвности въ Битолския окржгъ, азъ говорихъ нѣщо още въ първото ми връщане въ родното мѣсто прѣзъ 1858—9 год.

По учебното дѣло въ Македония.

Бѣгълъ погледъ ще дамъ тука за положението по научното дѣло първѣ по селата, какъ е било то прѣди 60 год. и какъ — 30 и — е сега. Обиколката ми по селата по западната Македония, опитностьта и родното

ми мѣсто, любопитностьта ми, както старитѣ останки по оная българска страна доведоха ме да дамъ своето заключение по положението и етнографията на тази злощастна българска страна — Македония.

Орисницата, тъй да рѣка, прѣдначертала за мене неволно да прѣброда и обиколя: цѣла Сърбия съ селата и по-главнитѣ ѝ градове; цѣла сѣверна България; — Ромжния — южна България; часть отъ широка Русия — Гърция па и цѣла Македония.

Баща ми Божинъ, както казахъ, умрѣлъ прѣзъ 1839 г. и ме оставилъ едногодишно сираче. Майка ми Стоянка като млада поженила се въ ближното село до Церъ „Вранещица за Здравата Колѣшковъ, при когото останахъ 5—6 години. Въ селото имаше свещеникъ на име попъ Симеонъ — твърдѣ искусенъ копаничярь и кърстоправецъ; той бѣше енорияшъ и селски даскалъ на 10—15 дѣца отъ селото и отъ ближнитѣ мънастири. Задължилъ бѣ дѣцата зимно врѣме да си донасятъ помало кюмуръ и по нѣкой сакъ дърво (суровица) и, всѣкой, въ свой чирепъ разпалваха отъ своя кюмуръ и седейкимъ по земята, грѣеха се, но огъньтъ неразпаленъ, дѣцата и дѣдо попъ бѣха като пияни отъ постоянния въглеродъ, а прозорцитѣ бѣха облѣпени съ корава бѣла тѣгава хартия омазана съ безиръ да свѣти мало. На най-долнитѣ класове дѣдо попъ прѣдаваше старобългарското азбуке тъй: кърсти помагай: „А=азъ, Б=буки, Г=глаголе, Д=добро. . . а на по-горнитѣ— азбукето, но въ ржкописъ: а, б, в, г, д. . . а въ най-горни курсове — сричане на думи: ба, ба=баба; ж, ж —жаба и понекоя молитва.

Освѣнъ дърва и кюмуръ дѣцата носеха на дѣда попа за обѣдъ като се блажи: погача, млѣко, сирене, зелникъ, пиленце, ракийца и винце и др.

Като малъкъ още. види се, не бѣхъ честитъ да бжда ученикъ на дѣда попа, а само слушатель на неговата метода.

Цѣлата библиотека на даскала попъ Симеона се състоеше отъ 3—4 черковни книги: наустница, псалтиръ, апостолъ и свѣтче, отъ които едната бѣше пергаментъ (отъ кожа) всичка ржкописъ почернели изпокапѣли отъ восъкъ; съ тѣзи книги попа вършеше своята работа и въ черквата и въ училището, което биваше отворено само зимно врѣме, лѣтно пасуваше и всичко почти се забраваше.

Българско училище въ Крушово.

Подиръ 5—6 годишенъ животъ приочуваме, майка ми биде прѣдизвикана да ме заведи въ г. Крушово при чичитѣ ми: Груя и Симона Шумкови, които наедно съ тѣхнитѣ дѣца бидохъ изпратенъ въ училището гърцко на Петрета Ковчегаровъ — чистъ българинъ, но българофобъ до неимовѣрность, бездетенъ, на послѣдно врѣме обогателъ въ Солунъ, отъ кждѣто не малко подкрѣпи пострадалитѣ гъркомани и цинцари отъ възтанието 1903 год. въ Крушово. Въ него врѣме въ Крушово имаше едно общо училише и три частни: на П. Ковчегаровъ, Наси Гжската (влахъ) и Мити Даскалотъ (арнаутинъ) и въ всичкитѣ по гърцки учеха. Крушово ако и да бѣше градъ, но и въ него още училищата бѣха въ пеленитѣ; редътъ и способътъ на ученето бѣше почти, сжщия оня, какъвто бѣше по селата; нова наука и система още нѣмаше, а науката бѣше загнѣздена около: наусницата, псалтира и апостола, както и около азиадското църковно пѣние: па, ву, га, ди, ке...

Неповня добрѣ колко врѣме отидохъ при дасколъ П. Ковчегаровъ но повня добрѣ, че нѣколко мѣсеци и азъ отнасяхъ на даскала: дърва, кюмуръ и по три гроша мѣсечно безъ да научя нито една буква отъ гърцкото: алфа, вита, гама, делта и пр.

Училищата въ Бѣлградъ.

Кога съмъ заведенъ въ Бѣлградъ и какъ съмъ постжпилъ тамо въ училищата, подробно изложихъ въ автобиографията си, а тука ще дамъ читателю си бѣгълъ погледъ само по научното дѣло тамъ: Въ 3—4 годишната си битность на ученикъ въ Бѣлградъ не видѣхъ общаприета и задължителна метода, система или пъкъ звучната метода да е въ дѣйствие освѣнъ оная нарѣчена *„алилодидактики* (взаимноучителна); всѣкой учитель имаше свой способъ за прѣподаване, но училищата, въ всѣкакво отношение бѣха поставени въ съвършенно въ нравствено положени и редъ въ цѣлата сърбска държава. И въ Бѣлградъ още не липсуваше *наустницата* отъ долни инстанции на учението. Въ мое врѣме и въ Бѣлградъ още неизобилствуваха печатани учебници за по всичкитѣ прѣдмети и институти; по срѣднитѣ и великитѣ школи — каквито още нѣмаше — наукитѣ се прѣдаваха сé по записки. Държавната Щамбария (печатница) по-вече се занимаваше съ печатането на всѣкакви църковни книги, отъ които не малко количество пращаха и въ България и Македония, отъ които въ послѣдно, се завъди и породи сърбоманията и до днесъ. До 1860 г., ако се не лъжя, по цѣла Сърбия владѣеше старото правописане (като нашето съ окончание на **ъ** голѣмъ като: *човѣкъ*, а не днешното: *чак*.

Училищата въ Свищовъ до 1855 г.

Отъ 1850 г. до 1855 слѣдвахъ като ученикъ въ Свищовъ и Ломъ. Даскалъ Тодоръ Хрулевъ бѣ въвелъ вече взаимно учащата (амилодидактическата) медода, а Кърстьо С. Пишурка практикуваше съ взаимноучащата като въ Бѣлградъ. Въ свищовъ заварихъ нѣколко екземпляра нови гърцки букварчета издадени отъ даскалъ Манолаки въ горната, или тъй нарѣчената гърцка ма-

хала, но той самъ си даскалъ не бѣше тамъ. Въ Свищовъ още тогава имаше добрѣ развити граждане, които получаваха вѣстници (Цариградъ) и други, и които бѣха помислиле вече и за политическа свобода отъ Турция и, отъ много тѣ бѣха: Апостолъ Конкоглу, даскалъ Т. Хрулевъ, Г. Данаиловъ и др.

Кирилицата въ Ромжния.

Въ двѣгодишната ми обстановка въ Ромжния не пропуснахъ отъ да посѣта и тамошнитѣ училища и да се запозная и съ литературния ромжнски езикъ, който излагаше науката на ромжнитѣ въ печатъ съ българската кирилица, т. е. азбука, която служи на ромжнитѣ до князъ Кузовото врѣме. Въ Ромжния и Бесарабия обиколихъ по-главнитѣ градове, между които и чистия български градъ Александрия, и тамшнитѣ съврѣменни училища, които въ никое отношение не бѣха въ порозово положение отъ онова, въ което стоеха събскитѣ и българскитѣ училища. Притѣжавамъ единъ цѣлъ църковенъ „*минеи*“ напечатанъ синкия съ нашата славянска азбука. Ромжнския езикъ съдържя половинъ славянски думи; тази книга ми се подари въ гр. Александрия въ 1869 год.

Горѣщото ми желание къмъ науката ме застави смѣло да се рѣша и неусѣтно да прѣброда горѣпоменати страни, само и само да се сдобия и азъ съ каквагодѣ просвѣта. И дѣйствително слѣдъ 18 годишно обикаляне по свѣта за наука удостоихъ се съ единъ дипломъ отъ Атинскитѣ учебни завадения по моето скромно образование по филологията и философията и, прѣзъ 1862 г. върнахъ въ своето отечество въ Македония, която бѣхъ оставилъ 18 години. Щомъ се прибрахъ въ своята родина, за първо мое обѣзателно задължение счетохъ да обикаля вторий пжть: 1) райскитѣ, за менъ, страни, между които първъ пжть бѣхъ видѣлъ

бѣлъ день, т. е. родното ми село Церъ; 2) огнището и института на застжпницитѣ на български книжовници и просвѣтителитѣ славянски двамата братия: Кирилъ и Методий; 3) светитѣ мѣста на славянскитѣ книжовници св. седмочисленницитѣ; 4) столицата на българскитѣ царие и парриарси великата св. Климентова *школа* и прѣстола на послѣдния заточенъ (прѣзъ 1762 г.) бъл. патриархъ Арсения, (гледай пѣсеньта му въ автобиограцията ми); 5) славното отечество на историческитѣ бъл. войски: бързацитѣ (бърсяцитѣ) [1]) и милцитѣ, (мияцитѣ) които 50 години сж владѣли Гърция (гледай прѣгледъ отъ г. М. Дриновъ); 6) обиколихъ по-главнитѣ, въ татковината си: градове, села, мънастири, църкви, оброчища, училища и други стари останки и пѣсни, които сж изложени въ особенъ мой сборникъ — Много славянски страни посѣтихъ но по-вечето отъ саранитѣ намерихъ по селата и манастиритѣ, а именно въ „Прѣчистански Ус. свята Богородица“ прѣзъ 1858 около една кола стари книги отъ кожа (пергаментъ), повечето църковни, които били изгорени отъ гърцкия Дебърски и Охрински владици, около 1859 год.; въ Дебърския мънастиръ „Св. Иованъ“ сжщо; въ Церската „Св. Спасъ,“ както казахъ и другадѣ до 50 екз.; въ Топличкия мънастиръ сжщо; слѣпечкия мънастиръ „свети Иованъ“ сжщо; въ Журечкитя — и Смилевски и Охридския „Св. Наумъ“ всички въ охрид. епархия наймного старини се намираха, но колкото останаха неизгорени скриха ги селянитѣ и днесъ не ги даватъ.

Никадѣ не съмъ видѣлъ толкова много мънастири както въ Битолската и Охридската епархии. Отъ много тѣ свети обители (църкви) и самия градъ Битоля носи

[1]) Въ Македония има нѣколко диялекти (нарѣчия), по между всичкитѣ главното е бърсячкото, което се простира: Битолски, Одринско, Прилѣпско, Кичевско, Скопско, Велешко, Ресенско, Демирисарско и отчасти Дебърско.

своето име „Битоля“ отъ *обитель*, а отъ многото мънастири турцитѣ нарѣкли градн Битоля „Манастиръ.“

Въ битностьта на 7—8 годишенъ: житель, ученикъ, учитель и училищенъ инспекторъ въ северна и южна България, нигдѣ неможехъ да срѣщна такова изобилство (множество) пергаментни книги — съ изключение въ Великотърновската и Котленската околии или епархии — каквото онуй множество въ западната Македония, а именно: въ Битолската, Охридската и Кическо—Дебърската епархии, села, мънастири, стари цѣркви, пещери, постничества и скривалища; като имамъ прѣдъ видъ, че най-чиститѣ българи: по топография, етнография, книжовностьта и далѣчностьта отъ прѣдочитѣ на Цариградското клето, за българитѣ, фанариотъ гръцко духовенство; врѣдъ видъ че въ Охридската епархия ученицитѣ на славянскитѣ просвѣтители Кирилъ и Методия, и прѣводачитѣ на църковнитѣ книги бѣха въ по-голѣмо число отъ всѣкадѣ по Българско и, като уединено отъ лукавия надзоръ на цариградскитѣ патриарси, отъ които българското племе могло по-свободно и по-обширно да се развива и разпространява хриетианството и съврѣменната книжовноста поне въ църковно отношение; като имамъ прѣдъ очи, по тѣзи страни фигурала и *великата Климентова школа*, въ която, безъ съмнѣние, се раздавала и развивала повече църковната книжнина, и населението се сдобивало съ български обители (църкви) и мънастири, по които въ всѣкоя една имало, има и ще има обикновенно 10—15 гяци слуги[1]) или манастирски ученици и прѣписвачи на църковни книги. Споредъ мене, тази духовна литература се обогатявала по озадаченитѣ страни на западната Македония, въ врѣмето и властьта на българската духовна иерархия, до изгнанието изъ Охридъ

[1]) Всѣкой мънастиръ не се е лишавалъ отъ тѣзи гяци, че тѣ събирали волни помощи отъ селата и арманитѣ за мънастиритѣ; тѣ сѫ псалели (пѣяли) но тѣ ставали и свещенници, по-вечето пѫти.

на послѣдния незамѣстимъ български Патриархъ „*Арсения*“, прѣзъ 1762 лѣто, отъ коварнитѣ постжпки на гърцкитѣ патриарси прѣдъ султанитѣ въ Цариградъ.

Турцитѣ покориха и завладѣха държавата на българитѣ, но не и езика и народностьта имъ. Гърцитѣ или византийцитѣ, ако отъ паданието на българското царство до освобождението на България, т. е. въ растояние на 500 години, ако бѣха по-далновидни гърцитѣ и раздаваха гърцката наука и къмъ българитѣ тъй: искрено, свободно, задължително и достжпно както къмъ идеални гърци по своята Византия, отколѣ щѣха да прѣобърнатъ, насъ българитѣ, на елени а не на гърци; а тѣ освоени, види се, отъ злоба и ненависть, да не би да се просвѣтятъ и българитѣ отъ просвѣтата на еленитѣ, задоволиха се: съ изгарянето на старитѣ кожени или заячки книги на българитѣ по църквитѣ, съ прѣлъстяването на нѣкои изроди отъ българитѣ, за къмъ *мегали идея* тѣхна; съ клѣветитѣ, прѣдателствата и избѣсване на нѣкои генни отъ българитѣ; и така запазиха ни: вѣрата, народностьта, езикътъ и писменностьта.

Прѣди да се прибера и услова за даскалъ въ г. Крушово, прѣзъ 1862 г. обиколихъ по всичкитѣ, въ тритѣхъ епархии: Битолската, Охридската и Дебърската, градоветѣ, селата по-главни, мънастиригѣ, въ които градове и по-виднитѣ църкви и храмове гърцкитѣ владаци магически бѣха вдъхнали въ сърдцата и умоветѣ и бѣха опоили: по-виднитѣ, по-влиятелнитѣ и по-богатитѣ отъ гражданитѣ: българи, власи, арнаути, па даже турцитѣ и евреитѣ да пригърнатъ всичко: научно, черковно, училищно, търговско и интелегентно всѣ на гърцкия езикъ да се говори и прѣдава — сжщото гърцко влияние владѣеше и бѣше на мода и по сѣверна и южна Българии, па даже и въ самата Ромжния. За това до издаването на *Хатихумаюна и Хатишаривътъ* Турция, па и до днесъ даже всѣкое християнско насе-

ление по: Тесалия, Ипиръ, Македония, Тракия па и съверна България, въ В. Търново, Свищовъ и т. н., наричаха, па и днесъ го наричатъ *»урумъ милетъ и урумъ дили«*, („гърцка народность, гърцки езикъ“).

До 1866—67 год. въ Битоля владикуваше познатия на българитѣ българофоб, гъркъ, бивши Видински Венедиктъ, който бѣ погърчилъ: Битоля, Магарево, Търново, Гопеше, Моловище и до нѣгдѣ и г. Прилѣпъ, а по селата по-богатичкитѣ, а цѣлитѣ села, не бѣ успѣлъ още. Въ Охридъ владикуваше отъ 1855 до 1874 гърцкий владика Мелетия, който бѣ забилъ котвата на гърцизматъ: въ Охридъ[1], Ресенъ, Янковецъ, Крушово, Търстеникъ, Прѣспа, въ Топличкия, Слѣпечкия и Журечкия мънастири, а по селата се прѣдаваше българската азбука, наусница, псалтиръ, апостолъ и пр.

Прѣзъ 1858—9 година Дебърската еперхия за дебърски владика имà попъ Георги Генадиевъ цинцаринъ отъ Битоля (дѣдо на днешния министръ Г. Н. Генадиевъ) владикующъ като въ качество на гърцки владика, прѣдъ гърцкитѣ патриарси. Синътъ на дѣда владика, Иванъ, бѣше специаленъ и достоенъ пѣвецъ въ Битоля, много години, както и въ Пловдивъ при покойния митрополитъ Панаретъ Мишайковъ. Той бѣше човѣкъ съ всичкитѣ черковни приимущества и, въ всѣкое отношение, той отговаряше за владика, практично и теоритично, а на баща му, който освоенъ отъ фанариотски алчности, много бѣше отстжпчивъ къмъ паството си, като старецъ съ много напрѣдналъ въ старинитѣ, който слѣдъ припознаването на българската Екзархия и той се отдѣли отъ Цариградската Патриаршия.

Голѣмата, историческа и райската Кическо-Поречка, тъй наречена, долина началото си зимаше отъ Прѣчистанскитѣ планини и селата Бѣлица и др. прѣбродява

---

[1]) Въ Охридъ първъ отворилъ бугарско школьо и въвелъ българския езикъ Никола Мустревъ.

цѣлото: Кическото, Орланечкото, Текиското и Поречкото полета, които се поливатъ отъ рѣката *Велика,* покрай подножията на Порѣчкитѣ планини Скопското поле и се влива въ рѣката Вардаръ. Тази плодородна и богата долина се населява отъ 90 села отъ които 80 сѫ чисто бърсячко-българи, а останалитѣ — турско-арнаутски, но и по тѣзи села жителитѣ, турски говорятъ по между си чисто български, че турски хичъ не знаятъ, па и дрѣхитѣ имъ по нищо не се отличаватъ отъ ония — на българитѣ.

Много отъ Кичевскитѣ села странствутъ по-вечето въ Сърбия,[1]) а именно въ Бѣлградъ като: дюлгери, хлѣбари, млѣкари, бузаджии и механджии, като понаучатъ по-мало, криво-лево, и спечелятъ по нѣкоя и друга пара, понаучатъ по една-двѣ хороводни пѣсни като: „*слама — сѣно = зобъ, зобъ, зобъ*! или „*о дѣвойко, роде мой, роде мой; кой ти даде пръстенъ твой, пърстенъ твой*“. . . . и, слѣдъ като се сдобиятъ и облѣкатъ съ по едни сърбски чакшири, похиръ 3—4 години връщатъ се въ Македония, не вече като българи, а старосърбиянци, бръщулекимъ прѣдъ своитѣ и съ селянитѣ на сърбски езикъ, и внасяющи, прѣпоржчающи, хваляющи нѣкои сърбски обичаи и модерни нѣща и говорейки на сърбски: »*ми смо старо* сърбиянци. Тѣзи нови: идиотизми, и сърбисми, обичаи и обреди донасяни отъ Сърбия, и прѣставяни прѣдъ простолюдието въ безащитнитѣ бълари въ Кичевско и Дебърско не малки спънки ми дадоха по развиванието на българщината

[1]) Анекдотъ. Село Пластица е едно отъ кичевскитѣ турски села, които много пѫти дохождатъ на пазаръ чакъ въ Крушово. Въ битностьта си на учитель въ Крушово, излѣзохъ по пазаря и купихъ си 1—2 кошници съ ягоди; но додѣто ми донесятъ ягодитѣ, по пѫтя говорихъ съ селянитѣ се бугарски; като бѣхъ увѣренъ че тѣ сѫ християни, попитахъ ги: „имате ли мѫки отъ турцитѣ, или не?“ „по нашитѣ села не нападатъ твърдѣ много“, отговориха ми. — „Защо бе, не се съгласявате всички и не въставате да избиете всичкитѣ турци?“ добавихъ азъ. — Като ми отговориха: „е, че и ние сме турци бре, чорбаджи.“ Останахъ очуденъ — „че азъ говоря за лошитѣ турци, а не за добритѣ“ и тъй се закърпи работата. . . . .

по тѣзи български страни; но благодарение на моитѣ много роднини приятели познати и по тѣзи неразвити мѣста, и тамъ моята популярность не бѣше малка, — както ще видимъ при изпждането на гърцкия Дебърски владика Антима, прѣзъ 1874 год. — за това сърбисмо не можѣ да улови дълбоки корене противъ съврѣменния българизмъ: но всѣ пакъ ми правеха сърбофилитѣ опасни и силни сепаратисми.

По-горѣ отбѣлезахъ, че въ градоветѣ по цѣла Македония гърцкитѣ владици бѣха отвориле гърцки училища, а българската църковна наука се срѣщаше редко и то, по нѣкои села и мънастиритѣ, отъ които съ много пари гърц. владици ржкополагали по нѣкой българинъ за попъ. За това всичкитѣ, колко-годѣ грамотни българи и търговци пишеха си взаимно съ гърцки букви, а български думи; но страшни гъркомани, както въ Кическо — съ бугарски думи, а сърбски правописъ, т. е. безъ ъ на края примѣръ: «много здраве од мене мајко . . . Типътъ иа взаимнитѣ писма, както у малограмотни гърци и гъркомани, тъй между българитѣ бѣше единъ и сжщий. „херетимата, по имена иосъ су Стоянъ еосъ исена митера му Петкано“ . . . („поздравение отъ мене синъ ти Стоянъ до тебе майко моя Петкано“ . . .)

Редътъ по прѣдаването на уроцитѣ по всичкитѣ села и мънастири по Македония почти бѣше еднакъвъ съ онзи, който употрѣбляваше дѣдо попъ Симеонъ въ селото Вранещица отъ 1846—1868 па въ нѣкои мѣста и до 1874 г. За учебници тогава служеха по-вечето ржкописни уроци, за прочеть на печата — църковнитѣ книги и нѣкои малки печатни книжки сърбски, до дѣто се появиха нѣкои прѣводи отъ г-нъ К. Шапкоревъ и църковнитѣ руски книги продавани отъ книжаря Андре Анастасовъ, Ресонлия, а днесъ жители Варнески, а гърцитѣ и гъркоманитѣ се снабдяваха съ книги отъ: Гърция, Венеция и Янина.

Заключенето ми по учебното дѣло:

До 1862 година, южната Македония, нигдѣ българско училище нѣмаше, а на западната — тукъ-тамѣ само по селата и мънастиритѣ срѣщаха се и българо-славянски и това се константира отъ старитѣ кожени книги (пергаментъ), които намерихъ по селата и мънастиритѣ по тѣзи македонски страни, сѣ въ ржкописъ на старо-славянски църковенъ езикъ. Не по-малко пергаментни книги намерихъ и на гърцки съдържащи слова на св. Ионна Златоуста, Весилия Великий и др. написанни на византино-александриски черковенъ езикъ.

Първитѣ даскали по градоветѣ въ югозападната Македония сж:

а) Въ гр. Битоля: Василъ Манчевъ, попъ Толевъ, Иванъ Зинзифовъ (влазъ) и Арсения Костанцевъ;

б) въ гр. Охридъ: Никола Мустревъ, Димит. Милядиновъ, Г. Пърличевъ, Д. Узунчевъ;

въ гр. Крушово: Ив. Б. Шумковъ, Коле Ролевъ, Констатинъ Змичковъ и Якимъ Бояджиевъ;

въ гр. Прилѣпъ: Даскалъ Икономовъ (отъ Дупница), Хаджи попа, Н. Ганчевъ, който се радваше на не малко уважение отъ народа, а не като Иосифа Ковачевъ отъ Щипъ и въ Кичево: даскалъ Якимъ Богдановъ бояджията Сотъ Кичево.

въ гр. Кукушъ Козманъ Шапкаревъ Охридчанецъ.

в) по селата въ по-виднитѣ села и мънастиритѣ бѣха:

Въ с. Загоричани: Георги Динката, (отъ с. Дърджилово, Воденско) и даскалъ Орлевъ;

въ с. Вранещица: попъ Симянъ;

„ „ Церъ: попъ Ангеле (изповедника) и попъ Стефанъ и Ангелъ Петровъ;

Отъ 1859 г. до 1866 горѣизложенитѣ лица бѣха първитѣ даскали. *Ив. Б. Шумковъ.*

Испжждането на гръцкия владика, Антима, изъ прѣчистаския мънастиръ и тамъ покушението ми.

Подиръ 6 годишното ми, при българитѣ, въ Крушово, учителствуване, бидохъ повиканъ отъ Цариградъ за български учитель въ Солунъ. Но прѣди да отида на мѣстоназначението си, необходимо бѣше да посѣта Прѣчистански мънастиръ, „Успѣние прѣсв. Богородица". И така на 10 Августъ 1874 г. прѣъ Битоля, гдѣто бѣхъ далъ подъ сждъ непризнателнитѣ мои Крушовски бугари за недоплащането ми на 4,000 гроша отъ заплатата ми, които осждихъ и си взѣхъ паритѣ. И така отправихъ се за въ Кичевско „подъ булото, че ще продавамъ икони, за да помогна на българитѣ, които се готвѣха да изпждятъ гръцкия владика изъ мънаттиря, на храмътъ на църквата, 15 августъ 1874 год.

Егумена попъ Косма — днесъ Дебърски владика— който тогава бѣше още гъркоманинъ, прѣди единъ день отъ празника, Антимъ го арестува въ Кичево, че му бѣ далъ подписътъ си, че ще му бжде вѣренъ (гръкоманъ пожизненъ).

Прѣди да тръгне владиката за мънастиря, азъ 3 4 часа отидохъ прѣди него; събрахъ мънастирскитѣ свещенници и служащи, запознахъ ги съ постжпката на владиката; научихъ ги, какъ да постжпатъ съ него, а тъй сжщо и народа и отъ двата пола, огласихъ и научихъ, какъ да се приготвятъ за позорното испжждане на гърц. владика изъ мънастиря и, слѣдъ като го насърдчихъ, затворихъ всичкитѣ стаи, па и самата църква; прибрахъ всичкитѣ ключове и ги скрихъ въ гората.

Около часа 4. п. обѣдъ владиката стигна, придруженъ: отъ 20 въоржжени дебряни турци, отъ единъ чиновникъ отъ каймакама, отъ двама гърцки учители и 2 сърбски и други толко учителки, свърхъ тази му свита и 30—40 цжнцаро-арнаути крушовали, — между които и баджанакътъ ми Ташко и тѣ всички въоржжени.

Като видѣ дѣдото, че ни единъ човѣкъ не го посрѣщна и, че, ни една стая ненамери отворена, насмалко щѣше да изпотрепе поповетѣ и слугитѣ, додѣто кабаета и вередикта се приписа на мене и ме вързаха. Въоржженъ и подкрѣпенъ отъ народа, скъсахъ вжжето и яростно се опълчихъ срѣщу владиката и арнаутитѣ, които като видѣха, че ще правя маазаръ до пашата, всички владикови хора избѣгаха отъ мънастиря, а владиката остана само съ сеиза си. Тогава събрахъ кметоветѣ отъ 70 околни села, избрахъ 12 членна постоянна българска чер. община скивлахъ на народа да изрине позорно светинята (?) изъ манастирския дворъ, и да изпрати 10 член. депутация до каймакамина, съ молба да освободи егумена изъ затвора, че ще бжде отговоренъ на загубитѣ на мънастиря. И това стана.

Наистина останахъ 3—4 деня въ мънастиря, но се изпълни желанието на българитѣ, че владиката се изпжди и мънастирьтъ остана тѣхно достояние. При посрѣщанието и испжжданието на гър. владика, борбата бѣше много жестока, дълга и любопитна, но азъ я прѣмълчавамъ тукъ, като имамъ прѣдъ видъ, че мънастирския даскалъ, Якимъ Богдановъ (отъ Кичея), я описалъ по-обстоятелственно, на мѣстното нарѣчие, въ бѣли стихове и по негово правописание, на който описъ, за любопитство на читателя, и за мой документъ давамъ му мѣсто въ оригиналъ по надолѣ. Четвъртия день простихъ се съ приятеля си, Егуменъ Високопрѣпод. отецъ Архимандритъ Козма, и напустнахъ мънастиря, придруженъ отъ двамата вѣрни манастирски пазачи турски арнаути: Дервиша и Лятифа. Но, за наше нещастие, часъ и половина отъ мънастиря, въ гъстата гора, лукавия владика бѣ приготвилъ засада[1]), и ний бидохме гърмнати съ три пушки, куршумитѣ отъ които

[1]) Този е сжщия гър. владика, който уби Ексархийския намѣстникъ Теофилакта въ Дебърско прѣзъ 1884 год.

единъ леко рани мене въ дѣсното ми рамо; втория — Дервиша въ силяха му безъ вреда, а третия — Лятифа тешко рани въ десното бедро, който и се върна въ мънастиря, а пъкъ азъ продължихъ пѫтя си за въ Крушово разболѣлъ отъ гнѣвъ и леката ми рана.

По испѫждането на владиката.

Сведенъ ми служитъ света Прачиста,
Сведенотъ ми е света Богородица,
На петнайсетый день на мѣсецъ Августъ.
Чудо ми се стори втой день Господенъ,
Чудо и срамъ на свладика испаденъ!
О! фала много на даскалъ Крушовски,
Отъ село Церъ, отъ родъ Шумковски,
Който ми учи власи и бугари,
Сички Крушовци дванайсетъ години;
Първи на гърчки, а втори бугарскій.
Даскалъ ми дойде на храмъ Пречиста;
Щомъ той дойде за попъ си пита,
И ми го праша за Косма Егуменъ;
Попа му яви вградъ е затворенъ,
А попъ Томо, векилотъ Космовъ,
Така си рѣче на даскалъ Шумковъ:
„Богъ те донесе, даскалъ бугарскій,
За да ти кажа маки неволи;
Народъ бугарскій си е настроенъ
И ниетъ неговъ векье е скроенъ,
Гръчки владика той да си испадитъ,
Алъ нѣма си чойкъ, кой да го водитъ.
Ето защо егуменъ в'Кича е затворенъ.
По два саати владика кье идитъ,
И отъ мене ключой кье сакатъ;
Како отъ църква и отъ одаи,
Така отъ хамбари и сите складои.

Народъ се собралъ, нѣмъ, кой да го водитъ;
Да го научитъ и патъ да му кажитъ,
Како да испадимъ гърчки владика
Оти халкотъ (хората) на сегдѣ векье го не сака".
Така отгори даскалъ Крушовскій
На старый попъ Тома, чисто бугарскій:
„Отче, попъ Томо, векилъ егуменскій
Повикай ми отъ слуги твой, монастирскы,
Мошне вѣренъ, по наши планои, гледай
И побърго ти, сарпъ му заповѣдай,
Да донеситъ сички ключой църковни,
Така сущо и другы, отъ всички одаи;
Собери калугери и сички попои,
За да имъ кажа тие нѣколко сбори:
„Чуйте мене вие свещенници,
Па и вие, сички манастирски гяци!
„По нѣкой саатъ владика кье дойтъ,
А отъ васъ сѣкой, на порта кье стойтъ;
Сѣкой отъ васъ поклонъ кье сторите,
И раката му сите кье баците.
Ако за ключой кабаетъ той ви найтъ,
Егуменъ си, кье речите, за нивъ самъ си знайтъ.
Народотъ е освоенъ отъ моя духъ,
Салде раздайте на рисяни овой слухъ:
Владиката е голѣмъ рушфетъ далъ,
И егуменотъ в Кича вапсъ, той е клалъ;
Той кье дойдитъ и църква да затворитъ,
Па и даскалница, отъ темелъ д'оборитъ.
Никой отъ рисяни да го не пречека,
Ни да се доближи, да му бици рака".
Послѣ науката на даскалотъ и неговитѣ сборой,
Той посѣгна и собра сичкитѣ ключой;
Си отиде в'гора манастирска,
И ги обеси на една буйна лѐска,
И никой не знаеше отъ народа яко
Само попъ Томо и слугата Трайко.

И пакъ на попъ Томо даскалъ Иованъ рѣче:
„Слушай попе, и побързай малко,
Бърго пракъй вѣренъ слуга Трайко
По широки църковни дворой.
Да повика народъ отъ сички слоиой, (отрасли)
Да имъ кажа уще нѣкои радостни сборой:
„Слушайте братя, ви чисти бугари,
Кье ви кажа, царотъ що добро за васъ стори
За сички бугари даде Екзархия,
А подъ нея се пада и ваша епархия;
Со царскій ферманъ, бугарски владици даватъ,
А гърчкитѣ бугаритѣ да ги падатъ.
Денеска стигнахъ отъ градъ Битоля,
Кадѣто стояхъ цѣла тамо недѣля;
Тоа чувъ самъ, него чина аша, (инкаръ)
Отъ общината и отъ самиотъ паша.
Кои се бугари, гърчки владика да нематъ
А бугарски слободно да си иматъ.
За тоя и в'Дебърски мемлекетъ е станалъ,
Бугарски владика да сака е фаналъ,
Тоя туку чулъ, вашъ Антимъ владика,
Егумена с'рушфетъ в'затворъ той натика;
Ситѣ ключой църковни той задигналъ,
И лѣбъ, и вино, сé подъ ключъ е клалъ,
А сега идитъ тука да се курдисатъ,
И стока манастирска сé да мухурдисатъ!
Той кье ви дойтъ со силна тебебия,
Алъ око да ви не трепнитъ вамъ отъ нея;
Со арнаути, цинцари и много турци,
Со даскалици и даскали: сърби и гърци;
Кье ядатъ и пиятъ безъ страхъ и боячка,
А що кье останитъ, сé кье сторитъ плячка!
На женитѣ: елате кье велитъ,
А на дѣйки и дѣца хрзотъ к'имъ земитъ!
Отъ турцитѣ, хичъ да се не бойте,
Оти противъ нимъ вие не стойте.

Законъ имъ не дава въ църква тие да влѣзатъ,
Нито в'църковни работи, да ни се мешатъ.
„Твойтѣ сборой и попой ни наповниха,
Отговориха на даскала, согласно сички;
И страхотъ ни отъ насъ тие отфърлиха.“
„Владика силенъ кье дойтъ, пакъ повтори даскалотъ,
Учейки ги, пóтопенъ сé во потъ.
И голѣми хвалби конъ васъ кье покажитъ,
Дори да се со мене кучешки зафатитъ.
Вие хичъ отъ него да се не плашите,
Ала машки, каршия да му стойте.
Язъ ви рѣковъ, некни самъ бевъ в'Битоля,
И се бавихъ тамъ цѣла и пойке недѣля;
Отъ бугауска община помощъ кье имаме,
Оти ми рѣкоа: »отъ тукъ кье ви помагаме.»
Да сте готой, и за ишаретъ д'имате,
Отъ дворъ църковний, нигдѣ да не бѣгате,
Кога владика попойтѣ горѣ ги повика,
И ключойтѣ отъ църква имъ поиска;
Со гласъ голѣмъ сички тáка кье викате,
И на владика безъ страхъ ситѣ кье рѣчите:
„Слѣзи долу клѣтъ търнъ гърчки владико,
Ти да прѣдайшъ ключой, и сичко манастирско,
Да ни прѣдаишъ есапъ и пари манастирски,
И иманье що си собралъ отъ народъ бугарскій;
Ела долу прѣдъ насъ, и бърго повясай,
Кье те издробитъ на народъ, касай покасай.
Бугари не търпятъ векье гръчки владици,
Нито признаватъ днеска нивнитѣ патрици.
Гръчки владици многу иматъ кусури,
За тоа мазаръ кье прайме со 70 мухури,
И со подписи отъ сиотъ бугарски народъ,
Еденъ до Валията, а другъ до Везиротъ и Царотъ!
Бързо църква и есапъ ти ни прѣдай,
И отъ манастирь стопи се и бѣгай;
Да си служимъ векье, на язикъ бугарскій;

А не на тугий, теменъ за насъ, грѫчкій;
Нека ни е живъ по Стамболъ Султанотъ,
А за бугаритѣ во Ортакьой Екзархотъ."

Владиката влага во манастыротъ.

Веке сълнце западъ доблизваше
И планиски върхой огрѣшваше;
Време икиндия бѣше векье минѫло
И слънцето конъ западъ бѣше навалило,
Пристигнаха двайца *саиджии*, (куриери)
И тие бѣха нови хаберджии:
„Владиката сега тука кье дойдатъ,
И сака народъ прѣдъ него д'излѣзитъ;
Со: попой, гяци и сички даскали,
И, „Благословенъ грядий" той (народа) да му псали,
До земя, рабски да му се поклонитъ,
И десницата учтиво да бацитъ."
Напразно, Народъ никого не слушатъ,
Нито пакъ саиджия дексатъ;
Хладнокръвно въ дворъ си стоитъ
И радостни си пѣсни пѣитъ. [1])
Не се изминаха 5—10 минути,
Ето владика гордо се появи,
По равната широка ялица (улица)
Безъ да има свѣтъ и навалица.
Напрѣдъ ходятъ 20 арнаути,
Вооружени, као змии сички люти;
А по нимъ наредъ кичевски поляци,
Кокошкари сичкитѣ голяци.
Сѣтне идитъ на конь и владика,
Покритъ со църна панокалимавка,
Развѣяна, чакъ коньтъ му покрива,
Мошне силенъ фодулукъ продава.

---

[1]) По назадъ кье видиме хороводната нова пѣсень отъ Ив. Шумковъ, да я играятъ: мѫжи, жени и дѣвойки.

Отъ десна страна стоитъ мемуръ вооруженъ,
Отъ каймакамъ и той бѣше Османъ,
А отъ лѣво двѣ даскалици сърбски,
Научени да яхатъ на самаръ конскій;
Настрана сѣдатъ, со нозѣ конъ владика,
Као да си се отъ вѣка свой и прилика.
По нимъ идатъ двайца даскали сърбски,
Придружени со уще двайца гърчки.
По даскали идатъ крушовски цинцари,
Музавири и чисти прѣдатели;
Отъ петитѣ до глава, сé вооружани,
Со револвери, пушки и ятаґани;
На брой бѣха до педесетъ и пойкье души,
Настроени со много мисли лоши,
Во манастиръ влѣзе тебабия глуха,
Безъ да я прѣчака ни чойкъ нито муха.
Со двѣ ржцѣ благосойтъ, горки владика,
Алъ никой не хойтъ да му бацитъ рака!
Отъ конь владика щомъ си слѣзе,
Веднушъ на горния катъ си излѣзе;
Тропна си първо на врата егуменска,
И да я отвори ключой си поиска,
Алъ кога за отключи че ги нѣма се научи,
Силнó той врата удари со клоци; (ритни)
Врата дабова, яка мошна, егуменска,
И да знайтъ, хичъ биле, не иска;
Той потропа на ситѣ горни одаички,
Алъ тие бѣха затворени сички.
Тогай, много люто, сърдития владика,
Попоитѣ и сички слуги силно си извика:
„Кадѣ хойте, бре. гнусний бугари човѣци,
Не сте люгье честни, а чисти ешеци; (магарета)
Дай бърго ключой сите манастирски,
И отворете скоро врата егуменски;
Кайси, попъ Томо, врата да отвъришъ,
И, со другари, врѣме, колѣнично да земишъ?

Знайте ли, оти сички кье ви испада,
И на ваше мѣсто други кье нареда?“
Отъ владички викой, сички се уплашия,
И со рацѣ на гради рамена свия?
Щомъ имъ говори гърко, отдвай разбраха,
И со учтивъ гласъ владику рѣкоха:
„Егуменъ си знай за сичкитѣ ключой,
Той си затворилъ църква, и ситѣ одаи;
У насъ нѣматъ сега никакви ключои,
Отговориха мирно, слуги и попои“.
Тогай се спуска отъ мака църниотъ [1]) владика,
И на попои и слуги страшно извика:
„Подъ дърво и каменъ вие кье барате,
И ключойтѣ, сега кье ги найдете,
Оти святи рѫцѣ мои кье си дигна,
И во литургия язъ кье ве прокълна;
Не повните каква честь ми сторихте лани?
А сега, нито прѣчекъ, ни удривте камбани“.
Крѣсаци владички до едно врѣме бѣха,
Оти отъ народотъ да се смѣятъ почеха.
Видѣ владика, оти никой не го хичъ сайдиса,
Приклони глава, и подъ звонарь кондиса:
Со арнаути, турци и клѣти цинцари,
И со сите негови, пѫтни другари.
Фучитъ, плашитъ и кълнатъ той гръкъ владика,
И во дворотъ да не пѣятъ високо извика.
Алъ, кой за чоекъ, отъ народъ го броитъ?
Кога мажко и женско, грозно му се смѣйтъ?
По срѣдъ дворо даскалъ Иованъ сѣдналъ,
И съ хаджи Костенцевъ [2]) разговоръ е фаналъ;
Той му нѣщо тайно казуваше,
А на халкотъ (на хората) икони продаваше.

---

[1]) На лице е търнъ као циганинъ, дѣдо владика Антимъ.

[2]) Този е сѫщия М. х. Костенцевъ тогавашния книжарь, който бѣше очевидецъ по борбата съ владиката и, който, взе участие и даде не малка морална помощь къмъ народа. Той е днесъ Соф. житель.

Богъ да убие Крушовски цинцаре,
Тѣ загледаха, Шумкова, отъ чардакъ горѣ;
До владика бърго тѣ се доближиха,
И на владика, на претекъ, рѣкоха:
„Що се сърдишъ на слуги и попои,
Оти тѣ ти скриле сичкитѣ ключои“.
Другъ ти стори тоя голѣмъ срамъ,
И той затворилъ одай и самия храмъ;
Ей го. на срѣдъ дворъ сѣдитъ твоя голѣмъ душманъ,
Твой приятоль, (2) а днеска врагъ, даскалъ Иованъ;
Той кладе огънь во Крушово, що се не гаси,
И отдѣли бугари отъ свои братия власи;
Той доведе бугарски попои и сготви сичко,
И со нимъ отхвърли името владичко;
Той те турна в'тая голѣма наглость,
Въ голѣмъ срамъ, и небивала пакость;
Повикай го и вързи му ржцѣ хубаво,
И го прати, отъ тукъ, во само Крушово“. (3)
Тогай владика во дворъ бързо си погледа,
И си видѣ даскалъ, кой ходи и кадѣ сѣда.
Владика си прати тройца арнауги,
Со пушки, отъ сичкитѣ бѣха най-люти!
Арнаути народъ, звѣрски, процѣпиха,
И Шумкова хищно отзатъ обколиха:
„Ту е даскалъ шкя де крушова, оре?
(„Ти ли си крушовски бугаръ даскалъ“)?
Стани, владика те сака горѣ,“
До дѣто даскалъ со турци се даволкаше,
Отъ силяхътъ имъ хичъ се небоеше;
Алъ до дѣто се бори той со троца турци,
Довтасаха уще 6 души поляци (турци)

---

[1]) Наистина, кога Шумковъ бѣше даскалъ на властитѣ во Крушово, влад. Антимъ бѣше протосингелъ на Мелетия Охридски, та се яле и пиле со него, отъ 1862 до 66 г.

[3]) Шумковъ въ Крушово се ожени и, има имотъ, но въ женидбата си бѣ най-нещастния!

О! дигнаха го и горѣ веднъжъ заведоха!
И на Османа (мемура) живъ го прѣдадоха.
Османъ Иована попраша каурски:
„Ти ли си бугарски даскалъ Крушовски?
„Да, я су сѫщий Иованъ даскалотъ,
А ти кой си о, предрѣшений турчине?
„Я су Османъ, мемуротъ, извика,
Я си вода в'манастиръ владика.“
„Царски мемуръ тебдилъ не се прайтъ,
Ни душманотъ в'църквата ни водитъ;
Такви лугье не кабулитъ турски нашъ царь,
Као тебе тептилъ и цѣлъ кокошкаръ.“
Сърдитъ Османъ на колѣна рипна,
И на турци сърдито той викна:
„Дайте яже (вѫже) и върсте го хубаво,
Вързанъ бидейкимъ Иованъ на същио часъ,
Къмъ народъ, издаде той жалостенъ гласъ:
„Ахъ! кадѣ е народъ, мой чисть бугарски,
Да ме избави отъ звѣрски рѫцѣ турски!“
Тогай у народъ се роди нетърпима язва,
Проби пѫть, и прѣдъ турци се показва,
Со стапой (сопи) кой со дървени вили,
А па женитѣ, со хурки, брадви и сѣкири:
„Кого сте вързали, бре голи — боси арнаути
Даскалотъ ли? кокошкари и оси клѣти?!“
И, кадѣ с'хуркй, кадѣ с'вили, тѣ ги наблъскаха,
Безъ разлика, сé кого стигнаха;
Яже скинаха, и даскалъ мажки свободиха
Арнаути люти жълти а отъ ядъ и зелени,
Избѣгаха, као горски диви елени,
А крушовскитѣ злобни цинцари,
Изчезнаха прѣзъ: авлии, порти, и стобори.
Не останаха ни сърбски клѣти даскали,
Ни даскалици нито гърчки учители;
Къмъ Османа послѣ му се обърнаха,
И со мазари странно го заплашиха:

„Додѣ горѣ даскалъ вързувахте,
Три махзари долу нпе подписахме.“
А ти Османъ ако уще владика ти крѣпишъ,
За сѣкой зиянъ църковни ти кье отговаряшъ;
Айде ойси со арно во градъ Кичеа,
Да не се оплачимъ отъ тебъ на самъ валия; [1])
А тебъ проклетъ гърчки църнъ владико,
Да се стопишъ (махнешъ) отъ тукъ народъ не те сака;
Ти со сила в'църква мислишъ да ни влѣзишъ,
Алъ отъ манастиръ мъртавъ кье излѣзишъ!“
Даскалъ Шумковъ виде сé що народъ стори.
И найпослѣ пакъ му той вака проговори:
Тоя мачитель арнаутинъ, отъ родъ фенерски,
Днесъ владика и кървопиецъ бугарский;
Нѣма да излѣзи не битъ той отъ тука,
До дѣто не ни дайтъ самъ писмо отъ рака;
Оти се отказува отъ Дебърски владика,
И в'манастиръ да алѣзе самъ не сака;
Друго писмо до каймакамъ, въ градъ Кичея,
Со нашъ човѣкъ вѣренъ саиджия;
Да изпущитъ отъ хапсъ егуменъ,
Оти тука кье остайтъ кости, за неговъ споменъ!
Тукъ на дворъ да нощува гладенъ и жаденъ
До дѣто ни дойде отъ затворъ Егуменъ,«
Мълчеливо владика Шумкова излуша,
Църно-жълтъ се стори, остана безъ душа!
»Кье ви дамъ сичко, продума владика,
Салдъ пущете ме здравъ, с'честь и прилика;
Писма (отворени) кье прѣдамъ на мехмуръ Османа.
А пакъ я со сеизъ тукъ реимъ (залогъ) кье остана“
Мехмуръ (чиновникъ Османъ) арно се нагости,
И со бугаритѣ насмѣхнатъ [2]) се прости;

---

[1]) Валията е сѫщий, който Изслѣдва Шумкова въ Прилѣпъ 1873

[2]) Насмѣхнатъ за това че прѣди да си тръгне шепна на Щумкова че всичкитѣ турци останали благодарни за участьта на владиката, че той имъ обезчестявалъ и булитѣ имъ, по аремитѣ. . .

По средъ нощь тръгна за в'Кичеа,
Со вѣренъ Трайко, наши саиджия,
Прѣдъ зората егуменъ, с'Трайка пристигна
И цѣлий народъ весело го посрѣщна:
Со канбани, пѣсни, гаиди и огнове,
Со псалтои вѣщи и сички попове.
Даскалъ шумковъ цѣлъ народъ поведе
Посрѣщна со слово, и клучой му прѣдаде.
Егуменъ му отговори хваналъ го за рака.
Прѣгърна го и отъ радость заплака!
Егуменъ безъ да се нѣщо разположи,
Отвори църква и почна да служи.
Владнка Шумкова тайно повика,
Помоли го и му рече така:
„За бога и за вѣра сега те заклѣвамъ,
Запази ме, оти на тебъ се надѣвамъ;
Ти си днеска на народа пастиръ,
Да ме остаитъ, живъ д'излѣза отъ манастиръ;
Воля народна, ето, се испълни,
Моля, да ме не ругае, со думи гнасни.
На даскалъ Шумковъ сърдце се нажали,
И на народотъ пакъ се той помоли:
«Чуй ме мене, народъ чистъ бугарски,
Угнетений отъ владици гърчки;
Владиката се молитъ, сака да си ойтъ,
Самъ е останалъ, отъ народъ се бойтъ;
Богъ испълни наше желание,
Нека покажемъ сега великодушие;
Не махайте (не бите) на тоя църнъ владика,
Не псувайте, ни пакъ дигайте рака;
Само тая пѣсень, во хоро, му запѣйтѣ, [1])
И некъ се витосалъ (махне) векье отъ очитѣ;
Алъ пакъ отъ него арно се пазете,
Той е лукавъ, харно се вардете!"

---

[1]) Глѣдай пѣсъньта на другата страница.

Народъ вѣселъ, в' хоро се прѣдаде,
А владика, обруганъ и гоненъ, си отиде!
Народъ Шумкову, най-послѣ продума:
„Се, що ни рече, ние го сторивме,
И махзари три ти приготвихме:
До Битоля, Стамболъ и бугарска Екзархия,
Да се признайтъ за своя и наша епархия;
И друго, те молитъ цѣлъ народъ бугарский,
Ти д' останишъ за даскалъ манастирский;
Ние на тебе за сé кье се надѣваме,
И колку хакъ кье сакашъ, ние кье ти дайме."
Даскалъ Шумковъ помисли имъ рече:
И со два сбора омутъ (надѣжда) имъ пресѣче:
„За мои бракя, готовъ сумъ, себе да жетвувамъ,
А за да ви бида даскалъ, днеска се отказувамъ;
Отъ Солунъ за даскалъ сумъ повиканъ,
Контрактъ имамъ и той векье е подписанъ."
Три дни врѣме Шумковъ в' манастирь остана,
Учи народъ и състави бугарска община;
Той слѣдъ три дни се прости с' народъ хубаво,
И веселъ си тръгна право за в' Крушово. [2])

(Горното въ проза изложилъ Якимъ Богдановъ, а въ бѣли стихове, наредилъ Ив. Б. Шумковъ).

Хороводна пѣсень, играна при испжждането на гръцкия владика, Антима, отъ пречистанския манастиръ (при гр. Кичево) 1874 г.

Хороводна пѣсень

„Со малцина дойде ле,
Антиме владико,
Ой леле, леле,
Изпадна много низко! ([2])

---

[2]) За покушението, което прѣтърпѣ Щумковъ, на връщанье гледай страница 392.

Со мехмури дойде ле,
Безъ нихъ си се врати;
Ой. леле леле,
Що ти глава пати! (2)

Со турци си дойде ле,
А безъ тѣхъ ти се върна,
Ой, леле леле,
На зло днесъ ти търгна! (2)

Со даскали дойде ле,
И се що е гърцко;
Ой, леле леле,
И сé що е сърбско! (2)

Со каква слава дойде ле,
Ти во манастира;
Ой, леле леле,
Но никой не ти отвара (2)

Ти ключове ле побара,
Отъ попой и егуменъ;
Отъ като опита бугарска попара,
Ой леле, избѣгали гузенъ"?

И со даскалици сé изменици,
Со нивъ ти си доиде,
А безъ нивъ ти еи ойде
Ой, леле леле, гърцко църно воле. (2)

Со циацари дойде ле,
Безъ нимъ си се врати;
Охъ, охъ! глава що ти пати?
Ой, леле леле, църно ти си теле! (2)

Ситъ ти ни дойде ле,
Гладенъ си се врати;
Ой, леле леле! църно теле
Глава що ти пати! (2)

Твоя гърчка фара ле, (Родъ произхождение)
Яде се що бара,
Охъ леле леле!
Българска попара! . . .

Шумковъ.

Спънки отъ първия български владика Натанаила.

Прѣди посрѣщанието на първия български владика, дѣдо Натанаила, загатнахъ вкратце нѣщо по неговата некадърность. (стран. 387), а тука ще докажемъ това съ неговитѣ саморѫчни писма, и съ ония на неговитѣ, рѫкоположени отъ него, свещеници. Негово В-ство като отхраненъ и прѣживялъ далѣчъ отъ бащиния си кътъ, не бѣше отблизо го запозналъ: съ мѫкитѣ, грабителствата, изтезанията, гнетоветѣ и прѣдателствата на гръцкитѣ фенерски владици и тѣхното развалено духовенство, направи не малки пакости; може би неумисленно, но много вредителни за българското население, а още по-вече за самата Охридска епархия, която съ толкова, мѫки, борби, и разходи, едвамъ се извоюва отъ рѫцѣтѣ и хищнитѣ нокте на Цариградскитѣ патриарси. Дѣдото, щомъ стѫпи въ овдовената Охридска епархия, прѣди да оцѣни истинскитѣ лостове български по черковния, поне, въпросъ, и кои бѣха истинскитѣ синове български, които 10—15 години се опълчвали и борили съ злобния гръцки владика Мелетия, той напротивъ, пригърна: попъ Христовци, попъ попъ Дамяновци, попъ Сотировци и др. вѣрни грькома-

ни и издавници български. Той не показа сълзата си и нейката къмъ ония, които съ потъ и кръвь, тъй да рѣкѫ приготвиха му епархията, а къмъ ония, които я подровяваха и пазеха за гръцкия владика. Българитѣ той не закърми съ българско духовно млѣко, а съ ромѫнско. Пакоститѣ, които прѣдизвика дѣдо Натанаилъ по цѣлата му епархия, за да не се покажа неговъ гонитель, оставямъ други да ги изброяватъ и цитиратъ; а ония негови наивности и нелѣпости, на които съмъ билъ очевидицъ и факторъ, не простимо е за мене да ги прѣмълчя.

Въ двѣгодишното ми, отъ Крушово, отсѫтствие, дѣдо Натанаилъ, безъ да изпита и узнае за миналото, поне на духовни лица, той бѣ прибралъ нѣкои отъ Крушовскитѣ попове, подвѣдомственни на гръцкия владика; а други пъкъ противъ волята и протеститѣ на Крушовското българ. население, бѣ ги рѫкопеложилъ. Не бѣше сторилъ злѣ, но трѣбваше да бѫде кадъренъ да ги контролира и обуздава, като тѣхенъ прямъ началникъ, а не да ги остави въ необузданность и въ рамкитѣ на тѣхното голѣмо произволие; да съвѣтватъ и заплашватъ енурияшитѣ си българи, да признаватъ изново гръцкия владика, че бълг. схизматикъ билъ будала и неспособенъ. Прибранитѣ и рѫкоположенитѣ отъ г-нъ Натанаила попове, не сѫ се задоволили само съ погърчванието на Крушовскитѣ българи; тѣ се впуснаха да агитиратъ: по Журечкия мънастиръ, по Топличкия — и по цѣлия Демиръ-Исаръ да прѣобърнатъ 70—80 села чисто български подъ гърцкия владика. Крушовската община овѣдомяваше дѣда Натанаила, за коварнитѣ планове на невѣрнитѣ му чираци (поповетѣ), но той никакви, противъ тѣхъ, нерачаше да вземе мѣрки. Слѣпитѣ изоглавени негови агитатори за да улеснятъ своята кариера къмъ своя проситилисмъ по цѣлата епархия измислиха и друго срѣдство. За да иматъ по-голѣма смѣлость и достѫпъ прѣдъ цѣлото, въ епар-

хията, българ. население, избраха и поведоха съ себе си неграмотния крушовски миякъ пръвъ издайникъ и и турска подлизурка Стойчета Стайкоски и го заведоха въ Охридъ на ржкоположение отъ дѣда Натанаила. Българитѣ отъ Крушово побързаха съ протести, противъ попопуването на Стойчета, и благодарение на протеститѣ и приближаванието на коледнитѣ праздници, роди се една давность, а дѣдото, при всичката некадърность безъ да му мисли много, щеше да го почернокапи и въ душата на ржкополагаемия, Стойчета.

Попъ Янаки Гоголка — днесъ члена отъ сръбската пропаганда и живущъ въ Сърбия — докаченъ отъ немарливостьта и давностьта на българ. владика написалъ—приключенитѣ тукъ двѣ писма (отъ 22—23 дек. 1876) до попъ Тома (братъ му) и арх. Софрония въ Крушово, съ които му обяснява, какъ да постжпятъ и обърнатъ неговата българска енория въ Крушово и нѣкои села подъ гръцкия владика. Той съ своитѣ коварни писма не само показва некадърностьта на Натанаила и прикачва нелѣпи епитети, а именно нарича го и *зондовуло* (животно дългоушо т. е. магаре).

Изводъ отъ двѣ-тѣхъ писма на попъ Янакия Вангелъ Гоголка отъ 22 декемврий 1876 г. до брата му попъ Тома Вангелъ въ гр. Крушово, или до архимандрита Софрония Папанаумъ.

Попъ Янакия Вангелъ (Гоголко) родомъ е арнаутинъ, отъ г. Крушово бурнуджия. Отъ неговия развратенъ животъ никой отъ гръцкитѣ владици него ржкополагаше. А Охридския владика светий Охридски, Г. Натанаилъ не само го прие и призна за чистъ българинъ и достоенъ за свещеникъ, но противъ волята на Крушовскитѣ българи ржкоположиго за попъ, въ Крушово, даде му енурия и го натрапи да практикува и свещенодѣйствува въ българската тамъ църква „Прѣсвятия Богородица“. Измѣника попъ Янакия, не се задоволи отъ крушовската енурия и нѣколко села, почна

да интригува и подровява съ брата си попъ Тома (протеже на гърцкия владика Мелетия. Освѣнъ тия интриги, той пожела да има за другарь и Стойчета Станковъ (миякъ), когото заведе въ Охридъ да се ржкоположи за въ Крушово и селата — да събличатъ и погърчаватъ и посърбяватъ българитѣ и дѣдо Натанаилъ бѣше готовъ да го ржкоположи. Благодарение на честитѣ протести на Крушовскитѣ българи, които дадоха малко давность на дѣда, до идущето Рождество Христово (1876 г.), за когото му се обѣщалъ да го попопи. Но додѣто доде опредѣления срокъ за бждащия свещеникъ, Стойче Станковъ, попъ Янакия Гоголка изгубилъ търпението и почналъ да кори и упрѣкава прѣдъ всѣкого отъ Охригянцитѣ, че българския владика, Натанаилъ, билъ неспособенъ за владика и, своеврѣменно, почналъ да кореспондира съ брата си въ Крушово, попъ Янакия, и съ архимандрита Софрония, — който бѣ прибранъ за бъл. свещеникъ — съ които ималъ споразумение да работятъ тийно и подчинатъ цѣлата охридска енория пакъ подъ гърцкия владика Мелетия, а българския Натанаила да отхвърлятъ и пропждятъ.

По Божие, обаче проведение отъ тѣхнитѣ тайни планове двѣ писма, адресирани до Архимадрита (на гърцки езикъ отъ 22 декемврий 1876 г.) до Софрония въ Крушово, паднаха въ моитѣ ржцѣ — па и днесъ сж у менъ — въ които освѣнъ, че се откриватъ тайнитѣ имъ планове и укори, но сж отбѣлѣзани и слѣдни гнжсни и непростими за никого, а особенно за единъ попъ. Ето думитѣ по гръцки: *то анексионъ вулгарико зондосвулонъ* (*гайдури*) *ако ми день тели на хиротониси тонъ Стойче*“ . . . („недостойното българско *зандовуло* —значи *магаре*—още неще да ржкополо Стойчета“.)

Ето дѣдо Натанаилъ какви хора избираше и, противъ волята на българитѣ, ржкополагаше, които вмѣсто да му се признателни, тѣ го обсипватъ писменно съ най-ниски и гнжсни епитеть! Сжщия попъ Я. Гоголко

днесъ се намира въ Сърбия, ржководящъ и домогвающъ сърбската въ Крушово пропаганда.

Прѣвелъ: *Ив. Б. Шунковъ.*

Но за щастие на българското население тия кални писма на арнаутина, попъ Янаки, вмѣсто да се връчатъ по принадлежность на попъ Тома, по погрѣшка, въ черквата българска, врѫчиха ми се мене — и, като видѣхъ съдържанието имъ, веднага събрахъ бъл. гарската община, прочетохъ ѝ писмата и фактично ѝ доказахъ за подлитѣ кроежи и подровявания на епархията отъ любимитѣ попове на дѣда Натанаила; освѣнъ това, събрахъ народа и се рѣши; попъ Янаки и попъ Сотиръ (Софрония) да се не прибиратъ по кѫщата български, нито пъкъ да служятъ въ българска църква.

Архимандрита Софрония, бѫзъ да се засрами отъ неговитѣ прѣдателски дѣла, съобщилъ въ Охридъ на бъл. владика за вземанното рѣшение на общината и народа, и че всичко извършено било само по диктовка на даскалъ Ивана Шумковъ. Простодушния (?) дѣдо владика вмѣсто да обърне сериозно внимание върху дѣлата на своитѣ побългарени попове и ги изобличи и, вмѣсто да се притече на молбитѣ и протеститѣ на Крушовскитѣ българи, той съ *писмото си отъ 29 Декемврий 76 г. дава пълна свобода на Софрония и др. да си свещенодѣйствува свободно въ бъл. църква, и да не слушатъ общината и Шумкова.*

Крушовската община излѣзе отъ нетърпѣнието си, по глухотьта и хладнокървието на Митрополита си и, врѫцѣтѣ си, имающа тайната и коварната корреспонденция на поповетѣ, на 27/XII 76 г. събра се и, съ приключеното си тука, отъ 27 Декемврий 76 г. писмо, упълномощи своя съгражданинъ — менъ Ивана Шумкова и Авраама Силяновски, да отидатъ въ Охридъ, да събератъ бъл. община, прѣдъ която съ факти да докажятъ немарливостьта и недостойнство на дѣда На-

танаила, и да го изобличатъ коректно. Ето пълномощното писмо тукъ.

Пълномощно писмо.

Долуподписанитѣ Общински членове и Крушевски граждане отъ странѫ на народа, подписанъ въ писмото подъ заглавіе *Народно рѣшеніе*, умолихме Г-на Иована Шумкова и го опълномощаваме всячески да прѣдстави прѣдъ Н. Високопр. Г-на Натанаила народнитѣ болки, съ която да изобличи постѫпкитѣ на отца Софрония, съ еднѫ рѣчь да прѣдстави гдѣто е нуждно духовнитѣ ни болки, съ което да се прѣкратятъ тукашнитѣ бъркотии. За това съ благодарение му даваме настоящето пълнъмощно писмо, като му даваме за другарь Г-на Аврама Силяновски.

Въ увѣрение на това и ся подписвами саморѫчно.

гр. Крушево, 27-й декемврий 1876 год.

Общински членове и граждане:

Митце Тасе
Т. Христовъ
х. Андонъ Замфиръ
Косто Рановъ
Васе Антовъ
Бинко Божковъ

Градския печатъ.

Риске Васковъ
Павле Костовъ
Куно Петковъ
Георги Михаловъ
Викентиевъ
Петко Ристовъ
Веле Секуловъ
Здравко Ветринъ

На 30 Декемврий вечерьта стигнахъ въ Охридъ, съ бързина и бѣгство, че извѣстния тогава разбойникъ Аличе, насмалко остана да ни улови въ плѣнство при дебелитѣ снѣгове въ гора „Петрино“. На 31 сѫщия събрахъ общината въ Митрополията при владиката и хитрия му писарь, Стоянча. Показани на дѣда владика саморѫчнитѣ писма на своя помазаникъ попъ Янакия Вангелъ отъ 22—23 Декем. 76 г., които като видѣ и

се прочетоха прѣдъ всички общинари, който пожълтѣ, остана като гърмнатъ, и подиръ разни забѣлѣжки и справедливи упрѣквания къмъ владиката, а именно тежкитѣ думи на едного отъ общинаритѣ: „*я първъ пать гледамъ Шумкова, ала той настоява да се зематъ такива спасителни мѣрки противъ гъркоманитѣ и невѣрнитѣ попои, по цѣлата епархия, които нашия владика, Натанаилъ, не е врѣденъ да ги сторитъ, защо той не сакатъ да знае, со какви маки сме му приготвили епархаята*“.

— Този г-нъ бѣше нѣкой си Христо Високия — дѣдо владика слѣдъ като изслуша и понесе всичкитѣ справедливи забѣлѣжки на общинаритѣ, ако и притворно, може би, но той положи ржката си на гърдитѣ си и произнесе думитѣ три пѫти: „*простите, простите и простите ме господа; споредъ желанието ви ще постжпа къмъ невѣрнитѣ си попове и ще ги викамъ* и подъ сждъ ще ги дамъ; при всичко че съ писмото си отъ 27 того имъ писахъ да се свободни въ дѣйствията си“.

Споредъ желанието ни, владиката направи двѣ запрѣтителни писма (1) (аргосани) съ които ги спирамъ отъ да свещенодѣйствуватъ и двата подли попове, както въ г. Крушово, тъй въ Журечкия мънастиръ и по селата. Взехъ писмата и веднага тръгнахъ за въ Крушово; цѣла нощь пѫтувахъ и, зараньта, на нова година 1877 г. стигнахъ благополучно, и въ черква прочетохъ писмата, че поповетѣ сж аргосъ и се викатъ на сждъ. Народа отъ тази радостна вѣсть, остана крайно задоволенъ. Но за да не бжда голословенъ, прилагамъ и подписанитѣ отъ дѣда Натанаила писма отъ 31 декемврий 76 г. подъ № № 265 и 269.

„Почитаеми господа членове на общината въ Богохранимо село Крушово, молитствуваме Ви отечески! На

---

(1) Отъ 31 декем. 1876 г. подъ № № 265 и 269, тѣ сж тукъ приложени.

29 тек. мѣс., Ви писахме, че отецъ архимандритъ Софроний е свободенъ и може да изпълнява священодѣйствията си; такожде и друго писмо ви се изпрати за прочитание въ църква прѣдъ народътъ, нъ днесь както се извѣстихме отъ общенародното ви писмо за нѣкои постѫпки на отца Софрония, за да не се пораждатъ още по-голѣми раздори, то отъ днесъ бива и отъ насъ архимандритътъ прѣстанатъ и нѣма дозволение вече да священодѣйствува, до когато са неиспитатъ дѣлата му, така и отъ монастирътъ е зацрѣтенъ.

Така сѫщо и писмото ни, що ви се проводи за прочитание прѣдъ народа въ църква да се не прочита, а да ни се повърне назадъ.

Така да ви е извѣстно и призивающе Божията на васъ благодатъ остаяме

Охридъ, 31 декемврий 1376.

Вашъ
теплий во Христѣ молитствователь
Охридско-Приспаский *Натанаилъ*

П. П. Попъ Янакий Гоголка е прѣстанатъ отъ насъ, та тамъ хичъ да го не прибирате за священикъ нито въ църква, нито въ домоветѣ ви.

Благоговѣйни священници, почтенородни първенци и проче благословени християне, живущи въ богоспасаемото село Крушово, чада намъ о Господѣ, возлюблена, буди всемъ Вамъ миръ и милость отъ Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, отъ насъ же молитва и благословение! Отъ ваше обще писмо отъ 27 истекающаго днесь се извѣстихме, че отецъ архимандритъ Софроний подпадналъ въ нѣкои лоши постѫпки, които вредили народътъ. Затова ако и да ви се писа завчера на 29, че отецъ архим. Софркний е свободенъ и може да свещенодѣйствува както и напрѣдъ, то сега като узнахме наздраво лошитѣ му постѫпки, отъ днесь

е прѣстанатъ и нѣма позволение да сещенствува нито въ църква, нито въ домоветѣ ви, а се вика тукъ на сждъ.

Така да ви е извѣстно и Божията благодатъ и неизречена милость съ нашею же молитвою и благословениемъ буди со всеми вами.“

Охридъ, 31. декемврий 1876.

† Охридско-Преспанский *Натанаилъ.*

Но, споредъ поговорката: „вълкътъ си променявалъ космитѣ, а табиета си никога“. Това било вѣрно. Аргосанитѣ попове съблюдаваха запрѣщението на дѣда владика 2—3 мѣсеци; но знающи неговата некадърность и слабость, почнаха скришемъ да си гуждатъ петрахилитѣ си, и да четятъ молитви на женитѣ по кюшетата, до дѣто ги осетихме и оловихме флагратно (очевидно) въ черква, гдѣто смазазахме архимандрита отъ бой и, когото, съ тезгере изхвърлихме вънъ. Наистина 12 души лѣжахме 2—3 дни въ затвора, но и архимандрита принудихме, въ Битоля, до потурчавание отъ зоръ, и ако не бѣше посредничили: Битолската община, и дѣдо архимандритъ Ананания, а именно Д-ръ Мишайковъ, който имаше голѣмо влияние върху мене; разбира се, пакъ умоленъ и задълженъ отъ нехайливия и равнодушния дѣда Натанаила,комуто учительтъ и поетътъ, покойния Григория Пърличевъ, на изпититѣ си въ Охридъ каза му: „планина е нѣщо високо и твърдо като твоята глава“, и дърпна книгата отъ рѫцѣтѣ съ прибавка: „ти не си достоенъ да изпитвашъ моитѣ ученици“, а иди при сърбскитѣ учители, о, сърбоманинъ владико! . . .

Отъ подобно владикувание, което упражни дѣдо Натанаилъ, всѣкой дохожда да си припомни: „Fiimeo Danaos et dona ferentes“ („пазете се отъ Данцитѣ и когато ви правать дарове“), а въ случая ще кажемъ:

„пазете се отъ подобни владици и когато ви правать попове“.

По благоволението на сѫщия владика се загнезди въ Охридъ и Крушово сърбизма; той посѣщаваше сърбскитѣ училища по Охридската епархия.

Връщанието ми отъ Руссия, гостоприемството въ Гръция и заточението ми въ 1877—8 г.

Прѣзъ 1868 г. бидохъ изпратенъ въ Русия отъ първенцитѣ и водителитѣ на възраждающитѣ българи, а именно отъ Битолскитѣ и Крушовскитѣ като: Д-ръ К. Мишайковъ, Д. Робевъ, Д. Радевъ, Д. Отцевъ, Тодорчевъ и др. и отъ Н. Петровъ, С, Георгевъ, И. Каревъ, Н. Аврамоски . В. Секуловъ, Д. Велевъ, попъ Христо и пр. съ цѣль да събирамъ волни помощи по тур. държава и само за отваряние на български училища по Македония; а при това по народни работи и изнамирание на срѣдства и способи за общата и бѫдащата на българина свобода.

Възложения ми мандатъ, подиръ една година взѣ край, слѣдъ като посѣтихъ руската столица и всичкитѣ почти, по-главни градове въ пространната и великата Русия, Ромѫния и всичкитѣ въ първата: български колонии, дружества, настоятелства и комитети и слѣдъ като се освѣтлихъ отъ покойния Н. Мироновичъ въ Одеса, при когото останахъ два мѣсеци, *по кои мѣста се намиратъ приготвенитѣ (отъ Русия) 200,000 пушки и припаси за бѫдащето подготовляемо освобождение на християнитѣ подъ Турция;* не пропустнахъ да посѣтя: и Букурещъ, Болградъ, Исмаилъ, Рейне, Галацъ, Ибраилъ и др. по които мѣста имахъ честьта да се видя, запозная и споразумѣя съ поборницитѣ, водителитѣ на съврѣмнения революционенъ

комитетъ и съ самоотверженитѣ войдоди и знаменосци за свободата на българитѣ.

Прѣзъ 69 г. 15 септемврий, върнахъ се въ Цариградъ, видѣхъ се съ водителитѣ на многошумния черковенъ въпросъ, на които подробно оповѣстихъ всѣ, каквото: чухъ, видѣхъ, научихъ и сторихъ въ годишното си пѫтувание. По прѣпоржка на г. графъ Игнатиева — когото срѣщнахъ въ Одеса при Хитрово — трѣбвлше да се обада и въ Руското посолство въ Цариградъ и се срѣщна съ изпълняющи длъжностьта на посланника.

Отъ Цариградъ се отправихъ право за въ Солунъ и, слѣдъ като ивършихъ — задълженъ — единъ контролъ по градоветѣ и селата, по които се плащаха годишно 20,000 гроша отъ покойния Николай миронович за подържане на български училища по Македония, търгнахъ за Битоля и Крушово и, въ този послѣдния градъ, на 27 октомврий 69 г. въ българ. черква св. Богородица държахъ рѣчь, вслѣдствие на която клѣветокчиитѣ и прѣдателитѣ отъ гр. Крушово (цѫнцаритѣ и грѫкоманитѣ), подкрѣпени и насърдчени отъ двамата грѫцки владци: Мелетия (Охридски) и Партения (Битолски) незабавно съставиха мазбата (констестация или углавно дѣло) подкрѣпена съ подписитѣ и печатитѣ на отбѣлѣзанитѣ архиереи, и властитѣ я подадоха на Битолския Валия, клѣветящи ме, че рѣчьта ми била бунтовническа и подканвала брлгаритѣ на възстание и вслѣдствие на злодѣйската и бззбожната постѫшка на вѣчнитѣ български заклѣти врагове, немилостиво бидохъ повергнатъ на шестмѣсечно изслѣдвание прѣдъ битолскитѣ жестоки истиндаци, които подкупени съ голѣми рушфети, изработиха смъртната ми присѫда прѣдъ битолскитѣ сѫдебни власти, които бѣха рѣшили да ме обѣсятъ въ г. Леринъ. (6 часа далечъ отъ Битоля). Вѫжето бѣше приготвено, и горчивата чаша трѣбваше да се пие, ако българитѣ въ Цариградъ

прѣдставители, по черк. въпросъ, не бѣха успѣли, прѣдъ В. Порта да отложатъ присѫдата ми за врѣме, та и азъ свободно да си учителствувамъ въ българското училище въ Крушово до 1876 г.

Прѣзъ 1877 г. обяви се руско-турската война, и много български синове бидоха: уловени, затварани, сѫдени, въ море хвърлени, бесени и заточавани отъ турскитѣ власти. Сѫщото гонение и прѣслѣдвание на българитѣ се упражни и въ Македония; и мълва се пустна, че взискателно се търсятъ по-виднитѣ даскали и водители на възраждающата се тогава българщина като: дѣда Охридски Натанаила, Д-ръ Костандинъ Мишайковъ, Димитрия Робевъ, Иосифъ Ковачевъ мене и др. Подиръ задигането и бѣгството на горнитѣ първи трима на 18 септемврий 77 г. уловоха турцитѣ Прилѣпския главенъ учитель Иосифъ Ковачевъ и го арестуваха, а на идущия день потърсиха и мене въ Крушово и Прилѣпъ, отъ който градъ нощно врѣме, избѣгахъ чакъ до Неготинска желѣзнопѫтна станция (18 часа далѣчъ отъ Крушово гдѣто подкупихъ двамата суварии, които ме гониха отъ Битоля и Прилѣпъ, и така успѣхъ да се вмъкна въ единъ вагонъ. Въ единъ тренъ пѫтувахме съ И. Ковачева, безъ, обаче, да се знаемъ, че сме съпѫтници и водени за въ Солунскитѣ зандани, отъ които, като парично състоятеленъ Иосифъ Ковачевъ, подиръ 1—2 мѣсеци се избави и се върна пакъ въ Прилѣпъ за учитель; той аслѫ нѣмаше защо и да се подозирява и прѣслѣдва отъ турскитѣ власти.

Потемъ (слѣдъ) три часа пѫтувание трена пристигна Гевгелийската станция, но прѣди той да спрѣ, бидохъ увѣдоменъ отъ едного отъ кундокторитѣ, че много заптиета били обстѫпили трена и ме чакали да ме уловатъ, извѣстени види се, отъ Тиквешкия каймаканинъ. Още трена неспрѣлъ, прѣзъ единъ отъ прозорцитѣ скочихъ изъ вабона и уловихъ пѫтя да бѣгамъ прѣзъ Гевгелийското поле тридни далѣчъ на

долѣ прѣзъ: Зарово, Кукушъ, Хайватъ и едерата: Св. Василий и Бешицитѣ и се скрихъ въ прочутия хайдучки „Ренде-боазъ“, (16 часа далѣчъ отъ къмъ истокъ на Солунъ, гдѣто за да мога да си искарвамъ прѣхраната си и небѫда подозрѣнъ и хванатъ отъ селянитѣ на селото „Бешицитѣ“ бѣхъ принуденъ да се цѣна и стана прость рибаринъ и работихъ при далянитѣ — мѣсто гдѣто ловятъ, нощно врѣме, змиуркитѣ (ягулитѣ); и така изучихъ и риболовството при рибаритѣ на езерото „Бешицитѣ“, до обстѫпването на г. Плѣвенъ отъ рускитѣ войски.

За да не бѫда изложенъ прѣдъ очитѣ на хората, празнични дни обикаляхъ низъ гѫстата горна на „Ренде-боазъ“ гдѣто попаднахъ въ развалениитѣ на една стара крѣпость, която при всичко, че бѣше обраснала и потънала въ гѫста и непроходима гора, отъ търние, и отъ разни гъсталяци и бурени, но имаше и здрави зидове отъ масивни и величествени староврѣменни сгради. Тази крѣпостъ лѣжи подолѣ отъ езерото „Бениклеръ“ отъ дѣсна страна ходейки низъ „Ренде-боазъ“, къмъ Егейското море на върха на една възвишенна и уединена планина, или подобрѣ да я нарѣка хълмъ.

По прѣданията на старитѣ, отъ ближното село Бешикъ, люде, тази стара крѣпость носила името и „втора стара бамарска крѣпость“ — а може би и българска — т. е. сѫщото име на крѣпостьта, находяща се при селото Бояна. (Софийско). Нѣкои пъкъ прѣдаватъ, че тази крѣпость имала подземно съобщение съ старата и недалѣчната столица на Александра Великий „Пела“; други говорятъ, че тя била основана отъ владѣтеля Лъва (бащата на славянскитѣ просвѣтителни Кирилъ и Методий); други пъкъ твърдятъ, че тази крѣпость служила за отбрана на царь или войвода Василий Македонский, тъй нарѣчения „българоктонъ“, отъ нашествията на българитѣ.

Въ едно отдѣление на тази стара постройка намерихъ нѣколко подземни и дълги канали, прѣзъ единъ

отъ които преминахъ правъ прѣзъ него отъ горѣ на хълмътъ чакъ до долѣ до подножията му, гдѣто се намерихъ въ единъ дълбокъ, пъленъ съ вода, тунелъ, посланъ се съ голѣми четвъртитѣ тухли и мраморни плочи. Отъ прѣдметната опустѣла крѣпость, която днесъ за днесъ служи само като огнище и заводъ на хищнитѣ орли и нощнитѣ бухали, азъ успѣхъ и описахъ много полѣзни нѣща, но, за жалость, турцитѣ ми ги взеха наедно съ джобния ми забѣлѣжникъ — водимъ въ заточение въ г. Каиръ (Африка) — и нищо отъ тѣхъ не ми оставиха; а пъкъ азъ днеска нищо немога си приповни отъ тѣхъ.

До 15 ноемврий се свърши и врѣмето на риболовството, а имено ловението на змиуркитѣ, а пъкъ азъ, волею и не, трѣбваше да се прибера въ Солунъ или другадѣ и да се крия. Слѣдъ като обмислихъ хубаво, че въ Солунъ нѣмахъ при кого, отъ нашигѣ, да прибѣгна и да се крия, освѣнъ въ Митрополията на гръчкия Солунски Митрополитъ Иоакимъ, бивший Варненский владика и прѣдпослѣдний Цариградски патриархъ. И така една нощь, безъ да се обада никому простихъ се съ риболовството и съ колибата си въ Рендебоазъ и, апостолски (пѣшкомъ), 16 часа пхть нощно врѣме неусѣтно прѣбродихъ до Солунъ, (прѣминахъ) и, скришемъ, се вмъкнахъ при владиката, който ако и да бѣше чистъ гръкъ, но не и заклѣтъ гонитель на българитѣ. Той въ двѣгодишното ми въ Солунъ учителствуване при българитѣ (отъ 1 Сеп. 1874 до 15 юлий 76 г.) никакво припятствие или гонение къмъ българитѣ не показа, а само гонеше бъл. попъ Петра Димитровъ отъ Зарово и то, по нѣкои стари на попа нехристиянски постжики и лоши поведения, за които и го махна отъ Солунъ, чрѣзъ тур. власть. Освѣнъ, че Иоакимъ не бѣше злосторникъ на българитѣ въ Солунъ, но той посредственно посѣщаваше изпититѣ на двѣтѣ бъл. училища. Сжщия Иоакимъ е, който не

попрѣчи на бъл. да си окачятъ и звонъ на параклиса си на празника Св. Кирилъ и Методий 1876 год.

Находящи се при владиката, първата нощь инкогнито дойде при него телеграфиста Захариядисъ и му съобщи, че тур. правителство въ гр. Кукушъ открило движение у българитѣ и, че тѣ, били готови да възстанатъ противъ турцитѣ и, вслѣдствие на това, заповѣдь дошла до Валията въ Солунъ, да се уловатъ и вързятъ 12 души отъ българитѣ — че у тѣхъ фанали ужъ, джепане — и 4 — отъ Солунската бъл. община и да ги изпратятъ въ Цариградъ; а пъкъ ако В. В-ство, добави телеграфиста, имъ станешъ поручитель, безъ разлика на гъркомани и българи, може да се отложи сждението имъ въ Солунъ. Сжщо строго и взискателно се търси нѣкой бивши Солунски бъл. учитель, който прѣди 1—2 мѣсеци избѣгалъ отъ трена при Гевгелийската станция, и той да се улови и подъ стражъ да се испрати тоже въ Цариградъ; така е казано въ депешата.

Телеграфиста взѣ си збогомъ съ владиката и си излѣзна, а Иоакимъ се обърна къмъ мене съ думитѣ: „е, сега, какво да се прави? всички които се търсятъ отъ властьта сж българи, които припознаватъ бъл. Екзархия, които щомъ ги заведатъ въ Цариградъ, безъ друго — ще ги потопятъ въ морето, безъ никаква присжда; трѣбва ли въ случая, да се забрави всѣкое религиозно и гърко-българско гонение и да имъ се притека на помощь или не?“

„Ваше В-ство, отговорихъ му, прѣзъ всичкото врѣме на Вашето, въ Солунъ, владигоувание българитѣ въ района на пространната Ви епархия, въ всѣкакво отношение сж били свободни да си учатъ езика и да се развиватъ и признаватъ своята народность и книжовность, но въ много случаи тѣ сж бивали закриляни и защищавани прѣдъ турскитѣ власти отъ Вашата християнска и щедра помощь, за която, Ви увѣрявамъ, че сж Ви крайно признателни. Въ двѣгодишното ми

въ Солунъ учителствуване въ ентимнитѣ ни съ Васъ разговори много пжти справедливо сте ми забѣлѣзвали, че българитѣ трѣбвало да се стараятъ да се избавятъ първѣ отъ турското иго, подпомагани отъ всичкитѣ християнски въ Балканския полуостровъ държавици, па послѣ да се завзели, по Черковния въпросъ, за когото имали право да му дали най-широкъ просторъ на всѣкждѣ, гдѣто живѣяли българи.“ „Да, че съмъ ти приказвалъ всичко това, азъ го повня, продължи стареца, нито пъкъ ти отказвамъ, че съмъ осждалъ много пжти и нашитѣ старци, които лишени отъ всѣкоя проницателность и прѣдвидливость и съ едно ембатично отношение подписаха схизмата, съ която много несправедливо отлъчиха отъ Христовата Православна църква 3—4 милиони народъ, вмѣсто да го запазятъ.

„Като признавате продължихъ, че българитѣ въ всѣко отношение сж онеправдани, бждете и въ случая тъй щедри и великодушни, В. П-ство, и отворете родителскитѣ ви обятия и лонно и прѣдъ властьта, гарантирайте прѣдъ нея и сторете се поручители, и тъй спасете невиннитѣ българи отъ прѣдстоящитѣ имъ бѣсилки! покажете се Христовъ послѣдователь и въ случая, Ви моля“.

— „Азъ ще стана и сега за тѣхъ гарантъ, че властьта не признава, дали виновнитѣ сж подъ Патриаршията, Екзархията или же — Папата, [1]) продължи владиката, стига, че тѣ сж българе и въ моята епархия, азъ ще отговарямъ за тѣхъ и въ днешнитѣ критически врѣмена, а пъкъ кой ли е онзи даскалъ, попита стареца, който се осмѣлилъ да рипне отъ трена при Гевгелийската станция“?

„— При оказанната Ви защита къмъ прѣслѣдуеми 16 души българи не ще ми бжде простено, па даже и прѣстжпно за мене нѣщо да скрия отъ Васъ истината,

---

[1]) Българитѣ въ Кукушь духовно се дѣлятъ на три религии.

че азъ съмъ сѫщия учитель, който прѣди 1—2 мѣсеци съ самоотверженность скочихъ изъ прозореца на вагона при Гевгелийската станция, и когото днѣска взискателно търсятъ турскитѣ власти. До днѣсъ убѣжище и слривалище за мене бѣше хайдукчия „Рендебоазъ“; затова покажете, моля и за мене пѫть за спасението ми!

„— Ето ти часа е вече три слѣдъ полунощьта, растревоженъ и разочарованъ поѣ думата добрия владика, и ето ти двѣ турски лири милостиня, и съ единъ отъ моитѣ ясакчии, върви да те заведе въ италиянския параходъ, въ когото има и други политически прѣстѫпници; той тръгва много рано, и бѣгай въ Гърция да се спасишъ.“ И това нѳзабавно сторихъ.

Гостоприемството въ Гърция на 60 души българи.

На 25 ноемврий 1877 г, намѣрихъ се въ столицата на еллинитѣ, Атина, въ която бѣхъ живѣлъ 5 години непрѣкъснато и, въ която бѣхъ свършилъ наукитѣ си, степендиятъ бѫдещимъ на завѣщанието на покойний Белия (македонецъ), завѣденъ въ Гърция прѣз 1857 година отъ Търновския българинъ Янка Димовъ — тогава капетанинъ въ конвоя на кралъ Отона. Първа моя длъжность бѣ да потърся и посѣта оставенитѣ, прѣди 15 години, мои познати и приятели, а въ особенности, моитѣ добродѣтели и настойници по моето въспитание въ Гърция като: високоучения богаташъ и литераторъ Николаидисъ Филадѣлфевсъ, Темистоклъ Икономовъ, Атанасъ Яковов и др., които щомъ ме видѣха, че съмъ заразенъ отъ идеята на българския духъ и свобода, и че съмъ прѣслѣдванъ и гонимъ, защищающъ човѣшкитѣ правдини на българитѣ, „отвратиша лице свое отъ мене,“ и се отстраняваха отъ мене, като отъ човѣкъ прѣстѫпникъ и съ лошо минѫло. Въ

Атина намѣрихъ 50—60 души българи, избѣгали и търсими отъ турскитѣ власти, като революционери и избѣгали отъ бѣсилкитѣ на турскитѣ палачи. На тѣзи самоотверженни български патриоти имената повня само на: Ивана Джижовъ (отъ Карлово), Георги Савовъ (отъ Хасково), Янко Димовъ (отъ В. Търново), Д. Робевъ (отъ Битоля, И. Паунчевъ (отъ Охридъ), Иоакимъ Сапунджиевъ (Охридъ) и Софийския Митрополитъ Мелетия и Тодоръ Пѣевъ (отъ Чирпанъ). Отъ всичкитѣ българи, емигранти, само 3—4 имаха срѣдства за прѣхраната си, а остаъалитѣ всички бѣхме безъ тѣхъ (срѣдствата) и мухтиачи за пара (оскудни бѣхме за пара).

Концентрацията и постоянното ни свиждание винаги ставаше въ кѫщата на извѣстния герой, патриотъ и родолюбецъ Леонида Вулгарисъ — синъ на чисти българи отъ Охридъ, а роденъ и въспитанъ въ Атина — човѣкъ ѣдаръ, съ войственъ духъ, на четиридесетгодишна възрасть. Той е сѫщия Леонида, който дойде въ Пловдивъ и Родопитѣ въ българската революция прѣзъ 1885 г. и взѣ живо участие за съедиинението на двѣтѣхъ Българии. Леонида нé остана хладнокръвенъ и въ русско-турската война; той бѣше събралъ около 500 души доброволци изъ работническата класа на българитѣ въ Атина и отъ тамошнитѣ гърци; че съ исключение на правителството въ Гърция, народътъ гърцки бѣше си въ полза на русситѣ; той очакваше слоденъ часъ, да нападне турцитѣ отъ къмъ г. Волосъ. Съврѣменното, обаче, Трикуписово правителство до толкова бѣше противно на всѣкое, въ Гърция, движение, щото бѣ се распорѣдило да се прѣслѣдва и потушава всѣкоя въстаническа идея и сгрупировка въ Гърция, а именно въ столицата, по която конницата постоянно циркулираше Атинскитѣ улици, испѫждающа всѣкоя демонстрация противъ Турция, отъ овациитѣ, които то ставаха прѣдъ кѫщата на старитѣ войводи (капитанареи) не бѣха по-долни и ония, ставающи и прѣзъ

кѫщата на Леонида и викающи: „зито о русикосъ полемосъ! зито о Леонидасъ! зито о христианисмосъ“! („ура! да живѣе русската война! да живѣе Леонида! да живѣе християнството!“). Трикуписовото правителство особенно гонеше и мразеше: Леонида, Мораитини и послѣдователитѣ имъ, които уловени ги арестуваше и истезаваше.

Отъ Руссия, въ него врѣме, испратени бѣха 6,000 пушки сé „шесаиб“, съ всичкитѣ военни принадлѣжности и 100,000 рубли — спорѣдъ казванието на Леонида и други — въ Гърция, за въоржжавание на чети противъ Турция, но гърцкото правителство забрани внасянето имъ въ г. Атина, а ги стовариха въ островъ Егина — срѣщу гр. Пирея. Ний, емигрантитѣ наедно съ Леонида Вулгарисъ, чрѣзъ руския консулъ въ Пирея издѣйствувахме 4—5 сандъка отъ пушкитѣ, които сами ний стоварихме въ кѫщата на Л. Вулгариса; за сумата обаче на 100,000 рубли, не можехме да узнаемъ, какъ се распореди гърцкото правителство.

Родолюбивия Леонида, при всичко, че той твърдѣ добрѣ не владѣеше българския езикъ, но безнаситно се въсхищаваше и радваше, като гледаше около себе си 50—60, отъ родътъ му, български юнаци, домътъ му бѣше оставенъ на тѣхно разположение и, въ свободно врѣме, той самъ си всинцани нареждаше въ строй и ни обучаваше съ новитѣ пушки. Той непреставаше: отъ да ни храни, пои и парично поддържя, додѣто имаше си пари.

Не по-малко отъ Леонида се грижеше за насъ бѣжанцитѣ, и познатия на българския народъ родолюбецътъ Д-ръ Василь Каракановский, който, въ врѣме на войната носеше титълътъ: „Български Дипломатически Агентъ въ Атина,“ назначенъ и проводенъ още отъ покойния князъ Черкаски. Съ г-на В. Каракановски азъ бѣхъ познатъ още отъ Цариградъ, бидекимъ Д-ръ въ русското Посолство; и отивахъ всѣкой день у

дома му, че бѣхъ назначенъ прѣводчикъ на гърцкитѣ вѣстници, които не бѣха въ полза на войната съ Русия. Благодарение на благородната душа на Д-ръ Каракановски, отъ когото не малко се ползувахъ парично за услугата ми, съ която прѣхранявахъ себе си и нѣкой отъ по-сиромаситѣ отъ насъ; а при това запознавахъ всичкитѣ емигранти съ течението на работитѣ по войната, а именно за паданието на гр. Плѣвенъ.

Рождество Христово приближаваше, а градъ Плѣвенъ не бѣше прѣвзетъ отъ рускитѣ войски, а ние всички, почти, почнахме да се лишаваме отъ необходимата си прѣхрана; понеже щедрия Леониди похарчи всичко, каквото имаше за себе си той го прахоса подиръ насъ.

Нѣколко дни прѣди Коладе, принудени отъ градъ събрахме всички въ кѫщата на Леонида, да поразмислимъ за необходимата ни прѣхрана до паданието на Плѣвенъ, или же до излизанието на четата, подъ командата на Леонида, на турската граници при гр. Волосъ. Въ събранието си рѣшихме, да се избере изъ помежду ни една тричленна депутация, която да се прѣдстави прѣдъ минастра на финансиитѣ господана Комундуроса и министра прѣдсѣдателя г-на Трикуписа, съ молба да се отпусне нѣкоя врѣменна помощь отъ държавната хазна за насъ 60 души бѣжанци българи до дѣто се върнемъ въ отечеството ни или една врѣмена помощь да посрѣщнемъ и прѣкараме прѣдстоящитѣ господски празници, а именно, че гладътъ ни прѣодолява. Събранието прие изборътъ на депутация, въ съставътъ на която единъ членъ бѣхъ и азъ.

На 15 декемврий 77 г. вечерьта се прѣставихме прѣдъ г. Комундуроса, който ни прие, до нѣгдѣ радушно и благородно и, слѣдъ като ни поразпита за кланията отъ турцитѣ въ: Батакъ, Панагюрище, Копривщица, Перущица и др. запозна се и съ нашето незавидно положение и отъ каква нужда и гонения сме

прибѣгнали въ Гърцката държава, обѣща ни се, че просбата ни, по възможность, ще се постарае да се удовлетвори; само че, трѣбвало да се явимъ и запознаемъ съ положението си и господина Трикуписа.

Срѣщата ни съ г-на Трикуписа.

На 16 декемврий, потропахме и на вратитѣ и на Трикуписа, който увѣдоменъ посрѣщна ни на стълбитѣ, прѣди да се искачимъ на горния етажъ, въ коридора изпрѣчи се прѣдъ насъ съ думитѣ: „кои сте вие, кого и какво търсите?“ — „Ваше високопревъсходителство, ний и тримата сме една скромна депутациѣ отъ страна на 60 души, прибѣгши въ столицата Ви, българи емигранти, гоними и прѣслѣдвани отъ турскитѣ власти, като политически прѣстѫпнкци и бунтовници. Имаме и писменна жалба до васъ, съ която покорно ви молимъ, да ни изслушате и удовлетворите просбата ни.“

— „Какви вулгари, сърдито и начумерено попита ни Трикуписъ; кадѣ сѫществува България? каква политика знаете вие, че сте прислѣдвани като политически прѣстѫпници? Какъ се осмѣлявате, прѣдъ мене да се казвате, че сте булгари, когато много по-хубаво отъ мене говорите елленския езикъ; българинъ и да говори правилно елленския диялектъ, никакъ не е възможно; вие сте чисти гърци, но за да сполучите въ намерението си, преправяте се на булгари; отъ кадѣ сте вие? — „Ний сме отъ разни мѣста на България, г-нъ министре-Прѣдсѣдателю, а само ние тримата сме: единъ отъ Карлово, другия отъ Хасково, а третия отъ с. Церъ (Охрид. епархия, въ Македония).“

— „Видѣхте ли, че ме лъжите? Ако може да се приеме, че сѫществуватъ отъ старо врѣме българи, то тѣ сѫ били отвъдъ Ема (стара-планина), а отъ самъ Ема и въ Македония, кадѣ има вургари? Кажете си право, че сте гърци, че самия ви езикъ ви показва гърцката народность.“

— Господине Министре, че ний сме чисти българи, това го твърди самото наше робующе отечество, езикъ и идея, за която и страдаемъ отъ турци и фанариоти, ако пъкъ вашата деликатность на благоразумието, Ви дава право да си мислите, че елленския езикъ се осквернява, говоримъ отъ чисти българи, благовелете да ни опредѣлите, на кой езикъ да ви говоримъ? съ изключение на английски и нѣмски, ний сме готови да Ви отговаряме: на български, френски, италиянски, руски, турски, ромжнски, сърбски, влашки па даже и арнаутски, който, езикъ, както и сами виждате, въ столицата Ви билъ необходимъ — и това е необоримъ фактъ, че сухата Гърция и повечето отъ островитѣ е населени исключително съ арнаути, които живущи и търгующи въ самата Атина, говорятъ си арнаутски, па аслж и гърцки незнаятъ, проститѣ селяни.

— „Азъ виждамъ, че сте чиста тиходиокте (хаймани, коцкари, ашлаци или доландърджия), навъсенъ продума министра, осъ кали ора (като храни Боже) вашия Леонида вулгарисъ, когото и вие обикаляте блюдолизущи, но подобни креатури трѣбва да се: прѣслѣдватъ, гонятъ, затварятъ и заточаватъ, споредъ мене.“

— „Извинете г-нъ министре, ние не сме тиходиокте, нито пъкъ въсприемаме да ни нарѣкътъ доландържи и експлоататори, смѣло му отговорихме; ние 60 тѣ души сме повечето извѣстни търговци, учители и интелигентни лица, отъ българския народъ, жаждущи за свободата на отечеството ни; участьта и гладътъ ни довели прѣдъ, Васъ, да благоговѣемъ гладни и голи и да слушаме вмѣсто: утѣха, приемъ и помощь, думитѣ: хаймани, антични (прости) креатури, авантуристи и др. Благодаримъ Ви за благородния приемъ. „Сбогомъ.“

— Кадѣ отивате, растревоженъ извика Трикуписъ, вие въ писменната си жалба искати да ви се даде врѣменна помощь, да прѣкарате идущитѣ праздници; азъ

по този въпросъ ще помисля и ще вида министра на финансиитѣ, вие сте ходили при него, нали?“

Да, ние още снощи бѣхме при него, и той ни прие много симпатично, отговорихме, а не като Васъ.

— Азъ виждамъ че сте хора работници прости, продължи доблестния примѣръ Трикуписъ, и ако и да сте освоенни, па даже и побългарени, азъ ви съвѣтвамъ да се прѣдставите прѣдъ Атинското кметство, и отъ тамъ ще ви прѣпорѫчатъ, като дничари (гюндулюкчии) цѣла зима да си работитѣ по 5—6 гроша, по новоотваряемата улица наречена, „Университетска“ по, която ще работитѣ и 60 тѣхъ души, и ето, че всички ще спечелитл пари.“

— Колкото за аргатлъка, съ който ни готвите карриера, Ви благодаримъ за честьта, която ни правите, но ний ще Ви задоволимъ съ отговора, когото даде гърцкия цинически философъ, Диогенъ, на ония, които го купуваха, и ето какъ: Диогенъ срѣщналъ еднъжъ единъ безуменъ глашатай телялинъ и му казалъ: „улови ме за рѫка, разхождай ме низъ Коринскитѣ улици и кликай: „човѣкъ продавамъ човѣкъ!“ и така скоро ще обогатеѣшъ отъ мене, отъ проданьта па и азъ веднага ще стана господарь на оногози, който ме купи. Телалина уловилъ циника повелъ го и почналъ да ока: „човѣкъ, човѣкъ, продавамъ“. Възъ този позивъ събрали сѫ много купувачи и попитали глашатая: „какво приимущество или искуство има повече отъ другитѣ люди продаваемия?“ „Не знамъ вие сами го попитайте.“ Попитанъ Диогенъ, имъ отговорилъ: „знамъ да търся денемъ човѣци съ фенеръ и да имъ заповѣдамъ.“

„Брѣ! смаяиъ продумалъ телалина. какъвъ човѣкъ съмъ продавалъ, пакъ азъ да съмъ не знаялъ досега! който отъ васъ иска да си купи господарь, нека го купи.“

— „Нашето отечество г-нъ Министре твърдѣ добрѣ

ни знае, че ни сме родени и способни да пасемъ хора, да ги развива ме, вадимъ изъ робство, и карамъ къмъ свободата и човѣшкото право; а не за прости: работници, слуги, дървари и копачи, за каквито ни окачествихте Вие.“ за да ни отбиете отъ всѣкаква надежда за помощь се прѣструвате да разбирате — като телатина какви люди стоятъ днесъ прѣдъ Васъ и кого карате да копае и равни Атинскитѣ улици!“

Прѣди да напустнемъ стълбата и коридока на Трикуписа по погледахме се взаимно и, понасмехнати, казахме на министра слѣдующата, много подходяща съ прѣдложението му, българска поговорка, която му и прѣведохме на гърцки:

„Натоварили мишката с'два коша дренки,
И възъ кошоветѣ турили и 40 зѣлки.«

(Сирѣчъ, ний нѣмаме отъ дѣ насѫщния си хлѣбъ, а министра ни заставява да търсимъ, въ чужда страна прѣпоржки и да работимъ аргатлъкъ! И друга:

„Умирамъ си отъ гладъ малеле!
Я свири поиграй, байноле!“

— „Какво искате да кажете съ тѣзи, непонятни за менъ думи, азъ нищо не разбрахъ, попита г нъ Трикутисъ; настоявамъ да ми ги обясните“:

— „Като сте отлкова любопитни, отговорихме, дали нашитѣ двѣ поговорки отговарятъ на Вашитѣ къмъ насъ наставления, съ нашето незавидно положение, което още повече искате да го усложните и затруднитѣ, на друго сърдце ще Ви ги прѣведемъ на гърцки. и то, по възможность на стихове:

„Ефортосанъ тонъ пондиконъ ме дио кофиния ровития,
Кье епано-пано самаро, ме 40 колокития.“
„Петниско тисъ пинисъ, мана му,
Я хоревсе кье пида, барба му.“

— Увѣрихте ли се, че азъ съмъ въ правото, гдѣто настоявамъ, че вие сте гърци, а не вулгари?

иезуитски се обърна къмъ насъ примѣра, възможно ли е да сѫществува бъѣгаринъ толкова етимологъ и, моментално, да прѣвежда съ чуждъ езикъ? Кожете си сега право, че сте синове и потомци на нѣкои гърци отъ елленскитѣ колонии на турската държава и подиръ вашата исповѣдь, свободно и смѣло ще се явите въ държавното ни ковчежничество и ще ви се помогне по богато като на свои сънародници.“

— „Ние, г-нъ Министре, не сме породица. отъ никаква гърцка колония, но чисти българи, които сме прѣтърпели турски: истиндаци, затвори, долапи, изтезания револвери, и ятагани, и пакъ не сме се орѣкли отъ своята народность, за която умѣемъ и да умираме, нито пъкъ приемаме да бѫдемъ блюдолисци, както ни нарѣкохте вий г-нъ Трикупи, но сме — смѣло да Ви кажемъ люди честни, които само по чинъ и власть стоимъ днесь по долу отъ Васъ, а по друго достойство не. Затова съ сподобаемото си къмъ Васъ уважение, Ви оставаме „сбогомъ“. Ега и гърция нѣкогашъ вземе нужда отъ България.“

— При всичката ваша упоритость и отрицание, прибърза Трикуписъ: да се явитѣ при г-на Комундуроса, и отъ него ще узнаете за моето разпореждане, относително вашата просба.“ Тъй свърши най послѣ г-нъ Трикуписъ.

Цѣлия този нашъ исторически разговоръ съ Трикуписа, биде докладванъ отъ насъ на г-на М-стра на финансиитѣ, който шавна съ главата си и каза: „съжалявамъ ви, г-да бѣжанци, но доидете въ министерството ми.“

Петь дни прѣди Рожденство храстово отидохме и въ финансовото министерство, гдѣто начатика ни вржчи *то ендалма* [1]) (парична заповѣдъ) отъ сумата, само 40

[1]) Номерътъ на платежната се намира отбѣлѣзанъ въ портфела ми, който сега не е при мене. И Б. Ш. Той е 8563 г.

драхми (лева) и ни заповѣда поскоро да ги изтеглимъ. Като видѣхте ничтожната сума отъ 40 лева нерачихме да ги изтегля, а веднага отидохъ при г. Леонида, когото помолихъ да разпореди и свика всичкитѣ злощастни бежанци, които и ги събра. Събравшитѣ се горки българи, като видѣха че очакваната държавна помощъ не беше поголѣма отъ 40 лева и, че всѣкому отъ насъ 60 души се пада само по 66 стотинки, единодушно рѣшихме да се повърне паричната заповѣдъ, но да се връчи на самия министэръ Комундуроса, съ слѣдующитѣ думи:

Господине Министре!

„Повръщаме Ви паричната Ви заповѣдь отъ 40 драхми, които ни ги подарявате, че за по-добрѣ намираме Ви да ги раздадете на вашитѣ Атински слѣпци, отколкото намъ. Ний не сме просяци, но самотвержени българи: за свободата, страдающи и умирающи за своето отечество. Прѣдпочитаме да прѣгърнемъ единъ другиго и да умрѣмъ отъ гладъ, въ столицата на гърцитѣ, за честь и слава на България, като вашия Леонида на Термопилитѣ, и да оставимъ заслужения отъ Васъ укоръ на вашето потомство, отколкото да приемемъ мизерна държавна ваша помощь отъ 40 лева за 60 души. „С богомъ.“

За да се доложи на невинния министъръ горното рѣшение трѣбваше да се избере измежду насъ по-рѣшителиия, и за такъвъ, избраха мене, който и не се отказахъ, а моментално извършихъ възложенния мандатъ, прѣдъ надлѣжния министръ, Кумундуроса, който едвамъ изчека да му съобща горното, скочи отъ креслото си извика, и, на звънътъ му, незабавно прѣдстави се началника, когото сърдито изобличающъ го попита:

»Не ти ли опрѣдѣлихъ 400 драхни да се отпуснатъ, кой измѣни моята резолюция?»

— „Ката анотора диятаги епракса туто, кирие ипурге“. („заповѣданъ отъ по-горна заповѣдь, азъ сторихъ това, г-не Министре, му отговори Началника).

— „Ендропи масъ, ендропи масъ! липосъ кье молопсъ диятинъ историянъ масъ, кье то геносъ ту алитусъ еллиносъ!“ („срамъ за насъ, срамъ! мърсота и пятно за нашата история и поколението на истинския гъркъ“). Министра ме спираше да ми разправи нѣщо, но азъ не се повърнахъ, а се отправихъ при другаритѣ си, които заварихъ събрани очакващи мене. Въ сѫщото засѣдание рѣшихме да се издаде отворена подписка до нѣкои благодѣтелни господа за волна помощь, за да не изложимъ сами себе си на произвола на гладътъ и замита. Подписката се одобри отъ всичкитѣ и се написа на руски, — че измежду руси помощьта ставаше, — и се повѣри мене, като на бивши (до 1862 г.) членъ въ хорътъ при императорската руска черква въ Атини, и като на по-познатъ на Атинскитѣ граждани, Диликатностьта на благоразумието и тука не ми позволи да се откажя отъ възложенната патриотическа и другарска услуга.

Ето самата подписка съ саморѫчнитѣ подписи на пожертвователитѣ:

Аѳины 20 декембря 1877 год.

„Болгари около шестдесятихъ изъ разнихъ сторонахъ Турціи просютъ Господъ благотворителей помогъ имъ чтобы могли отпразнуватъ Рождество Христово“. [1])

Ето и самитѣ парични помощи:

Консулъ Генрихеенъ Драхми . . .	40	(лева)
Архимандритъ Антоний, Нанѣстникъ на рускитѣ имоти въ Иерусалимъ	300	„
Отецъ Ависарионъ, дяконъ въ рус. церк.	50	„
„ Мартирия, басъ въ рус. церква	50	„
	450	

[1]) 60 души българи, отъ разни страни на Турция, молятъ г. г-да благодѣтелитѣ да имъ помогнаатъ (парично) да отпразнуватъ Рождество Христово“.

Регентъ хора Аонасий Мощински . .	28	(лева)
Леонида Вулгарисъ, войвода на четата	50	„
И. Г. Пунчевъ, търговецъ	15	„
Никола отъ Филаделфия, богаташъ. .	40	„
Анета Николова. . . . . , . .	20	„
Генералша Христина	30	„
Янко Турнавидисъ (подполк. отъ (Търн.)	30	„
Д-ръ В. Караконовски	60	„
Всичко петстотинъ педесеть и три лева,	553	

отъ които всѣкиму се падна по 10 лв., като се видѣ всѣкой отъ насъ съ по нѣкоя и друга пара, весело прѣкарахме коледа, до деньтъ, въ който сами себе си поднесохме жертва: „якоже овци на заколение“.[1])

Освѣнъ богатата (?) помощь, която ни се даде отъ християнската гърцка държава, въ знакъ на отвръщане на гърцитѣ къмъ българитѣ, нѣкои отъ нашитѣ другари скверно и улично бидоха нападнати и оскърбени отъ нѣкои отъ цивилизованитѣ и цилиндроносящи Атински граждани, на които моментално имъ се заплати възмездието отъ нашитѣ и ето какъ:

Единъ день, прѣди Колѣднитѣ праздници, часа 5—6 подиръ обѣдъ нѣколко души отъ нашитѣ случайно се разхождахме по Атинскитѣ улици, говорящимъ си: за положението на войната, отечеството ни и ближно прѣдаване на гр. Плѣвенъ, който, на вторий день Рож. Христово се прѣвзе отъ Руситѣ и опечаленни бидещимъ за погиналитѣ отъ тур. ножь на роднини и другари, ето ти подиръ насъ стигнаха ни 2—3 гърци богато облѣчени, които се изпрѣчиха прѣдъ насъ съ думитѣ — прося извинение за изражението имъ въ оригиналътъ имъ:

„Кье едо авти скадоглоса на хесоменъ тинъ гло-

[1]) Около началото на януарий 1878 г. Леонида Вулгарисъ, въпрѣки Атинската политика, съ около 500 момчета излѣзе при г. Волосъ удари турцитѣ по 20-тѣхъ, около града села, но Ховардъ паша съ топоветѣ, отъ море, съсипа ги всички, и само 30—40 останаха живи.

санъ сасъ, хондрокефали!“ („и тука ли този вашъ говнонъ езикъ, да ви серемъ езикътъ, ви дебелоглави!“) и си продължиха пѫтя.

Спрѣхме се и си рѣкохме: „а бе, ний кадѣ сме цъфнали, та и тука? хайде да ги натупаме и поналожимъ, па кадѣто ще, нека му излѣзе края!“ Побързахме и ги пристигнахме при сградата на Народното имъ събрание, гдѣто ги сграйчихме и повалихме и потиснахме ги подъ колѣната си, като ерета и почнахме съ тѣхнитѣ бастуни: отъ главата до краката имъ по нѣколко пѫти, до дѣто въ рѫцѣтѣ ни неостана: нито отъ бастунитѣ имъ — отъ палтата, — рѫкавици, — очила, — чадъри нито пъкъ отъ цилиндри. Слѣдъ като ги оставихме безгласни, обърнахме ги по гърбътъ имъ и скочихме възъ тѣхъ по 2—3 пѫти на коремътъ имъ и ги оставихме като: „нито лукъ яли, ни пъкъ на чесновъ мирисали“.

Не знаемъ какъ прѣкарали нѣжнитѣ гърци студената нощь, прѣбити на улицата, но зараньта по кафенетата се чу и отъ вѣстницитѣ, че двама пияни файтонджии стѫпкали двама Атински граждани, като прѣкарали прѣзъ коремътъ имъ колелетата и ги прѣгазили, толкова злѣ, щото истѣкли имъ червата; и така, друго зло не видѣха! а кадѣ по зло?!...

Заточението ми изъ г. Измиръ.

(9. Януарий 1878 г.)

Нѣколко дни подиръ паданието на гр. Плѣвенъ бидохъ повиканъ отъ Д-ръ В. Караконовски, който ми поиска клѣтвенно обѣщание, че ще държа тайно онова, което щеше да ми обади, и азъ му се обѣщахъ. Слѣдъ като ме попита: отъ колко души се състои тогава моето семейство, въ кой градъ въ Македония живѣе и чрѣзъ кой човѣкъ ималъ съмъ вѣра, да му се испраща прѣхраната, откри ми тайната: „*потрѣбенъ е единъ много*

*вѣренъ човѣкъ, който прѣдрѣшенъ въ видъ на просякъ да отиде въ Едрене и да узнае: колко войска турска има тамъ, колко и какви укрѣпления и топове, колко и каква величина и да ни яви тукъ въ Атина, чрѣзъ знаковетѣ. които ще му дадемъ; ако не пострадае, въ свободна Българ*ия *или въ Русия ще бѫде той чиновникъ съ 5—6 хиляди франка годишно, ако ли пъкъ пострадае, семейството му вѣчно ще получава пенсия. За такъвъ способенъ човѣкъ прѣдъ русския тукъ Посланникъ съмъ прѣдставилъ тебе,* продължи д-ра; приемашъ ли или не?" «Приемамъ, и това, само ега услужа нѣщо на отечеството си, отговорихъ му.»

Това мое тайно пхтувание явихъ само на И. Г. Паунчовъ (отъ Охридъ), чрѣзъ когото провождаха прѣхраната на семейството ми въ Крушово. Сдобиенъ съ нужнитѣ инструкции — на ума си само — и съ писмото за просия и нощно врѣме изчезнахъ изъ Гърция и се намѣрихъ въ Цариградъ, а отъ тамъ въ Едрене, гдѣто просящъ, узнахъ потрѣбното и прѣдадохъ по принадлѣжность и, подиръ 2—3 дни, върнахъ се за въ Гърция, която не успѣхъ да вида и да се срѣщна съ Д ръ В. Караконовски, понеже параходътъ, въ който бѣхъ спрѣ въ гр. Измиръ, къдѣто по прѣдателство или по подозрѣние ненадѣйно бидохъ хванатъ отъ 3—4 заптиета прѣдставенъ прѣдъ турскитѣ власти нощно врѣме и пакъ вързанъ и безъ присхда тикнаха ме въ другъ параходъ — види се, за да ме потопатъ въ морето, по голѣмата и небивала фъртуна не имъ допустна, че всѣкои бѣше растревоженъ и гледаше да спаси животътъ си и така подиръ 4—5 дни дни парахода спрѣ въ гр. Александрия, гдѣто слѣдъ като опитахъ и тамощнитѣ затвори, заведоха ме въ гр. Каиръ и ме прѣдадоха въ тройно укрѣпената крѣпость на *улюме беделъ* (пожизнено заточение) безъ да ме види или чуе нѣкои свой познатъ, кѫдѣ ме заведоха и затвориха!

Арабски хичъ неразбирахъ да си изпроса парче хлѣбъ поне; и така: гладенъ, жаденъ, голъ, въшливъ и съ една гола помия, която даваха войницитѣ на кучетата, запазвахъ животътъ си въ крѣпостьта, напълно отчаянъ за своето избавление!

Джамията въ която бѣхъ запрѣнъ е една отъ най хубавитѣ съ двѣ минарета — джамии въ столицата на Египетъ много, но тя е първа и стои къмъ югъ на г. Каиро на едно възвишенно мѣсто — името ѝ забравихъ. Въ сѫщата джамия се намира и кладенеца на Якова — споредъ Св. история и въ него днесъ нѣма вода, но страини люди, а именно християни тукъ-тамѣ дохождатъ като на поклонение; за това и входътъ на крѣпостьта не е строго запретенъ на посѣтителитѣ.

Въ обискирането ми всичко ми взеха въ г. Измиръ, а писмото дадено мене отъ Д-ръ В. Караконовски, което бѣхъ скрилъ въ чорапътъ си, остана у мене и въ крѣпостьта. Ако и да не беха ме облѣкли ощё съ арестански дрѣхи, но синжиритѣ на краката ми дрънкаха още при уловяването ми. Единъ день бѣхъ пуснатъ изъ затвора да се поразходя по крѣпостния дворъ, и се постопля на слънцето, и да се поизтърся отъ цѣлъ рой въшки и дървеници, съ които денемъ и нощемъ се борихъ, но неможахъ да прѣодолея само съ ноктитѣ си. Множеството на този гнѫсенъ гадъ и пепелъ отъ гниди съвършенно бѣ ме отвлѣкло къмъ кървавъ касаплъкъ, та не ми оставеше врѣме да поразгледа около себе си и вида кой е въ дворътъ. Найпослѣ помогнатъ отъ парче метла поизринахъ разшавалитѣ шестоноги бубулѣчки (вѫшки) и тогава, погледахъ изъ двора. Но що да вида? по между множеството арапи мѣрна ми се и единъ бѣлъ човѣкъ, който взрѣлъ очитѣ въ мене и отдалѣчъ и внимателно гледаше се къмъ мене. Той отдѣли се отъ арапитѣ, и постепенно, почна да доближава до мене ревностно и изкустно и, неосетно почна да ми: скимнува, намигнува и прави разни движения

и ишерети, съ които даваше ми да разбера, че ме пита дали съмъ християнинъ. Азъ като да се подсѣтихъ но прѣди да почна да се споразумевамъ съ непознатия, надзирника повика ме, да ме затвори. За да не ямъ бой, станахъ да върва, но прѣди да си търгна обърнахъ се къмъ истокъ, и ушъ се моля богу, прѣкърстихъ се 2—3 пѫти, а непознатия щомъ ме видѣ доближи се до ключаря и го попита: за колко врѣме е осжденъ бѣлия човѣкъ, кой день се пускатъ затворницитѣ въ двора и дали може всѣки отъ вънкашнитѣ хора да дава по нѣщо милостиня на затворницитѣ, и че той е дошелъ изъ Царилрадъ да си поправи здравето въ Каиро и много се ползувалъ отъ чудотворието на Яковския геранъ; затова често пѫти щѣлъ билъ да дохожда въ крѣпостьта. Слѣдъ като ключаря му обясни за всичко. хвърли ми единъ пакетъ тотюнъ и единъ грошъ милостиня и отстрани се отъ мене. Поехъ отъ земята отворения пакетъ, въ когото намѣрихъ нѣколко цигарени книжки, и възъ една отъ които написано: „азъ Калоферецъ ти какъвъ?

Непознатия ми узналъ, види се, отъ ключаря кой день ще ме пуснатъ въ двора, и ето ти го слѣдъ 15-20 деня въ крѣпостьта носящъ въ джобната си кърпа симити, отъ които раздаде на нѣколцина отъ арестантитѣ и найпослѣ и мене единъ, но съ кърпето наедно и си обърна гърбътъ. Като бѣхъ вече увѣренъ, че той е българинъ рѣшихъ се да му прѣдамъ отворената подписка за милостиня и. ужъ му повърщамъ кърпето, прѣдадохъ му и книжката си която още е у мене и гласи тъй:

„Прислѣдуемий турками, бившій учитель въ Македоній, болгаринъ Шумковъ, покорнеише просить Господъ благотворителей помогъ ему. . . .“

Атины 31 де-кембря 1877 г,

В. К. Каракоповски.

При третото ни свиждание съ бѣлия и непознатия мене г-нъ, почнахме непосредствено да се разговаряме на матерния нашъ езикъ, български. Той бѣше покойния Иванъ Тошковичъ отъ калоферъ, извѣстенъ търговецъ въ Цариградъ чистъ българинъ, братътъ (постаръ) на когото днесь е чиновникъ въ София въ телеграфната станция.

Този мой, тъй да рѣкж, послѣденъ спаситель, бѣше дошелъ въ Египетъ да се ползува отъ климатътъ и да се отърве отъ охтиката, но не сполучи, горкия! Той бѣше единъ отъ най родолюбивитѣ българи: добродѣтеленъ, ученолюбивъ, образованъ — че говордше 5—6 езика между които и французски — и съ нетърпение очакваше да чуе, че България се е освободила. Тошковичъ, не само ми донасяше разни потрѣбни нѣща като: перачки, продукти и питиета въ затвора но ме държаше винаги и въ течението на работитѣ по руско-турската война и ме утѣшаваше, че скоро щѣлъ да дойде деньтъ, когато щѣлъ да ме види свободенъ, при всичко че бѣхъ осжденъ на *умоме (бѣдалъ до животъ)*, но да се неочаявамъ, а дерзая.

Четвъртий пжть И Тошковичъ ме посѣти, не самъ вече, а съ него доведе еднинъ бѣлобрадатъ старецъ на около 60 години, който впули очитѣ си въ мене и, необикновено и постоянно ме гледаше, до дѣто найпослѣ задължи Тошковича да ме попита; не ми ли е било името нѣкогашъ Стоянъ, и не съмъ ли билъ посинетъ у сърбина Георги Нешича въ Свищовъ? Въ отговоръ казахъ имъ: да. Неустрашимъ стареца спустна се да ме прѣгърне но войницитѣ го спрѣха. Попитанъ, кой си ти? Иованъ Алексовъ [1]) отъ Видин-

[1]) Ахъ! Той бѣ сърдечния мои приятель, комуто помогнахъ въ Свищовъ 1855—6 г. и който ми помогна въ болѣстьта въ Гьоргево 1856 г. слѣдъ срѣжението при Русчукъ. Той бѣше сжщия Иованъ героя който счупи веригитѣ въ Видянското кале и побѣгна въ Свищовъ да се спаси въ домътъ ни 1852—53 г. (гледай I тет. отъ биографията ми „ученичеството ми въ Свищовъ“)

ско, отговори. Гоними отъ стражата подадоха милостиня, говорящи ми „да се не боя. Сълзитѣ и на тримата ни бѣха горѣщи и неописуеми, до дѣто гледахме единъ другиго въ крѣпостьта.

Геройството на този мжжь, Ивана, подробно ще види читателя въ „дѣтинството ми Свищовъ“. Той бѣ плѣненъ въ Севастополската война и осжденъ на заточение до животъ. Помилуванъ отъ мѣстнитѣ власти бѣше освободенъ, но още бѣше подъ полицейски надзоръ, за това и не се противеше на стражътъ.

Нѣколко дни, подиръ ид. Великъ-день, двамата мои приятели се явиха пакъ въ крѣпостьта и ме поздравиха: съ „Христосъ Воскресе“, съ слав. побѣда на Русия и съ обща амнистия на всичкитѣ плѣнници и заточеници. Сжщитѣ ме увѣриха, че щѣли да подадатъ, до мѣстнитѣ власти, заявление за моето освобождение, което разгледано рѣшили да ме освободятъ отъ синджиритѣ, а конечното ми освобождение до второ разпорѣждане. Това второ разпореждане се продължи нѣколко мѣсеци и, кой знаеше кога щѣше да вземе край, за тази турска бавность това си приповнихъ турската поговорка на арапина Уркуба, който обѣщалъ се едному единъ товаръ урми да му подари. Заинтересования като чякалъ дълго врѣме за урмитѣ, попиталъ Уркуба, за бавностьта, отъ когото въ отговоръ получулъ: „много бързашъ“; „азъ още не съмъ насадилъ дървото“. Този отговоръ на Уркуба служи на всѣкиго, който очаква скоро да вземе край една работа, въ особенности отлагането имаго много у турцитѣ и арапитѣ: „явашъ, явашъ“.

Това нескончаемо отлагане на властьта станало види се, нетърпимо на мои избавители, и така купили единъ костюмъ дрѣхи [1]) на единъ простъ феляхъ (ара-

---

[1]) Цѣлия катъ дрѣхи на феляха е една синя риза, отъ врата до петитѣ дълга, босъ, съ проста капа на главата, отъ синя кърпа.

пинъ) и малко сажди и, въ праньето, изпратили ми го съ перачката съ забѣлѣжка: „прѣдрѣши се, почерни лицето и бѣгай утрѣ рано; ний ще те чакаме прѣдъ калето“.

Начало мѣсецъ май приготвихъ се и, ужъ писмо нося въ ржката, търгнахъ бързешкомъ прѣдъ тритѣ постове (въ калето), безъ да бжда познатъ и спрѣнъ отъ нѣкого въ крѣпостьта. Тошковичъ и Алексовъ, тоже прѣдрѣшени, щбмъ ме видѣха, тикнаха ме въ закрити кола, и право на хамама, отъ кадѣто облѣченъ съ нови дрѣхи останахъ свободенъ при приятелитѣ си, но гузенъ отъ страхъ, сé се криехъ.

Около 10—15 май, слѣдъ като ме здоби съ 2—3 прѣпоржчителни писма, Иванъ Тошковичъ до своитѣ въ Цариградъ прѣгърнахме се, проливающи сълзи и тримата, и се простихме сърдечно и за всѣкога съ него, който остана въ Каиро да се цѣри, кадѣто и се прѣсели въ вѣчность *на онзи свѣтъ*! А ний съ Ив. Алексовъ избѣгахме прѣдрѣшени по Египетъ, да не би да ни уловатъ по желѣзницата, и пѣшкомъ минахме прѣзъ селата: Шебинъ-Елкоми, Зивта, Меткамаръ, г. Танта и стигнахме въ Александрия. Въ първото отъ селата намерихъ единъ мой съученикъ въ Атина до 1862 г. доста обогатѣлъ въ Египедъ, когото налѣгнахъ да ми даде 20—30 наполеона за пжтни разноски и то подъ записъ. Сдобиени съ 20 наполиона купихме въ Александрия единъ сандъкъ стока сé аладжи и басми тамощни, за да се върнемъ до Солунъ като търговци ужъ, а не бѣжанци. Освѣнъ това прѣдставихъ се и прѣдъ найбогатия въ Александрия гъркъ, Антонядисъ, когото увѣрихъ, че сме гърцки подданници, но изгубили сме паспортитѣ, бѣгаещимъ отъ турци, и съ негова прѣпоржка, гърцкия консулъ въ Александрия даде ни по единъ пазвантъ (пашапортъ). И така съ първо благоврѣмие съ гърцки параходъ търгнахме право за въ

Гърция, а именно въ Атина, гдѣто потърсихъ моитѣ емигранти и г-на В. К. Караконовски, но ни едного не намѣрихъ, освѣнъ Т. Таневъ отъ гр. Чирпанъ, който бѣше като адютантъ на Леонида Вулгарисъ и неговъ най-вѣренъ човѣкъ (сега софийски житель, печатаръ)-

Турския консулъ въ гр. Пирея измѣни гърцкитѣ пазванти и ни даде турски тескерета за въ Солунъ. На 1 или 2 юний стигнахме въ Солунъ, и сандъка ни занесоха право на гюмрука, като на търговци, разбира се, който прѣгледанъ освободиха ни сандъка. Послѣ 2—3 дни се раздѣлихме и съ незабравимия ми приятель и братъ И. Алексовъ, който се отправи за оставенното, отъ 21 години, свое отечество, а пъкъ азъ съ стоката, за въ Крушево, за да вида семейството си, което отъ една година не ме знаеше кадѣ се намирамъ по свѣта.

Подиръ второ стълкновение съ сърбската пропаганда въ Крушово, която бѣше изпратила двама души и въ Крушово да събиратъ подписи и печати за Берлинския конгресъ, съ който да докажатъ, че цѣла Македония била сърбска. Слѣдъ като разпродадохъ стоката и съ съставихъ поемата си [1]) приготовляющъ Македонскитѣ българи, какъ и съ какво тържество трѣбва да посрѣщнатъ рускитѣ войски и тѣхнитѣ генерали, на 15 августъ 78 г. простихъ съ семейството си и, сдобиенъ съ нѣкои документи по моята 20 годишна дѣятелность, търгнахъ за свободна България, криющи се по планинитѣ, и се установихъ въ Ст. София, гдѣто доведохъ и семейството си, подиръ една до двѣ години.

Съ двамата си вѣрни другари сполучливо избѣгахъ както видѣхме, изъ крѣпостьта въ Каиро и, подъ

---

[1]) Ще видимъ въ II часть на Биографията ми, че тази поема се даде на князъ Дундукова Горкова, прѣзъ 1878 г., а той я прѣдаде на Г-на М. Дринова, отъ когото бидохъ похваленъ, а отъ I князътъ (Батембергъ) награденъ парично. А. Теохаровъ, обаче, присвои ми поемата и не ми я повърна и до днесъ. Шумковъ.

булото на търговецъ, прибрахъ се въ родного си жилище, Крушово, кадѣто вторий пѫть се срѣщнахъ съ сърбската пропаганда. До дѣто Берлинския ариопагъ засѣдаваше въ Берлинъ, по руско-турската война, за която българитѣ въ Македония вѣрваекимъ, че и тѣ сѫ вече освободени отъ Русия, гърцката и сърбската пропаганди сновеха по Македония и събираха подписи и печати за прѣдъ Берлинския конгресъ. съ които да му прѣдоставатъ, че въ Македония нѣма българи, а гърци и сърби. Двамата членове отъ сърбската пропаганда дойдоха и въ Крушово, водими отъ сѫщата цѣль, т. е. да събиратъ подписи и печати, но укорно бидоха изобличени и натирени изъ кѫщата ми. Не ще да бѫда осѫденъ, ако си допусна да вѣрвамъ, че въ съставътъ на двучленната сърбска делегация фигурираше и самия пропагандистъ, извѣстния Милоя-Милоевичъ.

Отъ началото на работитѣ въ Берлинъ узнахме и за Македония, че тя пакъ си остава турска провинция и робующа и, че, азъ трѣбва да я напустна и бѣгамъ изъ нея. Прибрахъ си по-важнитѣ си документи, приготвенната си рѣчь и поема, която по-късно ще изложя, простихъ се съ семейството си и казахъ »*сбогомъ*« на гр. Крушово и, прѣзъ гори и планини, опѫтихъ се за въ свободна България. Прѣзъ мѣсецъ августъ 1878 год. — тъкмо въ врѣме слѣдъ изпититѣ — стигнахъ въ София. Въ недѣленъ день, въ който софийския губернаторъ, Нилъ Александръ Александровичъ (Алабинъ) съставляваше актъ по изпититѣ и раздаваше подаръкъ книжки на добритѣ и успѣшнитѣ ученици. Това първо руско тържество не оставихъ отъ да го посѣта и азъ; правекимъ обче маневри (волти между множеството посѣтители, случайно изпадна изъ джобътъ ми приготвенната ми — въ Крушово — поема, и вмѣсто азъ да се наведа да си я прибера, прѣдвари ме Стефанъ Зугравски (Стефанъ Зуграфски, и Стоянъ Петковъ бѣха

най голѣмитѣ чиновници и съвѣтници на Губернатора; тѣ носѣха униформа) и я прибра отпрѣдѣ ми говорящъ ми: „г-не, имате ли довѣрие да оставите 3—4 дни у мене тази поема или не?“ „Пълно довѣрие имамъ, г-не отговорихъ му, запрѣте я и десетъ дни.“

До София дойдохъ на чужди разноски — съ двѣтѣхъ турски лири, които и днесъ ги дължа на покойния Антонъ Замфировъ — и заставенъ бѣхъ да се покоря на професията *прошенооисецъ*; но не се изминаха обаче, 10—15 дни, ето че бидохъ поканенъ, чрѣзъ стжаръ, отъ Генер. Губернаторъ и на позивътъ, незабавно се прѣдставихъ въ канцеларията му. Прѣдъ мене се яви Стефанъ Зогравски, който ми заповѣда да почакамъ на минута двѣ, като ме попита: нѣмамъ ли по-нови дрѣхи? „нѣмамъ“ отговорихъ му. На опредѣления срокъ слѣзна и самия Генералъ Губернаторъ, който чрѣзъ Зогравски попита:

„Етой самий Шумковъ?

„Да, отговори Зогравски.

„Ви самий ета поема написали,“ отправи се къмъ мене.

„Да Ваше Високопрѣвосходителство, я самъ написалъ отговорихъ му.

— Ету поему я задержу для себе, а ти возми прѣписъ отъ е-е, если имеѳшъ потребу; но ти будешъ первий библиотекаремъ въ Софіи. Обиясните Ви подробно, ему, г-нъ Зогравски, что я думаю дѣлать съ нимъ, но кто для его будетъ поручитель?“

— Я, отговори му Зогравски. *Но харашо.*“

На особно мѣсто Зогравски ми изложи условията за моята първа длъжность първъ библиотекарь:

„Генералъ Губернатора назначите за библиотекарь съ мѣсечно жалование 47 рубли сребро и 10% процентъ отъ колко вещи черковни и книги ще продадешъ, т. е. около 300 фр. мѣсечно и квартира. Върви сега търси по София нѣкоя голѣма и хубава кжща;

имашъ на расположението си 150—200 наполеона да ѝ поправишъ стаитѣ по-голѣми и, щомъ бждешъ готовъ, дойди да обадишъ на Губернатора.

Сдобиенъ 150—200 наполеона спуснахъ се низъ София да търся кжща и намерихъ една отъ най-голѣмитѣ турски кжщи и я прѣдадохъ на прѣдприемачъ да я поправи по моя планъ и вкусъ, до 10—15 дни. Докато азъ приготвихъ кжщата, Губернатора бѣ се разпоредилъ да се събере въ ковчези цѣлата Денкоглува библиотека отъ училището и да се занесе въ приготвенната отъ мене кжща. Освѣнъ тази библиотека, Алабинъ въ кратко врѣме изписа за Палаузовата библеотека и други книги отъ всѣкакъвъ видъ списатели, при това и разни скжпи платове: за свещенически одежди, утвари, плащеници икони, байраци, много кола (тѣла) черковни книги, кандила и други много вида цѣнни черковни потрѣби до 10,000 гроша вещи и ги прѣдаде на мое разположение за продань. Освѣнъ това, той се запрѣгна и, непрѣкъснато 15—20 дни, самъ си да работи съ мене наедно; научи ме какъ се нарежда и управлява редовна и богата библиотека съ тайнитѣ по нея знания и, на 8-й ноември 1878 г., тържественно открй първата въ София българска библиотека и я наименова „Соф. българска публична библиотека.“ Въ деньтъ на откриването на новата публична библиотека, той избра за нея и настоятелство отъ слѣдующитѣ членове:

1. Нилъ Александръ (прѣдсѣдатель); 2. Полковникъ Лукашовъ (подпрѣдсѣдатель); 3. Стефанъ Зогравски (съвѣтникъ-секретарь); 4. Георги Грековъ (касиеръ), а Димитраки х. Коцевъ, Д-ръ Молловъ, Стоянъ Петковъ, Михаилъ Софиянецъ (Шилото) и азъ библиотекарь и дѣловодитель. Освѣнъ помощитѣ давани отъ съставътъ на Настоятелството Генералъ Алабинъ голѣми помощи събираше изпомежду: полковницитѣ, офицеритѣ и отъ по-богатитъ изъ Софийскитѣ граждани и търговци. Губернатора не само заповѣда да се събератъ и принасятъ

всичкитѣ старини изъ София и селата за въ библиотеката, но той два пѫти ме командирова въ селото Бояна да събера старини и снема прѣписъ и отликъ отъ всичкитѣ изображения на святци въ църквата „св. Никола“ — „св. Пантелей“. [1]) По заповѣдь на Губернатора поведохъ съ себе си и съврѣменния живописецъ Симеона, (ако се не лъжя) който изрисува или снѣ два отлика отъ сѫщата църква, на царь и царица отъ древнитѣ български владѣтели (не повна имената), а и тѣхнитѣ отлици се донесоха въ библиотеката, както и двата дървени панагюрски топове. Освѣнъ горнитѣ древности, изподножията на Витоша изнамерихъ около единъ шиникъ медни пари, които изпратихъ въ Окрѫжното управление въ София. Тия бѣха бакърни, позеленели, върху си носящи по едно прочетно М.

До дѣто Алабинъ бѣ като генералъ губернаторъ, библиотеката оставаше подъ негово прѣдсѣдателство, а щомъ той замина за Русия, тя остана подъ управлението на полковникъ Лукашова до дохаждане на князъ Дондукова въ София, който се распореди помещението на библиотека да остане за неговъ дворецъ, а библиотеката да се прѣнесе въ неговото помещение, че посгодно помещение тогава нѣмаше въ София.

Слѣдъ дохаждането на князъ Дундуковъ Горчаковъ въ София, прѣдсѣдатель на библиотелата стана М. Дриновъ, който биде и министръ на Народното просвѣщение. Въ великото въ Трново Народно Събрание, по прѣдложението на М. Дриновъ [2]) библиотеката се призна за „Българска Народна Библиотека“, на която за директоръ се назначи Георги Кирковъ съ 5000 лева, поддиректоръ Ив. Б. Шумковъ (милостьта ми) съ 4000

---

[1]) Тази църква имаа два храма: „св. Николай и св. Пантелей“.

[2]) Сѫщия М. Дриновъ е, който горѣщо похвали моята дѣйность, честность и способность за библиотекарь, за Дриновата къмъ мене похвала ме увѣдоми единъ и прѣдставитель на сѫщото събрание, и той бѣше Иосифъ Ковачевъ.

лева — съ квартира, отопление и освѣтление и Димитръ Узуновъ съ 3000 и другитѣ служащи съ по-долна годишна заплата. Подиръ разпускането на Вел. Търновско Народно събрание дойде и първия бъл. князъ Александръ Батембергъ, който въ кратко врѣме слѣдъ дохаждането му посѣти библиотеката, придруженъ: отъ М. Дринова, Стоилова, кмета Трайковичъ и агютантитѣ си, сѫщо врѣме, се разпореди въ растояние на една седмица библиотеката да се прѣнесе въ Биюкъ-джамия, че тя бѣше прилѣпена до двореца; своеврѣменно заповѣда да ми отпуснатъ 10—15 войници, сандъци и коля, за да се ускори дѣлото. Директора Кирковъ, — като надменъ и освоенъ винаги отъ волѣма себичность (егоизмъ) не одобри разпорежданието на княза, за това и не рачи да се изпълни волята му и се отстрани, но и той биде далѣчъ отъ всѣкое благоволение на Дринова и княза. Вторий пѫть дойде Стоиловъ, който повтори, че волята на княза била часъ по-скоро да се вдигне Библиотеката, но азъ му съобщихъ, че Библиотеката е вече събрана и прѣнася се, поблагодари ми и си отиде.

Около 7000 лева похарчихъ, за да поправа и разпрѣдѣля една трета часть отъ джамията на стаи и удобна за библиотика. Въ началото на мѣсецъ декемврих 1879 год. яви се въ Библиотеката княжеския агютантъ Г-нъ Агура (днесъ генералъ Агура) и ми поднесе парична княжаска награда (отъ 100 наполеона) по заслуга, че тогава нѣмаше още ордени. [1])

Прѣди да се оттегля отъ библиотекаръ, повиканъ бидохъ отъ М. Дринова, който ме попита, да ли сѫ отъ мене написани рѣчьта ми — за посрѣщането на руситѣ въ Македония и поемата у генералъ Алабина? увѣрихъ го, че отъ мене сѫ съставени. Похвали ме и

---

[1]) Лъская се да вѣрвамъ, че тази княжеска награда ми се поднесе по прѣпоржа на г. М. Дриновъ и Д-ръ Василя Карѫконовски отъ Цариградъ.

ти изпрати на пок. Търновски митрополитъ Климента, че той бѣше министръ на Просвѣщението.

Подиръ двѣ годишното ми чиновничество, като старший библиотекарь, прѣзъ мѣсецъ юний 1880 год. дадохъ си оставката, а прѣзъ мѣсецъ септемврий сѫщата година постѫпихъ членъ въ Софийския Окрѫженъ Сѫдъ съ годишна заплата 3,600 лева. Отъ избѣгающитѣ турци изъ България въ гр. Златица купихъ си имущество (чифликъ) отъ 60—70 декара земя и двѣ кѫщи, които слѣдъ 3—4 годишно владение продадохъ на Мола Петко отъ гр. Копривщица за 126 лири тур. Сбиването, обачѳ, на Златишки Мирови Сѫдия, Тодоръ Начовъ, съ своя си секретарь, Т. Дуковъ, прѣдизвика Окрѫжния Сѫдъ да испрати едного отъ своитѣ членове въ Златица, да прѣвземе дѣлата и да помири странитѣ и, за такъвъ, изпрати мене, който като намѣрихъ сѫдилището въ краенъ беспорѣдъкъ и анархия, вслѣдстве на която, по мой рапортъ, касацията изпрати ревизоръ и свой членъ, г-на Стефана Зогравски,, Подиръ тримѣсечното мое управление на Златишкото и Новоселското сѫдилища, бидохъ повиканъ за Софийски мирови Сѫдия, до 1883 г. Прѣзъ сѫщата година мѣсецъ октомврий назначенъ бидохъ отъ министерството на Народното Просвѣщение, за учитель въ Петро-павловската духовна Семинария (въ В. Търново), по грѫчкия (елински) езикъ и френски, до края на сѫщата година [1]).

Прѣзъ 1884 год. прѣведохъ съчинението на Едуарда А. Фриманъ, прѣподаватель по законовѣдението, бившиий членъ въ Окрфоската гимн. „Троица“ и таксирахъ на Елинския орденъ „Спаситель“. Сѫщото съчинение и напечатихъ, домогнатъ и подкрѣпенъ отъ 2,500 спомоществуватели, отъ което и спечелихъ 200—300л.

---

[1]) Въ моето отсѫтствие отъ София, моятъ първъ синъ, Станиславъ, биде прѣлъстенъ и изненадань, по вѣроисповѣдание, отъ Американскитѣ мисионери и завѣденъ въ Америка, къдѣто свърши наукитѣ и доби титълъ „Докторъ на философията“. И. Б. Ш.

Плѣненъ, растроенъ фамилиярно и ограбенъ отъ едного отъ синоветѣ ми (втория Александръ) принуденъ бидохъ да напустна София и да се прѣселя въ Пловдивъ съ тримата си синове: Александръ, Георги и Спасъ, а майка имъ, Константина — която прѣзъ 1879 година наедно съ чадата си прибра се при мене —, а сега отнѫтува за въ Крушово. Въ Пловдивъ започнахъ малка търговия (съ жита), но не сполучихъ добъръ съдружникъ, затова и скоро я напустнахъ.

Прѣзъ мѣсецъ мартъ 1885 година бидохъ упълномощенъ отъ Пловдивското Благотворително Дружество — съ знанието на Ромелийското правителство и Руското консулство въ Пловдивъ — да дойда въ София и, слѣдъ като се вида и взема мнението на Софийския руски консулъ, Каяндръ, да се ява прѣдъ Министра-прѣзидента, Каравелова и другитѣ водители на партиитѣ въ Княжеството — които въ него врѣме правѣха компромисъ, слѣдъ тази моя постѫпка, да посѣтета и прѣдседателитѣ на революционното дружество, В. Диамандиева и Д. Ризова, и да ги посъвѣтвамъ, да спрътъ изпращанието на чети въ Македония и Одринско, че тѣ носили врѣда на общото българско дѣло па и спънки и на самия руски посланникъ въ Царитрадъ. Отъ София се отправихъ за въ Кюстендилъ, гдѣто събрахъ всичкитѣ шефове на революционеритѣ, прѣдъ които прочетохъ пълномошното си и, слѣдъ кратко обмислюване, склониха да се подчинатъ на моята гонима цѣль и върху взетото решение състави се протоколъ, който и се подписа отъ събранието. Сѫщо дѣйствие извършихъ въ Дупница и Самоковъ и, отъ тамъ, върнахъ се въ Пловдивъ, и прѣдъ упълномощителитѣ си сложихъ повѣрения ми мандатъ.

Ако и да отсѫтствувахъ отъ Пловдивъ, Румелийското, обаче, правителство, по свое усмотрение, задочно бѣ ме назначило за първостепененъ училищенъ инспекторъ за Сливено-Котленски училищенъ районъ. На

1-й априлъ, семейно, тръгнахъ за мѣстоназначението си и поехъ управлението на учебното дѣло, въ което се отличихъ мѣжду колегитѣ си (инспекторитѣ).

На 6. септемврий 1885 г. прогласи се съединението на Източна Румелия съ Княжеството и, мѣжду другитѣ държавни служби, първѣ се унищожи длъжностьта на инспекторитѣ и, слѣдъ кратко врѣме, обяви се сърбско-българската, братоубийственна война, и азъ трѣбваще да се върна въ София, че кѫщата ми въ него врѣме (съ която въ мое отсѫтствие се располагаше внукътъ на жена ми, г-нъ С. Д. Велевъ) бѣ се обърнала на цѣла болница. За да си искарамъ разноскитѣ обаче, отъ Пловдивъ купихъ за 300 лири турски колонялни (бакалски) стоки, отъ които вмѣсто печалба загуба ме послѣдва, а именно отъ кражбитѣ и прахосването на жена ми и разваленитѣ ми синове! (Моитѣ чада до 16—17 годишната имъ възрасть бѣха образецъ: на нравственостьта, на успѣхътъ и поведението въ всѣкое отношение; по-благороднитѣ семейства изпращаха дѣцата си съ тѣхъ да другаруватъ, но като се върнахъ отъ В. Търново, за жалость, намѣрихъ ги въ развала и злонравие!

Отъ съединението на самъ непоискахъ държавна длъжность, а съ колкото пари имахъ, — че продадохъ едната си кѫща въ Крушово и започехъ търговия (съ млѣкарство) съ 10—12 руски или швейцарски крави, давающи млѣко всѣкоя по 4—5 кила всѣкой день. Но като останахъ уединенъ, отъ синоветѣ и жената си и, немающи вѣрни служители, подиръ 4—5 години търгуване съ тѣхъ, продадохъ ги на Шойлекова за 110 наполеона.

Начало 1890 година за 19 прослужени години бидохъ опенсиониранъ съ годишна пенсия 2040 лева или мѣсечно 170, която слѣдва 7—8 години; прѣзъ 1900 год. обаче тя се намали два-три пѫти: първѣ на 125, второ на 80 и трети пѫть на 51 и 75 ст. мѣсечно за 13 прослужени години, че 6 години не ми

признаха, като учитель на гърцки езикъ при властитѣ въ Крушово. И така днесъ се прѣхранявамъ съ 51 лева пенсия, безъ да имамъ нито петь пари подкрѣпа и помощь, поне отъ едного отъ четирмата ми синове, по образованието на които похарчихъ повече отъ 10,000—12,000 лева за да ги поддържамъ въ странство.

Прѣзъ 1892 год. съставихъ книгата: „Неумрѣлитѣ повампирени моми въ София“ книга комико-трагическа или истинско събитие въ София прѣзъ 1892 година, плодъ и изкуство на спиритиститѣ.

Всѣкой отъ господа прочитавшитѣ авторнографията ми повни, че азъ по-горцѣ намѣкнахъ, че първия ми синъ, Станиславъ, въ мое отъ София отсѫтствие биде прѣлъстенъ — още непълнолѣтенъ — и излъганъ отъ протестантската лигация въ София и заведенъ въ Америка, кадѣто и се ожени за американка. Сѫщия подиръ 10 години върна се въ София, не за друга цѣль, а просто да убѣди и склони брата си, четвъртия ми синъ, Спаса, да отиде и той въ Америка, кадѣто и той се ожени и остана тамъ и до днесъ, 1907 година. И така останахъ въ София самъ саминичакъ (оголсамъ) 5—6 год.

По Божие провѣдение, види се, прѣзъ 1894 год. вторий пѫть дойде отъ Америка най-стария ми синъ, който вмѣсто да дойде и се установи въ собственния ми домъ, той се прибра въ чужда кѫща, въ която се прибраха: майка съ четирима синове, двѣ снахи и нѣколко внучета. Нѣколко дни слѣдъ обстановката имъ една вечерь дойдоха у дома ми всички, и то скарани помежду си. Поканихъ ги да се прибератъ при менъ въ кѫщата ми, но вмѣсто да се уважи поканата ми, тѣ ме поканиха да отида у тѣхъ; и това сторихъ слѣдъ два — три дни. Прѣди обаче да седнемъ да вечеряме, събрахъ всичкитѣ прави около мене и се произнесохъ:

„Благодаря Богу, мили мои чада, че Всевишний ви е подарилъ животъ и здравие да се съберете днесъ всички, въ главѣ на майка ви, вмѣсто съ мене, и въ

моята кжща. Сега прѣди да седнемъ да вечеряме, нека да кажя прѣдъ васъ нѣколко родителски думи. „Слѣдъ вечера, татко слѣдъ яденето ще говоримъ“, възразия ми.

— „Азъ прѣдвиждамъ защо ми запрѣтявате да говоря и, противъ волята ви, нѣма да говоря нищо, казахъ имъ, но диликатностьта на вашето възпирание и синовно положение трѣбва да ми допусне, поне да ви попитамъ за едно важно нѣщо“. Всички мълкнаха и азъ започехъ:

Като имамъ прѣдъ видъ, че вие всички се намирате въ пълнолѣтна възрасть и се радвате всички на средне образование — да не рѣка висше — не усѣщате ли, че нашата кжща отъ день на день се разтроява и опада материялно и морално? нѣма сега да ви донасямъ, кой е причината на злото и виновника на нейното разстройство, но ви каня всички да се обединимъ и отбиемъ отъ домътъ ни злото и да въдворимъ: любовьта, зачитанието и доброто отношение помежду ни; за да се изкорени изъ кжщата ни подровяването и събарянето на кжщата ни, не се искатъ материялни срѣдства, а само обща и добра воля и готовность първѣ отъ мене и майка ви, а слѣдъ насъ истинското ваше синовно къмъ насъ отношение и послушность. За да се добие това желаемо обединение, трѣбва азъ първѣ да ви покажа примѣръ и, слѣдъ като отворихъ обятията си, стоешкомъ, обърнахъ се първѣ къмъ най-стария си синъ:

„Станиславе, ти си най-стари между братята ти, поведи ги всички да да се приберемъ у дома да вечераме и тамо да се установимъ всички за винаги“.

Запитания, никакъвъ отговоръ не даде.

„Александре, ти си втория синъ, послушайме, ела съ мене у дома да се съберемъ и развеселимъ разстроената ни кжща“.

Гробно мълчание отъ страна на запитания.

„Георги, дойди въ бащинитѣ ти обятия да отидемъ у насъ да се нахранимъ и въ кжщи си да живѣемъ“.

Жената му, Марика, съ готовность отговори:

„Татко, всичкитѣ трѣбва да се приберемъ при тебъ и тамо да си живѣемъ“.

„Ами азъ ако не ща“, сърдито ѝ възрази мѫжъ ѝ (Георги) обърнатъ къмъ нея.

„Спасе, ти си най-малия братъ ела ти при тате да се прибѣремъ у дома си“.

И той мълчи като риба.

Най-послѣ обърнахъ се къмъ законната си жена, Константина:

„Жено, ела ти поне при мене, 25 годишния ти мѫжъ, съ когото си родила осъмь синове, — а ни една дъщеря — да се прибѣремъ у дома, да си прибѣремъ чадата си и обрадуваме отново кѫщата си.“

Като видѣхъ гробно мълчание отъ жена ми, попитана два пѫти, расплакахъ се и къмъ всичкитѣ съ горесть на сърдцето си казахъ: „понеже никой отъ васъ, чада мои, не послуша и не удовлетвори моя родителски позивъ и, при това, моето сърдце е дълбоко ранено, азъ подъ никакъвъ начинъ не мога да остана при васъ и да вечерамъ съ васъ тука, че вашата вечера въ чужда кѫща е за мене смъртоносна отрова! за това вечерайте си безъ менъ, а пъкъ азъ ще си отида: „лека ви нощь“.

Не бидоха въ сила притворнитѣ спирания и задържвания на запасния офицеринъ — сина ми Алéксандра — да ме спратъ да остана при тѣхъ. Думитѣ на майка имъ: „пуснете го да си върви“ бидоха послушани и офицерина изтика ме вънъ, съпроваждающи ме съ думата „*маршъ*“! . . .

Съ клѣтва къмъ тѣхъ не се обърнахъ, но въ сърдцето и душата ми се изрисува помишлението ми: „*е, синове, понѣже не ее задоволихте само съ вашата непослушность къмъ мене, но ме увѣнчахте и съ благородната(?) дума „маршъ“, милостивъ Господъ прѣзъ цѣлия ви животъ да ви държи ра-*

зединени, да се слушате отъ далече и да се не виждате събрани наедно."

Отъ тази вечеръ моето семейство биде отлъчено нтъ мене, съ майка имъ наедно.

Прѣзъ 1895 г. издадохъ собственното съчинение озаглавено въ стихове:

„ Жалостна книжка по дѣлбата на Македония.

Възвание на олицетворена

МАКЕДОНИЯ,

къмъ

българския народъ:

„врѣме е да се с' помири

съ

РУСИЯ

ако иска миренъ животъ."

стихотворение

на

бивший училищенъ инспекторъ: Ив. Б. Шумковъ,

съ осъмъ картини.

„Който за менъ не се интересува,
Ни пъкъ за мжкитѣ ми е узналъ;
Той за отечеството си не струва,
Че въ литаргия е заспалъ."

(олицетворена Македония).

София, 1895 год. печат. «Напрѣдъкъ».

По съдържанието на горѣозаглавеното ми съчинение притежавамъ три похвалителни рецензии, отъ които първата отъ С. Петербургското славянско благотворително общество, отъ 28. Май, № 772, 1895 г. 1) По порученію Совѣта славянскаго общества имею честь увѣдомить Васъ, что присланіе Вами 50 екз. брошури: «дѣлбата на Македония» въ обществѣ получени." Прошу принять увѣреніе въ совершенимъ почитаніи и прѣданости. Вашъ покорнейшии слуга, главенъ сек-

ретарь: В. И. Аристовъ); втората отъ Н. Палаузовъ отъ Одеса 28. май 1895 год. 2) „милостиви господине Ив. Б. Шумковъ въ София): и трѣтата отъ 10. май 1895 год. тоже отъ Одеса отъ Х. Заховски, съдържанието на които за увѣрение тукъ отчасти, излагамъ:

„Но да оставимъ това настрана, (говоренето за българското въ Одеса Настоятелство, което първо мѣсто заслужаватъ похвала и честь неговитѣ членове, за старанията имъ по възраждането на българщината и за голѣмото число на възпитанитѣ отъ него българчета отъ 1854 до 1884) и да спомнемъ нѣщо за Вашата брошура „дѣлбата на Македония и помиряването на България съ Русия“: „трудете се да издавате и обнародвате такива книжки съ подобни съдържания и наставления, каквито съдържа Вашата брошура“...

Одеса 28 май 1895 год. Имамъ честь да Ви увѣря, че съмъ Вашъ покоренъ слуга: Н. Палаузовъ.

3) Одеса 10 май 1895 год. Многоуважаемий Господине Шумковъ.

Буквално: „Книгата Ви е прѣвосходна и умѣстна, при сегашнитѣ обстоятелства на работитѣ у насъ (въ България) въ всѣко отношение.“ Въ отдѣла VII на книгата Ви — продължава сѫщия — „дѣлбата на Македония“ гдѣто сте изложили: кратъкъ описъ на повиднитѣ български: войводи, учители, труженци, пожертвователи по народното ни дѣло прѣзъ XIX вѣкъ до освобождението на България“, — Вий сте твърдѣ добрѣ сторили, че сте направили и тоя прѣгледъ по народнитѣ дѣятели въ разнитѣ части на отечеството ни, които сѫ способствували за възраждането на нашия народъ: дано Всевишния Ви укрѣпи въ почнатата Ваша благородна и плодотворна работа . . .

Вашъ доброжелатель:

Христофоръ Димитровъ Заховский.

Около 15 юни 1897 год. посѣтихъ гр. гр. Сливенъ, Ямболъ, Хасково и Стара-Загора, въ 3-и отъ които имахъ свиждане съ моя сватъ, Николай Балабановъ, (тестъ на сина ми Георги,) а отъ Хасково отбихъ се въ Стара-Загора, кадѣто се срѣщнахъ съ новия и първия Старозагорски митрополитъ, Високопрѣосвещени Методий (Кусевичъ), който е единъ отъ най-първитѣ дѣйци въ Македония, по възраждането на българщина въ отечеството му и, комуто, поднесохъ привѣтътъ си за сполучливия му изборъ и вѣнецъ, за Старо-загорски владика.

Нему и на Д-ръ Мишайковъ се дължи отъ македонскитѣ българи паметникъ.

Понеже пенсията ми три пжти ми се намали, че пенсионния отдѣлъ не ми призна 6 години учителствуване на гърцки езикъ, при властитѣ и, за да установа, че въ шестьтѣ години съмъ принесълъ по-голѣма полза на българско общо дѣло, трѣбваше това да го докажа съ документъ и той е слѣдното свидѣтелство на Старо-загорски митрополитъ Методия:

„На неговата (Шумковата) инициятива и дѣятелность се дължи въздиганието въ Крушево на българската църква, начената въ 1866 год. и свъшена 1868 година. Прѣзъ 1868 год. като се обнаружи (оклевети) прѣдъ Охридския гърцки митрополитъ Мелетия, че Г-нъ Ив. Шумковъ е тайния лостъ за развитието на националното развитие и съзнание на българитѣ, Г-нъ Шумковъ прислѣдванъ отъ митрополита, прѣдъ тур. власти, избѣга отъ Крушово. Сжщия Шумковъ като се завърна въ Крушово, отвори формално българско училище въ Крушово, на което биде първъ учитель той. Въ удостовѣрение на истината, че той, отъ 1863 година, отъ като стана сътрудникъ и съмишленикъ на първитѣ дѣйци, подвижници и разпространители на народната идея въ околнитѣ градове, Шумковъ е билъ всѣкога ревностенъ, самоотверженъ дѣецъ по събуждането на бъларщината“.

Градъ Стара-Загора (горното е откъслякъ отъ свидѣтството на Методия).

21 юний 1897 год., печатъ Старозагорски Митроп. Методий: (саморжченъ подписъ). (Слѣдва свидѣтелството отъ 17/8 1895 година).

„Прѣзъ 1896 година съставихъ „елино-български рѣчникъ“ отъ 25,000 думи, който по нѣмане пособие отъ правителството стои ненапечатанъ.

Прѣзъ 1899 година въ София се събра II конгресъ на „поборническо-опълченско дружество“ на 43 дружества въ България, състояще се отъ 40 души делегати, въ съставъ на който бѣхъ и азъ единъ, избранъ отъ Т. Пазарджикъ. Конгреса засѣдава въ стол. София непрѣривно почти два мѣсеци и, това врѣменно растояние, той извърши много дружествени работи въ подпрѣдседателството на Стоянъ Заимовъ зап. майоръ и Христьо Поповъ. Вслѣдствие на държаната, въ конгреса отъ мене, рѣчь — гледай в. „Отзивъ“ отъ мѣсецъ ноемврий 1899 г. въ два броя — досѣжно съединението на двѣ-тѣхъ разединени въ София, и враждебно взаимно настроени поборнико опълченски дружества бидохъ обикнатъ и уваженъ отъ всичкитѣ делегати и отъ членовегѣ на двѣтѣ разединени дружества. Увѣнчанъ съ голѣма популярность и похвално ренуме, конгреса съ голѣмо болшенство избра ме, съ трима още други, комисия за да прѣгледамъ и взема смѣтгкитѣ на старото настоятелство и, слѣдъ доклада на смѣткитѣ, конгреса съ пълно вишегласие отне отъ старото настоятелство редактирането на вѣстникъ „Юнакъ“ отъ старитѣ редактори и го повѣри мене съ възнаграждение 100 лева мѣсечно, като на главенъ редакторъ на озадачения вѣстникъ („Юнакъ“). Освѣнъ това, съ протоколно-стенографично рѣшение на конгреса бидохъ избранъ за членъ въ четворочленната депутация, състояща отъ г. г.: Марка Балабановъ (отъ София), Никола Слѣповъ (отъ Пловдивъ), Филипъ Симидовъ (отъ Русе) и отъ мене (тоже отъ Со-

фия. Възложения мандатъ на депутацията бѣ: да се явява прѣдъ всичкитѣ съврѣменни министри и народни прѣдставители — че Народното събрание тогава заседаваше — и, отъ името на конгреса, да моли да подкрѣпятъ, прѣдъ Народното Събрание изработения, отъ конгреса, законопроектъ, за подобрението на положението на поборницитѣ и опълченцитѣ въ България.

Депутацията, слѣдъ като се прѣдстави и прѣдъ княза, отъ който депутация биде увѣнчана съ благи надѣжди, трѣбваше да се прѣдстави и прѣдъ св. Синодъ, а имено прѣдъ неговия прѣдседатель, Високопрѣосвещений покойний Русенски митрополитъ, Григорий, който много се обичаше отъ Н. Ц. Височество Княза. Добрия старецъ прие депутацията радушно и коректно, къмъ която се обѣща, че съ готовность приема да походатайствува прѣдъ господаря, за подобрѣнието положението на заслужившитѣ ветерани (поборнико-опълченцитѣ), които съ готовность поднесли себе си на заколение, за свободата на отечеството си, България. Горѣщото обѣщание на достойния пастаръ, не принесе плодъ, тъй като той се помина деветия день, подиръ явяването прѣдъ него на депутацията! т. е. 21-й декемврий 1899 год.

Конгреса свърши своитѣ занятия и, около края на декемврий, с. г. се закри, а новото настоятелство на централното поборническо-опълченско дружество пое дѣлата и поче да фонксионира подъ редаксионната 6 членна комисия, състояща отъ съставъ на. главния редакторъ, Ив. Б. Шумковъ, Хр. Басмаджиевъ, Христо Благоевъ, Христо Кулинъ, Спасъ Соколовъ и Филипъ Симидомъ подъ надзора на Върховния комитетъ на дружествата (43) въ България, състоящъ се: отъ Стоянъ Заимовъ, Христо Поповъ и Александъръ Люцскановъ.

Органа на дружествата в. „Юнакъ“ подъ моя редакция не живѣ дълго врѣме, че по нѣмане на парични срѣдства, той за винаги спрѣ отъ да се издава; но прѣди да прѣстане, поднесе и той — между другитѣ

вѣстници — вѣнецъ на първата и незабравимата за България, княгиня пок. Мария-Луиза Бурбонска, въ стихове, които излагамъ както слѣдъва:

„Охъ! отъ деветъ деня насамъ,
Всички български: планини,
Морета и полета тамъ,
О, Гъста магла днесъ ги покри!

Тамъ, гдѣ петстотинъ години,
Чужда власть гордо върлува;
Тамъ в'розовитѣ долини,
Мария-Луиза царувà;

Да, тамъ Принцеза Бурбонска,
Българския Наслѣдникъ роди;
Тамъ за княгиня българска,
Слѣдъ петь вѣка, тя се прогласи;

Българската радость унила,
Слѣдъ 5-вѣковното ни робство,
Наша Княгиня прѣмила,
Сдоби се съсъ царско потомство;

Народната радость велия,
Бѣ първата господарка,
Че народъ д'обичя съумѣя,
Какъ мждра княжеска ступанка.

Градове, села български,
Всѣ въ дълбока печаль постави:
Четири чада княжески,
Смъртьта сирачета остави!

Охъ! смърть, колко люта ти си,
Че всеобща радость българска,
Въвъ дълбока скърбь прѣтвори
С'острата ти коса Адска!

Какъ твоето жило отровно,
Княжески родъ непощади?
Нит' отрочето невинно,
Н' остави майката да г' обдои?

Плачи народе, и ридай,
Смъртьта въвъ слъзи потопи,
Но на княжеска рожба дързай,
А за княгиня слъзи ти рони.

О, княгиньо, всѣкому ти мила,
Уви! твоя двоенъ царски родъ,
Доведе го до тъмна могила, (гробъ),
Той ще те повни до животъ!

О, ти бѣ първъ камертонъ,
Вѣренъ с'пѫтникъ на твоя съпругъ,
О, днесъ те зове клетий взонъ,
А той плаче, какъ никой другъ!

Ето първа и скѫпа, за насъ княгиньо,
Вѣнецъ и поклонъ отъ първитѣ за свобода борци.
О, ти! мѫдра за България богиньо,
Приими го и отъ насъ, поборнико-опълченци.

София, 27/I 1899 год.

Отъ Иванъ Б. Шумковъ, главния редакторъ на в. «Юнакъ» брой 3/99 г./

Прѣзъ 1900 година се помина и моята първа и законна съпруга, Константина Велева, съ която добихъ осъмь чада сé мѫжки. Тя отиде да посѣти първия си синъ, Станислава, въ гр. Варна, кадѣто отъ скоропостижна болѣсть, на 18. юлий 1900 г. прѣсели се въ вѣчность на 53 годишна възрасть, далечъ отъ домътъ и синоветѣ и роднинитѣ си!

Слѣдъ 5—6 усамотенъ животъ, година слѣдъ смъртьта на първата ми жена, азъ стѫпихъ на втори

бракъ на 3. юний 1901 година съ Иорданка Хр. Казанджиска, отъ Кюстендилъ. съ която добрѣ прѣкарахъ.

Утекченъ отъ уединения си животъ, около началото не мѣсецъ октомврий 1900 година, посѣтихъ Костенечкия водопадъ. Плѣненъ отъ потресимото бучене на водата и, за да възпѣя мждростьта Божия, освоенъ отъ поетическа фантазия, отдалеченъ и усамотенъ, съставихъ долната поема на Костенечкия водопадъ:

Поема на Костенечкия водопадъ.

„О, бистра водо, катъ кристалъ,
Бистра, студена като ледъ,
О, високъ умъ те е създалъ,
Жизнодавна какъ пролѣть!

Ти съ своя си буенъ шумъ,
И съ своя си силенъ гласъ,
Да, славишъ оня високъ умъ,
Кой е създалъ всички насъ!

Да, ти съ твоя веченъ токъ,
Отъ висока тъзъ стена,
Съставлявашъ водо-скокъ;
И правишъ тазъ бѣла пѣна;

Ти, съ своето бучение,
И слатка твоя гармония,
Канишъ птици къмъ пѣние,
А музитѣ в'мелодия;

А пъкъ с'твоя шуменъ екъ,
Тургашъ води в'течение
Ти имъ правишъ и намекъ,
Да славятъ Бога съ пѣние!

Отзивъ давашъ изъ долинитѣ,
Планинитѣ ти се радватъ;
Дразнишъ много поетитѣ,
А хората наслаждавашъ.“

Водо!

Ти си божия благодать,
На животнитѣ вѣликъ даръ,
Безъ тебъ всичко грози общи адъ!
За туй на тебъ дължи всѣка тварь!

Ти с'твоята гармония,
И съсъ твоя гласенъ звънецъ,
Канишъ гости отъ София,
Ти прославяшъ и Костенецъ,

И съ твоитѣ топли води,
За болнитѣ лѣковити,
Давашъ срѣдства и угоди,“
Безъ платно да сѫ даровити!...

село Костенецъ, 8. Октомврий 1900 год. (Отъ И. Б. Шумковъ).

Моя другарь прѣзъ прозореца на банята загледалъ ме, че при водопада азъ съмъ записвалъ нѣщо, и помоли ме да му го прочета, а пъкъ азъ не му отказахъ.

Щомъ се върнахме въ селото, съпхтника ми даде гласность за моята горна поема, между всичкитѣ: чиновници, учителки и учители, които веднага се събраха, взеха прѣписъ отъ химната ми и настоятелно спрѣха ме да остана още една нощь въ селото имъ, че тѣ за моя честь готвили банкетъ за идущата нощь и, като моя отказъ не може да ми освободи пхтя, останахъ на разположението на тѣхното гостолюбие.

Часътъ 7 п. обѣдъ поканенитѣ на вечеринката се събрахме въ салона на г. Калинъ Балабановъ, кадѣто

присжтствуваха всичкитѣ: госпожици, госпожи, учителкитѣ, учителитѣ, г-жа Балабанова и господа отъ попървитѣ граждани на с. Костенецъ съ госпожитѣ си, а особено развеселяваше събранието г-нъ Пенчо Спасовъ съ своитѣ много смѣшни разкази отъ народния животъ и г-нъ Калинъ съ своята цигулка. Смѣхътъ бѣше общъ и, толкова, невъздържимъ, щото нѣкои отъ събравшитѣ се, а именно г-нъ студентътъ много пжти дохаждаше до припадане (баялдисване). Жертвата на нашето ненадѣйно увеселение бѣше едно хранено и опечено отъ 10 кила прасе съ нѣкои и други вкусни гарнитури. Прасето изѣдохме съ голѣмъ апетитъ и въ крайно мълчание, което се нарушаваше само съ честитѣ и постоянитѣ тостове и то, въ честь на стария: учитель, поборникъ, заточеникъ и революционъ И. Б. Шумковъ и общата и весела дружба, която се възхищаваше отъ пѣнието на народни пѣсни, въ които Шумковъ взимаше живо участие и, който умоленъ отъ виновницитѣ на банкета — учителския паркетъ Балабанова и Пенчо Спасовъ — държа рѣчь по биографията на приснопаметния Савва Раковски, какъ той е прѣкаралъ: въ Атина, Бѣлградъ, Букурещъ, Одеса, Исмаилъ и прочее.

Ето кратката историческа рѣчь на г. Шумкова съ модусъ:

„Non honorando, si lhonorandi honor est“ (Юрий Венелинъ) „Честьта не е на оногози, комуто се прави, а на оня, който я прави). „Слѣдователно, о, весело събрание, честьта, която Вие, господа, ми правите тази вечерь, тя е ваша, а не моя.“

Прѣзъ 1857 година имахъ щастието да бжда изпратенъ отъ Евлогия Георгиевъ и Христо Тжпчилещовъ, въ грѣцката столица, Атина, за да довърша наукитѣ си, кадѣто случайно заварихъ българския апостолъ и революционеръ, Савва Раковски, който постоянно се намираше въ първото Атинско кафене и търговския клрбъ „Орея Еласъ“ („Bella Srecia“), кадѣто посто-

янно и неустрашимо исторически и филологически спореше и се прѣпираше съ ученитѣ гърци, които твърдѣха настоятелно, че цѣлия Балкански полуостровъ, изключително, се населява съ гърци, потомци на Александра Великий и, че тия страни безспорно принадлѣжатъ на славната Гърция. А Раковсси напротивъ имъ възразяваше и исторически имъ доказвашо, че гърцитѣ се лъжатъ и изопачаватъ истината; Балкански полуостровъ, споредъ Раковски, $^3/_4$ му се населяватъ отъ славяни и, че тѣ — гърцитѣ — трѣбва да признаятъ, че той се наричалъ „славяно-гърцки полуостровъ"; при това, гърцитѣ не могатъ да откажатъ, че българитѣ не сѫ завоевали цѣлата Гърция, и сѫ я владѣли по-вече отъ педесеть години, и това се доказва отъ названията и надписитѣ, които сѫ оставали бългааритѣ, още въ битностьта си на владѣтели на тѣхната страна, и тѣ (надписитѣ) и днесъ се съхраняватъ и личятъ: по църквитѣ, селата, горитѣ, мѣстноститѣ, градоветѣ, рѣкитѣ и др., които днесъ се намиратъ въ Гърция. Тия истински и неоспорими пледирания (настоявания) на покойния С. Раковски, подиръ 30 години слѣдъ смъртьта му, се подтвърдиха и отъ покойния историкъ М. Дриновъ, съ неговитѣ списания, а именно съ неговия „Прѣгледъ", въ който се отбѣлѣзва, че гърцитѣ били породища отъ париитѣ (циганитѣ). За тия и много други исторически и етнографически, географически и топографичечески необорими факти, Раковски билъ намразенъ отъ Атинската интелегенция и, много пѫти, бивалъ изпъжданъ изъ кафенето и клуба [1]).

Не по-малко пок. Раковски се увѣнча съ умразата и гонението на сърбитѣ въ Бѣлградъ, а въ особености отъ тамощнитѣ военни, които насмалко еднъжъ щѣли да го изхвърлятъ вънъ прѣзъ прозорцитѣ на клубътъ

---

[1]) Извънредно покойния Раковски бѣше нервозенъ и напърничавъ. И. Ш.

имъ, за това именно, че не могли да му отговорятъ на неговитѣ: исторически, военни, патриотически, археологически и революционни кроежи и стремления. Смѣлостьта на българския генний (Раковски) не остави да се не косне и до спокойствието на: дѣда Панарета (Букурешкия), Николай Мироновича (въ Одеса), Евлогия Георгиевъ (Галацъ), Христо Тѫпчилещовъ (въ Цариградъ) и др., които постоянно скубялъ, за прѣхрана и животъ, който смѣло и въ очитѣ имъ ги наричялъ: *сребролюбци и делви (кюпове)*, за събиране и чуване на пари, а не да помислятъ за свободата на своето отечество; той ги заплашваше и грозеше съ побой и убйство, ако отказвали поддържката — морално и материално — на българското освободително дѣло!

Незабвения, отъ историята и българското поколение, мѫченикъ, С. Раковски, прѣди да напусне столицата на Гърция, г. Атина, събра всичката учаща се, въ столичния градъ, българска младежь — около 30—40 души, изъ цѣло българско, между която единъ бѣхъ и азъ, прѣдъ която съ уважение и ефектно се изрази: „азъ съмъ гонимъ и намразенъ отъ Атинската интелегенция и общество, че смѣло успорявамъ тѣхнитѣ надменни понятия и горди взискателства, съ тѣхната *мегали идея*, егоизмъ fanfaronadство (себичность); и постоянно ги увѣрявамъ гърцитѣ, че рано или късно България ще се освободи отъ вѣковния си деспотъ (Турция) и, че тя, пакъ ще роди за тѣхъ: Крумовци, Асѣновци, Требелевци, Борисовци и други, които ще бѫдатъ добри или лоши, за гърцитѣ, съсѣди. Вие любезни българчета, ако днесъ се учите на гърцки езикъ, това съмъ правилъ и азъ, т. е. училъ съмъ се на тѣхния диялектъ, който не малко ме е просвѣтилъ да узная и открия гърцкитѣ: враждебни, коварни и злобни настроения къмъ славянското племе, а именно къмъ насъ българитѣ, отъ тѣхното дохождане на Балканския

полуостровъ; но доще врѣме, когато съ камънетѣ на гърцитѣ, ще трошите тѣхнитѣ горди глави!“

Подиръ много подобни на горнитѣ насърдчителни поучения, къмъ ученицитѣ, на покойния С. Раковски, той свърши съвѣтитѣ си съ долѣизложената си жалостна, но насърдчителна негова, къмъ ученицитѣ, поема:

„Сé въвъ тайность азъ обикаляхъ,
Народъ отъ сънь да събуждамъ;
Прѣзъ животътъ си сé си страдахъ,
Но въ сърдцето страхъ не гуждамъ.

Освѣсти се, о българину!
Народностьта си ти потърси,
Опълчи се и ти тиранину!
Земята му, съ кръвь *обагри*!

Не сме гърци ни агарияни,
Ни пъкъ власи, нито сърби,
Но народъ чистъ, се славяни,
Нито албанци горди, груби.

Доще, доще едно врѣме,
На палачи въвъ Турция,
Да с'опълчи и наше племе,
И с'полощьта на Русия.

Тогазъ и азъ ще съумѣя,
Пакъ и свободенъ да живѣя!“. . . .

(отъ С. Раковски).

Историческата ми рѣчь радушно и охотно се изслуша отъ цѣлото увеселително събрание, което съ френетически ура! се посрѣщна, искренно благодарящиме, за гдѣто запознахъ гоститѣ отчасти, съ животъ на незамѣстимия български патриотъ и революциониръ, покойния С. Раковски.

Заранята, 10 октомврий 1900 год. поблагодарихъ на иниациаторитѣ на банкета, и оставихъ „сбогомъ“ на учителското съсловие и по-първитѣ жители на село Костенецъ.

Прѣзъ година 1900 прѣведохъ отъ Елленски: „Тайнитѣ на съпружеска любовь“ отъ Христо Атанасиадисъ въ г. Пирея 1896 г. Книга, която безнаситно се прочита отъ всѣкиго отъ двата пола.

Сѫщата година написахъ и наредихъ въ три тетрадки разни народни пѣсни и любопитни разкази по нечиститѣ духове. Този мой материалъ внесохъ въ Министерството на Народното Просвѣщение, кадѣто първата тетрадка ми я откраднаха! Въ сѫщото Министерство ми задържа Ив. Шишмановъ — бившъ Министръ — 336 стиха умотворения.

Прѣзъ 1902 година 15 септ. започехъ прѣвода отъ старо елински езикъ и съставихъ книгата, озаглавена:

„Пчела или златно цвѣтосъбрание“, съчинение религиозно-философско, съдържаще 3 части отъ 25 печ. коли съ 196 нравственно-поучителни рѣчи, особенно полезни: за свещеници, проповѣдници, учители и ученолюбиви читатели.»

Прѣвелъ отъ старо-елински езикъ и допълнилъ съ славянски текстове и съ свои поеми бивший учитель въ Петро-павловската духовна Семинария при В. Търново, Ив. Б. Шумковъ.

Този голѣмъ и непоносимъ мой трудъ по свое възрение, азъ го намѣрихъ много по-полезенъ за православното духовенство, отколкото за всѣкое друго общество; за това приготвихъ го и, наедно съ други 6—7 стари печатани книги, запечатихъ съ мой печатъ, внесохъ го — съ писмото си отъ 1903 г. — въ св. Синодъ, кадето стоя три — четри мѣсеци.

Онеправданъ отъ Синода.

До като ми се повърна — по мое настояване — книгата отъ Синода, азъ съставихъ и друга книга отъ 8—9 печ. коли озаглавена: «Кратка теория по сѫществуването на Бога и душата и бѣгълъ погледъ върху рая а пъкъла на православнитѣ», съставилъ — издалъ бив. учитель при Петро-павловската духовна семинария: Ив. Б. Шумковъ.

Рѫкописътъ ми и на двѣтѣ ми съчинения събрахъ, както казахъ по-горцѣ, въ колетъ и, закрѣпенъ съ моя печатъ, внесохъ го въ Синода, отъ кадѣто подиръ дълго врѣме по мое настояване, официялно ми се повърна чрѣзъ Софийската Митрополия, съ писмото си отъ 3. сеп. 1903 г. подъ № 4319 говоряща: — буквално прѣдавамъ тука писмото.

„До Г-на Иована Шумковъ, *тукъ*.

Като Ви се повръщатъ рѫкописитѣ „Богъ и душата“ и „Златното цвѣтосъбрание“ съобщава Ви се, че св. Синодъ, съгласно писмото му отъ 24. юлий т. г. подъ № 2501 не могълъ да удовлетвори просбата Ви да напечати на своя смѣтка горнитѣ книги, *понеже не располагалъ съ срѣдства.*“

За Соф. Митрополитъ Протосингелъ Иосифъ.

Отъ горното писмо се констатира, че синода разгледалъ и удобрилъ книгитѣ ми, но нѣмалъ срѣдства да ги напечати.

Колета съ рѫкописитѣ получихъ обратно, но какво видѣхъ? Върху колета стои си сѫщия мой саморѫченъ адресъ до Синода, моитѣ върху него здрави и неразвалени печати и сѫщитѣ върви, съ които бѣхъ вързалъ колета неотрѣзани и здрави. Отъ това чудесно гледище останахъ смаянъ, като видѣхъ колета си въ сѫщото положение, въ каквото бѣхъ го поднесълъ; и така дойдохъ до положително уѣбждение, че моя колетъ не е поднесенъ прѣдъ Синода, не е отварянъ и слѣдова-

телно, Синода не е го видѣлъ, нито пъкъ прѣгледалъ съдържанието на ржкописа ми, нито пъкъ узналъ, какви стари 6—7 книги му подарявамъ и продавамъ, че и самата Соф. Митрополия въ горепзложеното си писмо нищо не споменува за въпросните (6—7) книги.

Изненаданъ и подигранъ отъ Секретарятътъ на св. Синодъ, който настояваше да ми се повърне колетътъ неофициялно. Отъ тази умишлена постжпка на Синодалната канцелария, прѣдизвиканъ бѣхъ повторно да внеса ржкописътъ на двѣтѣхъ ми съчинения прѣдъ Синода на разглѣждание и удобрение, и съ заявлението си отъ 14. сжщий октомврий, това сторихъ втори пжть.

Отъ второто писмо на Синода (№ 4334) ще видимъ дали той разгледалъ моето заявление или не.

Ето буквално по съдържането на писмото на Синода;

До г-на Ивана Б. Шумкова, тукъ.

„Въ засѣданието си отъ 15 миналий октомврий св. Синодъ изслуша заявлението ви отъ 14 сжщаго и рѣши да ви съобщимъ, че когато се отпечататъ прѣдлагаемитѣ отъ васъ книги „за Бога и душата“ и „златното цвѣтосъбрание“ и, ако ги одобри, ще бждатъ своеврѣмено разгледани отъ него и, ако ги одобри, ще може да ги прѣпоржча на духовенството въ Княжеството.

Призоваваме надъ Васъ Божията благодатъ и оставаме:

Вашъ молитсвователь:

Прѣдседателствующий на св. Синонъ.

† Варненский и прѣславский: *Симеонъ.*

Отъ съдържанието на горното писмо на св. Синодъ изтъква се идинъ необоримъ фактъ, и явно става, че синодалнитѣ старци не сж видѣли, нито пъкъ сж разгледали другомое заявление освѣнъ онова, отъ 14 октомврий 903 г. Доказва се фактично, че тази ма-

ниера е чистъ плодъ и хитрость пакъ на секретариятътъ при Синода, че ако Синода бѣ разледалъ еднъжъ моитѣ трудове и бѣ казалъ: *„понеже не разполага съ срѣдства да ги напечати“*, то немислимо бѣше вторий пѫть да разгледа заявлението ми отъ 14 октомврий и да ми отговори: *„кога се отпечатътъ ще ги разгледа Синода.“*

Отъ двѣтѣ горѣ отбѣлѣзани писма на Синода явно става, че св. Синодъ намѣрилъ нѣщо сензационно, за това по начало одобрилъ и призналъ и двѣтѣ ми съчинения и само по нѣкой условия не приелъ да ги издаде той, т. е. *по нѣмане на срѣдства*, и *когато ги види отпечатани, тогава щѣлъ да се произнесе.* Относително писмото му за повръщане на колетътъ № 2501, съставътъ на Синода не ще да има извѣстие и протоколъ, че по неотворенъ и не виденъ прѣдметъ, немислимо е да се вземе нѣкое опрѣдѣление и протоколъ.

Като взехъ въ съображение условнитѣ думи на Синода: „и, *ако ги одобри Синода, ще ги прѣпоржчи*“, азъ не малко се усумнихъ и уплашихъ да прѣстѫпа къмъ напечатване на книгиитѣ си, за това, *че ако пъкъ не ги одобри*, пропадамъ ли материално или не? Нѣма съмнѣние за това си отбихъ надѣждитѣ.

За да се увѣря прочемъ, че моитѣ съчинения и прѣводъ иматъ характеръ чистъ религиозенъ и полезенъ за българското общество, прибѣгнахъ къмъ поучени и свършивши: наукитѣ, богословието, и догматиката и, първѣ повѣрихъ рѫкописътъ си на Негово Високопрѣосвещенство св. Г-на Костандия (Врачански), у когото остана 9 дни; второ у Г-на Мишева — 19 дни; трето у иером. Игнатий Рилски — 15 дни; четвърто у Негово Високопрѣподобие Архимандритъ Иосифа (днесъ Старо Загорски — 15 дни; пето при Директора на Духовната семинария въ София, г-нъ Г. Ив. Бакаловъ — единъ мѣсецъ и Високопрѣосвещений Стар-Загорски Методия — 3 дни всички едногасно се произнесоха

че книгитѣ ми: „пчела или златно цвѣтосъбрание“ и теорията по сѫществуването на Бога и душата“ имали чисто християнско православно съдържание и, тѣ били, най-много полѣзни за духовенството, и нарѣкоха я „настолна книга“ и че само Синода могълъ да ги напечати и издаде на свои разноски, книги отъ 30—40 печатни коли.

Слѣдъ като изслушахъ мнѣнието и съвѣтитѣ на всичкитѣ горѣозначени честни лица, освѣтлихъ се и напечатихъ по-малката си книга „за Бога и душата“, отъ която всичкитѣ почти горнитѣ лица и 7 въ България архиереи — при тѣхъ и Пловдивски гърцки и католилески владика Менини ми откупиха всѣкой отъ 10—250 екземпляра и, отъ 2000 екземпляра оставатъ още 200—300.

За голѣмата ми книга „златното цвѣтосъбрание“ (отъ 25—30 коли), като не бѣхъ въ състояние паричнно, прибѣгнахъ мъмъ министра на Външнитѣ работи и изповѣдания, Г-нъ Рачо Петровъ, съ молба да ми даде нѣкое пособие да напечатамъ трудътъ си. Благородния министъръ слѣдъ като ме изслуша внимателно и симпатично и, слѣдъ като прочете условното и безнадѣжното писмо на св. Синодъ № 4334, веднага се разпореди да се повърне рѫкописътъ на книгата ми („златно цвѣтосъбрание“) назадъ въ Синода за да се произнесе той по нея: дали книгата има литературно-религиозно съдържание. И дѣйствително съ писмото отъ 11 февр. . . . № . . . . повърна се рѫкописътъ ми, въ Синода.

Слѣдъ годишна давность, Синода съ писмото си № 5557 отъ 17/XII 904 г. повърна въ министерството книгата ми, която — както се научихъ — вмѣсто да одобри напечатането ѝ, напротивъ запретилъ го, безъ да има прѣдъ видъ, че той ме е подканилъ да я напечитамъ и да я поднеса нему на одобрѣние. (Гледай по-горѣ писмото на Синода № 4334).

Освѣнъ горната галиматия и неразбория отъ двѣ-

тѣхъ упоменати писма на св. Синодъ, той се явява и съ трето — писмо отъ 24 ав. 904 год., № 3428 съ което неговата духовна цензура се произнася по книгата за „Бога и душата“, че тя не била годна именно: по *езикова* и *правописна страна*. Възможно е. Азъ не съмъ счелъ книгата си съвършенно за непогрѣшима, нито пъкъ я считамъ; но защо като такъва, синода ме кани, къмъ отпечатването ѝ?

Не е прилично да бѫде човѣкъ фарфаронъ (самохвалецъ) но съмъ прѣдизвиканъ да се обада и отговоря, че азъ съ сѫщия мой бъл. изразъ и езикъ билъ съмъ винаги понятенъ и въ прѣданията си, като класенъ 20 годишенъ учитель, билъ съмъ разбранъ и похваленъ инспекторъ; въ рѣчитѣ си: въ България, Сърбия, Ромѫния и въ самия Петербургъ и църквитѣ билъ съмъ изслушванъ и рѫкоплесканъ, а още и като публицистъ (в. Юнакъ) неукоримъ, а тъй сѫщо и съ моитѣ издадени бршури, отъ които обнародвахъ по-горѣ 3—4 похвалителни рецензи, а именно прѣпорѫчанъ отъ покойния Български историкъ М. Дриновъ, бидохъ награденъ (чрѣзъ агютанъ Агура — днесъ генералъ отъ князъ Батембергъ, за услуга) съ 100 наполеона.

Относително прѣвода на книгата ми ,духовната цензура си прѣувеличава властьта си да прѣдполага да ли е той отъ гърцки или отъ другъ езикъ и, не е въ нейния районъ, да се произнася, че той билъ непъленъ и мѫчнорабираемъ, като тя, цензурата, не указва, кадѣ е неговата непълнота и тъмнотата му.

Досѣжно втората смъртна присѫда на дух-цензура по бъл. правописъ, тя, види се, или не знае, или же се прѣдструва, че въ България още нѣмамо общъ, държавенъ и задължителенъ граматически правописъ, като: у руситѣ, сърбитѣ, гърцитѣ, римлянитѣ и пр. и че днешното въ България кьопаво правописание се диктува и рѫководи отъ единъ простъ проекъ, одобренъ и поддържанъ и прѣпорѫчанъ отъ Г-на Шишманова и

неговитѣ послѣдователи. Попитанъ еднъшъ г-нъ Шишмано и неговия чиновникъ, върху „учителския прѣгледъ“: „*защо третото лице на спомагателния глаголъ множествено число се пише* (*сѫ*) съ *ѫ*, а не съ (*ъ*) голѣмъ, когато въ единствено число първото лице *съмъ* е съ (*ъ*) голѣмъ? и защо да не писано съ сѫщия коренъ и въ множ. число? (*съ*) „По спомагателния глаголъ и много други имена и глаголи, отговори Шишмановъ, че комисията по правописанието още не се е произнела“.

Правописанието на Я. Груевъ, Момчиловъ, М. Дриновъ, цъвтѣха и прѣминаха; тъй днешното на Шишманова ще прѣцъвти и ще изгуби своята епоха (врѣме), ако то не се признае отъ всички на тритѣ българи и писачи и отъ самата държава въ княжеството.

Нека почитаемата дух. цензура прѣгледа правописа на владиката Теодосия, какво е — онова на Балабанова, на дѣда Жека и др. много писачи, но защо на Теодосия — за книгата „произхождението на человѣка“ — синода отпусна субсидия 4000 лева, когато нѣма правописъ, сѫщо на г. Балабанова и Жекову още плаща и т. н.?

Горѣщата и взискателната синодална цензура защо не подсѣща синодалната канцелария на св. Синодъ да си поправи своето правописание, което толкова врѣме па и днесъ употрѣбява върху официалнитѣ си бланки въ думата: „*денъ* вмѣсто *день*“?

Ако да е сѫщата дух. цензура [1]) и на прѣвода на молитвеника, която съ прѣвода си изопачила молитвеника на православнитѣ християни, съ които си служили и молили се Богу, отъ покърщаването на българитѣ до 1902 г. т. е. до прѣвождането имъ. Мнозина ще се присъединатъ къмъ рецензията или критиката [2]) на Г-на М. Балабановъ, и какъ да се не присъеди-

---

[1]) Ний знаемъ коя е тя, ако и да се таи.

[2]) Гледай Периодическо списание годишнината XVI свеска 3—4 904 г.

ияватъ, когато виждатъ на много мѣста въ прѣвода да не носятъ прѣведенитѣ молитви не сѫщата смисълъ, съ оная на славянския текстъ за примѣръ:

„Молитися да не внидите въ напасть“.

„Молете се да не паднете въ злополучие“.

Думата „напасть“ злополучие ли значи, или изкушение и дяволска козна? питаме прѣводача стран. третя на молитвеника:

Стр. 48—49. „Слава тебѣ, показавшаму намъ свѣтъ слава во вышнихъ Бóгу, и на землѝ мѝръ, въ человѣцѣхъ благоволéние. . . . Думата „вышнихъ“ само на *небето* ли значи (единствено число) или Богу, който почива въ височинитѣ недостижни и въображаеми мѣста? Христé и святый душе = Христе *светий* душе; защо *светий*, а не *святий* душе? и др. *Святый* съ *светий* се едно ли е, г-нъ прѣвотчику?

Като имамъ прѣдъ видъ съдържанието на тритѣ официални писма на св. Синодъ неговата неустойчивость къмъ мене; прѣдъ видъ лошата негова прѣпоржка прѣдъ министра на Външнитѣ дѣла Р. Петровъ за спирането печатането на книгата ми „Златното Цвѣтосъбрание; прѣдъ видъ неговия отказ да прѣпоржчи книгата ми „за Бога и душата“; прѣдъ видъ, че Синода ми повърна рѫкописътъ на книгитѣ ми, безъ да ги е видѣлъ и прочелъ дохождамъ до заключение, че Синода не само не ме подкрѣпи, но напротивъ съ своята си постѫпка **ме онеправда! безъ да съмъ му далъ поводъ!**

Алигория:

„Който иска да живѣе въ честность,
Той прѣзъ живота си ще се бори;
Не с'освоява отъ никаква подлость;
Ще търпи всичко, и пакъ добро ще творѝ!

А който съ хитрость той си живѣе,
Готовъ е да пакости и да врѐди!
Той на силнитѣ д'угажда умѣе,
И прѣдъ боговетѣ темянъ да кадѝ.

Който не знае пжтьтъ на лъжа́та,
И да колѣничи прѣдъ подли́тѣ,
Да, той всѣкога губи си права́та,
И ще бжде жертва на орли̂тѣ!

Срѣдствата на Синода отъ архиереи завѣщатели.

Лирически:

„Ако да имахъ за менторъ Одисея,
О, смѣло, и азъ днесъ щѣхъ да запѣя;
А пакъ ако д'имахъ Орфеова лира,
Прѣдизвиканъ бѣхъ радушно днесъ да свира;
Ако ли знаѣхъ и Гомеровата ода,
На стари години и хоро щѣхъ да вода!
Но като си нѣмамъ Орфеова лира,
И българска гайда ще надуя и засвира;
Прѣстжпна пѣсень ще имъ запѣя,
И неправдинитѣ имъ ще да открия;
Да, щѣхъ да поведа и хора надути,
А въ душата си тѣ цѣли хайдути!
Но Богъ да прости на нѣкои наши старци,
За добритѣ имъ черти и щедри подаръци.
Да, признателность къмъ подобни старци,
Поминали и живи, всичкитѣ владици:

Отъ умрѣлитѣ:

† Дѣдо Мелетия родомъ отъ Струмица,
Софийски владика, знайме го синца;
† Дѣдо Панаретъ Букурешки житель, бъл. дарител.

Родомъ отъ В. Търново, и тамишенъ житель.
† Свети Климентъ Друмевъ Търновски,
Кому се повѣри и пость министерски;
Заслуживши за чистъ църковенъ войвода;
Той си остава незабравимъ вѣчно отъ народа.
† Дѣдо Натанаилъ той първъ бѣ Охридски,
Благодѣтель и владика, който бѣ и Пловдивски,
Съ подкрѣпата си той извѣстенъ е билъ.
Тѣ задушевното свое спасение,
Пожертвуваха отъ свое имание;
И, за доброто и успѣхътъ на народа,
Завѣтътъ си сложиха прѣдъ Синода,
Да дѣйствува умно и се располага,
И, гдѣто трѣбва. щедро той да помага;
Да приготви млади и добри богословци,
Сѐ учени и добри проповѣдници.“

Отъ живитѣ днесъ:

Светий Софийски г-нъ Партения,
Който многина подкрѣпилъ с'подаяния.
Светий Старо-Загорский Методия,
Той е роденъ само за благодѣяния.
Дѣдо Кирилъ той бивший Скопски,
Чадо Берковско, днесъ владика Видински;
Дѣдо Гервасий той сѐ къмъ добро прозелитъ,
Добродѣтель, Сливенски Митрополитъ,
Той за да подкрѣпи науката и просвѣщение,
Дари и менъ (1100 л.) за насърдчение.
Доситеа какъ чиновникъ Патрички,
Заслужившъ народу, и днесъ е Самоковски.“
Високопрѣподобни Архимандритъ Иосифъ,
Не остана по-доленъ съ своя си отзивъ.

„Ала, Богъ да убие до двѣ птици църни,
До двѣ птици диви и много тѣ грозни.
Една долѣте отъ Берковски планини,

А друга — отъ срѣдно-горски розови долини.
Дал' имъ бѣ мало по горитѣ храна,
Или по роситѣ Божията маннаа?
Не бѣ ли имъ доста и по полета жита,
За да наситятъ своитѣ гладни гърла?
О, тѣ не кълватъ дребни зърна отъ ржи,
Но като орли, тѣ сé обичатъ мърши.
Да, тогава би се тѣ сито наяли,
Когато видатъ, че завѣтъ се намали.
Тѣ не сж вече като другитѣ птици,
Като пролѣтнитѣ пойни ластовици;
Тѣ не пиятъ отъ всѣкаква мжтна вода,
И само въ столицитѣ тѣ си виятъ гнѣзда!...
Тѣ се считатъ за пойни еребици,
А не за грабливи орли;
Пѣсенъ пѣятъ и прѣдъ св. старци,
Но съ своитѣ души злобни.
Ей, тази е моята гусла и лира,
Некъ всѣкъ играе, кой кадѣ се намира,
Тъй: тукъ си рипни „*опъ, опъ,*“ тамъ си скокни „*тропъ*“,
До дѣто се искълве цѣлъ горния снопъ!
„Ега да не се е родилъ,
Който би се за носъ водилъ!“ (*Шумковъ*)

Учителствуването ми въ Солунъ (прѣзъ 1875—6 г.)

Помнятъ г. г. читателитѣ, че при изпъждането на гърцкия владика, Антима Дебърски отъ Прѣчистанския мънастиръ „Успѣние Прѣсветая Богородица“ намѣкнахъ — кязахъ — че слѣдъ като съставихъ дванадесеточленна управителна мънастирска община отъ ближнитѣ Кичевски села, която ме покани за да остана за български въ мънастиря учитель съ годишна заплата 7000 гроша. Азъ, обаче, като поканенъ първѣ, отъ Солунската община за такъвъ, отказахъ на мънастирската община; и така на 22 августъ отъ Крушово тръгнахъ за въ Солунъ. Но понеже на първия си по-

зивъ закъснехъ да се отправя въ Солунъ — вслѣдствие покушението, което прѣтърпѣхъ въ мънастирскитѣ гори — за учитель намѣрихъ бившия (Велешки учитель) Сливнелията Господина за солунски учитель, който щомъ видѣ моето уважително и оправдаемо мое закъсняване, безспорно отстжпи заето мое учителско мѣсто и си замина за родния си градъ Сливенъ, а пъкъ азъ поехъ браздитѣ на управлението на солунскитѣ училища „Вардарско и Гелемиркаписко.“

Повни читателя, че прѣзъ 1868 г. отиваещимъ за въ Русия, въ Солунъ имаше само едно дѣвическо твърдѣ слабо училище, управляемо отъ сестрата на Георги Динката госпожица (не повна името й).

Слѣдъ година врѣме пакъ минахъ прѣзъ Солунъ, кадѣто още нѣмаше българско отворено училище, но усърдно и постоянно ставаше прѣговоръ помежду попървитѣ и по-развитички българи и Стефана Салганджиевъ, който бѣше вторий Менторъ и водитель къмъ събуждането на българщината въ Македония и отварянето на първото българско училище — прѣдавамъ това въ резерва — и който, не малко услужи народу си съ своята неуморима дѣйность, въ битностьта си нѣколко години на учитель въ погърчения градъ Сересъ.

Прѣди моето дохаждане за учитель въ Солунъ (1874) числото до него врѣме на учителитѣ се числеше 3—4-ма, отъ които повня само двама: Захария и Михаилъ Боботино (софиянеца), когото застжпихъ азъ, който порядъчно бѣ приготвилъ и устремилъ българитѣ къмъ жаждата за наука и своята татковина. За г. М. Боботинова не малко добри отзиви срѣщнахъ отъ нѣкои по-видни граждане въ Солунъ.

Не се измина 1 $^1/_2$ мѣсецъ отъ мое учителствуване въ Солунъ, доде неочаквано въ Солунъ Стоянъ Михайловски (поета), който незабавно събра състава на Солунската община, прѣдъ която сжщата вечерь се прѣдстави съ едно отворено, но удвоено писмо, и поче самъ си да го прочита — само интересната за него

страна — говорящъ стоешкимъ: „господа общинари, това писмо е отъ Цариградското, по учебното дѣло, Настоятелство до солунската бъл. община, *която задължава да задържи мене за учитель, а не другиго.* Като стояхъ отъ задѣ му, дърпнахъ писмото изъ ржцѣтѣ му, съ думитѣ си: *»ако това писмо е до общината прѣдай го, сама да си го прочита, Господине,* и хвърлихъ писмото прѣдъ общината, която, посрѣдственно прочита и всеулишно се прогласи съдържанието му, което бѣше: *„ако поканения И. Б. Шумковъ не е дошелъ, и нѣма да доде за учитель въ градътъ ви, задържете Ст. Михайловски за такъвъ“. . . ако не да върви другадѣ въ Македония,*

Общината като узна, че Ст. Михайловски икономично и не цѣло й проче нейното писмо каза му: „господине, нашата община си има учитель, върви другадѣ по Македония“ и тъй го отби отъ Солунъ.

Въ двѣ годишното ми учителствуване въ Солунъ съ Станчо, не повня прѣкарока, показахме добри успѣхи. Моето училище се побираше въ кжщата на г-нъ Левтера при бъл. параклисъ съ 60—70 ученици + 20 гърчета; изпититѣ и на двамата българ. учители се посѣщаваха отъ много гърци и отъ самия протосингелъ и отъ самия архидяконъ на Солунския архиепископъ Иоакимъ, (бивши Варненски и, по късно, Цариградски Патриархъ, който въ двѣгодишното ми учителствуване, никакво гонение или пакостѣ не показа къмъ българитѣ; той гонеше и мразеше само бъл. свещеникъ попъ Петрета Димитровъ (отъ С. Зарово), за когото най-послѣ издѣйствува, чрѣзъ Патриаршията, и го интернира (1867 год.) отъ Солунъ.

Свидѣтелства и похвалителни документи по моята 48 годишна дѣйность.

Понеже мѣстото не ми допускаше изцѣло да помѣста, въ автобиографията си, своитѣ свидѣтелства и

документи, тукъ излагамъ само тѣхния описъ, че тѣ ще ми удостовѣрятъ: на моята истинностьта, дѣйность, честность и достойство прѣдъ г. г. читателитѣ ми.

1) Пълномощно отъ цѣлото Крушовско българско население отъ юний 18, съ което ме упълномощава да прѣставлявамъ българитѣ прѣдъ Селимъ паша. Пълномощното е подкрѣпено съ 30 подписи отъ попитрвитѣ българи и съ градския царски печатъ;

2) свидѣтелство отъ С. Петербургъ отъ 12 октомврий 1868, на руски, което удостовѣрява моята дѣятелность и страдание по народнитѣ ни работи по Македония;

3) Пълномощно отъ Крушовскитѣ българи да се явя въ Охридъ до Охридския владика Натанаила отъ 27 декемврий 1876 г. съ царски печатъ съ 12 подписи;

4) двѣ писма на гърцки отъ попъ Тома Гоголка отъ 22 декемврий 1876, съ които се позори дѣдо Охридски Натанаилъ;

5) Писмо отъ Д-ръ В. Караколовски отъ 31 декемврий 1877 отъ Атина, съ което се потвърдява моето прѣслѣдване отъ турскитѣ власти въ Македония;

6) Свидѣтелство отъ Крушовската българска община отъ 1878 г. съ 30 подписа и държавния печатъ, съ което се твърди, че честно съмъ си прѣдалъ онова, което съмъ събралъ въ Русия;

7) Свидѣтелство отъ солунската община, съ което ми благодари и моли да продължа 3 г. учителствованието си.

8) Свидѣтелство отъ Крушовското българско население дадено въ София отъ 17/8 1895 г. съ което се установяватъ моитѣ изтезания въ Крушово и моето заточение прѣзъ 1878 г. То е потвърдено и отъ Соф. градско общинско управление отъ 19/VIII 95 год.

9) Свидѣтелство отъ Старозагорския митрополитъ Високопрѣосвещений Методия отъ 21 юний 1897 год. съ което се твърди, че църквата въ Крушово е построена по мое настояване, тъй и първото въ него градъ училище е отъ него и, всичко, що е спечелено българско тамъ, то е добито и дължи се на Ив. Шумковъ;

10) Свидѣтелство отъ Пловдивски митрополитъ Прѣосвещений Натанаиль отъ 27 юний 1897 г. съ което се твърди моето 6 год. учителствуване българско въ Крушово;

11) Свидѣтелство благодарително отъ Соф. еврейска община отъ 4-й сеп. 1884 г. съ което общината изказва своята къмъ мене благодарность за моето годишно добро поведение въ училище и къмъ всѣкой, евреинъ въобще;

12) писмо отъ секретаря Аристовъ отъ С. Петербургското *славянско благотворително* Общество отъ 28 май 1895 г. съ което ми благодари и похвалява за издаванието на моята брошура: „помиряването на България съ Русия“ . . .

13) двѣ писма отъ Одеса отъ Н. Палаузовъ (отъ 38 май и 11 сеп. 1895 г.) съ които ми благодари и ме насърдчава да побързамъ съ издаването на подобни книжки — като книгата: „по дѣлбата на Македония и помиряването на България съ Русия“;

14) писмо отъ Христофоръ Димитровичъ Заховски отъ Одеса отъ 10 май 95 г. съ което горѣщо, ме похвалява и моли да се издаватъ по-вече помирителни книги за помиряването ни съ Русия, като моята.

Горната изложба е мой изразъ и желание,
Която оставямъ за мойто българско поколение!
Това изпитахъ прѣзъ моето прѣживяне,
Това о, народе, оставамъ ти достояние,
Тъй прѣкарахъ прѣзъ цѣлия си животъ;
И оставамъ ти нетемнимъ за тебъ имотъ!

София, 31 мартъ 1907 г.

Авторътъ: *И. Б. Шумковъ.*

КРАЙ

Бѣлѣжка отъ И. Б. Шумковъ:

„Кадѣто сѫ събрани двама-трима въ мое име,
Тамъ съмъ и азъ по между тѣхъ".
(Иисусъ Христосъ.)

„Кадѣто нѣма: любовь, съгласие и военна наука,
Тамъ малка е надѣждата за полза и сполука!"
(Ив. Шумковъ,)

Отъ съдържанието на моята автобиография читателя ще се освѣти, че семето и идеята за въстание се раздаде между по-събуденитѣ и въ Македон българи, още 1862 г., но още не му бѣше врѣмето, че народа не бѣше узрѣялъ.

Инициятори̇тѣ, апостолитѣ и водителитѣ на послѣдното въ Макевония възстание (1903 г.) принесоха ли нѣкаква полза и улекчение на македонскитѣ българи или не? Споредъ мене не. Тѣ повече усложниха яремътъ и потисничеството върху българитѣ въ Турция.

— Защо ли се усложни и влоши положението за българитѣ въ Македония?

— За това, че водителитѣ и революционеритѣ не взеха въ съображение несполукитѣ: на сърбското 11-годишно възстание, на гърцкото 9-годишно, на Херцеговинското, Бѣлоградческото, дѣдо Николовото, х. Димитровото, па даже и Панагюрското, до дѣто не ги обсѣни и закрили руското силно и кръвопролитно покровителство и щедра руска защита!

— Защо ли въ случая — въ послѣдното въ Македония — руския погледъ не доде на помощь?

— Защо България, въ главѣ А. Батемберга и Каравелова сама изгуби Македония; съ прѣждеврѣменното съединение на Из. Румелия съ княжеството. Освѣнъ това, България не уважи и не се покори на рускитѣ взглядове и съвѣти дадени ней чрѣзъ: соракиновци, каяндровци, каулбасовци, игнатиевци и др. и освѣнъ това,

България вмѣсто да се покаже признателна къмъ своята освободителка, Русия, и вмѣсто да принесе поклонъ прѣдъ пролетата обагрелата странитѣ ѝ съ кръвь на 200,000 руски синове, напротивъ тя — България — съ своя: младъ, разваленъ и необузданъ печатъ отправи всичко що е: гнѫсно, укорно и нелѣпо противъ освободителката си Русия. Ето защо справедливо днесъ нашата освободителка обърнала лицето си отъ: сѣкътъ ,олелиитѣ и напаститѣ отправени къмъ българитѣ въ робующата Македония.

Кѫсогледитѣ, надменнитѣ, буйнитѣ и необузданнитѣ млади освободители на Македония, разцѣпени на два лагера — вѫтрѣшна и вънкашна организация — вмѣсто да си подадатъ братска рѫка и да се пригърнатъ взаимно себе си, напротивъ злобни и гоними почеха да се гонятъ и убиватъ, и съ тази тѣхна постѫпка, къмъ македонското население отнеха му: невинностьта, цѣлостьта, чистотата, спокойното му занятие, иманието и културното му положение и го приведоха къмъ: разстройство, несъгласие, нехайство, дѣлба, незачитане, грабителство, сиромашия лѣность, развратъ мораленъ и материаенъ, изгубиха толкова млади юнашки сили като: поручикъ Василь Мутафовъ, Мичманъ Тодоръ Саевъ, пор. Тома Давидовъ, поручикъ Софрония Стояновъ (отъ с. Церъ), подпоручикъ Б. Сугаревъ, подп. Димитъръ Милевъ, Г. Делчевъ, полковникъ Анастасъ Янковъ, поручикъ Лука Ивановъ, Питу Гули, пор. Петъръ Начевъ (паднали за свободата на Македония прѣзъ 1895 и 1903 год.)

— „Горнитѣ паднали бъл. герои не принесоха ли нѣкаква полза въ Македония“.

— Споредъ мене, твърдѣ малка; тѣ, споредъ мене, съ своитѣ дълги подвизи принесоха само двѣ добрини и едно зло:

а) доказаха прѣдъ Европа, че Македония е населена много по-вече отъ другитѣ съ български елементъ;

б) научиха българитѣ, въ Македония, да обичатъ:

да носятъ оржжие, да знаятъ бодро и неустрашимо да стоятъ срѣщу куршума на неприятеля и, че, и отъ турчина тече кръвь и, че, и той умира;

в) Злото е това, че ако българското въ Македония населението се подвизаваше, до прѣди 12 г. и бранеше себе си и боеше само отъ турцитѣ, а днесъ, обаче, е поставено: да се страхува, пази и опасява отъ: турци, гърци, ромжни и отъ брачата наши, сърбитѣ. . . .

Шумковъ.

Епилогъ или заключение

Гореизложеното, по моята автобиография, е една десета часть отъ моитѣ по-видни, прѣзъ живота ми, събития, които прѣминали прѣзъ главата ми, отъ осмата година на възрастьта ми, т. е. отъ 1838 година до 1907, сиречъ въ шестдесетъ и осъмъ годишенъ мой животъ или прѣбиването ми на земния свѣтъ.

Помѣстихъ моитѣ си свѣтовни събития въ своята си автобиография съ намерение и цѣль:

1) Родителитѣ да запозная съ педагогията и практичното въспитание на дѣцата имъ;

2) Дѣцата да приведа: къмъ синовна любовь къмъ родителитѣ, къмъ зачитането тѣхно къмъ тѣхъ, — ревностьта и охотата имъ за наука и развитието;

3) Свещеницитѣ да увѣра, че тѣ сж: корона, ядката, лостътъ, подлиника и мощь къмъ всѣкоя нравственость и привлекателность къмъ църквата на християнитѣ и да знаятъ да проповѣдватъ и съумиратъ съ тѣхъ;

4) На учителитѣ да наповня, че тѣ сж, слѣдъ родителитѣ: първитѣ крайжгълни, теоритични и практични въспитатели и учители на крѣхката и наивната дѣтинска и юношеска възрастъ на младото поколение;

5) Военнитѣ да въоржжя съ примѣри: на смѣлость, неустрашимость, отечестволюбие и да ги увѣра, че тѣ сж: корона на бдителность, пазительтъ и гаранцията, на честьта и животътъ въ всѣкоя държава разбира се; подиръ администрацията;

6) Историята да сдобия съ познания: на учебното дѣло, съ възраждането на българщината въ Македония, съ дѣйцитѣ и подигателитѣ на българитѣ за свободата и независимостьта, и въобще, съ българското събуждане отъ 1758—1878 година и, най-послѣ, да открия на г-да читателитѣ си всичкитѣ: патриотически чувства, умение, събития и епизоти, станали по онѣзи български страни и мѣста, по които азъ съмъ живѣялъ и дѣйствувалъ 15 почти години.

Край.

Печатни грѣшки.

страница	редъ		напечатано погрѣшно	чети правилно
страница	81	редъ	24 задоволенъ	задоволна
„	83	„	26 съдъжание	съдържание
„	91	„	17 опичахъ	опитахъ
„	115	„	30 извѣстия	извѣстния
„	125	„	30 пеща ли	нещата ми
„	125	„	32 считаме	считатъ
„	126	„	19 отгопори	отговори
„	127	„	6 отговорилъ му	отговорихъ му
„	127	„	10 тресва	трѣбва
„	133	„	24 мислимъ	молимъ
страница	145	редъ	28 темистока	темистокълъ
„	168	„	26 миго	много
„	170	„	9 на своя	свои
„	178	„	1 кзвика	извикаха
„	190	„	5 метропота	митрополита
„	214	„	23 благодаритъ	благодаримъ
„	217	„	16 писото	писмото
„	220	„	29 шеремскитѣ	сереескитѣ
„	226	„	18 памче	Наумче
„	237	„	27 ияшъ	нашъ
„	237	„	8 минава	лишава
„	245	„	9 прѣдупрѣждатъ	прѣдупрѣждавамъ
„	246	„	34 ея	да
„	257	„	2 инъ	имъ
„	259	„	4 пинимание	внимание
„	261	„	20 гъргене	пригърне
„	262	„	4 потроци	патрици
„	262	„	27 съци	сълзи
„	263	„	20 нездаде	издаде
„	264	„	30 друвитѣ	другитѣ
„	273	„	3 попемъ	потемъ
„	273	„	32 тутаси	тутакси
„	279	„	5 спогойти св.	сполай св. старъ
„	381	„	14 везъ	бѐзъ
„	286	„	35 хранениo	хранение
„	288	„	34 гърцки	гърнета
„	487	„	23 съвъшена	съвършена

„	294	„	8	а па нему	а не нему
„	295	„	35	сего	село
„	303	„	36	пашъ	нашъ
„	314	„	1	и недостойния	и достойния
„	323	„	35	ири	при
„	326	„	28	2864	1864
„	337	„	17	ограпавиле	отправили
„	342	„	7	срамъ	сарпъ
„	350	„	2	отвълихме	отхвърлихте
„	364	„	28	ле	че
страница	370	редъ	17	ттакива	такива
„	375	„	9	голети	голѣми
„	375	„	11	дитографически	диплографически
„	376	„	6	хвърлихте	хвърлихме
„	376	„	28	полюлятъ	помолятъ
„	387	„	20	задоводи	задоволи
„	388	„	15	иваъъ	Иванъ
„	388	„	17	неповлия	неповня
„	396	„	29	да се плеща	да се не плаща
„	411	„	7	креаха	крѣпеха
„	404	„	18	коварпитѣ	коварнитѣ
„	414	„	7	крѣкеха се	крѣпеха се
„	415	„	17	съдскитѣ	сърбскитѣ
„	423	„	8	прѣъ	прѣзъ Битоля
„	424	„	11	скивлаха	скивнаха
„	441	„	28	пепростими	непростими
„	445	„	10	зацертенъ	запрѣтенъ
„	448	„	9	трѣбвлаше	трѣбваше
„	448	„	10	Цариподъ	Цариградъ
„	456	„	9	шесаио	шесапо
„	478	„	17	вогема	голѣма

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Прѣдисловие III
II. Биографията на Търновския митрополитъ. X
III. Начало на автобиографията ми 3
IV. Часть първа глава първа . . . . . .
V. Глава втора отиването ми въ Бѣлградъ и ученичеството ми тамъ 8
VI. Глава третя ученичеството ми: въ Свищовъ и Ломъ 51
VII. За добритѣ родители 58
VIII. Поучение отъ светото писание 61
IX. Глава четвърта отиването ми въ Ромжния и тамшния ми животъ 101
X. Разкази за военнитѣ чинове въобще . . . 102
XI. Отечестволюбие Петръ Великий (царь руски) 111
XII. Глава пета отиването ми за въ Гърция . 127
XIII. Корабокрушението и обрадванъ въ Цариградъ отъ Хр. Тжпчилещовъ 132
XIV. Ученичеството ми въ Гърция (Атина) . . 142
XV. Свиждането ми съ майка ми и прѣмеждието . 157
XVI. Кратко описание на гр. Крушово 172
XVII. Часть втора по дѣятелностьта ми 175
XVIII. Пѣсеньта изпѣяна отъ Ив. Б. Шумковъ . 178
XIX. За руското пѣние въ църк. „Св. Никола“. 188
XX. Първитѣ ми прѣдложения за направата на новата църква въ гр. Крушово 204
XXI. Подъ игото на Македонскитѣ българи . . 148
XXII. Освещаването на първата българ. църква въ гр. Крушово 267

XXIII. Отиването ми въ Русия и дѣйностьта ми тамъ 288
XXIV. Рѣчьта ми въ С.-Петербургъ 388
XXV. Връщането ми отъ Русия 299
XXVI. За новитѣ жестоки борби съ властитѣ и арнаутитѣ 304
XXVII. Изслѣдването ми и сѫдването ми въ Битоля и тайната съ В. Левски кореспонденция. 320
XXVIII. Смъртната ми присѫда въ Битоля 340
XXIX. Недоразумението на учителския съборъ въ гр. Прилѣпъ 364
XXX. Сърбската първа пропаганда въ г. Крушово. 357
XXXI. Вързването ми при селото Бучинъ въ Македония 369
XXXII. Посрѣщането на първия бъл. владика, Натанаила и пѣсеньта на бъл. патриархъ Арсения 380
XXXIII. Часть III глава 8. по учебното дѣло 1859—1878 383
XXXIV. Сѫбуждането на българитѣ въ Битоля отъ 1858 год. 388
XXXV. Изпъждането на гърцкия владика Венедикта изъ гр Битоля прѣзъ 1866 год. 407
XXXVI. По учебното дѣло въ Македония по селата 411
XXXVII. Първитѣ даскали по градоветѣ въ Македония 422
XXXVIII. Изпѫждноето на гърцкия владика. Антима изъ Прѣчистанския манастиръ . . 423
XXXIX. Пълномощно дадено на Ив. Шушмковъ отъ бълг. община 443
XXXX. Връщането ми отъ Русия и приема на 60 души българи въ Гърция 447

Сканирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски"
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

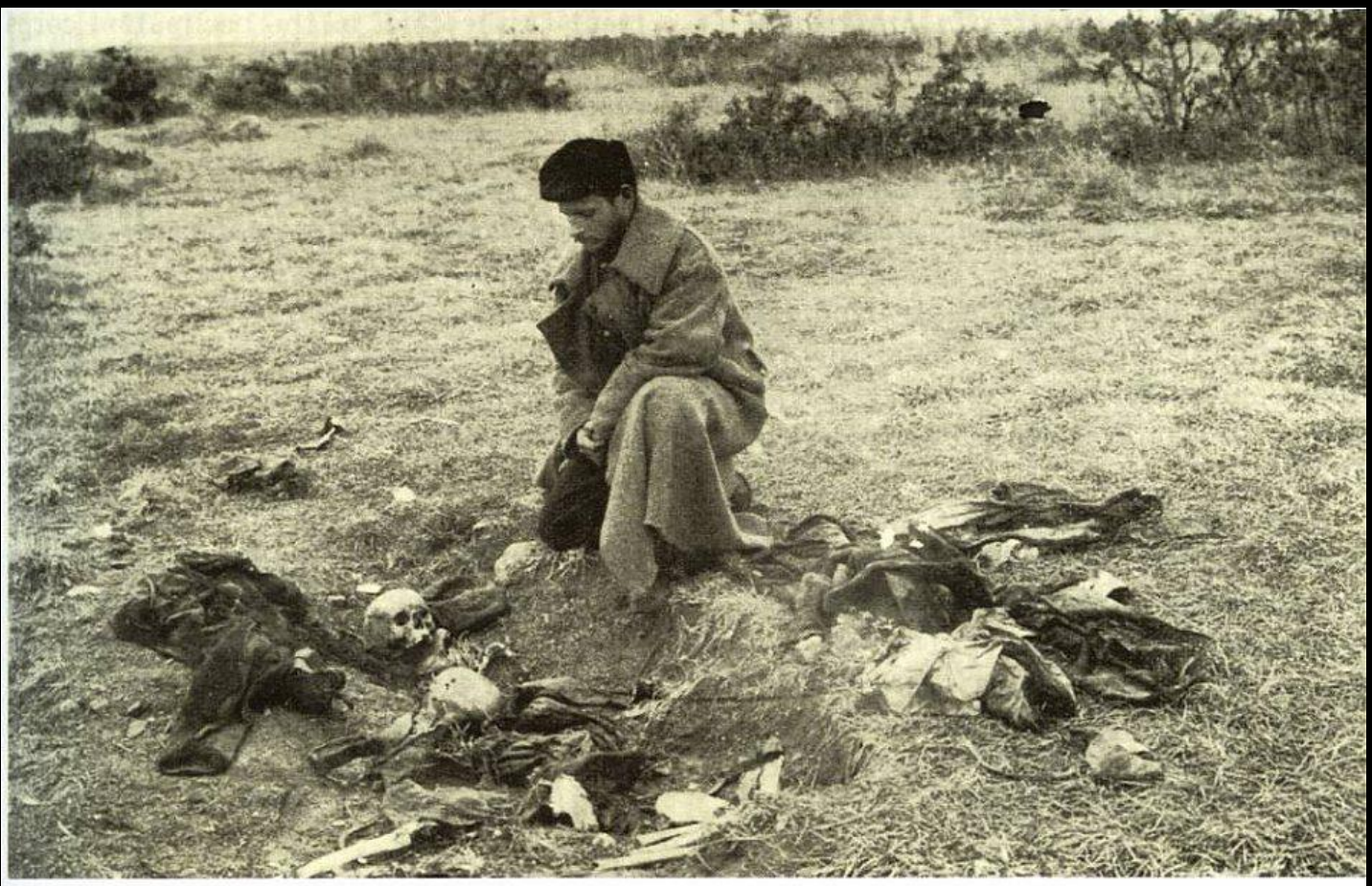

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres